

Українсько-польські студії  
Studia Ukraińsko-polskie

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

# УКРАЇНА- історична спадщина і суспільна свідомість ПОЛЬЩА

8

ЛЬВІВ  
2015

Друкується за рішенням Вченої ради  
Інституту українознавства  
ім. І. Крип'якевича НАН України

УДК 94(477+438)

**Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість /**  
[відп. ред. Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інсти-  
тут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2015. – Вип. 8. – 358 с.

У збірнику проаналізовано українсько-польські відносини в контексті європейської історії, роль історичної спадщини у формуванні етнокультурних та політичних пріоритетів сучасних України і Польщі. Особливу увагу приділено проблемам суспільно-політичних, культурно-освітніх і релігійних взаємин українців і поляків, формуванню нової якості українсько-польської співпраці на рівні держав та соціумів у контексті політичних, суспільних і культурних змін у Центрально-Східній Європі.

**Ukraine–Poland: Historical Heritage and Social Consciousness /**  
[Edited by M. Lytvyn]; National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan  
Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. – Lviv, 2015. – Volume 8. –  
358 p.

This edited volume analyses Ukrainian-Polish relations in the context of European history. It examines the influence of historical heritage on formation of contemporary ethnic, cultural, and political priorities of the two states. This edition focuses on social, political, cultural, educational, and religious issues in the relations of Ukrainians and Poles and the process of establishment of higher levels of cooperation between the two states and societies in the context of political, social, and cultural changes in East-Central Europe.

Редакційна колегія:

д. і. н., проф. Микола Литвин (відп. редактор), д. і. н. Володимир  
Александрович, д. і. н., проф. Леонтій Войтович, д. і. н., проф. Леонід  
Зашкільняк, д. і. н., проф. Іван Патер, д. і. н. Ігор Соляр, к. і. н. Олег Піх  
(заст. відп. редактора), к. і. н. Марина Чебан (відп. секретар)

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ  
КВ № 16444–4916Р від 19.02.2010 р.

© Інститут українознавства  
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015

*Микола ВІТЕНКО*

## **ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У ГАЛИЦЬКОМУ СЕЛІ В 1867–1914 РОКАХ**

Польсько-українські відносини мають тривалу й суперечливу історію. Вивчаючи їх, сучасні українські дослідники звертають увагу переважно на проблеми політичної історії. Однак політичне протистояння між двома народами, яке в ХХ ст. призвело до кількох війн, було результатом зіткнення економічних і соціальних інтересів поляків та українців. Міжнаціональні соціально-економічні суперечності накопичувалися впродовж тривалого мирного співіснування. Знаковим було земельне питання. Воно виникло в Галичині після ліквідації династією Габсбургів панщини в 1848 р. і почало стрімко загострюватися після надання краю певної автономії у 1867 р. Цьому сприяла низка причин, але одним із визначальних було намагання місцевої польської великої земельної аристократії вирішувати економічні та соціальні проблеми політичними діями. Попри значну актуальність для сучасної України (вирішення й ігнорування конфліктних питань приватної власності у великих містах, курортно-кліматичних зонах і зонах відпочинку, боротьба між дрібними землевласниками-селянами та великими аграрними компаніями, контрольованими іноземним капіталом, тощо) вивчення впливу земельного питання на перебіг міжнаціональних відносин у Галичині зараз майже не відбувається. Відповідно ця стаття відповідає потребам часу і може містити міркування щодо уникнення в сучасній Україні конфліктних ситуацій, спричинених дискримінацією за економічною, майновою чи національною ознаками.

Одними з перших дослідників, що почали вивчати питання впливу парцеляції поміщицьких маєтків на польсько-українські відносини були, Ю. Бачинський<sup>1</sup>, В. Будзиновський<sup>2</sup>, Т. Войнаровський<sup>3</sup>, Ю. Павликовський<sup>4</sup> та І. Франко<sup>5</sup>. Цим науковцям і публіцистам вдалося підрахувати кількість парцельованих поміщицьких

---

<sup>1</sup> *Бачинський Ю.* Україна ігредента / Ю. Бачинський // Українська суспільно-політична думка у 20 столітті. Документи і матеріали: у 3 т. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 26–31.

<sup>2</sup> *Будзиновський В.* Хлопська посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання / В. Будзиновський. – Львів, 1901. – 194 с.

<sup>3</sup> *Войнаровський Т.* Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси. Історико-економічна розвідка / Т. Войнаровський. – Львів, 1910. – 59 с.

<sup>4</sup> *Павликовський Ю.* Земельна справа у Східній Галичині / Ю. Павликовський // Літературно-Науковий Вісник. – 1922. – Т. 76. – Кн. 1. – С. 138–161.

<sup>5</sup> *Франко І.* Поляки і русини / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Київ: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 317–330; *Франко І.* Селянський рух в Галичині / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Київ: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 242–257.

маєтків та земельних угідь, кількість земель, які купили українські й польські селяни в 1867–1914 рр. Водночас вони не дослідили рушіїв парцеляційних процесів, не визначили головних учасників польсько-українського конфлікту за землю.

Свого часу соціально-економічну проблематику історії Галичини активно розробляли українські радянські історики: М. Герасименко<sup>6</sup>, Г. Ковальчак<sup>7</sup>, М. Кравець<sup>8</sup>, В. Кульчицький<sup>9</sup>, С. Макарчук<sup>10</sup>, В. Осечинський<sup>11</sup> та П. Свежинський<sup>12</sup>. Попри певні позитиви їхніх досліджень у них містилися значні прогалини, адже радянська ідеологія не допускала можливості виникнення конфліктів між селянами чи робітниками різних національностей, наголошувала на ролі соціальних протиріч, а не міжнаціональних.

Серед сучасних українських істориків, що працюють над проблемами впливу соціально-економічних чинників на міжнаціональні відносини, потрібно відзначити дослідження В. Ботушанського<sup>13</sup>, О. Красівського<sup>14</sup>, Ю. Михальського<sup>15</sup> й В. Смолей<sup>16</sup>. І лише публікації О. Красівського та Ю. Михальського присвячені польсько-українським взаєминам. Однак і вони більше уваги приділяють не вивченню соціальних та економічних процесів і явищ, а місцю соціально-економічних питань у програмних документах польських й українських політичних партій.

Серед польських авторів уваги заслуговують публікації Ф. Буяка<sup>17</sup> та В. Найдус<sup>18</sup>. Проте вони швидше інформативні, ніж аналітичні.

<sup>6</sup> *Герасименко М.* Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства / М. Герасименко. – Київ: В-во АН України, 1959. – 303 с.

<sup>7</sup> *Ковальчак Г.* Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. Ковальчак. – Київ: Наукова думка, 1988. – 252 с.

<sup>8</sup> *Кравець М.* Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / М. Кравець. – Львів: Світ, 1964. – 239 с.

<sup>9</sup> *Кульчицький В.* Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.) / В. Кульчицький. – Львів, 1965. – 67 с.

<sup>10</sup> *Макарчук С.* Етносоціальне розвиток і національні відносини на западно-українських землях в період імперіалізму / С. Макарчук. – Львів: Вища школа, 1983. – 256 с.

<sup>11</sup> *Осечинський В.* Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів, 1954. – 488 с.

<sup>12</sup> *Свежинський П.* Аграрні відносини на Західній Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. / П. Свежинський. – Львів, 1966. – 192 с.

<sup>13</sup> *Ботушанський В.* Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початку XX ст.) / В. Ботушанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 340 с.

<sup>14</sup> *Красівський О.* Галичина у першій половині XX ст. Проблеми польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів: Каменяр, 2000. – 416 с.

<sup>15</sup> *Михальський Ю.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів: Каменяр, 2002. – 166 с.

<sup>16</sup> *Смолей В.* Польське цивільне і військово аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.) / В. Смолей. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 112 с.

<sup>17</sup> *Bujak F.* Galicya / F. Bujak. – Lwów, 1908. – Т. 1: Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. – 562 s.

<sup>18</sup> *Najdus W.* Szkice z historii Galicji / W. Najdus. – Warszawa, 1958. – Т. 1: Galicja w latach 1900–1904. – 411 s.

Беручи до уваги значимість проблеми, автор спробує простежити процес роздроблення поміщицьких маєтків, продажу шляхетської землі польським й українським селянам, його вплив на польсько-українські стосунки у Галичині в 1867–1914 рр.

Мета статті – з'ясувати передумови, причини, перебіг та наслідки парцеляції польських фільварків, продажу землі у Галичині в 1867–1914 рр. українським і польським селянам.

В останній третині XIX – на початку XX ст. у Галичині набула поширення парцеляція (розподіл на малі частини) поміщицьких маєтків, яку спричинив економічний занепад низки фільварків. Вона виступила своєрідним полігоном для змагань між польською й українською спільнотами в боротьбі за землю. Із польської сторони в ній взяли участь великі землевласники, переселенці із Західної Галичини, різні фінансові й політичні організації. З української боротьбу вели переважно заможні селяни – газди, священики, селянські кредитні товариства і спілки. Парцеляція землі стала одним із найважливіших чинників погіршення польсько-українських відносин.

Розподіл поміщицьких маєтків розпочався наприкінці 70-х років XIX ст. і відбувався по всій Галичині. Впродовж 1880–1902 рр. кількість поміщицьких земель у Західній Галичині зменшилася на 10,4 %, а у Східній – на 6,4 %. Тобто в західній частині краю розпарцелювали вдвічі меншу кількість землі, ніж у східній<sup>19</sup>.

Темпи цього процесу зумовлювала не економічна доцільність, а політичні чинники. Так, у Східній Галичині містилися найбільші латифундії краю, значна кількість напівзруйнованих фільварків, проживала більшість малоземельних і безземельних селян. Однак головним напрямом парцеляції тут був продаж землі переселенцям із західних повітів. У Західній Галичині не відбувалося значних конфліктів між поляками й українцями, спричинених парцеляцією. У Східній саме це слово стало синонімом міжнаціонального протистояння.

Спочатку парцеляцію проводили кілька організацій з метою подальшого продажу землі польським переселенцям із Німецької імперії. Газета “Батьківщина” з цього приводу писала: “Польські дідиці парцелюють свої посілости і продають їх частками Мазурам, котрих спроваджують із Західної Галичини або зі Шлезька. Тим самим досягають подвійної цілі: вони продають свої ґрунти корисніше, ніж коли б ціле село продали разом, і скріплюють Польшу на Русі”<sup>20</sup>.

Польські оглядачі наголошували на потребі економічних заходів для покращення становища селянства. При цьому вони завжди акцентували на своєму національному патріотизмі та потребі демократизації суспільства: “Без польського люду нема Польщі, без вільного люду нема вітчизни, без народної, повсякденної рівності прав і обов’язків, без повсякденної рівності громадського голосу нема Польщі правдивої, нема народу – одне хамство народне і кривда... Ми поляки думками і духом, цим серця наші повні і мова сильна...”<sup>21</sup>.

Редактор однієї з провінційних газет Ян Котельський вказував на потребу принести користь не лише поміщикам, але й польським селянам. На його думку:

<sup>19</sup> Podręcznik statystyki Galicji. – Lwów, 1913. – Т. 3. – Cz. 1–2. – S. 159.

<sup>20</sup> Мазури на Русі // Батьківщина. – 1884. – 18 цвітня. – № 16. – С. 94.

<sup>21</sup> Polska i postęp // Głos Brzeżański. – 1907. – 19 maja.

“Залишили ми (поляки) нашого селянина самого, втекли в австрійські бюро, трапили час на забави..., проводили літа на безплідних політичних диспутах, на будівництві Польщі від моря до моря у фраззах... Польський то селянин, але не наш тепер і здобувати нам його треба рішучими діями”<sup>22</sup>.

Про те, що соціально-економічний розвиток провінції мав стратегічне значення для українців свідчили конкретні дії: створення українськими політичними партіями національного бюро праці в Нойберуні (Пруссія), проведення антиеміграційної агітації. План українських політичних сил був простим: в умовах малоземелля та хронічного безгрошів'я саме сезонні заробітки давали змогу селянам заробити певну суму грошей, щоби при поверненні в Галичину купити у збанкрутілих поміщиків землю. Місячник “Економіст”, описуючи боротьбу влади зі сезонними міграціями, зазначав, що заробітчанська еміграція українських селян не подобається польським магнатам та шовіністам насамперед тому, що зміцнює український народ. Він констатував: “Заробленими в Німеччині грішми двигне (він) себе економічно, докупить при парцеляції землі, побудується, набуде людський інвентар, загосподарить «по-німецькому»... Що нашим опікунам скріплення руського елемента не може бути на руку се річ ясна. В їх очевиднім інтересі лежить, аби руський селянин далі вимирав на голодовий тиф, аби він далі як економічно безсильний, не міг видержати конкуренції з Поляком, і би в кінці емігрував собі за море, лишаючи місце Полякові...”<sup>23</sup>.

Важлива проблема досліджуваного періоду – переселення польських селян-колоністів із Західної Галичини у Східну – визривала поступово, остаточно сформувавшись у середині 80-х років XIX ст. Цей соціально-демографічний процес був зумовлений не економічними, а політичними чинниками і свідчив про намагання окремих польських політичних сил контролювати співвідношення різних національностей у краї. Ще в 1884 р. Галицьке господарське товариство, яке відстоювало інтереси великого землеволодіння, на загальних зборах прийняло рішення про сприяння еміграції польських селян на українські етнічні землі й обмеження всіма засобами польської еміграції до США. Незважаючи на це, тривалий час польська колонізація Східної Галичини відбувалася тільки завдяки ентузіазму окремих поміщиків. Перші поселення, згідно з рішеннями товариства польських селян, тут з'явилися вже в 1884 р. у с. Голоскові Тлумацького повіту, в с. Томашівцях Калуського тощо. Польські селяни також виявляли інтерес до купівлі поміщицьких маєтків у Перемишлянському і Стрийському повітах. Польським переселенцям влада надавала деякі податкові пільги<sup>24</sup>.

Польська колонізація спочатку проводилася безсистемно, часто ґрунтуючись лише на політичних гаслах. Заходи з її реалізації доволі швидко довели свій популізм: польські землевласники прагнули мати економічну вигоду від продажу землі, а тому продавали її тим, хто більше за неї платив, – переважно українським селянам. Так, у 1905 р. на загальних зборах Галицького парцеляційного банку його

<sup>22</sup> “Rozdziobią nas kruki i wrony” // Polska gazeta kresowa. – 1914. – 26 czerwca.

<sup>23</sup> *Залізник М.* Національне питання в Австро-Угорщині і Росії / М. Залізник // Літературно-Науковий Вісник. – 1911. – Т. 55. – С. 6–7.

<sup>24</sup> Переселюване мазурських хлопів на Русь // Батьківщина. – 1884. – 23 мая. – № 21. – С. 125–126.

керівництво звітувало про парцеляцію фільварків площею 8 217 моргів. Із них лише 30 % було продано польським колоністам, і то переважно в Західній Галичині. Це стало причиною висловлення вотуму недовіри керівництву банку, адже парцелювання двірської землі для українців польські шовіністичні кола вважали національною зрадою. Присутня на зборах акціонерка, п. Згурська, заявила: “Діти будуть проклинати пам’ять тих, що між Русинів землю розпродували”<sup>25</sup>.

Заходи цього банку суперечили особистим інтересам багатьох великих землевласників. Останні при продажу землі керувалися жадобою наживи, а не політичними чи національними ідеалами. Наприклад, в уже названому селі Голоскові польська колонія проіснувала лише два роки. Місцевий поміщик продав переселенцям частину своїх земель у кредит під високі відсотки. Польські селяни, не маючи стартового капіталу, робочого інвентарю, худоби, були змушені працювати на того ж поміщика за втричі нижчу плату, ніж місцеві українці. За таких обставин сума їхнього боргу перед колишнім землевласником зросла вдвічі. Не витримавши важких умов життя, колоністи повернулися в рідні повіти, а поміщик перепродав землю місцевим українцям<sup>26</sup>.

Повним крахом закінчилися спроби окремих польських магнатів законодавчо заборонити парцеляцію поміщицьких маєтків чи обмежувати її для покупців із задалегідь складених списків (до них повинні були входити лише поляки та лояльні до них українці). На практиці таких дій дотримувалися переважно парцеляційні товариства, які мали більше зиску від розкрадання бюджетних коштів, ніж від продажу землі українцям. Галицький сейм відхилив також і проект закону про мінімальні розміри парцеляційних ділянок. Згідно з ним, фільварки поділялися на окремі частини розміром не менше восьми моргів кожна для подальшого продажу. Такі, відносно великі наділи більшість українських селян не мали змоги придбати. Проти цих проектів голосувала та шляхта, що була зацікавлена в особистому збагаченні чи збереженні своєї економічної свободи<sup>27</sup>.

Усього протягом останньої третини XIX – початку XX ст. із Західної Галичини у Східну переселилися десятки тисяч польських селян, хоча точну цифру встановити не можливо через відсутність статистичних даних<sup>28</sup>. Через цю колонізацію значна кількість угідь, які раніше не належали українцям, але активно ними використовувалися у формі сервітутів чи натуральних розрахунків між польським двором й українським селом, були для них втрачені.

Були й випадки, коли польські переселенці за допомогою місцевих поміщиків купували землі в українських селян. Зокрема в с. Довгім під Моршином колоністи викупили щонайменше 10 селянських господарств. Польські селяни відразу після переселення потрапляли у сферу інтересів польських же поміщиків. Саме у

<sup>25</sup> Письмо вѣдѣ Щирця // Батьківщина. – 1880. – 1 лютого. – № 3. – С. 21.

<sup>26</sup> Шляхетний поступок польського шляхтича // Батьківщина. – 1887. – 10 червня. – № 23. – С. 134–135.

<sup>27</sup> Нові стрички на руський народ // Гайдамаки. – 1905. – 7 падолиста.

<sup>28</sup> Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині / Ю. Павликовський // Літературно-Науковий Вісник. – 1922. – Т. 76. – Кн. 1. – С. 158.



власників фільварків вони могли позичити знаряддя праці, посівний фонд, невеликі грошові кредити. Близько 12 тис. поляків, виселених із Пруссії після 1 жовтня 1885 р. на підставі відсутності в них німецького громадянства, осіли при маєтках дідичів як двірська прислуга<sup>29</sup>.

Допомога польським переселенцям надавалася спочатку в порядку приватної ініціативи, а згодом, з 1886 р., – низкою таких крайових економічних та громадських організацій, як “Kółka rolnicze”, “Macierz Polska”, “Niedziela”. Спеціально для підтримки колоністів цього ж року було створено “Towarzystwo ochrony własności ziemskiej” (“Товариство охорони земельної власності”) з установчим капіталом 100 тис. золотих ринських і правом випуску акцій на 500 тис. Пріоритет діяльності цього товариства – надання кредитів на купівлю землі у Східній Галичині полякам, вихідцям із Західної Галичини, Сілезії та Познаньщини. Його заснувало “Галицьке господарське товариство”, яке очолював магнат А. Потоцький, а установчий капітал надав Крайовий банк<sup>30</sup>.

Статут “Товариства охорони земельної власності” передбачав проведення парцеляції поміщицьких маєтків лише в інтересах польського народу. Перед ним стояли такі завдання: 1) посередництво при частковій парцеляції великої посілости, щоби власники могли ефективніше вести господарство на залишках маєтків; 2) полегшити польським селянам процес купівлі парцельованих двірських ґрунтів, а також земель українських селян, щоби запобігти еміграції поляків із Галичини і “заохочувати їх осідати в таких сторонах, де є відчутною нестача робочих рук”; 3) посередництво в оренді двірських ґрунтів польськими селянами на зразок наявних оренд фермерського типу в західній частині краю. До складу керівництва товариства увійшли: князь А. Сапіга, граф Сципіо, великі землевласники Брикчинський, Згурський, Кшижановський та ін. Показово, що значна група греко-католицьких священиків, яку очолював о. С. Качала, спочатку позитивно відреагувала на його створення, але довідавшись про антиукраїнські настрої, висловила рішучий протест і запропонувала створити аналогічну українську організацію, проте не одержала необхідної фінансової підтримки від крайової влади<sup>31</sup>.

Окрім цієї загальнопровінційної організації, в низці повітів Західної Галичини створювалися місцеві спілки. Зокрема в 1889 р. у Вадовіцах виникло “Товариство охорони землі”. Вже 1890 р. воно почало купувати землю у Східній Галичині, викупляти в банків та лихварів борги польських селян. Аналогічні товариства були створені в Новому Тарзі, Новому Санчі й інших повітах<sup>32</sup>.

Боротьба за землю мала й антиєврейське спрямування. Так, Бенедикт Ружицький зі с. Струтина Нижнього створив у 1910 р. “фонд покупки землі”. Він вважав, що головним завданням влади повинен був бути захист християн від євреїв, збереження землі “в християнських руках”. Б. Ружицький наголошував, що євреї протягом 1881–1891 рр. заволоділи в Галичині 600 тис. моргів земельних угідь і

<sup>29</sup> Переселюване мазурських хлопів на Русь // Батьківщина. – 1884. – 23 мая. – № 21. – С. 125–126.

<sup>30</sup> Не легковажмо нынѣшной хвилѣ // Діло. – 1886. – 1(13) Марта. – Ч. 24.

<sup>31</sup> Не легковажмо нынѣшной хвилѣ // Діло. – 1886. – 4(16) Марта. – Ч. 25.

<sup>32</sup> Всячина новинки // Батьківщина. – 1891. – 8 лютого. – № 6. – С. 40.

“перетворили її в Палестину”. Він пропонував законодавчо заборонити євреям купувати землю, що після суперечок у сеймі було відхилено. Однак і цей фонд при кредитуванні віддавав перевагу полякам<sup>33</sup>.

Провідні польські політичні діячі намагалися протягом 1890–1914 рр. законодавчо закріпити можливість польської колонізації українських етнічних земель у Галичині. Знаряддя “полонізації Русі” мав стати закон про рентові господарства. Готував проєкт цього закону намісник у Галичині К. Бадені з 1890 р. Із 1896 р. він продовжив роботу над ним на загальноімперському рівні. Частина його положень зазнавала постійних змін та уточнень, що стосувалися переважно методів і механізмів його реалізації в житті. Суть та завдання закону залишалися незмінними. Вони зводилися до вирішення земельних проблем у Галичині через узгодження інтересів польських селян й польських поміщиків. Для цього необхідно було провести низку заходів: 1) парцеляцію поміщицьких маєтків на ділянки розміром по 20 га; 2) надання цих ділянок в оренду польським селянам за певні грошові та натуральні платежі (фактично, селяни забезпечували поміщикам сплату земельної ренти); 3) надання польським селянам і лояльним до поляків українцям та євреям грошових кредитів для організації економічно самостійних господарств фермерського типу на рентових землях. Серед додаткових пропозицій особливі суперечки між польськими великими землевласниками спричиняв пункт про можливість чи неможливість оренди землі з подальшим викупом<sup>34</sup>.

Проєкти вирішення земельних протиріч, які пропонували тогочасні українські політики, були більш реалістичними і створювали однакові економічні умови для всіх селян без поділу їх на раси, народи чи релігійні спільноти. Зокрема посол Галицького сейму Є. Олесницький домагався парцеляції великого землеволодіння, починаючи з державних угідь, для всіх селян краю незалежно від їхньої національності. Він вважав, що доцільніше продавати ділянки невеликих розмірів – 1–5 моргів, що дозволило б українцям на рівних умовах із поляками взяти участь у парцеляції. Оренда земельних ділянок, на його думку, повинна була передбачати забезпечення селян сільськогосподарським реманентом та посівним матеріалом (як позика), із правом подальшого викупу землі через сплату її вартості частинами (“ратами”)<sup>35</sup>.

Вимоги Є. Олесницького й інших українських послів сейму (зокрема Ю. Романчука, Т. Войнаровського) відкинула польська більшість. Щобільше, посол Т. Пілат у 1898 р. запропонував не лише створювати рентові господарства за рахунок поміщицьких маєтків, але й проводити викуп чи конфіскацію земель у тих селян, що володіли господарствами меншими за 695 сажнів орної землі чи 2 морги 970 сажнів лісу. Абсолютна більшість таких господарств належала українцям – форналям та поденним наймитам<sup>36</sup>.

У 1900 р. для покращення умов діяльності рентових господарств засновано Парцеляційний банк. Протягом 5 років лише в межах його діяльності було

<sup>33</sup> Всячина новинки // Батьківщина. – 1891. – 8 лютого. – № 6. – С. 39.

<sup>34</sup> Nowy projekt korporacyj rolniczych // Słowo Polskie. – 1896. – 3 Marca.

<sup>35</sup> Радикалізм іде в гору! // Громадський голос. – 1895. – № 4. – С. 25.

<sup>36</sup> Соймова опіка над селянами // Громадський голос. – 1898. – № 5. – С. 33.

розparcelьовано 46 мастків, з яких 2/3 перейшли до рук польських переселенців. Активністю відзначалися й інші парцеляційні товариства. Польській колонізації Східної Галичини сприяла політика кредитування крайових банків. Уже на початку 1907 р. набрав чинності закон про “рентові загороди” (позичкові фонди). Перші такі фонди було створено в польській частині краю. Ті з них, що діяли у Східній Галичині, реагували передовсім на прохання кредитувати саме польських селян і передовсім переселенців. Позики надавалися тим, хто мав не менше 3 га землі й 50 кор. кадастрового доходу, що автоматично заперечувало можливість кредитування економічно слабких господарств більшості українських селян<sup>37</sup>.

Наступним кроком у боротьбі за землю з українським селянством стали суперечки щодо реалізації протягом 1907–1909 рр. проекту закону про обмеження мінімальних розмірів селянських земельних ділянок. Автори цього проекту зі середовища великих землевласників справедливо вказували на те, що селянські господарства “внаслідок дроблення зменшилися до такого ступеня, що площа певної частини займає ледь кілька метрів і коштує 2-5 корон (тижнева заробітна плата одного наймита); тому про раціональне ведення господарства не може бути й мови...”. Однак методи конфіскації землі через викуп із заниженим рівнем вартості селянських угідь, які проектувалися, спричиняли справедливі протести української громадськості, масові віча та мітинги, що поступово перетворювалися з боротьби за землю на боротьбу за дешеві кредити на придбання землі<sup>38</sup>.

Про антиукраїнський вимір кредитної політики економічних інститутів краю свідчить і те, що в числовому співвідношенні абсолютна більшість позик надавалася вихідцям із повітів, населених поляками: Бжеського, Лимановського, Мелецького, Пільзньянського, Ропчицького й ін. Так, протягом весни 1908 р. крайова комісія для створення рентових господарств надала 25 позик на суму 244 тис. кор., із них лише 8 (1/3) припадали на повіти, заселені переважно українцями, та і їх одержали польські землевласники<sup>39</sup>.

Заходи низки польських господарських товариств напередодні Першої світової війни засвідчили наявність підтримки крайової влади, без якої було б неможливим перекидання великих мас населення з однієї частини краю в іншу та створення державних фондів сприяння польським переселенцям. Серед програмних завдань товариства “Ziemia Polska” була низка таких, що відкрито вимагали їх державної підтримки, яка й була надана на місцях. Зокрема це товариство заклиало: 1) заохочувати населення з етнічно польських околиць до переселення на “креси” (околиці); 2) знаходити таких переселенців для банків і приватних осіб, які розпродували панські землі “на кресах”; 3) заохочувати молодших братів у перенаселених польських селах до одержання від старших братів не земельних ділянок, а грошей для наступної купівлі землі “на Русі”; 4) полегшувати охочим переселитися оглядини призначеної на продаж землі; 5) проводили відповідну агітацію серед польських

<sup>37</sup> Рентові загороди // Економіст. – 1907. – № 5. – С. 15.

<sup>38</sup> Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 5016. – Арк. 33, 50–53.

<sup>39</sup> З краєвої комісії для рентових осель // Економіст. – 1908. – № 7. – С. 15.

селян; 6) повідомляти польське населення про кількість, місце розташування, якість і вартість земельних угідь, виставлених польськими поміщиками на продаж; 7) допомагати переселенням юридично, фінансово, сприяти у забезпеченні їх необхідним будівельним матеріалом, знаряддями праці, насінням, інвентарем. Філії цього товариства діяли в більшості повітів Галичини<sup>40</sup>.

Процеси парцеляції фільварків відбувалися зі значними зловживаннями та махінаціями. Окремі польські землевласники, користуючись сприянням властей, зайнялися спекуляцією в торгівлі землею. Один із дідичів зумів навіть двічі продати власний маєток різним покупцям. Така ситуація була спричинена намаганнями земельних магнатів контролювати економічні процеси політичними методами та сприяла зростанню попиту на землю і, відповідно, зростанню цін. Лише за 5 років, з 1900 по 1905 р., вартість морга землі зросла в середньому у 5 разів – із 80 золотих ринських до 400. У наступні 5 років ціни зросли ще втричі, сягаючи 1200–1300 золотих ринських за морг<sup>41</sup>.

У липні 1901 р. посол Галицького сейму Т. Окуневський запропонував внести зміни в закон про лихварство, які б унеможливили спекуляцію землею. Згідно з ним заборонялося вести справи з постійної купівлі-продажу землі з метою прибутку. У січні 1902 р. вищий краєвий суд із Кракова звернувся з аналогічними пропозиціями до Галицького намісництва. За твердженням цього суду, масові спекуляції землею мали місце в судових округах Ряшева, Вадовіце та Нисько. Набагато більшого розмаху вони набули у Східній Галичині. Однак законодавча і виконавча влада краю не намагалася їм запобігти<sup>42</sup>.

Бюро комісій рентових господарств, яке українські політики називали “польською Гекатою”, звідусіль піддавалося критиці. Польська газета “Słowo Polskie”, яка відстоювала інтереси національних демократів і була зацікавлена у пришвидшенні процесів колонізації, наголошувала, що ця державна установа займається добродійністю для поляків лише на словах, а не на ділі, сприяючи збагаченню невеликої групи осіб, котрі прикриваються польськими національними гаслами<sup>43</sup>.

Особливо негативно польські радикальні угруповання сприймали факти продажу землі польськими поміщиками українським селянам. Так, громада с. Божиків Підгаєцького повіту в 1884 р. купила у місцевого дідича 400 моргів лісу. Процес цієї купівлі ускладнювала не лише неорганізованість селян (завдяки діям місцевого священика О. Стеткевича її вдалося подолати), але і спротив повітового староства й сусідніх великих землевласників, хоча жоден із них не зміг запропонувати за ліс суму більшу чи таку ж, яку сплатила сільська громада. Його вартість перевищувала й ті суми, які пропонували різні польські парцеляційні товариства<sup>44</sup>.

<sup>40</sup> А. В. Колонізоване Поляками Східної Галичини / А. В. // Економіст. – 1912. – № 2. – С. 41–42.

<sup>41</sup> Włości rentowe // Słowo Polskie. – 1908. – 15 stycznia.

<sup>42</sup> Грунтова лихва // Діло. – 1902. – 5(18) Січня. – Ч. 4.

<sup>43</sup> Włości rentowe // Słowo Polskie. – 1908. – 15 stycznia.

<sup>44</sup> Новинки и всячина // Батьківщина. – 1884. – 28 падолиста. – № 48. – С. 305.

Завдяки ініціативам окремих греко-католицьких священників українські селяни самоорганізувалися у спілки для купівлі землі. Вони від початку свого виникнення були конкурентами аналогічних польських товариств. Українська газета “Батьківщина” регулярно повідомляла про купівлю сільськими громадами поміщицьких і державних земель у різних повітах краю, заохочуючи населення до аналогічних дій. Приклади ці й справді вражають. Так, громада с. Токи Збараського повіту в 1886 р., взявши позику в банку під заставу своєї землі, змогла викупити у графа Тадея Дідушицького не лише 1 200 моргів землі, але й 200 моргів ставків, млини та право пропінації. Вартість цієї покупки – 278 тис. золотих ринських<sup>45</sup>. Громада с. Брустори Коломийського повіту в 1890 р. викупила в держави 800 моргів землі за 13 тис. золотих ринських<sup>46</sup>. Таких випадків налічувалося десятки.

Однак, починаючи з 1890 р., кількість повідомлень про купівлю українськими громадами землі різко меншає, та й у тих, що трапляються, фігурують вже набагато менші земельні площі – переважно від 10 до 200 моргів. Це пояснює не лише ріст цін на землю, але й активізація польських парцеляційних товариств, антиукраїнські заходи місцевих властей, які чинили штучні перешкоди в наданні українським селянам кредитів і навіть правдивої інформації про можливість купівлі землі. Одним із винятків була парцеляція маєтку в с. Красносільцях Золочівського повіту загальною площею 400 моргів. Її проводив за дорученням поміщика о. Теофіл Петровський. Відсутність польських та єврейських посередників зробила вартість землі на 40 % меншою. У виграші опинився і колишній власник. Понад половину маєтку одразу придбали місцеві селяни, і священник закликав через газету “Діло” охочих з інших сіл купувати землю й цим запобігати наступу “мазурів на Схід”<sup>47</sup>.

Перехід землі до рук польських колоністів негативно сприймали українські селяни. Так, внаслідок парцеляції фільварку Кальтвасер під Львовом жителі с. Суховоля втрачали можливість користуватися лісом. Передбачаючи таку небезпеку, вони “рішили розбоєм відстрашити Мазурів від купна...”. Близько 30 селян із сокирами напали на 2-х поляків і нанесли їм тяжкі тілесні ушкодження. Дирекція парцеляційного банку, який проводив продаж земель маєтку, звернулася по допомогу до жандармерії<sup>48</sup>. У цьому випадку, як і в багатьох інших, українські селяни втратили землю. Погіршення соціальних умов вони сприймали як посилення національного гноблення з боку панівної у Східній Галичині нації – поляків, що вело до посилення міграції українських селян Галичини до Канади, США, Бразилії й Аргентини.

Окремі великі землевласники активно продавали свою землю, не вдаючись до посередницьких послуг різних парцеляційних товариств, називаючи їх “шуліками”. З цією метою вони періодично відвідували ті свої маєтки, які були найменш рентабельними. Граф Роман Потоцький регулярно розпродавав землі в с. Вишневику Перемишлянського повіту. Лише 2 квітня 1895 р. він продав тут 8 моргів братам Петрові та Павлові Олійникам, 5 моргів – Павлові Зайді, 9 моргів – Яцьку Іванишину тощо. Індивідуальними покупцями землі виступали не лише українці,

<sup>45</sup> Письмо зь Подоля // Батьківщина. – 1886. – 9 цвітня. – № 14. – С. 82.

<sup>46</sup> Всячина и новинки // Батьківщина. – 1890. – 24 серпня. – С. 34–35.

<sup>47</sup> Земля на продаж // Діло. – 1902. – 7 (20) січня.

<sup>48</sup> Борба о землю // Діло. – 1902. – 27 мая (9 червня).

але і євреї. Того ж 2 квітня 1895 р. у Романа Потоцького купили невеликі земельні ділянки Беріш Левінтер, Зіммер Герш та ін.<sup>49</sup>

Все це суперечило заходам польських господарських товариств і свідчило про пріоритетність для дідачів особистої вигоди. Той же Р. Потоцький міг бути співзасновником парцеляційного товариства й під прикриттям патріотичних гасел продавати польським колоністам землю за завищеними цінами (різницю компенсувала спілка), і водночас продавав, якщо це було йому вигідно, її українцям. Однак загальною була тенденція до дискримінації українців у питаннях купівлі-продажу землі, яка набувала рис крайової політики. Її результатом став нерівномірний продаж земельних угідь селянам різних національностей. Так, із понад 210 тис. га розпарцельованих у 1890–1902 рр. поміщицьких земель у Східній Галичині лише 38 тис. га перейшли до українських селян, решта – до польських<sup>50</sup>. Ця тенденція тривала аж до 1914 р., коли її перервала Перша світова війна.

Наслідком дискримінації українських селян при продажу землі було наростання невдоволення крайовою владою в середовищі газдів. Вони почали активніше долучатися до національних акцій, надавати матеріальну підтримку українським освітнім, господарським товариствам, політичним партіям. Якщо в 80–90-х роках XIX ст. факти такої допомоги були поодинокими, то в 1900–1914 рр. перетворилися на масове явище. Щобільше, під впливом антиукраїнських погромів під час виборів та після вбивства М. Січинським намісника А. Потоцького відбулася радикалізація поглядів заможних селян. Директор львівської поліції доповідав 23 квітня 1908 р. намісництву про поширення війтом с. Березовиці Тернопільського повіту, деякими українськими корчмарями та “поважними газдами” розповідей про те, як “Русинів мучать у Львові, як нищиться все що є руське і, що на те немає ніякої іншої ради, тільки виступити з обороною від вказівок «панів»...”. За його ж словами, в кількох сусідніх селах члени читалень “Просвіти”, “переважно молоді парубки явно говорять [про це ж – В. М.] на селах і чекають на знак аби збройно виступити...”<sup>51</sup>.

У низці випадків великі землевласники купували землю в селян і сільських громад. Рідко коли розміри таких ділянок перевищували морг. Продавали їх переважно найбідніші верстви селянства – форнали, які лише поглиблювали свою кабальну залежність від дідачів. Відповідно й вартість таких торгових угод була незначною у грошовому еквіваленті, але мала значний деморалізаційний вплив на селян, що втрачали “вітцівщину”, “батьківщину”. Так, той же Роман Потоцький в с. Романові Бібрського повіту купив у Дмитра Орловського 395 сажнів землі за 12 золотих ринських, у Варвари Яської – 330 сажнів за 10 золотих ринських, у Петра Гопка – 2 258 сажнів за 71 золотий ринський тощо<sup>52</sup>.

<sup>49</sup> Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника. Відділ рукописів (далі – ЛНБ, відділ рукописів). – Ф. Потоцьких. – Спр. 303. – Арк. 3–6.

<sup>50</sup> Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання / В. Будзиновський. – Львів, 1901. – С. 23.

<sup>51</sup> Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2988. – Арк. 1.

<sup>52</sup> ЛНБ, відділ рукописів. – Ф. Потоцьких. – Спр. 304. – Арк. 3–58; Там само. – Спр. 305. – Арк. 3–12.

Польські поміщики брали участь і в камасації – ліквідації черезсмужжя, обмінюючись земельними ділянками з українськими селянами. Однак при цьому виходили з позицій економічної доцільності й рішуче відкидали можливість обміну в тих місцевостях, де проводили полювання. Зокрема Роман Потоцький 14 листопада 1897 р. у с. Випаски Перемишлянського повіту обміняв 8 моргів 745 сажнів землі на 3-х ділянках на таку ж кількість землі на 18 ділянках, що належали Семку Мокалю і безпосередньо межували з його маєтком. Натомість не захотів обмінюватися ґрунтами з селянами в с. Ладанці та Волків, де були його мисливські угіддя. Найчастіше Р. Потоцький виступав посередником в обміні земельними наділами між селянами. Завдяки його втручанням відбувся обмін у с. Коростенка між Станіславом Блажовим, Михайлом Кравцем і Макаром Каруциним, а також низка аналогічних операцій<sup>53</sup>. Тут поміщик виявляв своєрідну “батьківську опіку” над своїми колишніми кріпаками та їхніми нащадками.

Проте найчастіше обмін землями між поміщиком і селянами був нерівноправний. Селяни отримували земельні ділянки менших розмірів чи гіршої якості. Часто дідиці змушували їх до нерівномірних обмінів. Зокрема поміщик зі с. Рудник Снятинського повіту Стефан Мойса, користуючись підтримкою повітової влади, протягом 1892–1895 рр. періодично відбирав у селян ґрунти, даючи гірші чи й взагалі ніяк їм це не компенсуючи. Населення цієї громади, як і цілої групи інших, було вкрай залякане. Поміщик регулярно використовував своє “природне право легко карати слуг і наймитів”. Після таких покарань померло декілька осіб – поміщик не поніс жодного покарання. Його становище було міцним завдяки наявності при дворі великої групи слуг-охоронців та підтримки повітового староства<sup>54</sup>. Подібних випадків налічувалося десятки.

Соціальні суперечки ставали поліетнічними. Обурення польської спільноти провокував не лише продаж землі окремими поміщиками українським селянам, але й окремі дії, пов’язані з орендою землі. Так, польську шляхту Підгаєцького і Бережанського повітів обурило краківське страхове товариство, яке купило у княгині Чарторийської Підгаєцький ключ та передало його в оренду євреям. Майже одразу після публікації у пресі повідомлення про цю подію шляхта чотирьох повітів зустрілася з представником цього товариства Северином Генцлем і зажадала ліквідації угоди з орендарями. Вони заявляли, що “актом тим страхове товариство позбавило хліба багатьох польських родин, як офіціалістів, так і посесорів...”<sup>55</sup>. Очевидно, ця подія була суттєвим порушенням хиткої рівноваги в міжнаціональних взаєминах у регіоні й спричинена суто економічними причинами.

Отже, впродовж 1867–1914 рр. було розпарцельовано понад 200 тис. га землі, що становило лише близько 5 % всіх земельних угідь Галичини, з них лише 1/7 частину змогли викупити українці. А оскільки вони раніше могли користуватися цією землею у вигляді сервітутів, то зміна власника погіршила становище місцевого українського населення.

<sup>53</sup> Там само. – Спр. 307. – Арк. 3, 41–54.

<sup>54</sup> Новинки // Громадський голос. – 1895. – № 4. – С. 29–30.

<sup>55</sup> Новинки (Зь польського табору) // Діло. – 1891. – 3(15) вересня. – Ч. 198.

Представники крайової польської адміністрації намагалися проводити парцеляцію поміщицьких земель на дискримінаційних для українців умовах, продаючи їм землю за завищеними цінами чи не допускаючи заможне українське селянство до участі в торгах.

Проведення парцеляції в інтересах польського селянства позбавляло мало-заможних українських селян можливості найматися на поденні роботи, а заможних розширювати свої господарства. У результаті жоден прошарок українського села не був зацікавлений в покращенні відносин із поляками.

Парцеляційні заходи демонстрували намагання польської великої земельної аристократії змінити етнодемографічний склад населення краю. Масові переселення польських селян на українські етнічні землі в умовах малоземелля українського селянства унеможливлювали польсько-український мирний діалог, бо перед українськими селянами поставала проблема фізичного виживання.



УДК: 94(947: 943) “1867/1914”

*Галина РІККАРДІ*

## **АКАДЕМІЧНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНИХ І КРАЄВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1867–1914)**

Національна політика Австро-Угорщини впродовж 1867–1914 рр. була різновекторною. Її мета, проміжні цілі та завдання залежали від міжнародного становища держави, розташування політичних сил у рейхсраті, ситуації в економіці та головних дійових осіб – керівників урядів Транслейтанії і Ціслейтанії.

Еволюцію освітянської політики урядів Австро-Угорщини в Галичині вивчали багато українських та іноземних науковців. Серед найбільш знакових праць варто виокремити дослідження С. Барана, Я. Біленького, А. Крушельницького, Ю. Ловицького, М. Лозинського. Узагальнювальні праці В. Барановського, Т. Фіутовського, В. Левицького, А. Мікульського, К. Роян-Росінкевича охоплювали широкий спектр освітніх питань досліджуваного періоду. У 60–70-х роках ХХ ст. вивченням історичного розвитку галицького шкільництва займалися Л. Баїк, Н. Дідух, А. Кондратюк, Б. Мітюров, що проаналізували освітню політику австро-угорської влади, становище навчальних закладів, еволюцію педагогічної думки.

Об’єктивні дослідження процесу розвитку освіти на західноукраїнських землях в ХІХ – на початку ХХ ст. зробили вчені української діаспори. Цінні документи, наукові положення та концепції містять праці Г. Васьковича, В. Вериги, І. Лисяка-Рудницького, І. Нагаєвського, Н. Полонської-Василенко й ін.

В умовах незалежної Української держави стала можливою поява низки нових історичних, етнополітологічних, педагогічних, етнологічних досліджень, в яких здійснено переосмислення культурно-освітніх процесів у Галичині, зокрема в царині вищої освіти. Історичний і політичний аспект проблеми розкривають сучасні наукові праці В. Благого, М. Кармазіної, М. Кугутяка, І. Монолатія, В. Сарбея, В. Стинської та ін. Багато цінних думок міститься у працях Г. Білавич, В. Качмара, І. Курляка, Б. Савчука, Б. Ступирика. У цілому, позитивно оцінюючи доробок попередників, потрібно зауважити, що вони провели значну пошукову, дослідницьку роботу із вивчення культурно-освітніх проблем Галичини, але водночас порівняно мало уваги приділяли персоніфікації австрійської влади, вивченню суб’єктивних чинників впливу на академічну політику центральних і крайових органів влади в Галичині. Саме такі проблеми ми і намагалися з’ясувати в цій публікації.

Оскільки Східна Галичина перебувала у складі австрійської частини імперії Габсбургів – Ціслейтанії, то варто, очевидно, детальніше схарактеризувати ситуацію, яка склалася з її урядами. Відразу ж зауважимо, що вони тоді змінювалися доволі часто. За якихось 47 років – 25 міністрів-президентів (так називалася посада керівника уряду). Тобто на один склад уряду припадало в середньому два роки перебування при владі. Однак при детальнішому аналізі побачимо, що були

й політичні довгожителі. Зокрема Едуард Тааффе очолював уряд Ціслетанії двічі: вперше впродовж 2 і вдруге – 14 років. Тривалим було перебування при владі Ернеста фон Кьорбера (близько п'яти років). Та були й уряди, що проіснували до місяця, наприклад, кабінет Ігнаца фон Пленера в січні 1870 р. чи кабмін Конрада Гогенлое у травні 1906 р. Відповідно й вплив останніх на ситуацію в освітянській сфері Галичини був доволі незначним. Натомість Е. Таафе чи К. Бадені – суттєвим<sup>1</sup>.

Повноваження міністрів віросповідань та освіти були значними, але не дозволяли їм проводити самостійну політику. Винятки траплялися рідко. Як правило, ці міністри діяли узгоджено з міністрами-президентами й імператором. На цій посаді перебували як консерватори, так і прихильники експериментів. До останніх належав, наприклад, зять П. Шафарика Й. Їрачек, що обіймав цей пост у 1871 р. і був ініціатором спроби запровадити українську латинську абетку на основі чеського правопису в 1959 р., що спричинило “азбучну війну” в Галичині<sup>2</sup>. Його неординарні погляди на реформування системи освіти стали однією з головних причин швидкої відставки уряду К. Гогенварта<sup>3</sup>.

Важливу роль у реформуванні системи вищої освіти Галичини відігравали галицькі намісники – представники імператора у краї, керівники виконавчої вертикалі влади на місці. Серед них плінність кадрів була незначною. Впродовж 1867–1914 р. змінилося лише 10 намісників. Тобто в середньому вони перебували при владі п'ять років. Справжнім довгожителем, що суттєво впливав на розташування політичних сил у Галичині, на ситуацію в системі освіти, був Агенор Голуховський. Він очолював Галицьке намісництво понад 17 років. Щоправда понад половину цього терміну він мав дещо інші повноваження, оскільки обіймав посаду до конституційних реформ 1867 р. Але наголосимо, що саме він спричинив “азбучну війну”<sup>4</sup>.

Своїм впливом серед інших виділялися Казимир Бадені, Андрій Потоцький та Михайло Бобжинський. Зауважимо, що деякі намісники були викладачами Львівського (наприклад, Леон Пінінський чи Людвік Посінджер фон Хоборський) чи Краківського (як Євстахій Сангушко) університетів. Вони добре знали ситуацію вищих навчальних закладів і до певної міри були зацікавлені в лобюванні їхніх інтересів. Помітно на ситуацію у вищій школі краю впливали маршалки Галицького сейму та міністри у справах Галичини. Майже всі вони походили з давніх родів польської шляхти й магнатів, що суттєво посилювало позиції польської етнічної спільноти у відстоюванні національних інтересів у сфері освіти.

Підсумовуючи впливи окремих постатей, зауважимо, що їхня роль в еволюції академічних установ Східної Галичини могла бути спорадичною чи тотальною, залежно від ситуації, адже вони вирішували питання фінансування, підбору кадрів, акредитації спеціальностей, надання приміщень тощо.

<sup>1</sup> *Цьольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цьольнер. – Львів: Літопис, 2001. – С. 399.

<sup>2</sup> *Райківський І.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ ст. / І. Райківський. – Івано-Франківськ: В-во ПНУ, 2012. – С. 298.

<sup>3</sup> *Тейлор А. Дж. П.* Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С. 119.

<sup>4</sup> *Райківський І.* Ідея української національної єдності... – С. 298–299.

Наголосимо також, що особистісний чинник був загнаний у певний коридор загальноімперської політики з чітко встановленими правилами гри, яких були змушені дотримуватися більшість політичних і культурних діячів коронного краю. Серед них, очевидно, значимими для керівництва імперії були міжетнічний компроміс, уніфікація системи управління та освіти, судочинства тощо. Корекція дій урядів могла відбуватися залежно від лібералізму/консерватизму політичного істеблішменту, рівня гнучкості його методів управління, сили тиску етнічних меншин, політичних сил тощо<sup>5</sup>.

Династія Габсбургів у 1867–1914 рр. продовжувала зберігати за собою низку механізмів і важелів впливу на основні сфери життя країни: Церкву, освіту, сільське господарство та промисловість. Імператор Франц Йосиф уникав втручання в між-національні та міжстанові конфлікти, зберігаючи за собою статус арбітра і право вето. Його втручання мало точкову виважену дію і здійснювалося, як правило, через різні бюрократичні механізми. Це дозволяло не допускати радикалізації суспільства, оберігати права династії, що правила.

Серед перших законів, які врегульовували життя Австро-Угорщини після ухвалення лютневого патенту і конституційних актів грудня 1867 р., були закони, що запропонував Е. Гербст, про взаємини між Церквою, школою та державою у травні 1869 р. Окремо міністр віросповідань та освіти Л. Гаснер підготував “Шкільний закон для народів монархії”, ухвалений 14 травня 1869 р. Останнім юридичним актом встановлено права народів на середню й вищу освіту<sup>6</sup>.

В управлінні академічною освітою також було багато механізмів. Зокрема для створення нового вищого навчального закладу потрібен був дозвіл імператора. Його надавали лише після проходження у провінційних інстанціях – в нашому випадку – в Галицькому сеймі та намісництві, а потім – після узгодження із профільним міністром віросповідань та освіти й урядом загалом. Просування законопроекту могло бути призупинене на будь-якому з етапів. Так, низку ініціатив українських політичних сил щодо створення українського університету у Львові заблокували на рівні Галицького сейму та намісництва. Заборону могло накласти також Міністерство внутрішніх справ чи Міністерство фінансів. Мотиви вето були різними: нестача коштів у державному чи крайовому бюджеті, загроза поширення революційних ідей серед студентів тощо<sup>7</sup>.

У питаннях кадрової політики вплив влади на адміністрації академічних установ був тотальним. Щоби влаштуватися на роботу асистента в університеті, була необхідна довідка від Міністерства внутрішніх справ. Контроль за професорами – ще суворішим. Осіб, яких запідозрювали в лібералізмі, прихильності до соціалізму, не лише не допускали до викладацької роботи, але й могли заарештувати. Спеціальна конкурсна комісія, що приймала на роботу професорів, звітувала перед Галицьким намісництвом. Втручання останнього мало, як правило, вирішальну роль, особливо в академічних установах із гуманітарним ухилом. Так, навіть один

<sup>5</sup> *Монолатій І.* Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини: монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – С. 114–115.

<sup>6</sup> *Цьольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цьольнер. – Львів: Літопис, 2001. – С. 402.

<sup>7</sup> *Янишин Б.* Політика Відня в українському питанні у Галичині наприкінці ХІХ століття / Б. Янишин // Україна–Польща: діалог упродовж тисячоліть. – Київ, 2012. – С. 135.

епізод із життя людини міг унеможливити її кар'єру. Показова тут доля І. Франка, якого за звинуваченням у поширенні соціалізму кілька разів заарештовували і, відбуваючи арешт, той не зміг здати сесію у Львівському університеті, після чого його відрахували в 1878 р. Пізніше він зміг поновитися у Чернівецькому університеті, а закінчував навчання аж у Віденському. Там же він здобув ступінь доктора філософії. Коли ж спробував працевлаштуватися на кафедрі української мови Львівського університету, то його кандидатуру відкинули саме з політичних причин<sup>8</sup>.

Впливати на академічні заклади віденський уряд міг через затвердження їхніх видатків. Фактично всі вони перебували на дотації, тобто прибутки їхні були меншими від витрат, а різниця компенсувалася з бюджету. Керівництво академічних установ щорічно звітувало про фінансову ситуацію. Системно проводився облік їхнього рухомого і нерухомого майна.

Діяльність академічних установ Східної Галичини упродовж всього періоду з моменту їх створення і до ліквідації перебувала під пильним контролем місцевих органів влади, які звітували перед Віднем. Особливо вони стежили за ідеологічною орієнтацією викладачів та студентів, їхньою участю в різних громадських заходах, намагаючись всіляко обмежити становлення національно-політичної свідомості в молоді, а також перешкодити здійсненню різних акцій, які могли зашкодити інтересам Австро-Угорської імперії. Головні урядові інституції, з якими контактували професори й "академіки", – це Галицьке намісництво, Галицький крайовий сейм, Дирекція поліції (крайова і міська), Академічний сенат Львівського університету, викладацькі ради Львівської політехніки, Вищої ветеринарної школи, а також кураторії, що спеціально наглядали за вишами.

Австрійська влада намагалася контролювати студентів та викладачів і в заробочий/навчальний час. Під особливо пильною увагою перебували студентські товариства. Правовою основою функціонування молодіжних об'єднань в Австро-Угорській імперії у другій половині XIX ст. був "Закон про товариства" від 15 листопада 1867 р. Він регламентував створення, основні напрями діяльності, регулював взаємовідносини із владними інституціями та визначав умови ліквідації організації. Реєструвало такі об'єднання крайове намісництво, а у випадку виникнення будь-яких протиріч – Міністерство внутрішніх справ. Держава зберігала за собою право контролю за їхньою діяльністю. Товариства мали заздалегідь повідомляти органи влади про проведення зборів, в яких обов'язково брали участь комісари поліції з широкими повноваженнями. Вони могли розпустити збори, якщо на них обговорювали питання, що не входили до визначеної статутом компетенції товариства, або якщо їх проведення порушувало громадський спокій. Крім того, відповідні органи влади мали право перегляду усєї документації. Рішення про розпуск організації приймали: їхнє керівництво, крайові владні установи та Міністерство внутрішніх справ<sup>9</sup>.

<sup>8</sup> Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – Київ: Критика, 2006. – С. 236.

<sup>9</sup> Пашук В. "Закон про товариства" від 15 листопада 1867 року і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині / В. Пашук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – С. 371–374.

Найвищою інстанцією, яка контролювала функціонування студентських гуртків, було Галицьке намісництво. До його компетенції входили розгляд і затвердження статутних документів, а також внесених до них змін. Воно могло заборонити діяльність студентського товариства, якщо те порушувало державне законодавство. У випадку незгоди з рішеннями цього органу влади керівництво організації мало право апелювати до Міністерства внутрішніх справ. Так, наприклад, вчинив виділ “Академічного кружка” після розпуску товариства в березні 1894 р. Однак протести з цього приводу залишилися поза увагою міністерства<sup>10</sup>. Намісництво також розглядало петиції, подані студентськими товариствами з тих чи тих питань, головню щодо захисту прав слухачів вищих навчальних закладів. У 1888–1889 рр. поліція почала активно втручатися в життя академічної молоді. Це змусило “Академічне братство” спільно з “Академічним кружком” та “Академічною читальнею” (організація польських студентів) внести протест проти таких дій до намісництва<sup>11</sup>.

На нашу думку, головними органами нагляду за викладачами були кураторії, а за студентами – академічні сенати. Останні піддавали цензурі листування студентів, могли розглядати статутні документи студентських товариств, видавати дозвіл на проведення зібрань, концертів, театральних вистав, балів, вечірок та інших публічних заходів. Наприклад, для посилення контролю за студентами суворо заборонялося в межах однієї студентської організації об’єднуватися представникам різних навчальних закладів.

Дозвіл Академічного сенату повинно було підтвердити Галицьке намісництво. Відповідно організація будь-яких заходів потребувала тривалої підготовки впродовж кількох місяців, а іноді й року. Отримання санкції на проведення зборів із жовтня 1888 р. обов’язково передбачало присутність представника поліції на заході. Він міг у будь-який момент перервати зібрання й оголосити його закритим. Окрім загальних зібрань, представники поліції обов’язково були й на студентських вічах, стежили за їх перебігом, а згодом звітували про всі події перед Галицьким намісництвом. Наприклад, урядовий представник у донесенні від 8 серпня 1884 р. охарактеризував процес приготування до проведення віча, вказав його чисельний склад, перелік висунутих вимог, а також описав розваги, якими закінчилося зібрання<sup>12</sup>.

Студенти намагалися опротестувати такі обмеження їхніх прав, писали відповідні звернення до намісника К. Бадені, міністра віросповідань і освіти П. Гауча. Вони також зорганізували низку віч-демонстрацій на підтримку власних прав. Однак ця боротьба закінчилася безрезультатно<sup>13</sup>. Зауважимо, що позиція віденського уряду й органів влади на місцях змушували студентів різних національностей і політичних уподобань діяти скоординовано. При цьому ж найбільше турбували

<sup>10</sup> Мисак Н. Українські студентські товариства у Східній Галичині наприкінці XIX ст.: до питання взаємовідносин з провінційними органами влади / Н. Мисак // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В. Вашкевич]. – Київ, 2012. – Вип. 57 (№ 2). – С. 38.

<sup>11</sup> Заклинський К. Університетська молодіж Австрійської України за останніх 40 літ / К. Заклинський // Українська хата. – 1913. – № 4–8. – С. 470; № 9–12. – С. 636.

<sup>12</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 146. – Оп. 7. – Спр. 4233. – Арк. 140–143.

<sup>13</sup> Там само. – Спр. 4452. – Арк. 2.

поліцію соціалісти та москвофіли. Дещо менше уваги в їхніх звітах належало польському й українському національним рухам.

Також особливо непокоїли австрійські власті студентські мандрівки по містах і селах Галичини, що проводилися із науковою метою – для поглиблення знань з історії, географії та етнографії рідного краю. Такі подорожі представники поліції розглядали як засіб поширення соціалістичної та москвофільської агітації, інших “небажаних думок”, оскільки ті відбувалися без контролю професорів і правоохоронних органів.

Упродовж 1867–1914 рр. частими у студентському середовищі були обшуки, арешти, вилучення творів С. Подолинського, М. Драгоманова. Під неодноразові арешти потрапляли лідери українського молодіжного і студентського рухів – І. Франко, М. Павлик, І. Белей та ін.<sup>14</sup>

Контакти академічних установ і студентських товариств із Галицьким крайовим сеймом стосувалися переважно фінансових питань. Викладачі й студенти через значну матеріальну скруту були змушені подавати на розгляд цієї установи петиції з проханням про надання безповоротної грошової допомоги. Їх розгляд був тривалим і марудним. Позитивні рішення приймали менше ніж у 10 % випадків. Крайовий виділ (структурний підрозділ сейму, який діяв постійно) повідомляв про початок розгляду сеймом внесеної петиції, а потім – про результати прийнятої ухвали з цього питання (чи задоволене, чи відхилене). У випадку позитивної відповіді керівництво навчального закладу або студентського товариства отримувало лист, в якому вказувалася дата отримання фінансової допомоги. Здебільша, призначені кошти виплачували у крайовій касі на руки ректорові (директорові), голові організації чи уповноваженій особі. Остання обов’язково повинна була мати довіреність, підписану керівником і секретарем організації<sup>15</sup>.

Галицький сейм ішов назустріч академічним установам переважно лише у випадку, коли справа торкалася й інтересів політичної більшості послів, відповідала їхнім політичним та національним стремлінням. Можна також виокремити тенденцію певної симпатії крайового парламенту до технічних і природознавчих академічних установ.

Інколи студентські товариства та Львівський університет контактували з муніципальними органами влади. Такі взаємини, як правило, активізувалися напередодні важливих суспільних подій, різних святкувань, урочистостей тощо. Прикладами можуть бути урочистості святкування відродження Львівського університету, святкування на честь польського короля Яна III Собеського, приурочені до 200-річчя розгрому турків під Віднем<sup>16</sup>.

Отже, вищі навчальні заклади Східної Галичини перебували під постійним і особливим контролем імперських органів влади. Такий контроль мав не допустити

<sup>14</sup> Гурак І. “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). – Івано-Франківськ: В-во ПП Третяк І. Я., 2007. – С. 80–83.

<sup>15</sup> Мисак Н. Українські студентські товариства у Східній Галичині наприкінці XIX ст.: до питання взаємовідносин з провінційними органами влади / Н. Мисак // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В. Вашкевич]. – Київ, 2012. – Вип. 57 (№ 2). – С. 43.

<sup>16</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 7. – Спр. 4233. – Арк. 158.

самовільного розвитку установ, поширення в них виявів вільнодумства, зростання національних й антигабсбурзьких прагнень. Діяльність академічних установ суворо регламентувалася в найменших дрібницях. Особливо пильно представники влади стежили за кадровою політикою навчальних закладів, намагалися унеможливити їх політизацію, прагнули спрямувати їх у русло покори і толерантності до Австро-Угорщини. На нашу думку, австрійська влада при цьому не була послідовною та в міру ослаблення імперського центру поступово усувалася від вирішення нагальних питань вищої освіти, віддаючи їх на розгляд пропольськи налаштованим органам місцевого галицького самоврядування. Така ситуація була спричинена посиленням польського впливу в низці урядів Ціслейтанії, приходом до влади таких авторитетних польських політиків, як К. Бадені, А. Потоцького, М. Бобжинського й ін. Такий підхід давав тактичні переваги династії Габсбургів, дозволяв їй заручитися лояльністю як поляків, так і українців Галичини, але в стратегічній перспективі посилював у краї міжнаціональні антагонізми, прагнення поневолених народів до розбудови власної держави та системи вищої освіти. Такий стратегічний прорахунок дався взнаки при першому ж серйозному потрясінні, яким була Перша світова війна, і став однією з причин розпаду “кляптикової імперії”.

УДК: 394.944 (391+392) (477:438) “XX ст.”

*Олександр ВАСЯНОВИЧ*

## **ПОЛЬСЬКІ ВПЛИВИ НА ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Українська шляхта як особлива соціальна група мала окремі елементи традиційно-побутової культури, притаманні саме їй. Дрібна шляхта, яку прийнято називати ходячковою, сір'ячковою, малоземельною, дрібнопомісною, околичною, чиншовою, загородовою, засцянквою тощо, мала певні культурні особливості, які вирізняли її в окремих соціальних прошарках. Вона розселялася на просторах України цілими селами, територію поширення яких ще треба дослідити. Відомі їхні гнізда на Поділлі, т. зв. барську шляхту описав М. Грушевський<sup>1</sup>. Яскравим прикладом еволюції околичної може бути шляхта Українського Полісся – це понад 30 сіл, розташованих навколо старовинного Коростенського городища. Усі дипломи на шляхетство вони отримали від литовських князів ще до Люблінської унії – в XIV, XV, XVI ст.<sup>2</sup> На західноукраїнських землях також існували окремі шляхетські села, зокрема на Самбірщині та Гуцульщині<sup>3</sup>. У деяких із них шляхта була вже в XIV ст.<sup>4</sup>. Жителі шляхетських сіл через краще економічне й соціально-політичне становище мали можливість збагатити свій побут певними особливими рисами, які їх відрізняли від звичайних селян.

Тривалий час вивчення української шляхти перебувало серед табуованих тем. Лише з проголошенням незалежності в Україні з'явилася когорта істориків (Н. Яковенко, Н. Старченко, Ю. Зазуляк, А. Блануца, Є. Чернецький та ін.), які переконливо заповнили цю прогалину своїми дослідженнями<sup>5</sup>. Дещо пізніше до

<sup>1</sup> *Грушевський М.* Барська околична шляхта до кінця XVIII ст. / М. Грушевський // Зібрання творів: у 50 т. – Львів, 2002. – Т. 5. – С. 325.

<sup>2</sup> *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. Теодорович. – Почаев, 1888. – С. 303.

<sup>3</sup> *Гошко Ю.* Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Ю. Гошко – Львів, 1999. – С. 24.

<sup>4</sup> *Горинь Г.* Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.) / Г. Горинь. – Київ, 1993. – С. 32.

<sup>5</sup> *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – 2-ге вид., перегл. і випр. – Київ, 2008. – 472 с.; *Старченко Н.* Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI–XVII століття) / Н. Старченко. – Київ, 2014. – 510 с.; *Зазуляк Ю.* Нотатки на маргінесі сучасних російських досліджень з історії Галичини XIV–XVI століть (Дещо про грамоти князя Лева, перемиську шляхту та її генеалогію) / Ю. Зазуляк // Український гуманітарний



цієї тематики звернулися й етнологи, хоча початки вивчення культури та побуту української шляхти можна віднести до другої половини ХІХ – початку ХХ ст.<sup>6</sup>. Нині низка дослідників започаткували спеціальне етнографічне вивчення української шляхти та її нащадків переважно в модерні часи. Зокрема івано-франківська дослідниця Л. Сливка звертає увагу на походження, етнокультурну своєрідність й етносоціальну ідентифікацію галицької дрібної шляхти<sup>7</sup>. Група київських етнологів, зокрема Л. Пономар, І. Несен, О. Васянович, М. Бех, переважно вивчає околичну шляхту Північної Житомирщини, звертаючи увагу на особливості матеріальної та духовної культури цієї соціальної верстви населення<sup>8</sup>. На роль і місце української

- 
- огляд. – Київ, 2004. – Вип. 10. – С. 15–24; *Його ж.* Re baptizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині ХV ст. / Ю. Зазуляк // *Ruthenica*. – Київ, 2007. – Т. 6. – С. 275–298; *Його ж.* Погрози та вияви емоцій у шляхетських конфліктах у Руському воєводстві ХV ст. / Ю. Зазуляк // *Соціум*. Альманах соціальної історії. – Київ, 2008. – Вип. 8. – С. 239–254; *Блануца А.* Соціально-становва зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині ХVІ ст. А. Блануца // *Український історичний журнал*. – 2003. – № 4. – С. 103–111; *Його ж.* “Княжата головні” та «княжата-повітники» на Волині в ХVІ – першій половині ХVІІ століття / А. Блануца // *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст.)*. – Київ, 2006. – Вип. 6. – С. 227–238; *Ворончук І.* Населення Волині в ХVІ – першій половині ХVІІ ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / І. Ворончук. – Київ, 2012. – 716 с.; *Чернецький Є.* Правобережна шляхта за російського панування (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Джерела, структура стану, роди / Є. Чернецький. – Біла Церква, 2007. – 176 с.
- <sup>6</sup> *Головацький Я.* О костюмах или народном убранстве Русинов или Русских в Галичине и Северовосточной Венгрии / Я. Головацкий. – Санкт-Петербург, 1868. – 67 с.; *Черв’як К.* Шляхта околиць на Коростенщині / К. Черв’як. – Коростень, 1928. – 20 с.; *Франко І.* Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу. Дещо про шляхту ходячку-ву // *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1980. – Т. 26. – С. 180–186.
- <sup>7</sup> *Сливка Л.* Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.) / Л. Сливка. – Івано-Франківськ, 2009. – 220 с.
- <sup>8</sup> *Пономар Л.* Ще недавно на землі деревлян / Л. Пономар // *Українська культура*. – 2002. – № 3. – С. 28–29; *Несен І.* Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу / І. Несен // *Народна творчість та етнографія*. – 2004. – № 6. – С. 91–97; *Ї ж.* Поховальні та поминальні обряди в середовищі “околичної” шляхти Північно-Східної Житомирщини (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / І. Несен // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – 2009. – Вип. 44. – С. 241–264; *Васянович О.* Деякі особливості обрядової та святкової їжі околичної шляхти Коростенщини / О. Васянович // *Волинь-Житомирщина*. – 2007. – № 16. – С. 112–122; *Його ж.* Традиційне житло української дрібної шляхти у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. / О. Васянович // *Берегиня*. – 2008. – № 3. – С. 13–20; *Його ж.* Традиційно-побутова культура галицької дрібної шляхти ХІХ – початку ХХ ст. (у творчості Андрія Чайковського) / О. Васянович // *Народна творчість та етнографія*. – 2008. – № 5. – С. 99–105; *Його ж.* Знакові функції килимів околичної шляхти Житомирщини / О. Васянович // *Народна творчість та етнографія*. – 2011. – № 6. – С. 53–57; *Его же.* Проявление зажиточности украинской мелкой шляхты во второй половине ХІХ – первой половине ХХ в. / А. Васянович // *Богатство и престиж в традиционной культуре: Материалы ХІІІ Санкт-Петербургских этнографических чтений*. – Санкт-Петербург, 2014. – С. 75–78; *Бех М.* Історичний розвиток “околичної” шляхти села

шляхти в житті суспільства періоду Середньовіччя та раннього модерного часу звертає увагу в публікаціях В. Балушок<sup>9</sup>.

Польські історики, досліджуючи побут та культуру дрібної шляхти, наголошують на її польському походженні. Проте ми думаємо, що вона в побуті використовувала лише окремі елементи польської культури, вважаючи її дещо вищою від української, справді панською. Загалом у побуті і заняттях ця шляхта мало чим відрізнялася від навколишнього селянства, а деякі польські елементи давали їй можливість не розчинитися в загальній масі українського населення. То ж мета статті – простежити, як на побут української дрібнопомісної шляхти позначилися польські впливи, які досить часто перегукуються з міськими, загалом прогресивнішими, ніж традиційні селянські.

Часто історики підходили до означеної проблематики тенденційно. Так, В. Антонович зазначав, що “околичные шляхтичи были, подобно всем русским дворянским родам – православные”. Особливо ревно дотримувалися вони своєї віри в часи, коли церковна унія почала поглинати інші православні роди, тобто з першої половини XVII ст.<sup>10</sup> Вважаємо, що надруковані у багатотомному збірнику документи могли бути підібрані з певними упередженнями, адже в XIX ст. царський уряд взяв курс на утвердження на Правобережжі основних принципів Російської імперії (православ'я, самодержавства та народності) і згадки про уніатство дрібних шляхтичів були небажаними, хоча й траплялися в деяких документах.

Польські ж учені відстоювали протилежний погляд. В. Пульнарівич вважав, що ходячкову шляхту греко-католицького віросповідання, що розмовляє руською (українською) мовою, водночас прихильну до польських традицій і має шляхетське походження, не можна відносити до українців<sup>11</sup>. К. Шлюсарек зазначав, що дрібна шляхта Галичини піддавалася “русинізації”, чи українізації, в середовищі українського селянства<sup>12</sup>. Проте в Речі Посполитій, а пізніше в Австро-Угорщині й Другій Речіпосполитій значно престижніше було розмовляти польською та сповідувати католицизм, як і в Російській імперії – бути православним та розмовляти російською мовою.

---

Бехи Коростенського району Житомирської області: формування соціально-культурних особливостей (XV – поч. XX ст.) / М. Бех // Переяславський літопис. – 2014. – Вип. 5. – С. 9–16; *Його ж.* Вплив міської культури на зміни у побуті населення села Бехи Коростенського району Житомирської області (XX – початок XXI ст.) // Матеріали до української етнології. – Київ, 2011. – Вип. 10(13). – С. 154–158.

<sup>9</sup> *Балушок В.* “Непомічена” соціальна верства (доля української шляхти після Хмельниччини в працях сучасних дослідників) / В. Балушок // Український гуманітарний огляд. – Київ, 2006. – Вип. 12. – С. 180–189; *Його ж.* Українська шляхта між польським та українським етносами / В. Балушок // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 11–25.

<sup>10</sup> *Антонович В.* Содержание актов об околичной шляхте / В. Антонович // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1867. – Ч. 4. – Т. 1. – С. 22.

<sup>11</sup> *Pulnarowitc W.* Uźródół Sanu, Stryja i Dniestru (Historja powiatu turczańskiego) / W. Pulnarowitc. – Turka, 1929. – S. 133.

<sup>12</sup> *Ślusarek K.* Szlachta zagrodowa w Galicji 1772–1939. Stan i przeobrażenia warstwy pod zaborem austriackim i w okresie niepodległości / K. Ślusarek // Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów, 1936. – Т. 2: Społeczeństwo i gospodarka. – S. 118.

Тривалий бездержавний статус українців, певне колоніальне становище призвели до того, що вони починали пристосовуватися до способу життя панівної нації, певною мірою метрополії. Беручи до уваги консервативність українського суспільства, коли люди роками, десятиліттями, а подекуди і століттями не виїздили за межі населеного пункту, то в них формувалися усталені норми поведінки, звичаєвість, матеріальна та духовна культура. Шляхтичі, на відміну від селян, завжди були доволі мобільними. Вони брали участь у військових походах, відвідували шляхетські з'їзди, ознайомилися з іншим способом життя, поповнювали свою культуру, побут міськими й іноетнічними елементами. Особливо ця тенденція посилювалася в період індустріалізації (кінець XIX – початок XX ст.), коли промислові товари, зокрема сільськогосподарські машини, тканини тощо, почали прибувати до сіл. І тому шляхта, яка вважалася значно вищою верствою українського суспільства, починає активно залучати все нове до свого побуту. В усі часи сільські жителі сприймали міський спосіб життя, міську моду, міську культуру прогресивнішими, дещо цивілізованішими. Усвідомлене чи підсвідоме прагнення дрібних шляхтичів вести притаманний аристократії спосіб життя через недостатні матеріальні статки призводило до певної кітчевості, що сприймалося досить іронічно як селянами, так і міщанами.

Шляхтичі всіляко намагалися наголосити на своєму особливому походженні в побуті, часто використовуючи нові матеріали та форми, запозичені в місті. Це найперше виявилось в житлобудуванні, вбранні, харчуванні.

Серед житла шляхти переважали три- та чотирикамерні хати зі сіннями та коморою, проте траплялися і багатоканерні, утворені поділом житлової кімнати на дві частини. Так, у с. Ходаки Коростенського р-ну на Житомирщині в 1920-х роках К. Черв'як виділив притаманний для шляхти *круглий домок* – це чотирикамерна хата, яка у плані нагадує квадрат, вздовж і впоперек розбитий стінами на два вузькі (сіни, комора) та ширші (хата, покої) приміщення<sup>13</sup>. Хату ще складнішої конструкції зі с. Корчин Сколівського р-ну на Львівщині описав С. Сородник: “Просторі сіни переділювали дім на дві половини, а в кожній з них находилася одна кімната з *ванькирем* (кухнею). По лівій стороні дому жила рідня і челядь (слуги), а кімната по правій стороні сіний була призначена для гостей. Правий *ванькир* використовувався як комора. В мешкальній кімнаті находилася сліпа піч, опалювана з *ванькира*. Це був дім заможного шляхтича”<sup>14</sup>.

Якщо зовні житло шляхти мало чим відрізнялося від селянського, то в інтер'єрі помітно більше міських впливів, зокрема дерев'яна підлога в житловому приміщенні, використання олійних фарб. Поряд із традиційними меблями або замість них починають з'являтися ліжка, комоди, шафи тощо, прикрашені в'язаними серветками, білими скатертинами. Описуючи дім околичних шляхтичів Північної Житомирщини, К. Черв'як зазначав, що “у багатьох хатах є дерев'яні підлоги; на вікнах квіти, фіранки, а на ліжках й біля ліжок на стінах килими”<sup>15</sup>. У заможних господарів цього краю вже під кінець XIX ст. піл – настил із дощок для снання – замінили

<sup>13</sup> Черв'як К. Шляхта околишня... – С. 11, 14.

<sup>14</sup> Сородник С. Історія корчинської шляхти. Минуле і сучасне села Корчин / [ред.-упоряд. Т. Витвицький]. – Львів: Видавничий дім “Панорама”, 2002. – С. 33.

<sup>15</sup> Черв'як К. Шляхта околишня... – С. 14.

дерев'яним ліжком роботи місцевих майстрів<sup>16</sup>, яке продовжували називали *полом*. При оздобленні хатніх меблів доволі часто поряд із різьбленням, інкрустацією соломкою використовували фарбування олійними фарбами. Так, відкриті мисники починають перетворюватися на шафи, коли верхня полиця закривається підвищеною згори на воротні дошкою, названою *закривочкою* або *завісницею*. Подібно розмальовану дошку, виготовлену на початку ХХ ст., виявили в с. Дідковичі на Коростенщині співробітники Національного музею народної архітектури та побуту України. Вона містила на темно-зеленому тлі білі круги і розетки<sup>17</sup>.

Певні особливості мало і шляхетське вбрання, носіння якого протягом тривалого часу суворо регламентували закони, видані польським урядом. Гордовита шляхта намагалася всіляко виокремитися від інших, навіть найзаможніших верств населення. Зокрема “ясновельможні пани” могли носити кунтуші та жупани яскраво-червоного кольору (*кармазини*), а дрібна шляхта – сірого (*шарачки*). Міщанам взагалі було заборонено одягатися в кунтуші та дороге вбрання. Поступово шляхта почала втрачати свої привілеї, а міські жителі, продовжуючи збагачуватися матеріально, самі стали законодавцями мод. Це призвело до того, що в одязі досліджуваного прошарку населення яскраво виявилися культурні елементи, притаманні міщанству. “Дрібна сільська шляхта, яка заселяє у Східній Галичині цілі села, – писав Я. Головацький, – має одяг дещо схожий на міщанський, але з причини бідності має задовольнятися власноруч виготовленими матеріалами”<sup>18</sup>.

Із розвитком промисловості з'явилося багато дешевих тканин, що призвело до поступового занепаду домашнього ткацтва. У шляхетському вбранні все більше речей почали виготовляти з купованих фабричних матеріалів, які по всій Україні називали крамом. У с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. шляхтянки одягали міщанський одяг, пошитий із фабричного сукна, більш строгий і стриманий у кольорах<sup>19</sup>. Дрібношляхетна верства в с. Бережниця Шляхетська Калуського р-ну Івано-Франківської обл., на відміну від селян, більше “носилася по панськи”, в однотонному одязі без вишивок. Подібною була ситуація і в с. Залісся Борщівського р-ну Тернопільської обл., де жінки вбиралися в одяг темних відтінків, носили довгі вовняні спідниці на підшивці (*гальці*), темні блузки з комірцями, які заціпалися на гудзики, чорні хустки з гаптованими шовком квітами<sup>20</sup>. Збираючись у гості, шляхтянка одягалася по-міщанськи: покривала голову шовковим *чипчиком*, прикріплювала золоту брошку до грудей, а на руки вдягала золоті браслети<sup>21</sup>.

У шляхетському вбранні під впливом міста почали з'являтися нові елементи, зокрема нагрудного одягу. Так, у деяких селах Галичини безрукавки, які свідчили

<sup>16</sup> Свирида Р. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся / Р. Свирида // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 3. – С. 60.

<sup>17</sup> Його ж. Обладнання традиційного житла на Коростенщині. До створення експозиції хати з с. Беги в Державному музеї народної архітектури та побуту України / Р. Свирида // Відлуння віків. – 2004. – № 1. – С. 103.

<sup>18</sup> Головацький Я. О костюмах или народном убранстве Русинов... – С. 23.

<sup>19</sup> Історія Витвиці в документах і спогадах [О. Витвицька та ін.]. – Б. м., 1992. – С. 93.

<sup>20</sup> Сливка Л. Галицька дрібна шляхта... – С. 89.

<sup>21</sup> Чайковський А. Малолітний / А. Чайковський. – Київ; Станіславів, 1920. – С. 22.

про належність до шляхетського стану, називали *кептар*, *горсет*, *камізелька*. За свідченням жительки с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл., *хлоп'янки* майже не носили його, а для шляхтянок він був невід'ємним атрибутом<sup>22</sup>. Раніше, ніж у побуті селянок, у комплексі вбрання шляхтянок з'явилися різноманітного покрою і матеріалу кофти, одягнені поверх традиційної сорочки<sup>23</sup>. Так, у Коростенському р-ні Житомирщини їх шили різних кольорів, звуженими до стану, найчастіше вкороченими, оздобленими по горловині, на грудях та рукавах вишивкою, оборками, мереживом, а теплі зимові – хутром<sup>24</sup>.

У чоловічому вбранні на Поліссі лише на початку ХХ ст. з'явився плечовий одяг, який вважався святковим. Оскільки він мав міське походження, його шили з фабричної тканини: жилетки – з корту, а піджаки – зі сукна. На Львівщині шляхтич носив суконну чорну камізельку із двома рядами гудзиків, що застібалися під саму шию, бо “без неї він не шляхтич, а хлоп панцизняний”<sup>25</sup>.

Під впливом міста відбулися зміни й у крої одягу – розповсюдився крій на кокетці, коли уставки в сорочці почали замінювати поперечним полотнищем. На Поліссі тривалий час зберігалася поєднання кокетки з комірцем-стієчкою, але з'явився і квадратний навколошийний виріз. Із появою нагрудного одягу сорочка перетворилася на нижню білизну, що призвело до мінімуму в її оздобленні. Комірець, манжети та поділ сорочки могли прикрасити вишивкою, мереживом (*карунками*) й оборками (*фальбонами*, *брижсами*, *шлярками*). Селянки, на відміну від шляхтянок, не випускали поділ сорочки з-під спідниці. У с. Зубівщина Коростенського р-ну Житомирської обл., зокрема, дівчата запевняли, що їх би хлопці засміяли, якби побачили в такій сорочці. Сорочки ж, рясно оздоблені вишивкою по рукавах та манишці, шляхтянки називали *мужицькими*<sup>26</sup>.

Певною мірою до польських впливів можемо віднести використання пір'я павичів при виготовленні головних уборів. У західноукраїнських регіонах яскраве пір'я трапляється як оздоблення чоловічих капелюхів і дівочих вінків. Зокрема чоловіки на Бойківщині за стрічки на капелюсі втикали павине перо, пучечки квітів або зелені, на Лемківщині – павине перо або квітку-покреутку. Особливо багатим було оздоблення гуцульських капелюхів (*кресань*), де серед прикрас трапляються різнобарвні шnurки, кульки-китиці та павине перо<sup>27</sup>.

По всій Україні вінок найдовше зберігся у весільній церемонії. Так, на початок ХХ ст. у с. Васьковичі, Дідковичі, Вигів, Чоповичі на Житомирщині були відомі такі вінки, як *чуби* – квіти, виготовлені з вовняних ниток, нашиті на стрічку,

<sup>22</sup> Історія Витвиці в документах і спогадах [О. Витвицька та ін.]. – С. 94.

<sup>23</sup> Молчанова Л. Одежда и вышивка / Л. Молчанова, Г. Стельмашук // Полесье. Матеріальна культура. – Киев, 1988. – С. 354.

<sup>24</sup> Васянович О. Дружко коровай несе, наметкою тресе (Жіночий одяг шляхти околиць села Мелені) / О. Васянович // Берегиня. – 2004. – № 1. – С. 70–71.

<sup>25</sup> Чайковський А. У чужому гнізді. Повісті з ХІХ ст. / А. Чайковський // Зібрання творів: у 8 т. – Львів, 1994. – Т. 5. – С. 30.

<sup>26</sup> Черв'як К. Шляхта околиць... – С. 15.

<sup>27</sup> Білан М. Український стрій / М. Білан, Г. Стельмашук. – Львів: ПП “Видавництво «Апріорі»”, 2011. – С. 212, 230, 244.

та *пави* – виготовлені з пір'їн павичів<sup>28</sup>. У с. Березові Вижньому Косівського р-ну Івано-Франківської обл. нареченій-шляхтянці вдягали вінок, який складався з трьох рядів павиних пір'їн різної висоти, каучукових квітів, пір'їн із хвоста качура та блискучих перлин<sup>29</sup>.

У шляхетських селах Львівщини (Матків, Верхнє Висоцьке, Нижнє Гусне Турківського р-ну; Кульчиці Самбірського р-ну; Корчин Сколівського р-ну), наслідуючи міську моду, наречена починає одягатися в білу сукню з головним убором, подібним до фати, в той час як селянки продовжують використовувати комплекс одягу із вишитою сорочкою, вінком і стрічками<sup>30</sup>.

До польських впливів можемо віднести відсутність вишивки або мінімальне її використання у вбранні та побуті. Це підсилювало усвідомленість своєї інакшості особами шляхетного походження. Зокрема в с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл. говорили: “В Заліссю то інакше ходили. Там носили вишивані сорочки, горбатки (спідниці). В нас не носять вишиваного”<sup>31</sup>. У с. Ходаки й Каленське Коростенського р-ну Житомирської обл. традиційно не прикрашали рукава сорочок вишитими чи тканими орнаментами<sup>32</sup>. Чимало різноманітних вишивок (рушники, скатертини, простирадла тощо) традиційно прикрашають хатній інтер'єр українців. Натомість шляхтичі відмовлялися від таких прикрас, починаючи використовувати в'язані серветки, білі неоздоблені скатертини тощо. У церкві с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл. шляхта прикрашала свій бік “ружами” (квітами), а селяни – вишитими рушниками<sup>33</sup>.

Маючи подібні соціально-економічні умови, дрібна шляхта споживала практично таку ж їжу, що й селянство. Незначні відмінності були пов'язані з рівнем заможності господарів. Яскравим елементом міської культури можна вважати споживання чаю та кави, які поширилися в Галичині наприкінці ХІХ ст. Зазвичай, святкова трапеза закінчувалася чаюванням: господиня заносила до хати горщик кип'ячої води, ставила склянки, цукор і всі починали запивати *окропок*, тобто гарячу воду з *гараком* (ромом)<sup>34</sup>.

Якщо в матеріальній культурі помітно чимало іноетнічних впливів, то у духовній їх значно менше. Зокрема важливу роль під час весільного обряду околичної шляхти Житомирщини відігравав найближчий товариш нареченого – *маршалок*. Він та дружка тримали вінці над головами наречених під час вінчання. Після благословення батьками наречених, маршалок брав їх за хустку, за яку вони трималися, і заводив на посад, промовляючи: “Прошу благословенства перший

<sup>28</sup> Пономар Л. Походження українського народного одягу на Поліссі / Л. Пономар // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 41.

<sup>29</sup> Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / І. Кузич-Березовський. – Детройт, 1962. – С. 101.

<sup>30</sup> Сливка Л. Галицька дрібна шляхта... – С. 121.

<sup>31</sup> Там само. – С. 90.

<sup>32</sup> Черв'як К. Шляхта околишня... – С. 15.

<sup>33</sup> Сливка Л. Галицька дрібна шляхта... – С. 110.

<sup>34</sup> Чайковський А. Олюнька [Електронний ресурс] / А. Чайковський. – Режим доступу: <http://1576.ua/list/Chajkovskiy%20Oliunka/magazine2/index.html#/0>.

раз, другий раз і третій раз”. Він же брав участь у розподілі короваю між присутніми гостями. Вносив його з комори до хати, тримаючи на віку пікної діжі над головою, прокручуючись тричі навколо своєї осі на кожному порозі. Маршалок відрізнявся від інших гостей тим, що був перев’язаний рушником. У с. Беги на Коростенщині говорили: “В маршалка рушник, все рівно, що в генерала паго-ни, – це його отлічіє”<sup>35</sup>.

Описуючи поховання околичної шляхти на Коростенщині, К. Черв’як відмічав, що тут при похороні парубків і дівчат у віз запрягали цугом дві пари коней. У випадку хоронення неодруженого парубка траурна процесія доповнювалася кількома вершниками (*маршалками*), які їхали на вкритих килимами конях, тримаючи в руках чорні прапори<sup>36</sup>. Чорний колір (прапор, хустки або стрічки поверх білих хусток, пов’язані на руки вершників) як вираз жалоби, на думку автора, свідчить про впливи на похоронну процесію римо-католиків.

Ймовірно, термін *маршалок* увійшов до побуту околичної шляхти в часи Середньовіччя, коли так було заведено називати одного з найвищих державних посадовців у Польщі та Великому князівстві Литовському. Термін має й інші тлумачення: дворецький у польському поміщицькому домі, предводитель дворянства у дореволюційній Росії, староста під час весілля<sup>37</sup>. Загалом весільна лексика українців свідчить про її військове забарвлення. Взяти хоча б такі назви весільних чинів, як князь, боярин, маршалок, хорунжий тощо<sup>38</sup>. З огляду на місію маршалка під час весілля та похорону, це був одночасно товариш-побратим нареченого або покійного й основний розпорядник церемоній.

У повсякденній мові галицька шляхта, як відмічав у творах А. Чайковський, використовувала польські слова в дещо викривленому вигляді та українські імена на польський манер з обов’язковим звертанням “пане”: “пане Стефане”, “пане Яне”, “пане Петше”, “пане Єнджею”, “пане префекце”, “пане браце”<sup>39</sup> тощо. Жителі смт Чоповичі Малинського р-ну Житомирської обл. називали шляхтичів с. Мелені Коростенського р-ну Янками та Зоськами, бо там були дуже поширені такі імена<sup>40</sup>. У метричній книзі с. Мелені спостережено, що шляхтичі віддавали

<sup>35</sup> Кравченко В. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / В. Кравченко; упоряд. О. Рубан. – Київ: ІМФЕ, 2009. – Т. 2. – С. 301, 302, 434; Васянович О. Сучасні весільні звичаї та обряди у Меленях на Житомирщині / О. Васянович // Берегиня. – 2006. – № 4. – С. 42.

<sup>36</sup> Черв’як К. До похоронних звичаїв у т. зв. околичної шляхти на Коростенщині // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 1–4. – Од. зб. 249. – Арк. 2–3.

<sup>37</sup> Словник української мови: в 11 т. / [ред. А. Бурячок, П. Доценко]. – Київ: “Наукова думка”, 1973. – Т. 4 (І–М). – С. 635.

<sup>38</sup> Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. Борисенко. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 34.

<sup>39</sup> Чайковський А. Олюнька [Електронний ресурс].

<sup>40</sup> Грищенко С. Мелені. Історико-лінгвістичний нарис / С. Грищенко, В. Мойсієнко. – Житомир, 1998. – С. 61.

перевагу іменам Домініка, Єва, Марцела, Теофіла, Томаш, і ніколи не називали дітей *мужицькими* – Овдушка, Малашка, Маруся, Гришко, Леско, Михалко<sup>41</sup>.

Надмірна гоноровість шляхти, попри подібність у побуті до селянства, спричиняла в останніх відверту неприязнь і кепкування, на що неодноразово вказував Іван Франко. Зокрема шляхтичі дуже любили, щоб їх величали на польський манер “*Pan dobrodziej*”, “*Pani dobrodziejka*”, проте через їхню бідність мужики часто жартували з цього:

- А де *pan dobrodziej*?
- Пішов на толоку громадські свині завертати.
- А де *pani dobrodziejka*?
- Пішла на ріку жидівські хустки прати<sup>42</sup>.

На ототожнення української шляхти з польською вплинули закінчення їхніх прізвищ на *-ський, -цький, -зький*. Проте такі прізвища, притаманні для князівських і шляхетських родів, утворені від назв населених пунктів за допомогою означених суфіксів. Досліджуючи українські антропоніми, М. Худаш зазначав, що “назви представників феодальної верхівки на *-ський, -цький, -зький*, особливо у XIV–XVI ст., у більшості випадків – це назви за певним населеним пунктом, що був місцем проживання князя і тому вважався центром феодального володіння...”<sup>43</sup>. Головна риса дрібних шляхтичів – вони розділяються на роди, що мають окремі прізвища, причому кожен, інколи доволі численний, займає окреме село, однойменне з прізвищем. Так, у Кульчицях жили Кульчицькі, в Ходаках – Ходаківські, у Васьковицах – Васківські, у Скуратах – Скуратівські тощо. Спадкові прізвищеві назви на *-ський*, похідні від топонімів, відомі всім слов’янським народам, але особливого поширення набули в Польщі, де прізвищеві назви на *-ski, -cki* були ознакою шляхетного походження і протиставлялися як міщанським, так і селянським особовим найменуванням<sup>44</sup>. Лише деякі шляхтичі – Бехи, Булгаки, Закусили, Макаревичи, Толкачі і Шваби – змогли зберегти свої первісні форми прізвищ<sup>45</sup>.

Оскільки рід українських шляхтичів з одним прізвищем переважно мешкав в одному населеному пункті, то для зручності взаємин між односельцями з’явилася система родових прізвищ. Так, у с. Мелені на Житомирщині, де з приходом радянської влади зникло родове Меленівські й залишилися прізвища придомків – Васянович, Грищенко, Стретович, серед прізвищ трапляються патронімічні, утворені зокрема й від польських імен (Міхали, Ліхторчуки, Мацеї, Якубінчуки, Агустики тощо).

<sup>41</sup> *Мойсієнко В.* Метрична книга с. Мелені – пам’ятка української мови XVIII ст. / В. Мойсієнко // Діалектологічні студії. 5. Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів, 2005. – С. 51–55.

<sup>42</sup> *Франко І.* Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу. 1. Дещо про шляхту ходачкову / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1980. – Т. 26. – С. 183.

<sup>43</sup> *Худаш М.* З історії української антропонімії / М. Худаш. – Київ: “Наукова думка”, 1977. – С. 120–121.

<sup>44</sup> *Масенко Л.* Українські імена і прізвища / Л. Масенко. – Київ: Т-во “Знання” УРСР, 1990. – С. 22.

<sup>45</sup> *Антонович В.* Содержание актов об околичной шляхте... – С. 22.



Отже, дослідження матеріальної та духовної культури дрібної шляхти в Україні початку ХХ ст. засвідчують, що під впливом різних обставин і завдяки певним елементам побуту представники дрібношляхетської верстви вирізнялися як особний соціальний прошарок. Польські шляхтичі, місцева адміністрація ставали законодавцями моди, яку активно переймали українські шляхтичі. Проте ці запозичення були лише поверховими, дещо антуражними, спрямованими на підсилення відмінностей шляхти від інших жителів окремими деталями при зведенні житла, виготовленні одягу, харчуванні, родинних відносинах тощо.

УДК: 72(477.83–25):929Обмінський

*Ігор ЖУК*

## ТАДЕУШ/ТАДЕЙ ОБМІНСЬКИЙ – АРХІТЕКТОР СЕЦЕСІЙНОГО ЛЬВОВА

Цей нарис присвячено дослідженню професійної біографії провідного львівського архітектора першої третини ХХ ст. Тадеуша Обмінського (1874–1932) – одного з найвизначніших творців архітектурної панорами модерного Львова. Забудову міста, датовану початком минулого століття, важко уявити без його проєктів. Це, зокрема, стосується львівської архітектури, позначеної рисами стилю сецесії.

На сторінках історико-архітектурних публікацій відзначено заслуги Т. Обмінського як архітектора-практика, педагога, реставратора, дослідника, художника. При цьому наголошено, що значення його праць виходить поза межі локального рівня – в них Т. Обмінський показав себе як майстер європейського класу. Таку думку ми висловили у попередній статті, присвяченій творчому спадку Т. Обмінського як проєктанта й дослідника об'єктів сакральної архітектури<sup>1</sup>.

Однак питання всебічної оцінки творчості провідного майстра львівської архітектури новітньої доби залишається актуальним. Багатогранна діяльність Т. Обмінського і його непересічна особа спонукають нас до розгляду наукового матеріалу з нових ракурсів. Мета статті – наново презентувати життєпис цього видатного львів'янина та його твори зі залученням додаткових, нещодавно виявлених даних<sup>2</sup>, які стосуються, передовсім, його робіт із періоду сецесії та обставин участі у проєктах із мішаним авторством, і при цьому приділити окрему увагу історичному контексту українсько-польських стосунків перших десятиліть ХХ ст. Т. Обмінський нас цікавить як архітектор українсько-польського пограниччя Галичини.

<sup>1</sup> Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник сакральної архітектури / І. Жук // Наукові записки Українського католицького університету. – Львів: В-во УКУ, 2010. – Ч. 2 (Серія “Історія”). – Вип. 1. – С. 149–161.

Основним джерелом інформації про життя і творчість Тадеуша Обмінського тривалий час була біографічна стаття Станіслава Бжозовського в Польському біографічному словнику (Т. 23, 1978). Див.: Tadeusz Obmiński // Internetowy Polski Słownik Biograficzny (iPSB) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/tadeusz-obminski>. Інформацію, подану С. Бжозовським, повторює “Австрійський біографічний лексикон” та інші публікації. Див.: Obmiński Tadeusz // Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978. – Bd. 7. – S. 199–200.

<sup>2</sup> Матеріали особової справи професора Обмінського з фонду Львівської політехніки у Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461 та група справ з фонду Львівського магістрату – ДАЛО. – Ф. 2.



*Професор Тадеуш Обмінський.  
Світлина періоду 1920-х рр.  
(з архіву М. Обмінської-Фридрихович)*

Тадеуш Антоній Обмінський народився у Львові 16 квітня 1874 р. Копія метрики, оформлена у львівській римо-католицькій парафії храму Св. Андрія, засвідчує, що його батьками були Юліуш Александр Обмінський, банківський службовець, та Антоніна Броніслава зі Стахевичів Обмінська<sup>3</sup>. За інформацією онуки Тадеуша Обмінського, п. Марії Обмінської-Фридрихович, сім'я її діда виводилася з дрібношляхетського роду, якому було надано герб “Ліс”<sup>4</sup>.

Батьків Тадеуша Обмінського поховано на цвинтарі церкви Св. Дмитрія в селі Оброшино під Львовом. Одна з історико-краєзнавчих публікацій інформує, що неподалік від Оброшино, в Бартатові, мати архітектора винаймала фільварок латинського архієпископства. “Була це дуже побожна жінка-вдовиця, яка ніколи не опускала богослуження в місцевій церкві”, – згадує історик Лев Шанковський<sup>5</sup>.

Чи мали Обмінські український (принаймні частково) родовід, про який могла би свідчити участь у богослужіннях у греко-католицькій церкві? На архітектурних проектах середини 1900-х років (про них мовитиметься далі) Тадеуш Обмінський підписувався кирилицею і писав своє ім'я в українській формі: “Тад. Обмінський”, “Тадей Обмінський”. “Тадей”... Чи цим іменем хтось називав його в родині? Припущення, яке потребує перевірки.

Упродовж 1880-х та початку 1890-х років юний Тадеуш Обмінський навчається у львівських школах: за чотири роки здобуває початкову освіту у школі ім. Конарського, далі – навчання в гімназії ім. Франца Йосифа та реальній школі. Здобувши середню освіту, 1892 р. записався на вищі студії до Цісарсько-королівської політехнічної школи у Львові<sup>6</sup> (скорочено, Львівської політехніки – цей лаконічніший варіант набув статусу офіційної назви в 1921 р.).

<sup>3</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 106.

<sup>4</sup> Інформацію від Марії Обмінської-Фридрихович автор одержав у 1993–1994 рр. у Гданьску та з листування 2009–2011 рр. У документах, виписаних Королівською вищою технічною школою в Берліні, та у Personalstandestabelle професора Обмінського вживається форма звертання: “Herr Thaddäus von Obmiński”, “Thaddäus Anton R. [Ritter] v. Obmiński” (ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 18, 31, 102).

<sup>5</sup> Шанковський Л. Оброшин й оброшинці у визвольних змаганнях 1918–1919 років (на підставі споминів учасників) / Л. Шанковський. – Львів, 2000. – С. 6.

<sup>6</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 2; Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 150–151.

Як засвідчує студентський “абсолюторіум” Т. Обмінського, свій перший рік у Політехніці (1892/1893) він відбув слухачем відділу інженерії, на другому перевівся на відділ будівництва (тобто на архітектурно-будівельний факультет), й успішно вчився там до закінчення весняного семестру 1896/1897 акад. р.<sup>7</sup> Основ обраної професії його вчив провідний львівський архітектор доби історичних стилів проф. Юліан Октавіан Захаревич<sup>8</sup>. Зокрема в Ю. Захаревича він слухав курси: “Наука форм архітектури”, “Рисунки з форм архітектури” (другий рік навчання); “Будівництво II”, “Рисунки з будівництва II” (четвертий); “Архітектурна композиція”, “Залізнична архітектура” та “Рисунки з залізничної архітектури” (п’ятий)<sup>9</sup>.

Серед учителів Тадеуша Обмінського треба виділити проф. Густава Бізанца<sup>10</sup>, який викладав йому курси “Наземне будівництво I”, “Рисунки з наземного будівництва I” (на третьому році навчання) та “Будівельні і залізничні статути” (четвертий рік)<sup>11</sup>. Г. Бізанц – багатолітній керівник кафедри, яка за студентських років Т. Обмінського мала назву “кафедра будівництва I”. Пізніше її називали кафедрою “наземного будівництва”, “наземного будівництва і будівельних статутів”, “загального будівництва”<sup>12</sup>. Це була базова кафедра, яка спеціалізувалася на вивченні архітектурних конструкцій та матеріалів, а також будівельного законодавства і бухгалтерії<sup>13</sup>. З нею Т. Обмінському судилося бути пов’язаним все життя: тут наприкінці 1890-х років він почне працювати асистентом, згодом замінить Г. Бізанца на професорській посаді.

У професійному становленні Т. Обмінського критично важливим, визначальним епізодом стала підготовка до публікації рукописного підручника “Будівництво” авторства проф. Г. Бізанца. Із 1893 по 1898 рр. технікою літографського друку опубліковано п’ять його частин у двох томах<sup>14</sup>. З інформації, вміщеної на титульній сторінці, дізнаємося, що в опрацюванні брав участь слухач Тадеуш Обмінський. Мабуть, з його участю (вже за студентських років Т. Обмінський був добрим рисувальником) можна пов’язати оформлення частини ілюстрацій.

Поряд із Тадеушем Обмінським на титулі “Будівництва” вказане ім’я ще одного студента, який допомагав в опрацюванні цієї ґрунтовної публікації – Альфреда

<sup>7</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 95–96 зв.

<sup>8</sup> Żuk I. Julian Zachariewicz 1837–1898, Alfred Zachariewicz 1871–1937: Wystawa twórczości. Katalog / I. Żuk. – Warszawa, 1996. – S. 6–12.

<sup>9</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 95 зв.–96.

<sup>10</sup> Жук І. Професор Густав Бізанц (сторінка з родинної саги) / І. Жук // Німецькі колонії в Галичині: Історія – архітектура – культура. Матеріали, доповіді та повідомлення. – Львів: Манускрипт, 1996. – С. 142–153.

<sup>11</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 95 зв.–96.

<sup>12</sup> Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945 / Z. Popławski. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum, 1992. – S. 128, 145, 179.

<sup>13</sup> Op. cit. – S. 97.

<sup>14</sup> Bisanz G. Budownictwo / G. Bisanz. – Lwów, 1893–1898. Підручник поділено на п’ять частин із заголовками: “Будівельні матеріали”, “Будівельні конструкції”, “Конструкції, які слугують обмеженню простору збоку (стіни)”, “Конструкції, які слугують обмеженню простору зверху (стропи, склепіння, дахи)”, “Фундаменти, риштування, сходи, балкони...”.

Захаревича<sup>15</sup>. Майже одноліток Тадеуша Обмінського, син проф. Юліана Захаревича, Альфред у ті роки також вчився на будівельному відділі. Згодом він стане провідним архітектором-будівничим; із ним Т. Обмінський неодноразово працюватиме у співавторстві.

Із 1 жовтня 1897 р. Т. Обмінський приступає до праці як асистент кафедри наземного будівництва I<sup>16</sup>, а з 1 лютого 1899 р. починає виконувати обов'язки асистента при кафедрі наземного будівництва II (програма якої більше фокусувалася на художніх аспектах архітектури). Тут Т. Обмінському доручено проводити заняття, заміщаючи професора<sup>17</sup>.

Для фахового розвитку молодого архітектора важливу роль зіграла стипендія, завдяки якій Т. Обмінський зміг виїхати на річні закордонні студії. Офіційний лист повідомляв апліканта: “Його Цісарська Королівська Апостольська Величність Цісар Франц Йосиф I зволив Найвищим рішенням з д. [дня] 31 жовтня 1899 наймилосердніше надати Пану [Тадеушеві Обмінському]... стипендію в річній сумі тисяча (1000) зол. [золотих]... з фундації, яка носить Найдостойніше Його Ім'я упродовж поточного навчального року 1899/1900”<sup>18</sup>.

Плановану поїздку до Німеччини Т. Обмінський відклав до 1900/1901 акад. р. Можливо, це відбулося з особистої причини: 19 жовтня 1899 р. молодий асистент кафедри одружився з панною Зофією Піотровською (як зазначено у свідоцтві про шлюб, родом із Добровлян, повіт Бібрка)<sup>19</sup>.

Упродовж двох піврічч 1900/1901 акад. р. Т. Обмінський підвищує свій фаховий рівень у Королівській вищій технічній школі в Берліні (Шарлотенбург). У записях таблиця успішності фігурує ім'я одного з його берлінських викладачів – проф. Юліуса Рашдорфа, відомого німецького архітектора доби історизму, проектанта берлінської катедри<sup>20</sup>. Але важливіше значення мало ознайомлення з новітніми течіями в тодішній німецькій архітектурі та мистецтвом “югендштіля”. Перебуваючи в Берліні, Т. Обмінський починає пробувати себе в ролі архітектурного критика – як дописувач до впливового журналу львівських інженерів “Часописмо технічне”<sup>21</sup>.

Із закінченням стипендії він повертається до Львова і продовжує роботу на асистентській посаді. Викладання поєднує з науковими дослідженнями, а з 1902 р. – все активніше працює як архітектор-практик.

<sup>15</sup> Żuk I. Julian Zachariewicz 1837–1898, Alfred Zachariewicz 1871–1937... – S. 12–15.

<sup>16</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 99.

<sup>17</sup> Там само. – Арк. 97. Додаткові викладацькі функції були, очевидно, пов'язані з несподіваною смертю (наприкінці 1898 р.) проф. Юліана Октавіана Захаревича, керівника кафедри будівництва II.

<sup>18</sup> Там само. – Арк. 104.

<sup>19</sup> Там само. – Арк. 107.

<sup>20</sup> Там само. – Арк. 102 зв.; Hitchcock, H.-R. Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries / H.-R. Hitchcock. – New Haven; London: Yale University Press. – P. 219–220.

<sup>21</sup> Обмінський публікує інформації про конкурси, виставки, які організовувались у Німеччині в 1901 р., про тогочасну німецьку архітектурно-будівельну хроніку тощо. Див: Czasopismo techniczne. – 1901. – Nr. 5. – S. 59–60; Nr. 6. – S. 70, 72.

Тадеуш Обмінський був талановитим художником – автором віртуозно виконаних архітектурних рисунків – і вправним акварелістом. Рисував легко й швидко, що стало йому у пригоді як під час польових студій традиційного дерев'яного будівництва, так і в надзвичайно продуктивній роботі проєктанта львівських кам'яниць. Він мав унікальне поєднання хисту до орнаментального рисунка з технічними здібностями, із точним мисленням у категоріях конкретного матеріалу та конструкції.

Упродовж перших років ХХ ст. предметом пристрасного зацікавлення Т. Обмінського були об'єкти народної дерев'яної архітектури. Він завзято організовує польову роботу з метою їх вивчення та документування. Основний терен його досліджень – Галичина, хоча загальна географія експедицій була дуже широкою, охоплюючи навіть Білорусь<sup>22</sup>.

Мандруючи Східною Галичиною, Т. Обмінський виконує сотні чудових рисунків. Він фіксує на папері загальні види і деталі дерев'яних храмів, а на полях записує назви місцевостей: Адамівка, Боберка Горішня, Бутелка, Ворохта, Городок, Івашківці, Кліцько, Конюшків, Коропуж, Мальчиці, Махнівці, Молотів, Монастирок, Мохнате, Нижнє Висоцьке... й ще десятки інших сіл і містечок. Старанно зарисовує сільські садиби, а поряд реєструє імена господарів та час дослідження (“Хата Івана Мочернюка у Ворохті 31.VIII.1905”; “Плав'є 18.IX.1907. Хата Матвія Скольського”; “Береги [1902]. Хата Миколая Янкова... Івана Клишчишина... Степана Цапика”)<sup>23</sup>.

На жаль, збереглася лише частина корпусу унікальних рисунків, виконаних Т. Обмінським під час експедиційних виїздів. Її основа – рисункові студії, зібрані у фондах Музею народної архітектури та побуту у Львові<sup>24</sup>.

Мабуть, деякі з зазначених рисунків виконувалися як ілюстративні додатки до докторської дисертації на тему: “Генезис і розвиток дерев'яного будівництва як внесок в історію культури слов'ян” (“Geneza i rozwój budownictwa drewnianego jako przyczynek do historyi kultury słowian”), яку Тадеуш Обмінський захистив у 1908 р., здобувши ступінь доктора технічних наук<sup>25</sup>. Тексту цієї дисертаційної роботи в бібліотеках й архівах до сьогодні не виявлено<sup>26</sup>, але, думаємо, деякі тези можна гіпотетично реконструювати на основі опублікованих наукових есеїв.

<sup>22</sup> Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 152. Білоруські дослідження Обмінського презентує публікація: *Obmiński T. Fragmenty budownictwa drewnianego w ziemi powogrodzkiej / T. Obmiński // Architekt. – 1909. – Zesz. 4. – S. 67–70, tabl. 9.*

<sup>23</sup> Підписи на рисунках Т. Обмінського зі збірки Музею народної архітектури та побуту у Львові.

<sup>24</sup> Ці рисунки експонувалися на кількох виставках, однак каталог ніколи не публікувався. Див.: *Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини: Етнографічний нарис / А. Данилюк. – Львів: Логос, 2000. – С. 128–135.*

<sup>25</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 94; Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 152.

<sup>26</sup> Станіслав Бжозовський згадує одну з публікацій авторства Тадеуша Обмінського, яку, за його інформацією, видано 1901 р. у Берліні під назвою: “Genesis Der Holzbaukunst als Beitrag zur Kulturgeschichte der Slaven”. Див: *Tadeusz Obmiński // Internetowy Polski Słownik Biograficzny (iPSB).* Цей есей, якщо орієнтуватися за заголовком, може бути

Не вдаючись у детальний аналіз текстів, звернемо увагу на одну особливість: Т. Обмінський постійно обстоює концепцію прадавніх витоків народного дерев'яного будівництва. У статті “Кілька уваг про дерев'яні церкви Галичини” (1902) він розмірковує про “первісний спосіб кладки” дерев'яних храмів, стверджуючи, що “вже на початках церковного будівництва існував певний прототип, який... дістався до нас разом з першими апостолами віри”<sup>27</sup>. В іншому есеї (“Про дерев'яні церкви в Галичині”, 1913) висунуто гіпотезу про існування первісного типу сакральних будівель, який “виник напевно вже у перші століття християнства на Русі і мабуть з кінця 12 століття був уже назагал панівним по селах на руських землях”<sup>28</sup>.

Т. Обмінського приваблюють “дослідження дерев'яного будівництва в околицях, розташованих на узбіччю, здаля від цивілізаційних артерій”. Він виступає адептом підходу “повністю вільного від впливу історичних стилів”, за вірець якого бере легендарну дерев'яну церкву з с. Кривка на Бойківщині. Опорядження цього храму, за словами Т. Обмінського, “досконало відповідало би якійсь поганській святині зі старої казки, взагалі часам первісної слов'янщини” (“Фрагменти дерев'яного будівництва у Новогрудській землі”, 1909)<sup>29</sup>.

Наведені цитати показові в контексті творчості Тадеуша Обмінського як видатного майстра архітектури “нового стилю” кінця XIX – початку XX ст. – сецесії. Тут доречно процитувати двох знаних дослідників: Євгенію Кіріченко та Пола Грінхела. За словами Є. Кіріченко, архітектори країн Північної і Східної Європи на рубежі XIX–XX ст. були “запалені пошуками не стільки нового, скільки національного стилю. Для них поняття «нове» персоніфікує поняття «національне». Нове може бути втілене тільки у формах національних...”; вони шукають “підтвердження і доказу існування власної національної традиції, прагнучи до її відродження, а якщо й минуле не дає достатніх для того матеріалів, не зупиняються перед труднощами її свідомого конструювання, спираючись на дані народного мистецтва (Фінляндія, Польща, Україна)”<sup>30</sup>. П. Грінхел вказує на тяжіння мистецтва стилю сецесії (ар-нуво – Art Nouveau, в англomовній термінології) до “альтернативних історій” (“alternative histories”): його адепти прагнуть “віднаходити, переорієнтовувати і навіть придумувати історії, що були витіснені на периферію усталених практик, які славили незвичне на протигагу нормальному”<sup>31</sup>

---

пов'язаний з дисертацією, яку він пізніше захистив. На сьогодні нам не вдалося знайти це видання у фондах бібліотек.

<sup>27</sup> *Obmiński T.* Kilka uwag o drewnianych cerkwiach w Galicyi / T. Obmiński // *Czasopismo Techniczne*. – 1902. – № 7. – S. 100.

<sup>28</sup> *Ejusdem.* O cerkwiach drewnianych w Galicyi / T. Obmiński // *Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce*. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1915. – T. 9. – S. 413.

<sup>29</sup> *Obmiński T.* Fragmenty budownictwa drewnianego w ziemi nowogródzkiej. – S. 69–70. Церкву Св. Миколая з с. Кривки (зараз – Турківського р-ну Львівської обл.) у 1930 р. було перевезено до Львова. Храм є частиною експозиції Музею народної архітектури і побуту.

<sup>30</sup> *Кириченко Е.* Русская архитектура 1830–1910-х годов / Е. Кириченко. – Москва: Искусство, 1982. – С. 328.

<sup>31</sup> *Greenhalgh P.* Alternative Histories / P. Greenhalgh // *Art Nouveau 1890–1914* / [ed. by P. Greenhalgh]. – New York: Abrams, 2000. – P. 37 (“...to recover, reorient and even invent

(маються на увазі “усталені практики” та “нормальне” з погляду вартостей “історичних стилів” європейської архітектури XIX ст.). Як побачимо, потяг до “незвичного” (образ “поганської святині зі старої казки”) характеризуватиме всю творчість Т. Обмінського середини 1900-х років, будучи відображеним у стильових формах архітектури.

Після Берліна Т. Обмінський одержує свої перші замовлення як архітектор-практик. Ці ранні роботи виконувались під помітним впливом нового напрямку в архітектурі й ужитковому мистецтві, відомого як “закопанський стиль”<sup>32</sup>. До його проектів у цьому стилі належала вхідна брама на ювілейну виставку Політехнічного товариства у Львові, яка відкрилась у Стрийському парку 17 травня 1902 р.<sup>33</sup>. Невдовзі Т. Обмінський скористався нагодою взяти участь в оформленні інтер’єрів нового львівського двірця (будувався в 1901–1904 рр.) і розробив для вокзального ресторану третього класу “закопанський” дизайн меблів<sup>34</sup>. Приблизно тоді ж на замовлення римо-католицького архиєпископа Юзефа Більчевського він виконує типові проекти костелів (розраховані на 200, 400, 600 парафіян), також у закопанському стилі, які опублікував 1904 р. журнал “Часописмо технічне”<sup>35</sup>.

У 1903 р. у с. Микуличин під Яремчем, у мальовничій міжгірській долині р. Прут, будується вілла відомого інженера Яна Богуцького. Стаття краківського журналу “Архітект” інформує: “Автором цих планів є Т. Обмінський, який їх опрацював спільно з інж. Я. Богуцьким таким чином, що горизонтальні проекції [rzuty poziome], розстановка мас... є ідеєю п. Богуцького, цілість же вписав в архітектурні рамки закопанського стилю [ujął w architektoniczne ramy stylu zakopiańskiego] арх. Обмінський”<sup>36</sup>.

Варто звернути увагу на формулювання, вжите в цитованому тексті: Т. Обмінський вписав “цілість” проєктованого об’єкту “в архітектурні рамки стилю”. Вже у цій ранній роботі він показав себе як фахівець, обдарований вмінням приводити архітектурні форми до загальної стильової гармонії, при цьому ґрунтовно розуміючи властивості матеріалів і можливості конструкцій, знаючи допустимі комбінації у структурі плану та реалістичні засади формування будівельного кошторису. За це його й цінуватимуть львівські будівничі, запрошуючи упродовж наступних років до співпраці.

---

histories that had been pushed to the periphery of established practices, that celebrated the unusual rather than the normal...”).

<sup>32</sup> *Miłobędzki A. Zarys dziejów architektury w Polsce / A. Miłobędzki. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1968. – S. 304–305.*

<sup>33</sup> *Wystawa jubileuszowa Towarzystwa Politechnicznego 1902 r. // Czasopismo Techniczne. – 1902. – Nr 24. – S. 326.*

<sup>34</sup> Під фотографією інтер’єру, репродукованою в журналі “Архітект”, вміщено підпис: “Ресторанна зала III класу. Арх. А. Захаревич. Столярна робота [stolarszczyzna] за проєктом арх. Т. Обмінського” (Architekt. – 1904. – Nr 7. – Tabl. 31). Об’єкти раннього періоду творчості Т. Обмінського – виставкова брама у Стрийському парку та інтер’єрний дизайн львівського вокзалу – до сьогодні не збереглися.

<sup>35</sup> *Projekta wiejskich kościołków // Czasopismo Techniczne. – 1904. – Nr 1. – S. 6, tabl. 1, 2, 3.*

<sup>36</sup> *Willa prof. J. Boguckiego w Mikuliczynie // Architekt. – 1904. – Nr 7. – S. 125–126, tabl. 40, 41, 42, 43. Вілла Богуцького стояла на шляху між Микуличиним і Татаровим.*



У Львові форми закопанського стилю Т. Обмінський застосував у проекті одностороннього будинку М. Задори-Пашкудзького, побудованого в 1904–1905 рр. на південно-західній околиці міста (сучасна адреса – вул. Коновальця, 98)<sup>37</sup>. Графіка архітектурного проекту свідчить, що він використав тут набір мотивів, дуже подібний до форм як микуличинської вілли, так і малих “закопанських” костелів, про які мовилося вище.

На середину 1900-х років у будівельній промисловості Львова складається надзвичайно сприятлива кон’юнктура – знову надійшла хвиля потужного “буму” у львівському будівництві. Будівельні сезони 1904–1905, 1905–1906, 1906–1907 рр. відзначалися активним спорудженням нових кам’яниць<sup>38</sup>. У той час Т. Обмінський проектує десятки об’єктів, співпрацюючи з приватними будівельними фірмами.

Тадеуш Обмінський не був будівничим, тобто ніколи не мав концесії будівельного підприємця, і лише перед Великою війною одержав державне звання “цивільного інженера архітектури та наземного будівництва”<sup>39</sup>, що давало право самостійно, без посередництва “концесіонованого” будівничого, керувати роботами на будівельних майданчиках. Але до цього, упродовж попереднього десятиліття, архітектор працював у “тандемах” із трьома відомими будівельними підприємцями – Міхалом Улямом, Іваном Левинським та Альфредом Захаревичем, виступаючи в ролі співавтора архітектурних проектів, реалізованих їхніми фірмами.

Співпраця Тадеуша Обмінського з будівельною фірмою Міхала Уляма та його партнера Зигмунта Кендзерського розпочалася 1904 р., коли Улям взявся за спорудження великої чиншової кам’яниці Сегалів на вул. Академічній, 4 (сучасна адреса – Чайковського, 6, 1904–1905)<sup>40</sup>. У тодішньому Львові цей будинок презентував новий тип престижної багатоквартирної резиденції, розрахованої на заможних орендарів.

Архівні документи засвідчують, що всі архітектурні плани сегалівської кам’яниці затвердила резолюція магістрату від 4 липня 1904 р., за винятком фасадів, рисунки яких “ветувало” міське будівельне управління як неестетичні<sup>41</sup>. Очевидно, саме тоді для опрацювання нової композиції сецесійного фасаду залучили молодого обдарованого архітектора – Тадеуша Обмінського (відповідний проект додатково затвердили восени того ж року). Т. Обмінський продовжував працювати для фірми Уляма–Кендзерського і за часу розробки проекту готелю “Народна гостиниця” (Костюшка, 1–1а, 1905–1906)<sup>42</sup>.

<sup>37</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 3640. – Арк. 3–13, 18; вул. Коновальця – колишня вул. 29 Листопада. На жаль, оригінальний декор цієї вілли втрачено внаслідок якоїсь пізнішої реконструкції.

<sup>38</sup> Сезон будівельних робіт у Львові кінця XIX – початку XX ст. зазвичай був таким: при спорудженні типової кам’яниці будівництво починали в середині року, до зими вимуровували стіни, а з наступної весни отиньковували та викінчували об’єкт. Див.: Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий / І. Жук. – Київ: Грані-Т, 1910. – С. 22.

<sup>39</sup> Офіційне повідомлення листом із Галицького намісництва від 4 вересня 1913 р. Див.: ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 19.

<sup>40</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 4–11.

<sup>41</sup> Там само. – Спр. 38. – Арк. 15, 15 зв., 16 зв.

<sup>42</sup> Там само. – Спр. 5170. – Арк. 12, 76–85; *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Lwowie / M. Orłowicz. – Lwów; Warszawa: Książnica-Atlas, 1925. – S. 120, 141.

Однак невдовзі між ним і М. Улямом стався гострий конфлікт. Причиною було те, що, презентуючи проект кам'яниці Сегалів на шпальтах преси як роботу власного авторства, Міхал Улям зовсім не згадав про роль Тадеуша Обмінського як співавтора. З цього приводу архітектор висловив публічний протест, після чого співпраця з М. Улямом припинилася<sup>43</sup>. У подальшому, щоб уникнути прикрих ситуацій, Т. Обмінський постійно ставитиме авторський підпис на проектах, які розроблятиме, зокрема на майстерно виконаних рисунках фасадів.

Набагато продуктивнішою була співпраця Тадеуша Обмінського з проф. Іваном Левинським – провідним будівничим Львова 1890–1910-х років<sup>44</sup>. Індивідуальний стиль Т. Обмінського відчувається в архітектурних формах багатьох чиншових домів середини – другої половини 1900-х років, побудованих фірмою І. Левинського в різних районах Львова. Зокрема показний список датується будівельним сезоном 1905–1906 рр., коли споруджено основну частину комплексу кам'яниць “Затишок” (“Zacisze”) на вул. Асника (сучасна Богомольця)<sup>45</sup>. Тут із великою вірогідністю можна говорити про участь Т. Обмінського в опрацюванні проектів щонайменше трьох будинків: № 4, 5 і 6 (кам'яниці відповідно І. та С. Ельстерів, І. Левинського, Л. Штаубера)<sup>46</sup>. У 1905–1906 рр. він мав також безпосереднє відношення як архітектор-проектант до забудови початкового відрізка вул. Домагаличів (сучасної Павлова): кам'яниць № 1 і 3 (чиншові дома А. і Ю. Ельстерів), № 2 (Я. Лянґе) та № 4 (А. Піллера)<sup>47</sup>. Його авторський “почерк” видно і в архітектурних формах кам'яниці Е. Рідля на Личаківській, 70, датованої тим самим часом<sup>48</sup>.

Упродовж наступного сезону будівельних робіт (1906–1907) у Львові з'являються нові багатоквартирні будинки, спроектовані Т. Обмінським у співавторстві з І. Левинським (подаємо сучасні адреси): на вул. Левицького, 14–16 (ще один дім А. і Ю. Ельстерів), на Франка, 75 (Мрозівіцьких)<sup>49</sup>, а також реконструюється кам'яниця Я. Штроменгера – пл. Григоренка, 4<sup>50</sup>.

<sup>43</sup> Фото фасаду кам'яниці Сегалів з'явилося в журналі “Архітект” (Architekt. – 1907. – Zesz. 3. – Tabl. 12) з підписом “Арх. Міхал Улям”. Це спричинило гостру реакцію Т. Обмінського: пізніше згадували, як свої авторські права “вимагав повернути [rewindykował] голосно на цілий Львів справжній автор”. Див.: S. F. Michał Ulam, architekt-budowniczy: Budowle wykonane w dziesięcioleciu 1903–1913. Lwów / S. F. // Czasopismo Techniczne. – 1914. – Nr. 7. – S. 87.

<sup>44</sup> Жук І. Львів Левинського... – С. 92–99.

<sup>45</sup> Там само. – С. 86–88.

<sup>46</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 4–10, 13; Спр. 125. – Арк. 3, 15; Спр. 126. – Арк. 32, 33.

<sup>47</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 2254. – Арк. 12, 14, 17, 25; Спр. 2255. – Арк. 4–10, 36; Спр. 2256. – Арк. 5–11, 17.

<sup>48</sup> Там само. – Спр. 288. – Арк. 59–66, 74.

<sup>49</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 5308. – Арк. 94; Спр. 5311. – Арк. 29–35; Оп. 3. – Спр. 923. – Арк. 36, 64. Вул. Левицького – колишня Кохановського; стара адреса будинку на Франка, 75, – Зиблікевича, 47.

<sup>50</sup> Там само. – Спр. 6409. – Арк. 9–28, 30–33; пл. Григоренка – кол. Смольки.

Крім того, підписи Т. Обмінського стоять на проектах кам'яниць, розташованих за (сучасними) адресами: вул. Брюллова, 4 (кам'яниця Бенявських, 1904–1905), Глібова, 2, Архітекторська, 3 і 5 (усі – 1905–1906; власники, відповідно – А. Смоленська, О. Вартересевич, А. Стельцер)<sup>51</sup> та кількох інших будинків того періоду. Припускаємо, що частину з них реалізовувала будівельна фірма Альфреда Захаревича.

Коли ми говоримо про співавторство Т. Обмінського й І. Левинського, треба пояснити, яку саме частину спільної роботи розробляв кожен із них. Іван Левинський особисто опікувався конфігурацією парцель і основною структурою плану проєктованих будівель<sup>52</sup>. Визначивши ці формати, від яких залежала функціональна ефективність та рентабельність об'єктів, будівничий передавав подальшу розробку архітекторам, які працювали в його офісі. Так більшість будівель, проєктованих й побудованих фірмою І. Левинського, мають мішане авторство<sup>53</sup>.

Будучи провідним проєктантом фірми І. Левинського, Т. Обмінський забезпечував загальне стильове опрацювання форм архітектури. До традиційного планування львівської кам'яниці (в яке І. Левинський зі свого боку вніс значні вдосконалення)<sup>54</sup> Т. Обмінський адаптував оригінальну оновлену модель фасаду. У ній активно використовуються формальні засоби стилю, який стрімко поширився в архітектурі та мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст. – сецесії. Згадані будинки середини 1900-х років, проєктовані за провідної участі Т. Обмінського, – найбільш характерні зразки сецесії у львівській архітектурі, найпомітніші пам'ятки сецесійного Львова.

Їх фасади привертають увагу динамічними силуетами причілків і пластикою еркерів, яскравою орнаментальністю та виразними текстурними співставленнями. Тут повторюється набір типових стильових форм і мотивів сецесії: в композиції дуже часто фігурують соковиті форми рослинного орнаменту (наприклад, фасадні рельєфи на вул. Павлова, № 1, 3, або оформлення порталів на Богомольця, 6, чи Глібова, 2) та інші символи вітальних сил органічного світу, музична і солярна символіка, химерні образи романтичної фантазії – зображення “гібридних” створінь та різних фантастичних істот (маскарони на Богомольця, 6, і Павлова, 2).

<sup>51</sup> Там само. – Спр. 157. – Арк. 25; Спр. 158. – Арк. 34; Спр. 160. – Арк. 1–10; Спр. 590. – Арк. 8, 25–33; Спр. 2286. – Арк. 65, 98–104; вул. Брюллова, Глібова, Архітекторська – колишні Лонцького, Големба, Захаревича.

<sup>52</sup> Основні професійні зацікавлення І. Левинського як архітектора-практика фокусувалися на питаннях планування “утилітарних” будівель – на вирішенні “горизонтальної проєкції” та концепції “раціонального плану”. Див.: Жук І. Львів Левинського... – С. 27–29, 89.

<sup>53</sup> За часів І. Левинського і Т. Обмінського існувала усталена, офіційно затверджена номенклатура робіт, які виконував архітектор чи будівничий, з відповідними тарифами оплати. Залежно від виконаної роботи її відносили до однієї з шести основних категорій: на стадії проєктування – 1) опрацювання ескізу; 2) розробка комплексу загальних планів; 3) виготовлення деталізованих робочих планів; далі, архітектор чи будівничий: 4) розраховував кошторис; 5) здійснював менеджмент будівельних робіт та 6) проводив аудит (Projekt norm do obliczenia wynagrodzenia za pracę architektów i budowniczych // Dzwignia. – 1878. – Nr. 5, dodatek. – S. 1–3). В Івана Левинського на кожній з цих стадій міг працювати інший виконавець.

<sup>54</sup> Жук І. Львів Левинського... – С. 47, 86.

Улюбленою формою стає жіноча маска (рельєфні маски на фасадах будинків по вул. Богомольця, 4; Павлова, 3; Брюллова, 4, та ін.). Мотив маски типовий для декоративного оздоблення сецесійної архітектури загалом. Як елемент театральний, драматичний, що символізує посередництво між актором та його роллю, між внутрішнім, прихованим змістом символу і зовнішнім виявом, маска стала засобом виразу двоїстості, яка переповнює “новий стиль”<sup>55</sup>.

У попередній публікації, присвяченій Т. Обмінському, ми писали про особливий етап його професійної біографії – “український період” творчості<sup>56</sup>. Із ним пов’язана участь архітектора в розробці проектів будівель, виконаних на замовлення українських інституцій: будинків страхового товариства “Дністер” (Руська, 20, 1905–1906), Українсько-руського академічного дому (Коцюбинського, 21а, 1905–1906) та бурси Руського педагогічного товариства (Генерала Чупринки, 103, 1906–1908)<sup>57</sup>. Поряд із Тадеушем Обмінським і будівничим Іваном Левинським, до їх опрацювання періодично долучалися як співавтори трое архітекторів молодшої генерації, близькі до фірми Левинського: Лев Левинський, Олександр Лушпинський та Филімон Левицький. Далі говоритимемо конкретніше про роль Т. Обмінського в цій колективній роботі, зіставляючи із внеском інших членів творчої команди.

Комплект загальних планів Українсько-руського академічного дому затверджено резолюцією магістрату від 21 вересня 1905 р.<sup>58</sup>. Цьому передував архітектурний конкурс, за підсумками якого одну з трьох рівнозначних конкурсних нагород здобув молодий архітектор Филімон Левицький (невеликий гонорар у сумі 100 кор.)<sup>59</sup>. Далі Ф. Левицький брав участь у реалізації проекту як будівничий, адмініструючи виконання робіт на місці. Можливо, план (“горизонтальну проекцію”) академічного дому креслив також він. Але рисунок фасаду – зовнішній вид корпусу з високою покрівлею і мальовничими різьбленими мансардами – виконав Обмінський, що засвідчує авторський підпис “Тадей Обмінський”<sup>60</sup>.

17 серпня 1906 р. затверджено архітектурні плани бурси Руського педагогічного товариства<sup>61</sup> – найбільшого з об’єктів, проєктованих групою проф. І. Левинського для українських клієнтів. Сам І. Левинський розпланував парцелю під будівництво, перед цим продавши замовникові земельну ділянку<sup>62</sup>. “Площу під будову бурси набуло [Руське педагогічне] товариство 1902 р. за приступну ціну, 2 морги за 10.000 корон... від проф. Ів. Левинського... Проф. Ів. Левинський виготовив

<sup>55</sup> Жук І. Львів Левинського... – С. 93.

<sup>56</sup> Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 156.

<sup>57</sup> Жук І. Львів Левинського... – С. 56–59, 123–125, 148–155.

<sup>58</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 5494. – Арк. 1–9.

<sup>59</sup> Konkurs na plany “Українсько-руського Domu Akademickiego” we Lwowie // Czasopismo Techniczne. – 1905. – Nr 10. – S. 187.

<sup>60</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 5494. – Арк. 3.

<sup>61</sup> Там само. – Оп. 2. – Спр. 2609. – Арк. 55, 92–97, 104–107.

<sup>62</sup> І. Левинський був оператором нерухомості – сам купував землю і перепродавав її клієнтам із готовою забудовою. Комерційна парцеляція будівельних “грунтів” була інтегральною складовою його діяльності (з цим пов’язана увага саме до проблем “горизонтальної проекції”).

дуже скоро плян і кошторис...”, – сказано у звіті комітету будови<sup>63</sup>. Опрацювання ж ескізу та розробку комплексу загальних планів доручили Т. Обмінському. Про це можна впевнено говорити, оскільки поширювалася видоківка з репродукцією ескізного проекту бурси, на якому в нижньому правому куті фігурує авторський підпис українською мовою: “Тад. Обмінський 1906”<sup>64</sup>. За стилем рисунка й характером архітектурних деталей можна також визначити, що Т. Обмінський виконував і комплект базових планів, затверджених магістратськими урядниками 17 серпня 1906 р.<sup>65</sup>. Лев Левинський (племінник проф. Івана Левинського), якого путівник Орловича згадує як автора “української бурси”<sup>66</sup>, долучився до виконання деталізованих планів і рисунків, мабуть, вже на дещо пізнішій стадії роботи.

Хроніка архітектурно-будівельного проекту будинку товариства “Дністер” охоплює кілька послідовних епізодів і вимагає детальнішого розгляду.

У 1904 р. товариство “Дністер” одержало дозвіл на “демоляцію” старих будівель на місці майбутнього сецесійного будинку, і далі, упродовж наступного року, тривали складні переговори, які проводив крайовий адвокат Степан Федак із міською владою та сусідами з метою погодження пропонуваніх проектів<sup>67</sup>. Абрис ділянки змінювався, бо “Дністер” поступово докуповував частини сусідніх парцель. Відповідно, І. Левинський щоразу змінював концепцію планування. 1905 р. у магістраті затверджували два абсолютно різні варіанти планів нового будинку – резолюціями від 3 березня та 23 липня.

Проект, затверджений 3 березня 1905 р.<sup>68</sup>, якщо говорити про вирішення зовнішніх архітектурних форм, був консервативним: витриманим у дусі історизму другої половини ХІХ ст. і зорієнтованим на використання мотивів неоренесансу. Замовників він не задовольнив – на той час вже бачили в репродукціях зразки новітньої європейської архітектури. У журналах публікувалися фото павільйону Фінляндії на Паризькій всесвітній виставці 1900 р. – взірець “національно-романтичних” варіацій стилю ар-нуво для периферій Європи<sup>69</sup>. Очевидно, українські інвестори також були ознайомлені з проектами будівель у закопанському стилі. Зрештою, сильний резонанс спричинив будинок полтавського земства, створений Василем Кричевським у 1902 р.<sup>70</sup>.

На реалізованому проєкті будівлі “Дністра”, затвердженому 23 липня 1905 р., поряд із підписом Івана Левинського вже стоїть і підпис Тадеуша Обмінського<sup>71</sup>.

<sup>63</sup> Звіт Комітету будови Руского товариства педагогічного у Львові за час від 1 січня до 31 грудня 1909. – Львів, 1909. – С. 4.

<sup>64</sup> Жук І. Львів Левинського... – С. 58а.

<sup>65</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 2609. – Арк. 94, 96, 104.

<sup>66</sup> *Orłowicz M.* Plustrowany przewodnik po Lwowie. – S. 159.

<sup>67</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 3806. – Арк. 20–23, 37–43, 57, 59–59 зв., 61–62.

<sup>68</sup> Там само. – Арк. 100, 101, 103, 105–108.

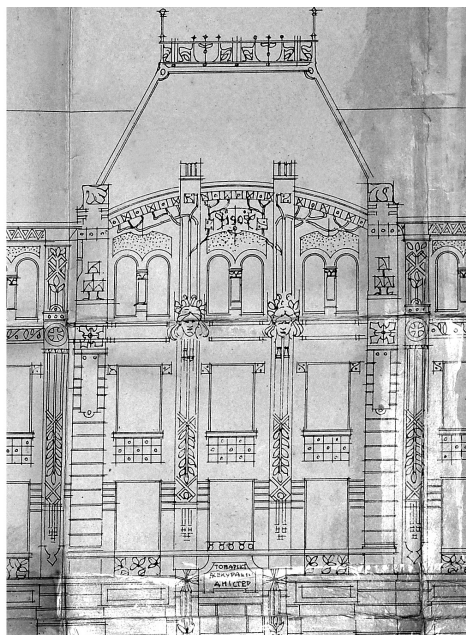
<sup>69</sup> *Opie J.* Helsinki: Saarinen and Finnish Jugend / J. Opie // *Art Nouveau 1890–1914* / [ed. by P. Greenhalgh]. – New York: Abrams, 2000. – P. 374–387.

<sup>70</sup> *Рубан-Кравченко В.* Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський / В. Рубан-Кравченко. – Київ: Криниця, 2004. – С. 102–140.

<sup>71</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 3806. – Арк. 102, 104, 109–115.



*Типово сецесійні форми львівських фасадів, проєктованих Обмінським у середині 1900-х рр.: вул. Чайковського, 6 – причілок кутового еркера; Богомольця, 4 – аттик з маскою; Павлова, 2 – маска під карнизом; Глібова, 2 – рельєфи вхідного порталу (фото І. Жука).*



*Вул. Руська, 20 – північний фасад будинку “Дністра” і відповідна деталь архітектурного рисунка, виконаного Т. Обмінським (ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 3806. – Арк. 102). Сецесійні маски, передбачені у проекті, було замінено на рельєфні герби.*

Одна з тогочасних публікацій інформувала про те, як І. Левинський, головний менеджер будівництва, розподілив обов'язки в команді виконавців: “Професор Левинський віддав виконане фасади і всіх архітектонічних штук архітекті Обмінському, а декорацию майолікову Русинові архітекті п. Лушпинському; управу будовою інжинерови Русинови п. Филимонови Левицькому...”<sup>72</sup>. Отже, на Т. Обмінського була покладена відповідальна місія виконання “всіх архітектонічних штук” – форм, які визначали стиль будівлі (Ф. Левицький контролював роботи на будівельному майданчику; О. Лушпинський був дизайнером фасадної майоліки).

Тадеуш Обмінський створив стиль будинку товариства “Дністер”, на фасадах якого бачимо типово сецесійні рослинні орнаменти, подібні до тих, якими оздоблено кам'яниці на вул. Асника та Домагаличів. Поза тим, у його проєкті Т. Обмінський винахідливо використовує мотиви українського народного мистецтва – рушників і писанок, різьби і карбування, які інтерпретуються на основі формотворчих принципів сецесії (джерелами упродовж понад двох десятиліть були експонати етнографічних колекцій, зібраних у Львові, й ілюстровані публікації: від серії “Взорів домашнього промислу” Людвіка Вежбіцького до “Гуцульщини” Володимира Шухевича). Традиційні форми фігурують у нетрадиційному поданні. Ця амальгама запозичень, трансформованих у незвичних пропорціях та поєднаннях, демонструє відхід від археологічно чи етнографічно точного відтворення деталей.

Вище ми розглядали часте використання в сецесійних будівлях, проєктованих Т. Обмінським, мотиву жіночої маски. У графічному проєкті будинку “Дністра” архітектор теж передбачив додавання пари масок у композицію північного фасаду, розвернутого в бік Волоської церкви<sup>73</sup>. Але на реалізованому фасаді з боку вул. Руської жодних масок ми не знайдемо. Замість них під аттиком з'явилися два рельєфи з гербами: на одному з них – лев, що спирається на скелю (історичний герб Руського королівства); на другому – ангел із мечами (герб Києва)<sup>74</sup>. Розміщені поряд, ці геральдичні знаки несуть ідейну програму з політичним підґрунтям: вони декларують ідею об'єднаної України. Маски було усунуто, бо в оформленні фасаду новобудови замовник захотів бачити не естетичну, а політичну декларацію.

Норвежець Стефан Тшуді-Мадсен, автор першого фундаментального дослідження стилю ар-нуво/сецесії в європейському мистецтві, констатував, що Art Nouveau, “незважаючи на свою інтернаціональність, був виразно національним стилем, який постав із сильних національних прагнень і надій”<sup>75</sup>. Твори Т. Обмінського підтверджують слушність такої думки. “Цілий будинок [«Дністра» – І. Ж.] єсть гарний і оригінальний, а zarazом свій, питомий...” – захоплено стверджував дописувач ілюстрованого календаря “Просвіти” за 1907 р.<sup>76</sup>

<sup>72</sup> Нові рускі будинки // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1907. – Львів, 1907. – С. 89.

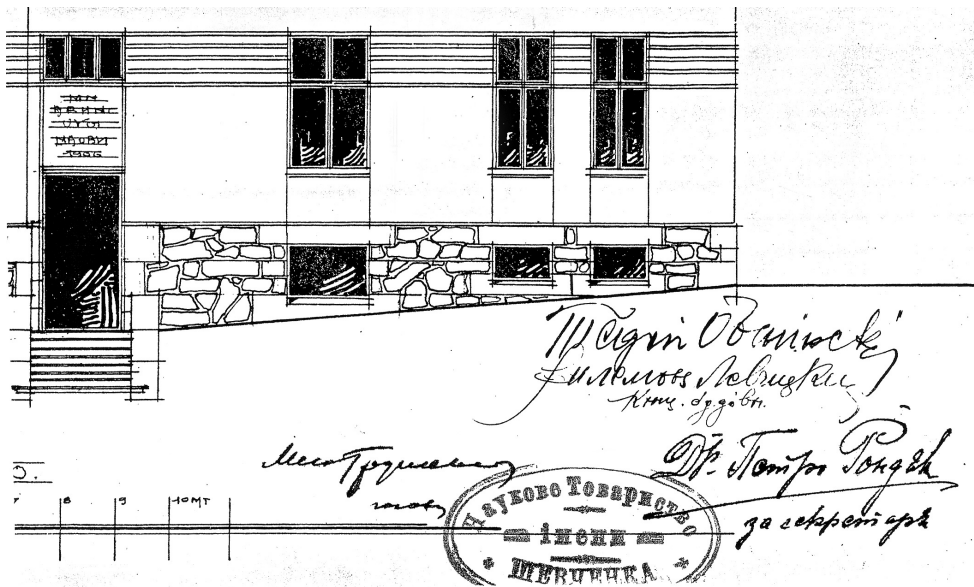
<sup>73</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 3806. – Арк. 102.

<sup>74</sup> Жук І. Львів Левинського... – С. 154–155.

<sup>75</sup> Tschudi-Madsen S. Sources of Art Nouveau / S. Tschudi-Madsen. – New York: George Wittenborn, 1956. – P. 444.

<sup>76</sup> Нові рускі будинки. – С. 88.





Деталь проекту українського академічного дому (ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 5494. – Арк. 3). Підпис Обмінського (“Тадей”), поруч – підпис Михайла Грушевського.

Відкинувши усталену номенклатуру “історичних стилів”, сецесія проголосила культ “нового стилю”, “нового мистецтва”. Оскільки для українських інвесторів “нове” було синонімом “народного”/“національного”, то до вжитку ввійшло означення “народний стиль”<sup>77</sup> як одне з додаткових імен, яким в Україні охрестили особливий – “свій, питомий” – різновид сецесійної архітектури. Зараз можна цілком упевнено сказати, що участь Т. Обмінського у створенні “народного стилю” української архітектури початку ХХ ст. була надзвичайно важливою.

Під кінець 1900-х років Т. Обмінський продовжував успішно розвивати свою академічну кар’єру. На будівельному відділі Політехніки з вересня 1907 р. він працює “конструктором”, навчаючи студентів архітектурному проектуванню<sup>78</sup>. Далі рескриптом Міністерства визнань і освіти від 16 жовтня 1909 р. Т. Обмінського призначено на посаду, про яку він, мабуть, давно мріяв – першим в історії Львівської політехніки (й останнім) “доцентом дерев’яного будівництва”<sup>79</sup>.

<sup>77</sup> Ось типовий приклад вживання терміна “народний стиль” в українських публікаціях початку ХХ ст. [далі курсив – мій – І. Ж.]: автор опису фасадів будинку “Дністра” розповідає про “різнобарвні мережки в народнім стилі, сконструовані з кольорових кафель” (“Дністер” у власній хаті // Діло. – 1906. – Ч. 227). Або: “Левинський має велику заслугу взагалі, що вводить в будівництво і інсталяцію народний стиль...” (Шухевич В. Участь Русинів у промислово-літургічній виставі / В. Шухевич // Діло. – 1909. – Ч. 154).

<sup>78</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 6.

<sup>79</sup> Там само. – Арк. 10.

Поza Політехнікою Т. Обмінський виступає з циклами публічних лекцій, організованих під егідою Міського промислового музею<sup>80</sup>. У 1908–1911 рр. керує Технологічним інститутом – дочірньою інституцією при Львівській торгово-промисловій палаті, що виконувала функцію навчально-інформаційного центру, свого роду “академії ремесел” (влаштувуючи виставки промислових зразків, спеціалізовані курси для ремісників тощо)<sup>81</sup>.

У 1910 р. на пенсію виходить проф. Густав Бізанц і передає Тадеушу Обмінському керівництво кафедрою. Того ж року доцент Обмінський одержує звання “звичайного професора” (ordentlicher Professor): “Його ц. к. Апостольська Величність Найвищим рішенням з дня 29 червня 1910 р. наймилостивіше зволив призначити доцента... Тадеуша Обмінського звичайним професором кафедри наземного будівництва, будівельної бухгалтерії і будівельно-залізничного законодавства... почавши з 1 жовтня 1910 р.” – інформує текст відповідного службового листа<sup>82</sup>.

Із посадовими підвищеннями приходить матеріальний достаток. Мабуть, ця обставина частково пояснює, чому під кінець 1900-х років Т. Обмінський приділяє менше уваги замовленням львівських “кам’яничників”, відповідно проектує менше чиншових домів (хоча і далі співпрацює з фірмою І. Левинського).

На той час за його проектами будували блок двох кам’яниць у кінці вул. Зиблікевича, які замовила родина Мрозовіцьких (Руставелі, 44, і Франка, 77), обидві датуються 1908–1909 рр., та будинок Фундації св. Лазаря на вул. Бурлярда (сучасна Нижанківського), № 2–4, 1907–1909<sup>83</sup>. Ці будівлі – архітектурні пам’ятки пізньої сецесії, у формах якої відбулися помітні зміни. Змінився стиль декоративного опорядження: бачимо значно менше орнаментів. Елементи декору геометризуються, загальним атрибутом стали гранчасті та призматичні деталі. Усуваються соковиті форми рослинної орнаментики, типові для зрілої сецесії. Їхнє місце займає строгіший мотив – класична гірлянда. На фасадах вже немає сецесійних масок, зникає і поліхромна майоліка.

Вимальовується подальша перспектива розвитку в бік неокласицизму початку ХХ ст. Постсецесійно-неокласицистична архітектура кінця 1900-х – початку 1910-х років представлена будинками з масивними фасадами, потужними еркерами, високими покрівлями та збільшеною кількістю поверхів. Близька до цього типу наступна з кам’яниць, яку Обмінський проектував для Мрозовіцьких, – чиншовий дім на вул. Романовича (сучасна Саксаганського), № 10, 1912–1913<sup>84</sup>.

Фазу переходу від сецесії до неокласицизму в архітектурній хроніці Львова фіксує проект комплексу будинків Львівської торгово-промислової палати

<sup>80</sup> За інформацією газети “Пшегльонд”, 1910 р. серія його лекцій була присвячена готичній архітектурі. Див: Przegląd. – 1910. – Nr 35.

<sup>81</sup> Instytut technologiczny Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie. Sprawozdanie za lata 1909 do 1912. – Lwów, 1913. – S. 17–18.

<sup>82</sup> ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 15; *Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945.* – S. 139.

<sup>83</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 749. – Арк. 139; Спр. 753. – Арк. 1–3, 5–8; Оп. 2. – Спр. 3844. – Арк. 56. Колишня адреса будинку по вул. Франка, 77, – Зиблікевича, 49; вул. Руставелі – давня Яблоновських.

<sup>84</sup> ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 3895. – Арк. 2–9.

(сучасна адреса – просп. Шевченка, 17–19, 1907–1910) і Технологічного інституту (Нижанківського, 5, 1907–1909)<sup>85</sup>. Тадеуш Обмінський взяв участь у його розробці як співавтор свого давнього колеги Альфреда Захаревича. Очевидно, на початковій стадії роботи обидва проєктанти працювали у тісному контакті, “в чотири руки”, адаптуючи плани двох автономних будівель зі спільним подвір’ям до складної конфігурації ділянки. На дальших стадіях – деталізовані плани розробляли, швидше за все, окремо: нам здається, що корпус колишнього Технологічного інституту можна в основному приписати авторству Т. Обмінського. У вирішенні ж архітектурних форм будинку, де містилися офіси торгово-промислової палати, відчувається переважання індивідуального смаку А. Захаревича (хоча окремі партії і там міг розробляти Т. Обмінський)<sup>86</sup>. Незалежно від нюансів авторства, в архітектурі обох будинків чітко видно стильову метаморфозу – поступовий перехід від сецесійних до неокласицистичних форм.

Зміну стилю можна простежити і на прикладі об’єктів сакральної архітектури. Незадовго перед початком Першої світової війни Т. Обмінський виконував замовлення греко-католицької парафії в Оброшино, проєктуючи нову церкву Св. Дмитрія (1912–1914), про яку ми вже писали на початку статті. В її архітектурних формах знову спостерігаємо пізньосецесійну геометризацию, а також вплив школи Отто Вагнера<sup>87</sup>. Зі спогадів Льва Шанковського знаємо, що оброшинська церква дуже подобалася митрополиту Андрееві Шептицькому: “Пляном проф. Обмінського незвичайно захопився митр. Шептицький і затверджуючи його, заборонив будівничим допускати хоч би найменшої зміни”<sup>88</sup>.

Попри співпрацю з Греко-Католицькою Церквою контакти Т. Обмінського з українськими замовниками на той час слабнуть. Можна зауважити, що два наступні великі архітектурно-будівельні проєкти, ініційовані українцями у Львові (будинків українського театру та Музичного товариства ім. Лисенка<sup>89</sup>), розроблялися вже без нього. Складається враження, що після 1908 р. архітектор дистанціювався від українських інституцій. У будь-якому випадку, до “народного стилю” в роботах пізнішого часу він вже не повертався.

Наприкінці 1912 р. Галицьке намісництво оголосило архітектурний конкурс на проєкт нового центрального корпусу університету у Львові. Оскільки стара будівля на вул. Св. Миколая (сучасна Грушевського) не виглядала достатньо презентабельною, на її місці, а також на прилеглих площах університетського ботанічного саду, планували поставити монументальну новобудову. Конкурс було проведено

<sup>85</sup> Там само. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 19–38; *Otwarcie nowego gmachu Izby handlowej i przemysłowej // Nasz Kraj.* – 1910. – S. 5–7; *Жук І.* Торгово-промислова палата / *І. Жук // Історико-архітектурний атлас Львова.* – Львів: Центр Європи, 1998. – Серія 2 (“Визначні будівлі”). – Зошит 3. – С. 4.

<sup>86</sup> *Жук І.* Торгово-промислова палата. – С. 4.

<sup>87</sup> *Жук І.* Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 156–157.

<sup>88</sup> *Шанковський Л.* Оброшин й оброшинці... – С. 6.

<sup>89</sup> *Жук І.* Львів Левинського... – С. 60, 62–66.

з розмахом: до розгляду надійшли 32 конкурсні проекти, 7 з них – із макетами<sup>90</sup>. Активну участь у ньому взяв і професор Політехніки Тадеуш Обмінський.

Вже мовилося про надзвичайну швидкість і продуктивність роботи Т. Обмінського. На попередніх конкурсах, учасником яких він був (наприклад, на проект студні з фігурою Богородиці для Маріацької площі, 1904 р.; чи на проект будинку Політехнічного товариства у Львові, 1905)<sup>91</sup>, на фоні інших конкурсанти Т. Обмінський вирізнявся тим, що опрацьовував свої пропозиції у двох варіантах. У випадку ж конкурсу на проект університету архітектор перевершив себе, виставивши аж три проектні розробки з різними конфігураціями корпусу, різним плануванням на терені тощо<sup>92</sup>. Але в усіх версіях є спільна риса: будинок має формальне ордерне опорядження, стиль його архітектури – неокласицизм. У стильових перевагах автора відбулася разюча зміна – тут зовсім не видно сецесійних форм.

Необхідно взяти до уваги політичне тло доби, за якої відбувався конкурс. Наприкінці 1900-х – на початку 1910-х років загострюється українсько-польський конфлікт, пов'язаний з боротьбою за і проти створення у Львові окремого українського університету. Наприкінці 1912 р. з'явився проект цісарського листа, який передбачав заснування українського університету не пізніше 1916 р.<sup>93</sup>. Мабуть, архітектурний конкурс, оголошений 1912 р., треба розглядати в політичному контексті – як реакцію на розвиток конфліктної ситуації: це був конкурс проектів великої розбудови кампусу польського університету у Львові.

За рішенням конкурсної комісії, яка засідала з 18 квітня по 7 травня 1913 р., Т. Обмінський здобув одну з “других рівнорядних” нагород із гонораром у сумі 5000 кор.<sup>94</sup>. Проте нового університетського будинку на вул. Св. Миколая так і не побудували – за рік почалася Велика війна. Згодом Університет ім. Яна Казимира розмістився в колишніх будівлях сейму Галичини (теперішній головний корпус Львівського національного університету ім. І. Франка на Університетській, 1).

Упродовж наступного двадцятиліття головним осередком професійної діяльності Т. Обмінського залишалася Львівська політехніка. Тут його обирали деканом будівельного відділу (каденції 1915/1916, 1920/1921) та ректором (1916/1917)<sup>95</sup>.

<sup>90</sup> Konkurs na budowę nowego gmachu uniwersyteckiego we Lwowie // Architekt. – 1912. – Zesz. 11–12. – S. 133; Z konkursu na gmach Uniwersytetu we Lwowie // Czasopismo techniczne. – 1913. – Nr 21. – S. 241; Rozstrzygnięcie konkursu na gmach uniwersytetu we Lwowie. (Wyciąg z protokołu) // Architekt. – 1913. – Zesz. 5–6. – S. 69.

<sup>91</sup> Konkurs na studnię ze statua Matki Boskiej // Czasopismo techniczne. – 1904. – Nr 3. – S. 40, tabl. 4, 6; Konkurs na projekt domu własnego dla Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie // Czasopismo techniczne. – 1905. – Nr 14. – S. 244, tabl. 22.

<sup>92</sup> Z konkursu na gmach Uniwersytetu... – S. 244–246; Rozstrzygnięcie konkursu na gmach uniwersytetu... – S. 69, 76–79, tabl. 14.

<sup>93</sup> Качмар В. Вища школа / В. Качмар // Історія Львова: у 3 т. / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 2: 1772 – жовтень 1918. – С. 348–349.

<sup>94</sup> Z konkursu na gmach Uniwersytetu... – S. 243; Rozstrzygnięcie konkursu na gmach uniwersytetu... – S. 77.

<sup>95</sup> Poplawski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945. – S. 303, 307; Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 152.

Виклади проф. Тадеуша Обмінського на архітектурному факультеті репрезентував його підручник, опублікований 1925 р. під назвою “Загальне будівництво” – публікація, яка переймала “естафету” від підручника Густава Бізанца<sup>96</sup>.

Під кінець 1920-х років Т. Обмінський зробив вагомий внесок у розбудову кампусу Політехніки як виконавець проекту нового будинку її бібліотеки (вул. Професорська, 1, 1928–1932). У вишуканому неокласицистичному фасаді, опорядженому струнким рядом іонійських піластр, ми вже не побачимо жодних ознак тої закоханості у стиль “поганської святині зі старої казки”, яку архітектор демонстрував за часів будівельного сезону 1905–1906 рр.<sup>97</sup>.

Останні роки життя Т. Обмінський присвятив найбільшій будівлі – костелу Матері Божої Остробрамської, спорудженому коштом фундації архієпископа Твардовського в районі верхнього Личакова (зараз – церква Покрову, УГКЦ, Личаківська, 175). Архітектурний конкурс на проект цього храму відбувся 1930 р., після чого тривав чотирирічний період будівництва. Новий костел, витриманий у гармонійних формах ранньохристиянської базилики, освячено в 1934 р. – за два роки після смерті автора архітектурного проекту<sup>98</sup>.

На сьогодні архітектурна творчість Т. Обмінського, зокрема, періоду 1920-х – початку 1930-х років, потребує додаткового вивчення з метою укладання якнайповнішого реєстру його робіт. З інформації “Польського біографічного словника” відомо, що за міжвоєнної доби Т. Обмінський виконував проекти десятків будівель, серед них і поза Львовом<sup>99</sup>.

У пізніх роботах він продовжував демонструвати професійну майстерність. Будучи визнаним фахівцем, мав високий авторитет серед колег та учнів. Інколи, однак, лунали й критичні голоси з приводу його, нібито, консерватизму. Наприклад, одна з публікацій стверджує, що Т. Обмінський, “незважаючи на ерудицію, якою

<sup>96</sup> *Obmiński T. Budownictwo ogólne / T. Obmiński. – Lwów, 1925. Див. також: Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 157–158.*

<sup>97</sup> *Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 157.*

<sup>98</sup> *Betlej A. Kościół wotywny p. w. Matki Boskiej Ostrobramskiej na Łyczakowie / A. Betlej // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej / [red. J. K. Ostrowski]. – Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2004. – Część 1. Kościoły i klasztory... – Т. 12. – S. 261–277; Жук І. Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 158–161.*

<sup>99</sup> С. Бжозовський подає доволі показний список цих будівель. За його інформацією, Т. Обмінський будував “багато костелів у Східній Малопольщі”, серед них парафіяльні у Станіславові та Яремчі, “курортний” (“zdrojowy”) – в Криниці; у Львові – будівлі академії міжнародної торгівлі, школу ім. Шашкевича; “багато шкіл у цілій Польщі”; неврологічно-психіатричну і терапевтичну клініки у Львові, шпиталь у Сокалі, санаторій в Цехоцінку; “цукровню” в Ходорові, торгову залу в Дрогобичі, залізничні склади у Варшаві; “багато офіцерських, урядницьких і робітничих колоній у Львові, Перемишлі, Радомі, Новій Вілейці, Холмі і Варшаві”. Цікаво відзначити, що Т. Обмінський проектував немало будівель, пов’язаних з авіацією: аеропорт та казарми на Скнилові (Львів), летовище Окенце під Варшавою, авіаційні ангари у Варшаві. Запатентував проект “поворотного” авіаційного ангара (“lotniczy hangar obrotowy”). Див.: Tadeusz Obmiński // Internetowy Polski Słownik Biograficzny (iPSB).

володів, і вправність у проектуванні, піддався набутій рутині, що послаблювало кінцевий ефект його творчих зусиль, і викликало цим критичне ставлення молодшого покоління архітекторів щодо його праць з завершальної фази його життя”<sup>100</sup>.

Тадеуш Обмінський багато сил і часу віддавав справі архітектурної реставрації, виконуючи, зокрема, функції головного консерватора латинської катедри у Львові. Плідні результати цієї діяльності підсумовує публікація “Реставрації львівської катедри: давні і теперішні” його авторства, видана в 1932 р.<sup>101</sup> Окрім того, він керував реставрацією кількох інших важливих пам’яток<sup>102</sup>.

За часів Польської Республіки Т. Обмінський був публічною фігурою. Його знали як члена комісії з відбудови королівських замків у Кракові та Варшаві, командора ордену “Polonia Restituta”. У період режиму Санації він обіймав високу посаду в міській адміністрації – наприкінці 1920-х років виконував обов’язки заступника комісара м. Львова<sup>103</sup>. Т. Обмінського пошмертно вшанували, назвавши його іменем одну з львівських вулиць, прокладену неподалік від костелу Матері Божої Остробрамської<sup>104</sup>.

В останні роки проф. Т. Обмінський вів розмірений, тихий спосіб життя в родинному колі. Любив їздити на полювання. Улюбленою домашньою стравою, за переказами близьких, були вареники (“pierogi”) з вишнями<sup>105</sup>. Обождував квіти: часто їх малював аквареллю у садочку свого помешкання по вул. Шумлянських (сучасна Сеченова), 7<sup>106</sup>.

У Політехніці проф. Т. Обмінського шанували за доброзичливість. Студенти між собою називали його “Tadeusz dobrotliwy” (“Тадей добросердий”), і намагалися здавати іспити саме в нього<sup>107</sup>. Мабуть, характер Тадеуша Обмінського “добросердного” відображає фотопортрет, збережений в родинному архіві, який ми публікуємо як ілюстративний додаток до статті.

<sup>100</sup>Politechnika Lwowska 1844–1945 / [red. Jan Boberski i in.] – Wrocław: W-wo Politechniki Wrocławskiej, 1993. – S. 152–153.

<sup>101</sup>*Obmiński T.* Restauracje katedry lwowskiej: Dawne i dzisiejsze / T. Obmiński. – Lwów, 1932. Див. також: *Жук І.* Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 158.

<sup>102</sup>Список об’єктів історичної архітектури, реставрованих проф. Обмінським, включає каплицю Боїмів у Львові, палац римо-католицького архієпископа (теж у Львові?), замки Потоцьких у Поморянах і Тарновських в Дуклі (інформація С. Бжозовського). Див.: Tadeusz Obmiński // Internetowy Polski Słownik Biograficzny (iPSB).

<sup>103</sup>ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 65, 69, 70.

<sup>104</sup>Вулиця існувала до 1973 р. (як вул. Попова). Потім її ділянку забудували корпусами заводу “Мікроприлад”. Див: *Мельник Б.* Довідник перейменувань вулиць і площ Львова: XIII–XX століття / Б. Мельник. – Львів: Світ, 2001. – С. 87, 89.

<sup>105</sup>Інформація Марії Обмінської-Фридрихович.

<sup>106</sup>Це адреса останнього помешкання, яка фігурує у свідоцтві про смерть проф. Обмінського, оформленому парафією костела Св. Анни (ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 461. – Арк. 108). Див. також: *Жук І.* Тадеуш Обмінський – творець і дослідник... – С. 158.

<sup>107</sup>Інформація Марії Обмінської-Фридрихович.

Тадеуш Антоній Обмінський пішов із життя 18 липня 1932 р. Із некролога відомо, що професор “помер після короткої слабості”<sup>108</sup>. За інформацією Марії Обмінської-Фридрихович, причиною передчасної смерті у віці 58 років була “angina pectoris”, тобто стенокардія. Поховали видатного архітектора на Личаківському цвинтарі, на полі № 59.

За міжвоєнної доби Т. Обмінський не згадував про свої творчі досягнення як найбільш знаного у Львові проектанта сецесійних кам’яниць (стиль сецесії на той час почали вважати несмаком у мистецтві, кічем) і чомусь припинив публікації матеріалів унікальних досліджень народної дерев’яної архітектури, яким віддавався у перші роки ХХ ст. Також не поширював (принаймні публічно) інформації щодо проектів, виконаних для українських замовників. Зараз, щоб об’єктивно оцінити його місце в історії архітектури України та Польщі, загальну картину доводиться реконструювати, складаючи “пазл” із матеріалів забутих публікацій, масиву архівних документів, польового обстеження архітектурних пам’яток й уважного порівняння деталей.

Можна сказати, що з плином часу ми все виразніше бачимо, що Тадеуш/Тадей Обмінський був провідним творцем “народного стилю” української архітектури перших років ХХ ст. у його галицькій версії. Це означає, що його роль можна порівнювати з тим внеском, який зробив Василь Кричевський у розвиток народностильової архітектури Наддніпрянської України.

Тадеуш Обмінський, креативний проектант найпомітніших пам’яток сецесійного Львова, увійшов в історію як українсько-польський (чи польсько-український) архітектор. Його дуалістичний статус як представника культури пограниччя відображають автографи на полях майстерно виконаних рисунків, із написанням імені латинкою і кирилицею: “Tadeusz ” – “Тадей”.

<sup>108</sup>“Zmarł po krótkiej słabości”. Див.: Nekrologja // Budownictwo stalowe. Dodatek do “Czasopisma Technicznego”. – 1932. – Nr 4. – S. 244.

УДК: 94:323.1(477:436)“1914

Уляна УСЬКА

**“ГАЛИЦЬКЕ ЗРІВНЯННЯ” 1914 РОКУ ЯК ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ КОМПРОМІС**

Упродовж останнього десятиліття увагу дослідників привертає вивчення ступеня інтегрованості національних спільнот у політичні процеси в умовах мультинаціональних суспільств, а також чинників, які відповідають за формування прагнення нації до політичної самореалізації або до самовизначення та побудови власної державності. Концепція модерної національної політики Австро-Угорщини, що сформувалася на початку ХХ ст., передбачала кілька політичних моделей врегулювання міжнаціональних конфліктів, які були реалізовані у формі “національного зрівняння” в Моравії (1905), на Буковині (1910) та в Галичині (1914).

Особливості “Галицького зрівняння” 1914 р. вивчали кілька поколінь науковців, які розглядали процес досягнення міжнаціонального порозуміння з погляду політичної боротьби між різними угрупованнями щодо проведення сеймової виборчої реформи<sup>1</sup>, в контексті захисту прав національних меншин<sup>2</sup>, процесу автономізації Галичини<sup>3</sup> та реалізації модерної національної політики

<sup>1</sup> *Buszko J.* Sejmowa reforma wyborcza w Galicji: 1905–1914 / Józef Buszko. – Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1956; *Grodziski S.* Sejm krajowy galicyjski 1861–1914 / Stanisław Grodziski. – Warszawa: W-wo Sejmowe, 1993. – Т. 1; *Плекан Ю.* Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ: Третяк І. Я., 2008; *Монолатій І.* “Галицький” компроміс 1914 року: старт чи фініш українсько-польського примирення? / І. Монолатій // Незалежний культурологічний часопис “І”. Україна–ЕС: Транскордонна Галичина [Електронний ресурс]. – Б. м., 2010. – Ч. 64. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n64texts/64-zmist.htm>

<sup>2</sup> *Pernthaler P.* Die Entstehung des völkerrechtlichen Menschenrechts- und Minderheitenschutzes im 19. und 20. Jahrhundert // Zur Entstehung des modernen Minderheitenschutzes in Europa. Handbuch der europäischen Volksgruppen / Peter Pernthaler. – Wien; New York: Springer, 2006. – Bd. 3. – S. 88–92; *Reiter I.* Die autochthonen Volksgruppen Österreichs. Ein Überblick über die Rechtslage von 1848 bis in die Gegenwart [Електронний ресурс] / Ilse Reiter / Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte. – Berlin: Humboldt-Univ., 2001. – Режим доступу: // <http://www.forhistiur.de/2001-08-reiter/?l=de>

<sup>3</sup> *Binder H.* “Galizische Autonomie“ – ein streitbarer Begriff und seine Karriere / Harald Binder // Der Mährische Ausgleich von 1905. Möglichkeiten und Grenzen für einen nationalen Ausgleich in Mitteleuropa. Tagungsband. – Brno: Matice moravská, 2006. – S. 239–266; *Pijaj S.* Pokusy o polsko-ukrajinskou dohodu v Haliči / Stanisław Pijaj // Der Mährische Ausgleich von 1905. Möglichkeiten und Grenzen für einen nationalen Ausgleich in Mitteleuropa. Tagungsband. – Brno: Matice moravská, 2006. – S. 267–278.



Австро-Угорщини<sup>4</sup>. Проте аналіз політичної моделі й виборчих технологій, закладених у польсько-українській угоді 1914 р., залишився поза увагою дослідників.

Мета статті – розкрити політико-правові механізми забезпечення “Галицького зрівняння” 1914 р., з’ясувати його вплив на ступінь політичної інтегрованості української спільноти.

Повідомлення у пресі про відкриття 20 січня 1914 р. нової сесії Галицького сейму спонукали головних політичних акторів відновити переговори щодо сеймової виборчої реформи<sup>5</sup>. У зв’язку з цим президія сеймового Українського клубу 10 січня 1914 р. звернулася до намісника Вітольда Коритовського із пропозицією про доопрацювання урядового компромісного варіанту<sup>6</sup>. Побоюючись, що переговори знову зайдуть у безвихідь, як це трапилося торік у справі щодо відкриття українського університету, Кость Левицький, як голова парламентського Українського клубу (Українська національно-демократична партія (УНДП)) та Народного комітету УНДП, вирішив особисто відмовитися від опозиційної тактики, незважаючи на те, що її схвалила більшість українських послів<sup>7</sup>. У цей критичний момент він звернувся до митрополита Андрія Шептицького як до надпартійного арбітра з проханням узяти участь у переговорах, що позитивно сприйняв би не лише український політикум, а й партії польського провладного блоку.

Через відсутність порозуміння між польським та українським політичним табором австрійський уряд не наважився оголосити про відкриття нової сесії Галицького сейму, як це було заплановано, проте ініціював переговори на крайовому рівні. Завдяки активності намісника В. Коритовського та крайового маршалка А. Голуховського (молодшого) відновили діяльність комісія з виборчої реформи та підкомітет із розподілу виборчих округів. Напрацьовуючи узгоджену спільну позицію, польські фракції сейму регулярно радилися у бюро крайового маршалка, а українці – в митрополичих палатах. 25 січня 1914 р. вони підготували свої остаточні пропозиції щодо двох спірних пунктів: 1) національного співвідношення членів Крайового відділу; 2) кількості двомандатних виборчих округів<sup>8</sup>.

На загальній конференції президій сеймових фракцій 26 січня 1914 р. А. Голуховський від імені польської більшості запропонував прийняти таке співвідношення членів Крайового відділу: з 8 членів – 2 українці, взамін на підтримку всіх пропозицій, що висувала українська сторона. Коли К. Левицький категорично відмовився, в дискусію втрутився А. Шептицький, який звернувся до учасників переговорів такими словами: “Позвольте мені наче забути на се, що я руський

<sup>4</sup> *Kuzmany B.* Der Galizische Ausgleich als Beispiel moderner Nationalitätenpolitik? / Börries Kuzmany // *Galizien: Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie?* Sonderdruck aus *Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung / Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung, Institut der Leibniz-Gemeinschaft.* – Marburg, 2013. – Bd. 31. – S. 123–141.

<sup>5</sup> Діло. – 1914. – 5 січня.

<sup>6</sup> Там само. – 12 січня.

<sup>7</sup> *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 685.

<sup>8</sup> Діло. – 1914. – 26 січня.

митрополит, а станути на загальнім, на краєвім становищи, щоб за помочію Божою собі сторони склонити до подання собі руки, до помирення в сій справі, а як дасть Бог і в многих інших мирно підемо разом!<sup>9</sup>. Він запропонував таких три пункти: 1) українці повинні погодитися на співвідношення членів Крайового відділу 8:2, якщо маршалок як його голова матиме лише 1 голос; 2) поляки – на зменшення кількості двомандатних округів із 16 до 12; 3) та на відновлення переговорів у справі заснування українського університету<sup>10</sup>.

Категорично відкидаючи варіант А. Шептицького, східногалицькі консерватори та “центровці” на спільній нараді президій польських клубів звинуватили намісника та маршалка у зраді польських національних інтересів, у результаті чого ці високопосадовці покинули засідання. Наступного дня конфлікт у польському таборі настільки загострився, що у відставку подали відразу два начальники крайової управи Галицького намісництва<sup>11</sup>.

27 січня 1914 р. знову відбулася спільна нарада президій сеймових клубів під головуванням Агенора Голуховського у присутності митрополита Андрея та Станіславівського єпископа Костянтина Чеховича, яка тривала аж до ранку. Після виснажливих дискусій К. Левицький заявив, що члени Українського клубу погодяться на пропозиції А. Шептицького, якщо польський табір також їх підтримає. У цих умовах Тадеуш Ценський від центру попросив додатковий час для проведення ще однієї консультації. Після безрезультатного обговорення очільник Кола польського Станіслав Гломбінський взяв на себе відповідальність за заяву про те, що польська сторона повністю підтримає урядовий проект та пропозиції митрополита Андрея за умови, що кількість двомандатних округів у курії сільських громад буде зменшено до 14, а натомість українці одержать гарантію відкриття українського університету. У відповідь К. Левицький відразу ж виголосив протест від імені сеймового Українського клубу. У цій ситуації А. Шептицький знову закликав присутніх продовжувати переговори, бо “те, що зараз важко, завтра і за місяць буде ще важче”<sup>12</sup>. Тоді українці висунули умову: якщо поляки негайно задекларують відкриття українського університету, то українці погодяться на утворення 14 двомандатних виборчих округів у місцевостях, де проживає близько 35 % неукраїнського населення, при цьому їх площа повинна бути значно меншою, ніж це було заплановано.

Прийняття польським табором українських вимог нарешті уможливило підписання 28 січня 1914 р. сеймовими фракціями формального компромісу у справі виборчої реформи, після чого поляки підготували декларацію про пришвидшення відкриття українського університету<sup>13</sup>. Засідання Галицького сейму було заплановане на 3 лютого 1914 р., але постійно відкладалося через те, що “центровці” знову піддали ревізії досягнутий компроміс. Не бажаючи брати на себе відповідальність за зрив

<sup>9</sup> *Левицький К.* З національної діяльності Митрополита Андрея графа Шептицького / К. Левицький // Богословія. – Б. м., 1926. – Т. 4. – Кн. 1–2. – С. 41.

<sup>10</sup> Діло. – 1914. – 27 січня.

<sup>11</sup> Там само.

<sup>12</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів). – Оп. 4. – Спр. 440. – Арк. 1.

<sup>13</sup> Діло. – 1914. – 28 січня.

переговорів, 7 лютого 1914 р. вони нібито погодилися на умови українців щодо виборів у двомандатних виборчих округах, згідно з якими переможцями визнавалися ті два кандидати, кожен з яких набирив не менше 30 % голосів<sup>14</sup>. Лише після виголошення перед делегацією східногалицьких консерваторів, “центровців” та ендеків пастирського листа від римо-католицького єпископату, в якому висловлювалася підтримка компромісних умов<sup>15</sup>, увечері 14 лютого 1914 р. сейм нарешті ухвалив пакетом зміни до крайового статуту й виборчої ординації відразу у другому та третьому читаннях<sup>16</sup>.

Сеймову угоду не підтримали кілька депутатів Українського клубу – Іван Кохановський, Володимир Сінгалевиц, Тімотей Старух і Теодор Ваньо. У “Протесті руської опозиції” вони заявили, що фракційна солідарність їм завадила відкрито виступити в сеймі проти компромісного законопроекту, та висловили готовність надалі змагати до утворення української національно-територіальної автономії у Східній Галичині, тобто вимагали поділу краю<sup>17</sup>. Водночас поміркованіші народо-вці назвали цю реформу другою історичною польсько-українською угодою після “нової ери”<sup>18</sup>, оскільки, на їхню думку, її втілення могло стати “зародом політичної автономії українського народу” в Галичині<sup>19</sup>.

Однією з головних вимог українських радикалів у справі сеймової виборчої реформи була демократизація виборчого права – запровадження загального прямого рівного та таємного голосування. Проте закони про “національне зрівняння” в Моравії 1905 р., на Буковині 1910 р. та й у Галичині 1914 р. передбачали збереження куріально-цензової системи, осучасненої завдяки впровадженню національного принципу. Ця система відтворювала модерну подобу станового представництва краю, яке лежало в основі збудованої Габсбургами системи державного управління в ранньомодерний час.

*Таблиця 1*

**Схема виборів до Галицького сейму за законом від 1861 р.  
із внесеними до нього змінами та доповненнями<sup>20</sup>**

Склад Галицького сейму (1900)	Спосіб виборів, рівень майнового цензу	Кількість мандатів
		Загальна – 161
Вірилісти	призначення за посадами	12

<sup>14</sup> Kurjer Lwowski. – 1914. – 9 lutego.

<sup>15</sup> Tamże. – 14 lutego.

<sup>16</sup> Діло. – 1914. – 16 лютого.

<sup>17</sup> Kurjer Lwowski. – 1914. – 16 lutego.

<sup>18</sup> *Томашівський С.* Історичний момент / С. Томашівський // Діло. – 1914. – 16 лютого.

<sup>19</sup> *Левіцький К.* Історія політичної думки... – С. 687.

<sup>20</sup> Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen vom 26. Februar 1861. Beilage II, o): Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Herzogthume Krakau // Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich. – Jahrgang 1861. – Stück IX. – Nr. 20. – S. 286–296; Gesetz vom 18. März 1900, wirksam für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt Großherzogthume Krakau, mit welchem die §§ 2, 3, 45, 47 und 49 der Landes-Wahlordnung vom 26. Februar 1861 abgeändert werden // Landesgesetz und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt Großherzogthume Krakau. – Jahrgang 1900. – Stück 1. – Nr. 42. – S. 243–245.

I курія великих землевласників	прямі вибори; майновий ценз – від 100 гульденів земельного податку	44
II курія міських громад	прямі вибори; перші 2/3 виборців зі списку платників податків	28
III курія торгових і промислових палат	прямі вибори; Львів, Краків, Броди	3
IV курія сільських громад	двоступеневе голосування, всі платники податків, що досягли 24 річного віку	74

Аналізуючи спосіб голосування за цією виборчою схемою, впадає у вічі те, що коло виборців у всіх куріях формувалося на основі майнового цензу. Крім цього, в IV курії сільських громад існувало двоступеневе голосування, що було властиве для виборчих модусів до нижньої палати австрійської Державної Ради в 1873–1907 рр. для курії сільських громад, а з 1896 р. – також для курії загального голосування; у виборчих модусах до всіх крайових сеймів (нижче та вище р. Еннс) із 1861 р. для курії сільських громад. Двоступеневі вибори відбувалися у два етапи: 1) правибори – правиборці обирали виборців; 2) вибори – виборці в повітовому центрі безпосередньо обирали депутатів. Така практика значно обмежувала волевиявлення виборців курії сільських громад, особливо українського населення у Східній Галичині.

Порівнюючи результати парламентських виборів 1907 р. на основі загального голосування та сеймових виборів 1908 р. на основі куріально-цензової системи, Михайло Лозинський та Володимир Охримович дійшли висновку, що завдяки технології двоступеневого голосування українці в 1908 р. втратили близько 4 % голосів на користь польських кандидатів та 7 % – русофільських<sup>21</sup>. У новому законі 1914 р. двоступеневе голосування збереглося лише у V курії промислових об’єднань м. Львова та Кракова, а в III загальній міській курії та VI курії сільських громад запроваджувалося загальне голосування, що не може свідчити про демократизацію виборчого права.

Крім цього, після публікації 12 липня 1914 р. санкціонованих імператором змін до крайового статуту та виборчої ординації з’ясувалося, що виборчий закон закріпив політико-правовий статус Східної Галичини як польсько-української території. Зрештою, лише тут запроваджувалися національно фіксовані округи, тоді як у західній частині краю вони утворювалися, як і раніше, за безнаціональною ознакою. У багатомандатних округах вибори відбувалися на пропорційній основі, а в одномандатних – на мажоритарній.

<sup>21</sup> Лозинський М. З виборчої статистики Галичини / М. Лозинський, В. Охримович // Студії з поля суспільних наук і статистики / Статистична комісія НТШ. – Львів, 1910. – Т. 2. – С. 94.

Таблиця 2

**Виборча схема на основі сеймової виборчої ординації і табелярного додатку до неї, що запроваджувалися в Галичині 1914 року<sup>22</sup>**

Склад Галицького сейму	Спосіб виборів, рівень майнового цензу	Кількість мандатів		
		Загальна	Польських	Українських
		227 (228)	165 (72,7– 72,4 %)	62 (+1) (27,3– 27,6 %)
Вірилісти*	призначалися за посадою	12 (+1**)	8	4 (+1)
І курія великої земельної власності	пряме голосування; сплачували не менше 200 крон податку з доходів за рік, мали лише 1 голос і лише в цій курії	45 національно незакріплених: на Західну Галичину припадало 4 округи та 13 мандатів, на Східну Галичину – 12 округів та 31 мандат; національно закріплених: український – 1 округ (Львів) та 1 мандат; за кількістю мандатів: 1 шестимандатний (Краків), 9 тримандатних, 5 двомандатних, 2 одномандатних округів	44	1

<sup>22</sup> Ustawa z dnia 8. lipca 1914, zmieniająca §§ 3, 4, 6, 10, 11, 12, 13, 17, 31, 35, 38 i 48, uzupełniająca postanowienia §§ 18 i 26 statutu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem i wprowadzająca nową ordynacyę wyborczą // Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem. – Rok 1914. – Część 10. – Nr. 65. – S. 177–219.

\* Архиепископи римо-католицького, греко-католицького та вірмено-католицького обрядів зі Львова, князя-єпископа римо-католицького обряду з Кракова, єпископів римо-католицького та греко-католицького обрядів із Перемишля, єпископів римо-католицького обряду з Тарнува та греко-католицького обряду зі Станиславова, президента Академії мистецтв у Кракові, ректорів університетів у краї та Львівської політехнічної школи.

\*\*Один мандат був зарезервований для ректора українського університету, відкриття якого передбачала сеймова угода.

II цензова міська курія	пряме голосування; 2/3 списку осіб, які сплачували найбільші податки (мали ще другий голос у III курії), та виборці за особистою кваліфікацією*	46 національно незакріплених: 11 округів та 16 мандатів (усі в Західній Галичині); національно закріплених: польських – 12 округів та 24 мандати (Західна Галичина – 1 округ та 1 мандат, Східна Галичина – 11 округів та 23 мандатів), українських – 6 округів та 6 мандатів (усі у Східній Галичині); за кількістю мандатів: 1 восьмимандатний (Львів), 1 шестимандатний (Краків), 5 двомандатних, 22 одномандатних округів	40	6
III загальна міська курія	пряме голосування; чоловіки, що досягли 24-річного віку, мали лише 1 голос і лише в цій курії	12 національно незакріплених: 4 округи та 4 мандати (усі в Західній Галичині); національно закріплених: польських – 5 округів та 5 мандатів (усі у Східній Галичині), українських – 3 округи та 3 мандати (усі в Східній Галичині); за кількістю мандатів: 12 одномандатних округів	9	3
IV курія торгово-промислових палат	пряме голосування; кожен виборець голосував двічі	5 Львів (2 мандати), Краків (2 мандати), Броди (1 мандат)	5	–

\* Без урахування рівня сплати податків автоматично голосували: духовенство, державні чиновники всіх рангів, військові – офіцери (крім тих, які під час виборів виконували службові обов'язки), особи з науковим ступенем, адвокати, нотаріуси, дипломовані фахівці в хірургії, фармації, ветеринарії, техніці, нотаріальні кандидати, викладачі й учителі, особи, що мали звання почесного громадянина. Неодружені жінки мали право голосу в I та II куріях. Віковий ценз – 24 повних роки. Активне виборче право – із 30 повних років.

V курія промислових об'єднань м. Львова та Кракова	двоступеневе голосування; кожне товариство делегувало по 1 виборцю на кожних 10 членів (але не менше 2 та не більше 5)	2 Львів (1 мандат), Краків (1 мандат)	2	–
VI курія сільських громад	пряме голосування; 2/3 списку осіб, які сплачували найбільші податки, мали по 2 голоси в цій курії, решта – 1 голос	105 національно незакріплених: 50 округів та 64 мандати (Західна Галичина – 36 одномандатних, 2 двомандатних округи та 40 мандатів; Східна Галичина – 12 двомандатних округи та 24 мандатів), національно закріплених: польських – 7 округів та 7 мандатів (всі у Східній Галичині), українських – 34 округи та 34 мандати (1 – у Західній Галичині та 33 – у Східній); за кількістю мандатів: (14 двомандатних та 77 одномандатних округів)	57	48

Аналізуючи виборчі округи за виборчою схемою 1914 р., новим каменем міжнаціонального спотикання можна вважати 14 двомандатних виборчих округів у VI курії сільських громад (2 – у Західній та 12 – у Східній Галичині), які виявилися національно незакріпленими. У VI курії українська квота передбачала 48 мандатів, але лише 34 із них були національно фіксованими. Планувалося, що один із двох мандатів у двомандатних виборчих округах мав би гарантовано здобути український кандидат. Проте на парламентських виборах 1907 р. та 1911 р. у двомандатних округах створився прецедент, коли українська меншість втрачала свій мандат через таку виборчу технологію: в I турі не вдалося визначити відразу двох переможців (абсолютну більшість міг здобути лише 1 кандидат), відтак у II турі (на вужчих виборах) участь брали два інші кандидати, які одержали найбільшу кількість голосів. Тоді польські виборці, що становили до 75 % усіх виборців на дільниці, одностайно голосували за свого кандидата, внаслідок чого другий мандат також потрапляв

до рук поляків. Так, у 1907 р. українці втратили 1, а в 1911 р. – уже 2 із 28 можливих мандатів\*<sup>23</sup>.

За побутовою мовою	За конфесіями						
	Римо-католики	Греко-католики	Православні	Євангелісти	Ізраїліти	Позаконфесійні	Разом
Німці	36 625	596	93	27 129	25 631	58	90 130 (1,12 %)
Поляки	3 618 145	235 328	196	7 854	808 327	317	4 670 167 (58,19 %)
Українці	42 822	3 141 029	1 580	834	21 513	247	3 208 025 (33,97 %)
Інші	8 207	496	678	216	168	6	9 771 (0,12 %)
Особі без громадянства	26 493	1 784	294	1 650	16 165	35	46 413 (0,57 %)
Разом	3 732 290 (46,51 %)	3 379 233 (42,11 %)	2 841 (0,04 %)	37 693 (0,46 %)	817 804 (10,86 %)	663 (0,00 %)	8 024 524

Аналіз даних австрійської статистики засвідчує, що 1,24 % громадян на побутовому рівні не послуговувалися польською чи українською мовами, а це близько 0,41 % виборців, яких чиновникам потрібно було самостійно ідентифікувати при формуванні національних кадастрів. Порівнюючи кількість греко-католиків та осіб, що користувалися українською мовою як побутовою, втрати українського населення становили 8,14 %, а це близько 2,71 % (72,5 тис.) виборців. До польськомовного населення було також зараховано 9,72 % юдеїв, а це близько 3,24 % виборців. Так кількість польськомовних осіб зросла на 17,86 % за рахунок українців та євреїв, а до кадастру польських виборців загалом потрапляло 6,36 % (170 тис.) неполяків. Зважаючи на це, кількість скарг на якість виборчих списків у Галичині могла бути значною, що в підсумку загострило би протистояння між групами виборців й

\* На парламентських виборах 1907 р. було втрачено український мандат у виборчому окрузі № 54 (судовий округ Ліско (громади Балігруд, Лютовиська), Старий Самбір (Старий Самбір), Турка (Турка, Бориня), Дрогобич (Підбуж, Дрогобич), Самбір (Ланка, Самбір), 3 територіальні громади), а у 1911 р. – в округах № 54, № 57 (Дрогобич (Меденичі), Стрий (Стрий), Сколе (Сколе), Жидачів (Жидачів, Миколаїв), Бібрка (Ходорів, Бібрка), Перемишляни (Глиняни), Рудки (Комарно), 11 територіальних громад).

<sup>23</sup> Die Ergebnisse der Reichsratswahlen im Jahre 1907 // Österreichische Statistik. – Wien: K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1908. – Band 84, Heft 2. – S. XII; Die Ergebnisse der Reichsratswahlen in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1911 // Österreichische Statistik. – Wien: K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1912. – Band 7, Heft 1. – S. 133, 135.



органами державної влади. Недостатня якість списків могла поставити під сумнів легітимність проведених виборів.

Так сеймова виборча реформа в Галичині 1914 р. представляла собою одну з найскладніших та найзаплутаніших мажоритарно-пропорційних виборчих систем не лише в Цислейтанії, а й у Європі, яка при збереженні курій та модернізації їх на основі національного принципу забезпечувала польській меншості у Східній Галичині 78 мандатів (а це 47,3 % польських, або 34,4 % усіх сеймових мандатів). Українці, як автохтонне населення Східної Галичини, одержали тут лише 59 мандатів (а це 95,2 % українських, або 26 % усіх сеймових мандатів). У такий спосіб новий виборчий закон закріпив політико-правовий статус Східної Галичини як польсько-української території. Одночасно він унеможлилював ескалацію польсько-українського політичного протистояння під час виборчих кампаній у національно фіксованих виборчих округах Східної Галичини, що в майбутньому могло би сприяти налагодженню міжнаціонального діалогу на рівні громад.

Застосовані у крайовому виборчому законі технології “виборчої арифметики” та “виборчої геометрії” продовжували суттєво обмежувати політичну участь українського населення, а занижене співвідношення кількості мандатів до чисельності спільноти – його політичну репрезентативність. З іншого боку, запровадження принципу етнічності у виборчу систему та діяльність представницьких органів влади мотивувало б українське населення до суспільно-політичної активності, започатковувало залучення його еліти нарешті до формування локальної політики у всіх сферах життя краю.

Крайовий статут у новій редакції передбачав якісні зміни в організації крайового й повітового представництва, внаслідок чого в Галичині реалізовувалася модель політичної співпраці польської більшості та української меншості в сеймі й повітових радах. Фіксоване збільшення чисельності українських мандатів у Галицькому сеймі на 6 %\* урізноманітніло реалізацію представниками опозиції як індивідуальних, так і колективних форм політичної діяльності, що було також позитивним сигналом для налагодження міжнаціонального діалогу.

В управлінській сфері закон на паритетних засадах унормовував співіснування сільських громад і поміщицьких землеволодінь, які входили до одного територіального утворення. Такі нововведення були особливо актуальними для східногалицьких громад, де конфлікти між поміщиком та селянами нерідко закінчувалися кровопролиттям\*\*.

Реалізуючи т. зв. принцип “автономізації народів”, модерна національна політика Австро-Угорщини унеможлилювала здійснення понад півстолітньої мрії кількох поколінь галицьких українців про поділ Галичини, що могло активізувати синдром політичної неучасті в частини спільноти. Ці негативні тенденції частково нівелювались би за рахунок збільшення ступеня суспільно-політичної

---

\* У 1913 р. українці здобули 35 із 161 сеймових мандатів.

\*\* До прикладу, міжнародного резонансу набули події 25 травня 1908 р. у с. Чернихові Тернопільського повіту, де внаслідок конфлікту між селянами та родиною графів Коритовських за право рибалити на громадському ставку від жандармської кулі загинув 12-річний Семко Лалак. Цей факт був підтверджений висновками судово-медичної експертизи.

інтегрованості українців через реалізацію нової моделі політичної співпраці у представницьких органах влади та відкриття українського університету, що уповільнило би процес радикалізації молоді. При цьому політичними маркерами можна вважати не лише легітимність проведених виборів за новою сеймовою виборчою реформою, а й спосіб і терміни вирішення університетського питання, які могли спровокувати кардинальну зміну етнополітичної поведінки галицьких українців.

У роки Першої світової війни відбулися ці передбачувані зміни в етнополітичній поведінці української спільноти, які характеризувались її участю у масовому протестному русі. У 1914–1916 рр. призупинилася діяльність представницьких органів влади всіх рівнів, тому сеймова виборча реформа в Галичині так і не була реалізована, а університетське питання взагалі зійшло з порядку денного публічної політики.

Виправдовуючи поразки зимової кампанії 1914–1915 рр., австро-угорські військові кола в перші місяці війни звинуватили українське населення у державній зраді, вигадавши існування “русинської ірреденти” – українського сепаратизму. Крайова військова адміністрація незаслужено трактувала всю українську спільноту як ворожий до держави русофільськи налаштований елемент, який у важкий для імперії час продовжував дотримуватися східного обряду, юліанського календаря та кирилиці, що нібито свідчило про ментальне й духовне єднання з Російською імперією<sup>24</sup>. Цим обґрунтовувалися масові арешти та інтернування українців.

Почуття національної дискримінованості в середовищі галицьких українців значно загострилося внаслідок проголошення 5 листопада 1916 р. імператорами Німеччини та Австро-Угорщини декларації про відновлення польської державності, яке мало відбутися частково за рахунок українських етнічних земель. Це спровокувало розгортання хвилеподібного протестного руху, внаслідок чого впродовж листопада 1916 р. – травня 1917 р. до Військової канцелярії Його Величності імператора<sup>25</sup> та Міністерства внутрішніх справ<sup>26</sup> були скеровані сотні підписних листів як стандартної друкованої, так і довільної форми від українських громад більшості східногалицьких повітів із вимогою про негайний поділ Галичини. Поява такого руху засвідчила виникнення своєрідного моменту неповернення на шляху порівняно мирного співіснування польської та української спільнот у Східній Галичині.

Наступна хвиля протестів активізувалася навесні 1918 р., коли газети “Українське слово” й “Діло”<sup>27</sup> опублікували зміст т. зв. “Холмського протоколу” від

<sup>24</sup> Österreichisches Staatsarchiv (далі – ÖStA). – Kriegsarchiv (далі – KA). – Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers (1848–1918) (далі – MKSM). – Faszikel 69-8 / 9-3 de 1914 (Die russische Propaganda und ihre politischen Gönner in Galizien. – Wien, September 1914. – S. 1–30.); – Fasz. 28-3 / 2 de 1915 (Cehelskyj L. Die Wahrheit über den Verrat in Ostgalizien. Promemoria vom 6. Jänner 1915. – S. 2–18.).

<sup>25</sup> ÖStA. – KA. – MKSM. – Fasz. 19-16 / 16-6 ex 1916 (Protest der Ukrainischen parlamentari-schen Vertretung an Seiner Majestät des Kaisers vom 4. November 1916, Wien).

<sup>26</sup> ÖStA. – Verwaltungsarchiv (далі – AVA). – Ministerium des Innern, Präsidium (далі – MI, Präs.). – Fasz. 31 / Gal. (1917). – Nr. 998–8655.

<sup>27</sup> Українське слово. – 1918. – 17 березня; Діло. – 1918. – 17 березня.

4 березня 1918 р., який не мав статусу таємної угоди. Цим документом піддавався ревізії п. 1. ст. II Берестейського мирного договору від 9 лютого 1918 р. та зафіксувалося зміщення кордону між Австро-Угорщиною й Українською Народною Республікою на схід\*, що заперечувало реалізацію раніше задекларованого етнічного принципу. Висловлюючи вірність правлячій династії і лояльність до Австрійської держави галицькі українці під час протестних акцій на підтримку українців Холмщини та Підляшшя наполягали на негайному поділі Галичини<sup>28</sup>.

Одночасно впродовж лютого–травня 1918 р. польська спільнота також масово протестувала проти умов Таємного протоколу від 8 лютого 1918 р. про поділ Галичини. Після оголошеного страйку залізничників національні лідери закликали галицьких поляків до загального страйку, а Польська партія соціалістична (ППС) – до повстання та непокори владі<sup>29</sup>. Іноді польські демонстрації закінчувалися погромом приміщень українських організацій, як, наприклад, у Самборі проти ночі на 18 лютого 1918 р.<sup>30</sup>.

Отже, “Галицьке зрівняння” 1914 р. доцільно трактувати як провінційну модель політичної співпраці між поляками й українцями, що вбудовувалася в систему австро-угорського дуалістичного федералізму, або ж як своєрідний міжнаціональний “*modus vivendi*”, покликаний урівноважити політичну систему на крайовому рівні. Сеймову виборчу реформу 1914 р. можна вважати результатом польсько-українського політичного діалогу, але аж ніяк не фактом польсько-українського міжнаціонального примирення у Східній Галичині. У зв’язку з початком Першої світової війни “Галицьке зрівняння” 1914 р. так і не відбулося, а тому не змогло покращити ступінь політичної інтегрованості української спільноти.

---

\* Йдеться про північно-західний кордон УНР, починаючи від Тарнограда, по лінії Білограй–Щебрешин–Красностав–Пугачів–Радин–Межиріччя–Сарнаки–Мельники–Високо-Литовське–Кам’янець-Литовський–Пружани–Вигонівське озеро. Південні повіти Холмщини (Холмський, Грубешівський, Томашівський, Замістський) входили до зони окупації австро-угорського війська. 5 червня 1916 р. Холмський, Грубешівський, Томашівський повіти були передані до складу Люблінського генерал-губернаторства.

<sup>28</sup> ÖStA. – KA. – Präsidial Registratur. – Fasz. 52-5 / 60 ex 1918, 52-5 / 31 ex 1918, 52-5 / 28-2 ex 1918, 52-5 / 27 ex 1918, 52-5 / 19 ex 1918.; ÖStA. – AVA. – MI, Präs. – Fasz. 22 / Gal. (1918). – Nr. 1868, 5273, 6113, 6269, 6676, 8159, 13134, 13132.

<sup>29</sup> ÖStA. – KA. – MKSM. – Fasz. 28-3 / 5 ex 1918.

<sup>30</sup> Ibidem.

УДК: 94(477.83/ 86+438)“1914/1916”

*Іван ПАТЕР*

## УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ (1914–1916)

Велика війна втягнула у свій вир не тільки європейські країни, але й сферу політичних інтересів позаєвропейських держав, сколихнула основи політичної рівноваги, заклала геополітичні зміни у Європі. Вона розбудила надії поневоєних народів на близьке здійснення того, що досі було тільки їх мрією – утворення власних незалежних держав.

Проблема українсько-польських відносин у роки Першої світової війни завжди перебувала в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників. Тільки за останнє 25-річчя це важливе питання висвітлювали Л. Зашкільняк, М. Литвин, Б. Гудь, С. Попик, О. Реєнт, Р. Вапінський, М. Клімецький та інші, опубліковано відповідні збірники документів і статей.

Поляки й українці, як і чехи та південні слов'яни, сподівалися на відновлення своєї державності. Однак для досягнення цієї мети потрібна була допомога ззовні, тому кожен із них мав власну політичну орієнтацію. В особливо вигідному становищі перебували поляки, яким обидві сторони, що воювали, обіцяли національне визволення.

Поляки мали два спрямування: одне – на Росію, друге – на Центральні держави. Відомий польський політичний діяч М. Бобжинський, характеризуючи таке становище, зазначав: “Перед війною польський народ поділився на дві орієнтації, з яких одна тяжіла до об'єднання польських етнографічних земель, обмежившись автономією в межах Російської імперії, друга прагнула до відродження Польської держави у зв'язку з Австрією”<sup>1</sup>. Проте обидві орієнтації виходили з того, щоби використати війну для відновлення польської державності, й аж ніяк не сподівалися, що майбутній воєнний конфлікт спричиниться до здобуття повної незалежності.

Більшість польських партій в Австрії виступала за сепарацію від Росії та утворення нової Польської незалежної держави з тих країв, що колись належали до Польського Королівства і тепер перебували під російською владою. Але поляки мали й другий пункт у своїй програмі на випадок війни Австрії з Росією. Він зводився до того, щоби до новоутвореної Польської держави прилучити цілу Галичину, тобто і її українську частину – Східну<sup>2</sup>. На цьому наголошували відомі польські діячі. Знаний публіцист В. Студніцький (непримиримий ворог українських змагань)

<sup>1</sup> *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie / М. Bobrzyński. – Warszawa, 1931. – Т. 3: Dzieje porobiorowe. – S. 352.

<sup>2</sup> *Стахів М.* Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / М. Стахів. – Скрентон, 1958. – Т. 1. – С. 137.

пропонував відбудову Польської держави, яка складалася б не тільки з Польського Королівства, Литви і Правобережної України, але й з Галичини<sup>3</sup>.

Необхідно зазначити, що польські політики вважали надзвичайно малими шанси самої Австро-Угорщини перемогти Росію в можливому воєнному конфлікті, а перемогу передбачали тільки за участі Німеччини. Тому польські самостійники, станьчики, людовці, ліберальні демократи, соціалісти навіть не ставили питання про повернення польських земель на Заході, які свого часу забрала Пруссія. Такою ціною вони сподівалися здобути для польських земель, що перебували у складі Росії, державний суверенітет із повною незалежністю або ж вхідження Польської держави на триалістичній основі (Австрія, Угорщина та Польща) до складу Габсбурзької монархії. Таку програму на випадок війни Центральних держав проти Росії підтримували всі польські партії в Австрії та Німеччині, а також у Росії, крім єдиних всеполяків (народових демократів – ендеків). Орієнтація на Центральні держави формувала доктрину, основою якої був принцип, що головним ворогом поляків на шляху до власної держави була і залишається Росія, яка в європейській війні, навіть якщо й зможе перемогти Австро-Угорщину та Німеччину, то коштом такого ослаблення сил, що уможливить для поляків здобуття незалежності власними силами<sup>4</sup>.

Якщо в Австрії та Німеччині значну більшість мали польські самостійники, то у Конгресовій Польщі – всеполяки (ендеки), які на відміну від самостійників були соборниками, переконаними у перемозі Росії та союзників над Центральними державами. Тому у своїй програмі всеполяки акцентували на об'єднанні всіх польських земель під владою російського царя і сподівалися на автономію Польщі у випадку перемоги. Звичайно, в основі програми лежали не стільки ідеї “слов'янства”, скільки матеріальні інтереси польської буржуазії. Навіть найдемократичніші польські кола, захопившись ідеєю відбудови Польщі в історичних межах, наголошували на цих вигодах. Так, редактор краківського журналу “Крутыка”, демократ із соціалістичною окраскою В. Фельдман, акцентував на приєднанні Правобережної України до Польщі на тій основі, що на Волині – 45,7 %, Поділля – 53 %, Київщині – 41 % приватного землеволодіння перебуває в польських руках. Щодо Східної Галичини, то він вважав, що галицьким українцям треба насамперед звільнити свій край від москвофілів, де в кожній українській родині “один українець, а другий москвофіл”, бо навіть “найчистіша національно Коломийщина стоїть під всевладю Дудикевича”. Отже, не потрібно українцям проводити автономну національну політику, а тільки опертися на Польщу, яка єдина може вберегти українство від московських загарбників<sup>5</sup>. У гострій опозиції до Росії стояла Польська партія соціалістична (ППС), однак вона була в меншості і її поборювали ендеки під проводом Р. Дмовського.

У переддень війни, 28 липня 1914 р., львівський демократ, посол до віденського парламенту Словінський і соціаліст Довнарівич вели переговори в Міністерствах

<sup>3</sup> *Studnicki W.* Die Umgestaltung Mitteleuropas durch den gegenwärtigen Krieg. Die Polenfrage in ihrer nationalen Bedeutung / W. Studnicki. – Wien, 1915. – S. 23.

<sup>4</sup> *Achmatowicz A.* Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny. 1914–1915 / A. Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – S. 87.

<sup>5</sup> *Feldman W.* Deutschland, Polen und die russische Gefahr / W. Feldman. – Berlin, 1915. – S. 17.

внутрішніх справ, закордонних справ і війни Австро-Угорщини щодо організації польської збройної сили. Результат переговорів був дивовижним: всі вимоги задовольнялися відповідно до бажань поляків<sup>6</sup>.

З початком війни Ю. Пілсудський 1 серпня 1914 р. зорганізував із наявних військових товариств польський легіон “Стжельца” і проголосив із провідними членами ППС фіктивний “Rząd Narodowy” (Національний уряд), який нібито поставив його головним командиром всіх польських добровільних військ на стороні Центральних держав. 29 липня 1914 р. за згодою австрійських урядових чинників отримано дозвіл на виїзд стрільців до Конгресової Польщі для підняття там збройного повстання “не тільки для політики, але й для конкретних оперативних справ”, тобто військових дій. Стрільці могли творити на зайнятих землях повстанську владу, а також органи цивільного управління з дозволу Комісії тимчасової сконфедерованих сторонництв незалежницьких (KTSSN, утворена 10 вересня 1913 р. польськими самостійницькими партіями з виразним австро-німецькофільським, а водночас антиросійським настрором<sup>7</sup>) під контролем австрійського комісара. Стрільцькі відділи також могли виступати під гаслом незалежності Польщі, але без порушення в цьому контексті соціальних питань. Справжньою метою діяльності стрільців, на думку австрійських урядовців, мало стати об’єднання в єдину польську провінцію Королівства з Галичиною під верховною владою Габсбургів<sup>8</sup>.

2 серпня 1914 р. отримано телеграму з Відня, яка підтверджувала дозвіл на вимарш стрільців до Польського Королівства. Ю. Пілсудський, виступаючи на спільному зібранні стрільців і стрілецьких дружин, заявив, що обидві ці формації утворили польське військо, а їх склад ставав польськими вояками, єдина відзнака для яких – білий орел, на що була укладена спеціальна угода з австрійськими військовими властями<sup>9</sup>.

6 серпня 1914 р. перші стрілецькі відділи на чолі з Ю. Пілсудським перейшли австро-російський кордон, зайняли губернське місто Кельце і почали діяти як підлегла частина німецької армії. Німецький уряд мав свої плани щодо вирішення польського питання. Кайзер Вільгельм II у розмові 31 липня 1914 р. із керівником бюро у справах Сходу, створеного при німецькому генштабі, графом Б. Гуттен-Чапським сказав: “Вирішив, якщо Бог допоможе нам у перемозі, відбудувати самостійну польську державу у зв’язку з нами, що назавжди захистило б німців від Росії”<sup>\*</sup>. Німецький уряд вважав, що потрібно створити з відібраних від Росії польських земель бутафорну Польську державу на чолі з королем, який був би родинно пов’язаний з німецькою династією, і так вона входила б у сферу впливу Німецької імперії. Німці зібрали 90 тис. гвинтівок на той випадок, якщо польські

<sup>6</sup> *Achmatowicz A.* Polityka Rosji w kwestii polskiej... – S. 143.

<sup>7</sup> *Gąsiorowski W.* Historia Armij Polskiej we Francji / W. Gąsiorowski. – Warszawa, 1931. – S. 62.

<sup>8</sup> *Achmatowicz A.* Polityka Rosji w kwestii polskiej... – S. 143.

<sup>9</sup> *Wrzosek M.* Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918 / M. Wrzosek. – Warszawa, 1990. – S. 74–76.

\* До речі, окремі представники польських демократичних кіл вважали, що відновлення Польської держави з Польського Королівства, Литви і Правобережної України в інтересах Німеччини, для якої ця держава була б охоронним валом проти російської небезпеки.

стрільці піднімуть повстання в тилах російської армії. Майже за три місяці до Галичини надійшов перший транспорт – 60 тис. гвинтівок для польських стрільців. Німці почали трактувати польське повстання як елемент своєї стратегії<sup>10</sup>.

Відповідно до плану німецьке верховне командування на Східному фронті 3 серпня 1914 р. видало звернення до поляків, в якому мовилося: “Поляки! Несемо Вам волю і незалежність, за яку боролися і терпіли Ваші батьки”<sup>11</sup>. Німецький уряд добре розумів, що якщо новоутворена Польська держава перебуватиме у сфері впливів Австрії, то остання значно зміцниться і може стати незалежною від Німеччини. Звичайно, Берлін такого собі не бажав, тому випередив Австрію з оголошенням позитивного вирішення польського питання відразу в перші дні війни<sup>12</sup>.

Галицькі поляки були тим елементом, на який Австро-Угорщина особливо розраховувала у випадку війни з Росією. Тому з її початком, як щось самозрозуміле, склалося т. зв. австро-польське становище, тобто поляки стають на боці Центральних держав, при допомозі яких Польща має визволитися з-під російського панування й отримати самостійність. Питання, в якій формі ті частини Польщі, що належали до Австро-Угорщини й Німеччини, мають бути представлені в її самостійному державному існуванні, відкладалося на пізніше. Цілком зрозуміло, що австрійський уряд найохочіше прагнув збільшити своє панівне становище на польських землях, якими володіла Росія, і, без сумніву, об’єднати їх із Галичиною. Однак поки він не прагнув відновлювати Польщу настільки, щоби вона відразу появилася на карті Європи. У польській справі австрійські урядові чинники намагалися уникати будь-яких зобов’язань, адже з польськими домаганнями не узгоджувалися інтереси інших народів монархії, зокрема українців. Тому в перших днях війни не вдалося польським політикам (Л. Білінському, міністрові фінансів, і М. Бобжинському) одержати згоди цісаря на видання маніфесту. У цьому проекті йшлося про об’єднання Галичини з Королівством й утворення з них Польської держави як третьої складової в межах Австро-Угорської монархії, а полякам надано такі самі права, які мали мадьяри. Йшлося про перетворення Австро-Угорщини з дуалістичної в триалістичну – австро-польсько-угорську монархію. До цієї концепції прихильно поставилися міністр закордонних справ Л. фон Берхтольд, а також цісар Франц Йосиф, які бачили в цьому зміцнення позицій Австрії у стосунках з Угорщиною та Німеччиною.

Рішучим противником цієї триалістичної програми виступив угорський прем’єр С. Тісса. Адже в тодішньому стані організації монархії Будапешт був рівноправним із Віднем, а у випадку реалізації триалізму – Угорщина відходила на третє місце<sup>13</sup>.

Німці погоджувалися з цією концепцією з огляду на проблеми Познаньщини, Шльонску і Помор’я. Крім того, в Берліні та Відні мали на увазі також майбутні переговори з ворогом, тобто з Росією. Проект польського маніфесту не був

<sup>10</sup> *Arski S.* My pierwsza brygada / S. Arski. – Warszawa, 1962. – S. 74–79.

<sup>11</sup> *Cmaxiv M.* Західна Україна та політика Польщі... – С. 155.

<sup>12</sup> *Młynarski F.* Do broni. Prawda o Naczelnym Komitecie Narodowym i Polskich Legionach / F. Młynarski. – New York, 1915. – S. 25.

<sup>13</sup> *Cmaxiv M.* Західна Україна та політика Польщі... – С. 136.

оголошений, а польська справа перейшла до рук військових, які в той час вважали значно важливішою українську проблему. Від поляків вимагалось тільки прихильного ставлення і допомоги у формі партизанських виступів<sup>14</sup>.

Відозву верховного командування австро-угорської армії до поляків 9 серпня 1914 р. не сприйняли з ентузіазмом. “Такі порожні, банальні фрази, – пише польський історик О. Ахматович, – на нікого не справляли враження, а коли до них додавався ще й блаженний образ розкоші під скіпетром австро-угорського цесаря, одного можна було очікувати, що відозва викличе серед поляків злісний сміх і неспокій”<sup>15</sup>.

Австрійські військові частини тримали в полі зору стрілецькі відділи Ю. Пілсудського. Однак примарні надії на здійснення обіцянок, які роздавав Ю. Пілсудський щодо підняття збройного повстання в запіллі росіян, холодне сприйняття місцевим населенням стрільців, означало фіаско ідеї народного повстання. 14 серпня 1914 р. австрійське командування відкликала Ю. Пілсудського до однієї зі своїх дивізій у Міхові й поставило ультиматум: або він із своїм відділом складає зброю, або погоджується на заклик галицького представництва та його програму. Вона передбачала утворення єдиної політичної репрезентації Галичини й охоплювала всі польські політичні партії: від консерваторів до ендеків, тобто ставала політичною підставою для створення Польських легіонів. Ю. Пілсудський пішов на компроміс<sup>16</sup>.

Переговори голови Польського кола Ю. Лео і Л. Білінського з цесарем Францем Йосифом, міністром закордонних справ Берхтольдом та начальником генштабу австрійської армії Конрадом закінчилися прийняттям польського проекту реорганізації “хаотичної партизанки Пілсудського” в “регулярну військову форму” – “Легіони” з польським прапором, але в єдності з австро-угорською армією. Ознайомлено їх також із проектом цесарського маніфесту, який передбачав відродження Польської держави у зв’язку з Габсбурзькою монархією і, одночасно, польським Сеймом у Варшаві<sup>17</sup>.

На нараді 16 серпня 1914 р. у Кракові представників усіх польських партій Галичини під проводом голови Польського кола Ю. Лео було створено Начальний комітет народовий (НКН) – єдиний політичний центр для представництва польських національних інтересів під час війни. До його компетенції входило також представництво національних інтересів тих частин польського народу, які перебували під російською займанщиною. Комітет оголосив війну Австро-Угорщини та Німеччини проти Росії війною за відновлення Польщі, ініціював створення Польських легіонів\*, які під проводом Ю. Пілсудського мали допомогти Центральним державам у визволенні Польщі з-під російського панування.

<sup>14</sup> *Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskej...* – S. 149.

<sup>15</sup> *Ibidem.*

<sup>16</sup> *Arski S. My pierwsza brygada.* – S. 89.

<sup>17</sup> *Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskej...* – S. 158.

\* Згідно з наказом верховного головнокомандувача австро-угорської армії архикнязя Фрідріха було утворено два Легіони – у Львові та Кракові. Кожен із них складався з 8 батальйонів піхоти по 1000 вояків і 2–3 ескадронів по 150 шабель, та з 1 допоміжного батальйону. На злам 1915–1916 рр. Легіони мали близько 15 тис. осіб. Після відставки Ю. Пілсудського у вересні 1916 р. австрійські власті вирішили реорганізувати Легіон у



Із проавстрійською орієнтацією НКН не могли змиритися всеполяки, вишукуючи будь-якого претексту, щоб зірвати свою формальну залежність від комітету. Таким приводом стало прийняття легіоном присяги на вірність австрійському цісареві. Необхідно зазначити, що проросійська орієнтація серед ендеків існувала аж до евакуації влітку 1915 р. їх політиків до Росії разом із відступом царської армії.

Водночас Росія маніфестом головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколайовича від 13 серпня 1914 р. до польського народу оголосила свою воєнну мету – визволення польських земель з-під панування Австрії та Німеччини й утворення об'єднаної Польщі як окремої державної одиниці під владою російського царя. Із ним великий князь видає розпорядження російським військам охороняти на зайнятих австрійських і німецьких територіях польські маєтки й осіб польської національності як російських підданих<sup>18</sup>. За маніфестом стояла Антанта, а в Парижі для його втілення було засновано в листопаді 1914 р. Польський національний комітет. Головну роль у його діяльності відігравали ендеки, очолював його Р. Дмовський<sup>19</sup>.

Так, міжнародне становище дало полякам можливість поставити своє майбутнє на воєнні карти обох воєнних блоків. Два польські табори – австро-німецькофільський і російсько-антантськофільський, з яких кожен мав своїх прихильників та організації (відкриті або таємні, залежно від лінії фронту) в усіх частинах Польщі – хоч і стояли на різних позиціях, проте насправді працювали для однієї мети: один із допомогою Центральних держав, другий – Антанти якнайкраще й якнайшвидше відновити свою державу<sup>20</sup>.

Австро-німецькофільський табір поляків хотів перемоги Австро-Угорщини, але цей успіх мав бути одночасно послабленням останньої, бо та мала б відступити Галичину на користь майбутньої Польської держави.

Із вибухом війни становище галицьких українців набагато погіршилося. На відміну від поляків, для українського політичного проводу перемога Росії у війні з Австрією означала знищення в Галичині всіх національних здобутків. Приєднання до Росії галицьких земель несло таке ж поневолення, в якому перебувала Наддніпрянина. Тому чекати на будь-яку зміну ставлення переможної Росії до українців не мало ніякого сенсу. Не можна було також сподіватися впливу на Росію в цьому напрямі й від західних держав.

Вже на початку війни російський царизм у всій повноті виявив своє вороже ставлення до українства. Цю невелику свободу українського слова й товариств на Наддніпрянщині, яка з'явилася після революції 1905 р., із початком війни знищено.

---

Польський допоміжний корпус, але після акту 5 листопада 1916 р. Австро-Угорщина передала його Тимчасовій Раді Стану і німцям. Легіони мали стати за допомогою німців основою для створення польських збройних сил. (*Holzer J. Polska w pierwszej wojnie światowej / J. Holzer, J. Molenda. – Warszawa, 1966. – S. 361.*)

<sup>18</sup> Михайленко М. “Визвольні маніфести” російського уряду в теперішній війні / М. Михайленко. – Львів, 1915. – С. 10.

<sup>19</sup> *Holzer J. Polska w pierwszej wojnie światowej. – S. 357.*

<sup>20</sup> *Лозинський М. Галичина в роки 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – С. 15.*

Багато українських діячів заарештовано і кинуте в тюрми або відправлено на заслання. Наявні українські видання заборонено і не дозволено видавати нові.

В окупованій російськими військами Галичині запроваджено такий же режим, як у Наддніпрянщині. Міністр закордонних справ Росії С. Сазонов, називаючи Державній Думі в лютому 1915 р. причини війни з Центральними державами, як одну з них вказав розвиток українського руху в Галичині, який “нібито підтримувався за німецькі гроші”. Тому метою російського самодержавства було знищення цього руху як ворожого Росії<sup>21</sup>.

Цілком зрозуміло, таке ставлення Росії до української справи спонукало галицьких українців до її послаблення та розбиття. Тільки ослаблена Росія пішла би на поступки щодо України, а на її руїнах можна було би збудувати самостійну Українську державу<sup>22</sup>.

Однак перемога Центральних держав над Росією ще не означала здійснення українських бажань. Адже поляки для відновлення своєї державності в межах історичної Польщі висували претензії не тільки до української Галичини, але й до Правобережної України у випадку відібрання їх від Росії. Доти політика Австрії щодо українців узгоджувалася з польськими прагненнями, тому вони побоювалися, що таке саме становище Габсбурзька монархія займе в разі перемоги над Росією. Прийняти рішення, чи стати на боці Центральних держав, для українських політиків було нелегко, а будь-яка пасивність з їхнього боку означала би виконання тільки воєнних обов’язків як громадян монархії без користі для української справи<sup>23</sup>.

З іншого боку, пасивність українців відразу використали б поляки як доказ ворожого ставлення до Австро-Угорщини. Оскільки польські чиновники ще до війни представляли українців здебільшого як русофільський елемент, то можна було передбачити, що у воєнний час польська адміністрація в Галичині кожну їх нечітку політичну заяву використовуватиме для знищення українського політичного активу під прикриттям австрійської боротьби з “російською агентурою”. При тодішній політиці польської адміністрації в Галичині можна було очікувати, що проти українців будуть застосовані найжорстокіші засоби, якщо ті займуть не те, що нейтральну, але навіть вичікувальну позицію в австро-російській війні<sup>24</sup>.

Український політичний провід, як і поляки, в тих політичних обставинах вважав за потрібне зайняти проавстрійську позицію з аспектом боротьби за від’єднання України від Росії та утворення самостійної держави. Якщо поляки в досягненні своєї мети – відновлення державності – мали справу з Австрією, Німеччиною та Росією, то галицькі українці змушені були вирішувати ще важчу проблему – польську. У Галичині влада фактично належала полякам, а не віденському урядові, тому на їхні політичні й адміністративні дії мусіли зважати українські політики. У військовому плані становище українців із війною погіршилося, бо воєнні дії

<sup>21</sup> Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1915. – № 13–14. – С. 12.

<sup>22</sup> Вістник. – 1914. – № 1. – С. 2.

<sup>23</sup> Лозинський М. Галичина в роки 1918–1920. – С. 16.

<sup>24</sup> Стахів М. Західна Україна та політика Польщі... – С. 150.

відбувалися на їхній території, а польську крайову адміністрацію наділяли правами воєнного стану.

Війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців. Тепер змагання за українську державність переходило із загальнотеоретичної в конкретно-політичну площину. У такий історичний момент галичани утворили Головну Українську Раду, яка маніфестом від 3 серпня 1914 р. закликала український народ стати до боротьби на боці Центральних держав за визволення України. Вона ініціювала створення військової формації – Українських січових стрільців (УСС), щоб разом з арміями союзних держав боротися за волю України.

Аналогічне становище зайняла новоутворена організація політичних емігрантів із Наддніпрянщини – Союз визволення України (СВУ), заявляючи, що тільки воєнний розгром Росії уможливить визволення і самостійність України.

Перед українцями відкривалася перспектива, що в разі перемоги Центральних держав не тільки Наддніпрянщина зможе одержати під їх протекторатом у тих чи тих державно-правових формах політичну самостійність, але й українська частина Галичини буде звільнена з-під польського ярма. Така перспектива означала для поляків позбавлення претензій на українські землі, які входили до Речіпосполитої, претензій, на здійснення яких війна розбудила в них нові надії<sup>25</sup>. Поляки, прагнучи досягти відновлення своєї державності в її колишніх межах, маючи всю владу в Галичині та великий вплив в Австрії, не хотіли змиритися з планами українців і вирішили завдати їм відчутного удару.

Першими це відчули добровольці до УСС. Поляки аж ніяк не були зацікавлені у великій чисельності Українського легіону. Утворивши свої, польський політичний провід не хотів розглядати українців як союзників у боротьбі проти Росії. Маючи вплив на австрійський уряд і генеральний штаб, польські політичні чинники доклали зусиль, щоби військове відомство забракувало велику кількість добровольців до Січових стрільців і погодилося тільки на створення одного полку (2,5 тис. осіб), а решту наказало відпустити додому. Це безпрецедентний випадок в історії, коли держава у важкий воєнний час відкинула ідейних добровольців до збройної боротьби на своєму боці. Польські націоналісти, прагнучи реалізувати один із планів щодо відновлення своєї держави власними силами за рахунок ослаблення Австрії, своїм впливом на віденський уряд обмежили до мінімуму українську національну збройну силу, тим самим ослабили австрійський фронт проти Росії<sup>26</sup>.

Очевидно, в австрійського уряду були інші причини обмеження Легіону УСС. Одна з них – Австрія хотіла за рахунок Східної Галичини добитися порозуміння з Росією, а численна стрілецька формація стояла б цьому на заваді. Інша причина – австрійські власті не хотіли допустити до розширення Українського легіону, що неминуче активізувало б український національний рух<sup>27</sup>. Поляки зводили наклепи на Легіон УСС, безсоромно перекручували факти і правду про стрільців. Намісник

<sup>25</sup> Лозинський М. Утворення коронного українського краю в Австрії / М. Лозинський. – Б.м., 1915. – С. 66.

<sup>26</sup> Українські Січові Стрільці. 1914–1920. – Львів, 1935. – С. 14–19.

<sup>27</sup> Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців / М. Лазарович. – Тернопіль, 2005. – С. 88–89.

Галичини В. Коритовський наголошував: “Що торкається українського легіону, то про те щоправда дуже багато говориться, але мало робиться. Мені багато говорено про велику організацію, але її вислідом є тільки 2400 стрільців (!), які навіть не мають охоти йти на фронт, а тільки стараються залишитися на службі в етапі”<sup>28</sup>.

Однак були моменти на початку війни, коли здавалося, що давні українсько-польські суперечки та неприязнь обох народів зникли безповоротно. Це були, за свідченням очевидців, зворушливі події, коли українці та поляки тисячами вливалися у військові ряди й національні та визвольні гімни обох народів лунали у краю. У серпні 1914 р. 10-й полк піхоти австрійської армії (т. зв. “перемисьльські діти”) з піснею “Не пора”, відходячи з Перемишля, був засипаний квітами, овочами й різними дарунками його мешканцями – українцями, євреями і поляками. 30-й полк піхоти (“львівські діти”) покидав місто під спів гімнів “Ще не вмерла Україна” та “Jeszcze Polska nie zginęła”. “Здавалося, – відзначав Л. Ганкевич, – що обидва ті народи відчули та зрозуміли вагу хвили... – «Та боги заздрісні», – а ще гірше їх малі представники-люди. Цей великий об’яв затривожив цих вампірів і голосителів ненависті й здичилого шовінізму. І вони затрубили до відвороту”<sup>29</sup>.

Війна проти спільного ворога на боці Австрії не залагодила непорозумінь між українцями й поляками, які спровокувала польсько-австрійська адміністрація у Східній Галичині та ще більше поглибила новими антиукраїнськими акціями. Це насамперед виявилось в наклепах поляків перед австрійським урядом на український народ у Галичині за його “зраду” на користь Росії.

Поляки заявляли, що у краю багато штучних політичних утворень і неправд. Такою вони вважали антиросійську діяльність українського політичного проводу. “Те, що визначних парламентарів, високих судових функціонерів, цілої низки священників і українських діячів треба було заарештувати під закидом зради держави, – писала «Gazeta Wieczorna», – те, що сотні селянства скуті мандрують до тюрем, бо в різних частинах краю давали поміч нашим ворогам або перешкоджали мілітарним операціям нашої армії, – це низка доказів, з яких годі не зробити відповідних висновків”<sup>30</sup>.

Поляки доводили, що український політикум мав незначний вплив на українське населення Галичини, не зміг подолати москвофільства серед народних мас і найгірше, що “цей цемент, котрим ті маси з’єднані з ідеєю австрійської державності, зроблений з дуже нужденного матеріалу”<sup>31</sup>. Так зухвало було кинуте страшне тавро на українців, яке принесло їм стільки болю і кривди. Це було дуже вигідно для виправдання своїх поразок. “Найпідліші наклепи, – зазначав С. Рудницький, – пускали поляки на українців саме з початком світової війни і спровадили тим, головню на нещасне українське селянство, страшні репресії”<sup>32</sup>.

<sup>28</sup> Як інформували галицькі намісники центральні власті у Відні про український рух на початку війни // Український прапор (Відень). – 1919. – 1 листопада.

<sup>29</sup> Ганкевич Л. Поляки й українці / Л. Ганкевич // Вістник. 1916. – № 56. – С. 603.

<sup>30</sup> Gazeta Wieczorna (Łwów). – 1914. – 26 sierpnia.

<sup>31</sup> Там же.

<sup>32</sup> Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Львів, 1994. – С. 69.

Згідно з наказами австрійського командування австрійських воєнних властей і польської адміністрації в Галичині почалися масові арешти серед українського населення під гаслом “Інтернувати москвофілів і російських агентів”. Щоправда, було заарештовано москвофільських політичних провідників, яких та ж польська адміністрація нелегальними способами протягом багатьох років підтримувала в боротьбі проти українського руху. Але загалом арешти охопили й велику кількість селян, робітників і частину інтелігенції, які нічого спільного з москвофільством не мали. Арешти проводили безпідставно, не маючи ніяких фактів злочину. Усе зводилося до того, щоб масовими арештами зробити у країні загальне враження, що від українського населення потрібно чекати тільки зради, і змусити австро-угорське військове командування здійснювати на українській території масштабні переслідування. Такі дії адміністративних властей проти українців були надуживанням влади з боку урядовців-поляків, які в такий спосіб скривали свою воєнну політику проти українського народу. “Наші вороги, – писав «Вістник», – які не оминають ніякої нагоди, щоб оббрехати український народ та його змагання, старалися від початку війни представити українське населення Австро-Угорщини як зрадників і прихильників московського царства. На народ, який гідно, іноді проти волі самих наклепників, боровся і нищив у себе московську заразу, хотіли вони кинути підозріння зради”<sup>33</sup>. К. Левицький згодом відзначав: “І так зійшлися разом: хитрість і злоба польської політики та нерозум і невдяка австрійської армії”<sup>34</sup>.

В. Коритовський, оправдовуючи терористичні репресії проти українського населення, в одному із звітів до віденського уряду наголошував: “На підставі досвідів (пережиття) останніх тижнів українське питання зводиться до того, що зі вступом російських військ на територію Східної Галичини на основі поведінки українського населення щодо них стало ясно – український народ у головній масі думає по-русофільськи і, якщо йому тільки трапиться нагода, він діє в користь москалів і проти нас. Український рух не має тепер між народом ніякої підстави: є тільки провідники, нема ніякої партії. Цим не кажемо, що українська думка в будучині не виплене знову, коли Росія буде розбита. Але заки розтрощиться москалів, треба, щоб по краю перейшов кат і усунув зрадників. Аж потім наступив період виняткових законів, серед яких був би підготовлений ґрунт для українства”<sup>35</sup>.

Так було зроблено спробу спричинити масовий терор австрійського уряду, зокрема війська, проти українського населення Галичини, звинувативши його в москвофільстві. Водночас галицький намісник фальсифікував польські зв’язки з москвофілами, оправдовував їхніх лідерів перед австрійськими властями і, навпаки, принижував керівників українського руху. Він зазначав “відсутність будь-якого їх впливу на народні маси”, прагнув показати, що “вони найчастіше слабкі люди”, що підлягають впливу своїх однопартійців, а найбільше тих, які зближені з москвофілами. В. Коритовський з ненавистю і презирством ставився до українців

<sup>33</sup> Вістник. – 1915. – № 9–10. – С. 18.

<sup>34</sup> *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1929–1930. – Ч. 1–3. – С. 25.

<sup>35</sup> Український прапор. – 1919. – 1 листопада.

загалом, акцентуючи, що “прихильниками українського руху в найбільшій частині є дикі, недисципліновані, грубі й неосвічені люди, коли тим часом москвофіли бережуть дисципліну, добре зорганізовані і в найбільшій частині добре виховані. З того виходить ця дивна консеквенція, що саме русофіли є тими, що в товаристві, навіть у польської шляхти, тішаються симпатіями”<sup>36</sup>. Він свідомо обмовляв єрархів Греко-Католицької Церкви в Галичині: Перемишльського єпископа К. Чеховича названо “свідомим русофілом”, а митрополитові А. Шептицькому зроблено закид, що він “не має конечної енергії та знання людей”, щоби звільнитися від впливів москвофільських елементів, тому “не виступає проти русофільських священників”.

Звичайно, єпископ К. Чехович ніколи не був русофілом, а тільки свідомим українським діячем. Щодо митрополита А. Шептицького, то правда, що в перші роки перебування на престолі, він на угоду намісникові А. Потоцькому, який вимагав підтримувати москвофілів як союзників поляків, не виступав проти москвофільських священників, окремі з яких були навіть членами капітули. Однак за деякий час відкинув цей політичний напрям, що нав’язав йому саме А. Потоцький<sup>37</sup>.

Масові репресії українського населення в Галичині, по суті, не мали ніякого стосунку до воєнних дій і ще менше – до москвофільства. Необхідно зазначити, що водночас не заарештовано жодного з представників всепольської партії ендеків, які ще перед війною висунули програму об’єднання всіх польських земель під владою російського царя. Голова Польського кола В. Яронський на засіданні російської Державної Думи 8 серпня 1914 р. заявив: “Поділені територіально, ми в своїх почуваннях і симпатіях до слов’ян повинні творити одну цілісність. Дай Боже, щоби слов’янство під проводом Росії дало тевтонам (німцям) таку саму відсіч, як перед п’ятьма століттями Польща і Литва зробили їм під Грюнвальдом. Щоби наша кров і жах братовбивчої для нас війни довели до об’єднання розірваного на три частини польського народу”<sup>38</sup>.

Цілком зрозуміло, що тут йшлося про поляків, які перебували під російським, австрійським і німецьким пануванням. Без сумніву, провідники ендеків свідомо захищали москвофільську програму й політику. Проте австрійські власті не завдали їм ні найменших неприємностей. Адже в Австрійській державі поляки мали більші права, ніж інші слов’янські народи. Вони мали в Галичині власну національну державу, в якій австрійський уряд не міг нічого зробити проти їхньої волі, а вони вільно панували над українцями, зміцнюючи тим свою національну силу. Крім того, поляки мали великий політичний вплив на австрійський уряд і всю Габсбурзьку монархію<sup>39</sup>.

Звинувачуючи українців у зраді, галицькі поляки виношували ще й інший план: спричинити “переоцінку” української справи в Австрії. Для здійснення задумів вони використовували свій вплив й силу, щоб у випадку перемоги Австрії у війні, без перешкод з українського боку, відсунути якнайдалі на схід кордони Польської держави. “Кругом шиї українського народу, – писав М. Лозинський, – почала щораз сильніше затягуватися петля звинувачення в зраді супроти держави,

<sup>36</sup> Український прапор. – 1919. – 1 листопада.

<sup>37</sup> *Cmaxie M.* Західна Україна та політика Польщі... – С. 170–171.

<sup>38</sup> *Holzer J.* Polska w pierwszej wojnie światowej. – S. 99.

<sup>39</sup> *Михайленко М.* “Визвольні маніфести” російського уряду... – С. 13.

з якою він зв'язав свою долю в теперішній війні, з армією якої спільно проливали свою кров у боях з Росією Українські Січові Стрільці”<sup>40</sup>.

Це відзначали й окремі австрійські видання. Так, часопис “*Tiroler Volksblatt*” у статті “Для врятування честі народу” від 1 січня 1915 р. зазначав, що певні кола професійних провокаторів, незадоволених своєю дотеперішньою діяльністю, поширювали безпідставні дані про зраду серед австрійського населення. “Ці всі наклепи, – наголошувалося у статті, – що раз по раз повторюються, звертаються власне проти одного народу, народу чесного і сміливого, якого давніше за його вірність цісареві й державі прозвано «Тірольцями Сходу»... Коли українцям закидають брак патріотизму, то це є наклеп, який не вдається ніяк доказати. Проти цього говорить повна самопожертва, хоробрість українських полків, сміливі діла українських стрільців в Карпатах”.

Репресії польської адміністрації в Галичині, що відбувалися під прикриттям австрійського уряду, були, по суті, розправою польських шовіністів з українцями. Вони ще сильніше поглибили конфлікт між поляками й українцями. Це останні відчували відразу по прибуттю до Відня у зв'язку з російською окупацією краю. Всесильний вплив поляків в урядових колах спричинив неприхильне ставлення до українців. Їм не раз наголошували: “Ми віримо, що ви хотіли би при нашій допомозі збудувати самостійну Україну, але ваш загал співчуває й допомагає Росії”<sup>41</sup>. Тому багато зусиль доклали українські політики для того, щоб якщо не розвіяти, то хоча б похитнути польську легенду про “українську зраду”, звільнити частину інтернованих українських діячів. Вони добивалися для багатьох із них кращих умов перебування у таборах, утворення “Українського комітету допомоги” на чолі з Ю. Романчуком і відтак звільнення українських збігців від “опіки” польсько-єврейського “запомового комітету” на чолі з міністром фінансів, лідером польського політичного проводу в Австрії Л. Білінським<sup>42</sup>.

У Відні усвідомлювали, що необхідно якось розрядити ситуацію навколо масових переслідувань у Галичині й тим самим послабити напругу у відносинах між поляками та українцями. До цього спричинився звіт верховного командувача австро-угорською армією архикнязя Фрідріха, який 14 жовтня 1914 р. писав імператорові Францу Йосифу, що “для українців-русофілів чи українофілів – поляк на чолі крайового уряду завжди буде уособленням польського гніту”<sup>43</sup>. Він пропонував монархові довірити керівництво коронних країв Галичини і Буковини високопоставленому генералові. Архикнязя Фрідріха в цьому питанні згодом активно підтримав начальник Генштабу австро-угорської армії Конрад<sup>44</sup>.

<sup>40</sup> Лозинський М. Утворення коронного українського краю... – С. 68.

<sup>41</sup> Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 18.

<sup>42</sup> Попик С. Українці в Австрії. 1914–1918 / С. Попик. – С. 76.

<sup>43</sup> Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und Historische Hintergründe / Von T. Homikiewicz. – Philadelphia: W. K. Lypynski Ost-Europäischen Forschungs-Instituts. – 1966. – Band 1. – S. 24

<sup>44</sup> Ibid. – S. 26.

Український політичний провід особливо наполягав на зміні керівництва галицької адміністрації, більшість якої була представлена польськими чиновниками, бо між ними й українським населенням унеможлилювалася будь-яка об'єктивність, не кажучи вже про добре співжиття і довіру.

Призначення 19 липня 1915 р. генерала Г. Колларда намісником Галичини було першим випадком, коли без згоди Польського кола цісар усунув намісника-поляка. Новий керівник адміністрації краю пообіцяв “бути справедливим для обидвох народів”, а чиновники, які призначатимуться на посади, крім фахової підготовки, повинні знати “крайові мови на такому рівні, щоб полагоджувати справи відповідно до сторін”<sup>45</sup>. Проте, незважаючи на формальну зміну особи намісника, Галичина після російської окупації у плані адміністрації зовсім не змінилася. Назад повернуто польську адміністрацію, ні в одному повіті не призначено начальником повітової, державної адміністрації когось з українців, хоч серед них було достатньо кваліфікованих осіб.

Українські політики вважали, що врегулювати польсько-українські відносини можна тільки поділом Галичини. Для цього вони намагалися в'янути позицію австро-угорського уряду щодо цього питання. Вже на початку війни, 12 серпня 1914 р., прем'єр-міністр Штюрґк заявив представникам української та польської парламентарних репрезентацій, що Галичина буде розділена після переможної війни і польсько-українська боротьба в Австрії втратить сенс<sup>46</sup>. При всіх наступних зустрічах з австро-угорськими урядовими чиновниками українських політиків заспокоювали обіцянками про необхідність поділу Галичини та створення коронного краю, а вони, зі свого боку, заявляли, що “стояли і стоїмо в цій важливій годині в найвірнішій прив'язанню при цісареві та державі”. Такий австролялізм К. Левицького і М. Василька неоднозначно оцінювали українські політичні кола. Зазначалося, що “австрійський уряд зумів їх як репрезентантів української політики узалежнити від себе і зробити їх попросту своїми слугами”, а від цього потерпала тільки українська справа в Австрії і поза нею<sup>47</sup>.

Із зайняттям влітку 1915 р. військами Центральних держав українських північно-західних земель проблема створення Українського коронного краю разом із цими землями стала ще актуальнішою. Тепер поляки сильніше заявили про свої претензії на українські землі, зокрема Холмщину, що входила до Королівства Польського, і Волинь, які опинилися під австро-угорською окупацією. У таких конкретних та реальних справах ще більше посилювався українсько-польський конфлікт. Поляки й українці навипередки гарячково кинулися до культурної праці на Холмщині та Волині, а передовсім до закладання народних шкіл. Поляки, цілком зрозуміло, прагнули будь-що перешкодити українцям у таких намаганнях. Вони заявляли, що українці безнастанно прискорюють цей процес “наперекір правді та подіям”, також поширювали “легенду про українські елементи у російському заборі”<sup>48</sup>. Польські

<sup>45</sup> Вістник. – 1915. – № 23–24. – С. 18.

<sup>46</sup> Голубець М. Велика історія України / М. Голубець. – Львів, 1935. – С. 750.

<sup>47</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 62.

<sup>48</sup> Dziennik Narodowy (Piotrków). – 1916. – № 191.



політики наголошували, що навіть у часи російського панування на Холмській землі не було й сліду українства, а на Волині, що перебуває під австрійською займанщиною, не може виникнути й ніколи не постане навіть зав'язок якої-небудь української роботи. “Частина населення, – писав «Kurjer Lwowski», – що говорить по-хахляцьки, закидує щораз виразніше ту мову й щораз частіше та краще говорить по-польськи”<sup>49</sup>. Такі домагання поляків спричинили занепокоєння і протести серед українців, про що заявила Президія Загальної Української Ради (ЗУР) на зустрічі 21 серпня 1915 р. із міністром закордонних справ Австро-Угорщини С. Буріаном. Той заявив, що відозва НКН не має значення і не повинна турбувати українців, бо це декларація громадських організацій, яких уряд не бере до уваги. Цілком зрозуміло, що будь-який рух у бік того чи того народу у країні спричинить зворотну й небажану реакцію у протилежному національному таборі. Тому, даючи відповідь українським політикам, С. Буріан заявив, що Австро-Угорщина і Німеччина не мають ніяких зобов'язань ні перед поляками, ні перед іншими народами, а вирішуватимуть усі питання, виходячи зі своїх державних інтересів<sup>50</sup>.

Під час аудієнції українські політики висловили занепокоєння з приводу подальших польських претензій на Східну Галичину. С. Буріан зазначив, що в цей момент вони безпідставні. Щодо майбутнього устрою краю заявив, що не потрібно висувати якихось конкретних програм, адже в будь-якому випадку “українцям буде краще як перед війною, а про їх бажання відокремитися від поляків знає та розуміє як Австрія, так і Німеччина”<sup>51</sup>.

Питання автономії для Східної Галичини ставили українські політики на зустрічах із представником Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини графом Форгачем (1 липня 1915 р.) і заступником державного секретаря Німеччини Ціммерманом (7–11 квітня 1915 р.), а також щодо майбутнього устрою зайнятих Центральними державами польських й українських територій. Звичайно, для Габсбурзької монархії найбільш прийнятним було об'єднання цих земель із польською частиною Галичини в Королівство Польське з інтеграцією в Австрійську державу, а українська частина краю мала уконституюватися в окрему австрійську провінцію. Такі плани були підтверджені й на засіданні Коронної Ради 6 жовтня 1915 р. під керівництвом цісаря та за участю угорського прем'єр-міністра С. Тісси, С. Буріана і Штюргка, яка вирішила, що відповідно до порозуміння з Німеччиною після закінчення війни має відбутися поділ Галичини. Східна Галичина разом із зайнятою територією Волині повинні були утворити окрему самостійну українську провінцію в безпосередньому зв'язку з монархією та широкою автономією зі збереженням прав національних меншин. Новоутворена провінція, на думку австро-угорських урядових чинників, мала би стати притягаючим центром для всієї України. Польські терени, відібрані в Росії, також мали утворити окрему польську провінцію з широкою автономією<sup>52</sup>.

<sup>49</sup> Kurjer Lwowski (Lwów). – 1916. – 31 sierpień.

<sup>50</sup> *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 451.

<sup>51</sup> *Голубець М.* Велика історія України. – С. 750.

<sup>52</sup> *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 452.

Угорський міністр-президент С. Тісса теж підтримував план утворення окремої провінції зі Східної Галичини. На початку грудня 1915 р. він заявив делегації ЗУР, що австрійська монархія недостатньо приділяла увагу українській справі, занедбувала її, а під час війни виявилось, що вона має велике значення для Австрії, яка зацікавлена якнайшвидше полагодити суперечності між українцями і поляками в Галичині<sup>53</sup>.

Проти угорської підтримки плану утворення української автономії в Галичині різко виступили поляки. Так, граф А. Голуховський, який був провідником польських ділчів у час війни, рішуче протестував проти спроб нав'язати полякам у Галичині українську автономію. Дуже категорично виступав проти поділу Галичини австро-угорський міністр фінансів Л. Білінський, який в листі до С. Буріана у грудні 1915 р. писав, що “утворення коронного краю рано чи пізно може привести до нової війни з Росією”<sup>54</sup>.

На початку 1916 р. настало порозуміння між Польським колом у Відні на чолі з Л. Білінським й очолюваним Л. Яворським Начальним комітетом народовим у Кракові щодо розмежування компетенції цих установ і було прийнято рішення стати на одній спільній політичній платформі. Повернення на позиції австрофільської політики подоляків, автономістів і центровців, які в час російської окупації виступили із НКН, а також приєднання до польської парламентарної репрезентації польських соціал-демократів Галичини значно зміцнили позиції поляків. Львівські поляки подали це під заголовком: “Galicja jest jednolitym obozem politycznym”, забувши, що в Галичині проживало й українське населення, яке політично не належало до жодної польської партії чи організації. У такий спосіб об'єднання поляків сприяло їм у майбутньому на міжнародному рівні вирішувати питання державності на свою користь<sup>55</sup>.

Зрозуміло, всі стратегічні плани й орієнтації польських партій, як кожної окремо, так і всіх разом, були однакові в українському питанні. Вони вважали, що їм належить державна влада над українськими територіями і тільки вони здатні забезпечити найкраще становище українського народу в майбутній Польській державі. Тому польські політики старалися на кожному кроці перешкоджати українським національним вимогам, намагалися представити їх зовсім нереальними планами. Спеціально для уряду вони у Відні 1916 р. підготували як манускрипт невеликі політичні пасквілі проти українців: “Українці в Росії та їхні політичні прагнення”, “Україна. Проблема чи фантом”, “Українські фантазії. Культурно-політичний сюжет”<sup>56</sup>. Ці публікації були відверто антиукраїнськими, де польські політики представили Галичину як переважно польський край, доводили уряду, що українців й українського питання в монархії не існує, а поділ Галичини – штучно видумана проблема.

Поляки, підтримуючи антиукраїнську позицію міністра закордонних справ С. Буріана, також різко виступили проти домагання українців щодо подальшого

<sup>53</sup> *Левицький К.* Історія визвольних змагань... – С. 272.

<sup>54</sup> *Потик С.* Українці в Австрії. 1914–1918. – С. 111.

<sup>55</sup> *Левицький К.* Історія визвольних змагань – С. 331.

<sup>56</sup> Там само. – С. 332.

використання термінів “Ruthenen”, “ruthenisch” як “офіційного імені українського народу в Австрії” і затвердити етнічні терміни “Ukrainer”, “ukrainisch” як “єдино вірні для української нації і мови”. Професор Берлінського університету Брюкнер (польського походження), підіграючи своєму однодумцеві щодо використання терміна “Ukraina”, професорові слов’янської філології Віденського університету Ягічу, означував боротьбу українців у роки війни як боротьбу “русинів проти малоросів” (Ruthenen gegen Kleinrussen)<sup>57</sup>. Дуже зневажливо поставився Брюкнер до наддніпрянських українців, які “сплять своїм мертвим сном”, українців як народу немає, а “в очах москалів існує хіба що як «мазепинська інтрига»”. Далі він зазначав, що “малороси не мають самостійних історичних традицій”. “Се народ, – пише Брюкнер, – від XIV століття без історії”, вважаючи українців тільки “російськими малоросами”, що представляють “супроти національно-політичних пробуджених і добре здеціонованих австрійських русинів... тільки етнографічну масу без ніяких політичних аспірацій”. Він твердив, що їм “всяка сепаратична думка зовсім чужа, як і щодо штучного утворення держави, яку ніде не можна добре відмежити й, населення якої не знає іншої, як чисто східної (московської) культурної орієнтації, а своєю вірою зв’язані нерозривно з Росією, а все це не дає ніякої запоруки тривалості свого розвитку”. Автор хотів наголосити на неспроможності українців утворити свою державу, вважаючи їх “мертвим народом”, зневажав галичан – як гілку українського народу і, власне, витворив свою концепцію про “два українські народи”. “Вістник СВУ” зазначав, що книга Брюкнера “Die Slawen und der Weltkrieg” – ніщо інше, як “тенденційний політичний твір, який був би для нас зрозумілим у польській видавничій фірмі, якого ми навіть не взяли б за зле польському вченому, але який вважаємо бодай не зовсім на місці професора Берлінського університету, а позірно наукова форма книжки – це ж чисте баламучення”<sup>58</sup>.

Однак на підтримку домагань українців щодо запровадження етнічних термінів “Ukrainer”, “ukrainisch” виступили відомі австрійські вчені-професори Г. Іберсбергер і Т. Гартнер. Вони зазначали, що з початком війни в Австрії офіційно використовуються терміни “український легіон”, “український союз”, видають газети “Ukrainische Nachrichten” у Відні, “Revue Ukranienne” у Лозанні, “Ukraina” в Будапешті. Тому, вважали вчені, нова термінологія стане звичним явищем і відмовлятися від неї не можна<sup>59</sup>.

Австрійські урядові кола зрозуміли, що запровадження етнічних термінів було для українців не стільки науковим, скільки політичним питанням. Незважаючи на окремі виступи польських політиків і, навіть, на позицію щодо цього питання угорських урядових чинників, на початку 1918 р. австрійська влада погодилася на офіційну зміну старих етнічних назв на нові. Так закінчилася дискусія на користь визнання нової національної самоназви українців у Габсбурзькій монархії.

Угорський політик С. Амброзі у квітні 1916 р. оцінював тогочасний невідрадний стан української справи загалом як результат довголітнього російського й

<sup>57</sup> Вістник. – 1916. – № 61. – С. 683.

<sup>58</sup> Там само.

<sup>59</sup> Потик С. Українці в Австрії. 1914–1918. – С. 122.

польського володарювання над українським народом. Він зазначив, що звільнення галицьких українців з-під панування поляків могло б найбільш правдоподібно мати такі наслідки, які “віддавна творили найтяжчу журбу Росії”. Тут йшлося насамперед про подальший розвиток українського національного руху й утворення українського коронного краю в Австрії. Політик застерігав австрійський уряд, що відновлення Польської держави, яке, на його думку, правдоподібно найближчим часом в якійсь формі наступить, із врахуванням давніх відносин між поляками й українцями в Галичині може призвести до жакливішого становища, ніж “пережили в найновішим часі на Балканах”. Приєднання хоч би найменшої частки української землі до Польщі може створити безпосередню небезпеку для Центральної Європи. С. Амброзі наголошував, що в майбутній Польській державі, спустошеній війною, надзвичайно збільшиться податковий тягар і тому будь-яке пригнічення українців – не важливо чи соціальне, економічне, конфесійне, національне, чи політичне – позначиться на поляках. Навіть вирішення мовного питання, коли воно не задовольнятиме українців, роздмухуватиме старий мовний антагонізм до фанатичної ненависті та спрямовуватиме їх в “обійми москалів і православ’я”, а це творитиме ірреденту, яка “звернула б свої очі на схід і лила б воду на російський млин”. Тому цілком зрозуміло, що відновлена Польща служитиме швидше і краще російським інтересам, ніж здобута Галичина. “Це було б, – наголошував угорський політик, – просто винагородою і то блискучою винагородою для майбутнього за страту Польщі. Була б це премія за страчену війну”. Найкращий вихід щодо вирішення українського питання в Австрії С. Амброзі вбачав у заснуванні українського університету, тоді “Росія програє ставку, а середня Європа й західна церква забезпечить собі приріст учасників у числі 35 мільйонів”, тобто наддніпрянських українців<sup>60</sup>.

Отож, із вибухом Великої війни український і польський політикуми мали цілком відмінні погляди щодо утворення власних незалежних держав. Галицькі українці домагалися від австро-угорського уряду передусім утворення автономного коронного краю з українських етнічних земель в Австрії. Польський політикум Галичини прагнув державного суверенітету або входження майбутньої Польської держави на триалістичній основі до складу Габсбурзької держави, а ендеки стреміли до об’єднання всіх польських земель і створення автономії у складі Російської імперії.

На початковому етапі війни за інсинуаціями польських урядовців українці Галичини зазнали переслідувань, вбивств, репресій та арештів із боку військових і цивільних австрійських властей, що ще більше загострило українсько-польське протистояння, яке продовжувалося протягом всього періоду війни і тривало в 20–40-х роках ХХ ст.

<sup>60</sup> *Ambrózy S. Ukrainisches / Stefan Ambrózy. – Tana, 1916. – S. 16.*

УДК: 94(477)

*Віктор КИРЕЯ***ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОВІТРЯНИХ СИЛ  
В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІЙ ВІЙНІ (1918–1919)**

Державотворчі процеси в Україні у першій половині ХХ ст. показали, що власні збройні сили були однією з головних умов існування новостворених держав – Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Сучасні воєнні дії в Україні переконливо доводять, що актуалізований римським істориком Корнелієм Непотом (99–24 рр. до Р. Х.) принцип: “*Si vis pacem, para bellum*” (“Хочеш миру, готуйся до війни”) не втрачає актуальності і в теперішньому цивілізованому світі. У зв’язку з цим вважаємо, що вивчення історії українських та польських збройних формувань у період українсько-польської війни 1918–1919 рр. – актуальна сучасна проблема, яка є невід’ємною складовою українського й польського державотворення.

Питання формування військово-повітряних сил (ВПС) в українсько-польській війні 1918–1919 рр. стало предметом часткового вивчення в українській та польській історіографії. Зокрема питання про формування польської військової авіації на території Галичини в листопаді 1918 р. порушив у 90-х роках український дослідник А. Козицький<sup>1</sup>. У 2000-х частково проблему становлення і функціонування авіації Галицької армії (ГА) в українсько-польській війні підняв дослідник А. Харук<sup>2</sup>. Серед польських вчених питання про формування польських ВПС, основних організаторів у 80-х роках розглядав Т. Копанські<sup>3</sup>. Організаційні дії поляків зі збору повоєнного авіамайна та літаків на території Галичини дослідив К. Тарковські<sup>4</sup>. Історіографічний огляд свідчить про відсутність комплексного дослідження процесу формування української й польської військової авіації під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. Окрім того, потребує оцінки матеріально-технічна база, необхідна ідентифікація основних організаторів польських й українських ВПС. Також треба вивчити структурні та управлінські особливості побудови військово-повітряних сил ЗУНР та Польщі. Не

<sup>1</sup> *Козицький А.* Небо над Львовом у листопаді 1918-го... / А. Козицький // *Нова Хвиля.* – 1997. – № 2. – С. 17–19.

<sup>2</sup> *Харук А.* Авіація Української Галицької Армії в українсько-польській війні / А. Харук // *Військово-науковий вісник.* – Львів: В-во ВІ при НУ “Львівська політехніка”, 2000. – Вип. 2. – С. 93–101.

<sup>3</sup> *Kopański T.* Lotnicy w obronie Lwowa – listopad 1918 / T. Kopański // *Skrzydłata Polska.* – 1988. – Nr. 2. – S. 50–53.

<sup>4</sup> *Tarkowski K.* Polskie Lotnictwo wojskowe w 1918 r. / K. Tarkowski // *Wojskowy Przegląd Historyczny.* –1991. – Nr. 2. – S. 38.

виясненими в історіографії залишаються питання, пов'язані з емблематикою у ВПС обох держав. Потребує підтвердження достовірність деяких дат, пов'язаних із першими вильотами польської військової авіації та переформуванням у ВПС ЗУНР тощо.

Мета статті – на підставі спогадів, архівних даних, опублікованих документів, історіографії проаналізувати процес формування польської й української військової авіації у період українсько-польської війни 1918–1919 рр. Виходячи з мети, ставимо такі завдання: проаналізувати матеріальну базу, що стала підґрунтям для створення українських та польських військово-повітряних сил (ВПС), ідентифікувати основних організаторів, дослідити структурні й управлінські особливості побудови ВПС ЗУНР і Польщі, розглянути емблематику та розпізнавальні знаки. Проаналізувати достовірність деяких дат, пов'язаних із першими вильотами польської військової авіації і переформуванням у військово-повітряних силах ЗУНР.

**Матеріальна база й організатори.** Революційні події в Німеччині, Австро-Угорщині, падіння 3 березня 1917 р. Російської монархії, утворення на чолі з М. Грушевським Української Центральної Ради, а згодом і проголошення 7 листопада 1917 р. III Універсалом Української Народної Республіки спричинили суспільний резонанс і на Західній Україні. Бачачи неминучий крах Австро-Угорської імперії, західні українці усвідомлювали можливість опинитися у складі ворожої на той час Польщі<sup>5</sup>.

У “14 пунктах” американського президента Вудро Вільсона була вказана вимога про надання націям права на самовизначення. У зв'язку з цим 16 жовтня 1918 р. австрійський цісар Карл видав маніфест із закликами про створення націями власних сеймів для презентації своїх щойно створених держав. Відповідно виникло питання, хто перебере владу у Східній Галичині: українці, що становили абсолютну більшість, чи поляки, котрі вважали цю територію своєю. Останні посилались на 13-й пункт заяви Вудро Вільсона, де йшлося про розбудову Польської держави в межах заселення поляками.

18 жовтня 1918 р. західні українці створили у Львові Українську Національну Раду, що мала подати Відню власний план, який би стосувався українського питання. 31 жовтня 1918 р. у Відні на Раді міністрів вирішувалося питання Східної Галичини: було обіцяно, що певна кількість посад залізничних урядовців і старост буде віддана українцям. Коли відбувалися дебати, таємний Український військовий комісаріат вирішив захопити владу у Львові. Це завдання виконував сотник Українських січових стрільців (УСС) Дмитро Вітовський. У результаті операції, яка тривала проти ночі на 1 листопада 1918 р., українці зайняли у Львові всі важливі об'єкти, державні будинки, казарми тощо<sup>6</sup>.

А вже 13 листопада затверджено тимчасовий закон, згідно з яким задекларовано державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, проголошено Західноукраїнську Народну Республіку<sup>7</sup>. Для оборони новоутвореної ЗУНР сформовано Галицьку армію, структура котрої виглядала так:

<sup>5</sup> Рубльов О. Українські Визвольні Змагання 1917–1921 рр. / О. Рубльов, О. Реєнт. – Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – С. 29–31, 63–65.

<sup>6</sup> Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – Київ: Генеза, 2000. – С. 135–136.

<sup>7</sup> Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – С. 12.

піхота<sup>8</sup>, артилерія<sup>9</sup>, летунство<sup>10</sup>, кіннота<sup>11</sup>, технічні формації<sup>12</sup>, панцерні війська<sup>13</sup>, служба зв'язку<sup>14</sup>. Також у ГА були запільні та допоміжні формації: обозицтво<sup>15</sup>, інтендатура<sup>16</sup>, польова пошта<sup>17</sup>, медична й санітарна служби<sup>18</sup>, Залізнодорожна військова управа (ЗВУ)<sup>19</sup>, розвідка<sup>20</sup>, польове духівництво<sup>21</sup>, судівництво<sup>22</sup>, пропаганда і преса<sup>23</sup>. У запіллі функціонували Команда запілля, яка в червні 1919 р. була реорганізована в Команду етапу армії<sup>24</sup>, також відбувався армійський вишкіл<sup>25</sup>.

Летунство входило у структуру ГА як один із найновіших на той час родів збройних сил. Сотник ГА Іван Фостаковський у спогадах писав: “Найновіша в сучасних війнах зброя, летунство, розвинулася вже протягом першої світової війни до високого ступня досконалости. При усталених фронтах, що поза дротяними загородами набрали характеру позиційної війни, неможливою вже була всяка розвідка про заміри і рухи ворога, яку вела раніше кавалерія. Ту розвідку стало переводити тепер летунство і то скоріше, докладніше та більш простірно, ніж ранше могла це зробити кавалерія. Тому летунство стало необхідною зброєю модерної війни”<sup>26</sup>. Дослідник А. Харук стверджує, що під час існування ВПС України (мається на

<sup>8</sup> Шанковський Л. Піхота Української Галицької Армії / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег: В-во Д. Микитюка, 1958. – Т. 1. – С. 145–176.

<sup>9</sup> Мацькевич С. Артилерія Української Галицької Армії / С. Мацькевич // Там само. – С. 177–181.

<sup>10</sup> Фостаковський І. Летунство / І. Фостаковський // Там само. – С. 217–240.

<sup>11</sup> Ганицький О. Кіннота Української Галицької Армії / О. Ганицький // Там само. – С. 205–209.

<sup>12</sup> Рижевський В. Технічні формації / В. Рижевський // Там само. – С. 246–248.

<sup>13</sup> Українська Галицька армія: матеріали до історії. – Вінніпег: В-во Д. Микитюка, 1958. – Т. 1. – С. 241–245.

<sup>14</sup> Білинський Р. Служба зв'язку / Р. Білинський // Там само. – С. 249–256.

<sup>15</sup> Українська Галицька армія... – Т. 1. – С. 268–270.

<sup>16</sup> Хробак М. Інтендатура / М. Хробак // Там само. – С. 262–267.

<sup>17</sup> Українська Галицька армія... – Т. 1. – С. 293–296.

<sup>18</sup> Щуровський В. Медична і санітарна служба / В. Щуровський // Там само. – С. 271–292.

<sup>19</sup> Буцманюк Ю. Залізнодорожна Військова Управа (ЗВУ) / Ю. Буцманюк // Там само. – С. 297–304.

<sup>20</sup> Вислоцький І. Розвідка служба / І. Вислоцький // Там само. – С. 354–360.

<sup>21</sup> Лаба В. Заслужна роля польового духівництва / В. Лаба // Там само. – С. 309–320.

<sup>22</sup> Ставничий Р. Судівництво / Р. Ставничий // Там само. – С. 321–324.

<sup>23</sup> Левицький О. Пропаганда й преса / О. Левицький // Там само. – С. 325–334.

<sup>24</sup> Бемко В. Команда Запілля і Команда Етапу / В. Бемко // Там само. – С. 362–364; Кравчук М. Правові основи будівництва Національних збройних Сил України в 1914–1933 рр.: історико-правове дослідження / М. Кравчук – Івано-Франківськ: Вид.-во “Плай”, 1997. – С. 185.

<sup>25</sup> Клюн О. Армійський вишкіл / О. Клюн // Українська Галицька Армія... – Т. 1. – С. 365–367.

<sup>26</sup> Фостаковський І. Летунство... – С. 217.

увазі ВПС ЗУНР, авіацію доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР) в 1917–1920 рр. на розвідку припадало 70–75 % навантаження<sup>27</sup>.

На території Галичини була стартова матеріально-технічна база для створення авіації як українським, так і польським військовим командуванням у період українсько-польської війни 1918–1919 рр. Її залишили після себе іноземні авіаційні формування, що дислокувались під час Першої світової війни на території Галичини, зокрема підрозділи Австро-Угорської та Російської імперій. Також є дані, що підтверджують розміщення німецьких авіаескадр у Галичині<sup>28</sup>.

Проблема матеріально-технічного забезпечення була чи не найгострішою для всіх родів військ ГА. Актуальним це питання було і для летунського відділу (тогочасна назва ВПС ЗУНР), офіційно заснованого розпорядженням Державного секретаріату військових справ (ДСВС) (тогочасна назва Міністерства оборони ЗУНР) 1 грудня 1918 р.<sup>29</sup>. Остаточою цієї проблеми вищому командуванню так і не вдалося вирішити, проте матеріально-технічні проблеми вдалося мінімізувати за рахунок відремонтованих повоєнних австрійських, російських<sup>30</sup>, німецьких<sup>31</sup> та угорських літаків<sup>32</sup>.

Повоєнні летовища стали базою для створення українцями власних ВПС. Згідно з опублікованими документальними матеріалами, основним організатором став поручник УСС Петро Франко. У Вістнику Державного секретаріату військових справ зазначено, що з 1 грудня 1918 р. його призначено, згідно з тодішньою термінологією, на військову посаду – командантом летунського відділу, референтом летунства. Цей відділ підпорядковувався на момент створення Державному секретаріату військових справ<sup>33</sup>. Авіаційна реферантура займалася здебільшого адміністративними питаннями, а авіаційний відділ – оперативними. Оскільки очолювала ці два відомства одна людина, то зрозуміло, що поділ повноважень був досить умовним<sup>34</sup>.

<sup>27</sup> Харук А. Військово-повітряні сили України в 1917–1920 роках / А. Харук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7: Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – С. 283.

<sup>28</sup> Кирея В. Матеріально-технічна база військово-повітряних сил Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919 рр.) / В. Кирея // Військово-науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип. 11. – С. 84–86.

<sup>29</sup> Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – Тернопіль, 1918. – Ч. 2. – 14 грудня. – С. 2–3.

<sup>30</sup> Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) / М. Омелянович-Павленко: Документально-художнє видання / [упоряд.: М. Ковальчук]. – Київ: Темпора, 2007. – С. 142; Козицький А. Авіація УГА / А. Козицький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – С. 323.

<sup>31</sup> Там само. – С. 323.

<sup>32</sup> Там само. – С. 322, 323.

<sup>33</sup> Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – Тернопіль, 1918. – Ч. 2. – 14 грудня. – С. 2; Франко П. Летунський відділ У.Г.А. / П. Франко // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 10. – С. 3.

<sup>34</sup> Харук А. Авиация Украинской Галицкой Армии (1918–1920) / А. Харук // Мир модели. – Киев, 2003. – № 6(12). – С. 35.



П. Франко, оглянувши поавстрійські летовища у Стрию, Тернополі, Красному, Рогатині, Станиславові, врешті дійшов висновку, що найкраще для дислокації ВПС ЗУНР підходить Красне. Оскільки: а) недалеко від Львова, приблизно 46 км, а навколо міста тривали основні воєнні дії; б) це – важливий стратегічний пункт: тут розташовувався залізничний вузол – станція Красне–Буськ, і цей об’єкт охороняла окрема сотня; в) непогана матеріальна база: ангари для розміщення літаків, майстерні та бараки для механіків, верстати, станки для обробки деревини, пристрої для відливання і кування металу, бараки для особового складу, приміщення для зберігання пального й авіабомб, магазини; г) добрий стан летовища площею понад 1 км кв.<sup>35</sup>.

Також Петро Франко співпрацював із Головним управлінням повітряного флоту УНР, начальником котрого був полковник Віктор Павленко (на цій посаді перебував із 5 грудня 1918 р. до листопад 1919 р.) та Олександром Наконечним (з 16 квітня 1918 р. – на посаді начальника авіації УНР, а пізніше – Української держави до 27 серпня 1918 р., від 25 грудня 1918 р. обіймав посаду інспектора авіації УНР до червня 1919 р.). Завдяки співпраці з цим відомством до летунського відділу надходили літаки, запчастини, амуніція, авіабомби тощо. Пізніше навіть було сформовано спеціальну інспектуру для авіації ГА, яку із травня 1919 р. очолив полковник Костянтин Калінін<sup>36</sup>.

Як і для українців, матеріально-технічну базу для формування польських ВПС склали колишні австрійські летовища. В останні місяці Першої світової війни офіцери підпільної польської військової організації, серед яких було багато пілотів, планували створити власну військову авіацію<sup>37</sup>. Їх вибір зупинився на летовищі, яке наприкінці 1915 р. організували австрійці в північно-західній частині Львова<sup>38</sup>.

Над планом захоплення летовища, на якому ще перебували австрійці, працював поручник Януш де Борен. Він налагодив контакти з австрійськими пілотами – поляками за національністю. До Януша де Борена приєдналися поручник Стэфан Бастир (пілот 37-го фліку (флік – від нім. *Fliegerkompanie* – авіарота) австрійських військово-повітряних сил), поручник Стэфан Стец (авіатор 3-го фліку), поручник Євгеніуш Роланд (пілот 61-го фліку)<sup>39</sup>.

2 листопада, після Листопадової революції, яка, як пише дослідник Т. Копанські, була для поляків повною несподіванкою, С. Бастир та Я. де Борен зуміли переконати австрійців і ті передали полякам летовище Левандівку, де було понад 18 літаків “Бранденбург”, придатних до ремонту<sup>40</sup>.

<sup>35</sup> *Франко П.* Летунський відділ У.Г.А. ... – Ч. 10. – С. 3–5; *Бендик В.* Повітряна війна на українсько-польському фронті / В. Бендик // *Військо України.* – Київ, 1997. – № 9–12. – С. 50; *Бендык В.* В небе Восточной Галичины / В. Бендык // *Авиация и время.* – Киев, 1996. – № 6. – С. 36; *Харук А.* У истоков украинской военной авиации / А. Харук // *Авиация и время.* – Киев, 2004. – № 4. – С. 14.

<sup>36</sup> *Фостаковський І.* Летунство. – С. 218; *Тинченко Я.* Герої Українського неба: науково-популярне видання / Я. Тинченко. – Київ: Темпора, 2010. – С. 129, 139, 142.

<sup>37</sup> *Козицький А.* Небо над Львовом... – С. 17.

<sup>38</sup> *Kopański T.* Lotnicy w obronie Lwowa... – S. 50.

<sup>39</sup> *Ibidem.*

<sup>40</sup> *Ibidem.*

Із листопада 1918 р. Стефан Бастир, Януш де Борен і поручник Владіслав Торун з обслуговувальним персоналом розпочали ремонт літаків. Очевидно, машини були в непоганому стані, не потребували капітального ремонту, тому, як зазначають польські дослідники Я. Пшибила, Т. Копанські, К. Тарковські, вже 5 листопада С. Бастир і Я. де Борен здійснили два перших бойових вильоти, скинувши бомби на залізничну станцію Персенківка<sup>41</sup>. Проте ця дата видається нам помилковою. Українські джерела переконливо доводять, що перші бойові вильоти польської авіації були зроблені 4, а не 5 листопада 1918 р. Саме тоді після невдалого тригодинного штурму головного вокзалу Львова курінь УСС чисельністю понад 600 осіб (під час штурму загинуло 10 вояків, 40 – поранено і кількох взято в полон) почав відступати на станцію Персенківка. Невдовзі туди прилетів польський літак і скинув на позиції Січових стрільців кілька бомб, що спричинило велику паніку, – поручник Баган навіть зрікся командування куренем<sup>42</sup>. Як згадує сотник колишньої австрійської та Галицької армії О. Кузьма: “Панічний настрій серед безрадних старшин і розворушеного стрілецтва переходив усякі границі”<sup>43</sup>. Щодо дати першого вильоту польської авіації існує багато сумнівних тверджень, наприклад, дослідник Я. Тинченко вважає, що він відбувся 6 або 7 листопада 1918 р. і його здійснив С. Бастир на літаку “Ефак” № 52–52<sup>44</sup>.

Українцям, як і полякам, доводилося ремонтувати старі австрійські літаки. Поручник Галицької армії С. Слезак, колишній авіаконструктор австрійської армії, у майстернях із кількох несправних апаратів складав один боездатний літак<sup>45</sup>. Але доводилося вмонтовувати двигуни з більшою потужністю, ніж це було передбачено. Такі експерименти були небезпечними: машини трусило в повітрі й пілоти часто остерігалися сідати за штурвал такого літака<sup>46</sup>.

Через нестачу паливно-мастильних матеріалів для техніки УГА, зокрема і для літаків, військове керівництво намагалося взяти під контроль центри видобутку й зберігання нафти та нафтопродуктів. Так, 4-й відділ ДСВС 28 березня 1919 р. звернувся до окружної команди в Самборі щодо розпорядження про “нафтові громади” – Борислав, Тустановичі, Баню Котівську, Східницю, Мразницю, Опаку, Уричі, Попелі, Нагуєвичі й Губищі разом із Дрогобичем об’єднали в “Нафтовий округ”.

<sup>41</sup> *Przybyła J.* Z orlich bojów lotników lwowskich / J. Przybyła. – Lwów; Warszawa, 1919. – S. 24; *Kopański T.* Lotnictwo polskie w kampanii polsko-ukraińskiej 1918–1919 / T. Kopański // *Wojskowy Przegląd Historyczny*. – 1990. – Nr. 1–2. – S. 139–140; *Ejusdem.* Lotnicy w obronie Lwowa... – S. 50; *Tarkowski K.* Polskie lotnictwo wojskowe... – S. 40.

<sup>42</sup> *Кузьма О.* Листопадіві дні 1918 р. / Олекса Кузьма. – Нью Йорк: Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1960. – С. 141–146; *Крип’якевич І.* Історія українського війська / І. Крип’якевич, М. Капустяньський, Б. Гнатевич, С. Шрамченко, О. Думін, З. Стефанів, Л. Шанковський, С. Росоха. – 2-ге доп. вид. – Вінніпег: Вид. І. Тиктор, 1953 – С. 476.

<sup>43</sup> *Кузьма О.* Листопадіві дні 1918 р. ... – С. 146.

<sup>44</sup> *Тинченко Я.* Герої Українського неба: науково-популярне видання / Я. Тинченко. – Київ: Темпора, 2010. – С. 71.

<sup>45</sup> *Фостаковський І.* Летунство... – С. 219.

<sup>46</sup> *Франко П.* Летунський відділ УГА... – Ч. 10. – С. 4.

Над ним встановлювалося керівництво з осідком у Бориславі, яке безпосередньо підпорядковувалося ДСВС<sup>47</sup>. Керівництву “Нафтового округу” для безпеки було надано чотири сотні по 100 вояків. Одна з них мала дислокуватись безпосередньо у Дрогобичі, а три інші – здійснювати нагляд за рештою “нафтових громад”<sup>48</sup>.

Із прибуттям у Красне 16 грудня 1918 р. одного з авіагонів 3-го Одеського авіаційного дивізіону та завдяки іншим організаційним заходам сформовано боєздатну авіаційну сотню, яка мала в розпорядженні три винищувачі “Ньюпор” XXI і XXVII серій<sup>49</sup>. Дані щодо останнього літака “Ньюпор XXVII”, який нібито перебував на озброєнні 1-ї бойової летунської сотні у Красному, доволі сумнівні. Інженер Р. Земик стверджує, що в неї на цей час був літак типу “Ньюпор XXIII”, а не XXVII<sup>50</sup>, а також чотири розвідувальних “Альбатроса” XXVII серії і “Бранденбурга” LXIV серії<sup>51</sup>.

У процесі дослідження виявлено, що дані деяких дослідників про переправлення вказаного авіагону з Одеси сумнівні, оскільки маємо відомості, що полковник Борис Губер, як і особовий склад, який переправився до Красного, входили до Армії Української держави (пізніше Дієвої армії УНР), а саме до 2-го Подільського авіаційного дивізіону, котрий перебував під керівництвом Одеської авіаційної інспекції. Цей дивізіон був у Вінниці<sup>52</sup>. Ймовірно, що через факт підпорядкування його Одеській авіаційній інспекції, деякі дослідники і стверджують про переправу авіапідрозділу з Одеси.

Натомість поляки, які дислокувались на львівському летовищі Левандівка, теж інтенсивно займалися зміцненням боєздатності ВПС. До 31 грудня 1918 р. вони зуміли відремонтувати 18 літаків і 26 авіадвигунів<sup>53</sup>.

Авіаційне майно й літаки постійно надходили до авіасотні у Красному. У Підволочиськах і Бродах за наказом полковника Г. Стефаніва було створено спеціальні станції для збору повоєнного авіамайна, яке залізницею доправляли до Тернополя. Там, у приміщенні промислової школи, під керівництвом поручника В. Томенка і десятника М. Захаріяша зібрані матеріали сортували, чистили та лагодили. 19 грудня підрозділ (за даними сотника І. Фостаковського 20 грудня 1918 р.) у складі 60 осіб переїхав до Красного<sup>54</sup>. Згодом він став базою для формування технічної летунської сотні<sup>55</sup>.

Залишки авіапідрозділів часів Першої світової війни стали добрим джерелом матеріально-технічного поповнення і для поляків. Ще в листопаді 1918 р.

<sup>47</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 48.

<sup>48</sup> Там само. – Арк. 48 зв.

<sup>49</sup> Харук А. Авиация Украинской Галицкой Армии... – С. 36.

<sup>50</sup> Земик Р. Дещо про летунство У.Г.А. / Р. Земик // Український скиталець. – Йозефів, 1922. – Ч. 13. – С. 10.

<sup>51</sup> Харук А. Авиация Украинской Галицкой Армии... – С. 36. Земик Р. Дещо про летунство... – Ч. 13. – С. 10.

<sup>52</sup> Гинченко Я. Герої Українського неба... – С. 77–78.

<sup>53</sup> Kopański T. Lotnictwo polskie... – S. 144.

<sup>54</sup> Фостаковський І. Летунство... – С. 218.

<sup>55</sup> Козицький А. Авиация УГА... – С. 321.

на летовищах Галичини було зібрано понад 200 літаків, із них 12 придатних до негайного використання<sup>56</sup>.

**Структура авіації.** Висвітлені організаційні заходи командування Галицької армії дозволили переформувати на початку 1919 р. (дослідники подають різні дати цієї події: за даними А. Козицького<sup>57</sup> і В. Бендик<sup>58</sup> – в лютому, за даними Л. Шанковського<sup>59</sup> та І. Фостаковського<sup>60</sup> – у квітні) летунський відділ у Перший летунський полк. Ми вважаємо, що воно відбулося в лютому 1919 р., принаймні з 19 лютого 1919 р. в архівних документах починають фігурувати відомості про дві авіасотні (1-шу і 2-гу), також у документах під цією датою значиться “направка сотня”, тобто ремонтна<sup>61</sup>. Хоча в документах назва “Перший летунський полк” відсутня, вона досить поширена у спогадах<sup>62</sup>. 1-ша летунська сотня під керівництвом поручника А. Хруща з рухомою майстернею і шістьма літаками 9 квітня 1919 р. передислокувалась до с. Дуліби поблизу Стрия для потреб III корпусу Галицької армії. У травні до неї надійшло ще шість літаків<sup>63</sup>.

2-га летунська сотня під командуванням полковника Д. Канукова залишилася у Красному для потреб I та II корпусів УГА<sup>64</sup>. Згідно зі спогадами колишніх авіаторів ВПС ЗУНР, зокрема інженера Рудольфа Земика, на початку травня 1919 р. у Тернополі сформовано 3-тю летунську сотню, яка мала в розпорядженні п’ять літаків<sup>65</sup>.

Згідно з архівними даними на період із 19 лютого по 10 квітня 1919 р. 1-ша летунська сотня мала: 11 старшин, 25 підстаршин, 38 муштрових стрільців, 43 немуштрових стрільців (не мали належного військового вишколу) – разом 117 військовослужбовців. Із них, як зазначено у відомостях, бойових: 11 старшин, 25 підстаршин. Також: 3 літаки типу “Бранденбург”, 1 – типу “Ллойд”, 3 – перебували в ремонті. 6 кулеметів системи “Шварцльозе” (країна виробник – Австро-Угорщина, вага – 40 кг, місткість магазину – 250 набоїв, скорострільність – 400 набоїв за хв.<sup>66</sup>), 9 системи “Льюїс” (країна виробник – Англія, калібр – 7,71 мм,

<sup>56</sup> *Tarkowski K.* Polskie Lotnictwo wojskowe... – S. 38.

<sup>57</sup> *Козицький А.* Авіація УГА... – С. 322.

<sup>58</sup> *Бендик В.* В небе Восточной Галичины... – С. 37.

<sup>59</sup> *Шанковський Л.* Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія / Л. Шанковський – Вінніпег: В-во Д. Микитюк, 1974. – С. 290.

<sup>60</sup> *Фостаковський І.* Летунство... – С. 223.

<sup>61</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДА-ВО України). – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 25.

<sup>62</sup> *Фостаковський І.* Летунство... – С. 223; *Шарик М.* Перша Бойова Летунська Сотня УГА / М. Шарик // Українська Стрілецька Громада в Канаді 1928–1938. – Саскатун (Канада), 1938. – С. 135.

<sup>63</sup> *Фостаковський І.* Летунство... – С. 223.

<sup>64</sup> Там само. – С. 223.

<sup>65</sup> *Земик Р.* Дещо про летунство У.Г.А. / Р. Земик // Український скиталець. – Йозефів, 1922. – Ч. 14. – С. 4.

<sup>66</sup> *Литвин М.* Українсько-польська війна... – С. 165.

вага – 14,5 кг, місткість магазину – 47 набоїв, скорострільність – 450 набоїв за хв.<sup>67</sup>), 38 гвинтівок<sup>68</sup>.

Капітальні ремонти машин проводили у Красному, де перебував Кіш із верстатами для ремонту апаратів і запасна сотня<sup>69</sup>. Цей Кіш, або, як зазначено в архівних документах, “направча сотня”, мала в розпорядженні з 19 лютого по 10 квітня 1919 р.: 4 старшини, 8 підстаршин, 30 муштрових, 163 немуштрових стрільців – разом 205 військовослужбовців. 1 легковий, 2 вантажних автомобілі<sup>70</sup>.

Згідно з виявленими архівними матеріалами, 2-га летунська сотня (з 19 лютого по 10 квітня 1919 р.) нараховувала: 6 старшин, 10 підстаршин, 15 муштрових, 41 немуштрових стрільців – разом 72 військовослужбовці. 4 літаки типу “Ньюпор”, 27 гвинтівок<sup>71</sup>.

Отже, на підставі архівних документів за цей період (19 лютого – 10 квітня 1919 р.) виявлено, що військово-повітряні сили ЗУНР мали в розпорядженні: 11 літаків, із них 8 справних, 3 перебували в ремонті. Службу несли безпосередньо у структурі ВПС ЗУНР 394 військовослужбовці<sup>72</sup>.

Летунський відділ був спільним із відповідною структурою ДСВС під командуванням поручника П. Франка. Зокрема в розпорядженні про заснування відділу від 1 грудня 1918 р. “ВВк 16. – Відділ летунів. Летунський матеріал” вказувалося, що він підлягає безпосередньо ДСВС, тактично підпорядковується Начальній команді Галицької армії (НКГА), як вказує у спогадах колишній військовослужбовець цього відділу сотник І. Фостаковський. Дослідник М. Литвин стверджує, що саме від НКГА відділ одержував бойові завдання, за які звітував головнокомандувачеві Галицької армії<sup>73</sup>.

В архівних документах чітко простежується, що ВПС ЗУНР підпорядковувались НКГА, якій звітували й від якої одержували накази. Наприклад, у телеграмі за квітень 1919 р., відправленій із Красного (місце дислокації авіасотні) до Ходорова, де перебувала з 20 січня до червня 1919 р. Начальна команда Галицької армії – вищий орган керівництва збройних сил ЗУНР, – відзвітовано за розвідувальний виліт у напрямку Львів–Городок. У телеграмі за 15 січня 1919 р. летунська команда Красного звертається до Начальної команди із проханням надіслати всі номери необхідних для виконання авіазавдань наказів, оскільки до 15 січня 1919 р. не було надіслано жодного наказу<sup>74</sup>.

Згідно з архівними даними, вже 15 червня 1919 р. летунський курінь підпорядковувався Оперативному штабу НКГА. Тимчасовим комендантом цього куреня

<sup>67</sup> Там само. – С. 165.

<sup>68</sup> ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 25.

<sup>69</sup> *Лемківський І.* Летунство УГА. / *І. Лемківський* // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 11. – С. 8; *Фостаковський І.* Летунство... – С. 223.

<sup>70</sup> ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 25.

<sup>71</sup> Там само.

<sup>72</sup> Там само.

<sup>73</sup> *Литвин М.* Українсько-польська війна... – С. 128; *Фостаковський І.* Летунство... – С. 218; Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – Тернопіль, 1918. – Ч. 2. – 14 грудня. – С. 2–3.

<sup>74</sup> *Литвин М.* Українсько-польська війна... – С. 123; ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 97; Там само. – Спр. 15. – Арк. 154.

і референтом летунства був поручник Слезак<sup>75</sup>. Начальником Оперативного штабу – отаман Вільгельм Льобковіц. До Генерального штабу входили сотники Ріхард Шобер та Роман Гузар. Старшиною для доручення призначений четар Микола Вовкунець, начальник Оперативної канцелярії – хорунжий Петро Микита<sup>76</sup>.

Всі заходи, що стосувалися мобілізації, особових справ, бранки, поповнень, транспорту, амуніції, обозів, санітарії та інтендатури, головний референт фронту та командант етапу мали узгоджувати з начальником Оперативного штабу.

Ще одне документальне (архівне) підтвердження підпорядкування ВПС ЗУНР Начальній команді фігурує в наказі НКГА № 128 від 27 серпня 1919 р., де вказано, що поручник Грушт має здійснити об'єднання 1-ї та 2-ї летунських сотень в одну, передати командування нею поручникові Заславському, а Грушт, згідно з наказом, став командантом і референтом летунства при НКГА. Документ підписаний начальним вождем військ, генералом четарем Тарнавським та начальником штабу Галицької армії полковником Шаманеком<sup>77</sup>.

Окрім летунського куреня, Оперативному штабу Начальної команди на 15 червня 1919 р. підпорядковувались: повітроплавна сотня, дислокована в Озірянах, протиповітряна батарея та панцерні потяги, телеграфний курінь, розвідувальний відділ, залізнодорожний курінь, картографічний відділ і запасна обозна валка, котра перебувала у стані формування<sup>78</sup>.

Крім “летунський курінь”, у документах використано низку інших назв авіації ГА: “летунський відділ українського війська”<sup>79</sup> – можна вважати офіційною і найбільш вживаною в документах та спогадах<sup>80</sup>, “літаки Красне”<sup>81</sup>, “летничий відділ”<sup>82</sup>, “летучий відділ”<sup>83</sup>, на офіційних документах часто проставлена печатка із зображенням лева з короною на голові, обертого об скалу, з написом: “Команда летунського Відділу”<sup>84</sup>.

Противник авіації ГА – польські військово-повітряні сили – мав таку структуру. 21 грудня 1918 р. сформовано Командування військової авіації, котре видало наказ про перейменування авіаційних ескадр із Малопольщі. І бойова ескадра із Кракова перейменована на 5-ту, II ескадра Львівська – на 6-ту, III ескадра Львівська, що прибула з Кракова, – на 7-му. 6-та (перебувала під командуванням поручників Шмідта та Євгеніуша Роланда) та 7-ма (поручника Єжи Борейша) належали

<sup>75</sup> ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 100.

<sup>76</sup> Там само. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 9.

<sup>77</sup> Там само. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 217.

<sup>78</sup> Там само. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 9.

<sup>79</sup> Там само. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 25.

<sup>80</sup> Там само. – Арк. 30; Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – Тернопіль, 1918. – Ч. 2. – 14 грудня. – С. 2–3; *Фостаковський І.* Летунство... – С. 219; *Франко П.* Летунський відділ УГА... – Ч. 10. – С. 3, 5.

<sup>81</sup> ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 26.

<sup>82</sup> Там само. – Спр. 1. – Арк. 41.

<sup>83</sup> Там само. – Арк. 10.

<sup>84</sup> Там само. – Спр. 38. – Арк. 30.

до Львівської летунської групи, котрою командував капітан Кароль Стельмах<sup>85</sup>. Наприкінці січня 1919 р. Командування авіаційних військ реорганізувало Львівську летунську групу в III летунську групу, до складу якої входили 5-та, 6-та, 7-ма ескадри, а також III рухомий авіаційний парк. 6-та і 7-ма ескадри дислокувались у Львові, а 5-та – під Перемишлем на летовищі Гуречку<sup>86</sup>.

Командування III авіаційної групи складалось із командувача – капітан Камілло Періні та ад'ютанта – поручник Юліуш Юркевіч. 5-та ескадра перебувала під командуванням капітана (за фахом – пілот) Станіслава Ясінського. До неї також входили пілоти сержанти: Адольф Н'єміц, Єже Шеруда, Йозеф Карголь, Йозеф Цагашек, авіапостерігачі поручники: Бйолеслав Лепши, Ян Парцінські, Владислав Попель, поручник Желіна. 6-ю ескадрою командував поручник пілот Євгеніуш Роланд. До ескадри входили пілоти поручники: Людвік Ідзіковські, Стефан Стец, Францішек Петер, Адольф В'єсіловські, Тадеуш Верещинські, підпоручник М'єчислав Гарштка, хорунжий Краєвські, авіапостерігачі поручники: Владислав Торун, Адам Тігер, Казім'єж Кубала, Річард Гессе, Стефан Березовські, підпоручник Станіслав П'єтрушкі. 7-ю ескадрою командував капітан Кароль Стельмах (до того командувач Львівської летунської групи), до ескадри входили пілоти поручники: Віктор Роботицкі, Єжи Борейша (колишній її командувач), Зигмунт Костжевські, Артур Юркевіч, сержанти: Тадеуш Комінковські, Ян Стахура, авіапостерігачі поручники: Казім'єж Свошовські, Юліан Павловські, Кароль Фрісер<sup>87</sup>.

Відповідно до ситуації на фронті Командування військової авіації 7 лютого 1919 р. видало наказ про утворення II авіаційної групи, до складу якої увійшла 9-та ескадра під командуванням Францішка Тренквальда, у Кракові формувалась 12-та ескадра. Після прибуття в кінці березня 1919 р. під Перемишль капітан Камілло Періні об'єднав (через слабкий стан) її з 9-ю під командуванням Владислава Матули. Ці дві мали номер 9, а номер 12 у 1920 р. надано 1-й ескадрі Великопольській<sup>88</sup>. В авіаційній структурі польських ВПС діяв також Інспекторат військ авіаційних<sup>89</sup>.

13 квітня 1919 р. утворено IV авіаційну групу під командуванням капітана Слон'євкого, до якої входили 2-га та 3-тя авіаескадри<sup>90</sup>.

Крім цього, необхідно зазначити, що польські ВПС підсилили французькі ескадри при армії генерала Юзефа Галлера, який за згодою Антанти 20 квітня 1919 р. перейшов німецько-польський кордон і 21 був вже у Варшаві. Ця армія сформована на території Франції за угодою з польським урядом, в якій визначено її використання, устрій, статус. Вона зберігала автономію, підпорядковувалась французькому маршалу Ф. Фошу, який був головнокомандувачем союзних військ у Європі. Командний склад, починаючи від

<sup>85</sup> *Kopański T.* Lotnictwo polskie w kampanii polsko-ukraińskiej. – S. 144–145.

<sup>86</sup> *Ibidem.* – S. 145.

<sup>87</sup> *Ibidem.* – S. 146.

<sup>88</sup> *Ibidem.* – S. 145.

<sup>89</sup> *Ibidem.* – S. 147; *Romeyko M.* Jak powstało nasze lotnictwo bojowe? / Marjan Romeyko // *Przegląd Lotniczy (Miesięcznik wydawany przez Departament aeronautyki i sekcję lotniczą Towarzystwa wiedzy wojskowej).* – Warszawa, 1933. – Nr. 5–6. – S. 216.

<sup>90</sup> *Romeyko M.* Jak Powstało nasze lotnictwo... – S. 216; *Kopański T.* Lotnictwo polskie w kampanii polsko-ukraińskiej... – S. 152.

командирів батальйонів, крім командарма, становили французькі офіцери. 14 лютого 1919 р. армія налічувала 857 офіцерів та 90 980 жовнірів. Із них сформовано шість дивізій піхоти й окремі частини, котрі мали прибувати до Польщі по мірі їх комплектування<sup>91</sup>.

У розпорядженні генерала Юзефа Галлера були також і авіаескадри: 39-та, 59-та, 66-та, 162-та, 580-та, 581-ша, 582-га<sup>92</sup>.

**Розпізнавальні знаки й емблематика.** 6 грудня 1918 р. наказом № 22 встановлено розпізнавальні знаки для літаків ГА. Згідно з ним, як розпізнавальні знаки встановлено кольорові квадрати, що наносились на нижню частину крил, відповідно під правим крилом – синій, під лівим – жовтий. Згодом, як стверджує у спогадах П. Франко, в якості розпізнавальних знаків запроваджено круглі кокарди, де зовнішнє коло було блакитним, а внутрішня частина – жовта. Ці знаки наносили на нижню і верхню частину крил, інколи – на бічні частини вертикального оперення, борти фюзеляжу. Також на борт інколи наносили жовтий тризуб, деколи його вписували в синій квадрат<sup>93</sup>. На окремих літаках, переданих гетьманом П. Скоропадським, зберігалися ще старі російські знаки, кокарди біло-синьо-червоного кольору<sup>94</sup>. Деякі дослідники стверджують, що на червень 1919 р. встановлено в як розпізнавальні знаки жовту та синю полоси, котрі наносили на крила та кермо повороту<sup>95</sup>. Ці дані також підтверджують спогади колишніх авіаторів<sup>96</sup>.

Існують згадки І. Фостаковського про використання в якості знаків черепа з кістками – такі літаки належали до винищувального відділу. Це були, як згадує П. Франко, два “Ньюпори”. Один із них винищувач, згідно з ідентифікацією дослідника А. Харука, “Ньюпор XVII Ц. I”. Його фото подає у спогадах І. Фостаковський, проте цих знаків на ньому не видно. Також нам вдалось знайти фото літака із зображеною на борті жінкою з мечем. Досліджено, що авіатори ВПС ЗУНР наносили чорного кольору тризуб на борти літаків<sup>97</sup>.

Поляки теж наносили герби на борти літаків<sup>98</sup>. Нам вдалося віднайти на сторінках польського періодичного видання “Przegląd Lotniczy” (Miesięcznik wydawany

<sup>91</sup> *Литвин М.* Українсько-польська війна... – С. 348–349; *Kopański T.* 16 (39-a) eskadra wywiadowcza 1919–1920 / Т. Kopański. – Warszawa: KWN, 1994. – С. 8, 11.

<sup>92</sup> *Kopański T.* 16 (39-a) eskadra wywiadowcza... – С. 8.

<sup>93</sup> *Харук А.* Крила України: Військово-повітряні сили України, 1917–1920 рр. / А. Харук. – Київ: Темпора, 2008. – С. 74; *Харук А.* Авіація Української Галицької Армії в українсько-польській війні... – С. 94–95; *Франко П.* Летунський відділ УГА / П. Франко // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 11. – С. 12.

<sup>94</sup> *Харук А.* Крила України... – С. 74; *Його ж.* Авіація Української Галицької Армії в українсько-польській війні... – С. 95.

<sup>95</sup> *Его же.* Авиация Украинской Галицкой Армии (1918–1920) / А. Харук // Мир моделей. – 2003. – № 6 [12]. – С. 37.

<sup>96</sup> *Фостаковський І.* Летунство... – С. 227.

<sup>97</sup> Там само. – С. 222, 227; Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1926 рік. – Львів; Київ: Накладом В-ва “Червона Калина”, 1925. – С. 97; *Франко П.* Летунський відділ УГА... – Ч. 11. – С. 9, 12; *Харук А.* Крила України... – С. 49.

<sup>98</sup> *Tarkowski K.* Polskie lotnictwo wojskowe w 1918 r. / К. Tarkowski // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1991. – Nr. 2. – С. 43.



przez Dowództwo lotnictwa) в різних номерах та за різні роки видання емблеми, які редакція поміщала як окрасу в кінці статей різних польських авторів. Ці специфічні символічні емблеми використовували польські ВПС. Так, 3-тя розвідувальна авіаційна ескадра – скелет, що імітує гру на скрипці<sup>99</sup>. 4-та розвідувальна авіаескадра – орла з розправленими крилами, голова котрого повернута ліворуч<sup>100</sup>. 7-ма мисливська – круг, в якому вписаний військовий кашкет, на контори нанесено зірочки<sup>101</sup>. Збереглася фотографія літака “Альбатрос Д 3” 7-ї ескадри ім. Т. Костюшка, на борту котрого нанесено цю емблему<sup>102</sup>. 8-ма розвідувальна авіаескадра використовувала як емблему орла, що тримає в кігтях гвинт літака<sup>103</sup>. 13-та мисливська – коло, в яке вписано блискавку<sup>104</sup>. 21-ша винищувальна – шахівницю з написом “NEL”<sup>105</sup>. Деякі авіатори наносили на борт індивідуальний знак, яким ідентифікувався пілот. Наприклад, такий знак на борту свого “Фоккера Е V” мав поручник пілот Стефан Стец<sup>106</sup>. Віднайдено також емблему у вигляді стрикози однієї з авіаційних шкіл, що діяла в 1919 р., спеціалізувалася на підготовці авіаобсерваторів (спостерігачів)<sup>107</sup>.

В основному поляки використовували в якості розпізнавальних знаків червоно-білу шахівницю, яку наносили на верхню та нижню частину крил, борт літака та стерно поворотів<sup>108</sup>. Як стверджує у спогадах сотник І. Фостаковський, після Варшавського договору на літаках Дієвої армії українці, як і поляки, наносили шахівницю, але синьо-жовту<sup>109</sup>.

Отже, матеріально-технічну базу для формування військово-повітряних сил Західноукраїнської Народної Республіки становили колишні австрійські, російські, німецькі авіаційні формування, які дислокувались у період Першої світової війни на території Галичини. Первинна база для формування польських ВПС – поавстрійське

<sup>99</sup> *Polesiński W.* Do Poległych Lotników / Władysław Polesiński // *Przegląd Lotniczy* (Miesięcznik wydawany przez Dowództwo lotnictwa). – Warszawa, 1937. – Nr. 10. – S. 1333.

<sup>100</sup> *Tuskiewicz O.* Zagon na Korosteń w październiku 1920 / Olgierd Tuskiewicz // *Tamże.* – Nr. 12. – S. 1765.

<sup>101</sup> *Madejski W.* Lotnictwo w bitwie pod Lwowem w sierpniu 1920 roku / Władysław Madejski // *Tamże.* – Nr. 4. – S. 486.

<sup>102</sup> *Тинченко Я.* Герої Українського неба... – С. 55.

<sup>103</sup> *Tuskiewicz O.* Zagon na Korosteń w październiku 1920 r. / Olgierd Tuskiewicz // *Przegląd Lotniczy* (Miesięcznik wydawany przez Dowództwo lotnictwa) – Warszawa, 1937. – Nr. 6. – S. 806.

<sup>104</sup> *Madejski W.* Lotnictwo w bitwie nad Niemnem / W. Madejski // *Tamże.* – S. 949.

<sup>105</sup> *Ejusdem.* Wapniarka / W. Madejski // *Tamże.* – Nr. 5. – S. 656.

<sup>106</sup> *Ejusdem.* Lotnictwo pierwszych dniach obrony Lwowa / W. Madejski // *Tamże.* – Warszawa, 1938. – Nr. 11. – S. 1622.

<sup>107</sup> *Michowski S.* O tradycji myśli kilka / Stanisław Michowski // *Tamże.* – Warszawa, 1937. – Nr. 10. – S. 1359.

<sup>108</sup> *Tarkowski K.* Polskie lotnictwo wojskowe w 1918 r. / K. Tarkowski // *Wojskowy Przegląd Historyczny.* – 1991. – Nr. 2. – S. 43. *Kopański T.* 16 (39-a) eskadra wywiadowcza 1919–1920 / T. Kopański. – Warszawa: KWN, 1994. – Fotografia 30; *Тинченко Я.* Герої Українського неба... – С. 55.

<sup>109</sup> *Фостаковський І.* Летунство... – С. 227.

летовище Левандівка з літаками, які не потребували значного ремонту. Це дало змогу вже 4 листопада 1918 р. здійснити авіанальоти на позиції українців.

Іноземні війська залишили після себе летовища, верстати для ремонту літаків, приміщення для авіаційного пального, майстерні з деревообробними і токарними станками, авіаційні запчастини, а також літаки, які підлягали ремонту. Під керівництвом військового командування ГА зібрано й освоєно велику кількість авіаційного майна та літаків, у результаті чого були сформовані власні ВПС. Поляки ж ще в листопаді 1918 р. на летовищах Галичини зібрали понад 200 літаків, серед яких 12 придатних до негайного використання.

На озброєнні авіації ЗУНР перебували апарати лише іноземного (австрійського, німецького, угорського, російського) виробництва, різних видів і типів. При формуванні авіації ГА значну матеріально-технічну допомогу надало вище військове керівництво Армії УНР. Військова авіація ЗУНР попри гіршу матеріально-технічну базу виявилася доволі боєздатною, хоча їй непросто було протистояти польській авіації, котра мала краще забезпечення.

Головну роль у формуванні військово-повітряних сил відіграв поручник П. Франко. Саме його 1 грудня 1918 р. призначено командантом летунського відділу і референтом летунства при Державному секретаріаті військових справ. Авіаційна реферантура займалася здебільшого адміністративними питаннями, а авіаційний відділ – оперативними. Поділ повноважень був доволі умовним.

Основними організаторами польських ВПС у Галичині були поручники: Януш де Борен, Стэфан Бастир, Стэфан Стец, Євгеніуш Роланд, що перебували в тому ж військовому званні, що і Петро Франко.

Державний секретаріат військових справ та Начальна команда Галицької армії тримали під контролем процес формування цього важливого роду зброї. Авіаційний відділ був спільним із відповідною структурою ДСВС. У розпорядженні про заснування відділу зазначено, що він підлягає безпосередньо ДСВС, проте тактично підпорядковується НКГА, від якої одержує бойові завдання і який звітує про їх виконання, зокрема головнокомандувачеві.

Проведені організаційні дії дозволили реорганізувати до потреб фронту на початку 1919 р. летунський відділ у Перший летунський полк із трьома авіасотнями, котрі були прикріплені до корпусів ГА. Структурно польські ВПС складались із кількох авіаційних груп, до кожної з яких належало кілька авіаескадр.

Для уникнення обстрілів військово-повітряних сил ЗУНР власними ж військами встановлено окремими наказами розпізнавальні знаки, що наносились на фюзеляж, верхню і нижню частини крил, бічні частини вертикального оперення. На переданих гетьманом П. Скоропадським окремим літаках зберігались ще старі російські знаки. У процесі функціонування ВПС вони зазнавали змін. Як польські ВПС, так і ВПС ЗУНР використовували низку метафоричних емблем, що наносили на літак. Вони вказували на належність або до певної ескадри (у випадку поляків), або до певного відділу авіасотні (у випадку українців). Поляки наносили на борт різноманітні індивідуальні знаки. Українці та поляки часто наносили на літаки національні герби.

УДК: 93:37(477.8)“18”/“19”

*Наталія МИСАК*

## **СЕРЕДНЯ ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Галичині спостерігаються суттєві зміни в політичній та соціальній сферах. Під впливом західноєвропейських тенденцій швидкими темпами відбувається формування модерного суспільства, що характеризується переходом від станової до соціально-професійної стратифікаційної системи, в умовах якої одним з основних каналів вертикальних соціальних переміщень стає освіта. Висуваються нові вимоги до громадян. Ідеалом модерного суспільства стає людина активна, цілеспрямована, дієва, самостійна, що покладається лише на власні можливості. У політичній площині ці процеси збігаються з кінцевим етапом українського націєтворення і формуванням національної еліти – модерної світської інтелігенції, яка займає провідні позиції в суспільно-політичному, економічному й культурному житті краю. У таких умовах значно зростає роль освіти в житті суспільства.

Проблему історичного розвитку середньої освіти в Галичині неодноразово піднімали в дослідженнях вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед них варто назвати праці І. Курляк<sup>1</sup>, В. Благого<sup>2</sup>, Д. Герцюка<sup>3</sup>, Т. Завгородньої<sup>4</sup>,

<sup>1</sup> *Курляк І.* Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.) / І. Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.; *Його ж.* Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ століття). Історико-педагогічний аспект / І. Курляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с.

<sup>2</sup> *Благий В.* Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст.: історико-соціологічний аспект / В. Благий. – Львів, 1999. – 76 с.

<sup>3</sup> *Герцюк Д.* Громадська підтримка розвитку української середньої школи в Галичині (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Д. Герцюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 2008. – Вип. 24. – С. 245–252; *Його ж.* Розвиток української приватної освіти в Галичині наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. як вияв громадської ініціативи. / Д. Герцюк // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 2010. – Вип. 26. – С. 221–228; *Його ж.* Освітнє партнерство школи, сім'ї і громади як вияв громадянської активності українців Галичини (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) // *Uszeń – szkoła – nauczyciel: w kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania* / [pod red. Katarzyny Dormus i Ryszarda Ślęczki]. – Kraków, 2012. – Т. 1. – С. 226–234.

<sup>4</sup> *Завгородня Т.* Теорія і практика учнівського самоуправління в гімназіях Галичини (початок ХХ ст. – 1939 р.): монографія / Т. Завгородня, О. Ворошук. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – 220 с.

М. Гаяк-Точек<sup>5</sup> тощо. У них розглянуто особливості освітнього законодавства Австро-Угорської імперії, еволюцію закладів середньої освіти в Галичині, кількісний і якісний склад учнів, зміст освіти та специфіку навчального процесу. Потрібно відзначити спробу польських істориків Г. Сюдута<sup>6</sup> і Л. Сліви<sup>7</sup> простежити вплив гімназій на формування польської інтелігенції. Проте проблема ролі середньої освіти в соціальному структуруванні українського суспільства в Галичині на рубежі XIX–XX ст., зокрема у становленні національної інтелектуальної еліти, залишається практично недослідженою.

Мета статті – проаналізувати особливості середньої освіти в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. і визначити її роль у процесі формування української інтелігенції. Зокрема з'ясувати чинники, що стимулювали й гальмували становлення національної інтелектуальної еліти. Процес формування української інтелігенції в Галичині у вказаний період ускладнювала низка обставин: позиція імперської влади в національному питанні, польсько-українське протистояння, відсутність власних впливових економічних і політичних інституцій, україномовної вищої школи тощо. Значну роль у становленні інтелігенції відіграли середні навчальні заклади – реальні школи та гімназії. Останні були набагато чисельнішими і значно популярнішими серед населення. Переваги їх полягали в тому, що навчання там у фінансовому плані було доступним вихідцям із малозаможних родин, а матуральний іспит\* давав право вступу до вищих шкіл усієї Австро-Угорщини<sup>8</sup>. Середні навчальні заклади були важливими осередками формування особистості майбутньої інтелігенції. До гімназії приходили 10-літні діти, а за 8 років виходили дорослі чоловіки. За період навчання в них формувався не лише інтелект, а й характер, поведінка, мотиваційна база, світогляд загалом. Одним із чинників, що впливали на становлення особистості молодого людини, було гімназійне середовище: особисті контакти як вчителів та учнів, так і між самими гімназистами. Для тих випускників, які не продовжували навчання у вищій школі, знання, вміння й навички, здобуті в гімназіях, ставали життєвою інформаційною базою<sup>9</sup>.

<sup>5</sup> *Gajak-Toczek M. Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772–1914 / M. Gajak-Toczek // Acta Universitatis Lodzensis, Folia Litteraria Polonica. – Lodz: W-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010. – T. 13. – S. 349–358; Eiusdem. Dzieje V Gimnazjum Państwowego we Lwowie – wydarzenia, fakty, sylwetki uczniów i nauczycieli / M. Gajak-Toczek // Acta Universitatis Lodzensis, Folia Litteraria Polonica. – Lodz: W-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. – T. 14. – S. 212–224.*

<sup>6</sup> *Siudut G. Warunki kształcenia inteligencji w lwowskich gimnazjach państwowych w dobie autonomii 1867–1914 / G. Siudut // Lwów: Miasto – społeczeństwo – kultura. – Kraków, 1996. – T. 1: Studia z dziejów Lwowa. – S. 78–89.*

<sup>7</sup> *Śliwa L. Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej / L. Śliwa // Galicja i jej dziedzictwo / [red.: A. Meissner, J. Wyrozumski]. – Rzeszów: W-wo wyższej szkoły pedagogicznej, 1995. – T. 3: Nauka i oświata. – S. 163–169.*

\* Випускники реальних шкіл, щоби продовжити навчання в університеті, повинні були скласти іспит зрілості (матуру) в гімназії.

<sup>8</sup> *Siudut G. Warunki kształcenia inteligencji... – S. 83–84.*

<sup>9</sup> *Śliwa L. Gimnazja galicyjskie... – S. 164–165.*

Характеризуючи особливості системи освіти в Галичині, необхідно наголосити, що у краї, порівняно з іншими територіями Австро-Угорщини, склалася не надто сприятлива ситуація для розвитку середніх шкіл. Провінція посідала останнє місце в імперії за співвідношенням чисельності середніх навчальних закладів до кількості населення. У Галичині на одну таку школу припадало 117 тис. мешканців (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість середніх шкіл в австрійських провінціях на 1905 рік<sup>10</sup>

Провінція	Чисельність середніх шкіл			1 школа на кількість мешканців
	Гімназії	Реальні школи	Разом	
Верхня Австрія	30	19	49	64000
Нижня Австрія	6	2	8	100000
Штірія	9	5	14	97000
Каринтія	3	1	4	92000
Крайна	6	2	8	64000
Побережжя	7	4	11	69000
Тіроль із Форальбергом	9	4	13	76000
Чехія	61	41	102	62000
Моравія	27	31	58	42000
Шлезьк (Сілезія)	7	4	11	62000
Галичина	52	11	63	117000
Буковина	9	1	10	73000
Далмація	5	2	7	85000

Неоднаковим було становище поляків та українців у системі середньої освіти. До 1887 р. у Галичині функціонував лише 1 український середній навчальний заклад – Львівська академічна гімназія (далі – ЛАГ), тоді як польськими були 26 гімназій і 4 реальні школи<sup>11</sup>. У наступні два десятиліття українським громадським організаціям та сеймовим послам у результаті запеклої політичної боротьби вдалося домогтися відкриття ще 4 гімназій й 1 філії ЛАГ. У реальних школах навчання проводилося лише польською мовою. Так, на 1910 р. у Галичині з 70 державних середніх освітніх закладів 64 були польськими, 1 німецьким і лише 5 українськими<sup>12</sup>.

Місцеві органи влади, переважно польські за національним складом, в освітній системі проводили політику дискримінації українців. Як зазначалося на сторінках газети “Діло”, суть її полягала в тому, “щоби з одної сторони всіма засобами під-

<sup>10</sup> Бунт. Наша школа в ярмі // Діло (Львів). – 1907. – Ч. 201. – 19 вересня.

<sup>11</sup> Курляк І. Українська гімназійна освіта... – С. 12; Вистава шкіл народних і середніх галицьких в павільйоні ц.к. Ради шкільної красвої з поглядом на розвиток шкіл народних і середніх в Галичині від року 1868–1894 // Учитель. – 1894. – Ч. 16 і 17. – С. 249–250.

<sup>12</sup> Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 65. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) марта.

пирати продукцію польської інтелігенції, з другої – спиняти продукцію української інтелігенції”<sup>13</sup>. Можна виділити декілька напрямів цієї політики. По-перше, крайовий шкільний закон від 22 червня 1867 р. затверджував у державних середніх школах польську мову викладання. Заснування кожної української гімназії відбувалося на основі спеціальних постанов Галицького сейму, який переважно складався з поляків, а тому не підтримував створення україномовних навчальних закладів, навіть подекуди перешкоджав цьому<sup>14</sup>. Яскравий приклад таких дій – заходи щодо відкриття української гімназії в Перемишлі. 2 жовтня 1884 р. Ю. Романчук вніс на розгляд Галицького сейму пропозицію про реформу системи початкової та середньої освіти, за якою в паралельних гімназійних класах на вимогу батьків щонайменше 25 дітей повинна бути запроваджена друга крайова мова. Ця ідея спричинила широкий резонанс і дискусію як у сеймі, так і серед громадськості<sup>15</sup>. Під час обговорення проблеми виникла думка використати як експериментальний навчальний заклад для втілення реформаторських пропозицій Перемишльську гімназію, де навчалася значна кількість українців. Однак вирішення цього питання затягувалося. Понад два роки воно було предметом багатьох сеймових дебатів і слухань<sup>16</sup>. Ю. Романчук у 1886 і 1887 р. поновлював свої внески щодо відкриття українських паралельних класів, але щоразу документи пересилали на розгляд Крайового виділу\* або сеймової шкільної комісії<sup>17</sup>. Ця проблема спричинила великий розголос у галицькому суспільстві. Свою думку з її приводу висловили професори філософського факультету Львівського університету. У колективному висновку від 17 липня 1886 р. вони заперечили можливість достатнього оволодіння гімназистами понятійним апаратом двох мов, а тому висловилися проти розширення сфери використання української мови в середній школі<sup>18</sup>. Зрештою, 24 січня 1887 р. сейм прийняв ухвалу про створення при державній гімназії в Перемишлі паралельних

<sup>13</sup> Польська політика в області середнього шкільництва // Діло. – 1913. – Ч. 206. – 16 н. ст. (3 ст. ст.) вересня.

<sup>14</sup> *Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Dzieje narodu i państwa polskiego* / J. Buszko. – Warszawa, 1989 – S. 33; *Bobrzyński M. Z moich pamiętników* / M. Bobrzyński. – Wrocław; Kraków: W-wo zakładu imienia Ossolińskich, 1957. – S. 173.

<sup>15</sup> *Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892* / J. Moklak. – Kraków, 2004. – S. 148–181.

<sup>16</sup> *Чорновол І. З історії українського парламентаризму: проблема української гімназії в Перемишлі на форумі Галицького сейму (1884–1895)* / І. Чорновол // Молода нація. – 2001. – № 1. – С. 127–139.

\* Крайовий виділ – виконавчий орган крайової автономії. До його складу входили маршалок сейму і шість сеймових послів. Крайовий виділ функціонував протягом однієї каденції сейму. До його компетенції входили питання, що стосувалися автономії краю, виконання доручень сейму, підготовка законопроектів, а також контроль за діяльністю нижчих органів територіального самоуправління.

<sup>17</sup> Руська гімназія в Перемишлі // Діло. – 1895. – Ч. 10. – 13(25) січня.

<sup>18</sup> *Зашкільняк Л. Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.)* / Л. Зашкільняк // *Lwów: Miasto – społeczeństwo – kultura.* – Kraków: W-wo Naukowe WSP, 1998. – Т. 2: *Studia z dziejów Lwowa* / [pod. red. H.-W. Żalińskiego i K. Karolczaka]. – S. 392–393.

класів (т. зв. “паралельок”) з українською мовою викладання. А в липні того ж року імператор затвердив цю постанову<sup>19</sup>. Перші українські класи почали функціонувати з початку 1888/89 н. р. Швидке і постійне зростання чисельності вихованців навчального закладу спонукало сеймових послів та деякі громадські організації домагатися перетворення “паралельок” в окрему українську гімназію. З такою вимогою в липні 1892 р. до Міністерства віросповідань і освіти (далі – МВіО) звернулося товариство “Народна рада”<sup>20</sup>. Подання подібного змісту в січні 1895 р. вніс на розгляд Галицького сейму О. Барвінський<sup>21</sup>. Цю пропозицію підтримала шкільна комісія. А вже 12 травня 1895 р. імператор затвердив постанову про трансформацію паралельних класів у самостійну державну гімназію з українською мовою викладання<sup>22</sup>.

Багато років тривала боротьба за відкриття середньої школи у Станиславові. Численні петиції з цього приводу подавались на розгляд Крайової шкільної ради\* (далі – КШР) і Галицького сейму від імені українських сеймових послів, учасників повітових віч, батьків, Руського педагогічного товариства\*\* (далі – РПТ), Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – НТШ) тощо. Але всі звернення з тих чи тих причин відхилялися<sup>23</sup>. Наприкінці 1903 р. – на початку 1904 р. під час сеймових дебатів із приводу відкриття Станиславівської гімназії частина польських депутатів висунула ідею утравкізації\*\*\* середніх шкіл Галичини. Ця думка спричинила

<sup>19</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 178 (Крайова шкільна рада, м. Львів). – Оп. 3. – Спр. 347. – Арк. 4–4 зв.

<sup>20</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 352. – Арк. 25–26.

<sup>21</sup> Руська гімназія в Перемишлі // Діло. – 1895. – Ч. 10. – 13(25) січня.

<sup>22</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 347. – Арк. 31–32.

\* Крайова шкільна рада (КШР) – вищий орган для контролю й управління школами в Галичині, створений за розпорядженням імператора від 25 червня 1867 р. Офіційно рада функціонувала від 24 січня 1868 р. до 1921 р. і підпорядковувалась МВіО. Функції цього органу полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, призначенні директорів і педагогічного персоналу, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо. Членами КШР були: намісник як голова, представники крайової влади, місцевого самоуправління, духовенства, освітніх установ. Як правило, до КШР входило 20 поляків та 4 українці, з 1907 р. це співвідношення становило відповідно 26 до 9.

\*\* Руське педагогічне товариство (РПТ) – засноване у Львові в 1881 р. ініціативною групою, до якої входили А. Яновський, В. Барвінський, А. Вахнянин, Г. Врецьона й ін. Організація мала на меті об’єднати українських вчителів в єдину громаду для спільного вирішення різних справ громадського та домашнього виховання рідною мовою, боротися за створення нових українських шкіл, а також прагнула надавати моральну і матеріальну допомогу своїм членам. З 1889 по 1914 р. РПТ видавало власний журнал – двотижневик “Учитель”. У 1912 р. товариство змінило назву на “Українське педагогічне товариство”. Проіснувало до початку Першої світової війни.

<sup>23</sup> Діло. – 1904. – Ч. 200. – 4(17) вересня.

\*\*\* Утравкізм – двомовність. Вперше думку про двомовний формат середніх шкіл у Галичині запропонував депутат сейму А. Малецький в 1884 р. під час обговорення внеску Ю. Романчука про реформу початкових і середніх шкіл. Однак така ідея спричинила загальний протест і була відхилена.

гостру дискусію в польському й українському середовищах і майже одноставно була відхилена. Противниками двомовності виступили і КШР, і Товариство вчителів вищих шкіл, і РПТ. Всі вони вважали, що така система освіти гальмуватиме культурний розвиток обох народів<sup>24</sup>. Завдяки цілеспрямованій і наполегливій роботі українці домоглися відкриття власної середньої школи у Станиславові аж в 1905 р.<sup>25</sup>.

Від 1900 р. і до початку Першої світової війни тривала безуспішна боротьба за створення української гімназії в Самборі<sup>26</sup>. Численні петиції і звернення громадян та організацій залишились без відповіді. Аналогічними були результати всіх заходів щодо відкриття українських середніх шкіл у Бучачі та Чорткові<sup>27</sup>.

Така цілеспрямована політика місцевої влади зумовила дискримінацію українського населення в галузі середньої освіти. Це яскраво підтверджують статистичні дані. У Галичині на українську державну середню школу припадало 675 140 українців, на польську – 71 635 поляків<sup>28</sup>.

Загалом на 1 українську державну гімназію відкривали 11 аналогічних польських навчальних закладів<sup>29</sup>. Зрозуміло, така кількість українських шкіл не відповідала кількості всіх охочих здобути середню освіту, яка постійно зростала (табл. 2, 3). Щобільше, українці серед народів австрійської частини імперії посідали останнє місце за співвідношенням середніх шкіл до числа мешканців<sup>30</sup>.

Таблиця 2

### Національний склад вихованців галицьких середніх шкіл (державних і приватних із правом прилюдності)<sup>31</sup>

Навчальний рік	Українці	%	Поляки	%	Інші	Разом
1866/7–1870/1	1 661	22,5	5 222	70,6	499	7 382
1871/2–1875/6	1 226	20,5	5 102	73,4	624	6 952
1876/7–1880/1	1 446	17,5	6 163	74,7	642	8 251
1881/2–1885/6	1 811	16,9	8 160	75,9	771	10 742
1886/7–1890/1	2 003	17,8	8 611	76,4	654	11 268
1891/2–1895/6	2 244	18,6	9 373	77,8	431	12 048
1896/7	2 518	16,52	12 320	80,83	404	15 242

<sup>24</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 1–20, 53, 56 б–59.

<sup>25</sup> Грушевський М. Що ж далі? (В справі руських гімназій) / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. 29. – Кн. 1. – С. 1; Курляк І. Українська гімназійна освіта... – С. 13.

<sup>26</sup> О руську гімназію в Самборі // Діло. – 1909. – Ч. 157. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) липня.

<sup>27</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 346. – Арк. 1, 58, 61–64.

<sup>28</sup> Баран С. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл / С. Баран // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1910. – Т. 2. – С. 144.

<sup>29</sup> Його ж. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 65. – 21 н. ст. (8 ст. ст.) марта.

<sup>30</sup> Бунт. Наша школа в ярмі // Діло. – 1907. – Ч. 176. – 20 серпня.

<sup>31</sup> Баран С. З поля національної статистики... – С. 146; Його ж. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню // Діло. – 1912. – Ч. 68. – 25 н. ст. (12 ст. ст.) марта.



1897/8	2 792	16,95	13 260	80,49	423	16 475
1898/9	3 092	17,48	14 142	79,97	450	17 684
1899/0	3 363	17,66	15 248	80,08	430	19 041
1900/1	3 528	17,63	16 053	80,24	425	20 006
1901/2	3 900	17,84	17 552	80,27	434	21 886
1902/3	4 204	17,69	19 151	80,58	412	23 767
1903/4	4 557	17,84	20 644	80,84	337	25 538
1904/5	5 027	18,36	22 018	80,41	337	27 382
1905/6	5 484	18,83	23 341	80,16	293	29 118
1906/7	5 896	19,20	24 526	79,95	263	30 685
1907/8	6 023	19,74	24 253	79,49	237	30 513

Таблиця 3

Національний склад українських гімназій в Галичині<sup>32</sup>

Навчальний рік	Українці	%	Поляки	%	Разом усіх гімназистів
1896/7	853	100	–	–	853
1897/8	945	99,79	1	0,11	947
1898/9	1 181	99,83	1	0,09	1 183
1899/0	1 371	99,78	2	0,15	1 374
1900/1	1 467	99,87	2	0,13	1 469
1901/2	1 721	100	–	–	1 721
1902/3	1 950	99,95	–	–	1 951
1903/4	2 173	99,91	–	–	2 175
1904/5	2 396	99,92	–	–	2 398
1905/6	2 819	99,93	–	–	2 821
1906/7	3 082	99,97	1	0,03	3 083
1907/8	3 281	99,97	–	–	3 282

Другим напрямом була полонізаційна політика КШР, яка відала справами початкової і середньої освітніх ланок у Галичині. За згодою цієї інституції активно засновувалися польські приватні гімназії саме в тих місцевостях, де існували аналогічні українські школи, – в Чорткові, Яворові, Борщеві, Кутах і Рогатині<sup>33</sup>.

По-третє, ускладнювався доступ українців до середніх навчальних закладів через систему початкової освіти. На відміну від Західної Галичини, на східних теренах краю в сільських місцевостях, де переважало українське населення, створювались трикласні початкові школи. Їхні випускники, щоб мати змогу вступити до гімназії, повинні були продовжити навчання у школах вищого типу, які розташовувалися в містах. Це потребувало значних фінансових витрат, що не завжди міг дозволити

<sup>32</sup> Баран С. З поля національної статистики... – С. 163.

<sup>33</sup> Там само. – С. 123; Галицький сойм і руські гімназії // Діло. – 1909. – Ч. 200. – 11 н. ст. вересня (20 ст. ст. серпня).

собі селянин. Крім того, в 1906 р. КШР видала розпорядження, згідно з яким у міські багатокласні школи заборонялося приймати сільських дітей<sup>34</sup>.

Погіршувало ситуацію й те, що українські гімназії, через їх мізерну кількість, були вкрай переповненими (часто класи налічували по 50–60 учнів)<sup>35</sup>, а тому молодь мусила продовжувати освіту в польських школах, де відчувала на собі вплив польського патріотичного виховання. Так, у 1905/06 н. р. у 5 українських гімназіях навчалось 2 709 українців, а в польських – 2 775<sup>36</sup>. Загалом чисельність українських вихованців середніх шкіл не перевищувала 19 %, тоді як польських сягала 80 %<sup>37</sup>.

Ще гірша ситуація склалася в реальних школах, які готували технічну інтелігенцію. У другій половині 1890-х років кількість українців у цих навчальних закладах була мізерною – в межах 73–158 осіб<sup>38</sup>. На початку ХХ ст. вона дещо збільшилася, але порівняно з поляками залишалася незначною. Так, у 1910 р. українські вихованці склали тільки понад 7 % від загальної чисельності учнів усіх 13 реальних шкіл Галичини<sup>39</sup>. Подібна ситуація дуже негативно позначилася на підготовці українських технічних кадрів.

На кваліфікацію майбутньої інтелігенції впливали особливості навчального процесу і педагогічна майстерність викладачів, яка не відзначалася високим рівнем. КШР активно впроваджувала політику призначення в середні школи заступників вчителів (т. зв. суплентів). Як правило, цю категорію поповнювали не тільки особи без відповідної освіти і кваліфікації, а й навіть без досвіду педагогічної роботи<sup>40</sup>. Цілком очевидно, що вони не могли гарантувати учням належного рівня знань. Яскраво схарактеризував цю ситуацію М. Грушевський: “На заступників приймається все ще не філософів, отже укінчених або і неукінчених теологів, медиків і правників. Такі дилетанти є рідко коли совісними і фахово образованими учителями. Вони глузують собі часто з всяких вказівок шкільних властей, відбувають години лиш «так собі» за напасть, класифікують по-свому молодіж і заподівають на довгі літа і науці і дисципліні великі шкоди”<sup>41</sup>. У середній освіті спостерігалася тенденція до збільшення кількості некваліфікованих педагогічних сил<sup>42</sup>. На 1905 р. в усіх середніх навчальних закладах супленти становили 47,4 % педагогічного персоналу<sup>43</sup>.

<sup>34</sup> До середніх шкіл! // Діло. – 1908. – Ч. 155. – 14 н. ст. (1 ст. ст.) липня; Середня школа не для Русинів // Діло. – 1907. – Ч. 151. – 20 н. ст. липня.

<sup>35</sup> Недостачі наших гімназій // Діло. – 1911. – Ч. 172. – 5 н. ст. серпня (23 ст. ст. липня).

<sup>36</sup> До середніх шкіл! // Діло. – 1908. – Ч. 155. – 14 н. ст. (1 ст. ст.) липня.

<sup>37</sup> Баран С. З поля національної статистики... – С. 146; Галицькі школи середні // Діло. – 1900. – Ч. 3. – 5(17) січня.

<sup>38</sup> Гуркевич В. Русини-Українці в галицьких середніх школах / В. Гуркевич // Молода Україна (Львів). – 1900. – Ч. 1. – С. 35.

<sup>39</sup> Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню // Діло. – 1912. – Ч. 67. – 23 н. ст. (10 ст. ст.) марта.

<sup>40</sup> Брак учителів в середніх школах // Діло. – 1902. – Ч. 59. – 13(26) марта.

<sup>41</sup> Ортоскоп (Михайло Грушевський). Наше середнє шкільництво в світлі статистики // Учитель. – 1905. – Ч. 17. – С. 264.

<sup>42</sup> Там само.

<sup>43</sup> Бунт. Наша школа в ярмі // Діло. – 1907. – Ч. 175. – 17 серпня.

Зауважувалася ще одна аномалія: в українських гімназіях відсоток некваліфікованих вчительських кадрів був вищим, ніж у польських<sup>44</sup>. Наприклад, у 1890 р. в ЛАГ із 33 осіб викладацького складу 17 (51,5 %) становили супленти<sup>45</sup>. Подібна ситуація тривала і в наступні роки. Зокрема в 1910 р. у філії цього ж навчального закладу працювало 29 педагогів, із них – 19 (65,5 %) суплентів<sup>46</sup>. Така ж картина була і в інших середніх школах. Так, у Перемишльській українській гімназії в 1908 р. заступники обіймали 20 із 37 вчительських посад<sup>47</sup>.

Некваліфікованість педагогів, їхні антиукраїнські позиції часто ставали приводом для відтоку українців із гімназій. Яскраві свідчення про такі реалії в Тернопільській гімназії залишив Є. Олесницький. У спогадах він описав колоритну постать катехита о. В. Копитчака, який мав на меті “найбільше українських учеників репробувати, приневолити їх покинути заведення, або й зовсім закинути науку”<sup>48</sup>. Таке ставлення педагога до навчального процесу призвело до того, що з 50 українських гімназистів, які вступили до 1-го класу разом з Є. Олесницьким, закінчили навчання лише 3.

Недоліками українських середніх шкіл, що гальмували формування інтелігенції, були практично відсутнє національне виховання й орієнтація на класичну освіту. Вивчення історії та географії обмежувалося галицьким регіоном. Рівень тогочасного викладання яскраво ілюструють спогади С. Шухевича. Відомий громадський діяч і адвокат так охарактеризував роки навчання в Академічній гімназії у Львові: “Крім мертвеччини, поданої шабльоново зі шкільних підручників, не давано учням нічогоісного, що могло б формувати їх молоденьку душу в якімнебудь напрямі. «Історію рідного краю» учено після підручника польського професора д-ра Тадея Левицького на українську мову. Самозрозуміло, що в тім підручнику з нашої історії не було майже нічого, а зате польську історію трактовано дуже докладно”<sup>49</sup>. Викладання рідної мови спотворювалось полонізмами і церковнослов’янськими архаїзмами. Як зауважив М. Пачовський, “хлопчаина з села, вступаючи до гімназії, говорив кращою мовою, як окінчений матурист!”<sup>50</sup>.

Загалом середня освіта не відповідала вимогам тогочасного суспільства. Недоліки її вдало запримітив С. Томашівський. Він писав: “... наука наших середніх шкіл не відповідає потребам дійсно освіченого чоловіка, вона і завузька рамами, не

<sup>44</sup> Діло. – 1903. – Ч. 166. – 25 липня (7 серпня).

<sup>45</sup> ЦДАЛ України. – Ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів). – Оп. 51а. – Спр. 666. – Арк. 1–2.

<sup>46</sup> Недостачі наших гімназій // Діло. – 1911. – Ч. 172. – 5 н. ст. серпня (23 ст. ст. липня).

<sup>47</sup> Перемиська укр. руська гімназія в цифрах // Діло. – 1909. – Ч. 179. – 16 н. ст. (3 ст. ст.) серпня.

<sup>48</sup> *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя / Є. Олесницький / [упоряд.: М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий]. – Львів: В-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – С. 170.

<sup>49</sup> *Шухевич С.* Моє життя. Спогади / С. Шухевич. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – С. 111.

<sup>50</sup> *Пачовський М.* Становище й наука українсько-руської мови як викладової в наших гімназіях / М. Пачовський. – Львів, б. р. – С. 3.

простора глибиною, недобрна якістю і не обнімає навіть усіх найважливіших галузей людського знання. Причини тому не лише у самій хибній шкільній системі, що в багато дечім перестаріла, але й в обставинах незалежних від міродайних сфер, передовсім у фізичних перепонах, що не дозволяють в короткім часі шкільної науки опанувати стільки різнорідних відомостей рівночасно”<sup>51</sup>.

Особливої уваги заслуговує викладання в польських реальних школах української мови, яке перебувало на дуже примітивному рівні. За навчальним планом вивчення української мови починалося з 3-го класу. Варто лише зауважити, що чимало випускників-українців реальних шкіл навіть не вміли писати українською. Щобільше, на початку ХХ ст. у цих закладах не було жодного кваліфікованого вчителя української мови<sup>52</sup>.

Польська громадськість краю вбачала ще деякі недоліки саме українських середніх шкіл. Зокрема “Gazeta Narodowa” стверджувала про випадки терору і примусу щодо українців, щоб ті посилали дітей в українські, а не польські навчальні заклади. Одним із способів такого впливу був загальний осуд: імена батьків, діти яких навчалися в польських гімназіях, публікували на сторінках преси. Другий недолік – поблажливість до учнів під час складення підсумкових і випускних іспитів, що, за твердженням друкованого органу, заохочувало до вступу в українські середні школи. Головною ж вадою “Gazeta Narodowa” вважала те, що під впливом українських політичних партій у вихованців цих навчальних закладів культивувався шовіністичне ставлення: соціальна та національна заздрість до польського населення Галичини<sup>53</sup>. Очевидно, такі твердження перебільшені і їх треба сприймати в контексті тодішнього польсько-українського протистояння у краї.

На процес підготовки майбутньої української інтелігенції, крім малочисельності середніх шкіл, недосконалості та значної перевантаженості навчального процесу, негативно впливало матеріальне становище молоді. Оскільки більшість її походила з незаможних селянських, вчительських і священничих родин, то часто не мала змоги оплатити навчання та проживання в місті. Наприклад, у Львові в 1900 р. квартира для гімназиста у середньому коштувала 16 кор.\* на місяць із додатковою оплатою продуктами споживання<sup>54</sup>. У Коломиї на 1910 р. місячні

<sup>51</sup> *Томашівський С.* Про самоосвіту / С. Томашівський // Молода Україна. – 1900. – Ч. 4. – С. 126.

<sup>52</sup> В справі науки руської мови в галицьких школах реальних // Діло. – 1909. – Ч. 211. – 25 н. ст. (12 ст. ст.) вересня.

<sup>53</sup> *Dziwne pojęcia o patryotyzmie* // *Gazeta Narodowa* (Lwów). – 1911. – № 53. – 5 marca.

\* Крона (корона) – грошова одиниця, введена в обіг в Австро-Угорській імперії у результаті грошової реформи 1892 р. До того у країні використовували гульдени (флорини), які поділялися на 100 крейцерів. Утім більш поширеною була напівофіційна назва гульдена “золотий ринський”. Співвідношення між старою і новою валютою було таким: 1 гульден = 2 кронам, 1 крейцер = 2 геллерам. Гульден паралельно з кроною перебував в обігу до 1899 р.

<sup>54</sup> *Утриско О.* Спогади про Академічну гімназію з рр. 1900/1902 / О. Утриско // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості. 1878–1978. – Філадельфія; Мюнхен, 1978. – С. 411.

видатки на проживання і харчування одного гімназиста, залежно від побутових умов\*, становили від 10 до 60 кор.<sup>55</sup>. Для порівняння: на початку ХХ ст. галицький учитель у середньому отримував місячну платню в розмірі 79 кор. 25 гел.<sup>56</sup>, тому не завжди міг половину її виділити на навчання і проживання в повітовому місті однієї своєї дитини. Промовисті свідчення про побут у Львові гімназистів – це спогади В. Нагірного про роки навчання в реальній школі у Львові: “Мені майже зовсім забракло усього, що було потрібне не тільки до науки, але і до життя. Я не мав ані одної книжки, ані що з’їсти. Нераз жилося кілька днів сухим горохом, купленим за кілька крейцерів. ... Підчас тріскучої зими ходив я в легкій, майже літній одежині. Теплішу одежину, що її я мав, позичив я пізньої осені одному товаришеві, який спав на «Високім Замку», та він не віддав її мені”<sup>57</sup>. Зрозуміло, що, потрапивши в нове середовище, дуже часто гімназистам доводилося самим дбати про життя. Такі чинники суттєво впливали на скорочення кількості вихованців середніх освітніх закладів упродовж шкільного року. Загалом в українських гімназіях щороку не закінчували навчання від 7 до 15 % учнів<sup>58</sup>.

Середні школи були своєрідним засобом контролю за розвитком суспільної свідомості. Вони не тільки не сприяли формуванню в майбутньої інтелігенції самостійних думок, поглядів і науково-критичного світогляду, а часто перешкоджали цьому. Молоді заборонялося студіювати будь-яку літературу, не затверджену офіційним навчальним планом<sup>59</sup>. Отже, в освітній системі краю заохочували до “репродукування чужих думок і досвідів”<sup>60</sup>. Це негативно впливало на процес формування української інтелектуальної еліти.

Втім, кількість українських вихованців державних середніх шкіл постійно збільшувалася, однак їх питома вага, порівняно з поляками, залишалася незмінною – приблизно 16–20 %<sup>61</sup>.

Українська громадськість намагалася покращити ситуацію через заснування приватних середніх навчальних закладів, в яких значно більше уваги приділяли

\* Варто зауважити, що побутові умови, в яких проживали учні гімназій, були вкрай незадовільними. В одній кімнаті часто мешкало від 2 до 9 учнів. Кімнати були низькими, тісними, вогкими, переважно з одним вікном. Більшість гімназистів – позбавлена нормального (тричі на день) збалансованого харчування.

<sup>55</sup> Даниш Н. Житє молодіжи укр. гімназії в Коломиї / Н. Даниш // Наша школа (Львів). – 1910. – Кн. 2. – С. 33.

<sup>56</sup> З шкільної статистики // Учитель. – 1904. – Ч. 21. – С. 330.

<sup>57</sup> Нагірний В. З моїх споминів / В. Нагірний // Нагірні, Леви: Історія родини. Статті, спогади, наукові розвідки, архівні матеріали. – Львів, 2000. – С. 71.

<sup>58</sup> Борковський А. Галицькі середні школи в шк. р. 1908 / А. Борковський // Діло. – 1909. – Ч. 242. – 2 н. ст. падолиста (20 ст. ст. жовтня); Даниш Н. Нарис ц. к. історії гімназії з руською викладною мовою в Коломиї від її основи 1892/3 до 1911/12 року / Н. Даниш. – Коломия, 1912. – С. 25.

<sup>59</sup> Темницький В. Микола Ганкевич / В. Темницький – Львів, 1932. – С. 11–12.

<sup>60</sup> Іванчук О. Non scholae, sed vitae. З нашої середньої школи / О. Іванчук // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. 33. – Кн. 1. – С. 78.

<sup>61</sup> Баран С. З поля національної статистики... – С. 146.

національному вихованню. Подібні школи були чи не єдиним способом позитивно вирішити проблему підготовки української інтелектуальної еліти. Високо оцінюючи значення цих інституцій, М. Грушевський наголошував: “Відкриваючи свої приватні заклади, ми ставимо справді нерукотворний пам’ятник, скріплюємо себе як народ, виховуємо для себе власну інтелігенцію, з надією дивимося у майбутнє”<sup>62</sup>.

Процес творення української приватної середньої освіти був складним: він охоплював роз’яснювальну і популяризаторську роботу серед населення, насамперед батьків і майбутніх гімназистів, організацію підготовчих курсів до вступу. Громадська активність була настільки дієвою, що упродовж двох років, з 1908 по 1910 р., у Галичині організовано 35 гімназійних підготовчих курсів, з яких постали перші приватні українські гімназії<sup>63</sup>.

Однак вони не були надто популярними серед молоді, оскільки більшість дипломів про закінчення подібних шкіл не давали змоги продовжувати освіту. Наприклад, у 1910 р. із шести українських приватних гімназій лише дві – в Рогатині та Городенці – мали право прилюдності\*. Щобільше, саме в цих навчальних закладах зосереджувалося понад 62 % всіх вихованців приватних середніх шкіл (490 учнів із 790)<sup>64</sup>. Згодом статус державного навчального закладу здобула ще й Яворівська гімназія. Для порівняння треба зауважити, що на 1910 р. у краї функціонувало 19 польських приватних середніх шкіл із правом прилюдності, до 1912 р. їх кількість зросла до 44<sup>65</sup>. До початку Першої світової війни в Галичині з’явилися ще дві приватні гімназії, засновані, як й інші, завдяки ініціативі та фінансовій підтримці Українського педагогічного товариства, в Долині (1911) та Чорткові (1912). Найвищого рівня розвитку з усіх приватних навчальних закладів досягла гімназія в Городенці, яку порівнювали із зразковими середніми школами Австрії<sup>66</sup>.

Аналізуючи цю проблему, необхідно зауважити, що значний вплив на формування української, насамперед педагогічної, інтелігенції мали також вчительські семінарії\*\*. Вони офіційно не належали до категорії середніх навчальних закладів

<sup>62</sup> *Грушевський М.* Українські приватні школи / М. Грушевський // Календар “Просвіти” на 1911 рік. – Львів, 1911. – С. 197.

<sup>63</sup> *Герцюк Д.* Розвиток української приватної школи... – С. 226.

\* Право прилюдності (або публічності) – надавалося приватному навчальному закладу та прирівнювало його до статусу державного. Документи про закінчення таких шкіл визнавала держава, і вони давали змогу молоді продовжувати освіту у вищих навчальних закладах.

<sup>64</sup> *Демедчук С.* Приватні українські гімназії в 1910 р. / С. Демедчук // Діло. – 1910. – Ч. 275. – 9 н. ст. грудня (26 ст. ст. падолиста); Українські приватні гімназії в минулیم шкільнім році // Діло. – 1911. – Ч. 156. – 18 н. ст. (5 ст. ст.) липня.

<sup>65</sup> Польські приватні гімназії у Східній Галичині // Діло. – 1913. – Ч. 236. – 22 н. ст. (9 ст. ст.) жовтня.

<sup>66</sup> *Курляк І.Є.* Українська гімназійна освіта... – С. 15.

\*\* Вчительські семінарії готували педагогічних працівників для початкової школи. Виникнення цих навчальних закладів було частиною освітньої реформи в Австро-Угорщині й санкціонувалося “Основним шкільним законом” від 22 листопада 1870 р. Умовами вступу до педагогічних семінарій було досягнення абітурієнтами 15-річного віку, хороший фізичний стан, закінчення виділової школи або мінімум 2-го класу гімназії, а також успішне складення вступного іспиту. Крім того, вступники повинні були подати

(вважалися професійними школами), але суспільство сприймало їх як освітні установи середньої ланки і вони користувалися великою популярністю серед населення<sup>67</sup>. Зазвичай, у них навчалися незаможні учні, які не могли здобути освіти в гімназії чи в реальній школі. Учительські семінарії в освітній системі Австро-Угорської імперії були своєрідним безвихідним тунелем, оскільки після їх закінчення молодь не мала змоги продовжувати освіту в жодному вищому навчальному закладі.

У цій галузі ситуація також склалася не на користь українського населення. У Галичині на 1 учительську семінарію припадало 522 тис. жителів. Це найгірший показник з-поміж усіх австрійських земель<sup>68</sup>.

Австро-угорське освітнє законодавство не санкціонувало відкриття на галицьких землях учительських семінарій з українською мовою викладання. Щобільше, з 1906 р. набрала чинності сеймова ухвала, згідно з якою було дозволено засновувати лише польські або двомовні педагогічні школи<sup>69</sup>. Тому на східних теренах краю функціонували тільки утравквістичні заклади такого типу. Це було значним утиском національних прав українців, оскільки такі вчительські семінарії не могли підготувати необхідної кількості україномовних вчителів. У 1912 р. з усіх 18 навчальних закладів\* 8 були польськими, а 10 – двомовними<sup>70</sup>. В утравквістичних семінаріях викладання половини предметів (гуманітарних) здійснювалося польською і половини (природничих) – українською мовами. Насправді ж утравквізм учительських семінарій був декларативним, бо на практиці цього пропорційного співвідношення майже ніколи не дотримувались. Тогочасна преса рясніє повідомленнями про численні випадки вивчення в утравквістичних семінаріях майже всіх

---

свідоцтво здоров'я, видане повітовим лікарем, і свідоцтво моральності, підтверджене парафіяльним священиком та цивільним урядом. Зарахування до семінарій відбувалося на конкурсній основі. Навчання було безкоштовним, а для найздібніших студентів призначались державні стипендії. Така підтримка від держави зобов'язувала студентів після закінчення щонайменше протягом шести років працювати на посаді вчителя. В інших випадках колишні семінаристи мусили повернути всі кошти. Термін навчання в жіночих учительських семінаріях становив 4 роки, в чоловічих – 3, а з 1891 р. – також 4. Там викладали 16 предметів: німецька й польська, а на східних теренах – також українська мови, педагогіка, релігія, каліграфія, всесвітня історія, географія, математика, фізика, природознавство з гігієною, малювання, музика тощо.

<sup>67</sup> Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / [редкол.: М. Ярмаченко (відп. ред.), Н. Калениченко (заст. відп. ред.), С. Гончаренко та ін.]. – Київ: Рад. школа, 1991. – С. 171; *Благий В.* Шкільництво в Галичині... – С. 14.

<sup>68</sup> Бунт. Наша школа в ярмі // Діло. – 1907. – Ч. 175. – 17 серпня.

<sup>69</sup> Приватний український мужеський учительський семінар у Львові // Діло. – 1912. – Ч. 146. – 1 н. ст. липня (18 ст. ст. серпня).

\* З 1871 р. у Галичині було 9 учительських семінарій: 3 жіночі (польська у Кракові, утравквістичні у Львові та Перемишлі) й 6 чоловічих (польські – у Кракові, Новому Санчі (згодом переведена до Тарнова), Ряшеві, польсько-українські – у Львові, Тернополі та Станиславові). Згодом почали діяти ще 3 педагогічні школи для юнаків: з 1892 р. – у Самборі та з 1895 р. – у Сокалі та Кросні.

<sup>70</sup> Приватний український мужеський учительський семінар...

предметів польською мовою, про відсутність українських вчителів, про викладання польськими педагогами української мови тощо<sup>71</sup>.

Яскравим прикладом урядової політики в цьому питанні стало міністерське розпорядження, видане 1902 р. для утравквістичних педагогічних закладів у Східній Галичині. За цим документом 2 навчальні курси повинні бути двомовними, 7 – викладатись польською і лише 4 – українською мовами<sup>72</sup>. Зрозуміло, що за таких умов утравквізм був лише фікцією. Цілком слушно змалював наявну ситуацію С. Баран. Він, зокрема, писав: “За винятком двох чи трьох провінційних учительських семінарів, всі шкільні предмети, крім греко-католицької релігії і української мови, викладають всюди виключно по-польськи, а учителі математики, історії природи і господарства роблять велику концесію, коли українському учневі дозволять в цих предметах відповідати по-українськи, бо польські учні з правила відповідають по-польськи. Ще гірше стоїть справа з державними жіночими учительськими семінарами; тут поза годинами греко-католицької релігії і української мови панує неподільно польщина так, що характер тих закладів є фактично чисто польський”<sup>73</sup>.

Шкільна адміністрація всіляко обмежувала доступ до семінарій українській молоді. Наприклад, у 1902/03 н. р. до такого закладу в Тернополі було прийнято лише 17 українських юнаків із 70 охочих. Для порівняння: тоді ж зараховано на навчання 42 поляки з 45<sup>74</sup>. В 1904/05 н. р. у Станіславівській чоловічій семінарії на 1-й курс прийнято всього 7 абітурієнтів-українців із 70<sup>75</sup>. Ще гірша ситуація склалася в жіночих навчальних закладах. На відміну від чоловічих, їхня чисельність не збільшувалася від 1871 до 1910 р., коли була відкрита нова державна утравквістична семінарія для дівчат у Бережанах<sup>76</sup>. Тому ці заклади не могли підготувати необхідної кількості педагогів, попри дуже великий конкурс на вступних іспитах. Упродовж 1880–1890-х років у семінаріях відсоток українських юнаків коливався в межах 13–27 %, а дівчат – 7–9 % від загальної чисельності студентів<sup>77</sup>.

<sup>71</sup> Галицьке шкільництво і Русини // Діло. – 1889. – Ч. 36. – 15(27) лютого; Утравквізм в семінаріях учительських // Діло. – 1887. – Ч. 14. – 5(17) лютого; Діло. – 1891. – Ч. 8. – 10(22) січня; *Верига В.* Там, де Дністер круто в’ється. Історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках. 1899–1939 / В. Верига. – Торонто: Срібна Сурма, 1974. – С. 32–35.

<sup>72</sup> В справі викладового язика в учительських семінаріях // Діло. – 1902. – Ч. 196. – 2(15) вересня.

<sup>73</sup> *Баран С.* Галицьке шкільництво в цифровім освітленню / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 62. – 18 н. ст. (5 ст. ст.) марта.

<sup>74</sup> Приватний український мужеський учительський семінар...

<sup>75</sup> Там само; Другий красвий з’їзд українського народного учительства // Діло. – 1912. – Ч. 217. – 26 н. ст. (13 ст. ст.) вересня.

<sup>76</sup> *Баран С.* Галицьке шкільництво в цифровім освітленню / С. Баран // Діло. – 1912. – Ч. 63. – 19 н. ст. (6 ст. ст.) марта; Галицьке шкільництво в шк. р. 1909/10 // Діло. – 1910. – Ч. 219. – 3 н. ст. жовтня (20 ст. ст. вересня).

<sup>77</sup> *Rocznik statystyki Galicyi* / [pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Lwów, 1898. – R. 5: 1894–1897. – S. 97.



Варто зупинитися ще на одній особливості функціонування учительських семінарій. Шкільна адміністрація краю покладала на них завдання виховати майбутніх педагогів на засадах християнської моралі, в дусі покори і цілковитої лояльності до австрійської влади, водночас придушуючи в зародку будь-які вияви національної свідомості. Як слушно зауважив Л. Баїк, “протягом всього періоду навчання семінаристи перебували під постійним наглядом викладачів, у повній ізоляції від суспільно-політичного і культурного життя. Найменша підозра у неблагонадійності закінчувалася для них, як правило, виключенням з навчального закладу”<sup>78</sup>. Тому важко говорити про виховання в утравквістичних семінаріях національно свідомого педагога. А газета “Діло” взагалі назвала випускників цих закладів “почасти національно скривленим” елементом<sup>79</sup>.

Шкільна влада вбачала загрозу з боку інтелектуально розвинутих сільських вчителів, тому намагалася обмежити семінаристів у знаннях. Упродовж 1890-х років у Галицькому сеймі активно обговорювали законопроекти про поділ учительських семінарій на два типи: для підготовки педагогів сільських і міських шкіл; а в 1893 р. навіть були розроблені, але не втілені, навчальні плани для цих закладів. Зрештою, попри численні блокування пропозицій українськими й частиною польських депутатів, у 1907 р. закон був ухвалений<sup>80</sup>.

Українські громадські організації, сеймові та парламентські послі всіяко намагалися покращити ситуацію з підготовки національної педагогічної інтелігенції. Ця робота проводилася в кількох напрямках. По-перше, постійно лунали вимоги про покращення викладання української мови та не лише декларативного зрівняння її у правах із польською. Втім, більшість таких звернень залишалася без відповіді<sup>81</sup>.

Другим напрямом боротьби були вимоги відкриття нових учительських семінарій. Українські громадські діячі активно працювали для створення утравквістичних педагогічних закладів у тих місцевостях, які могли гарантувати значний відсоток українських семінаристів. Однак крайова влада переважно займала зовсім протилежні позиції. Якщо інколи українцям вдавалося домогтися відкриття двомовної семінарії у Східній Галичині, то майже відразу на противагу створювали польську семінарію в західній частині краю. Часто подання українських громадських організацій і послів взагалі відхиляли<sup>82</sup>.

<sup>78</sup> *Баїк Л.* За освіту трудящих / Л. Баїк. – Львів: В-во при ЛДУ видавничого об’єднання “Вища школа”, 1983. – С. 12.

<sup>79</sup> Одноцілість в нашій шкільництві // *Діло*. – 1912. – Ч. 78. – 6 н. ст. квітня (24 ст. ст. марта).

<sup>80</sup> *Барна М.* Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772–1939 pp.): методичний посібник / М. Барна // *Рідна школа*. – 1998. – № 7–8. – С. 38; *Baik Ł. H.* Z historii rozwoju ukraińskiej szkoły w Galicji / Ł. H. Baik // *Galicja i jej dziedzictwo*. – Rzeszów: W-wo wyższej szkoły pedagogicznej, 1995. – Т. 3: Nauka i oświata / [red.: A. Meissner, J. Wyrozumski]. – S. 154.

<sup>81</sup> *Діло*. – 1891. – Ч. 8. – 10(22) січня; *Справозданє з діяльності головного виділу Руського товариства педагогічного у Львові за час від 1881 до 1890 // Учитель*. – 1891. – Ч. 19. – С. 296.

<sup>82</sup> *Учитель*. – 1895. – Ч. 11. – С. 173; *Діло*. – 1904. – Ч. 19. – 24 січня (6 лютого).

Третім напрямом боротьби за покращення педагогічної освіти в Галичині для українців було створення приватних учительських семінарій. Як не дивно, але такі кроки цілком схвалювала крайова влада. Однак ці заклади не дуже суттєво впливали на підготовку саме української педагогічної інтелігенції. Більшість були польсько- або німецькомовними. На 1914 р. із 35 таких шкіл лише 4 були українськими і 2 – польсько-українськими<sup>83</sup>. Крім того, всі українські семінарії, на відміну від польських, не мали права прилюдності, тобто документи про їх закінчення держава не визнавала<sup>84</sup>. Таке право вони отримали лише в 1912 і 1914 р.

Кількість вихованців українських приватних вчительських семінарій була досить низькою. Наприклад, протягом 1903/04 н. р. у педагогічному закладі РПТ у Львові навчалось 17 студенток, наступного року – 47<sup>85</sup>. Це зумовлювали фінансова скрута установ і висока платня за навчання (в семінаріях РПТ вона становила 20 кор., тоді як у польських – в межах 10–15 кор.)<sup>86</sup>.

Варта уваги і проблема розвитку середньої освіти для жінок. Адже наприкінці XIX – на початку XX ст. жіноча інтелігенція в Галичині лише починала формуватися. Значне гальмування цього процесу зумовлювало правове становище жінки, а також консервативно усталена в суспільстві її соціальна роль як дружини, матері та господині. За часів Австро-Угорщини жінки зі середньою освітою зустрічались порівняно рідко. Походили вони, як правило, з інтелігентних і священничих родин<sup>87</sup>. До початку XX ст. у Галичині єдиними навчальними закладами для дівчат були вчительські семінарії. Хоча українки зазнавали в них значної дискримінації, про що вже мовилося, все ж такі професійні школи замінили для них гімназії<sup>88</sup>. За розпорядженням МВіО від 11 грудня 1900 р. з'явився новий тип жіночих середніх освітніх закладів – ліцеї з 6-річним терміном навчання. Вони були покликані надати необхідний рівень знань для здобуття фахової освіти<sup>89</sup>. На 1910 р. у краї нараховувалося таких 13, з яких лише Перемишльський ліцей був україномовним<sup>90</sup>.

<sup>83</sup> *Meissner A.* Prywatne seminaria nauczycielskie żeńskie w Galicji doby autonomicznej 1896–1914. Powstanie działalność i kadra nauczycielska / A. Meissner // *Galicja i jej dziedzictwo*. – Rzeszów: W-wo wyższej szkoły pedagogicznej, 1996. – Т. 6: Nauczyciele galicyjscy. Udział polskich nauczycieli galicyjskich w rozwoju teorii pedagogicznej i badań naukowych 1860–1918 / [pod red. Andrzeja Meissnera]. – S. 152–155.

<sup>84</sup> *Баран С.* Галицьке шкільництво в цифровім освітленні / С. Баран // *Діло*. – 1912. – Ч. 63. – 19 н. ст. (6 ст. ст.) марта.

<sup>85</sup> *Meissner A.* Prywatne seminaria nauczycielskie żeńskie... – S. 163; *Діло*. – 1904. – Ч. 155. – 13(26) липня.

<sup>86</sup> *Meissner A.* Prywatne seminaria nauczycielskie żeńskie... – S. 158.

<sup>87</sup> *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1999. – С. 39; *Юцишин І.* На часі (Голос в дискусії про народне учительство) / І. Юцишин // *Діло*. – 1911. – Ч. 174. – 8 н. ст. серпня (26 ст. ст. липня).

<sup>88</sup> *Hulewicz J.* Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX / J. Hulewicz. – Kraków, 1939. – S. 233.

<sup>89</sup> *Ярема О.* Жіночі ліцеї і їх реформа / О. Ярема // *Наша школа*. – 1912. – Кн. 4–5. – С. 15.

<sup>90</sup> *Курляк І.* Класична освіта... – С. 67–68.

Утім чисельність українських ліцеїсток, порівняно з польськими, була незначною. Наприклад, у 1911 р. в таких закладах навчалося 246 (18,4 %) українок і 1 049 (78,4 %) представниць польської національності<sup>91</sup>.

Від моменту створення ліцеї перебували на нижчому кваліфікаційному рівні, ніж гімназії, а документи про їх закінчення не давали можливості здобути вищу освіту. Щоб усунути ці недоліки, МВіО постановою від 14 червня 1912 р. започаткувало реформу навчальних закладів. Відтепер випускниці ліцеїв отримували свідоцтво, яке прирівнювалось до свідоцтва про закінчення гімназії і давало змогу продовжити освіту<sup>92</sup>.

Необхідно зауважити, що в тогочасних джерелах спостерігаємо неоднозначну, швидше навіть негативну, оцінку ролі середніх шкіл у становленні національної інтелігенції у краї. Численні публікації перенасичені риторикою про дискримінацію українців за національною ознакою, про перешкоди з боку місцевої адміністрації у доступі українцям до середніх шкіл, про некваліфікованість педагогічного персоналу в цих навчальних закладах, про відсутність там українського національного виховання і пропагування польських шовіністичних ідей тощо.

Натомість мемуаристика початку ХХ ст. дещо по-іншому оцінює вплив гімназій і реальних шкіл на кристалізацію національно свідомої інтелектуальної еліти. Автори спогадів не применшують негативних тенденцій, що спостерігались у середніх навчальних закладах (утраквізм, недостатній рівень підготовки викладачів, дискримінація тощо), але водночас наголошують на неоціненній ролі громади, молодіжної ініціативи й самоорганізації у задоволенні своїх національних і духовних потреб. Наприклад, Є. Олесницький високо оцінює значення Тернопільської гімназії для кристалізації свідомості тогочасної молоді, а роки навчання в ній вважає “справжньою школою громадського життя й патріотичного виховання”<sup>93</sup>. Та чи не найбільший вплив на тодішню молодь мали т. зв. “громади” – таємні гуртки, які у другій половині ХІХ ст. почали виникати в середовищі гімназистів. Відомо про діяльність таких організацій у ЛАГ, Тернопільській, Станиславівській, Рогатинській гімназіях. Вони мали на меті поширювати національну самоосвіту, підвищувати рівень політичної свідомості, культури молоді тощо. Ці організації через пропагування вивчення історії, української мови й літератури заповнювали прогалини національно-патріотичного виховання, які виникали в середній школі. Дуже вдало схарактеризував їх роль у формуванні української інтелігенції Є. Олесницький: “З гімназії виходили молоді люди, борці за українську ідею, які відтак справджували її в пізнішій житті своєю діяльністю серед суспільности. Їх ідеологія довершувалася вже в гімназіях, в університет вони приходили вже готові. В гімназійних організаціях, у «Громадах», творилися основи їх світогляду, яким вони керувались усе життя. В «Громадах» училися вони бути вірними синами

<sup>91</sup> *Słowo Polskie* (Lwów). – 1912. – № 130. – 18 marca.

<sup>92</sup> *Курляк І.* Класична освіта... – С. 77.

<sup>93</sup> *Аркуша О.* “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України”: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького / О. Аркуша // *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя / Є. Олесницький / [упоряд.: М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий]. – Львів: В-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – С. 33.

свого народу, розуміти його минуле, заглядати в народню душу. Тут настали молоді сили до боротьби з ворогами нації”<sup>94</sup>. Членство у громадах сприяло зміцненню національної свідомості учнів, розширенню їх кругозору, формуванню стійких ідейних переконань.

На початку ХХ ст. осередком для реалізації молодіжних ініціатив стала приватна українська гімназія в Рогатині. Завдяки тодішньому її директорові М. Галушинському в навчальному закладі по-новому підійшли до вирішення проблем розумового та національно-патріотичного виховання. Всіляко заохочувались різні форми співпраці дирекції гімназії та її вихованців. Замість таємних молодіжних гуртків тут діяли “Шкільні громади”, яким керівництво навчального закладу передало певні повноваження: опіка над малозабезпеченими учнями, сприяння організації роботи бібліотеки, проведення урочистостей і свят, контроль за дотриманням дисципліни у школі тощо<sup>95</sup>.

Помітний вплив на формування української інтелігенції мала ще одна громадська ініціатива – створення т. зв. бурс (інститутів, інтернатів) для утримання за невелику платню гімназійної молоді. Більшість таких інституцій засновувались під егідою РПТ. Загалом на 1910 р. товариство утримувало 21 бурсу в різних містах Галичини<sup>96</sup>. Ці інституції, крім турботи про матеріально-побутові умови молоді, дбали і про її національно-патріотичне виховання, дозвілля. Там під керівництвом вихователів юнаки й дівчата поглиблювали знання з історії, культури, читали заборонену в гімназіях літературу. Звичними в бурсах були святкування різних урочистостей, вечорниць. Оцінюючи значення інституту св. Миколая РПТ у Львові для становлення української інтелігенції, один з його вихованців С. Шухевич зауважив: “Інститут одразу став осередком, де поміж молоддю закріплювався патріотизм, а головно закріплювалася різниця між українством та росіянізмом...”<sup>97</sup>.

Отже, середні школи мали помітний вплив на становлення української інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Адже саме в цих закладах відбувалося формування особистості з власним чітким світобаченням, моральними принципами й усвідомленням своєї ролі в житті суспільства. Однак цього впливу не треба перебільшувати. Його радше можна схарактеризувати як негативний. Такі чинники, як дискримінаційна політика крайової влади щодо відкриття українських середніх навчальних закладів, переповнення останніх, недостатній рівень знань, які одержувала молодь у цих закладах, низька кваліфікація більшості педагогічного персоналу гальмували процес виховання інтелігенції.

<sup>94</sup> Олесницький Є. Сторінки з мого життя... – С. 177.

<sup>95</sup> Герцюк Д. Освітнє партнерство школи... – С. 231.

<sup>96</sup> Його ж. Розвиток української приватної школи... – С. 224.

<sup>97</sup> Шухевич С. Моє життя... – С. 145.

УДК: 329.7(477.54:=162.1)“192/193”

*Ольга НИКОЛАЄНКО***ПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ РУХ  
НА ХАРКІВЩИНІ В 1920–1930-х РОКАХ**

Історія поляків Харківщини привертає увагу багатьох дослідників. Серед них як вітчизняні історики й краєзнавці, так і польські науковці<sup>1</sup>. У періодичному науковому збірнику “Польський альманах”, що виходить у Харкові, висвітлені різні аспекти життя польських мешканців регіону: їх участь у громадському житті, внесок у наукову та культурно-мистецьку спадщину<sup>2</sup>. Поляки почали оселятися в Харкові ще з початку XIX ст., коли в місті з’явився університет, а з другої його половини, із часу перетворення міста на великий промисловий і культурний центр, їх кількість все більше зростала. Разом з усіма мешканцями регіону вони несли тягар випробувань XX ст. Для багатьох із них Харків став другою батьківщиною, і тому сьогодні історією польського населення Слобожанщини цікавляться науковці, Польське консульство міста, любителі.

Мета статті – розглянути національно-культурне життя поляків Харкова в 1920–1930-х роках, його основні етапи й особливості. В основі дослідження – документи Державного архіву Харківської області (ДАХО), на підставі яких можна проаналізувати, як розвивалися польські національні інституції в місті, хто і як сприяв збереженню рідної культури, як політика радянської влади завдала нищівного удару харківській полонії.

Початок Першої світової війни спричинив значний приплив біженців та евакуйованих із Привіслінської губернії – місця бойових дій. У 1917 р. на початку 1920-х років польське населення разом з іншими жителями міста переживало революційні потрясіння, жахи війни, розрухи, постійні зміни режимів.

За переписом 1924 р. у Харківській губернії налічувалося 6 190 поляків<sup>3</sup>. 17 грудня 1926 р. був проведений всесоюзний перепис, який показав зменшення кількості польського населення Харківської губернії до 4 479 осіб<sup>4</sup>. Отже, його питома вага з 1920 р., коли вона становила 2,73 % від всього населення, до 1926 р.,

<sup>1</sup> *Kijas A.* Polacy na uniwersytetie Charkowskim. 1805–1917 / A. Kijas. – Poznań, 2005. – 258 s.; *Madzik M.* Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921 / M. Madzik, M. Kozłowski, K. Latawiec, D. Tarasiuk. – Lublin, 2012. – 213 s.

<sup>2</sup> Польський альманах. – Харків, 2002–2014. – Вип. 1–6.

<sup>3</sup> *Єременко Т.* Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. XX ст. / Т. Єременко. – Київ, 1994. – С. 9.

<sup>4</sup> Місто Харків та інші міста й селища міського типу Харківської округи. Матеріали всесоюзного перепису населення 17.XII.1926 р. – Харків, 1928. – С. 118–119.

коли аналогічний показник складав 1,33 %, зменшилася на 48,7 %, що пояснює процес повернення на Батьківщину, реевакуація, цієї частини населення.

У кінці грудня 1919 р., після встановлення влади більшовиків у місті, при Харківському губернському Партиїному комітеті було створено Польське губернське бюро (Польгуббюро), яке очолив Сергій Канарський (1890–1937). Перед Польбюро стояло декілька завдань, які виконували інформаційно-партиїний, культурно-просвітницький, військовий і видавничий відділи. Головна мета першого з них – точний перелік польських партиїних сил, другого – влаштування мітингів, концертів, вистав, відкриття клубу та реалізація його культурних завдань. Військовий відділ займався обліком кадрів, які б могли брати участь у військових діях, а видавничий – друком брошур, листівок, прокламацій тощо<sup>5</sup>.

На початок березня 1920 р., незважаючи на активну роботу бюро – проведення лекцій, мітингів, роз’яснювальних бесід, – його кількість налічувала лише 8 членів, 25 готувалися до вступу. Розуміння необхідності розширення своєї діяльності змусило бюро видати наказ про реєстрацію всіх поляків-комуністів. Тоді ж виникла ідея об’єднати польську людність у клубі, яку підтримали на колегії польської секції Губернського відділу народної освіти 30 березня 1920 р.<sup>6</sup> Робітничий клуб ім. Л. Варинського, польського марксиста, під керівництвом О. Славінського розпочав діяльність у квітні 1920 р. До 1922 р. кількість членів клубу налічувала 150 осіб, які відвідували лекції, хоровий і драматичний гуртки<sup>7</sup>.

Разом із робітничим був відкритий і клуб ім. Веселовського, що об’єднав польську молодь Харкова, але від початку діяв більш активно: працювали економічний, музичний, художній, гімнастичний гуртки, на добровільних засадах функціонувала бібліотека<sup>8</sup>.

Очільницею клубу стала Леокадія Стржельчик, яка походила з харківської польської родини, мала педагогічну освіту і присвятила себе освітній справі. Із прибуттям на Харківщину польських біженців під час Першої світової війни вона в 1916 р., а їй на той час було 16 років, очолила дитячий притулок Громадського комітету, потім – дошкільну секцію Губернського відділу освіти, пізніше – викладала в польській школі<sup>9</sup>. Найпопулярнішими секціями у клубі були драматична, хорова та лекційна.

У 1921 р. при Центральному комітеті Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) створено Польське бюро, яке функціонувало до 1931 р. У 1922 р. визначено мету цієї організації – “проникнення партиїного впливу в товщу польського трудового населення”. Очоловав Польське бюро Б. Скарбек (Б. Шацький)<sup>10</sup>. Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934) провадив партиїну роботу серед польського населення декілька років. Його соціалістичні переконання

<sup>5</sup> Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 292. – Арк. 17 зв.

<sup>6</sup> ДАХО. – Ф. Р – 820. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 6, 9.

<sup>7</sup> ДАХО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 725. – Арк. 21.

<sup>8</sup> ДАХО. – Ф. Р – 820. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 164.

<sup>9</sup> Там само. – Спр. 534. – Арк. 2.

<sup>10</sup> *Єременко Т.* Польська національна меншина... – С. 12.

виявилися ще в 1908 р., коли він став членом Польської партії соціалістичної (ППС) і навчався на курсах цієї партії у Кракові. Пізніше вів революційну роботу, навчаючись у Київському політехнічному університеті. А з 1917 р., вступивши до Російської комуністичної партії (більшовиків) (РКП (б)), очолював культурно-освітній відділ губернського комісаріату в польських справах<sup>11</sup>. На Харківщині Б. Скарбек брав участь у боротьбі із впливом Католицької Церкви.

На обліку Польської секції Харківського губернського комітету перебувало 105 комуністів-поляків, які проводили роботу на підприємствах міста. Польська секція регулярно їх збирала на партійні збори, гуртки, контролювала діяльність робітничого клубу та всіх його підрозділів<sup>12</sup>. У 1925 р. її чисельність збільшилася до 347 осіб, але діяльність вимагала бажати кращого: при ній не було своєї школи політичної грамоти, а це – провідне завдання організації, активність членів на зборах – незначна. Водночас продовжував роботу робітничий клуб, працювала бібліотека<sup>13</sup>.

Отже, починаючи з 1919 р., коли в Харкові була встановлена радянська влада, а на території України йшли бойові дії, більшовики прагнули залучити на свій бік поляків. Але, як показала практика, організації, створені з метою комуністичного виховання, не користувалися популярністю. Більшість польського населення згуртовували клуби, які проводили культурно-масову роботу, а їх діяльність давала змогу зберігати національні традиції, мову.

У квітні 1923 р. на XII З'їзді РКП(б) сформовано основні положення політики коренізації, яка практично втілювалася у двох аспектах: українізації та забезпеченні реалізації прав національних меншин. Поряд із Центральною комісією у справах національних меншин при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (ВУЦВК), метою якої було встановлення безпосереднього зв'язку між урядом України та національними меншинами, положення від 29 квітня 1924 р. започатковувало її місцеві органи – комісії або бюро, до компетенції яких входило сприяти культурно-освітньому розвитку етнічних меншин, засновувати школи, які б навчали дітей рідною мовою<sup>14</sup>.

У 1920-ті роки національно-культурна робота повинна була провадитися через низку державних закладів, якими стали радянські школи, де навчання велось польською мовою. У них викладали польську, українську, російську мови, історію Польщі. У Харкові на той час таких шкіл залишилося лише дві, що було пов'язано з від'їздом польського населення на батьківщину. У резолюції бюро окружного партійного комітету зазначалось завдання виховної роботи у школі: "...розробити питання про охоплення дітей національних меншостей, що навчаються в загальних школах, виховною роботою, враховуючи побутовий устрій

<sup>11</sup> Горбуров К. Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934): маловідома біографія лідера "польської комуністичної роботи" в УРСР / К. Горбуров // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2012. – № 1. – С. 181–207.

<sup>12</sup> ДАХО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 725. – Арк. 21.

<sup>13</sup> Там само. – Спр. 1247. – Арк. 3.

<sup>14</sup> Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті рр.): коренізація і денационалізація / Л. Якубова // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 38.

цього населення – боротьба з релігійними обрядами, традиціями”<sup>15</sup>. Отже, школа повинна була стати надійним інструментом у боротьбі з Церквою. Школи постійно стикалися з низкою проблем: бракувало вчителів, підручників, приміщень. Звернення до державних структур по допомогу не давали очікуваних результатів.

Як показують дослідження, такі випадки були непоодинокими. У багатьох школах національних меншин гостро стояла проблема педагогічних кадрів, оскільки основним критерієм відбору на ці посади був класовий підхід<sup>16</sup>. Кадрова політика в харківській школі № 100 (польській) стала тому яскравим прикладом, коли на зміну директорці О. Ганцваль, яка викладала російську мову, призначено поляка Л. Тжесецького, який на той час не мав вищої освіти<sup>17</sup>.

Підтримка національної освіти та культури, в її більшовицькому варіанті, відбувалася паралельно з утисками Католицької Церкви та її представників. Харківський костел, що довгий час був не тільки центром зібрань поляків, але й осередком духовної культури, ініціатором благодійництва, зазнав переслідувань. Так у 1926 р. був заарештований та засланий до Соловків о. Вікентій Ільгін<sup>18</sup>.

Разом зі сприянням культурно-освітньому розвитку Комісія у справах національних меншин мала контролювати діяльність всіх підвідомчих їй організацій, втілюючи політику партії в життя. Так у резолюції по доповіді “Про обслідування польського клубу в напрямку національних взаємовідносин” відзначалося, що “основним завданням Польського робітничого клубу є перш за все втягнення в клуб трудящих поляків та виховання їх в комуністичному дусі польською мовою”<sup>19</sup>.

Так політика коренізації, з одного боку, сприяла розвитку різних національних установ, а з іншого – надавала цим установам яскравого партійного забарвлення, боролася з тими, хто не “вписувався” у пролетарську культуру, що зводило нанівець роботу з долучення польської меншини до національно-культурного життя.

Наприкінці 1920-х років польські клуби об’єднались у Польський робітничий клуб, який очолив Адам Ягодзинський. Він народився в 1874 р., брав участь у революційних подіях в Москві, під час військових дій служив у Червоній армії. Після закінчення курсів Комуністичного університету ім. Свердлова в Москві працював, в основному, на Поділлі на посадах завідувача Польбюро<sup>20</sup>.

Перевірки, котрі проводили партійні органи з метою виявлення недоліків, доводили, що за тодішніх умов їхню діяльність можна було “покращити” тільки виданням наказів і постанов, оскільки клуб не отримував по декілька місяців

<sup>15</sup> ДАХО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 165.

<sup>16</sup> Гуцало Л. Національні меншини України в політиці коренізації 20–30-х рр. ХХ ст. / Л. Гуцало // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: зб. статей. – Київ, 2006. – Вип. 29. – С. 119.

<sup>17</sup> Ніколаєнко О. Освітня діяльність харківської полонії / О. Ніколаєнко // Формування історичної пам’яті: Польща і Україна: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12 травня 2007 р.). – Харків, 2008. – С. 340–349.

<sup>18</sup> Шуйський І. Таємниця віри. Життєпис отця Вікентія Ільгіна / І. Шуйський // Там само. – С. 296–305.

<sup>19</sup> ДАХО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 145.

<sup>20</sup> ДАХО. – Ф. 99. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 6.



асигнувань на роботу, розташовувався далеко від кварталів, де мешкали робітники тощо<sup>21</sup>. Єдиним активним осередком залишався драматичний гурток молоді, якому партійні чиновники ставили у провину “неорганізованість”.

На листопадовому пленумі 1933 р. у резолюції про “Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні” зазначалося, що “послаблення більшовицької пильності партійних організацій у роботі серед трудящих національних меншостей, особливо серед польської та німецької людності, призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та інше, польськими та німецькими фашистськими елементами”, що відкрило нову трагічну сторінку в історії польського населення України<sup>22</sup>. Із 1933 р. в Україні розпочинається широка кампанія з пошуку “фактів засміченості антирадянськими елементами”, “контрреволюціонерів”, “диверсантів”<sup>23</sup>.

Ці постанови знаменували новий етап у національно-культурній політиці країни. Значні соціально-економічні трансформації, спричинені індустріалізацією, впровадження сталінської командно-адміністративної системи управління призвели не тільки до поступового згортання культурної політики серед національних меншин, цькування та переслідування активістів національного руху, але й до переходу до прямих репресій та фізичного винищення представників національних груп<sup>24</sup>.

Перевірки з метою виявлення “шкідників”, “шпигунів”, “контрреволюціонерів” стосувалися шкіл і різних національних організацій. Перевірили, звичайно, і Польський клуб. Звіт, представлений директором, дає уявлення про його діяльність. Штат товариства складався з 14 осіб, з яких 5 належали до обслуговувального персоналу, інші – виконували організаційні функції: кіномеханік, бібліотекар, керівники драматичного і стрілецького гуртків, піаніст тощо.

У 1934 р. до клубу входило 318 осіб. Працювало декілька гуртків, серед яких спортивний, військовий, крою та шиття, драматичний. Про останній треба сказати окремо. Заснований театр мав назву “Темафор” – театр малих форм. До його складу входили аматори, які розпочали т. зв. темафорівський рух.

Харків тоді був одним із центрів драматичного мистецтва завдяки діяльності Л. Курбаса та театру “Березіль”, який він заснував. У будинку Польського клубу працював темафор “Веселий пролетар”, очолюваний Я. Бортником. Він став взірцем того, як трупа, яка не мала основного репертуару і була приреченою на

<sup>21</sup> ДАХО. – Ф. П-15. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 97.

<sup>22</sup> Національні меншини в Україні в ХХ ст. Політико-правовий аспект. – Київ, 2000. – С. 147.

<sup>23</sup> Рубльов О. Шкіц до історії загибелі української “полонії”. 1930-ті рр. / О. Рубльов // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2003. – Вип. 13. – Ч. 1: Україна–Польща: історія і сучасність: зб. наук. праць і спогадів пам’яті П. М. Калениченка (1923–1983). – С. 284.

<sup>24</sup> Кальян С. Реалізації більшовицької національної політики в УРСР (1920–1939) / С. Кальян // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: зб. статей. – Київ, 1999. – Вип. 6. – С. 458.

працю в умовах клубних сцен, стала одним із найкращих професійних театральних колективів<sup>25</sup>.

Основним репертуаром польського “Темафору”, як і інших національних чи заводських театрів, були сцени-мініатюри, естрадні, співочі, танцювальні номери, оперети, сатирично-комічні чи ліричні етюди, водевілі тощо<sup>26</sup>. Театр виїжджав із виставами на підприємства Харкова й області. Його танцюристи займали призові місця на обласних олімпіадах. Щомісяця театр давав 5-7 постанов і концертів, не враховуючи вечорів у Польському клубі.

Дослідники театрального мистецтва вбачають у розвитку театрів малих форм наслідування курбасівських ідей: природності сценічного існування, імпровізації, колективності творчості<sup>27</sup>. Однак не можна оминати й того факту щодо революції, про що пишуть дослідниці Ю. Полякова, Г. Ботунова, що в Харкові існувала ціла плеяда театрів-мініатюр, які залюбки сприймала харківська публіка<sup>28</sup>. Серед них була й аматорська трупа Польського дому.

Існування польського аматорського театру та його діяльність у місті свідчать про прагнення поляків мати осередок національно-культурного життя. А “засміченість” бібліотеки книгами “польських буржуазних письменників” доводить, що партійність не була головною ознакою літературних уподобань читачів.

Після перевірки клубу розпочалися “чистки” і новий етап “активізації” партійної роботи. Провідними завданнями організації стали: налагодження зв’язків із підприємствами, де працювали поляки, проведення агітаційної роботи з метою вступу їх до клубу, організація лекцій, концертів. Головою клубу в 1934 р. став Ян Одинецький (1904–1937). До наявних форм діяльності додалися ще введення гуртка політичної грамоти, організація гуртка вивчення польського революційного руху, встановлення зв’язків із місцевими партійними осередками<sup>29</sup>.

У серпні 1934 р. на засіданні бюро міського комітету слухалася справа “Про роботу Польського клубу”, в постанові якої зазначалося, що “клуб є очищеним від класово-чужих та ворожих елементів”, що, по суті, означало відсторонення від діяльності в організації активістів<sup>30</sup>.

У середині 1930-х років радянське керівництво продовжувало пошуки “шкідників” різних націй. У 1935 р. ЦК КП(б)У прийняв постанови “Про польський

<sup>25</sup> Ботунова Г. Харківський театр “Веселий пролетар” (1927–1931 рр.): уроки історії / Г. Ботунова // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – Київ, 2010. – Вип. 6. – С. 65–90.

<sup>26</sup> Галонська О. Темафорівський рух як складова частина мистецького життя Харківщини / О. Галонська // Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтва. Архітектура і мистецтво. – 2009. – № 9. – С. 13–21.

<sup>27</sup> Там само. – С. 20.

<sup>28</sup> Полякова Ю. Театри мініатюр в Харькове: репертуари, жанри, исполнители / Ю. Полякова // Universitates. – 2008. – № 4. – С. 68–86.

<sup>29</sup> ДАХО. – Ф. 99. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 3.

<sup>30</sup> Там само. – Спр. 161. – Арк. 117–119.

сектор при газетному технікумі в Харкові”, “Про польській сектор при Харківському Педінституті”, на підставі яких ці навчальні заклади закрили<sup>31</sup>.

У 1937 р. маховик репресій набув нечуваного розмаху<sup>32</sup>. 11 серпня в закритому листі до наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова було наказано з 20 серпня “розпочати широку операцію, направлену до повної ліквідації місцевих організацій ПВО (Польської військової організації)”, яку потрібно було закінчити у тримісячний термін<sup>33</sup>.

У серпні 1937 р. у Харкові почалися арешти, які заторкнули польських робітників заводів, викладачів польської школи. Друга хвиля репресій прокотилася у вересні–жовтні того ж року і стосувалася, в основному поляків та польських євреїв, які обіймали незначні посади на підприємствах. Майже всіх заарештованих звинувачено у шпигунстві та передачі даних, викладачів польської школи і членів Польського клубу – у проведенні націоналістичної пропаганди<sup>34</sup>. Внаслідок “операції по розгрому Польської військової організації” загинуло 28 ні в чому невинних осіб – членів Польського клубу, викладачів польської школи, службовців підприємств польської національності. Доля цих людей була невідомою для їхніх рідних і близьких. Лише в 1957 р. справу переглянуто, а засуджених реабілітовано, але обставини їхньої загибелі залишалися “під замком” ще довгий час.

Отже, польське населення Харківщини мало значний досвід підтримки й розвитку національної культури, закладений інтелігенцією міста ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Із 1920-х років, із впровадженням політики коренізації, в Харкові була сформована мережа закладів, відповідальних за впровадження більшовицької політики у середовищі національних меншин. Однак польська громадськість підтримувала ініціативи, пов’язані зі сталими традиціями аматорського театру чи влаштуванням бібліотеки, на протипагу лекціям з історії революційного руху чи гуртків політичної грамоти.

Пошук “шпигунів” і “контрреволюціонерів” серед поляків розпочався ще на початку 1930-х років, коли після перевірок національно-культурних закладів здійснювались “чистки”. А в 1937 р. проти поляків у Харкові було сфабриковано справу “ПОВ”, в результаті якої загинуло 28 осіб. Вона поклала край національно-культурному життю харківської полонії. Лише з падінням тоталітарного режиму і здобуттям незалежності України поляки міста одержали змогу створювати національно-культурні об’єднання, влаштовувати наукові та культурно-мистецькі заходи, співпрацювати із громадськістю батьківщини.

<sup>31</sup> Національні меншини в Україні в ХХ ст. ... – С. 148.

<sup>32</sup> Справа “Польської Організації військової” в Україні 1920–1938 / [упоряд. С. Конкін, Р. Подкур, О. Рубльов]. – Київ, 2011. – С. 46–49, 207–209.

<sup>33</sup> Шаповал Ю. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – Київ, 1997. – С. 348.

<sup>34</sup> Ніколаєнко О. Польські громадські організації Харкова і політика радянської влади по відношенню до них в 20–30-ті рр. ХХ ст. / О. Ніколаєнко // Харків і Польща: люди і події: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 листопада 2005 р.). – Харків, 2006. – С. 37–48.

УДК: 342.72/.73 (438)“1919/1939”

*Оксана РУДА***ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ  
ДРУГОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ**

Правова оцінка становища непольського населення Другої Речіпосполитої ще й досі вимагає неупередженого дослідження. Проблема вивчення об'єктивного висвітлення історичного минулого з усіма політичними, національними та соціальними суперечностями, різницею ідеології та інтересів національних меншин, зокрема українців, й офіційної польської державної ідеології постала у новій візії в сучасних умовах, коли обидві самостійні держави – Україна і Польща – докладають значних зусиль для налагодження співпраці, взаєморозуміння та інтеграції.

Мета статті – висвітлити правове становище непольського населення Другої Речіпосполитої.

Джерельною базою публікації послужили нормативно-правові документи, які регулювали мовну політику, діяльність освітніх закладів і релігійних установ Польської держави. Деякі аспекти досліджуваної проблеми вже аналізували українські й іноземні вчені. Вагомий внесок у дослідження теми зробили польські вчені. Зокрема становище національних меншин у Польщі в 1918–1995 рр. вивчали Г. Халупчак і Т. Броварек<sup>1</sup>; функціонування міжнародної системи захисту прав національних меншин, а також польське внутрішнє законодавство досліджував К. Керські<sup>2</sup>. Правовий аналіз мовного законодавства Другої Речіпосполитої здійснив В. Марковський<sup>3</sup>.

Національне питання було однією з найгостріших проблем Другої Речіпосполитої. На початку 30-х років ХХ ст. у Польщі, яка внаслідок дипломатичних і військових дій сформувалася як поліетнічна держава, проживало 35,1 % національних меншин<sup>4</sup>: 15,7 % українців (місцями їх автохтонного розселення були Львівське,

<sup>1</sup> *Chalupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995 / H. Chalupczak, T. Browarek. – Lublin, 1998. – 323 s.

<sup>2</sup> *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce / Kazimierz Kierski. – Poznań, 1933. – 712 s.

<sup>3</sup> *Марковський В.* Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / В. Марковський. – Львів, 2014. – 21 с.

<sup>4</sup> Результати переписів населення Польщі 1921 і 1931 р. не можна вважати достовірними з декількох причин: перепис 1921 р. не охопив усі терени, які ввійшли до складу держави, зокрема Віленську землю; на час перепису не закінчилося переміщення населення у східних і західних воєводствах унаслідок військових дій; українці бойкотували перепис 1921 р.; у 1931 р. при опитуванні не ставилося запитання про національність, а лише про мову; польська влада намагалася свідомо применшити відсоток етнічних

Станиславське, Тернопільське, Волинське, Поліське, Любельське, Краківське воєводства, вони також розпорошено жили в інших регіонах); 9,7 % євреїв (Польща була третьою після США та СРСР державою за часткою єврейського населення, більшість якого проживала в центральних і південних воєводствах, кожен четвертий – в Галичині, менше – у східних та незначний відсоток – у західних воєводствах; євреї були “закритою”<sup>5</sup> релігійною спільнотою, що активно протистояла проникненню зовнішніх впливів, цьому сприяли їхні сильні національні почуття, мовна та релігійна окремішність); 5,9 % білорусів (Поліське, Новоградське, Віленське та Бялостоцьке воєводства); 2,8 % німців (понад половину проживали в західних воєводствах – Познанському, Поморському та Сілезькому, решту становили колоністи центральної Польщі, Лодзького та Варшавського воєводств, на південному сході німці зосередилися у Волинському, Станиславському, Львівському та Любельському воєводствах; були етнічною групою, яка вирізнялася прагненням до національної окремішності, активною участю в суспільно-культурному та політичному житті); 1 % інших народів разом узятих: росіян (переважно у Віленському, Бялостоцькому та Поліському воєводствах); литовців (Віленське, Бялостоцьке та Новоградське воєводства); чехів (більшість на Волині, вони не брали активної участі в політичному житті, характеризувалися високою національною свідомістю, активно протистояли асиміляції, прагнучи зберегти свою окремішність та національну самобутність, і близько 11 % – у Лодзькому, незначний відсоток – у Львівському та Познанському воєводствах); словаків (територія Спиша й Орави, а також незначні групи в Сілезії, Кракові, Варшаві та інших регіонах); вірмен (східні терени Галичини, зокрема Станиславське та південні повіти Тернопільського воєводства, а також Львів; вірмен здебільшого вважають етнічно-релігійною меншиною, для якої притаманна подвійна ідентифікація: одночасна належність до польського народу і своєї етнічної групи), дві найменші етнічно-релігійні групи: татари (Новоградське, Віленське, Бялостоцьке воєводства, а також Варшава) та караїми (Віленщина, Галичина (Луцьк і Галич); також були “закритою” спільнотою, свою окремішність вони зберегли в основному завдяки релігії, яка ґрунтується на Старому Завіті; декларували цілковиту лояльність до держави та дистанціювалися від будь-яких політичних суперечок, натомість влада всіляко сприяла їхній культурній діяльності), а також цигани (розпорошено по всій території) та ін. Поляки становили 64,9 % населення<sup>6</sup>. Саме політичні змагання українців, німців, частково білорусів і литовців, яких активно підтримували їхні батьківщини ззовні, ставили під загрозу

---

груп, зокрема українців і білорусів, щоб переконати світову громадськість у переважанні поляків. Детальніше див.: *Макарчук С.* Населення Західної України за переписом 1931 року / С. Макарчук // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – 1993. – Вип. 29: Дослідження з історії України. – С. 55; *Chalupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995. – S. 20.

<sup>5</sup> Термін “закритість” умовний і, живляючи його, маємо на увазі певні особливості етнічних груп, зокрема усвідомлення своєї окремішності в межах певного державного утворення, відмінний від загальнодержавного спосіб організації політико-адміністративного, релігійного та культурно-освітнього життя тощо.

<sup>6</sup> *Chalupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995. – S. 22–25.

територіальну цілісність і внутрішню безпеку Польщі. Багатонаціональність прикордонних теренів ускладнювала питання оборони кордонів<sup>7</sup>.

Найскладнішою в національному плані була ситуація у Галичині, де непольське населення переважало. Так, на початку 20-х років ХХ ст. у краї, поряд з українцями, які тут становили майже 74 %, проживало близько 9,8 % євреїв, понад 0,5 % німців. Частки інших етнічних груп, які жили переважно в містах і містечках, зокрема чехів, литовців, вірмен, білорусів, росіян, караїмів, не перевищували 0,3 %. Поляки становили лише 15 % населення<sup>8</sup>.

Тогочасні правлячі кола переймалися чисельним переважанням у Галичині етнічних груп не даремно: від цього, на їхню думку, безпосередньо залежали внутрішня безпека та стабільність східних теренів. Скасування часового обмеження на управління Галичиною і підтвердження польського права на ці території 1923 р. спричинили хвилю протестів серед місцевого населення, зокрема українців, які вважали Польську державу загарбником. З одного боку, вони були обурені тим, що внаслідок повоєнного міждержавного розмежування східної частини Європи стали національною меншиною, а з іншого – розчаровані невдачами в боротьбі за свою державу. Невдоволення українців, а також німців, білорусів, литовців та євреїв, посилював наступ Польщі на їхні національні права.

Відносини між національними меншинами і владою набули конфліктного виміру не лише у Польщі, а й в інших новостворених європейських державах, які провадили подібну національну політику, – Югославії, Румунії, менше в Чехословаччині. Питання повоєнного облаштування Європи, створення міжнародної системи захисту меншин були головними на Паризькій мирній конференції. Права національних меншин були зафіксовані в серії міжнародних угод між державами – членами Антанти та групою нових східноєвропейських країн. Ці ж угоди визнали Лігу Націй інститутом, покликаним гарантувати їх реалізацію<sup>9</sup>.

Першою такою угодою став укладений 28 червня 1919 р. договір між Англією, Францією, США, Італією, Японією та Польщею. Відповідно до т. зв. Малого Версальського трактату, ратифікованого Сеймом 31 липня 1919 р., польський уряд в односторонньому порядку зобов'язався забезпечити національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав (ст. 1, 2, 7–9). Зокрема ст. 2 і 7 гарантували рівність усім громадянам незалежно від місця народження, мови, раси чи релігії, свободу віросповідання, рівний доступ до державної служби, а також право займатися будь-якою професією, право вільно користуватися національною мовою у приватній сфері, торгівлі, пресі, зібраннях тощо, однак про використання цих мов у державних установах чи органах місцевої адміністрації

<sup>7</sup> *Domiczak H.* Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966–1996 / Henryk Domiczak. – Warszawa, 1997. – S. 218.

<sup>8</sup> *Чорний П.* Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.): демографічні та етнокультурні процеси: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія” / П. Чорний. – Львів, 2011. – С. 10.

<sup>9</sup> *Кушнір В.* Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Віталій Валерійович Кушнір. – Львів, 1999. – С. 22, 25.

не йшлося<sup>10</sup>. Згідно зі ст. 8, Польща зобов'язувалася надати представникам національних меншин рівні права на заснування та утримання власним коштом добродійних, релігійних і громадських організацій, шкіл й інших виховних закладів, право на вільне вживання в них рідної мови. У ст. 9 йшлося про те, що в містах і селах, заселених представниками національних меншин, польський уряд відповідними розпорядженнями має забезпечити початкову освіту рідною мовою з обов'язковим вивченням польської. Кошти на утримання таких навчальних закладів мали надходити з місцевого бюджету<sup>11</sup>. Ст. 10 і 11 окремо стосувалися єврейської освіти та святкування шабату. Єврейські гміни (до складу яких могли входити лише громадяни Польщі) мали формувати спеціальні місцеві шкільні комітети, сфера діяльності яких поширювалася на створення початкових шкіл, керівництво ними та розподіл фінансування між окремими навчальними закладами.

Контроль за виконанням Польщею взятих на себе зобов'язань покладався на представництва Ліги Націй (ст. 12). Відповідно до рішень, ухвалених Радою Ліги Націй 1920 р., національні меншини одержали можливість скаржитися безпосередньо в Лігу Націй. Однак уже у вересні 1934 р. Польська держава в односторонньому порядку призупинила чинність ст. 12 договору. Більшість його положень, які стосувалися національних меншин, були спрямовані на їх захист від брутального переслідування чи спроб насильницької асиміляції. При цьому у сфері освіти польському населенню надавалися лише мінімальні права<sup>12</sup>.

Вільний розвиток освіти, культури та релігійного життя етнічних груп у тогочасній Польській державі гарантували й інші міжнародні угоди. Забезпечувати права національних меншин на своїх теренах зобов'язалися також 18 березня 1921 р. підписанти Ризького мирного договору, яким фактично було санкціоновано розподіл українських і білоруських земель між Польщею та Радянською Росією. Відповідно до ст. 7 цього договору, українці, подібно до росіян і білорусів, одержали право, в межах внутрішнього законодавства, розвивати рідну мову та культуру, створювати з цією метою товариства й союзи, засновувати національні школи, безперешкодно відправляти богослужіння та організувати церковне життя<sup>13</sup>.

Німецька меншина одержала додаткові гарантії (терміном на 15 років) щодо охорони своїх прав на підставі статей Женевської конвенції щодо Верхньої Сілезії, яка відбулася у травні 1922 р. Польща й Німеччина підписали 5 листопада 1937 р. Декларацію про охорону польської та німецької меншин<sup>14</sup>. Відповідно до підписаної

<sup>10</sup> Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далі – Dz. U.). – 1920. – Nr 110. – Poz. 728. – S. 1937–1938.

<sup>11</sup> Там же. – S. 1938–1939; *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. – S. 508.

<sup>12</sup> *Кушнір В.* Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр. – С. 27.

<sup>13</sup> Документы внешней политики СССР: в 24 т. – Т. 3: 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. / [под. ред. Г. А. Белова, Е. С. Гармаша, С. М. Майорова и др.]. – Москва, 1959. – С. 626–627.

<sup>14</sup> *Syrnyk M.* Ukraińcy w Polsce 1918–1939: Oświata i szkolnictwo / M. Syrnyk. – Wrocław, 1996. – S. 17.

23 квітня 1925 р. польсько-чехословацької угоди, що набула чинності 29 квітня 1926 р., де в частині 3 йшлося про охорону національних меншин, активно розвинулося чеське приватне шкільництво, фінансоване переважно культурно-освітньою організацією Чеською шкільною матицею з центром у Луцьку. Так, у 1924/25 н. р. 20 шкіл із чеською мовою навчання (964 учні), по 1 утравістичній (83 учнів) та приватній (25 учнів); в 1929/30 н. р. – відповідно 28 (1359), 4 (279) та 11 (389); а в 1937/38 н. р. – 18 (948), 4 (213) та 13 (605)<sup>15</sup>.

Взаємини Польської держави і національних меншин регулювали також внутрішні закони та розпорядження. Конституція 1921 р., опираючись на норми міжнародного права, підтверджувала правовий статус національних меншин. Так, ст. 95 та 96 гарантували рівність перед законом усіх громадян, а також право на цілковиту охорону життя й свободу незалежно від походження, мови, релігії тощо. Ст. 109 – право збереження власної національності, розвиток мови та національних особливостей, а ст. 110 повторювала ст. 8 Версальського договору щодо заснування й утримання різних організацій та освітніх закладів. Свобода віросповідання, відносини між Церквою й вірними, з одного боку, і державою – з іншого, окреслення меж свободи совісті, запровадження поділу релігійних організацій на визнані та невизнані державою, право церковних і релігійних організацій національних меншин послуговуватися власними статутами та приписами, обов'язкове навчання катехизму в початкових школах й інші права національних меншин регламентували ст. 111, 113, 115, 116, 120 Конституції<sup>16</sup>. Однак скористатися задекларованими правами і свободами населення могло лише за умови, що вони не суперечитимуть політичному порядку та не перешкоджатимуть виконанню ними громадянських обов'язків<sup>17</sup>.

Зазначені права підтверджувала і Конституція, ухвалена 23 квітня 1935 р. Зокрема ст. 81 залишала чинними ст. 99 та 109–118 Конституції 1921 р.<sup>18</sup>. Головним принципом нового закону залишився принцип лояльності громадян до держави. Отже, регламентоване нормативно-правовою базою Другої Речіпосполитої правове становище непольського населення певною мірою уможливило соціально-економічний, культурний та політичний розвиток.

Правове становище непольського населення визначали також закони про релігію, мову та шкільництво. Державною релігією була римо-католицька, яку сповідували переважно поляки, а також словаки, німці, литовці, менше – українці. Більшість вірмен належали до Католицької Церкви вірменського обряду, частина – до Церкви латинського обряду. Греко-католиками були переважно українці Львівського, Тернопільського та Станіславського, а також, частково, східних повітів

<sup>15</sup> *Chalupeczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995. – S. 225.

<sup>16</sup> Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dz. U. – 1921. – Nr 44. – Poz. 267. – S. 653.

<sup>17</sup> *Wróblewska U.* Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP / *U. Wróblewska* // Nauka. – 2011. – Nr 2. – S. 110; *Ajnenkiel A.* Sejmy i Konstytucje w Polsce 1918–1939 / *Andrzej Ajnenkiel.* – Warszawa, 1968. – S. 51.

<sup>18</sup> Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku // Dz. U. – 1935. – Nr 30. – Poz. 227. – S. 497–508.



Краківського воєводства. Значна частина українців, білорусів, росіян і чехів, а також незначна кількість поляків і німців, які переважно проживали у Волинському, Поліському, Новгородському воєводствах, сповідували православ'я. Чималий відсоток вірних належав до євангельського віросповідання. Переважно це представники німецької меншини, однак були серед них і українці, білоруси, чехи. Німецьке населення Великопольщі, Помор'я та Сілезії належало до Євангельсько-Унійної Церкви, центральних воєводств, Волині, частково Краківського воєводства та Цешинської Сілезії – до Євангельської Церкви аугсбурзького віросповідання, а південних воєводств – до Євангельської Церкви аугсбурзького й гелветського визнання. Найменшими за чисельністю були релігійні громади Євангельсько-Лютеранської, Баптистської, Адвентистської Церков, переважно на Помор'ї та в Познанському воєводстві. Чехи, які проживали у Великопольщі, належали переважно до Євангельсько-Реформатської Церкви<sup>19</sup>.

Представники єврейської національної меншини сповідували юдаїзм (зокрема ортодоксальний, хасидизм). Релігія у них відігравала дуже важливу роль, розвиненою була мережа релігійного шкільництва, потужні релігійні гміни, ортодоксальні угруповання були вагомим чинником політичного життя. Зокрема в Галичині євреї переважно перебували під впливом хасидизму, лише інтелектуальні середовища схилилися до просвітницького руху гаскалі<sup>20</sup>. Релігія караїмів походила від юдаїзму, а в Літургії вони частково послуговувалися гебрайською мовою. Серед представників російської меншини, які проживали у Віленському, Новгородському та Бялостоцькому воєводствах, незначний відсоток становили старовірці (старобрядовці). До представників мусульманського віровизнання належали татари.

Відносини держави з Римо-Католицькою Церквою, правовий і міжнародний статус Греко-Католицької Церкви регулював Конкордат 1925 р.<sup>21</sup>. Цей документ містив низку важливих положень: свобода вільних відносин духовенства та вірних з Апостольською столицею (ст. 2); матеріальна допомога держави в реалізації церковних прав і чинностей, а також звільнення духовенства від військової служби й інших громадянських обов'язків, які суперечать релігійним принципам (ст. 4, 5); запровадження обов'язкового предмета релігії у всіх початкових школах (ст. 13); непорушність церковного майна (ст. 14) і звільнення його від оподаткування (ст. 15); питання щодо вживання мови в церковному діловодстві та проповідях (ст. 23)<sup>22</sup>. У ст. 10, окрім 5-х провінцій латинського обряду (Гнезно, Варшава,

<sup>19</sup> *Iwanicki M.* Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939 / *M. Iwanicki.* – Warszawa, 1978. – S. 51; *Chalupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995. – S. 150.

<sup>20</sup> *Меламед В.* Між двома Світовими війнами (1919–1939 р.) [Електронний ресурс] / *В. Меламед* // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2008. – Ч. 51. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/melamed6.htm> (23.04.2015).

<sup>21</sup> Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.) // *Dz. U.* – 1925. – Nr 72. – Poz. 501. – S. 1083–1094.

<sup>22</sup> Там же. – S. 1083–1090.

Вільно, Львів, Краків), було визнано у Львові окрему провінцію греко-католиків, а також вірменського обряду<sup>23</sup>.

Першою спробою правового врегулювання становища Польської Православної Церкви стало розпорядження міністра віросповідань та освіти від 30 січня 1922 р. під назвою: “Тимчасові положення про ставлення уряду до Православної Церкви в Польщі”<sup>24</sup>. Оскільки запропоновані норми суперечили статтям Конституції 1921 р., то передбачалося, що вони залишатимуться чинними до остаточного правового врегулювання статусу Православної Церкви. Однак законотворчий процес тривав непередбачувано довго: Декрет Президента Речі Посполитої про ставлення держави до Польської Автокефальної Православної Церкви набув чинності аж 18 листопада 1938 р. За цей час “Тимчасові положення” створили підґрунтя для втручання державної адміністрації в церковні справи, дозволили владі пильно контролювати організаційні та кадрові справи Церкви<sup>25</sup>. Зокрема п. 2 унормував вплив владних структур на процес заміщення вакантних церковних посад, а п. 3 передбачав, що ці вакансії можуть посісти лише громадяни Польщі, які закінчили навчання у духовних семінаріях м. Вільно, Кременця, а також Вищому православному богословському закладі при Варшавському університеті (п. 11). Права польської мови, зокрема ведення метричних книг, її використання у відносинах із державною владою й органами місцевого самоврядування, обов’язковість викладання в духовних семінаріях тощо, гарантували п. 7, 8, 11 і 13. Передбачене п. 8 навчання релігії в початкових школах рідною мовою на практиці не завжди виконувалося. Водночас такі важливі для Православної Церкви питання, як правосуб’єктність, майнове питання, кількість парафій, грошове забезпечення, статус церковних братств, мова богослужінь залишилися невирішеними. Саме тому Святий Синод Православної Церкви Польщі прийняв 3 вересня 1924 р. постанову про вживання рідної мови в церковно-релігійному житті, яка залишалася чинною до кінця існування Другої Речіпосполитої<sup>26</sup>. Хоча “Тимчасові положення” критикували і церковнослужителі, і правники, це не завадило 21 жовтня 1924 р. поширити їх правову чинність на Віленську єпархію.

Правове унормування становища Польської Автокефальної Православної Церкви закінчилося двома актами: Декретом Президента Речіпосполитої про ставлення держави до Польської Автокефальної Православної Церкви від 28 листопада

<sup>23</sup> Пилипів І. Правовий статус Греко-католицької церкви в Другій Речі Посполитій (1925 – 1939 рр.) [Електронний ресурс] / І. Пилипів // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 34. – С. 154–162. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efdu\\_2013\\_34\\_18.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efdu_2013_34_18.pdf) (23.04.2015).

<sup>24</sup> Tymczasowe przepisy o stosunku rządu do Kościoła prawosławnego w Polsce // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej (далі – Dziennik Urzędowy MWRiOP). – 1922. – R. 5. – Nr 7(76). – Poz. 59. – S. 98–102.

<sup>25</sup> Mironowicz A. Bractwa cerkiewne w II Rzeczypospolitej [Електронний ресурс] / Antoni Mironowicz. – Режим доступу: <http://kamunikat.fontel.net/www/knizki/historia/mironowicz/bractwa/06.htm> (10.03.2015).

<sup>26</sup> Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Репринтне видання: у 4 т. – Київ, 1998. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 20–21, 27.

1938 р.<sup>27</sup> та Розпорядженням Ради міністрів від 10 грудня 1938 р. про призначення внутрішнього статуту Польської Автокефальної Православної Церкви<sup>28</sup>, які затвердили автокефалію Православної Церкви в Польщі. Хоча устрій Церкви було змінено з синодально-консисторського, в якому верхній щабель влади посідав Синод Єпископів, на соборний, опертий на засадах виборності єпископату та деканів із правом голосу представників вірян, вона залишалася підпорядкованою безпосередньо державі та її політиці. Право висвячуватися мали лише випускники державного Богословського ліцею у Варшаві та Студіум православного богослов'я при Варшавському університеті. Права польської мови гарантували ст. 7 та 78 Декрету, § 12 Правил Генерального собору та § 26 і 77 Парафіяльного статуту, натомість питання мови богослужінь, проповідей чи навчання православних дітей релігії в польських школах прописані не були. На підставі цих законів польська влада провадила активну політику колонізації православних вірян, застосовуючи не лише адміністративний тиск, а й силові методи боротьби<sup>29</sup>.

У Польській державі діяльність Євангельської Церкви аугсбурзького віросповідання, Євангельської Церкви аугсбурзького й гельветського визнання, Євангельсько-Реформатської Церкви регламентували законодавчі акти, прийняті ще у другій половині XIX ст. Щоб позбавити Євангельсько-Унійну Церкву німецького впливу, на підставі розпорядження 3 липня 1920 р.<sup>30</sup> на теренах, що входили до складу Пруссії, був створений правно-церковний союз Об'єднаної Євангельської Церкви, а компетенція Головної Церковної Ради в Берліні до остаточного врегулювання справи – передана Євангельській консисторії в Познані<sup>31</sup>. Серед протестантських релігійних громад, які діяли на території Галичини й мали у своєму складі українців, чи не єдиним повністю визнаним державою було Згромадження євангельських християн. У затвердженому Міністерством віросповідання та освіти 21 лютого 1927 р. Статуті Союзу слов'янських громад євангельських християн і баптистів у Польщі були вказані умови (права й обов'язки), за яких держава готова їх легалізувати. Також за союзом визнавалося право надавати військового пресвітера (капелана) для обслуговування єдиновірців, які перебувають на військовій службі<sup>32</sup>.

<sup>27</sup> Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // Dz. U. – 1938. – Nr 88. – Poz. 597. – S. 1317–1326.

<sup>28</sup> Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 1938 r. o uznaniu Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // Dz. U. – 1938. – Nr 103. – Poz. 679. – S. 1545–1583.

<sup>29</sup> *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – С. 169; *Mironowicz A.* Wractions cerkiewne w II Rzeczypospolitej [Електронний ресурс].

<sup>30</sup> Rozporządzenie w sprawie Zjednoczonego Kościoła Ewangelickiego w byłej dzielnicy pruskiej // Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej (далі – Dziennik Urzędowy MbDP). – 1920. – R. 1. – Nr 35. – Poz. 327. – S. 721–722.

<sup>31</sup> *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. – S. 472–476.

<sup>32</sup> *Леда А.* Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919–1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / А. Леда. – Львів, 2006. – С. 14.

Правові відносини держави і старообрядців регламентувало Розпорядження Президента Речі Посполитої від 22 березня 1928 р. про ставлення держави до Східної старообрядової Церкви, яка не має єрархії. Згідно з цим документом, Церква ставала самостійною у своєму управлінні (ст. 1), могла вільно володіти рухомим і нерухомим майном (ст. 2), отримувати матеріальну підтримку з боку держави (ст. 22)<sup>33</sup>.

У міжвоєнний період правовий статус юдаїзму був визначений розпорядженнями Президента Речі Посполитої від 14 жовтня 1927 р. і 6 березня 1928 р.<sup>34</sup>. На їх підставі діяли Єврейський релігійний союз, а також єврейські релігійні гміни (їх діяльності на теренах колишнього Королівства конгресового стосувався ще Декрет від 7 лютого 1919 р.<sup>35</sup>).

Першою спробою врегулювання мовного питання в Польській державі стало прийняття Закону від 31 липня 1924 р. “Про державну мову і мову урядування органів державної влади та органів самоврядування адміністративних влад”<sup>36</sup>. Із метою офіційного роз’яснення його положень було видано низку інших підзаконних актів, які визначали правовий статус польської мови як державної та мов національних меншин: української – на теренах Львівського, Тернопільського, Станиславського, Волинського та Поліського воєводств; білоруської – Поліського, Новогродського, Віленського воєводств і Гроденського та Волковиського повітів Бялостоцького воєводства; литовської – Віленського воєводства.

Відповідно до закону, непольське населення мало право використовувати рідну мову в письмових та усних відносинах із державно-адміністративними органами першої і другої інстанцій лише на зазначених теренах. Службовці органів місцевої влади були зобов’язані приймати звернення громадян, написані їх рідною мовою, і відповідати на звернення тією ж мовою, хоча й з певними застереженнями (зокрема українці Волині мали додатково висловити прохання отримання відповіді рідною мовою, в містах з окремим адміністративним статусом міська влада сама вирішувала, якою мовою відповідати на звернення, тощо). Органам місцевого самоврядування дозволялося вести документацію двома мовами. Будь-яке інше листування з органами державної влади мало вестися польською мовою. У війську, установах зв’язку та на залізничному транспорті мала використовуватися лише польська<sup>37</sup>. Водночас

<sup>33</sup> *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. – S. 478.

<sup>34</sup> Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego // Dz. U. – 1927. – Nr 91. – Poz. 818. – S. 1276–1281.

<sup>35</sup> Dekret o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego // Dziennik Praw Państwa Polskiego (далі – Dz.Pr.P.P.). – 1919. – Nr 14. – Poz. 175. – S. 252–255.

<sup>36</sup> Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz. U. – 1924. – Nr 73. – Poz. 724. – S. 1094–1095.

<sup>37</sup> *Кавулич О.* Проблема українського шкільництва крізь призму суспільно-політичних часописів Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939) / О. Кавулич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття. – С. 544.

значалося, що правила вживання німецької мови у відносинах із державними установами регулюватимуть наступні закони (ст. 8). Зауважмо, що деякі положення закону обмежували право отримувати відповідь рідною мовою, порушували конституційний принцип рівності громадян Другої Речіпосполитої перед законом, тобто суперечили конституційним принципам мовної політики Польщі<sup>38</sup>.

Окремі мовні закони, які регулювали сферу вживання німецької, були прийняті 10 березня 1920 р. для теренів, колись підвладних Пруссії<sup>39</sup>, та 16 січня 1923 р. – для Сілезького воєводства<sup>40</sup>. Відповідно до цих законів, урядовою мовою усіх адміністративних установ на вказаних теренах визнавалася польська. Зокрема, за законом 1920 р., німецька могла бути допоміжною лише з дозволу вищих урядовців. Натомість закон 1923 р. дозволив її використання в письмових й усних відносинах із державно-адміністративними органами на теренах Сілезького воєводства, а також перейменування назв міст і вулиць на польську мову. Згідно із законом, німецька меншина частково могла послуговуватися, поряд із польською, рідною мовою в урядових адміністраціях та органах місцевого самоврядування<sup>41</sup>.

Правовий режим використання української, білоруської і литовської мов у судових установах Польської держави регулював Закон “Про мову судів, органів прокуратури та нотаріату” від 31 липня 1924 р.<sup>42</sup>. Його правові норми, які стосувалися державної мови, мали чітко визначений імперативний вимір. Водночас ті, що визначали мовні права названих національних меншин, були сформульовані як правові можливості, тобто вони не були обов’язковими. Зокрема правова можливість отримати рішення суду у справі рідною мовою, як і право отримати рідною мовою відповідь на своє звернення, виникала лише після заявленого прохання<sup>43</sup>. Правовий режим використання німецької мови в судових установах Познані й Торуні остаточно був урегульований на підставі закону від 31 березня 1925 р.<sup>44</sup>, відповідно до якого обов’язковою мовою у судових установах визнавалася польська, німецькою ж можна було послуговуватися лише в конкретних визначених випадках. Щодо Сілезького воєводства, то це питання врегульовувала Женевська конвенція. Для офіційного роз’яснення її положень міністр справедливості 18 серпня 1922 р.

<sup>38</sup> *Марковський В.* Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої... – С. 8–9.

<sup>39</sup> Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej o języku urzędowym władz administracyjnych // Dziennik Urzędowy MbDP. – 1920. – Nr 18. – Poz. 171. – S. 404.

<sup>40</sup> Ustawa z dnia 16. stycznia 1923 r. O przedmiocie języka urzędowego na obszarze Województwa Śląskiego // Dziennik Ustaw Śląskich (далі – Dz. U. Śl.). – 1923. – R. 2. – Nr 5. – Poz. 34. – S. 21.

<sup>41</sup> *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. – S. 491–494.

<sup>42</sup> Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu // Dz. U. – 1924. – Nr 78. – Poz. 757. – S. 1206–1207.

<sup>43</sup> *Марковський В.* Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої... – С. 9.

<sup>44</sup> Ustawa z dnia 31 marca 1925 r. o języku urzędowym sądów, urzędów prokuratorskich i notariuszy w okręgach sądów apelacyjnych w Poznaniu i Toruniu // Dz. U. – 1925. – Nr 32. – Poz. 226. – S. 281.

видав розпорядження<sup>45</sup>, яким дозволив використання німецької мови на процесах не лише в судах загальної юрисдикції, а й під час нотаріальних дій<sup>46</sup>.

З метою створення умов для спільного навчання і виховання дітей різного етнічного походження, які проживали у східних воєводствах (Львівському, Тернопільському, Станиславському, Поліському, Волинському, Новоградському, Віленському, Гроденському та Волковиському повітах Бялостоцького), 31 липня 1924 р.<sup>47</sup> було прийнято спеціальний шкільний закон, 7 січня 1925 р.<sup>48</sup> доповнений розпорядженням міністра віровизнань та освіти. Загалом школа мала бути польською за суттю. Однак на вказаних теренах основним типом державної школи повинна стати утравістична, покликана виховувати з учнів польської та інших національностей відданих громадян у взаємній пошані до національних особливостей (ст. 2). Приватні школи національних меншин мали створюватися на тих самих засадах, що й польські (ст. 1)<sup>49</sup>. Навчати мовою національної меншини у школі дозволялося за умови, що громада становить не менше 25 % населення (на цій підставі права навчатися рідною мовою у Краківському та Люблінському воєводствах були позбавлені учні-українці як державних, так і більшості приватних шкіл) і що батьки не менше 40 учнів подали про це відповідні прохання-декларації. Але якщо у школі було 20 учнів-поляків, то вона ставала двомовною: вже з 1-го класу вводили читання та письмо польською мовою, а українською викладали лише природознавство, малювання, ручну працю та фізкультуру<sup>50</sup>. Водночас в одномовних школах із непольською мовою навчання деякі предмети, зокрема історію та географію, вивчали польською. Відповідно до ст. 4 закону, учні всіх державних і приватних одно-, дво-, трикласних шкіл із непольською мовою навчання обов'язково вивчали державну мову на такому рівні, щоби згодом мати змогу навчатися в польських або утравістичних середніх навчальних закладах. У чотири-, п'яти-, шести- та семикласних державних і приватних школах із непольською мовою навчання передбачалося не лише вивчення польської, а й навчання державною мовою польської

<sup>45</sup> Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 sierpnia 1922 r. w przedmiocie przepisów przejściowych o używaniu języka polskiego w sądownictwie i notariacie w górnośląskiej części Województwa Śląskiego // Dz. U. – 1922. – Nr 70. – Poz. 631. – S. 1224–1226.

<sup>46</sup> *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. – S. 503–504.

<sup>47</sup> Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1924. – Nr 79. – Poz. 766. – S. 1212–1214.

<sup>48</sup> Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1925. – Nr 3. – Poz. 33. – S. 26–30.

<sup>49</sup> Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1212–1213.

<sup>50</sup> *Гетьманчук М.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.): монографія / М. Гетьманчук. – Львів, 2008. – С. 241.

історії та відомостей про тогочасну Польщу<sup>51</sup>. Польське мовне законодавство щодо шкільництва представники національних меншин оцінювали вкрай критично.

Створити середні навчальні заклади з українською чи білоруською мовами навчання можна було, лише якщо з вимогою про це звернуться батьки 150 учнів, які відвідують польськомовні школи відповідного типу в одному повіті або місті. На підставі ст. 6 прийнятого закону кураторія Львівського шкільного округу була зобов'язана поступово об'єднувати українські гімназії у Львові, Перемишлі та Тернополі з польськими, перетворюючи їх на утраквістичні. Однак організовані виступи українців змусили міністра освіти С. Грабського скасувати розпорядження про об'єднання середніх шкіл<sup>52</sup>.

Щоб навчання в державних професійних школах велося двома мовами – державною та національною меншини, цього мали вимагати батьки учнів непольської національності, які становлять 40 % усіх учнів школи. Відповідно до закону, мову навчання мали визначати шкільні плебісцити, однак відбувалися вони за умов терору та підкупів, а їх результати наперед планували шкільні управи та політичні органи. Внаслідок маніпуляцій з результатами плебісцитів 1925 і 1932 рр. багато українських шкіл були переведені на польську мову або стали двомовними. Лише 1939 р. через наростання невдоволення українського населення шкільна влада відмовилася від їхнього проведення.

В утраквістичних школах і школах із викладанням мовами національних меншин діловодство провадилося польською. Свідоцтва й інші внутрішні документи укладали двома мовами.

Загалом закон послужив підставою для розбудови мережі польськомовного шкільництва, збільшення кількості утраквістичних шкіл за рахунок зменшення кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин.

Мова шкільної документації, написів, оголошень тощо регулювалася на підставі Циркуляру міністра віросповідань та освіти до кураторів шкільних округів від 12 квітня 1927 р.<sup>53</sup>. У непольських приватних навчальних закладах усі оголошення – як усередині, так і ззовні – мали бути виконані двома мовами, це ж стосувалося шкільних актів, свідоцтв про навчання, протоколів педагогічних рад і конференцій тощо.

Діяльність німецьких навчальних закладів у Познанському воєводстві та на Помор'ї і використання в них німецької мови регулювалися на підставі положень т. зв. Малого Версальського договору, а також міністерського розпорядження від 10 березня 1920 р.<sup>54</sup>. Відповідно до закону, німецькомовну школу можна було ство-

<sup>51</sup> Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1213.

<sup>52</sup> Польонізація українських середніх шкіл // Діло. – 1925. – Ч. 189; Проти полонізації українського шкільництва // Діло. – 1925. – Ч. 194.

<sup>53</sup> Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratoriów Okręgów Szkolnych w sprawie języka napisów, ogłoszeń obrad oraz ksiąg i aktów szkolnych w szkołach i ochronkach państwowych, publicznych szkołach powszechnych oraz szkołach i ochronkach prywatnych // Dziennik Urzędowy MWRiOP. – 1927. – R. 10. – Nr 6. – Poz. 91. – S. 185–186.

<sup>54</sup> Rozporządzenie z dnia 10 marca 1920 Ministra b. dzielnicy pruskiej w sprawie przemiany szkolnictwa // Dziennik Urzędowy MbDP. – 1920. – Nr 16. – Poz. 162. – S. 372–373.

рити на вимогу батьків не менше 40 учнів, клас – 18 учнів, курси німецької мови – 12 учнів. У всіх школах польська мова була обов'язковим предметом. Відповідно до ст. 7 договору, на зазначених теренах, населення яких володіло польською мовою не на достатньому рівні, мовою шкільної адміністрації залишалася німецька.

Умови створення початкових шкіл із німецькою мовою навчання в центральних воєводствах були вказані в Ухвалі Ради міністрів від 3 березня 1919 р.<sup>55</sup>. Згідно зі ст. 22 цієї ухвали, підставою для створення німецьких шкіл була вимога не менше 40 батьків, а ст. 26 гарантувала однаковий правовий захист як польських, так і німецьких навчальних закладів. Відповідно до ст. 27, вивчення польської мови в державних і приватних школах було обов'язковим й розпочиналося із другого року навчання. У ст. 28 йшлося про те, що у відносинах із державою та місцевими органами влади заклади освіти могли використовувати лише польську мову<sup>56</sup>.

У Верхній Сілезії, крім Женевської конвенції, яка залишалася чинною до 1937 р., розвиток німецького шкільництва регулювало розпорядження сілезького воєводи від 21 серпня 1922 р.<sup>57</sup>, змінене та доповнене розпорядженнями від 29 грудня 1922 р.<sup>58</sup> і 26 червня 1924 р.<sup>59</sup>. Відповідно до цих документів, німецькомовні школи могли бути створені за умов, що записані до них учні мали польське громадянство та досягли шкільного віку. Водночас німецькі школи чи курси могли бути засновані, лише якщо кількість учнів відповідала вимогам, передбаченим ст. 106 і 107 Женевської конвенції, тобто німецькомовну школу можна відкрити за умови подання одним із батьків відповідного прохання, яке стосувалося не менше 40 учнів, а курси з німецькою мовою навчання засновувалися, якщо цього прагнуло щонайменше 18 школярів<sup>60</sup>.

Першим законодавчим актом, спрямованим на уніфікацію системи загальної освіти на всіх теренах держави, став Закон “Про устрій шкільництва” 11 березня 1932 р.<sup>61</sup>. Згодом він був доповнений Законами “Про приватні школи, навчальні та

<sup>55</sup> Uchwała Rady Ministrów o szkołach powszechnych z niemieckim językiem nauczania // Dz. Pr. P. P. – 1919. – Nr 21. – Poz. 232. – S. 377–382.

<sup>56</sup> Tamże. – S. 380–381.

<sup>57</sup> Rozporządzenie Wojewody Śląskiego z dnia 21 sierpnia 1922 w przedmiocie urządzenia szkolnictwa powszechnego w górnośląskiej części Województwa Śląskiego // Dz. U. Śl. – 1922. – Nr 19. – Poz. 63. – S. 87–88.

<sup>58</sup> Rozporządzenie Wojewody Śląskiego z dnia 29 grudnia 1922 r. w przedmiocie zmiany rozporządzenia Wojewody Śląskiego z dnia 21 sierpnia 1922 r. (Dz. U. Śl. Nr 19 poz. 63) o urządzeniu szkolnictwa powszechnego w górnośląskiej części Województwa Śląskiego // Dz. U. Śl. – 1923. – R. 2. – Nr 3. – Poz. 26. – S. 15–16.

<sup>59</sup> Rozporządzenie Wojewody Śląskiego z dnia 26 czerwca 1924 r. w przedmiocie zmiany rozporządzenia Wojewody Śląskiego z dnia 29 grudnia 1922 r. (Dz. U. Śl. Nr 3 poz. 26, z dnia 19 stycznia 1923 r.) o urządzeniu publicznego szkolnictwa powszechnego w górnośląskiej części Województwa Śląskiego // Dz. U. Śl. – 1924. – R. 3. – Nr 17. – Poz. 70. – S. 109.

<sup>60</sup> *Szczepański A.* Górny Śląsk w świetle wykonania Konwencji Genewskiej / *Aleksander Szczepański.* – Warszawa, 1929. – S. 109.

<sup>61</sup> Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa // Dz. U. – 1932. – Nr 38. – Poz. 389. – S. 639–645.



виховні заклади”<sup>62</sup> (контроль за приватними навчальними закладами передавався міністру віросповідань та освіти: саме він вирішував питання відкриття та ліквідації шкіл, склад учителів, призначення директора, стежив за реалізацією шкільних програм і вихованням молоді в дусі лояльності до держави; непольські державні середні навчальні заклади перетворювалися на утравквістичні) та “Про академічні школи”<sup>63</sup> (суттєво обмежив їх автономію, підпорядкувавши Міністерству віросповідань та освіти).

Відповідно до реформи 1932 р. була уніфікована організаційна структура усієї системи шкільництва. До неї додано дошкільний сектор, а середнім професійним школам надано статус гімназій і ліцеїв (професійних гімназій і професійних ліцеїв), тобто загальноосвітніх середніх шкіл. Уся діяльність навчальних закладів підпорядковувалася головній меті – прищепленню вихованцям державницької ідеології (для цього, наприклад, запроваджувалося урочисте відзначення польських державних свят тощо)<sup>64</sup>.

Організаційною та програмною основою шкільної структури стала обов’язкова загальна семирічна школа трьох ступенів. На цій основі ґрунтувалася загальноосвітня середня школа. Вона була двоступеневою й охоплювала чотирирічну гімназію (успішно склавши “малу матуру”, випускник отримував атестат про неповну середню освіту) та дворічний ліцей (класичний, гуманітарний, природничий, фізико-математичний; випускники складали “велику матуру” й отримували атестат про повну середню освіту, який відкривав шлях до вищих навчальних закладів).

На практиці школи третього ступеня із семикласною програмою створювали переважно в містах. Закінчували їх не всі учні, бо після 6-го класу дозволялося вступати до гімназії. Запровадження семирічної школи трьох ступенів стало слабким місцем реформи та виявом дискримінації дітей, які проживали в селах (переважно непольського походження). Школа другого ступеня складалася з п’яти однорічних класів, 6-й був дворічним. У селах діяли лише семирічні школи першого ступеня, які послуговувалися чотирікласними навчальними програмами (1-й і 2-й класи – однорічні, 3-й – дворічний, 4-й – трирічний). Ці школи були безперспективними, бо не давали випускникам права вступу до гімназій. Дискримінаційним також був поділ середньої школи на два ступені, що обмежував дітей з сіл та непольської національності, зокрема українців, на продовження освіти. Це ж стосувалося і професійних шкіл, які поділялися на три типи: базові (typu zasadniczego), підвищення кваліфікації (dokszałcające), професійної підготовки (przysposobienia zawodowego). Порушення принципів цілісності й доступності навчання знижувало вагомість професійних шкіл нижчого рівня та робило професійні ліцеї елітарними школами<sup>65</sup>. Чи не найвагомішими наслідками реформи 1932 р. для національних меншин, зокрема для українців, стали збільшення кількості національних фахових шкіл і зміна

<sup>62</sup> Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych // Dz. U. – 1932. – Nr 33. – Poz. 343. – S. 545–546.

<sup>63</sup> Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich // Dz. U. – 1933. – Nr 29. – Poz. 247. – S. 594–603.

<sup>64</sup> Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa. – S. 639–645.

<sup>65</sup> Василюк А. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність: монографія / А. Василюк. – Ніжин, 2007. – С. 84–87.

організаційної структури фахового шкільництва, а також зрівняння загальноосвітнього та фахового шкільництва й запровадження доповнювальної освіти (тривала до виповнення учнями 18 років) у формі низки курсів із підвищення кваліфікації.

Реформа також передбачала внесення суттєвих змін у навчальні плани, програми та підручники як для народних, так і середніх шкіл. Та попри всі зміни запроваджена шкільна структура, що проіснувала до 1948 р., не була ні цілісною, ні демократичною. Для більшості непольської молоді освіта залишилася малодоступною.

Реформа охопила й систему навчання педагогів. Замість ліквідованих учительських семінарій, які готували вчителів для шкіл першого ступеня, запроваджувалися трирічні педагогічні ліцеї (приймалися на навчання випускники загальноосвітньої гімназії) та дворічні педагогії (приймалися випускники гімназій старого типу й загальноосвітніх ліцеїв). Однак випускники педагогічних ліцеїв, як і професійних, не мали права вступу у вищі навчальні заклади. Щоби стати вчителем середньої школи, треба було закінчити університет з однорічним педагогічним курсом і пройти практику в середній школі. Мовою навчання педагогів стала польська. Мовами національних меншин, зокрема українською, продовжували навчати у приватних учительських семінаріях і на курсах<sup>66</sup>.

Отже, після остаточного визначення кордонів Друга Річпосполита взяла курс на розбудову мононаціональної держави. Під тиском держав Антанти вона формально дотримувалася вимог міжнародних договорів, які стосувалися захисту прав національних меншин. У конституційних актах Польська держава задекларувала принципи рівноправності всіх громадян держави й поваги до етнічних, расових, релігійних і мовних меншин. Водночас польське внутрішнє законодавство послужило правовою підставою для колонізації національних меншин. Друга Річпосполита провадила дискримінаційну мовно-національну політику, що супроводжувалася релігійними, економічними та соціальними утисками національних меншин. Найбільше критики спричинило польське освітнє й мовне законодавство міжвоєнних років. Ухвалені в цей період закони, з одного боку, обмежували мовні права національних меншин чітко визначеною територією, а з іншого – послужили підставою для розбудови мережі польськомовного шкільництва, збільшення кількості утраквістичних шкіл за рахунок зменшення кількості навчальних закладів для непольського населення.

<sup>66</sup> *Ступарик Б.* Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 135.

УДК: [281.96 УГКЦ: 354.32'52(438)]“1919/1939”

*Оксана БОРУЦЬКА*

## **ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З МІНІСТЕРСТВОМ ВІРОВИЗНАНЬ ТА ОСВІТИ ДРУГОЇ РЕЧПОСПОЛИТОЇ**

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) у Галичині, що входила до складу Другої Речіпосполитої, складалася з Львівської архієпархії і підпорядкованих їй Станіславівської та Перемишльської єпархій, налічувала 54 деканати і 1 267 парафій. Галицьку митрополію очолював митрополит Андрей Шептицький (1865–1944), єпископом-помічником якого був Микита Будка (1877–1949). Єпархії очолювали владика-ординарій Станіславівський Григорій Хомишин (1867–1947) разом з єпископом-помічником Іваном Лятишевським (1879–1947), а також владика-ординарій Перемишльський Йосафат Коциловський (1876–1947)<sup>1</sup>. Церковне право “Codex Juris Canonici” від 1918 р., польська Конституція від 17 березня 1921 р. і Конкордат 1925 р., підписаний між Другою Річчюпосполитою й Апостольською столицею, надавали УГКЦ, як адміністративній інституції, можливість адміністративного функціонування, але й обмежували її діяльність.

УГКЦ у міжвоєнний період були притаманні прагнення відновити національну Українську державу, втрачену в часі польсько-української війни, а водночас виокремити власну як політичну, так і релігійну ідентичність. Втягнена в ці проблеми, УГКЦ відзначалася підтримкою національно-визвольних рухів, які в 20-х роках почали активно формувати свої організації та партії. Польська влада вбачала в цьому велику заслугу Церкви і греко-католицького пароха, який в житті парафії був не тільки вчителем релігії й української мови, але й будівничим українського націоналізму, який відтак мав сильний вплив на вірних, на відмінну від латинського<sup>2</sup>.

У сформованій новій Польській державі домінувала Римо-Католицька Церква, проте діяли й католицькі Церкви східного обряду. Їхню діяльність контролювало Міністерство віровизнань і освіти, яке спочатку мало назву Департамент визнань релігійних і просвітництва Тимчасової державної Ради Польського Королівства, засноване 23 січня 1917 р. Департаментом воно було до 7 грудня 1917 р., а вже від 3 січня 1918 р. його перейменовано на міністерство.

Компетенцію міністерства визначав § 26 Декрету Ради Регентства “Про тимчасову організацію державної влади Польського Королівства”, який вказував, що до

<sup>1</sup> *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Львів: В-во Українського католицького університету, 2005. – С. 28.

<sup>2</sup> Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – ААН), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie z lat 1917–1939 (далі MWRiOP). – Sygn. 647. – К. 208.

Міністерства визнань належить управління школами всіх рівнів і типів, опіка над наукою, літературою та мистецтвом, архівами, публічними бібліотеками, музеями й театрами, опіка над віровизнаннями.

Міністерство віровизнань поділялося на департаменти, департаменти – на секції, а секції – на відділи. Із них виділилося три департаменти: віровизнань, освіти, мистецтва. Департамент освіти поділявся на чотири секції: початкове шкільництво, середні школи, профільні школи і вищі школи<sup>3</sup>. У 1924 р. і 1928 р. статутами реорганізовано Міністерство віровизнань. Статут 1924 р. скасував усі самостійні відділи, утворюючи з них загальний департамент, а статут 1928 р. об'єднав два департаменти шкільництва – загального і середнього – в загальноосвітнє шкільництво. Детальну структуру міністерства подає статут 1936 р.<sup>4</sup>.

26 квітня 1933 р. повноваження з прав та опіки релігійних визнань було також надано Міністерству внутрішніх справ<sup>5</sup> і Міністерству закордонних справ, яке збирало інформацію про Греко-Католицьку Церкву та її ставлення до польської влади. Свої звіти вони представляли у формі рапортів. На сьогодні з дослідження Артура Кінаша збереглися тільки рапорти Перемишльської єпархії, де староста звітував про антидержавницьку політику греко-католицького духовенства<sup>6</sup>.

Мета статті – представити специфіку взаємовідносин УГКЦ та Міністерства віровизнань і освіти Другої Речіпосполитої. Джерельна база дослідження – архівні матеріали. Міністерство визнань регулювало та контролювало діяльність УГКЦ протягом 1918–1939 рр. Підпорядковані воєводства, староства й повіти в листах повідомляли йому про діяльність Церкви, зокрема департамент віровизнань, який інформував й перевіряв її на дотримання всіх цивільно-правових законів, що стосувалися питань релігії і викладання релігії у школах. Це питання порушувалося на прикладі відносин держави до Церкви і її правового статусу у працях С. Вілка<sup>7</sup>, К. Красовського<sup>8</sup>, М. Петшака<sup>9</sup>, Я. Осуховського<sup>10</sup>.

Влада закликала дотримуватися правових актів, які регулювали взаємовідносини церковних інституцій і держави. УГКЦ строго дотримувалася свого східного обряду, закликаючи водночас вірних дотримуватися законів для реалізації своїх

<sup>3</sup> AAN, Inwentarz zbioru akt: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie z lat 1917–1939 (далі – MWRiOP). – Т. 1, numer zespolu 14. – S. 3–7.

<sup>4</sup> Ibidem. – S. 5.

<sup>5</sup> AAN, Inwentarz zbioru akt: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych z lat 1918–1939. – К. 3.

<sup>6</sup> *Kinasz A.* Podstawa duchowieństwa grekokatolickiej metropolii lwowskiej względem nowo powstałego państwa polskiego (1919–1924) w dokumentach Ministerstwa Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej i konsystorza grecko-katolickiego we Lwowie / A. Kinasz // *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*; [pod. red. W. Walczak]. – Białystok, 2010. – S. 67.

<sup>7</sup> *Wilk S.* Episkopat Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918–1939 / S. Wilk. – Warszawa, 1922. – С. 464.

<sup>8</sup> *Krasowski K.* Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej / K. Krasowski // *Studium Historycznoprawne*. – Warszawa; Poznań, 1988. – С. 354.

<sup>9</sup> *Pietrzak M.* Prawo wyznaniowe / M. Pietrzak. – 4 wyd. – Warszawa, 2010. – С. 338.

<sup>10</sup> *Osuchowski J.* Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939 / J. Osuchowski. – Warszawa, 1967. – С. 563.

прав та свобод<sup>11</sup>. Міністерство неохоче давало згоду на закладення нових парафій і деканатів. Так, Львівське воєводство в листі до міністерства рекомендувало не давати згоди на відкриття 13 нових деканатів у Перемишльській єпархії через побоювання активізації українського національного життя<sup>12</sup>. У червні 1926 р. було розглянуто процес проти священика о. Володимира Пелліха з Радехова, якого звинувачували в антипольській пропаганді<sup>13</sup>.

Великою проблемою і причиною непорозумінь між єрархією УГКЦ й міністерством протягом 1918–1939 рр. була мова ведення метричних книг і діловодства. У внутрішньому та зовнішньому діловодстві духовенству мало право вживати польську мову. Всі листи-прохання до інституцій державної та військової влади повинні були бути написані польською. Статистичні витяги з метричних книг, посвідчення можна було писати українською (згідно з розпорядженням Ради міністрів від 29 вересня 1924 р. § 3)<sup>14</sup>.

Відповідно до декрету австрійського цісаря Йосифа II від 20 лютого 1784 р. мовою діловодства метричних книг у королівстві Галичини і Лодомерії запроваджувалася латинська.

У 1848 р. греко-католицькі метричні уряди почали практикувати русинську (українську) мову, не відчуваючи великого тиску зі сторони австрійської влади<sup>15</sup>. Остання досить толерантно ставилася до такої практики, але нагадувала Церкві про обов'язок дотримуватися декрету 1874 р., де мовою діловодства затверджена латинська<sup>16</sup>. Декрет Міністра внутрішніх справ Австрії від 16 вересня 1875 р. забороняв ведення метричних книг і витягів українською мовою. Це спричинило незадоволення греко-католицького духовенства.

У Другій Речіпосполитій у врегулюванні релігійних питань послуговувалися декретом австрійської влади 1874 р. На практиці греко-католицьке духовенство проводило записи до метричних книг двома мовами: латинською та українською.

30 вересня 1919 р. польський уряд дозволив робити переклади з витягів метричних книг на українську мову й навпаки, але при цьому зазначаючи “відпис латинський”, а “переклад український”<sup>17</sup>. У 1920 р. всі три ординаріати видали циркуляр, який давав право ведення метричних книг українською мовою. Спочатку польський уряд лояльно сприйняв цей циркуляр, не бажаючи загострювати стосунки УГКЦ із державою. Проте вже 21 грудня 1921 р. новий закон заборонив парафіяльним урядам використовувати українську мову в метричних книгах,

<sup>11</sup> *Пилипів І.* Правовий статус греко-католицької церкви в Другій Речі Посполитій (1925–1939 рр.) / *І. Пилипів* // *Ефективність державного управління: зб. наук. праць / [за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Липенцева]. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. – Вип. 34. – С. 158.*

<sup>12</sup> ААН, МWRiOP. – Sygn. 450. – К. 50.

<sup>13</sup> *Пилипів І.* Правовий статус... – С. 158.

<sup>14</sup> ААН, МWRiOP. – Sygn. 644. – К. 15.

<sup>15</sup> ААН, МWRiOP. – Sygn. 643. – К. 78.

<sup>16</sup> *Ibidem.* – К. 79.

<sup>17</sup> *Ibidem.* – Sygn. 647. – К. 94.

виглядах, покликаючись на вимогу вживання тільки латинської<sup>18</sup>. Поступово цей конфлікт загострювався і набирав ознак ворожості. Львівське воєводство критикувало єрархію УГКЦ й надсилало листи до митрополита Андрея Шепитицького з нагадуванням єпископам про обов'язок дотримуватися мовних приписів.

Греко-католицьке духовенство наполягало на збереженні української мови, що практикувалося ще з австрійського періоду. Міністр Станіслав Грабський в листах до митрополита та єпископів Йосафата Коциловського і Григорія Хомишина наголошував на дотриманні державних законів.

До Львівського ординаріату надходили листи від парафіяльних урядів із проханням захистити від закидів староств, які звинувачували їх у недотриманні мовного закону, наголошуючи, що вони не є урядами адміністративними і не підпорядковуються староствам<sup>19</sup>.

У 1922 р. з ініціативи Міністерства закордонних справ було організовано конференцію для в'яснення мовного питання і причини протестів греко-католицьких єпископів Львівської, Перемишльської і Станіславівської єпархій<sup>20</sup>.

Із розпорядження Ради міністрів від 31 липня 1924 р. новий мовний закон дозволяв вживання в діловодстві польської мови і мов національних меншин. Згідно з § 2 нового закону про мови, УГКЦ на терені трьох воєводств (Львівського, Станіславівського і Тернопільського) у всіх приватно-правних справах мала право писати документи українською мовою до цивільних і адміністраційних урядів I та II інстанції<sup>21</sup>.

Від 30 червня 1926 р. міністр С. Грабський видав закон для трьох єпархій, який регулював спосіб ведення діловодства з польською владою й організаціями у правово-публічному контексті<sup>22</sup>. До митрополита Шепитицького часто надходили скарги від духовенства, що польська влада застосовує штрафи або арешти за використання печатки і підпису українською мовою. Духovenство стверджувало, що вживає польську з примусу та страху перед карою<sup>23</sup>, тому не у всіх воєводствах вело нею документацію. Так, звіт Львівського воєводства від 1934 р. констатує, що єпископ Перемишльський Й. Коциловський не дотримується визначених норм щодо мовного закону і всю кореспонденцію веде лише українською<sup>24</sup>. У звіті міністра внутрішніх справ у Станіславівському воєводстві стверджено, що духовенство представляло метричні витяги і деяку кореспонденцію українською мовою<sup>25</sup>.

Наступною проблемою була справа "крадіння душ", яка полягала в перетягуванні вірних з одного обряду на інший. Це відбувалося на південно-західних теренах Другої Речіпосполитої. Така практика спостерігалася від часів Берестейської унії 1596 р., коли Уніатська Церква не мала таких привілеїв, як Латинська, що

<sup>18</sup> AAN, MWRiOP. – Sygn. 647. – К. 96.

<sup>19</sup> Ibidem. – К. 144.

<sup>20</sup> Ibidem. – К. 78.

<sup>21</sup> Ibidem. – К. 128.

<sup>22</sup> Ibidem. – К. 175.

<sup>23</sup> Ibidem. – К. 303.

<sup>24</sup> Ibidem. – Sygn. 344. – К. 119.

<sup>25</sup> Ibidem. – К. 119.

спричиняло полонізацію і латинізацію уніатів, а разом із тим зміну обряду<sup>26</sup>. У міжвоєнний час справу зміни обряду регулював Конкордат 1853 р. і декрет Конгрегації пропаганди віри (Congregatio de Propaganda Fide) 1863 р.<sup>27</sup>. Конкордат 1853 р. був спробою врегулювання проблем між двома обрядами, але духовенство не до кінця його дотримувалося<sup>28</sup>. Згідно з австрійським декретом від 1868 р., кожна особа після досягнення 14 років могла змінити обряд, при цьому в письмовій або усній формі повідомивши староство<sup>29</sup>. Так, часто дітей латинського обряду хрестили греко-католицькі священики через велику відстань до костелу. Метрики хрещення парохі повинні бути передати парохів латинської парафії, чого на практиці не робили, а латинські, відповідно, не допильновували<sup>30</sup>. Дітей з мішаних шлюбів залишали при обряді батька або матері відповідно до статі, а нешлюбних записували нелегально у *status animarum (статус душ)*<sup>31</sup>.

Як показують звіти Львівського магістрату за 1918 р., масові переходи почалися з греко-католицького обряду на латинський, спричинені польсько-українською війною. У 1918 р. обряд змінило 265 осіб, у грудні – 65, в січні 1919 р. – 91, у лютому – 70, в березні – 95, в загальному за 1919 р. – 2 414 осіб<sup>32</sup>. У 30-х роках спостерігається ще більша тенденція зміни обряду. Її можемо побачити у Львівському воєводстві (див. таблицю)<sup>33</sup>.

Таблиця

Кількість осіб, які змінили обряд у 1932–1935 рр.

	Повіт	З римо-католицького на греко-католицький	З греко-католицького на римо-католицький
1	Бібрка	2	102
2	Бжозів	4	28
3	Доброміль	–	115
4	Дрогобич	62	304

<sup>26</sup> *Nabywanieć S.* Relację między obrządkami – łacińskim i grekokatolickim oraz problem rutenizacji i uniatyzacji w kontekście tak zwanej “kradzieży dusz” / *S. Nabywanieć // Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / [pod. red. S. Stepnia]. – Przemyśl, 1998. – Т. 4: Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – Idea a rzeczywistość. – С. 222.*

<sup>27</sup> *Krochmal A.* Stosunki międzywyznaniowe i międzyobrzędkowe w parafiach grekokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918–1939 / *A. Krochmal // Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / [pod. red. S. Stepnia]. – Przemyśl, 1996. – Т. 3: Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej. – С. 219–220.*

<sup>28</sup> *Dyłałowa H.* Na pograniczu dwóch obrządków – grekokatolickiego i łacińskiego / *H. Dyłałowa // Warszawskie zeszyty polsko-ukrainoznawcze. – Warszawa, 1998. – Т. 6–7. – С. 96.*

<sup>29</sup> Archiwum Państwowy w Przemyślu (далі – APP). Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego (далі – ABGK). – Sygn. 5573. – К. 311.

<sup>30</sup> AAN, MWRiOP. – Sygn. 647. – К. 172.

<sup>31</sup> *Nabywanieć S.* Relacje między obrządkami... – С. 224.

<sup>32</sup> AAN, MWRiOP. – Sygn. 647. – К. 20.

<sup>33</sup> *Ibidem.* – К. 314.

5	Городок	1	108
6	Ярослав	–	306
7	Яворів	–	20
8	Колбучів	–	–
9	Красне	–	6
10	Ліско	–	116
11	Львів-місто	7	1 774
12	Львів-повіт	3	244
13	Любачів	–	39
14	Ланцюг	–	10
15	Мостиська	1	74
16	Ніско	–	11
17	Перемишль	3	491
18	Пшеворськ	14	70
19	Рава-Руська	6	80
20	Рудкі	1	98
21	Ряшів	2	34
22	Самбір	9	184
23	Сянок	3	119
24	Сокаль	–	106
25	Тарнобжег	–	4
26	Турка	–	146
27	Жовква	3	82
	<b>Разом</b>	121	4 670

11 червня 1921 р. у Львові видано новий закон для католицького духовенства про зміну обряду дітей із мішаних шлюбів у містах на латинський. Цей процес мала забезпечити влада повіту. Якщо вона не виконувала цих норм до дітей віком 14 років, то священник одержував право сам це зробити. Католицький священник отримував метрику про хрещення в західному обряді, а перед тим – у східному. Якщо греко-католицький священник відмовлявся при зміні обряду представляти свідоцтво про хрещення, то на нього подавали скаргу до староства<sup>34</sup>. Ця проблема була актуальна протягом всього міжвоєнного періоду, незважаючи навіть на те, що Апостольська столиця забороняла самовільну зміну обряду<sup>35</sup>. Врегулювання цієї справи у Другій Речіпосполитій було доручено Міністерству віровизнань і Міністерству внутрішніх справ, яке контролювало справу “крадіння душ”. Із зібраних даних з Тернопільського повіту, наприклад, у мішаних сім’ях більшість метрик хрещення дітей була греко-католицькими. Польську владу непокоїла така ситуація.

<sup>34</sup> *Королевський К.* Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / К. Королевський. – Львів, 2014. – С. 228.

<sup>35</sup> *Krochmal A.* Stosunki międzywyznaniowe... – С. 219.



Вона вважала це насильною втратою вірних Католицької Церкви і відповідно елементу польського народу на теренах трьох воєводств<sup>36</sup>.

Ще одна причина напруги відносин між польською владою і греко-католицьким духовенством – поширення національних ідей. У звітах Міністерства віровизнань, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства закордонних справ зазначалося, що УГКЦ агітувала проти перепису населення і відмовлялася ідентифікувати себе з польським народом. Міністерство віросповідань зазначало, що у староствах Яворова, Перемишля та Жовкви духовенство проводило агітацію на парафіях проти першого перепису 1921 р. у Другій Речіпосполитій. Під час перепису духовенство відмовлялося від польського громадянства, за що притягувалося до суду. Єпископові Й. Коциловському з Перемишльської єпархії також закидали те, що він їздить по парафіях й агітує вірних проти участі в переписі<sup>37</sup>. Таку ініціативу Церкви можна зрозуміти, адже вона хотіла допомогти українському народові в його прагненні побудови власної Української держави.

Не менш важливим було питання земельної власності Церкви, врегулювання якого займалося Міністерство віровизнань та освіти. Польський уряд Ігнатія Падеревського в червні 1919 р. вніс проект земельної реформи, який передбачав зміцнення фермерського господарства і відповідно добровільну парцеляцію великих землевласників<sup>38</sup>. Його ухвалили 10 липня 1919 р. Церква сприйняла це негативно, оскільки духовенство отримувало дохід від  $\frac{3}{4}$  землі. Був створений парцеляційний фонд, який на початку тільки 20 %, а згодом 40 % землі призначав на створення фермерських господарств<sup>39</sup>. Згідно з аграрною реформою від 15 липня 1920 р. до 1925 р. на західних теренах (Західна Галичина і Волинь) розпочалася парцеляція земельних маєтків. УГКЦ була незадоволена такою політикою влади, бо дохід від винайманих угідь був малим і неприбутковим<sup>40</sup>. Землю, яка належала Церкві, обробляли селяни (на одного священика припадало 40 га), що уможливило утримання й розвиток не тільки культурно-освітніх установ, а й домів для сиріт. Із запровадженням аграрної реформи взамін на зменшення земельних володінь духовенству пропонувалося виплачувати більшу заробітну плату. Селян така ситуація змушувала до еміграції в пошуках кращих заробітків. На засіданні польської комісії 21–22 листопада 1922 р. греко-католицькому духовенству запропонували володіння 3,5 і 5 га землі, а з 800 тис. га розпарцельованої селяни не отримали нічого.

Відразу після запровадження реформи духовенство разом із політичним угрупованням УНДО (Українською національно-демократичною організацією) почало

<sup>36</sup> AAN, MWRiOP. – Sygn. 647. – К. 207.

<sup>37</sup> AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (далі – MSZ). – Sygn. 5335a. – К. 79, 80.

<sup>38</sup> *Виздрік В.* Польська аграрна реформа та її реалізація у 20-х рр. XX ст. на західноукраїнських землях / В. Виздрік // Вістник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Держава та армія”. – Львів, 2013. – № 752. – С. 150.

<sup>39</sup> Там само. – С. 151.

<sup>40</sup> APP, ABGK. – Sygn., 5490. – К. 444.

активно протистояти владі<sup>41</sup>. Так, 1927 р. земельна власність Греко-Католицької Церкви становила 40 482 га<sup>42</sup>.

Найбільш спірним було питання правового статусу нерухомих маєтків, власниками яких були різні духовні особи. Після підписання Конкордату, який врегулював земельні відносини між Церквою і державою, за єпископами, семінаріями й парафіями визнано право власності на всі нерухомі маєтки, але з певними обмеженнями, а також право на різні дотації<sup>43</sup>. Всі інші маєтки, які за законом не належали Церкві, підлягали примусовому викупу державою<sup>44</sup>. Львівський ординаріат після підписання Конкордату неодноразово звертався до Міністерства визнань для в'яснення, які саме маєтки підлягають парцеляції<sup>45</sup>. У Конкордаті в § 24 ч. 7 визначено, що гроші, отримані з парцеляції ерекціональних ґрунтів, перебувають у розпорядженні Церкви. Завдяки цьому митрополит Шептицький організував Єпархіальний фонд, який покривав потреби єпархії<sup>46</sup>. Парафіяльні уряди зі згоди деканальних урядів і лише з дозволу Митрополичої консисторії могли продати потрібну кількість ерекціональних маєтків для сплати маєткового податку<sup>47</sup>. Як представляє українська газета "Діло", єпископи Львівської, Перемишльської і Станіславівської єпархій по-різному відреагували на закон про парцеляцію землі й видали відповідно різні розпорядження<sup>48</sup>.

Ще одним з аспектів взаємовідносин Церкви та держави було питання релігійної шкільної освіти. Відповідальність за викладання релігії Міністерство віровизнань та освіти покладало на кураторів, які під контролем воеводства організували вивчення релігії у школах і координували працю катехита. Куратор співпрацював зі шкільною радою, до якої входив шкільний інспектор і священник кожного із віровизнань, запропонований єпископом<sup>49</sup>. Параграф 120 Конституції 1921 р. і Конкордат впроваджували обов'язкове навчання релігії для дітей до 18 років усіх віровизнань у державних, приватних, середніх і вищих школах<sup>50</sup>. Міністерство визначало кількість годин, план та програму для всіх віровизнань<sup>51</sup>. Так на катехизацію початкової й середньої школи виділялося від двох і більше

<sup>41</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 7.

<sup>42</sup> *Wisłocki J.* Uposażenia kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918–1939 / J. Wisłocki. – Poznań, 1981, згідно з табл. 4. – С. 90

<sup>43</sup> ААН, МВРiО. – Sygn. 367. – К. 144, 145.

<sup>44</sup> *Виздрік В.* Польська аграрна реформа... – С. 153.

<sup>45</sup> ААН, МВРiОП. – Sygn. 755. – К. 13–14.

<sup>46</sup> Львівські архиєпархіальні відомості. – Львів, 1926. – Ч. 1. – С. 5.

<sup>47</sup> Там само. – С. 9.

<sup>48</sup> ААН, МВРiОП. – Sygn. 755. – К. 58.

<sup>49</sup> *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej* (далі – D. U. R. P.). – 1921. – N 16. – Poz. 97. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 lutego 1921 r.* § 2, § 3, § 4, § 5, § 6. – S. 222–223.

<sup>50</sup> D. U. R. P. *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską.* – № 72. – S. 1067.

<sup>51</sup> Перемишльські єпархіальні відомості (далі – ПЄВ). – Перемишль, 1928. – № 4. – С. 56.

годин<sup>52</sup>. Міністерство рекомендувало, щоби вчитель був того самого обряду, що й діти у класі для кращого контакту і розуміння між ними. За відсутності згоди батька, дитина вивчала основи релігії, до якої належала більшість дітей у класі<sup>53</sup>.

Законом від 31 липня 1924 р. міністр С. Грабський змінив шкільну систему, запровадивши утраквістичні (двомовні) школи. Знана в історії під назвою реформа “*Lex Grabski*”, вона спричинилася до ліквідації українського шкільництва і відповідно спровокувала опір польській владі<sup>54</sup>. Прикладом можна назвати протести в Перемишлі, Львові й Тернополі проти впровадження утраквістичних шкіл. Саме в Перемишльському, Ярославському, Мостиському, Добромильському і Березівському повітах міністр С. Грабський утримався від реалізації цієї реформи<sup>55</sup>. До кінця 1939 р. все-таки збільшилася кількість утраквістичних шкіл, що спричинило до зменшення українських<sup>56</sup>. Попри освітні закони міністерство часто на практиці обмежувало права вчителів, зменшувало кількість годин релігії для греко-католиків. Така політика польської влади з асиміляції українців спричиняла обурення і незадоволення. Протягом 1930–1935 рр. відбувалися протести церковних влад, але не було жодної реакції на це Міністерства визнань<sup>57</sup>. Для українців від 5 січня 1925 р. воно представило нові засади й вимоги до навчання релігії для дітей. Батьки повинні були заповнити декларацію, в якій вказати вік дитини, мав бути підпис нотаріуса, судді та старости, і відіслати її до шкільного інспектора<sup>58</sup>.

Від 3 грудня 1926 р. міністерство видало закон міністра Казимира-Владислава Бартла про обов’язок участі шкільної молоді в релігійних практиках. Згідно з Конституцією це порушувало права та свободи і спричиняло невдоволення вчителів релігії<sup>59</sup>.

Питання викладання релігії у школах було чи не найболючішим для Церкви, оскільки вчитель релігії (катехит) відіграв моральну і духовну функцію у вихованні дітей, а також формував світогляд майбутнього українця. Вчителів, які пропагували українські традиції і культуру, критикували як противників та бунтівників проти Польської держави. До ординаріатів від кураторів часто надходили листи-скарги на катехитів, які провокували й підбурювали дітей на ґрунті польсько-українських стосунків, що відповідно створювало негативну атмосферу у класі<sup>60</sup>. Прикладом був учитель о. І. Качубинський в Угринові Сокальського повіту,

<sup>52</sup> ПЄВ. – Перемишль, 1926. – № 2. – С. 45.

<sup>53</sup> ААН, МWRiOP. – Sygn. 365. – К. 141.

<sup>54</sup> *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa, 1993. – С. 12.

<sup>55</sup> *Шостаковська І.* Руський (Український) інститут для дівчат в Перемишлі / І. Шостаковська. – Перемишль, [б. р.]. – С. 13.

<sup>56</sup> *Adamowicz Z.* Mniejszości narodowe w Polsce // Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku / Z. Adamowicz. – Lublin, 1992. – С. 18.

<sup>57</sup> *Jeżyna K.* Akcja Katolicka w II Rzeczypospolite / K. Jeżyna. – Lublin, 1996. – S. 18–19.

<sup>58</sup> ПЄВ. – 1924. – № 4. – С. 12.

<sup>59</sup> *Jurkiewicz J.* Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918–1939 / J. Jurkiewicz. – Warszawa, 1958. – S. 49.

<sup>60</sup> APP, ABGK. – Sygn. 5151. – К. 209.

який надуживав правами вчителя і займався агітацією проти польської влади<sup>61</sup>. За в'яснення причини такої поведінки вчителя відповідав єпископ, який рекомендував його на цю посаду. Він мав звернути увагу вчителя на таку діяльність, бо це могло призвести до звільнення останнього<sup>62</sup>.

Представлені проблеми взаємовідносин між УГКЦ і Міністерством віровизнань та освіти дають підставу ствердити, що вони були не простими й доволі-таки конфліктними. Підтвердженням чого стає активна позиція Церкви у Другій Речі-посполитій, яка відстоювала не тільки релігійні питання, але й українські інтереси в побудові незалежної держави.

---

<sup>61</sup> Ibidem. – К. 209.

<sup>62</sup> Ibidem.

УДК: 28(477:4):929Шептицький

*Ольга ВОЙТЮК***МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І СПРАВА  
ЄДНОСТІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ**

*“Молю..., щоб усі були одно,  
як ти, Отче, в мені, а я в тобі,  
щоб і вони були в нас об’єднані;  
щоб світ увірував, що ти мене послав”*  
(Йо. 17, 20–21)

Єдність українського народу сьогодні – надзвичайно важлива й актуальна проблема. Ми повсюди декларуємо: “Україна єдина!”. Однак допоки в нас немає єдності духовної, що ґрунтується на взаємній любові та прощенні, марно сподіватися єдності політичної чи економічної. Відтак в Україні функціонує чотири Церкви східного обряду: три православні та Греко-Католицька. Перед нами стоїть завдання повернутися до єдиної християнської Церкви, запровадженої князем Володимиром. Це складно через довголітні стереотипи і домисли. У справі національної єдності саме Церква покликана формувати національну свідомість народу, відроджуючи ціле суспільне життя. Розпочати цю справу варто з послідовного наукового вивчення творів та пастирських послань митрополита Андрея Шептицького, адже багато з його тез і закликів актуальні й сьогодні.

Справа єдності християнської Церкви в діяльності Галицького митрополита тривалий час цікавила багатьох дослідників його біографії. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлили в публікаціях священники і доктори богослов’я: Іван Шевців<sup>1</sup>, Іван Музичка<sup>2</sup>, Іван Гриньох<sup>3</sup>, Василь Ленцик<sup>4</sup>, Іван Нагаєвський<sup>5</sup>, Йосиф

<sup>1</sup> *Шевців І.* Статті, доповіді, промови і т. п. на тему: Церква, Поєднання Церков, Патріархат, Українська Католицька чи Греко-Католицька Церква? Українська Католицька церква в Австралії і т. п. (Причинок до Ювілею 400-ліття Берестейської Унії) / І. Шевців. – Львів: Свічадо, 1996. – 250 с.

<sup>2</sup> *Музичка І.* Екуменічна діяльність Митрополита Андрея Шептицького в Росії в 1914–1917 роках / І. Музичка. – Рим, Богословія XLVII, 1983. – С. 3–39.

<sup>3</sup> *Гриньох І.* Слуга Божий Андрей – Благовісник Єдності / І. Гриньох. – Мюнхен: Накладом автора, 1961; *Його ж.* Послання патріарха Йосифа про поєднання в Христі / І. Гриньох. – Рим, 1977. – 67 с.

<sup>4</sup> *Ленцик В.* Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосип Сліпий / В. Ленцик. – Львів: Свічадо, 2004. – 608 с.

<sup>5</sup> *Нагаєвський І.* Слуга Божий Андрей Шептицький в праці для Бога і народу / І. Нагаєвський // Богословія. – 1985. – № 49. – С. 181–196.

Мадей<sup>6</sup>, Мелетій Войнар<sup>7</sup>, архимандрит Климентій Шептицький<sup>8</sup>, Ігор Мончак<sup>9</sup>, владики Любомир Гузар<sup>10</sup>, Василь Ленцик<sup>11</sup>, Анатоль Базилевич<sup>12</sup>. Однак на сьогодні доречно зробити загальний аналіз його єкуменічної діяльності упродовж років, коли А. Шептицький очолював Греко-Католицьку Церкву (ГКЦ).

Мета статті – окреслити деякі основні напрями зусиль митрополита Андрея Шептицького, спрямовані на досягнення християнської єдності в Україні. Для кращого аналізу проблеми доречно проаналізувати спроби його церковно-об'єднаної діяльності й еволюцію єкуменічних поглядів у пастирських посланнях.

На підставі звернень владики Андрея можна виділити два основні етапи в його єкуменічній діяльності: 1) формування поглядів Галицького митрополита щодо розуміння проблем поділу Церков і пошук шляхів його подолання; 2) здійснення конкретних кроків щодо втілення в життя його ідеї досягнення єдності Церкви.

На зацікавлення митрополитом справою християнської єдності вплинули кілька чинників. Один із них – особисте знайомство з Папою Римським Левом XIII (1878–1903)<sup>13</sup>, який у своїх зверненнях говорив про множинність форм (церковних

<sup>6</sup> *Мадей Й.* Божественна літургія в українській церкві. Чи можлива її реформа? / Й. Мадей // Там само. – С. 29–48.

<sup>7</sup> *Войнар М.* Право Київської церкви за Св. Володимира: Джерела і збірники / М. Войнар // Хроніка 2000: Наш край: Укр. культурологічний альманах. – Київ, 2007. – № 69/70. – С. 359–384.

<sup>8</sup> *Шептицький К.* Митрополит Андрей і оновлення Східної чернечої традиції // Богословія. – 1926. – Т. 4. – Кн. 1–4. – С. 150–153.

<sup>9</sup> *Мончак І.* Флорентійський єкуменізм у Київській Церкві. Унійна ідея в помісній еклезіальній традиції. – Самоуправна Київська Церква / І. Мончак. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу: Свічадо, 1994. – 173 с.

<sup>10</sup> *Гузар Л.* Митрополит Андрей Шептицький – провісник єкуменізму // Гузар Л. “Як будувати рідну хату”: послання митрополита Андрея Шептицького і сучасний контекст [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Твоє місто. – 2015. – 14 травня. – Режим доступу: [http://tvoemisto.tv/news/yak\\_buduvaty\\_ridnu\\_hatu\\_zustrich\\_dlya\\_pidpriyemtsiv\\_z\\_blazhenishym\\_lyubomyrom\\_guzarom\\_70439.html](http://tvoemisto.tv/news/yak_buduvaty_ridnu_hatu_zustrich_dlya_pidpriyemtsiv_z_blazhenishym_lyubomyrom_guzarom_70439.html)(14.05.2015); *Його ж.* Єкуменізм як передумова відкриття своєї ідентичності / Л. Гузар // В пошуках ідентичності. Студійні дні в Ниредьгазі. – Львів: “Свічадо”, 1998. – С. 126–130.

<sup>11</sup> *Ленцик В.* Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / В. Ленцик; [ред. А. Ленцик-Павлічко]. – Львів: Свічадо, 2001. – 608 с.

<sup>12</sup> *Базилевич А.-М.* Введення у твори митроп. Андрея Шептицького / А. Базилевич // Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. – Торонто, 1965. – Т. 1. – С. 223–226.

<sup>13</sup> Лев XIII прихильно ставився до ГКЦ. У 1882 р. за його розпорядженням Свята Конгрегація провела реформу Чину св. Василя Великого, у 1885 р. засновано Станиславівське єпископство. У 1897 р. він заснував окрему семінарію для українців (Українську колегію) при церкві Св. Сергія і Вакха в Римі. Доручив Конгрегації пропаганди виробити план створення Українського патріархату з тимчасовим центром у Львові. За часи понтифікату написав 86 енциклік. Знаковою вважають “*Regum Novarum*” від 15 травня 1891 р. (детальніше див.: *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська

традицій). Митрополит Андрей також підтримував особисті контакти з тогочасними прихильниками унійного руху<sup>14</sup>. Ще один – усвідомлення того, що Греко-Католицька Церква на сході була найбільшою східно-католицькою Церквою.

У 1887 р. Андрей Шептицький вперше відвідав Київ, познайомився з українською громадою й був гостем проф. Володимира Антоновича. Після цього відвідав Москву, де зустрівся з російським філософом Владіміром Соловйовим, послідовним прихильником ідеї створення єдиної Вселенської Церкви<sup>15</sup>.

24 березня 1888 р. Романа Шептицького прийняв на спеціальній аудієнції Папа Римський Лев XIII, якому молодий граф розповів про бажання стати монахом-василіанином, а також про плани щодо єднання Церков. Цього ж року починається його стрімка церковна кар'єра. 29 червня він став ченцем Чину св. Василя Великого в Добромилі, здобув наукові ступені доктора теології та філософії. У 1896 р. став ігуменом монастиря Св. Онуфрія у Львові. 17 вересня 1899 р. – єпископом Станиславівським, а за рік 17 січня – митрополитом Львівським<sup>16</sup>. За майже півстоліття він підняв ГКЦ на вищий рівень, беручи найкраще із Заходу та Сходу.

Відтак у 1904 р. владика Андрей заснував монастир Уставу св. Теодора Студита у Скнилові під Львовом. Разом з о. Климентієм Шептицьким 20 жовтня 1905 р. уклав чернечі правила “Типікон”, які затвердили всі єпископи.

Дослідники відзначають, що в 1939 р. на території Другої Речіпосполитої було 300 ченців-студитів у 8 монастирях та 2 філіях. На той час вони належали до найбільшого духовного згромадження ГКЦ в Польщі. У монастирях усіх трьох орденів ГКЦ (студитського, василіанського та редемптористського) в 1936 р. був 601 монах<sup>17</sup>.

Значення студитів в умовах міжвоєнного періоду не полягало в їхній кількісній перевазі над василіанами чи редемптористами. А. Шептицький вбачав у них місіонерів Сходу. Відтак у 1930-х роках розробив “план експансії”. До цього ордену належав Леонід Фьодоров – екзарх ГКЦ у Росії (призначений митрополитом Шептицьким), росіянин за походженням<sup>18</sup>. Студити відрізнялися від інших греко-католицьких орденів Літургією, дуже подібною до православної. Вони реалізували екуменічні постулати унійних конгресів у Велеграді (з 1924 р. і 1927 р.). Ідеться про збереження обряду як найбільше подібного до первинного

---

політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині, 1914–1923 / Л. Гентош. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2006. – С. 177–183).

<sup>14</sup> Владімір Соловйов – російський філософ, Йосиф Штросьмаєр – хорватський єпископ, Марс'є – бельгійський архієпископ, Масимілян Саксонський – німецький богослов.

<sup>15</sup> Соловьев В. Сочинения: в 2 т. / В. Соловьев. – Москва, 1989. – Т. 2: Чтения о богочеловечестве. Философская публицистика. – С. 112, 170–171.

<sup>16</sup> Korolevskij C. Métropolitain André Szeptycky. 1865–1944 / C. Korolevskij. – Rome, 1964. – P. 9.

<sup>17</sup> Pirożyński M. Zakonowemskie w Polsce / M. Pirożyński. – Lublin: Tow. WiedzyChrześc, 1937. – S. 37.

<sup>18</sup> Morality and Reality. The Life and Time of Andrei Sheptytskyi / [ed. Paul Robert Magocsi]. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1989. – S. 37; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków: W-wo Literackie, 1989. – S. 318.

християнського обряду, що виник до 1054 р. А. Шептицький таким способом хотів добитися прихильності православних до ГКЦ. Не випадково у студитському монастирі працювали іконописці-старовіри, виховані на православних традиціях, закладених ще до реформ патріарха Никона.

Значні зусилля наприкінці 20-х років ХХ ст. А. Шептицький спрямував на створення станиць студитів на Лемківщині<sup>19</sup>. Лемки в тогочасних польських джерелах охарактеризовані як “етнічна, звичаєва і культурна окремішність з остаточно не викристалізованою національною ідентифікацією”<sup>20</sup>. Саме таке їх трактування перетворювало проблему лемків на конфронтаційний вузол національного суперництва між поляками й українцями, між греко-католиками, римо-католиками та православними<sup>21</sup>. Лемки прийняли християнство східнослов’янського обряду ще за часів місійної діяльності на цих землях Кирила і Мефодія. Також відомо, що вони належали до Перемишльської єпархії. Після Берестейської унії лемки прийняли уніатство, для них було утворено окремих вікаріат<sup>22</sup>. У 1920–1930-х роках вони були уніатами, католиками східного обряду й організаційно підпорядковувалися ГКЦ.

У 1913 р. митрополит запросив для праці в ГКЦ редемптористів (Чин Найсвятішого Ізбавителя), які прийняли східний обряд. Вони швидко вивчили українську мову й обряди і працювали серед населення Галичини, Волині, Підляшшя та Полісся<sup>23</sup>. Особливий вплив мали такі священники, як Й. Схрейвер, Й. де Вохт, М. Ван де Малє на формування визначних ченців-редемптористів українців, як-от єпископ М. Чарнецький, митрополит М. Германюк, єпископ В. Величковський, єпископ В. Маланчук, митрополит В. Стернюк, єпископ М. Руснак<sup>24</sup>.

У зв’язку з проханням українців Полісся митрополит Андрей у 1914 р. хіротонізував на Луцького єпископа о. Йосифа Боцяна. У 20-х роках ХХ ст. на Поліссі розгорнувся рух за церковне об’єднання, в якому активну участь брали редемптористи. Вони поселилися в м. Ковелі та у складних умовах на Волині заснували єпархії східного обряду. Греко-католики, які там проживали, та православні, що верталися до з’єдинення, протистоячи латинізації обряду й колонізації вірних, прагнули зберегти свій обряд, і тому не хотіли підлягати владі римо-католицьких єпископів. Представники Апостольської столиці, знаючи про таке становище Волині,

<sup>19</sup> Лемківщина займає частину Карпат, тобто цілий т. зв. Лісистий, Низький або Лемківський Бескид. До 1934 р. належала Перемишльській єпархії, а пізніше творила т. зв. Апостольську адміністрацію. На цьому терені церковна влада створила 9 деканатів (із заходу на схід): Мушинський, Горлицький, Грибівський, Дуклянський, Романівський, Буківський, Короснянський, Динівський і Сянцький.

<sup>20</sup> *Zeszytnski S. Zarys antropologiczny Lemkowszczyzny (W): O Lemkowszczyźnie / S. Zeszytnski. – Kraków, 1935. – S. 17.*

<sup>21</sup> *Історія релігії в Україні: в 10 т. – Київ, 2001. – Т. 4: Католицизм / [ред.: А. Колодний, П. Яроцький]. – С. 442.*

<sup>22</sup> Там само. – С. 443.

<sup>23</sup> *Сайко О. Митрополит Андрей Шептицький [Електронний ресурс] / О. Сайко. – Режим доступу: [http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/xx\\_st/a\\_sheptytskyj/](http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/xx_st/a_sheptytskyj/)*

<sup>24</sup> *Зінковський Т. Екуменічна діяльність Андрея Шептицького [Електронний ресурс] / Т. Зінковський. – Режим доступу: [http://www.galslovo.if.ua/index\\_old.php?st=4742](http://www.galslovo.if.ua/index_old.php?st=4742)*



піднімали у Варшаві питання про те, щоби волинсько-польській території надати єпископа східного обряду. Однак римо-католицька єрархія погодилася тільки на те, щоби надати цим територіям Апостольського візитатора. 16 січня 1931 р. ним був затверджений єпископ-редемторист Микола Чарнецький<sup>25</sup>.

Для справи єдності християнської Церкви А. Шептицький залучив ще один західний чин – Орден святого Бенедикта (бенедиктинців). Він переконливо довів необхідність унійної праці о. Л. Бодуєну та кардиналу Мерс'є. Останній представив справу папі Пієві XII, який в 1924 р. дозволив бенедиктинцям працю у ГКЦ. Єкуменічний рух, який розпочав митрополит Андрей в ГКЦ та Церквах європейського Сходу з'їздами у Велеграді щороку, був затверджений в декретах II Ватиканського собору лише в 1964 р.<sup>26</sup>.

Пастирським посланням “Зближаються часи” (26 листопада 1907 р.) митрополит започаткував працю церковної єдності і вже самою назвою вказав на актуальність справи “з'єдинення Східних Церков”. Звертаючись до духовенства ГКЦ, А. Шептицький визначив його роль та місце в цій праці: “Злучені з западом вірою, а обрядом з востоком, більше чим хто-небудь інший – можемо колись працювати над великим ділом возстановлення церковної єдності”. Однак він зауважив: “...хто стоїть на середині двох, що між собою спорять і борбу ведуть, легко може бути від обох битим ... І ми підлягаємо тому правилу”<sup>27</sup>.

У посланні акцентовано на трьох найважливіших справах: 1) щоби священники кожної першої неділі місяця додавали до загального намірення християн молитви про єдність Церков; 2) приготування відповідних священників, готових зносити всі труднощі праці для єдності Церкви; 3) потреба ґрунтовної наукової спеціалізації в одному напрямі: “*Non multas ed multum*” (“Не багато, але вичерпно” – лат.). Шептицький звертав увагу на потребу практичної роботи щодо “з'єдинення церков”: “Не маємо спеціалістів східного церковного права, історії Східних Церков, не маємо знатоків церковної літератури Сербів, Болгарів, Росії, наша давня література стоїть облогодом, не перестудіована, в архівах наших мало хто працює. Маємо багато богословів всесторонньо освідчених, маємо докторів богословія, маємо спосібних письменників, проповідників, публіцистів. Спеціалістів, людей фахових не маємо ні одного”<sup>28</sup>.

На цей час також припадає організація митрополитом Велеградських з'їздів, участь в яких брали представники різних християнських конфесій. Міжнародні унійні конгреси відбулися в 1907, 1909, 1911, 1924, 1927, 1932 та 1936 рр. Документи з цих зустрічей були видані в багатотомних актах роботи Велеградських з'їздів, у яких містяться звіти дискусій, тексти рефератів<sup>29</sup>.

<sup>25</sup> *Межва Л.* Митра упала додолу. Це був поганий знак / Л. Межва // Газета по-українськи (Київ). – 2015. – 6 січня.

<sup>26</sup> *Пилипів І.* Українська греко-католицька церква та Ватикан в 20–30-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / І. Пилипів. – Режим доступу: [journal.mandrivets.com/images/file/Rylyriv\\_2011\\_2.pdf](http://journal.mandrivets.com/images/file/Rylyriv_2011_2.pdf)

<sup>27</sup> Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944: у 2 т. – Львів: Свічадо. – 1995. – Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу “Свічадо”, 1995. – С. 29.

<sup>28</sup> Там само. – С. 32.

<sup>29</sup> *Acta I. Conventus Velehradensis.* – Pragae: Bohemorum, 1908; *Acta II. Conventus*

Митрополит А. Шептицький прагнув психологічно підготувати обидві роз'єднані сторони до співпраці, взаємопізнання, а згодом наближення до возз'єднання обох Церков. Усі його доповіді, статті та виступи на цих конгресах і подальші писання стали основою екуменічного руху на Заході. Уже на першому ж зібранні у Велеграді А. Шептицький звернувся із таким вступним словом до учасників: “Зближення між Сходом і Заходом може наступити завдяки кращому взаємопізнанню, що напевно змінить рівень мислення та богословські погляди багатьох східних богословів”<sup>30</sup>.

Відтак 4 лютого 1907 р. митрополит Андрей отримав від Папи Римського Пія Х спеціальні повноваження на унійну працю в Росії. Того ж року та згодом, у 1912 р., він таємно подорожував Україною, Білоруссю, Литвою, Росією, де налагодив особисті контакти з російськими та білоруськими греко-католиками. Наступний папа Бенедикт XV підтвердив повноваження митрополита щодо організації Католицької Церкви східного обряду.

Після ізоляції, заслання й Російської революції 1917 р. Галицький митрополит повернувся з ув'язнення в Петроград. Дізнавшись про звільнення А. Шептицького, до міста прибули російські католицькі священники з різних міст. Тому 29–31 травня 1917 р. він без зволікань провів синод, на якому було ухвалено 68 артикулів – основу екзархату Російської Католицької Церкви (РКЦ) та іменував екзархом монаха-студита Леоніда Фьодорова<sup>31</sup>. У синодальній сесії взяли участь вісім священників: екзарх Л. Фьодоров, О. Зерчанінов, І. Дейбнер, Є. Сусальов, Г. Верховський, Т. Семьяцький, В. Абрикосов, Д. Колпінський. Завдяки старанням митрополита Андрея петроградський уряд визнав новоутворену Церкву<sup>32</sup>.

Подальший розвиток поглядів митрополита у справі християнської єдності можна простежити в листі “Російський католицький екзархат” (1927). Він вважав, що створення окремого екзархату для певної території – це доцільніше, ніж місійна праця, при якій єрархічне завершення приходить тоді, коли є для цього чисельна громада. “Тому загальне добро вимагає, щоб орієнтальні християни, які повертають до католицької єдності, почували себе в Церкві не чужо та щоб вони з самого початку пізнали в Церкві матір, що має однакову материнську любов до всіх своїх дітей”, – писав він<sup>33</sup>.

Упродовж перебування в Росії і Наддніпрянській Україні в 1917 р. митрополит Шептицький зустрівся з українським громадянством і відвідав національні установи. Відомо, що влітку 1918 р. гетьман Павло Скоропадський планував створити

Velehradensis. – Pragaе: Bohemorum, 1910; Acta III. Conventus Velehradensis. – Pragaе: Bohemorum, 1912; Acta IV. Conventus Velehradensis. – Olomucii: Typographia Archiepiscopali, 1925; Acta V. Conventus Velehradensis. – Olomucii: Typographia Archiepiscopali, 1927; Acta VI. Conventus Velehradensis. – Olomucii: Typographia Archiepiscopali, 1933.

<sup>30</sup> Баб'як А. Велеградські конгреси в 1907–1936 роках: контекст зародження, перебіг подій та участь в них Греко-Католицької Церкви (част. 1) [Електронний ресурс] / А. Баб'як. – Режим доступу: [http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies\\_of\\_religions/32933/](http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/32933/)

<sup>31</sup> Бурман В. Леонид Федоров: Жизнь и деятельность / В. Бурман. – Рим, 1966.

<sup>32</sup> Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... – С. 179.

<sup>33</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 201. – Оп. 4в. – Спр. 460. – Арк. 1–14. Див.: Баб'як А. Велеградські конгреси...

патріархат Української Православної Церкви, кандидатом на очільника якого міг бути Андрей Шептицький, чия особа викликала повагу в гетьмана<sup>34</sup>. З незалежних від Глави ГКЦ причин цього, однак, не сталося.

19 жовтня того ж року митрополита обрали членом Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Його дії митрополита сприяли налагодженню дипломатичних відносин між Ватиканом й урядом УНР<sup>35</sup>.

Митрополит Шептицький, який з метою досягнення церковної єдності завжди діяв як всеохопний лідер, упродовж 1920–1923 рр. здійснив дипломатичні подорожі до Австрії, Італії, Бельгії, Голландії, Франції, Великобританії, США, Бразилії та Аргентини. У Римі він виступив із доповідями в Папському Орієнтальному інституті: “Місія монаших Чинів та Згромаджень для об’єднання Церков” (17 лютого 1921 р.), “Змагання Заходу у справі з’єдинення Церков” (18 лютого 1923 р.). Головною метою свого життя він вважав об’єднання Церков і відновлення східного чернецтва. 21 вересня 1925 р. у Бельгії на конференції з нагоди Тижня для єднання Церков, який організував о. Лямбер Бодуен, митрополит виголосив доповідь “Психологія унії”, в якій презентував своє бачення єдності, зупиняючись спочатку на психологічних, а згодом і на інших труднощах єдності Церков та подаючи методіку праці. Особливу увагу він звернув на те, що кориснішим треба вважати перехід православної спільноти на католицизм, аніж поодинокі навернення, оскільки це більше відповідає ментальності Сходу. Необхідною умовою він назвав взаємне пізнання Сходу і Заходу для порозуміння та наближення. Важливу роль у цьому процесі А. Шептицький відводив науковій діяльності багатьох вчених, спрямованій до однієї мети і натхненній однією ідеєю, й усвідомлював потребу вчених різних галузей науки та з різних країн, які би вивчали мови, релігію, обряд, літературу та ментальність Сходу.

Вагоме місце у праці для церковної єдності митрополит відводив мистецтву, зокрема візантійському іконопису, як засобу впливу на вірних без проповіді. На закінчення доповіді наголосив, що унію треба приготувати, організувавши і сформувавши мільйони апостолів, що працюватимуть упродовж цілих генерацій<sup>36</sup>.

Саме з цією метою 23 лютого 1929 р. Галицький митрополит затвердив статут греко-католицької семінарії із виховання кадрів для єкуменічної праці та вже 6 жовтня розпочав навчальний процес у ній. Працю над єднанням Церков можуть виконувати не тільки священики, а всі – науковці, іконописці – кожен християнин. Апостольство молитви, на його думку, було найголовнішим у цій справі. Апостольство добрих діл, християнської любові, терпіння, спільно з апостольством науки і мистецтва мали змінити спільноту та “притягнути її до єдиної церкви”. Саме тому 17 лютого 1939 р. митрополит Андрей Шептицький і о. Климентій Шептицький заснували Український католицький Інститут церковного єднання ім. митрополита Йосифа Веніаміна Рутського. Засновники прагнули налагодити повномасштабну соціальну співдію, яка сприяла б релігійному порозумінню та співпраці. Реальне

<sup>34</sup> *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 199.

<sup>35</sup> *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності... – С. 289–330.

<sup>36</sup> *Scheptycky A.* La psychologie de l’Union / A. Scheptycky // La Revue Catholique des idees et des faits, 1925. – No. 31. – P. 5–10.

підтвердження цього факту – захист Галицьким митрополитом православних храмів на Холмщині, Підляшші, Волині в міжвоєнний період (1930, 1938). Такий підхід у цій справі був зумовлений вивченням досвіду відомих його попередників І. Потія, Й. Кунцевича, Й. В. Рутського, М. Рогози, П. Могили, Й. Борецького. Відтак справі об'єднання Церков був присвячений Унійний з'їзд, організований Богословським науковим товариством у грудні 1936 р. із нагоди 300-ліття від дня смерті митрополита Йосифа Рутського, який прагнув покласти край роз'єднанню в Церкві й народі з Київським митрополитом Петром Могилою, щоби примирити “Русь із Руссю”<sup>37</sup>.

Для вирішення цього завдання потрібна була наука і праця, про яку наголошував митрополит Андрей у промові на Унійному з'їзді: “Якщо наміряємо довести нез'єдинених східних до зближення до Католицької Церкви, то мусимо то зближення оперти на тих усіх традиціях Східної Церкви, які її лучать з Католицькою. До хвилини, коли Михайло Керуларій зірвав канонічний зв'язок церковної єдності, наука віри була одна й на Заході й на Сході. Щоб східне богослов'я зблизити до католицького, треба нав'язати ті передання Східної Церкви, які лучили її з Католицькою аж до хвилини зірвання єдності, себто, католицьким догматам треба шукати передусім тих аргументів, які знаходяться у східних традиціях, обрядових книгах, письмах східних Отців і тому церковному житті, які мимо перерваних зв'язків, захоче ще цінні скарби минувшини. Щоб те зробити, треба нам очевидно студіювати якраз ті джерела і находити якраз ті аргументи. Інші аргументи, зачерпнуті з західних Отців чи західних письменників, чи з Отців і католицьких письменників уже по розділі Церков, не можуть трапити до переконання нез'єдинених. Вони для них чужі. ... Якщо б вони їх прийняли за аргументи, зірвали б зв'язь, яка їх лучить зі своїми”<sup>38</sup>. Відтак наука усуває упередження і подає правдивий стан справи на противагу пропаганді та полеміці: “Для нас і для справи Св. З'єдинення є важливіше це взаємне приближення католиків і східних нез'єдинених, до якого стремимо через теоретичні студії”<sup>39</sup>.

Починаючи від 1936 р., митрополит Андрей з особливим пошвавленням працював над церковним та національним питанням єдності українського народу, зокрема публікував такі документи і звернення: “Праця над з'єдиненням Церков” (1940), “Як будувати рідну хату?” (грудень 1941 р.), листи “До Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на Українських Землях” (30 грудня 1941 р.), “До Української Віруючої Православної Інтелігенції” (3 березня 1942 р.), “Пропаганда відступництва” (1942), “У справі порозуміння” (1943) “Екзархат Білоруси” (1943).

Аналізуючи зазначені послання, можна виділити погляд митрополита на методи праці для міжконфесійного порозуміння і наближення. Зокрема збірка документів “У справі порозуміння” містить програму примирення, згідно з якою головна його умова – християнський світогляд. У вступному зверненні до православних богословів він ствердив: “Доктрина православної церкви не суперечить традиції греко-католицької церкви. Навпаки, між доктриною Східних Церков і Римської Церкви є тільки різниця,

<sup>37</sup> Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 601–622.

<sup>38</sup> Унійний З'їзд у Львові / [матеріали зібрав і впорядкував о. Володимир Кучабський]. – Львів, 1937. – С. 20–21.

<sup>39</sup> Там само. – С. 19.

яка існує між Католицькою Церквою Х століття і цією самою Церквою ХХ століття... Тому сміливо можна сказати, що між доктриною Східних Церков і Католицької Церкви немає жодної суперечності. Існують тільки деякі відмінності щодо інтерпретації”<sup>40</sup>.

Галицький митрополит тісно пов’язував релігійні справи з українськими національними, закликаючи земляків до єдності, яка мала стати могутнім поштовхом в осягненні національної єдності: “Нас ділять і роз’єднують не якісь особисті справи, але справи, що перед дуже давніми віками розділили наших предків. Нас ділять суперечності між греками й латинянами, нас ділять традиції, перейняті від грецької та московської Церкви. Тому пишу це письмо, щоб витягнути руку до згоди й Ваші Преосвященства запросити до церковної єдності. ... Прошу всіх Високопреосвящених і Преосвящених Архієреїв на українських землях висказати свою думку в цій справі”<sup>41</sup>.

Андрей Шептицький вважав, що насамперед потрібно, щоби всі прагнули примирення і за це молився би весь народ, і з обох сторін потрібно поступитися. Він запросив усіх взяти участь в обговоренні поставлених пропозицій, оприлюднивши листа у пресі. У листі до української православної інтелігенції митрополит звертав увагу на його особистий стан: “Ясно, що греко-католик не може стати Київським митрополитом, а я не маю ані бажання цього достоїнства, ані фізичної змоги бути в Києві. Незабаром починаю 78-ий рік життя, недугою хронічного запалення суглобів я від 12 літ прикований до крісла, без змоги стати на ноги. ... Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних чи автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з’єдинений із Вселенською Церквою, ми всі греко-католики підлягали б йому, і я перший радо піддався б його верховній владі”. Митрополит Шептицький добре усвідомлював, що “повна злука греко-католицького і українських православних віроісповідань – це справа дальшої майбутності. Вона стала б можливою тільки після довгих змагань із обох боків – до себе наближуватись і взаємно себе пізнавати”. Зближення і взаємне пізнання необхідні для досягнення національної єдності. До майбутньої єдності треба йти через примирення між українськими конфесіями, і поєднання із Вселенською Церквою не обов’язково означає відречення від своїх звичаїв чи обряду Української Православної Церкви”<sup>42</sup>.

Православний архієпископ Краківський і Лемківський Палладій Видибіда-Руденко 1 березня 1942 р. відповів митрополитові так: “Ваше звернення до Православної Української Ієрархії є це, чого вже більше як 300 років очікувала наша Церква. Бо не можна вважати за голос правдивих християн безліч нетолеранційних полемічних творів XVI–XVII й пізніших віків. Сьогодні рішається доля Великого Українського Народу. Сьогодні народ наш прагне відродити своє церковне життя, стати могутнім носієм Правди Христової. Роздор, що в кінці XVI віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятелими Української Церкви та Українського народу, мусить бути закінчений”<sup>43</sup>. Відтак, митрополит Волинський і Житомирський, екзарх Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) Олексій Громадський загалом погодився із викладеною митрополитом Андреем ідеєю

<sup>40</sup> Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... – С. 409.

<sup>41</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 96

<sup>42</sup> Там само. – Оп. 3. – Спр. 15. – Арк. 1.

<sup>43</sup> Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... – С. 412.

єдності Церков. Однак зауважив, що вибрано не відповідний час на таке звернення, стверджуючи: “Цілком погоджуюся з Вами, що нам треба усердно молитися про поєднання наше і шукати дороги до того поєднання, а Господу одному відомо, коли наші молитви і шукання будуть мати добрий наслідок. Здається, що таки до скінчення віку не відбудеться це поєднання, бо коли не з’єднала нас, а ще й поділила нас така страшна біда, як панування жахливої безбожної влади, то що може змінити натуру людську? Таким чином, теоретично я цілком допускаю наше поєднання, бо ніщо не може перешкодити тому в думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи”<sup>44</sup>.

27 травня 1942 р. зміст цих листів розглянув собор Автокефальної Православної Церкви, що відбувся у Варшаві. В його ухвалі йшлося про готовність прийняти до Православної Церкви всіх “братів греко-католиків”, ліквідувавши ГКЦ, ввівши її до складу УАПЦ. Ухвала, яку підготував архієпископ Іларіон Огієнко, зупинила можливість подальшої дискусії.

На заклики Андрея Шептицького УАПЦ на Наддніпрянщині під проводом митрополита Полікарпа Сікорського не відповіла, бо підпорядковувалася нацистському Райхскомісаріату. Митрополит Шептицький отримав більше відповідей від української інтелігенції в діаспорі. Зокрема відвертий лист українських православних діячів із Праги і Варшави у квітні 1942 р. несправедливо засуджував в історичному аспекті Берестейську унію як найсумнішу подію українського минулого. Відтак, на їхню думку, спроби об’єднання були намаганням приєднати Українську Православну Церкву до Римо-Католицької. Лист присвячено переважно догматичним дискусіям про примат Папи Римського і роль східних патріархів. Очевидно, такі листи не могли сприяти не тільки справі єдності, але навіть намаганням порозуміння та взаємного пізнання. До спроб поєднання Церков втрутилася німецька окупаційна влада і заходи в цій справі було припинено.

Глава ГКЦ справу єдності вважав пріоритетною, тому наголошував, що йдеться передусім про порозуміння, а “злука” може прийти тільки після двосторонніх зусиль до єдності. Він бачив єднання двох українських віросповідань як підпорядкування греко-католиків під владу Київського патріарха, що прийняв “Вселенську Віру”, а саме православ’я перших сімох Вселенських соборів, доповнених рішеннями Вселенських соборів від X ст. до наших часів.

Андрей Шептицький, спростовуючи твердження української православної інтелігенції про чинники поділу двох українських Церков, писав у посланні “Як будувати Рідну Хату?": “Нас роз’єднують питання, що були актуальні 1000 або 500 літ тому назад між Візантією і Римом, між Римом і Германією чи Англією, між Москвою і Польщею, може між російськими слов’янами і западниками. У цілісній нашій літературі майже сліду немає дискусії про ті проблеми. Ми прийняли на слово і дорогою спадку від зовсім чужих нам світів роздори, зроджені з тих проблем. Чи ж любов батьківщини, спільне добро і спільний інтерес цілого нашого так бідного й поневоленого від кількох століть народу не буде в нас сильніша від усіх тих спорів?

<sup>44</sup> *Міненко Т.* Відповідь православних українців на заклик митрополита Андрія Шептицького в 1941–1942 роках до поєднання українських церков / Т. Міненко. – Вінніпег: Видавнича Спілка Екклесія, 1985. – С. 17.

Чи ж теорії російського слов'янофільства, або зв'язаних з ними істинно-руських буде в нас довше тримати й мати актуальніше значення, ніж у Москві?"<sup>45</sup>.

Митрополит дотримувався думки, що у справі єдності треба сказати "забудьмо про кривди" й тогочасних греко-католиків не потрібно робити відповідальними за історичні події початку XVII й навіть X ст. У декреті "Праця над з'єдиненням церков" владика писав, що "може, ніякий народ на світі не терпів стільки від нещасного роз'єднання церков, як український нарід. Розділ церков був і розділом народу на дві частини, що нераз серед релігійних різниць, які їх ділили не вміли зберігати братньої любові. Роз'єднання Церков і ті внутрішні роздори спричинили в нашому народі і те історичне нещастя, що з обох сторін ми втратили тисячі вірних, які покидали нас і ставали чужими для нашого обряду та народности і віри... З'єдинене з Вселенською церквою українське благочестя, відмежовуючи нас від сусідів, від Заходу і Сходу, є, на нашу думку, оперте на історичному досвіді, яке може нам запевнити свобідний розвій нашої релігійної та національної культури і встерегти нас від внутрішніх роздорів та домашньої братовбивчої війни"<sup>46</sup>.

У 1940–1941 рр. у декреті та правилах Архиепархіального собору митрополит Андрей наголосив, що "справа з'єдинення церков має велике значення для українського народу. Єдність віросповідання є, може, конечною умовою і до національної солідарности усіх українців... Релігійна єдність більше, чим єдність національної свідомості і державної приналежності, може стати основою моральної злуки, глибокої єдності усіх, що почуваються українцями"<sup>47</sup>.

Однак ні більшовики, ні німецький режим не допускали акції митрополита в напрямі об'єднання. Важкі обставини того часу не дозволили її провести. Шептицький бачив справу єдності українських Церков у глобальному масштабі, а майбутнє українців – в єднанні зі Заходом, бо тільки воно уможливило би відмежування українського народу від агресивних сусідів на Півночі: "Як довго будемо у віросповіданні зв'язані з Азією, так довго Захід не признає нас за своїх... А таким зв'язком із Заходом може бути тільки релігійний зв'язок"<sup>48</sup>.

Отже, церковна єдність приведе до єдності українського народу, а завершенням мало би бути піднесення Київської митрополії до рівня патріархату, який мав визнати примат Папи, однак був би цілком самостійний із збереженням обряду Православної Церкви. Іншими словами, було відновлено проект єдності Церков, який 300 років тому запропонував український митрополит Петро Могила.

Ідею екуменізму митрополит опрацьовував у численних творах. Важливим завданням він вважав підготовку працівників й ентузіастів тієї справи. З цією метою Андрей Шептицький закладав інституції, чернечі чини, пропагував справу єднання серед інших народів. Відтак організовував прощі до Святої Землі в 1906 р., поїздки на Захід, де зустрічався не тільки з католиками латинського обряду, але й з протестантами, англіканами в Німеччині, Бельгії, Голландії. Продовжуючи унійну діяльність, відновив роботу Голландського унійного апостолату.

<sup>45</sup> Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність... – С. 412.

<sup>46</sup> Там само. – С. 342.

<sup>47</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 201. – Оп. 1а. – Спр. 4342. – Арк. 150–153.

<sup>48</sup> Зінковський Т. Екуменічна діяльність Андрея Шептицького...

Довголітня практика у змаганні за церковну єдність привела митрополита до накреслення шляхів для досягнення мети. На його думку, до єдності може дійти шойно після тривалої підготовки і в тому випадку, коли бажання єдності буде з двох сторін. Митрополит Шептицький відзначав, що інтелігенція “є провідною верствою в суспільстві” та “в усіх віросповіданнях має важливий голос і в церковних справах”. Він розумів, що повна злука греко-католицького і православного віросповідань – це справа майбутнього, а зближення і взаємне пізнання необхідні для досягнення національної єдності вже сьогодні, тому потрібно усувати взаємні протиріччя й ненависть між конфесіями в Україні.

Хоч звернення Галицького митрополита про об’єднання всіх християн України навколо Київського патріархату в єдності з Римським престолом не знайшло розуміння, він закликав не розчаровуватися. На його думку, хоча праця над об’єднанням християнських Церков і не приведе до повної єдності, та українців хоча б частково національно об’єднає.

Загалом тема “Митрополит Андрей Шептицький і справа єдності християнської церкви” останнім часом стає все актуальнішою. Варто з’ясувати чому. Відповідь знаходимо в дослідженнях відомого історика і прихильника окцидентального напрямку ГКЦ С. Томашівського: “Ідея унії органічно й нероздільно злучена з напрямом і духом всієї української історії навіть із самою національною ідеєю нашого народу. Правди сеї не може заперечити той факт, що в минулім велика частина українського громадянства більше або менше пристрасно поборювала ідею унії або що й сьогодні ще стілько упереджень, непорозумінь і трагічних помилок у сім напрямі панує у нас. В дійсності всі невдачі унії потягали за собою невдачі нації, часто катастрофальні, і вся українська історія, за все своє тисячеліття, не виявляє ані одного такого моменту, де церковно-культурний розрив з Заходом увінчався б якимись тривкішими національними користями. Ідея унії була щасливою, хоч, на жаль, добре не використаною, необхідністю нашої історії”<sup>49</sup>. Ось тому митрополит Андрей, граф Шептицький, готовий був цій справі посвятити себе цілого, “рад був би і тисячу разів вмерти смертю мученика” за цю ідею.

Необхідно наголосити, що він послідовно і витривало втілював справу єдності Церкви в житті. Розпочав і проводив щорічні Велеградські з’їзди в Моравії, зробивши українську націю важливим середовищем всесвітньої, а отже, понаднаціональної ідеї. Однак його плани програми єдності християнських Церков (особливо в Росії) наштотхнулися на опір у римських колах. Російська Православна Церква також виявляла несприйняття Греко-Католицької Церкви за зв’язок із Римом та абсолютну незалежність від Москви.

Ім’я Андрея Шептицького – цінність у великій всесвітній і вічній ідеї об’єднання християнського світу. Молитва Спасителя на Тайній вечері “Щоб усі були одно” проходить золотою ниткою впродовж 45-літнього служіння митрополита Андрея. На сьогодні лише розпочато видання багатогранної спадщини його творів. Понад 20 томів зібрала постуляція для справи канонізації. Із них видано лише чотири, кожен по тисячу сторінок.

<sup>49</sup> *Томашівський С.* Вступ до історії Церкви на Україні / С. Томашівський // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / [за ред. о. Б. Гудзяка]. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 4.



Андрей Шептицький був великим авторитетом для всього українського народу незалежно від віровизнання. Він був тією людиною, яка могла об'єднати Церкву в Україні. Однак цього не відбулося з кількох основних причин: 1) не всі православні єрархи були відкриті для діалогу; 2) відчуження греко-католиків від східних джерел та підлягання латинізаційним впливам в обряді, богослов'ї, канонічному праві; 3) в цьому не була зацікавлена жодна з держав, яка у різний час контролювала діяльність ГКЦ – ні Польща, ні Німеччина, ні Радянський Союз.

Незважаючи на важкі тогочасні умови, митрополит Андрей Шептицький розробив унійну програму та невтомно й послідовно її реалізовував. Він вважав, що для просування до церковної єдності потрібно повернутися до традиції XVII ст., спільної для греко-католиків і православних, що існувала до конфесійного поділу між ними. Ще задовго до подій II Ватиканського собору митрополит Андрей у своїй концепції показав такі шляхи і способи поєднання, котрі після собору стали офіційним екуменічним вченням Вселенської Церкви.

Відтак отці II Ватиканського собору також вбачали роль східних католиків в екуменічному русі в їхньому поверненні до автентичної східної традиції християнства. Позаяк і греко-католики, і православні залишилися Церквами, їм потрібно було краще пізнати один одного. Для цього Шептицький невтомно створював різні інституції, відновлював старі й запрошував до ГКЦ нові монаші чини й згромадження, які мали би стати корисними у провадженні унійної праці. Він пропагував ідею єднання на Заході у формі участі в конгресах, а на Сході – через зустрічі та листування з православними братами.

Можна цілком погодитися з думкою Василя Нагини, що Андрееві Шептицькому не йшлося про формальне “приєднання більшої чи меншої частини православних до Католицької Церкви, бо він знав, що це не розв'яже справи поєднання. Він прагнув цілісного і всезагального об'єднання всіх нез'єдинених Церков із Вселенською Церквою. В цьому Митрополит Андрей вбачав покликання і місію ГКЦ, котра через віру з'єднана із Заходом, а обрядом – зі Сходом. Увінчанням цієї єдності мало б стати створення Київського патріархату. Тому у своїй сутності після унійна Церква покликана не тільки представляти Східні Церкви у Вселенській Церкві, але, хоча й недосконало та неповно, бути прототипом єдності між Східними і Західними Церквами. Цій візії єдності Церков Митрополит служив упродовж усієї своєї архіпастирської діяльності”<sup>50</sup>.

Поєднавши у своїй особі інтелектуальну думку західної і східної цивілізацій, митрополит водночас залишився вірним східнослов'янській культурі та традиції. Аналізуючи діяльність Андрея Шептицького, особливо його заклики до єднання під час Другої світової війни, в них можна почерпнути досвід для об'єднання в сучасній Україні. Відсутність взаєморозуміння між Церквами – основна причина поділів. Це звичайна людська слабкість із причини відсутності знань про інших. Грунтовними передумовами до поєднання були і є пошана до традиції, пошук ширшого консенсусу для “релігійного синтезу” Сходу й Заходу, готовність до діалогу між Церквами.

<sup>50</sup> *Нагина В.* Церква і церковна єдність / В. Нагина. – Дрогобич, 2007. – С. 48–49.

УДК: 94-054.74(=161.2)(438+477.8)“19/20”(092)(047.53)

*Юлія ПАВЛІВ***ОБРАЗ “МАЛОЇ ВІТЧИЗНИ” В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ’ЯТІ  
ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ХОЛМЩИНИ ТА ЛЕМКІВЩИНИ**

Холмщина та Лемківщина належать до регіонів українсько-польського етнічного пограниччя, в яких за наслідками Другої світової війни багатомісячне проживання поряд українців і поляків було припинене методом силового вирішення конфлікту – примусовим переселенням українського населення на територію підрадянської України. Ретрансльовані переселенцями образи прикордоння – приклади колективної історичної пам’яті, яка тяжіє до спрощення, ідеалізації та вибіркової, й функціонує загалом у межах, які влаштовують спільноту. Конструювання цих образів відбувалося з чималою часовою та просторовою дистанцією, після того, як був втрачений зв’язок із знайомим їм олюдненим простором, тому будь-які спогади, які стосувалися негативних моментів міжнаціонального сусідства, напередодні війни згладжувалися, забувалися. Так само спрощено й відсторонено, особливо через тривалий вплив патерналістської моделі стосунків держави та громадян у Радянському Союзі, переселенці пригадують загострення міжнаціональних відносин під час війни, а в спогадах займають пасивну роль жертви, заручника обставин.

Пограниччя для переселенців – це спогади про “хороші добрі часи”, прожиті в сільській місцевості на тлі мальовничої природи. Уявлення, пов’язані з “малою вітчизною”, займають центральне місце в їхніх спогадах, і на противагу травматичному досвіду воєнного часу та переселенню не лише переповнені емоціями, а й мають велике символічне значення. Такий ідеалізований образ “малої вітчизни”, який перетворився на міф, слугує підставою для конструювання регіональної, культурної ідентичності. Він відрізняється від реальності чи будь-яких історіографічних концептів.

Мета статті – на підставі матеріалів усної історії реконструювати образ “малої вітчизни”, який сформувався у свідомості переселенців. Простежити процес збереження історичної пам’яті про Холмщину та Лемківщину в сім’ях депортованих, підтримання пам’яті про українську присутність у Польщі.

Історіографія теми, попри значний суспільний резонанс, не надто широка. У наявних дослідженнях висвітлено, головню, політичну історію українсько-польського прикордоння ХХ ст., перебіг міжнаціонального конфлікту під час Другої світової війни, депортаційних акцій, матеріально-побутове облаштування в перші роки після приїзду. У контексті українсько-польських відносин питання переселення вивчали Є. Пастернак<sup>1</sup>,

<sup>1</sup> *Пастернак Є.* Нарис історії Холмщини і Підляшшя / Є. Пастернак. – Вінніпег; Торонто, 1989. – 465 с.

І. Цепенда<sup>2</sup>, О. Савчук<sup>3</sup>. Соціально-економічні аспекти життя переселенців досліджували Д. Байкеніч<sup>4</sup>, О. Губанов<sup>5</sup>, Т. Пронь<sup>6</sup>, Т. Гонтар<sup>7</sup>, Г. Боднар<sup>8</sup>. Суперечливим питанням українсько-польського конфлікту, депортаціям присвячені також збірники, підготовлені в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича “Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість”<sup>9</sup> і спільно українськими та польськими науковцями матеріали конференції “Україна–Польща: важкі питання”<sup>10</sup>. Формування колективних уявлень, конструювання спогадів депортованих переселенців із Лемківщини по обидва боки

<sup>2</sup> Цепенда І. Українсько-польські відносини у 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз / І. Цепенда. – Київ, 2009. – 387 с.

<sup>3</sup> Савчук О. Свої серед своїх. Депортація українців з Холмщини й Підляшшя у 1944–1947 рр. / О. Савчук. – Луцьк, 2012. – 240 с.

<sup>4</sup> Байкеніч Д. Державна фінансова допомога українським переселенцям із Польщі, розселеним у східних областях УРСР у 1945–1947 рр. / Д. Байкеніч // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 20 травня 2011 р.) / [за заг. ред. С. Дегтярьова]. – Суми: СумДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 47–50; *Його ж.* Кількість та місця розселення депортованих українців Польщі у східних областях УРСР (др. пол. 1940-х рр.) / Д. Байкеніч // Народознавчі зошити. – Львів, 2013. – Вип. 2(110). – С. 231–237.

<sup>5</sup> Губанов О. Проблема забезпечення житлом українського населення, депортованого з Польщі у південну Україну в 1944–1945 роках / О. Губанов // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – Київ, 2010. – Вип. 36. – С. 87–95; *Його ж.* Розселення українського населення депортованого з Польщі у Херсонську область в 1944–1945 рр. / О. Губанов // Там само. – Вип. 31. – С. 118–125.

<sup>6</sup> Пронь Т. Депортовані з Польщі українці на тлі повоєнного повсякденного життя колгоспників східних областей Української РСР / Т. Пронь // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.) / [упоряд.: О. Лукашевич, Т. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 171–174.

<sup>7</sup> Гонтар Т. Адаптація українських переселенців з Польщі у південних областях України 1944–1946 рр. з позиції історії повсякденності / Т. Гонтар // Там само. – С. 174–176.

<sup>8</sup> Боднар Г. “Там було добре і тут є непогано жити”: особливості історичної пам’яті українців переселених із Польщі / Г. Боднар // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортація 1944–1951. – С. 20–36.

<sup>9</sup> Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортація 1944–1951. – 294 с.

<sup>10</sup> Україна–Польща: важкі питання: матеріали IV Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (м. Варшава, 8–10 жовтня 1998 р.). – Варшава: Тирса, 1999. – Т. 4. – 348 с.; Україна–Польща важкі питання: матеріали IX–X Міжнародних наукових семінарів істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (м. Варшава, 6–10 листопада 2001 р.) / [відп. ред. М. Кучерепа]. – Луцьк: ВМА “Терен”, 2004. – Т. 9. – 496 с.; Україна–Польща: важкі питання: матеріали XI Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (м. Варшава, 26–28 квітня 2005 р.). – Варшава: Тирса, 2006. – Т. 10. – 370 с.

кордону вивчала П. Трещинська<sup>11</sup>, подібне дослідження творення схеми колективних спогадів поляків-переселенців у Казахстані провела В. Куделя-Свійонтек<sup>12</sup>.

Основа джерельної бази наукової розвідки – записані й проаналізовані за методами нарративного аналізу спогади людей, депортованих із Холмщини й Лемківщини. Інтерв’ю з переселенцями із Холмщини, записані в 2012–2013 рр. у Львові, Львівській та Івано-Франківській обл. Усього опитано 17 осіб, із них 3 – нащадки переселенців. У 2014 р. записано 25 інтерв’ю з переселенцями із Лемківщини на території Тернопільської та Львівської обл., м. Львова. Така вибірка зумовлена тим, що для цілісної картини дослідження треба врахувати досвід переселення й адаптації осіб із різних географічно-кліматичних регіонів. Взято до уваги теж місця розселення – це села (18 респондентів із Лемківщини компактно проживають у сільській місцевості Тернопільської обл.), містечка чи міста. Завдяки інтерв’юванню вдалося реконструювати моменти-сюжети, які стосуються соціально-психологічної адаптації після переселення, її вплив на конструювання спогадів про українсько-польське прикордоння, процес усвідомлення “малої вітчизни”.

Прикордоння – це складний соціокультурний феномен, багатовимірне поняття, що об’єднує різні, але взаємопов’язані поняття. Наприклад, такі як простір, взаємодію-конфлікт культур, релігію, символи, суспільство чи його структурні, політичні, економічні форми організації тощо. Складність і багатогранність поняття, відсутність усталеної термінології в соціогуманітарних дисциплінах призводить до чималих термінологічних дискусій між різними спеціалістами<sup>13</sup>.

Вивчення прикордоння з погляду просторової моделі охоплює широкий спектр питань, пов’язаних із трансформацією кордонів, встановленням нових взаємовпливів на свідомість людей, їх самоусвідомлення, загалом зі складною структурою геополітичних процесів, владних відносин, формуванням нового типу ідентичності – регіональної. Пограниччя – простір, який творять представники різних культур, тому завжди має не лише фізичний, а й ментальний вияв<sup>14</sup>. Функціонування норм, ідеологій на інших основах, ніж у центрі, поєднання цінностей різних культур призводить до виникнення особливої ідентичності пограниччя – регіональної субкультури, яка має свою екзистенційну філософію та ідеологію “приватної вітчизни”<sup>15</sup>.

Крізь призму ідеології “приватної вітчизни” творяться образи прикордоння переселенцями з Лемківщини та Холмщини. Образ як відображення дійсності у свідомості людини – це частина ширшого поняття – мовного образу світу,

<sup>11</sup> *Trzeszczyńska P.* Łemkowszczyzna zapamiętana. Opowieści, Przeszłości i Przestrzeni / P. Trzeszczyńska. – Kraków: W-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. – 437 s.

<sup>12</sup> *Kudela-Świątek W.* Odpamiętane: o historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym / W. Kudela-Świątek. – Kraków: Universitas, 2013. – 372 s.

<sup>13</sup> *Беспамятных Н.* Границы и пограничья: подходы, понятия, перспективы / Н. Беспамятных. – Минск: РИВШ, 2012. – С. 5.

<sup>14</sup> *Сухомлинов О.* Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему / О. Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2008. – С. 16.

<sup>15</sup> Там само. – С. 72.

що є основою світобачення, світовідчуття людини<sup>16</sup>. У свідомості формується ідеальний образ зовнішнього світу, який відображає знання про об'єкт пізнання, це знання водночас є “переживанням” цього об'єкта, через своє емоційне забарвлення<sup>17</sup>. Мовний образ світу – поточна інтерпретація реальності з погляду того, хто її конструює, відображає ментальність особи, її поточні потреби<sup>18</sup>. Тому в ширшому значенні будь-який образ світу – це витвір минулого, визначеного людським досвідом, історією, мовою, культурою спільноти (народу)<sup>19</sup>.

Людський досвід, уявлення про світ, інтерпретація минулого слугують основою історичної пам'яті, яка нерозривно пов'язана з культурними й ідеологічними межами<sup>20</sup>. Історична пам'ять як певний соціогуманітарний концепт має два виміри, чи рівні: індивідуальний і колективний. Найбільше дискусій пов'язано з колективним виміром історичної пам'яті. М. Гальбвас, який синтезував і розвинув ідеї Е. Дюркгейма про колективні уявлення, висунув теорію соціальної зумовленості індивідуальної пам'яті. Пам'ять людини опирається на певні суспільні рамки, тобто під час пригадування особа використовує не лише свої, а й чужі спогади, які акумулюються в суспільстві, а ця соціально-меморіальна конструкція впливає на те, як індивід буде свої спогади<sup>21</sup>. Погляди М. Гальбваса розвинув П. Нора, висунувши ідею т. зв. “місць пам'яті” – це ідеї, цінності, уявлення, важливі моменти часопростору, завдяки яким особа конструює свою ідентичність<sup>22</sup>. Модель колективної пам'яті як важливого чинника конструювання особистості розвинуло подружжя Ассманів. Ян Ассман запропонував два поняття – комунікативна та культурна пам'ять, щоб пояснити феномен колективної пам'яті. Перший вид, на думку дослідника, – це поточна пам'ять кількох поколінь, тоді як культурна – це сформована пам'ять про певний досвід, який набуває значення лише після вербалізації, візуалізації, тобто він втілюється в тексті, образі, обряді, пам'ятнику і завдяки зусиллям певної спільноти стає символом, важливим для самоусвідомлення<sup>23</sup>. У культурній пам'яті історія, як минула реальність, трансформується у міф. Згідно з трактуванням Я. Ассмана, міф – це історія, яка обґрунтовує певну реальність, щоб “пояснити дійсність через її походження”<sup>24</sup>. Ця реальність стає міфом (за

<sup>16</sup> Живіцька І. Мовна картина світу / І. Живіцька // Філологічні студії. – Кривий Ріг, 2010. – № 4. – С. 20.

<sup>17</sup> Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. Серебренников, Е. Кубрякова, В. Постовалова и др. – Москва: Наука, 1988. – С. 20.

<sup>18</sup> Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / J. Bartmiński. – Lublin: W-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – S. 14.

<sup>19</sup> Ibidem. – S. 14.

<sup>20</sup> Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен / [пер. з нім. В. Кам'янець]. – Львів: Літопис, 2010. – С. 20–21.

<sup>21</sup> Хальбвас М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвас / [пер. с фр. и вступ. статья С. Зенкина]. – Москва: Новое издательство, 2007. – С. 11.

<sup>22</sup> Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П. Нора / [пер. з фр. А. Рєпи]. – Київ: ТОВ “Видавництво КЛІО”, 2014. – С. 99–100.

<sup>23</sup> Trzeszczyńska P. Łemkowszczyzna zapamiętana... – S. 119–120.

<sup>24</sup> Ibidem. – S. 54–55.

визначенням польського історика Єжи Топольського – наративним міфом) як виявом людського мислення, яке не хоче перевіряти правдивість сказаного, що призводить до догматизації певних моментів історії<sup>25</sup>.

Образ “малої вітчизни” – це спосіб категоризації простору, який водночас виступає частиною комунікативної та культурної пам’яті переселенців. “Мала вітчизна” як комунікативна пам’ять поєднує загалом позитивні спогади про Холмщину та Лемківщину, її природо-кліматичні особливості, дитинство-юність, спокійні, безтурботні роки, мирне та дружнє життя з поляками/чехами. Цей ідеалізований образ переселенці переповідають дітям і внукам. Комунікативна пам’ять, якщо її розглядати в ширшому контексті, – водночас і культурна. Адже пам’ять холмщаків та лемків опирається на таку категорію, яку французький учений П’єр Нора означає як “місця пам’яті”<sup>26</sup>, тобто “точки кристалізації колективного спадку” соціальної групи<sup>27</sup>. Іншими словами – це символічні маркери національної ідентичності: нематеріальні, матеріальні, ідейні<sup>28</sup>. Для холмщаків і лемків центральна категорія – простір: “топографія втраченої батьківщини” зі слідами пам’яті (цвинтарі, архітектура)<sup>29</sup>. Такий сильний зв’язок із територією, землею, як пише американська дослідниця С.-І. Міхаласкі, – особливість аграрних культур<sup>30</sup>. Цей простір для примусово депортованих осіб слугує ментальним і реальним зв’язком із землею предків, частиною ідентичності.

Пов’язані з війною травматичні спогади, важкі умови переселення й подальшого облаштування змушували ностальгувати за попереднім місцем проживання, порівнювати умови до і після. З часом, окрім порівняння умов до і після, люди починали змальовувати життя до війни тільки у світлих барвах. Такий позитивний образ цих теренів сформувався тому, що переселення здебільшого було примусовим, а після встановлення кордонів повернення стало неможливим.

Осмилення власної окремішності, особливостей прикордонного простору відбувалося після депортації. Явище пограниччя існувало і до переселення, але його не усвідомлювали як певний концепт. Під час звичного укладу життя людина початку ХХ ст. переважно не мислила складними категоріями “ідентичності” – вона відчувала належність до поліетнічної громади, яка й впливала на її бачення світу. “Модернізація” уявлення про власну тотожність відбувалася поволі, головню під впливом культурно-освітніх закладів, еміграції, Першої світової війни та вимушеної евакуації (як у випадку Холмщини).

На основі проведених інтерв’ю, зроблено контент-аналіз, який дав змогу кількісно підрахувати текстові секвенції, що відображали ставлення переселенців

<sup>25</sup> Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський. – Київ: “К.І.С.”, 2012. – С. 209–210.

<sup>26</sup> *Trzeczyńska P.* Łemkowszczyzna zapamiętana... – S. 125.

<sup>27</sup> Нора П. Теперішнє, нація... – С. 99–100.

<sup>28</sup> Там само. – С. 100.

<sup>29</sup> Там само. – С. 125.

<sup>30</sup> *Michalasky S.-Y.* Ethno-national Orientation Among Lemkos in Poland. [Електронний ресурс] / S.-Y. Michalasky. – Режим доступу: <http://www.carpatho-rusyn.org/susyn/lemko2.htm> (20.06.2015).

до “малої вітчизни”. Для контент-аналізу було виділено два типи установок у розповідях: когнітивні (нейтральні) й афективні (емоційні)<sup>31</sup>. Він показав, що більшість респондентів “позитивно” оцінюють місцевість Холмщини та Лемківщини (розташування, краєвиди, емоційні переживання, пов’язані з регіонами), в цій умовній групі переважали позитивні коди, що її характеризували. В одній текстовій секвенції змінюється код установки з позитивного опису в Польщі до негативного – в Україні: “І в лісах було дуже повітря здорове. В нас люди були такі, ну такий вигляд мали, червоні-таки поприїжджали сюда. А приїхали до Глібова – тутка молодьож всьо біле, аж позеленіло, бо то що повітря нема знаєш”<sup>32</sup>.

Апелюючи до особливостей природо-кліматичних умов, переселенці з Лемківщини не лише дають зрозуміти, з якими труднощами зіштовхнулися на новій території, а й демонструють свою окремішність, про яку також свідчать мова і вбрання. Позитивні оцінки стосуються дитячих спогадів, пов’язаних із лісом, рікою, іграми тощо: “Хвилювання, спогади дитячих років, воно так, ніби як ти дивишся кіно, згадуєш себе маленьким, як ти ходиш по тих стежках, на гриби, на ягоди до лісу. Річка маленька там протікала біля нашого села, називається Півонія, затока Вепра. Тоді, як ми були маленькими, вона здавалася нам широка, велика, тепер, як я приїжджаю, ... вона така маленька, зовсім та річка”<sup>33</sup>.

Окрема група текстових секвенцій відображає стан господарського життя на Холмщині й Лемківщині. Тут більшість кодів свідчать про позитивну оцінку – переважають позитивні описи хати, її інтер’єру, особливо багато уваги респонденти приділяють описам поля, худоби<sup>34</sup>. Можна припустити, що детальний опис майна пов’язаний не тільки з ностальгією, а й намаганням особи довести й собі, й новому оточенню, що вона чи її родина таки здобула певний соціальний статус (тому переселенці дуже боляче реагують на такі визначення, як “дурний лемко”, “бідний лемко”, “а то ті переселенці”<sup>35</sup>). Текстові секвенції, умовно об’єднані характеристикою населеного пункту, позитивні. Респонденти пригадували не тільки краєвиди, а й “окраси” (предмет гордості села/міста): “Була в нас читальня – двохповерховий мурований будинок. Унизу була молочарня, в яку люди несли, відразу переробляли і віддавали їм то молоко, а то забирали, що треба, а пісне віддавали”<sup>36</sup>.

Організацію громадського життя респонденти теж оцінюють позитивно. Переселенці згадують, що в селах діяли кооперативи, філії товариства “Рідна хата”, аматорські хори, театри, читальні, дитячі садки, школи (під німецькою окупацією – українські), надходили газети зі Львова тощо. Високо оцінюють суспільні відносини в селах, навіть їх ідеалізують<sup>37</sup>.

<sup>31</sup> Боднар Г. “Там було добре і тут є непогано жити”... – С. 26.

<sup>32</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Марією Хонко 7 лютого 2014 р.

<sup>33</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Євгенією Бештою 6 березня 2012 р.

<sup>34</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Михайлом Лігусом 7 лютого 2014 р.

<sup>35</sup> Інтерв’ю з Михайлом Хващакком 8 лютого 2014 р.

<sup>36</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Марією Ловченко (Врубель) 27 листопада 2012 р.

<sup>37</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Ярославом Дудою 19 жовтня 2014 р.

Із нотками ідеалізації говорять переселенці й про міжнаціональні українсько-польські стосунки у своїх громадах до війни. Однак на рівні тогочасної Польської держави вони характеризують їх негативно<sup>38</sup>. Таку розбіжність можна пояснити тим, що громада на прикордонні об’єднувала представників різних етносів і культурних традицій – стосунки між людьми будувалися тут не тільки за національною ознакою. Поділ у межах громади на “своїх” і “чужих” не збігався з етнічним, а практика змішаних шлюбів була звичною для “людини пограниччя”. Такі сюжети демонструють відчуття належності до сільської громади, яке після переселення зникло. Саме ж переселення стало чи не одним із найтрагічніших моментів у їхньому житті<sup>39</sup>.

Така ідеалізація теж відображає процес утвердження соціальної групи як такої, коли минуле оберігається по-особливому, акцентуються виразні відмінності із зовнішнім світом, тоді як всередині – спрощуються, згладжуються<sup>40</sup>. Цей зв’язок переселенців із попередньою територією (т. зв. окультуреним простором) знаходить продовження або ж виступає частиною ширшого образу “малої батьківщини”. Його доповнюють лише позитивно оцінені сюжети в образі “малої батьківщини” (місцевість, з якою пов’язане дитинство, юність, “рідні місця”, спогади): “Як я приїхав, побачив ті стежечки, по яких я бігав босіком, – то є моє рідне. І я вважаю, що то моє рідне, моє, моє. Не то, що я тепер приїжджаю на чужу землю, – я приїжджаю на свою землю. І та Гучва в нас протікає. Правда, її поляки так запустили, але все одно йдеш на ту Гучву. То як приїжджаю туди, відчувається, що то рідне, своє, і згадує дитинство. Ну, а дитинство – воно, знаєте, приємне”<sup>41</sup>.

Крім емоційного зв’язку із хронотопом Лемківщини і Холмщини, маркери, які доводять належність переселенців до цих теренів, – розповіді про життя їхніх родин у попередні десятиліття або апеляція до історичних сюжетів, як-от княжого Холма<sup>42</sup>. Можна припустити, що на таку обізнаність переселенців з історією власного краю суттєво вплинула українська преса, яка виходила під час німецької окупації. Один із найбільших українських видавничих осередків на території Генеральної губернії – “Українське видавництво”<sup>43</sup>, яке в 1939–1945 рр. видавало “Краківські вісті”<sup>44</sup>. На шпальтах газети була широко представлена історична тематика,

<sup>38</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Володимиром Якубичем 18 березня 2013 р.

<sup>39</sup> Анкета Захарчука С. М., 1935 р. н., заповнена у м. Львові 27 червня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>40</sup> *Ассман Я.* Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман / [пер. с нем. М. Сокольской]. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – С. 40–41.

<sup>41</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Миколою Божко 13 березня 2012 р.

<sup>42</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Лідією Кр. 4 серпня 2013 р.

<sup>43</sup> *Головата Л.* “Українське видавництво” у Кракові–Львові 1939–1945. Бібліографічний довідник / Л. Головата. – Київ: Критика, 2010. – Т. 1: Книжки й аркушеві видання. – С. 5–17.

<sup>44</sup> *Курилишин К.* Українська легальна періодика часів німецької окупації (1939–1944). Історико-бібліографічне дослідження: у 2 т. / К. Курилишин. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – Т. 2. – С. 431–432.



етнографічні матеріали<sup>45</sup>. В одному з перших випусків опубліковано адаптований уривок “Заснування Холма” з Галицько-Волинського літопису<sup>46</sup>, в наступних, у рубриці “Пригадаймо наше минуле”, – нарис історії періоду Хмельниччини<sup>47</sup>.

Група текстових фрагментів, які відображають усвідомлення “малої батьківщини”, свідчить про тривалість цього процесу, що відбувався під впливом пережитого, переосмислення життя в літньому віці. Одна з респонденток зазначала, що в молодості через зайнятість і роботу не задумувалася над цим питанням<sup>48</sup>. У незалежній Україні, стверджують опитані, відбулося переосмислення ідентичності особи: “...кожна людина мусить дорожити своєю батьківщиною, повинна пам’ятати свою батьківщину, і постійно прагнути щось зробити для тої землі, де ти народився...”<sup>49</sup>.

Для більшості переселенців Лемківщина і Холмщина залишаються в пам’яті як “мала батьківщина”, з якою пов’язані тільки позитивні емоції з дитинства. Великою батьківщиною вони називають Україну, де вирости, створили сім’ї, виховали дітей і загалом прожили життя: “Все таке свідоме життя я прожив тут. Тут, мабуть, і батьківщина. Тут усе... і товариші... тут усе”<sup>50</sup>.

Примусове виселення вплинуло на конструювання ідеалізованого образу цих теренів. Його також можна вважати частиною “міфу прикордоння” – догматизованого, з великим символічним значенням. Він репрезентує не так саме минуле, як символічні вартості, важливі для спільноти переселенців<sup>51</sup>. Подібний міфологічний образ “малої вітчизни” можна знайти у спогадах переселенців з інших регіонів Польщі<sup>52</sup>. Центральне місце в цих уявленнях займають частини сконструйованого прикордоння: на просторіві “координати дому” (житло, господарство, природа) накладається надміру спрощена система міжнаціональних відносин. Цей образ переходить і в художню літературу, особливо поезію переселенців, де за допомогою художніх засобів із тугою оспівуються красоти “малої батьківщини”. Ностальгійні переживання та міфологізоване бачення батьківщини характеризують не лише переселенську поезію, а й діаспорну загалом<sup>53</sup>.

Щоби простежити механізми й особливості збереження пам’яті про Холмщину та Лемківщину, проведено анкетування 44 осіб та 3 інтерв’ю серед дітей і внуків переселенців. Двоє респондентів були представниками другого покоління,

<sup>45</sup> *Курилович К.* Українська легальна періодика... – С. 439–441.

<sup>46</sup> Заснування Холму // *Краківські вісти. Народний часопис Генерального Губернаторства (Краків).* – 1940. – Ч. 3. – 14 січня.

<sup>47</sup> *Королівські листи. Хмельницький на Запоріжжі* // Там само. – Ч. 14. – 25 лютого.

<sup>48</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Ніною Романюк 15 березня 2012 р.

<sup>49</sup> Там само.

<sup>50</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Іваном Банащуком 15 березня 2012 р.

<sup>51</sup> *Шацька Б.* Минуле–пам’ять–міт / Б. Шацька. – Чернівці: Книги-XXI, 2011. – С. 98–99.

<sup>52</sup> *Bodnar H.* “Mała ojczyzna” w świadomości Ukraińców przesiedlonych z Polski po II wojnie światowej / H. Bodnar // *Krakowskie Pismo Kresowe (Kraków).* – 2010. – Roczn. 2. – S. 119–127.

<sup>53</sup> *Денисенко Ю.* Міфологізація образу України у творчості діячів української діаспори / Ю. Денисенко // *Культура України: зб. наук. праць.* – Харків: ХДАК, 2012. – Вип. 39. – С. 33–39.

один – третього. Серед анкетованих 25 осіб – внуками, а 19 – дітьми переселенців. Більшість респондентів (84 %) уперше почули розповідь про Холмщину та Лемківщину в дитячому чи юнацькому віці. Анкетовані вказували, що на той час мали менше 16 років. Тому цей факт потрібно враховувати особливо при аналізі анкет представників третього покоління.

Представники як другого, так і третього поколінь пригадують, що розповіді рідних були сповнені сумом і ностальгією, розпочає: “Дуже то її схвилювало... Така ностальгія, що людина хоче ще раз поїхати, подивитись на своє село”<sup>54</sup>. Варто зауважити, що анкети та інтерв’ю внуків переселенців поступаються інформативністю анкетам дітей переселенців, але представники обох поколінь найкраще запам’ятали емоційне наповнення цих розповідей: “Душа трепетала, відчуття хвилювання, бо то земля, яка дісталась мозолем”<sup>55</sup>. Очевидно, що респонденти-діти подають інформативніші розповіді, ніж внуки. Загалом 43,18 % опитаних подали дуже стислі відомості про переселення, вказавши лише рік депортації (частина і його не зазначила), населений пункт, куди переселили родича, подекуди розповіли про умови переселення. Із більшою деталізацією та емоціями розповіли про переселення 45,46 %, і тільки 11,36 % нічого не відповіли на це запитання.

Менш інформативні, як зазначалося, спогади внуків. Виняток із цього – опис переселення внука переселенців із Лемківщини, який вивчає життя переселенців із Польщі на території східних областей в УРСР у 1940-х роках. Однак він більше фактографічний, ніж емоційний (тут позначилася професійна діяльність): “Мій дід та баба, їхні батьки та інші родичі мешкали на терені, який мав назву «Бескидський трикутник», він був одним з основних осередків формування УПА, там значний час відбувався вишкіл молодих бійців. Кілька моїх родичів так само були в УПА, дехто, згодом, навіть у Воркуті відсидів. Ця територія була відселена однією з останніх, а саме в червні–липні 1946 р. Відселенням займались загони польських військ, вважаю, що не без участі військ НКВС”<sup>56</sup>.

Троє респондентів третього покоління вирости в одній родині (провели дитинство), двоє з них майже однолітки (21 і 22 років), але їхні спогади відрізняються. Цей випадок свідчить про те, що конструювання історичної пам’яті – це теж суб’єктивний процес. Людина зберігає ту інформацію, яка на її думку важлива (хоча не завжди свідомо, адже на запам’ятовування впливає як особистість, її вік, фізіологічні особливості, так й оточення). Із трьох респондентів-внуків, які росли разом до певного моменту (12, 7 і 6 років), найстарший<sup>57</sup> розповів найбільше, зокрема про те, що батьків його бабці вночі розстріляли поляки, а вона ховалася в кукурудзяному полі. Тоді як респондентка<sup>58</sup> (середня за віком, яка переїхала в сім років і не жила постійно з

<sup>54</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Оксаною Павлів (Іващишин) 11 листопада 2012 р.

<sup>55</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Ярославом Базилевичем 22 грудня 2013 р.

<sup>56</sup> Анкета Байкеніча Д., 1984 р. н., заповнена у м. Луганськ 15 січня 2014 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>57</sup> Анкета Павлів С. З., 1987 р. н., заповнена у м. Львові 28 квітня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>58</sup> Анкета Гоїн Н. І., 1992 р. н., заповнена у м. Львові 1 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

бабцею-переселенкою) пригадала менше подій, аніж та, котра жила з бабцею<sup>59</sup>. Отож, навіть в одному середовищі збереження інформації відбувається по-різному, на це впливає не лише вік і фізіологічно-особистісні особливості особи, а й “подальше життя з «носієм інформації»” (людиною, яка розповідає про своє минуле).

Важливі для збереження пам’яті – відвідини Холмщини, особисте зацікавлення цією проблематикою, передача історичного досвіду сім’ї нащадкам. Більша частина респондентів (54,56 %) не бували в місці народження батьків/дідів, 36,28 % – відвідували його, а 9,09 % були в цій місцевості проїздом. З-поміж тих, хто відвідував ці терени, 62,5 % є членами товариства “Холмщина-Лемківщина”. Більшість респондентів (56,8%) хоча й знають про це товариство, але не належать до його членів. Утім, багато (65,9 %, 20 внуків і 9 дітей) зазначали, що цікавляться інформацією про ці терени, знають про них не лише з розповідей родичів, а й зі спеціальної літератури. Варто зауважити, що здебільшого особи, які цікавляться Холмщиною і Лемківщиною, не є членами товариств, що підтримують пам’ять про ці терени. Майже половина респондентів (45,46 %) зазначили, що рідко розповідають про переселення, Лемківщину/Холмщину, 27,27 % – доволі часто, по 4,5 % не розповідають про ці терени взагалі або ж не визначилися.

Переселення не вплинуло на життя більшості анкетованих (38,64 %), лише 20,45 % зазначало, що переселення батьків/дідів суттєво вплинуло й на них, 18,18 % не змогли визначити його ступінь. Походження батьків/дідів позначилося на конфесійній належності 36,36 % респондентів, решта зазначали, що такий чинник не вплинув на неї або ж вони не надавали цьому значення.

Отож, нащадки переселенців, хоча й намагаються зберегти в сім’ї пам’ять про Лемківщину/Холмщину, цікавляться цим питанням, але через об’єктивні чинники (робота, сім’я, загальна зайнятість) не мають змоги відвідувати товариство “Лемківщина-Холмщина” або ж не надають цьому значення. Такі ж чинники можуть впливати на відвідини місця народження батьків/діда-баби. Для декого з нащадків це психологічно важко (побачити порожнє місце/будинок, інших людей на місці “батьківської хати”), інші не знають, де точно була хата/господарство їхніх родичів, а людей, які б допомогли розшукати, немає, бо переселенців першого покоління та місцевих українців-старожилів на Холмщині й Лемківщині залишилося дуже мало.

Важливе для збереження історичного досвіду усвідомлення, чим є Холмщина і Лемківщина для нащадків переселенців, тобто, чи зберігається емоційний зв’язок, пам’ять про територію, яка не є частиною держави Україна. Якщо для більшості переселенців, які вважають себе повноцінними українцями, це – певний ідеалізований образ “малої батьківщини”, з якою найчастіше пов’язані приємні дитячі спогади, то для їхніх нащадків важче його реконструювати.

Для половини дітей і внуків переселенців Лемківщина та Холмщина – території, звідки походять їхні батьки/дід-баба, – це їхня “рідна земля”<sup>60</sup>, “батьківщина”<sup>61</sup>,

<sup>59</sup> Анкета Павлів Ю. З., 1993 р. н., заповнена у м. Львові 28 квітня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>60</sup> Анонімна анкета, заповнена у м. Львові 14 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>61</sup> Анкета Гоїн (Іващишин) Л. А., 1967 р. н., заповнена у м. Львові 1 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

“колиска предків”<sup>62</sup>, тобто дещо відсторонені від них, адже стосуються батьків/дідів. Водночас, пригадуючи це місце, особа згадує і про переселеного родича, з яким має емоційний зв’язок. Як зазначила одна з респонденток, Холмщина – “емоційна пам’ять про бабусю, то вона нагадує про неї”<sup>63</sup>. Також це місце для нащадків – це не лише “рідна земля” родичів, а й нагадування про трагічні сторінки минулого: “...звірсько вбили мого прадіда і прабабу... частина українських земель, яку віддали Польщі ще в 20-х роках, де їй було добре жити до того, як батьків вбили”<sup>64</sup>. Для двох респонденток Холмщина/Лемківщина виступає на духовно-емоційному рівні образом “втраченого раю... далекого від реальності”<sup>65</sup>.

Для 29,5 % опитаних Лемківщина і Холмщина – “мала батьківщина” (більше для респондентів із Лемківщини). Для нащадків лемків ці терени також виступали особливим простором і культурою (музика, говірка, вишивка), ментальністю<sup>66</sup>: “Це окремих народ, навіть не меншина”<sup>67</sup>. Такі сюжети – свідчення того, що частина переселенців, а навіть їхніх нащадків, доводять свою самотність або ж апелюють до неї через “атракційність” лемківської культури.

Більшість опитаних пригадували, що після переселення відвідували місце народження. На Лемківщині й Холмщині свідчення українського життя майже не збереглися, за винятком цвинтарів, які часто напівзруйновані й занедбані, як і пам’ятні знаки в місцях братських могил. Подекуди ще живуть українці, які в силу різних обставин змогли залишитися в Польщі. Українці старшого віку з об’єктивних причин (щоб їх не депортували) не афішували в минулому українську належність, тому зараз їхні діти розуміють українську мову, а внуки – вже ні<sup>68</sup>.

Спогади про відвідини місця народження дещо відрізняють, особливо, якщо йдеться про ставлення місцевого населення. І. Банашук пригадував, що в його селі залишилися декілька поляків (колишніх сусідів), які добре ставляться до українців. Проте відзначав, що тепер, порівняно з 1990-ми роками, місцеве населення краще ставиться до переселенців, які відвідують Холмщину<sup>69</sup>. Є. Вовк пригадувала, що коли відвідувала пам’ятник у Сагрині, її вразило те, що місцева полька говорила, що тут поховані українці, яких вбили німці: “А ми питаємося: «Хто ж то робив?»”.

<sup>62</sup> Анкета Спільника Я., 1949 р. н., заповнена у м. Львові 5 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>63</sup> Анкета Павлів Ю. З.

<sup>64</sup> Анкета Павлів Є. З.

<sup>65</sup> Анкета Аркуші О. Г., 1970 р. н., заповнена у Львові 4 березня 2013 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>66</sup> Анкета Козак О., 1992 р. н., заповнена в м. Винники Львівської обл. 4 грудня 2013 р. Зберігається в архіві автора; Анкета Гойчик У., 1992 р. н., заповнена в м. Самборі 5 лютого 2014 р. Зберігається в архіві автора; Анонімна анкета, заповнена у с. Оборощино Львівської обл. 30 січня 2014 р. Зберігається в архіві автора.

<sup>67</sup> Анкета Козак О.

<sup>68</sup> Інтерв’ю Юлії Павлів з Лідією Р. 17 липня 2013 р.

<sup>69</sup> Інтерв’ю Ю. Павлів з І. Банашуком.

А ви відіте – «То немци». І вони, так знаєте, своїм дітям втлумачують в голову. Наші цвинтарі, а вони кажуть, що то жиди поховані»<sup>70</sup>.

Отож, можна зробити висновок, що українське населення, яке змогло залишитися на території Польщі, не афішує українського походження, молодше покоління майже не володіє українською мовою, а польське населення ставиться до приїжджих переселенців без упередження, хоча послуговується не завжди точними даними про минулі події українсько-польського протистояння.

Після переселення люди змушені починати життя на новій території, поступово адаптувалися до незвичних матеріально-господарських, соціально-психологічних умов. Однак, як засвідчив контент-аналіз інтерв'ю, в переселенців зберігається емоційний зв'язок із Холмщиною/Лемківщиною у вигляді образу “малої вітчизни”. Тому при нагоді вони прагнуть відвідати місце свого народження: “В 61-му році тільки можна було їхати туди в наші місцевості. Я в Політехнічному інституті відразу намагалася, щоб мене пустили. То був позор виробити ті документи: мене на парткоми викликали, всякі питання недоречні задавали. Ну, але дуже хотілося поїхати, і побачити ті місця, де я народилася, де я жила”<sup>71</sup>.

Переселенців, які відвідували “малу батьківщину”, вражало те, що там майже не залишилося слідів української присутності. Цей новий вигляд місцевості порушує дещо ідеалізований образ Лемківщини та Холмщини, який закарбувався у спогадах, і посилює переживання, ностальгію: “Так от продовжується життя на нашій землі, але коли ми перетинаємо кордон польський, ми кажемо: «Їдемо до себе додому». Бо там наші залишилися, і наші спогади, і наші рідні в могилах, яких ми весь час пам'ятаємо”<sup>72</sup>.

Приїзд на місце народження має й терапевтичний ефект, адже дає можливість людині ще раз відчувати себе “на своєму місці, на своїй землі”, приносить психологічне полегшення: “А тепер їжджу в Посадів, завжди з приємністю оглядаю, хоча себе погано чую – тут здоров'я, ходити не можу, а там з краю в край села, піду десь в село. Так що жінка не віре, каже придурюся, що я так ганяю”<sup>73</sup>.

Відвідавши Лемківщину/Холмщину, переселенці усвідомлюють, що туди повернутися вже немає змоги: “Немає куди, до чого вертатись”<sup>74</sup>, “Мені вже 80-й рік пішов, щоб я там міг починати”<sup>75</sup>.

Усе ж дехто висловлює бажання повернутися, хоча й розуміє неможливість цього через різні обставини<sup>76</sup>. Переселенцям, особливо жінкам, важко було б залишити дітей і родину задля переїзду. Повернення неможливе не тільки через емоційну прив'язаність до близьких людей. В основному воно пов'язано з психологічним дискомфортом, який виникав би від спогадів: “Тут поховані батьки, діти – я

<sup>70</sup> Інтерв'ю Юлії Павлів з Євгенією Вовк 14 червня 2012 р.

<sup>71</sup> Інтерв'ю Ю. Павлів з Є. Бештою.

<sup>72</sup> Інтерв'ю Юлії Павлів з Олександром Волошинським 19 червня 2012 р.

<sup>73</sup> Інтерв'ю Ю. Павлів з І. Банашуком.

<sup>74</sup> Інтерв'ю Ю. Павлів з Є. Бештою.

<sup>75</sup> Інтерв'ю Ю. Павлів з М. Божко.

<sup>76</sup> Інтерв'ю Юлії Павлів з Надією Коцірою (Тимчук) 17 червня 2012 р.

не могла б їх покинути. І мені здається я би там не могла, весь час би лягала з тим почуттям, яке то все було, яке то все тяжке було, напевно було б для мене важко”<sup>77</sup>.

Переселенці, розповідаючи про відвідини “малої батьківщини”, насамперед зосереджують увагу на тому, що вціліло від їх колишнього дому, городу, саду, в якому стані церква, цвинтар. Тобто пригадують ті об’єкти, які слугують маркерами українського життя чи несуть якусь цінність для переселених: “Ну я тоді там була, і пізнала, де то тато похований, хоча стільки років там не були, але якось в дитячій пам’яті у мене залишилось як, де поховані бабуся і тато були на тому цвинтарі. Знайшли ми могили, відновлені тепер. Старались збирати гроші, і зробила пам’ятник тепер”<sup>78</sup>.

Із ностальгією пригадують дитинство: “Побачила стару грушку, і догадалась, що вона там не дуже давно: може дійсно 30, може 40 років, і думаю, то якраз моє дитинство. І такі відчуття, знаєте, були жалю – стояла плакала”<sup>79</sup>.

Пам’ять про українську присутність у Холмщині та Лемківщині підтримують Українське товариство (УТ) в Любліні, православні церковні громади, Головна управа Об’єднання лемків і Центр культури в м. Горлиці, польське радіо “Лем.Fm”. За підтримки УТ 9 грудня 2012 р. у Любліні у православній церкві Св. Петра відбулася поминальна служба з нагоди 65-річчя акції “Вісла”<sup>80</sup>. 28 грудня 2012 р. там само відбулася прес-конференція УТ, приурочена цій же акції. У ній взяли участь: д-р Григорій Купріянович – голова Українського товариства і член Спільної комісії уряду та національних і етнічних меншин, д-р Микола Рощенко, Мирослав Луцюк, д-р Андрій Савенець – члени Головної управи УТ. Під час конференції ухвалено постанову до Сейму Республіки Польща (РП) про те, що акція “Вісла” організована комуністами проти власних громадян-українців, які були піддані репресіям на основі етнічного критерію<sup>81</sup>.

За сприяння УТ 7 квітня 2013 р. у Люблінсько-Холмській православній єпархії було започатковано щорічне пригадування акції руйнування православних церков на Холмщині й Підляшші 1938 р. У цей день проводили збір пожертв на дзвони для церкви Св. архистратига Михаїла в Голешеві, зруйнованої в 1938 р.<sup>82</sup>. 12 квітня

<sup>77</sup> Интерв’ю Ю. Павлів з Є. Вовк.

<sup>78</sup> Интерв’ю Ю. Павлів з Є. Бештою.

<sup>79</sup> Интерв’ю Ю. Павлів з Є. Вовк.

<sup>80</sup> Lubelskie obchody 65. rocznicy akcji “Wisła” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx\\_ttnews\[pointer\]=6&tx\\_ttnews\[tt\\_news\]=18108&tx\\_ttnews\[backPid\]=3&cHash=7e5155e83ff9de902c934db66530ae](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews[pointer]=6&tx_ttnews[tt_news]=18108&tx_ttnews[backPid]=3&cHash=7e5155e83ff9de902c934db66530ae) (20.06.2015).

<sup>81</sup> Українці oczekują potępienia akcji “Wisła”. “Trzeba zło nazwać złem” [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/ukraincy-oczekuja-potepienia-akcji-wisla-trzeba-zlo-nazwac-zlem,296947.html> (20.06.2015).

<sup>82</sup> Архипастирське послання архієпископа Люблінського і Холмського [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.kholm1938.net/poslanie\\_arcybiskup\\_2013.html](http://www.kholm1938.net/poslanie_arcybiskup_2013.html) (20.06.2015); Inauguracja obchodów 75. rocznicy akcji burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu w 1938 roku Холмського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx\\_ttnews\[tt\\_news\]=18941&tx\\_ttnews\[backPid\]=3&cHash=bf0d60f6592b798e850cf46dbe865e9c](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews[tt_news]=18941&tx_ttnews[backPid]=3&cHash=bf0d60f6592b798e850cf46dbe865e9c) (20.06.2015).

2013 р. відбулося представлення інтернет-сторінки про руйнування православних церков на Холмщині та Південному Підляшші в 1938 р.<sup>83</sup>

Українська громада в Холмщині гуртується навколо православної парафії Св. Петра (Могили) в Любліні, друкований орган якої – “Православний голос Люблина”<sup>84</sup>, православної парафії Св. ап. Йоанна Богослова в Холмі<sup>85</sup> та Молодіжного братства православної Люблінсько-Холмської дієцезії. Остання реалізувала проект “Вчимося толеранції на помилках історії”, основним завданням якого був запис свідчень переселенців із Холмщини і Південного Підляшшя, виселених під час акції “Вісла”<sup>86</sup>.

За 60 років після трагедії у с. Сагринь відбулася панахида за полеглими мешканцями цього та навколишніх сіл, які загинули тут 10 березня 1944 р. від рук польських військових формувань<sup>87</sup>. Ще одна молитва відбувається тут щорічно, переважно в пасхальні дні, за сприянням православної парафії Св. Петра (Могили) в Любліні й УТ<sup>88</sup>. За їх же сприянням щороку здійснюється впорядкування могил українських воїнів<sup>89</sup> та інші заходи, як-от презентації книг. Наприкінці 2013 – на початку 2014 р. зріс інтерес до України й української громади, що було пов’язано з революційними подіями та відзначенням 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка<sup>90</sup>.

Також треба відзначити, що більше місця в інформаційному просторі займає Лемківщина. Це пов’язано з великою кількістю сайтів та організацій, які спонсорує діаспора Канади й США, а також через туристичний потенціал цих теренів<sup>91</sup>. Щорічно з 1982 р. відбувається “Лемківська ватра” – етнографічний фестиваль, куди

<sup>83</sup> Inauguracja zaktualizowanej wersji serwisu poświęconego akcji burzenia cerkwi na Chelmszczyźnie i Podlasiu w 1938 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx\\_ttnews\[tt\\_news\]=18965&tx\\_ttnews\[backPid\]=1&cHash=8c343e9d49dd2147125a230d4a544593](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=38&tx_ttnews[tt_news]=18965&tx_ttnews[backPid]=1&cHash=8c343e9d49dd2147125a230d4a544593) (20.06.2015).

<sup>84</sup> Православна Парафія свт. Петра (Могили) в Любліні для української православної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chresto-vozd.harazd.net/index.html> (20.06.2015).

<sup>85</sup> Люблінсько-Холмська Православна Єпархія. Православна парафія св. ап. Йоанна Богослова в Холмі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkiew-chelm.pl/?rozdID=&lang=ua> (20.06.2015).

<sup>86</sup> Projekt “Uczmy się tolerancji na błędach historii” zakończony [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bmplublin.pl/index.php?id=shownews&newsid=1454> (20.06.2015).

<sup>87</sup> Сагринь чекає. Наше слово [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nasze-slowo.pl/%D1%81%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8C-%D1%87%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D1%94/> (20.06.2015).

<sup>88</sup> Українське товариство (Неурядова організація) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/events/167666523396725/?ref=22> (20.06.2015).

<sup>89</sup> Там само.

<sup>90</sup> Українське товариство (Неурядова організація) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/pages/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%D0%A2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/454914387893207> (20.06.2015).

<sup>91</sup> Łemkowszczyzna kraina na granicy światów [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turystyka.wp.pl/gid,16297401,img,16297462,page,6,title,Łemkowszczyzna-kraina-na-granicy-swiatow,galeria.html> (20.06.2015).

приїжджають лемки з цілого світу, в с. Ждиня (Горлицький повіт). Під час фестивалю, крім концертної програми, відбуваються спортивні змагання, зустрічі з науковцями<sup>92</sup>. Музей лемківської культури в Зиндранові, розташований неподалік Кросно, щорічно організовує фестиваль “Від Русала до Івана”, покликаний зберігати та популяризувати лемківські традиції. На його території діє експозиція лемківського житла, організуються семінари і майстер-класи, пов’язані з лемківською культурою<sup>93</sup>.

За сприянням Головної управи Об’єднання лемків, Мистецької ради, Світової ради русинів у Криниці щорічно влітку проходить “Медженародне бієнале лемківської/русиньської культури”<sup>94</sup>; в Новому Санчі й Горлицях відбувається “Лемківська творча осінь”, де презентують книги про Лемківщину, виставляють фотографії, живописні твори, демонструють документальні фільми, виступають творчі колективи<sup>95</sup>. Важливу роль у збереженні пам’яті про Лемківщину відіграє організація “Руська бурса” в Горлицях, за підтримки якої діє польське радіо “ЛемFm”, що мовить лемківським діалектом, поширює інформацію про лемківські заходи<sup>96</sup>.

Очевидно, з того часу, як українці були депортовані з Холмщини/Лемківщини, вигляд цих регіонів змінився: господарства мають нових власників, церкви, раніше українські, стали польськими, православні греко-католицькі цвинтарі почали руйнуватися. В останнє десятиріччя польська сторона намагається спростити оформлення віз, перетин кордону для українців із депортованих родин, відновлює спільно з українцями цвинтарі, монументи в місцях загибелі українців і поляків, надає деяку фінансову підтримку українським організаціям.

Отже, стресові ситуації під час війни та міжнаціонального конфлікту, а також примусове переселення зруйнували емоційний комфорт, відчуття безпеки та захищеності, які людина ототожнює з поняттям дому. Це поняття для традиційних аграрних спільнот нерозривно пов’язано із землею як найціннішим ресурсом. Важливе значення в цьому випадку відіграє теж громада, особливо в доволі замкнутах та ізольованих спільнотах, таких як гірська Лемківщина. Для переселенців із Холмщини, що проживали на рівнинній місцевості, основними точками опори, які слугували координатами дому, були земля, власне господарство, лісиста місцевість. Таку ж роль для лемків відгравали гори, ліс і власне господарство. До переселення лемки й холмщаки майже не усвідомлювали свого прикордонного статусу. Кордон у значенні бар’єру був доволі умовним, його розуміли як частину ландшафту. Просторові межі збігалися із природними кордонами або ж межами проживання спільноти. Механізми просторової та соціальної самоідентифікації змінилися після примусового переїзду,

<sup>92</sup> *Лінг І.* 31-а Лемківська Ватра у Ждині // *Дзвони Лемківщини / І. Лінг.* – 2013. – № 4(87). – Вересень–жовтень.

<sup>93</sup> Muzeum Kultury Łemkowskiej, Zyndranowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zyndranowa.org/pl/> (20.06.2015).

<sup>94</sup> VII Międzynarodowe Biennale Kultury Łemkowskie 2012 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=154> (20.06.2015).

<sup>95</sup> ŁEMKOWSKA JESIEŃ TWÓRCZA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/category.php?categoryid=7\\_](http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/category.php?categoryid=7_) (20.06.2015).

<sup>96</sup> ЛЕМ. Fm [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lem.fm/lem/> (20.06.2015).



адже переселенці перестали бути “своїми”, “тутейшими” – вони відрізнялися від нової спільноти. Незвичний новий ландшафт, особливо засушливих степових регіонів Південного Сходу, відмінна агрокультура, а одразу після приїзду й місцева говірка та звичай штовхали переселенців до роздумів про власну самобутність. Однак комплекс проблем, що потребували негайного вирішення, головно пов’язаних з облаштуванням власного побуту, виживанням, подальшим працевлаштуванням, вплинули на тривалість процесу усвідомлення “малої батьківщини”.

Пам’ять про неї зазнала сакралізації під впливом деструктивних чинників. Відбулося руйнування прикордонної соціальної організації, з якою себе ототожнювали переселенці. Змінилося й саме населення, яке втратило “органічний зв’язок” із цією місцевістю. Тому в пам’яті людей відбувається ідеалізація суспільних відносин, території, загалом часопростору прикордоння. Завдяки застосуванню контент-аналізу вдалося з’ясувати, що цей образ функціонує в історичній пам’яті переселенців як певний архетип, міф, важливий для усвідомлення особи, її регіональної ідентичності. Виразніше свою регіональну та культурну ідентичність декларують лемки, які в ізольованих гірських умовах зуміли зберегти більше автентичних рис, тоді як холмщаки мають більше спільних традицій і культурних символів із поширеними в Галичині й на Волині. Ця регіональна ідентичність співіснує з українською національною.

Результати соціологічного опитування серед дітей та внуків переселенців довели, що для більшості нащадків терени Холмщини і Лемківщини слугують лише емоційним зв’язком з їхніми родичами. Поодинокими винятками є внуки переселенців, які вважають ці терени своєю батьківщиною. Серед цієї групи переважали особи лемківського походження, які ще відзначали особливе значення лемківської культури та мови. Більшість переселенців, особливо з Холмщини, поклали провину за переселення на т. зв. “треті сторони”. Пригадування в межах пост-пам’яті, тривалий вплив патерналістської моделі відносин держави і громадян вплинули на те, що переселенці, як соціальна група, знімають із себе відповідальність за події, свідками яких були. На емоційному рівні така відстороненість дає можливість легше пережити втрату власного дому, примусове переселення.

На відміну від самих переселенців, більшість їхніх дітей та внуків вважають, що до організації переселення причетна як радянська, так і польська влада, тому вони відповідальні за ці події. Як більшість респондентів, які вважають причетними до організації переселення уряди двох комуністичних держав, так і більшість тих, хто покладає відповідальність лише на уряд однієї держави, вважають, що головною метою переселення була ліквідація українського населення Холмщини і Лемківщини через асиміляцію на новій території. Такі уявлення могли сформуватися як під впливом панівного образу “жертви” українського народу, так і під впливом особистих відвідин місцевості, звідки походили родичі, або ж відгуків про такі відвідини.

Пам’ять про українську присутність на Холмщині та Лемківщині нині підтримують Українське товариство в Любліні, православні церковні громади, Головна управа Об’єднання лемків і Центр культури в м. Горлиці, польське радіо “Лем. Fm”. Попри налагодження в останні десятиліття польсько-українських відносин у руслі добросусідства, яке передбачає примирення з особливо складних питань історії, свідчень колишньої української присутності на Холмщині й Лемківщині

залишилося мало. Здебільшого, це – українські цвинтарі (православні чи греко-католицькі) в занедбаному стані, храми, частина яких, особливо на території Холмщини, діють як римо-католицькі костели. Щодо образу Холмщини і Лемківщини в пересічних мешканців Львова, які не мають родичів чи друзів із переселенців або їх нащадків, то уявлення про ці терени дуже розмиті або взагалі відсутні. Респонденти загалом не знають, де ці терени розташовані, плутають операцію “Вісла” з депортацією 1944–1946 рр., а під впливом складної ситуації у країні ототожнюють поняття “переселенець” із вимушеними переселенцями зі Сходу та Півдня України.

УДК: 94(477.8)“199/2000”:061.2(=161.2)

*Альона ГАРБАРУК*

## **ЗМІЩЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО ДІАЛОГУ – ВАГОМИЙ ПОКАЗНИК ДІЄВОСТІ ПОЛЬСЬКИХ ТОВАРИСТВ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ**

Поляки належать до тих національних меншин, які попри природні та штучні асиміляційні процеси, на гідному рівні зберігають власну самобутність, що окремі дослідники йменують польськістю<sup>1</sup>. До неї відносимо такі історично сформовані елементи, як користування рідною мовою, пошанування релігії, відродження й популяризацію культури, а також особливості способу мислення і світосприйняття, національні традиції, звичаї, обряди. Промовистий вияв підтримування власної самобутності – заснування громадських об'єднань. Їхні витoki сягнули кінця 1980-х років, коли суспільно-політичні перетворення стали сприятливим чинником для відродження етнічної самосвідомості народів СРСР. Закономірно, що найінтенсивніше долучилися до процесу етнічної самоорганізації поляки західного регіону України, до якого належить Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька обл. Це зумовлено кількома обставинами. По-перше, на вказаних теренах на різних відрізках історії мав місце особливий синтез українського й польського національних елементів, спричинений входженням більшості із зазначених земель до Першої та Другої Речіпосполитої. По-друге, акцент на цих областях зумовлений їх безпосередньою чи відносною близькістю до кордонів із Республікою Польща (РП), що посилює вплив на українських поляків.

Мета статті – проаналізувати особливості участі польських товариств західного регіону України в налагодженні міжнаціональних контактів, на конкретних прикладах розглянути стан і перспективи взаємосприйняття поляка й українця.

Діяльність сучасних польських товариств в Україні – тематика, мало розроблена на науковому рівні. Із середини 1990-х років це питання побіжно висвітлювалось у працях, присвячених новочасним відносинам України та РП, зокрема в дисертаціях Н. Медведчук, Д. Горуна, В. Лишко, Н. Завітневич, А. Васюка. Хоча роботи цих авторів охоплювали різні етапи українсько-польського стратегічного партнерства, спільною їх рисою стало відведення чільного місця громадським об'єднанням польської та української діаспор у налагодженні співпраці в гуманітарній сфері.

На початку 2000-х років з'явилися поодинокі публікації, в яких польські товариства в Україні вивчалися з позицій порівняння специфіки радянських і сучасних організацій

<sup>1</sup> *Калакура О.* Польськість і українськість української полонії / *О. Калакура* // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 251.

(Н. Медведчук), становлення подібних недержавних інституцій в Україні (Л. Миндра), вкладу осередків поляків в освітні процеси (О. Коваленко).

В останні роки світ побачили напрацювання, де зроблено спроби показати становище польської спільноти на Житомирщині, Хмельниччині, Вінниччині, Південному Сході України, в Києві (роботи Н. Місяць, Т. Заставецького, Л. Томілович, С. Татусяка й ін.). У них знаходимо відомості та фрагментарний аналіз функціонування громадських осередків місцевих поляків.

На матеріалах західних областей це питання висвітлено у працях В. Ризинкевича та В. Ткача (Тернопільська), А. Лопачака (Івано-Франківська) й О. Муравського (Львівська).

Серед робіт польських науковців варто виділити монографію А. Бонусяка, присвячену становищу польської меншини в незалежній Україні. Попри те, що напрацювання дослідника висвітлюють життєдіяльність українських поляків у масштабі всієї держави, цінним є аналіз основних рис їхньої самоорганізації, притаманної і для регіону, що розглядаємо в цій статті.

Розробок, які б розкривали конкретні напрями діяльності польських товариств, серед яких і зміцнення міжнаціонального діалогу, не виявлено. Загалом, задекларована у статті тема потребує детального розкриття в наукових студіях.

Відліком т. зв. полонійного руху можна назвати 1988 р., коли було утворено першу організацію – Товариство польської культури Львівщини з центром у м. Львів. Наступними виникли: Товариство відродження польської культури ім. Юліуша Словацького у м. Кременець на Тернопільщині (1989)<sup>2</sup>, Товариство польської культури ім. Адама Міцкевича в Чернівецькій обл. (1989)<sup>3</sup>, Товариство польської культури ім. Франциска Карпінського в Івано-Франківську (1990)<sup>4</sup>, Товариство польської культури ім. Єви Фелінської на Волині (1991)<sup>5</sup>, Товариство польської культури ім. Станіслава-Владислава Реймонта на Рівненщині (1993)<sup>6</sup>, Товариство польської культури Закарпаття ім. Гневи Волосевич (1995)<sup>7</sup>. Упродовж

<sup>2</sup> Спогади Ядвіги Гуславської – першого керівника Товариства відродження польської культури ім. Юліуша Словацького у м. Кременець Тернопільської обл. (Записала Альона Гарбарук 7.11.2013 р. у м. Кременець) // Приватний архів Альони Гарбарук.

<sup>3</sup> Довідка правління Товариства польської культури ім. Адама Міцкевича про основні напрямки своєї роботи та окремі досягнення // Поточний архів Товариства польської культури ім. Адама Міцкевича у Чернівцях. – 11 с.

<sup>4</sup> Станиславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська): монографія / [кер. авт. кол., гол. ред. В. Великочий]. – Івано-Франківськ; Львів; Київ: Манускрипт-Львів, 2012. – С. 165.

<sup>5</sup> Протокол установчої обласної конференції товариства польської культури Волинської області і м. Луцька. Луцьк, 29 вересня 1991 р. // Поточний архів Товариства польської культури ім. Єви Фелінської на Волині. – 5 с.

<sup>6</sup> Товариство польської культури в Рівному ім. Станіслава-Владислава Реймонта: офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rowne.pl.ua/> (21.03.2013).

<sup>7</sup> Центр культур національних меншин Закарпаття: офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/category/tovarustva> (29.03.2013).

періоду незалежності України їхня мережа розширилася в рази: з'явилися подібні осередки районного, міського й навіть сільського масштабу, деякі набули статусу обласних. Еволюціонували й напрями роботи товариств. Найпершим гарантом збереження національної самобутності вважалося вивчення польської мови, популяризація культури, підтримання традицій, зміцнення зв'язку з історичною батьківщиною. У 2000-х роках, коли стала очевидною роль цих об'єднань в інтенсифікації гуманітарних контактів між Польщею та Україною, спектр діяльності польських товариств розширився. До звичної опіки над мовно-культурним середовищем додалися ініціативи із соціальною значимістю, покликані дбати не лише про забезпечення гідного рівня побутування спільноти польського походження, а й про розвиток українського суспільства загалом. У цьому контексті проекти, що їх утілюють польські осередки, сприяють насамперед подоланню закостенілих упереджень, а відповідно – налагодженню відносин пересічного українця та поляка.

До ініціатив товариств, спрямованих на формування нової моделі міжнаціонального діалогу, варто віднести: активізацію видань польської меншини в напрямі висвітлення життєдіяльності різних національних спільнот краю; сприяння освітньому зростанню української молоді; організація та проведення заходів задля взаємопізнання культур, носії яких представлені в регіоні; солідарність із проблемами українського суспільства, участь у їх спільному вирішенні.

Невід'ємний інструмент духовного єднання і взаємозбагачення – національна преса. Активно працюючи в напрямі розвитку видавничої справи, польська спільнота західних областей України не обмежується власними проблемами. Вона приділяє належну увагу міжнаціональній тематиці, зосереджуючись на різносторонніх надбаннях інших народностей, досліджуючи маловивчені імена, події та явища в контексті багатьох культур, які представлені в регіоні проживання. Її цільова аудиторія – всі, хто цікавиться життям Польщі, історією й сучасним станом українсько-польських відносин, місцева полонія, польська та українська діаспора за походженням із західноукраїнських просторів, науковці-полоністи, студенти. Важливим своїм завданням редактори цих видань називають наближення Польщі українцям, відкриття України для поляків, а також сприяння діалогу обох народів та руйнування стереотипів.

У грудні 1990 р. Товариство польської культури Львівщини відродило одну з найстаріших польських газет, що виходила з 1811 р. із перервою у 1944–1990 рр. – “Gazeta Lwowska”. Вона стала органом, котрий висвітлював діяльність організації. Газета, яку очолювала Ірена Масальська, подавала різні відомості про життя поляків в Україні (зокрема у Львові) та Польщі<sup>8</sup>. Світ побачили 372 номери (до червня 2007 р.). Активна частина польської громади Івано-Франківщини від початку 1990-х років обстоювала питання щодо заснування власного друкованого органу. Спочатку вдалося видати додаток до “Gazety Lwowskiej” під назвою “Z grodu Rewery”<sup>9</sup>. Із 2007 р. на галицьких теренах виходить повноцінна газета

<sup>8</sup> Лемко І. Поляки Львова зберігають ідентичність / І. Лемко // Поступ. – 2005. – 21 вересня.

<sup>9</sup> Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ... – С. 166.

“Kurier Galicyjski” (очолює редакцію Мирослав Ровіцький), територія поширення якої – західний регіон України та РП<sup>10</sup>.

Після багаторічної перерви з ініціативи голови Товариства польської культури ім. Адама Міцкевича в Чернівецькій обл. Владислава Струтинського побачило світ регіональне видання “Gazeta Polska Bukowiny”. Ідею втілено завдяки підтримці редактора газети “Буковина”, органів державної влади області, варшавської фундації “Допомога полякам на Сході”<sup>11</sup>.

У 2009 р. на теренах Волині світ побачив перший випуск двотижневика “Monitor Wołyński”, редактор якого Валентин Ваколюк – голова Товариства польської культури ім. Єви Фелінської. Особливо цінно на тлі досліджуваної проблематики те, що матеріали в газеті друкують польською та українською мовами. Це розширює читацьке коло, дозволяючи україномовній аудиторії долучитися до здобутків полонійного середовища краю<sup>12</sup>. У 2011 р. редакційний колектив підготував книгу під назвою “Мій волинський день”. Це – збірка спогадів поляків, котрі народилися або проживали на Волині, доповнена унікальними світлинами й копіями документів і газет із міжвоєнного та післявоєнного періодів<sup>13</sup>. Того ж року з’явився фільм “Декілька миттєвостей з життя товариства” про Товариство польської культури ім. Єви Фелінської із провідною ідеєю єдності українського й польського народів у трагічні та радісні моменти життя полонії на Волині<sup>14</sup>.

Ці видання також інформують пересічного обивателя про події та процеси, часто невідомі загалу. Зокрема про особливості співпраці українців і поляків на локальному рівні, перебіг міждержавних переговорів на регіональному матеріалі, заплановані проекти у площині культурних прикордонних контактів тощо.

Інформаційна ланка у функціонуванні польських товариств взаємопов’язана з освітнім вектором. Від початку 2000-х років полонійні осередки активно розробляють нові способи сприяння саморозвитку молоді як із польських, так і з українських сімей. Так, Спілка поляків “Білий орел” у Львові надає необхідну допомогу для абітурієнтів, подаючи детальну інформацію про європейські навчальні заклади (здебільша польські), налагоджуючи контакти з обраним вишем і проводячи попередні переговори<sup>15</sup>. Польсько-українська молодіжна організація “Молодий Станіславів” в Івано-Франківську також спрямовує зусилля на активізацію діяльності нового покоління у справі освітніх можливостей у країнах Європи.

<sup>10</sup> Kurier Galicyjski skończył 5 lat // Kurier Galicyjski. – 2012. – 17–30 sierpnia.

<sup>11</sup> Слово до читачів // Gazeta Polska Bukowiny. – 2007. – Wrzesień.

<sup>12</sup> Monitor Wołyński [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monitor-press.com/pl/> (24.09.2012).

<sup>13</sup> Mój wołyński dzień. Wspomnienia Wołyńskie / [Zespół redakcyjny “Monitora Wołyńskiego”: W. Wakoluk, N. Denysiuk, W. Jaruczyk]. – Luck, 2011. – 50 s.

<sup>14</sup> Денисюк Н. Два десятиліття відкриті для людей / Н. Денисюк // Monitor Wołyński. – 2011. – 10 листопада.

<sup>15</sup> Grzyb M. “Orzeł Biały” pomoże młodym ludziom poznać kulturę i historię Polski // RADIO RMF FM. – 2011. – 17 grudnia [Електронний ресурс] / M. Grzyb. – Режим доступу: <http://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-orzel-bialy-pomoze-mlodym-ludziom-poznac-kulture-i-historie-,nId,422348> (8.11.2013).

У випадку вибору Польщі для навчання вона зобов'язується надавати допомогу в адаптації та соціальну підтримку. За допомогою колективних зустрічей об'єднання створює необхідні умови для відкритого спілкування й обміну досвідом між учнями, студентами і фахівцями з питань культури, спорту, науки, екології, економіки, політики<sup>16</sup>. Це дає змогу молоді різної національності бути обізнаною у вимірах людської діяльності та свідомо обирати власний життєвий шлях.

Беззаперечним є той факт, що сьогоденна полонія характеризується високим рівнем толерантності та віротерпимості, лояльно й шанобливо ставлячись до культур інших народностей, що проживають поряд. З огляду на поєднання цих особливостей, видається закономірним, що поляки – активні ініціатори й учасники заходів, спрямованих на міжнаціональну комунікацію. Йдеться про Фестиваль національних культур Львівщини “Всі ми діти твої, Україно!”<sup>17</sup>, Міжнародний фольклорний фестиваль “Буковинські зустрічі” в Чернівецькій обл.<sup>18</sup>, Міжнародний різдвяний фестиваль “Hej, Koledo – Колядо!” та Фестиваль національних меншин у м. Луцьк<sup>19</sup>, Міжнародний українсько-польський літературно-мистецький форум “Діалог двох культур” у м. Кременець на Тернопільщині<sup>20</sup>, зустрічі “Пізнаймо культуру наших сусідів” у м. Івано-Франківську<sup>21</sup>.

Подібні заходи дієві у справі об'єднання представників різних національностей та віросповідань не лише для демонстрації власного культурно-духовного зростання, а й для обговорення спільних проблем і шляхів їх вирішення. Налагодження контактів у мистецькій площині часто перетворюється у співпрацю на соціально-побутовому рівні. Такий приклад бачимо в Товаристві польської культури ім. Єви Фелінської на Волині. На початку 1990-х років осередок неодноразово надавав приміщення для проведення зібрань об'єднанням євреїв, німців, чехів і словаків, які на той час не мали місця для зустрічей<sup>22</sup>. Подібні справи видаються промовистим гарантом міжетнічної злагоди на локальному рівні.

Додаткове свідчення міжнаціонального зближення в середовищі польських товариств – їх етнічне наповнення. За словами голови товариства на Волині, значною

<sup>16</sup> Młody Stanisławow: офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlodystanislawow.com/page1.aspx> (25.10.2013).

<sup>17</sup> Спогади Збігнева Ярмілко – старійшини Товариства польської культури Львівщини. (Записала Альона Гарбарук 6.11.2013 р. у м. Львів) // Приватний архів Альони Гарбарук.

<sup>18</sup> Довідник міжетнічної толерантності / [упоряд. Н. Ротар; за ред. А. Круглашова]. – Чернівці: Видавничий дім “Букрек”, 2011. – С. 153–157.

<sup>19</sup> Мартиненко К. Hej, Koledo – Колядо! / К. Мартиненко // Monitor Wołyński. – 2010. – 14 січня; Яручик В. Фестиваль національних меншин у Луцьку / В. Яручик // Tamże. – 25 листопада.

<sup>20</sup> Золотнюк А. Українсько-польські діалоги / А. Золотнюк // Вільне життя плюс. – 2012. – 14 вересня; Szulgan A. Dialog dwuch kultur / A. Szulgan // Kurier Galicyjski. – 2013. – 17–30 września.

<sup>21</sup> Tyszczenko L. Poznajmy sąsiadów / L. Tyszczenko // Kurier Galicyjski. – 2014. – 28 lutego – 17 marca.

<sup>22</sup> Дорошук Л. Ірена Костецька: “Живуть дві Батьківщини в серці – однаково близькі й дороги” / Л. Дорошук // Віче. – 1995. – 22 вересня.

є частка в них місцевих українців. Вони цікавляться польською мовою й культурою або ж хочуть долучитися до збереження на теренах польської історичної спадщини як невід’ємного елемента спільної минувшини. Деякі приходять, що побачити, як поляки, перебуваючи в тому ж проблематичному середовищі, що і весь український народ, вирішують ті чи ті питання<sup>23</sup>. Чимало неоднозначних ситуацій спричиняють т. зв. псевдополяки, які в активному членстві у полонійній організації вбачають можливість отримання Карти поляка – документа, створеного для поляків-співвітчизників за кордоном, щоби вони могли бути ближчими до історичної батьківщини. Злободенною ця проблема виявилась у Польському культурно-освітньому товаристві в Тернополі та Товаристві польської культури ім. Єви Фелінської в Луцьку. Такої категорії громадян керівники осередків намагаються уникати, надаючи перевагу представникам української громади, які відзначаються чесними намірами<sup>24</sup>. Натомість голова обласного об’єднання поляків в Івано-Франківську Ванда Рідош зауважила, що припущення про меркантильну складову у визнанні особою наявності в неї польських коренів – факт цілком реальний, однак промовистих прикладів цього на теренах не зафіксовано<sup>25</sup>.

Соціальна значимість роботи громадських осередків українських поляків виявляється й у їхній реакції на запити, які потребують нагальних відповідей. Прикладів самопозиціонування польської меншини в цьому контексті чимало. Насамперед треба назвати ситуації, в яких члени спілки осіб польського походження відгукуються на проблеми тих, хто мешкає поряд, не ділячи негаразди на “наші” і “ваші”. Старійшина польського осередку в м. Луцьк Юлія Толкачова при нагоді частувала дітей із неблагополучних сімей, які блукали містом й запитували про можливість заробітку, давала примірники “Monitor Wołyński” для продажу. Безперечно, поміч – не лише польська риса, однак значним видається відчуття солідарності з проблемою українського суспільства<sup>26</sup>.

Товариство польської культури ім. Єви Фелінської на Волині активно шукало способів вирішення такої нагальної проблеми суспільства – як українського, так і польського, – яким стало безробіття. У межах міжнародного підпроєкту “Транскордонні торги знань – роль третього сектора і суспільної економіки на прикордонному ринку праці”, члени товариства в 2010 р. взяли участь у семінарі “Транскордонна співпраця між соціальними службами працевлаштування та громадськими організаціями Республіки Польща в Україні”, що відбувся на Волині.

<sup>23</sup> Спогади Валентина Ваколюка – голови Товариства польської культури ім. Єви Фелінської у Волинській обл. (Записала Альона Гарбарук 9.08.2013 р. у м. Луцьку) // Приватний архів Альони Гарбарук.

<sup>24</sup> Герасимів З. Права національних меншин Тернопільщини обмежують квадратні метри [Електронний ресурс] / З. Герасимів // Реально: політика, факти, події. – 2012. – 21 жовтня. – Режим доступу: <http://realno.te.ua/novynu/prava-nacjonalnykh-menshyn-terнопіль/> (7.05.2013); Спогади Валентина Ваколюка...

<sup>25</sup> Спогади Ванди Рідош – очільниці Товариства польської культури ім. Франциска Карпінського в Івано-Франківській обл. (Записала Альона Гарбарук 5.12.2013 р. у м. Івано-Франківську) // Приватний архів Альони Гарбарук.

<sup>26</sup> Спогади Валентина Ваколюка...



Основна ідея – боротьба з безробіттям через співпрацю з неурядовими організаціями, представниками державних і приватних служб зайнятості, місцевими органами влади тощо. Складовою проекту стали навчальні візити представників обох сторін, зокрема й членів товариства, з метою унаочнення ситуації та проблем, з якими стикаються люди на місцях, шляхами їх вирішення<sup>27</sup>.

Інший приклад соціально важливої роботи товариства – проведення зустрічей для обговорення проблем сучасної людини. Це відбувається спільно з групою молоді м. Серадзе (Польща), яка реалізує проект “Профілактика і ти” та пов’язану з нею програму “Світ має інші пропозиції”. Серед основних питань – можливі заходи із профілактики злочинності, алкоголізму й наркозалежності. Організатори зібрань публічно висловлюють позицію щодо важливості подібних зібрань і необхідності продовжити цю корисну для суспільства справу<sup>28</sup>.

Доцільно зауважити й особливе ставлення спільноти до осіб пенсійного віку. Більшість поляків краю – люди поважних років, яким у сьогоdnішніх соціально-економічних умовах українського суспільства не завжди ведеться легко. З метою їх підтримки громада сприяє інтенсифікації та цільовому направленню допомоги з історичної батьківщини. Способи опіки над особами похилого віку у краї: забезпечення продуктами харчування, сприяння у буденних питаннях, моральна підтримка<sup>29</sup>. При цьому потрібно зазначити, що допомога спрямована тільки на поляків. Основна мета членів товариств – зарадити біді людей, які найбільше потребують уваги, а не переслідування національних інтересів.

У цьому, зокрема, полягає солідарність поляків як незмінна риса їхнього менталітету, що виявляється не тільки в середовищі співвітчизників, а й щодо українців. Активне співпереживання, спільність поглядів та інтересів, одностайність і єдність дій – усе це присутнє у просторі співжиття польської національної меншини й українського титульного етносу на досліджуваних теренах. Сукупність діянь ілюструє таке: попри етнічну спорідненість із польщицзною, місцеві поляки – громадяни України не лише формально, а й визнають це свідомо. Вони здатні розділити з українцями радість свята і, водночас, мобілізувати свої сили у випадку суспільних катаклізмів у державі.

Останнє продемонстровано під час подій в Україні, що розпочалися наприкінці 2013 р. і тривають досі. Поляки західного регіону країни приєднувалися до протестів українців на центральних площах міст і містечок, окремі – вирушали на майдан Незалежності до Києва. Солідарність з українством виявилася як через ідейну й моральну підтримку, так і через матеріальну допомогу. Дієвою та надзвичайно потрібною видається участь активу польських об’єднань в якісному наповненні інформаційного простору регіону правдивими відомостями про ситуацію у країні. На шпальтах локальної преси меншини систематично подають новини про перебіг

<sup>27</sup> Денисюк Н. Боротися з безробіттям можна разом / Н. Денисюк // Monitor Wołyński. – 2010. – 22 липня.

<sup>28</sup> Демчук Я. Прийди, зрозумій, передай далі / Я. Демчук // Monitor Wołyński. – 2013. – 26 вересня.

<sup>29</sup> Моклиця О. Дії і надії обласного товариства культури / О. Моклиця // Ринок. Реклама. Програма. – 1999. – Травень; Денисюк Н. Два десятиліття відкриті для людей...

подій<sup>30</sup>, аналітичні нариси про можливі варіанти вирішення проблеми<sup>31</sup>, а також розповідають про приклади вияву небайдужості полонії та громадськості її етнічної батьківщини до прагнення населення України бачити свою державу оновленою<sup>32</sup>.

У лютому 2014 р. у випусках видань “Kurier Galicyjski” та “Monitor Wołyński” вміщено заяву Федерації польських організацій в Україні, витяги з якої в перекладі цитуємо: “Федерація польських організацій в Україні висловлює глибоке співчуття всім родинам загиблих у Києві й інших містах України під час нещодавніх трагічних подій... Як громадяни України польської національності надіємося, що зміни, які розпочав мирний протест Євромайдану, за які заплачено кров’ю його героїчних захисників, приведуть до побудови насправді демократичної держави, яка поважатиме гідність і волю своїх громадян. Ми, поляки з України, як і українські члени наших родин, сусіди, друзі та колеги, хочемо жити в безпечній і демократичній Україні, яка є частиною європейської сім’ї вільних народів. Декларуємо повну підтримку демократично обраної влади та готовність взяти спільну відповідальність за успішний розвиток України в її сьогоденних кордонах... Звертаємось до «кресових» середовищ у Польщі та всіх наших співвітчизників про підтримку у процесі побудови демократичної Української держави. Дякуємо польським лікарям, журналістам, політикам і всім людям доброї волі за прекрасний вираз солідарності з українським суспільством, частиною якого також є ми. Хай живе вільна Україна та хай живе вільна Польща!”<sup>33</sup>.

Як не прикро констатувати, та саме сучасні трагічні перипетії в Україні зблизили обидві спільноти, дали їм новий шанс на порозуміння і навіть братерство. Переконані, що після спільного відстоювання майбутнього країни представники польської меншини й українського титульного етносу зможуть переосмислити суперечливу спадщину минувшини та надалі спільно будувати прийдешнє.

До слова, відповідним є ставлення українського обивателя до поляків. Не залишила байдужою суспільну свідомість в усіх куточках країни загибель у катастрофі 10 квітня 2010 р. під Смоленськом Президента Польщі Леха Качинського і значної частини польської політичної еліти, що вирушила на урочистості з нагоди 70-річчя страти радянськими репресивними органами польських офіцерів у Катині. 13 квітня київська газета “День” у рубриці “З почуттям великої симпатії до польського народу” писала про реакцію львів’ян на цю подію: “Вже за кілька годин після катастрофи під Генеральне консульство Республіки Польща у Львові

<sup>30</sup> Jankowski W. Impresje z Majdanu / W. Jankowski // Kurier Galicyjski. – 2013. – 29 listopada – 16 grudnia; Kronika Majdanu // Kurier Galicyjski. – 2014. – 31 stycznia – 13 lutego.

<sup>31</sup> Ваколюк В. Українські перспективи / В. Ваколюк // Monitor Wołyński. – 2014. – 30 січня; Jankowski W. Będzie ukraińska Solidarność / W. Jankowski // Kurier Galicyjski. – 2014. – 17–30 stycznia; My i oni na Majdanie // Там же. – 14–27 lutego.

<sup>32</sup> Бондер А. Ми з Вами! / А. Бондер // Monitor Wołyński. – 2014. – 30 січня; Mieszkańcy Rawy Ruskiej dziękują Polakom za wsparcie // Kurier Galicyjski. – 2014. – 28 lutego – 17 marca; Czawaga K. Ukraińcy dziękują Polakom / K. Czawaga, E. Sało // Там же. – 14–27 lutego; Sało E. Strajk solidarności z Euromajdanem / E. Sało // Там же; Taraka podaje rękę // Там же.

<sup>33</sup> Dutkiewicz T. Oświadczenie Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie / T. Dutkiewicz // Там же. – 28 lutego – 17 marca.

городяни почали приносити квіти і жалобні стрічки. Між лампадок містився аркуш у прозорому файлику: «У цей час глибокої жалоби львів'яни поділяють важкий біль втрати дружнього польського народу і спільно сумують із родинами загиблих»<sup>34</sup>.

Для польської громади відстоювання власної позиції в інтересах всього українського суспільства постає чільною складовою громадської діяльності. Відомо, що якщо присутня мімікрія або асиміляція щодо оточення, то спільнота не має проблем, коли ж вона вирізняється – виникають суперечливі ситуації. Для уникнення голослівності наведемо приклад того, наскільки промовисто реагують на закиди нового дня волинські поляки. Непохитність власних принципів громада продемонструвала в період всенародного обговорення проекту Закону “Про засади державної мовної політики в Україні” влітку 2012 р. Під час засідання Ради представників організацій національних меншин Волині щодо проведення X Фестивалю культури національних меншин голова обласного польського осередку підняв тему поза метою зустрічі. Він зазначив: “В український дім прийшла біда в образі пропонованого закону. Ми всі – представники різних національностей, але єдне нас українська мова. Підготуймо відозву до Президента. Я сам – поляк, але готовий захищати українську мову”<sup>35</sup>. Позиція очільника польського товариства була категоричною. Не одержавши очікуваної підтримки (крім голосу єврейської громади), він покинув зібрання. Коментарі представника влади регіону зводилися до репліки, що кожен має право на власну думку.

Цей приклад ілюструє відсутність в Україні потрібного розуміння національних меншин як частини громадянського суспільства зі своїми правами і прагненнями. Вважається, що концерт із піснями і танцями – довершена форма національного життя. Насправді, ці громади, зокрема польська, – невід’ємні елементи суспільного простору, до яких варто належно прислухатися.

Вартує окремої уваги питання щодо головної ролі досліджуваних об’єднань у процесі культивування вартостей, важливих для етнічної сутності поляка. Як зазначалося, члени товариств – це переважно люди поважного віку, для яких основні цінності в житті – пам’ять та жага не допустити замирання польськості, задля чого вони збираються разом, бесіднують про минуле, діляться переживаннями з приводу стану польщизни на теренах. Однак це також молодь, яка на духовному рівні відчуває етнічний зв’язок із предками. Гуртування в середовищі полонійних організацій дозволяє представникам обох поколінь не почуватися ментально самотніми і дає сили й ентузіазм для подальшого розвитку національної справи.

Характеризуючи значення появи польських товариств, нинішній голова обласного осередку у Львові Еміль Легович наголошує: “Польське товариство створили, щоб люди не боялися своєї національності, відроджували культуру, щоб католицька віра знову зайняла своє належне місце. Кожне з відділень організації намагається зробити все для того, щоб розвивалися польські суботні школи, вертеп, ансамблі,

<sup>34</sup> *Зашкільняк Л.* Образ Польщі та поляків у сучасній Україні / Л. Зашкільняк // Проблеми слов’янознавства: зб. наук. праць. – Львів, 2011. – Вип. 60. – С. 68.

<sup>35</sup> Поляки на Волині виступили на захист української мови [Електронний ресурс] // ЗІК. – 2012. – 6 липня. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2012/07/06/357497> (17.01.2013).

капели”<sup>36</sup>. Попри те, що життєдіяльність поляків відбувається в українському середовищі, місцеві представники меншини належно оберігають залишки автентичного мовного простору. За словами екс-редактора “Gazety Lwowskiej” Ірени Масальської, існує навіть й досі “львівська гвара” – регіональна говірка, поширена серед жителів Львова, особливо в міжвоєнний період. Сьогодні ця мова побутує в колі тих, кому за 60, а всі музичні колективи польського товариства використовують її у своєму репертуарі, адже це – невід’ємний елемент історії Львова і поляків загалом<sup>37</sup>.

Ірена Костецька, колишня очільниця польського товариства на Волині, вважає, що значення такого об’єднання неоціненне. Адже поляки, які народилися й виростили у краї і є тут національною меншиною, одержали можливість відчутти духовний зв’язок із великою батьківщиною – Польщею, одержали змогу вивчати свою мову, історію, мистецтво, підтримувати культурні й релігійні традиції. На важливу роль товариства в житті його членів також вказує полька Ядвіга Боброва, котра два десятки років провела на засланні в Сибірі й Казахстані. Навіть там батьки зуміли прищепити їй національну самосвідомість, зберегти яку в сьогоденні вдається саме серед співвітчизників<sup>38</sup>.

Молодіжне бачення ролі та місця полонійних організацій висловлюють члени спільноти Івано-Франківська. Кшиштоф Павляк з об’єднання “Молодий Станіславів” зазначає, що посилаючись на вікові традиції співжиття у повазі й любові двох великих народів – польського й українського, його однодумці прагнуть працювати задля кращого взаєморозуміння, щоби відшукати в собі все те, що єднає, а не розділяє, не втрачаючи при цьому почуття власної історії та гідності. Для Олега Гринкевича та Володимира Гудзоватого з того ж осередку рідна місцевість – це м. Калуш, де в дитинстві бабці й дідусі розповідали про предків, котрі були поляками. Завдяки присутності в родинях польської мови та культури обоє зацікавилися Польщею, історією, а також її досягненнями в демократичних змінах. Потрапивши до ПР, вони познайомилися із людьми, котрі показали, що можна робити щось для свого середовища, не втрачаючи при цьому почуття власної ідентичності. Нині, як громадяни України із закоренілою польською культурою, калушани бачать своє місце в діяльності задля розвитку міжкультурного діалогу поляків та українців, а також у популяризації польськості<sup>39</sup>.

Зв’язки місцевого масштабу важливі ще й з огляду на їх дієвість у справі українсько-польського порозуміння. Для віднайдення консенсусу потрібен діалог, учасниками якого мають бути нащадки покоління свідків формування протиріч минувшини.

<sup>36</sup> У 2013 році Товариство польської культури Львівщини відзначить чвертьстолітній ювілей [Електронний ресурс] // Львівська газета-онлайн. – 2012. – 28 грудня. – Режим доступу: <http://gazeta.lviv.ua/news/2012/12/28/7269> (8.11.2013).

<sup>37</sup> Лемко І. Поляки Львова зберігають ідентичність / І. Лемко // Поступ. – 2005. – 21 вересня.

<sup>38</sup> Штинько В. Злагода буде. Звітно-виборна конференція у Товаристві польської культури / В. Штинько // Волинь. – 1993. – 11 листопада.

<sup>39</sup> Młody Stanisławów: офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlodystanislawow.com/page1.aspx> (24.10.2013).

Віктор Вербич, уродженець західноукраїнських земель, поет, журналіст, повністю поділяє думку про нерозривний зв'язок українців та поляків, “яких єднає багатоміткова спільна історія, де є стільки доль і шляхів, які завше єднатимуть попри драматичні й трагічні сторінки... Я довіку вдячний великому народу, який дав світові святішого отця Івана Павла II, того, котрий своїми молитвами, повсякденним праведним прикладом стільки зробив для світу, в тому числі – для України та українського народу ... Після отця Івана Павла II ніхто ніколи не зуміє зробити українців і поляків ворогами”<sup>40</sup>.

Духовно-культурні взаємовпливи насправді можна вважати трампліном, з якого почалося співжиття українського та польського елементів, які повинні бути свідомі того, що єднає їх спільна багатоміткова спадщина, цінності й ідеали, які є підвалинами для своєрідної тотожності. Марчін Койдер, доцент Університету Марії Кюрі-Склодовської у Любліні, має власне бачення нинішнього становища і точок перетину у відносинах “українці–поляки”. Багаторічні спостереження дослідника під час поїздок у західні області України дали йому змогу виявити зміну стереотипів у розглядуваній площині, а також ті перешкоди, які заважають позитивним змінам. Він стверджує, що українці та поляки мають усе більше спільного. В останні роки помітні перетворення в поглядах українця. Усе більше поляків не мають нічого проти того, щоби працювати з українцями чи проживати по сусідству. Цьому посприяло те, що вони пізнали українців як чесних, доброзичливих і дуже працьовитих людей, котрим можна довіряти. Це не заслуга урядів, організацій чи футбольних турнірів – лише пересічних людей. Звичайно, трапляються некоректні коментарі або інциденти, однак це спричиняє загальне осудження і широкий спротив польської громадської думки. Ключ до тіснішої співпраці – подальше пізнання на партнерських засадах. Історичні питання дуже важливі й мають бути вирішені чесно, з повагою. Щоправда, цей процес не буде простим<sup>41</sup>.

Західний регіон – це терени, де може бути закладена основа для українсько-польського зближення в масштабі всієї країни. На цій території трагічні події спільної минувшини залишили значний відбиток. Свідома переоцінка тих перипетій в межах регіону уможливить вироблення якісно нового підходу до проблеми й на рівні держави. Віце-міністр закордонних справ Польщі Януш Цісек у справі повноцінного становлення українсько-польського порозуміння висловлює позицію, яка видається доволі раціональною. В її основі порівняння і використання позитивного світового досвіду: “Історія – важливий елемент, але вона не повинна домінувати. Потрібно усвідомлювати історичний досвід, використовувати у виховному процесі або при формуванні та зміцненні власної свідомості. У польсько-українських стосунках було багато важких ситуацій, але висновок можна зробити, опираючись на інші приклади. Японці відразу після бомбардування в Хіросімі й Нагасакі утворили тісний союз зі Сполученими Штатами, які й відбудували Японію. Вже під час Корейської війни це був один із найміцніших союзів. Німці та французи,

<sup>40</sup> Яручик В. Віктор Вербич: “Ніхто ніколи не зуміє зробити українців і поляків ворогами” / В. Яручик // *Monitor Wołyński*. – 2013. – 9 лютого.

<sup>41</sup> Марчін Койдер: “Українців та поляків усе більше поєднує багато спільного” // *Tamże*. – 17 січня.

які воювали між собою впродовж майже тисячі років, також зуміли порозумітися. Поляки й українці, які безпосередньо між собою не вели війни, мають, мабуть, кращу перспективу для згоди, ніж названі держави, які змогли досягнути консенсусу, попри колосально складний історичний багаж<sup>42</sup>.

Без перебільшення, взаємосприйняття поляків та українсько-польський діалог мають тенденцію до позитивного поступу. Однак під час спілкування з представниками польських товариств було також виокремлено внутрішні суперечності в їхній діяльності. Подібні розмірковування з'явилися на основі відмови деяких представників полонійних осередків контактувати з дослідниками. Були й випадки, коли погоджуючись на бесіду, керівники цих об'єднань замість змалювання передумов і перебігу процесу заснування товариств, розповіді про конкретні проекти та ініційовані заходи, наявні в роботі труднощі, озвучували загальні дані. Насамперед повідомляли, що та чи та організація функціонує легально і має традиційне культурницьке спрямування, нічим не вирізняючись від подібних.

Припускаємо, що таку невтішну ситуацію пояснює живучість серед старшого покоління поляків упереджень щодо несприйняття, ба більше, ворожої налаштованості до них українців. Маємо підстави вважати, що подібні віяння спричинені перипетіями спільної минувшини, які залишили слід у пам'яті обох сторін. Незважаючи на значну часову віддаленість періоду суперечностей і конфронтації, свідки тих подій та їхні нащадки мають побоювання з приводу залишку такого ж важкого осаду в національній свідомості сучасних українців. Складається враження, ніби вони не до кінця усвідомлюють, що живуть у незалежній Україні, де закладена міцна юридична основа для захисту прав національних меншин та існують широкі можливості для задоволення їхніх інтересів. Насторожує те, що бачення більшості представників польської людності, яке не очистилося від стереотипів, поширюється на молодь. Відрадно, що нова генерація зростає та виховується в умовах переосмислення історичного досвіду, тому має невеликі шанси потрапити під вплив старійшин.

Тому порівняно молоді керівники польських осередків відкриті до діалогу. Розуміючи важливість взаємопізнання культур заради спільного майбутнього, вони вбачають потребу в популяризації національних здобутків, наближення їх на духовному рівні до загалу, передовсім до українців. Натомість репрезентанти довоєнного покоління поляків гарантією ментальної непорушності громади та подальшого гуртування осіб із польським корінням вважають ізольованість свого побутування без афішування суті діяльності.

Ця позиція наштовхує на думку, що для певного кола поляків пріоритетом є суто внутрішній процес збереження етнічної самобутності, при цьому їхня ймовірна роль у більш глобальних явищах залишається поза увагою. Це нас, пошуковців, які предметно займаються вивченням усіх аспектів життєдіяльності української полонії означеного регіону, насамперед заплутує. Справа в тому, що більша частина виявлених у ході вивчення тематики матеріалів свідчить про участь польських національно-культурних товариств у налагодженні та інтенсифікації гуманітарної співпраці України й Польщі і, що особливо цінно, в конструюванні толерантного

<sup>42</sup> *Ваколюк В.* У цьому році – раніше, швидше і злагоженіше / *В. Ваколюк* // Там же. – 14 лютого.

взаємсприйняття пересічного поляка й українця. Схиляємося до думки, що осередки, які намагаються відхреститись від власної дієвості у вказаних процесах міждержавного гатунку, – не тенденція, а швидше виняток, який полягає у відгородженні від усього, що відбувається поза простором комунікації локальної польської спільноти.

У такому розрізі особливого значення набуває проблема розповсюдження об'єктивної інформації про Україну та Польщу поза їх межі. Необхідно повніше використовувати в цьому контексті можливості етнічних громадських об'єднань, залучаючи їх до формування позитивного іміджу своєї країни за кордоном. Програма його створення, спільно розпрацьована урядовцями обох держав, повинна бути комплексною, ґрунтуватися на системному обміні актуальною інформацією щодо змін у гуманітарній сфері, зокрема в житті національних меншин. Погоджуємося, що неможливо зліквідувати стереотипи, які склалися миттєво. Проте необхідно спробувати зосередити свої активи в тих сферах, що охоплюють взаємні інтереси, діяти цивілізовано й послідовно.

Підсумовуючи значення громадсько-культурних товариств української полонії, вкажемо, що вони є фактично єдиним можливим для меншини варіантом вираження себе як спільноти, здатної до участі в суспільному житті регіону та країни. У ході дослідження доводилося натрапляти на думку деяких представників українства про те, що хоч і проживають поляки в Україні, та всі їхні діяння спрямовані на благо етнічної батьківщини. Як відповідь на цей закид, наведемо вкрай доречні слова активного учасника полонійного руху на Волині Георгія Ролінгера: “Так уже склалось історично, що в цих людей [поляків – А. Г.] дві матері – Україна і Польща, тож пам'ятати, шанувати і дбати мусять про обидві...”<sup>43</sup>.

Ця позиція видається виправданою, адже посилення діяльності польських об'єднань сприяє загальному пожвавленню громадського та культурного життя всього українського народу. Обмін духовними здобутками закладає міцний фундамент для міжетнічної злагоди, міжкультурної взаємодії, співпраці й порозуміння в Україні. Крім того, польська людність на досліджуваних теренах – невід'ємний елемент суспільного організму. Очевидно, полонія не стоїть осторонь процесів, важливих для місцевого населення. У цьому контексті поділ за національною ознакою відсутній, натомість беруть гору почуття солідарності на фоні поняття вищого рангу – слов'янської єдності.

<sup>43</sup> Моклиця О. Дії і надії обласного товариства культури...

УДК: 930.1 (477):392

*Юлія КРИКУН*

## **ВПЛИВ КАТОЛИЦЬКОГО І ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА НА ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ**

У різні періоди існування сільської громади важливу роль відіграло духовенство. Як позитивний момент впливу Церкви на сферу законодавчого регулювання треба відзначити передовсім моральний і гуманний вплив. Інколи канонічні правила регулювали не тільки духовне життя, але й світське, побутове, шлюбно-сімейні відносини, питання спадку. Час до часу виникали суперечки між релігійною й світською сферами. А подекуди сама громада сприяла утвердженню релігійних правил і твердістю свого переконання забезпечувала в необхідних випадках дієвість релігійних норм. Дослідниця звичаєвого права Н. Толкачова зазначає: “Правосвідомість з давніх-давен тісно стикається з релігійною, поняття *гріхове* і *злочинне* багато в чому збігаються, релігійні норми служать джерелом правових норм, у витоків правосуддя нерідко знаходяться священнослужителі...”<sup>1</sup>. До того ж становлення звичаєвого права завжди відбувалось у взаємодії з мораллю, що безпосередньо пов’язано з дотриманням певних правил, зокрема і релігійних.

Головна постать, яка виконувала основні функції взаємозв’язку між громадою і Церквою та брала активну участь у повсякденні – це священник. Він мав особливі права в різних сферах побутового життя громади: сімейних відносинах, вирішенні спірних питань, майнових справ, навіть, окремих аспектів судочинства тощо.

Вплив католицького і православного духовенства на формування звичаєво-правових норм українців до сьогодні не став предметом окремого наукового дослідження. На важливості вивчення цієї теми наголошує М. Гримич: “Роль особи священнослужителя у звичаєвому праві українців досі недооцінювалася. Священик був не лише особою, що здійснювала обрядово-сакральні та освітянські функції (священики часто викладали в школах і обиралися головами шкільних громадських рад), а й юридичні”<sup>2</sup>. Проте більшість наявних наукових праць присвячені вивченню історії Церкви та ролі в ній духовенства і не заторкують культурно-побутового аспекту. Це пов’язано насамперед із тим, що радянська атеїстична ідеологія довгий час перешкоджала всебічному вивченню проповідництва, побуту й загалом ролі сільського

<sup>1</sup> Толкачова Н. Звичаєве право / Н. Толкачова. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2005. – С. 177.

<sup>2</sup> Гримич М. Міжетнічні контакти в Галичині у сфері звичаєвого права (XIX – перша третина XX століття) / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. – Київ, 2000. – Вип. 5. – С. 83.



духовенства, трактуючи його негативно або висвітлюючи лише слабкі сторони. Крім того, переслідування священнослужителів та масові закриття культових споруд і храмів у 50–60-х роках ХХ ст. негативно вплинули на збір етнографічного матеріалу.

Представляючи історіографію питання, треба відзначити праці тих науковців, які зробили спробу проаналізувати побут священнослужителів та їх участь у громадському житті. Особливої уваги заслуговує дослідження Т. Бернштам<sup>3</sup>. Вчена детально зупинилася на історіографії питання та простежила зародження приходського життя у традиційних російських селах, характеризуючи парафію із двох сторін: духовенства та селян. Крім того, дослідниця залучила “отдельные историко- и церковно-этнографические данные раннего синодального времени по традиционному сельскому быту в украинских и белорусских приходах”<sup>4</sup>. Важливий науковий доробок про повсякдення духовної верстви – дослідження М. Бордун<sup>5</sup>. На основі архівних джерел, вчена схарактеризувала основні моменти взаємодії священнослужителів із громадою у ХVІІІ ст. Також наукову цінність має матеріал про побут і життя сільського духовенства, викладений у творі Івана Нечуя-Левицького “Старосвітські батюшки та матушки”<sup>6</sup>. Важливе джерело з дослідження карного звичаєвого права – це Акти духовних судів<sup>7</sup>. Меланія Бордун так охарактеризувала їх значення: “...з них можемо пізнати майже цілісність сього життя: відносини священників між собою, до висшої духовної влади, до двора і громади, а також – найбільше інтимні і приватні справи – навіть про сердечні почування і малі налоги панотця. Нерідкісні зізнання свідків відкривають широко перед очима чужих людей нутро попівської хати”<sup>8</sup>. Вчена М. Гримич часто у працях порушує проблему міжетнічних контактів, зокрема розглядає конфесійні громади<sup>9</sup>. Окреме наукове джерело – метричні книги, що вели церковнослужителі, де фіксували відомості про народження, хрещення, шлюб і смерть. Вони дають змогу зробити чимало уточнень та з’ясувати генеалогію, статистичні дані, й знову ж таки вказують на роль духовенства у світських стосунках. Отже, на основі наявного наукового матеріалу спробуємо довести важливість духовенства в побутовому житті української сільської громади.

Із доступних джерел, літератури та польових матеріалів, зібраних в історико-етнографічних експедиціях Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у 2013–2015 рр., встановлено, що в кінці ХІХ – на

<sup>3</sup> *Бернштам Т.* Приходская жизнь русской деревни: Очерки по церковной этнографии / Т. Бернштам. – Санкт-Петербург, 2007. – 311 с.

<sup>4</sup> Там само. – С. 21.

<sup>5</sup> *Бордун М.* З життя українського духовенства в другій половині ХVІІІ в. (Відбитка з Записок Наукового Т-ва ім. Шевченка) / М. Бордун. – Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 1912. – Т. 109–110. – 100 с.

<sup>6</sup> *Нечуй-Левицький І.* Старосвітські батюшки та матушки / І. Нечуй-Левицький. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 38–322.

<sup>7</sup> Акти духовних судів українських церковних установ ХVІІ–ХVІІІ ст. (за матеріалами виїздних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700–1725 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 425–438.

<sup>8</sup> *Бордун М.* З життя українського духовенства... – С. 23.

<sup>9</sup> *Гримич М.* Міжетнічні контакти в Галичині... – С. 81–86.

початку ХХІ ст. Церква відігравала важливу роль у житті українського селянина. Тому багато залежало від рівня культури й особистих рис його представників.

Загалом можна виділити три центральні теми в життєписі єрея: дитинство, навчання в семінарії, родинні стосунки і приходська діяльність. Розглядаючи їх комплексно, можемо побачити уявлення суспільства про духовенство та безпосередньо його роль у житті прихожан. Тут також необхідно зважати на специфіку історико-етнографічного регіону – Західного Полісся, який відрізняється стійким збереженням архаїчних консервативних пережитків у народній культурі та поєднанням православно-католицьких традицій. У результаті виник своєрідний вплив на громаду, сформований й утверджений протягом багатьох століть.

Особлива риса Українського Полісся – необхідність (вимога сільської громади) наявності власного приходу (храму), дуже часто і церкви, і костелу. Специфіка деяких сіл на західній території – вони склалися з кількох конфесійних общин (громад), усередині яких існували власні звичаєві норми. Якщо члени громади не мали храму у своєму селі, то ходили до сусіднього або ж до міста: “Хоч правительство, як і місцева адміністрація, неприхильні православ’ю, уважали повстане кожної нової парохії за конечне зло, то однак церков тоді була такою потребою села, що хоч не хоч мусіли годитися на фундоване її”<sup>10</sup>. Крім того, громада сама обирала священника для власної парафії: “Між актами стрічаємо досить багато прошень від громад до єпископа о висвячене, або інсталюване любого їм кандидата”<sup>11</sup>. Потрібно відзначити, що сільська громада (до першої третини ХХ ст.) завжди була середовищем функціонування громадського звичаєвого права і гарантом дотримання його норм, питань громадської власності, громадського самоуправління, громадського суду тощо.

Досить часто керувати громадою обирали священнослужителя (священника, ксьонза). Так духовенство мало можливість безпосередньо брати участь у звичаєво-правових відносинах, житті свого приходу<sup>12</sup>. Відзначимо, що загалом до сільської громади належали всі, хто проживав у селі, незалежно від етносу й конфесії. Громада була водночас середовищем функціонування громадського звичаєвого права і гарантом дотримання його норм, питань громадської власності, самоуправління, суду тощо. “Усі постанови громадського уряду ... вїт проголошував кожної неділі на церковному подвір’ї по відправи Богослужби”<sup>13</sup>.

Священик, призначений на парафію, був не тільки церковнослужителем. Багато залежало від рівня його загальної культури й особистих людських рис. Тому “...хлопців, призначених до стану духовенства, учили спочатку вдома, уживали до послуг священникові і заправляли практично до сповнювання треб духовенства. Потім, багатші родичі віддавали сина до шкіл латинських, едукація біднійших кінчилася на домашнім вихованню, тому часто такий aspirant do stanu duchownego

<sup>10</sup> Бордун М. З життя українського духовенства... – С. 1.

<sup>11</sup> Там само. – С. 21.

<sup>12</sup> Нечуй-Левицький І. Старосвітські батюшки та матушки. – С. 6–8.

<sup>13</sup> Гримич М. Міжетнічні контакти в Галичині... – С. 82.

умів заледве читати й писати”<sup>14</sup>. Основна причина низького освітнього рівня священнослужителів – недостатня кількість українських духовних семінарій. Та все ж грамотність та освіченість духовенства відіграла велику роль у вирішенні побутових питань народного життя<sup>15</sup>.

У цілому миряни завжди сприймали духовенство як замкнуту верству населення, тому його зображення (опис) стає соціально обумовленим. Народне бачення його побуту зумовлене в основному матеріальними критеріями життя сільського пан-отця. Усім відомий вислів: “Що попові, що котові, на печі лежи їси калачі”. Або: “То яйця, то сир піднесуть. Як вам сказати, люди від щирого серця несли, що в них є. В основному акцент на продуктах, аби батюшка був не голодним”<sup>16</sup>.

Проте тут спотворюються реалії життя приходського єрея, втрачається глибинний сенс, який бачать самі священники, намагаючись осмислити своє життя не соціально-економічними, а духовними категоріями, тобто, містичним зв’язком із вищим світом, дива, призначення, Божого промислу й духовного обов’язку. У традиційному селі “чоловіче безвір’є” і відповідне ставлення до батюшки по-своєму компенсувала “жіноча віра”, з її пієтичним відношенням не лише до Бога, але й до священника. Загалом у народній уяві споконвічно ідеалом є український піп, малоосвічений, проте щиро близький до народу. Незважаючи на загальноприйняте уявлення про легке життя священнослужителів, все ж духовенство багато в чому відмовлялося від різних переваг мирського життя задля свого духовного призначення.

Для прикладу розглянемо сферу сімейно-родинних стосунків священнослужителів, яка заслуговує найбільшої уваги. Закономірно, що в більшості випадків випускник семінарії, який хоче стати священником, повинен обов’язково одружитися. Але “знайти” наречену потрібно було за дуже короткий термін. Наприклад, зафіксована така інформація: “Владика Варфоломей нинішній Рівненський і Острозький сказав, якщо бажаєш бути священником, тоді одружуйся. Даю тобі на це два місяці або ж залишайся в монастирі”<sup>17</sup>. Особливо цінувалися “наречені з місцем”, шлюб з якими вважався одним із варіантів “за розрахунком”. Встановлено, що ще на початку ХХ ст. необхідність одружуватися “не по любові”, а на “дівчині з місцем” – доволі поширена схема вибору пари серед духовного середовища. “Адже наше одруження полягає в здобутті місця. Не одружуєшся, місця не отримаєш, а полюбиш дівчину – місця не знайдеш”<sup>18</sup>.

Якщо говорити про традиції церковного шлюбу і сім’ї, то окрема цікава тема – побут матінки. Деякі вчені характеризують її життя, як “незавидне положення жінки в цьому стані”<sup>19</sup>. Треба зазначити, що в духовній традиції матінка

<sup>14</sup> Бордун М. З життя українського духовенства... – С. 9–11.

<sup>15</sup> Доманицький В. Как вводилось оспопрививание в Уманском уезде сто лет назад // Киевская старина: Документы, известия и заметки. – 1902. – Т. 7–8. – С. 1–4.

<sup>16</sup> Інтерв’ю Юлії Крикун з Володимиром Зелеником 2013 р. в с. Поляни Березнівського р-ну Рівненської обл.

<sup>17</sup> Там само.

<sup>18</sup> Там само.

<sup>19</sup> Решетников Ф. Ставленник / Ф. Решетников. – Пермь: Книжное издательство, 1991. – С. 71–74.

також вважається духовною особою. Головне, вона повинна поводитися скромно в суспільстві й не займатися суспільно-політичною діяльністю: “Всі наші матінки не працювали, тому що цивільне не можна заносити в церкву”<sup>20</sup>. Із позитивних сторін життя – приходським священикам часто допомагали місцеві жителі по домашньому господарству та у вихованні дітей. Але все ж таки права матінок у багатьох випадках обмежували різні норми духовного життя.

Аналіз матеріалів духовних консисторій єпархій вимальовує загальну картину впливу священиків на прихожан і навпаки. Служителі культу часто потрапляли в залежність від сільського світу й траплялося, що в духовній сфері свідомо або мимоволі консервувалася соціальна архаїка. Але духовенство зауважувало і ті зміни, які відбувалися, наприклад, у родинному устрої, громадських засадах, сільських традиціях<sup>21</sup>. Тому треба зазначити, що священик часто був авторитетом сільської громади. На підставі норм українського звичайного права і церковного статуту батюшка міг прилюдно засуджувати т. зв. злочини проти моралі (перелюб, інцест, згвалтування), вирішувати спірні питання; осуджувати дії проти віри (крадіжка з церкви, чаклунство); важкі злочини (вбивство, пограбування, бійка) тощо.

Отже, розглянемо основні сфери впливу духовенства на регулювання звичаєво-правових норм.

Однією з головних була роль священика у сфері сімейного звичаєвого права. Тут треба відзначити, що з давніх часів сімейно-шлюбні відносини в українській громаді регулювали переважно норми звичаєвого права. З утвердженням влади Другої Речіпосполитої виникло питання про об’єднання Католицької та Православної Церков в єдиній державі. І звичайно ж повсюди починається будівництво костелів, що сприяє певним змінам у традиційній шлюбній обрядовості українців. Насамперед, втрачається низка обрядодій і звичаєвих родинних українських традицій. Змішані православно-католицькі шлюби мають спрощені весільні обряди. Проблемним було дійти згоди щодо вінчання, тому часто такі пари шлюбу не брали. Інформантка повідомила: “Не вінчані, він же – українець, а я – полячка”. Та зазначає, що іноді відбувалася контамінація католицьких та православних традицій: “Моя свекруха тута прожила, то вона молилася і по-польські, ходила і на поминки все і по-українські вона вмела і по-польські. І вона на старість ще й повінчалася у костелі, свекруха. Українкою, ще й повінчалася, а діти всі ополячені були, два сини і та. Всі за поляков повиходили”<sup>22</sup>.

Загалом шлюбу завжди надавали великого значення. За звичаєво-правовими нормами, він являв собою договір батьків наречених, якому передували “змовини” між ними, після чого справляли обручення молодих. Т. Леонтєва назвала весільні звичаї, які свідчать про те, що участь батюшки в цьому найважливішому родинно-

<sup>20</sup> Інтерв’ю Юлії Крикун з Володимиром Зеленюком...

<sup>21</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 807. – Спр. 203 (1857). – 8 арк.; Там само. – Ф. 442. – Оп. 457. – Спр. 37а (1853). – 285 арк.; Там само. – Ф. 442. – Оп. 437. – Спр. 11 (1853). – 11 арк.; Ф. 442. – Оп. 440. – Спр. 6 (1856). – 22 арк.; Там само. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 1110. (1855). – 1 арк.

<sup>22</sup> Інтерв’ю Юлії Крикун 2014 р. в Рокитнівському районі Рівненської області.

му святі не обмежувалася церковним вінчанням<sup>23</sup>. У 1702 р. при укладанні шлюбу було проголошено пріоритет вінчання над обрученням. Так, уряд наголосив на не майновому, а на релігійному його значенні<sup>24</sup>. На думку І. Петренка, “церква протягом століть всіляко намагалася поставити під свій контроль цю важливу в житті людини подію. Вона оголосила шлюб тайнством і переконувала народні маси, нібито без освячення в церкві його не можна було вважати законним”<sup>25</sup>. Дослідниця М. Гримич зазначає, що “на відміну від багатьох регіонів «Великої України», на Галичині (за винятком деяких гірських місцевостей) у ХІХ ст. вінчання було вже обов’язковою нормою сімейного звичаєвого права, що закріплювалося офіційним законодавством”. За Цивільним законом Австрії (1811), “щоб шлюб був дійсним, необхідна урочиста заява на подружжя від обох наречених, зложена особисто будь через повновладця, при двох свідках і перед парохом одного з наречених зглядно підпоручником пароха”<sup>26</sup>. Отже, священика, який мав вінчати наречених, призначав архиєрей або від його імені. Йому видавали спеціальну грамоту, що називалася “венечною пам’яттю”. Вона дозволяла священикові вінчати молодих, попередньо “обыскав”, тобто провівши розслідування, чи немає в них законних перешкод для укладання шлюбу. Найкраще це міг зробити парафіяльний священик, бо добре володів інформацією про громаду, до якої належав його прихід. Тому, як правило, він і здійснював обряд вінчання. Священик повинен був опитати свідків, знайомих або родичів наречених, чи нема в них перешкод для вступу у шлюб. Гроші, які сплачували парафіяни за “венечные памяти”, повинні були йти на утримання шпиталів (богадільень) при монастирях.

Крім того, досить великі повноваження надає священикові Цивільний кодекс 1919 р., який видав у Відні проф. С. Дністрянський. Процедура розлучення стала досить оригінальною і була спрямована передовсім на збереження подружжя. Так, за ст. 104 про намір розлучення необхідно було заявити священикові місцевої церкви, який мав вжити заходів, щоби зберегти сім’ю. Якщо йому це не вдавалося, то він видавав довідку про те, що ці особи, незважаючи на потрійне попередження, все ж хочуть розлучитися<sup>27</sup>. Відтак дозвіл на розлучення також давали приходські священики або світські суди<sup>28</sup>.

Ще одна важлива сфера життєдіяльності людини – традиції родинного побуту, зокрема обрядодії, пов’язані з народженням та хрещенням дитини. Багато респондентів (Рівненська обл.) відзначають, що новонародженому під час обряду хрещення священик давав ім’я: “Тодє, як хрестили, то батюшка дає ім’я, давали. Ну там в його є

<sup>23</sup> *Леонтьева Т.* Жизнь и переживания сельского священника (1861–1904) / Т. Леонтьева // Социальная история. Ежегодник. – Москва, 2000. – С. 34–56.

<sup>24</sup> *Гримич М.* Міжетнічні контакти в Галичині... – С. 83.

<sup>25</sup> *Розов А.* Священник в духовной жизни русской деревни / А. Розов. – Санкт-Петербург: Научное издательство, 2003. – С. 26.

<sup>26</sup> *Петренко І.* Православна церква і шлюбні відносини в Україні у ХVІІІ ст. / І. Петренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. 21. – С. 26–31.

<sup>27</sup> *Гримич М.* Міжетнічні контакти в Галичині... – С. 83.

<sup>28</sup> *Левіцький О.* Невінчані шлюби на Україні в ХVІ–ХVІІ ст. // Записки Українського наукового товариства в Києві. – Київ, 1908. – Кн. 3. – С. 98–107.

каталог церковних свят. Я зустрічав в календарі Гордея. Канешно по прозьбі він може ізменить ім'я"<sup>29</sup>. Крім того, інформанти ще пам'ятають такі архаїчні традиції: "За останні 10-15 років такий обов'язковий персонаж родильної обрядовості, як «баба», набув означення «хрещена баба», бо за ініціативою батюшків вона стала брати участь в хрещенні дитини. І ареал цього новаційного терміну, охоплюючи північну половину Березнівщини, продовжується на усьому Рівненському і Волинському Поліссі"<sup>30</sup>.

Отже, священник парафії, який мав пряме відношення до виконання зазначених потреб, був однією з найбільш довірених осіб родини і відігравав важливу роль у сфері сімейно-шлюбних відносин.

Окремим виявом діяльності духовенства була сфера спадкового звичаєвого права. На початку ХХ ст. існувало два варіанти успадкування майна: за законом і за заповітом (документ про заповіт називали "духівниця", або "тестамент"). У разі спадкування за заповітом необхідно було дотримуватися певних формальностей. Духівницю укладали в письмовій формі, підписував спадкодавець і в більшості випадків парафіяльний священник<sup>31</sup>.

Іншою була модель відносин між священником та громадою, коли це стосувалося карного звичаєвого права. Зазначимо, в ХІХ – на початку ХХ ст. продовжували послуговуватися нормами карного звичаєвого права, що було основою законодавства та і на далі, поряд із законом, регулювало суспільні відносини. Зокрема за звичаєвим правом розширюється формальне поняття злочину як дії, вчиненої у вигляді шкоди громаді. Суб'єктом злочину могла бути особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо цей вчинок не був передбачений законом, тоді в більшості випадків самосуд чинив очільник громади або священник. Також відомо, що духовенство мало право здійснювати судочинство ще з часів Київської Русі (діяння Церковних судів)<sup>32</sup>. Жителі села зверталися до священника з різними проблемами: злочини проти моралі (перелюб, інцест, зґвалтування); спірні питання; засудження клепту; злочини проти віри (крадіжка з церкви, чаклунство); тяжкі злочини (вбивство, пограбування, бійка) тощо<sup>33</sup>. Священник на підставі норм українського звичаєвого права та церковного уставу міг здійснювати судочинство у своїй парафії. Крім того, з джерел довідуємося, що сам священнослужитель міг стати об'єктом громадського осуду: "Кто бьет попа и попадет на шапку (скуфью) или же сделает так, что она упадет на землю, подлежит сильной каре и должен платить за «бесчестие». Однако, тем не менее, попов все таки бьют..."<sup>34</sup>.

<sup>29</sup> Інтерв'ю Юлії Крикун з Гордієм Васильцем (1926 р. н.) у 2013 р. в с. Богущі Березнівського р-ну Рівненської обл.

<sup>30</sup> Інтерв'ю Н. Гаврилюк 2013 р. в Березнівському р-ні Рівненської обл.

<sup>31</sup> *Петренко І.* Православна церква і шлюбні відносини в Україні... – С. 29.

<sup>32</sup> *Гошко Ю.* Покарання за антиморальну поведінку // Народознавчі зошити. – Львів, 1997. – № 2. – С. 82–85.

<sup>33</sup> Архів Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Київ, 1909. – Ч. 8. – Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – С. 261–262.

<sup>34</sup> *Бернштам Т.* Приходская жизнь русской деревни... – С. 64.

Особливістю побуту духовенства як центральної постаті парафіяльного соціуму також був контроль їхнього життя громадою. У деяких документах трапляються яскраві приклади конфлікту між православним і католицьким духовенством, спричинені певними невдоволеннями громади. У деяких документах бачимо, що таке невдоволення могло призвести до розколу серед духовенства. Зокрема про це пише О. Левицький: "...ось що писали в 1592 році львівські православні братчики константинопольському патріарсі, гірко жалууючися йому на своїх владик і церковне безчинство, що вони викликали: «по перед усього нехай знає твоя святість, що наші так названі святителі є на правду сквернителі, присягнувши, що будуть ченцями, вони живуть без перепони з жінками; декотрі, маючи по кілька жінок, є святителями, інші наплоділи діти з блудницями. Коли такі святителі, то які ж мають бути священники! Ось чому виходить, що церква наша православна переповнена всяким лиховірством та лиходійством, і люде тривожаться непевністю: чи не настане час погибелі? Багато притакнуло раді віддатися римському самовладному архиерейству і пробувати під папою римським, відправляючи в церкві без перепони все своє по закону грецької віри. Нарід міркує, що віри Христової можна правовірно держатися і під римською властю, як було споконвіку, бо в многовладстві нашім є безладство, батьківські права подоптані и брехня ніби православних учителів-ліцемерів покрила церкву. Всі люде в один голос кажуть: коли не поправиться в церкві беззаконство, то до решти розійдемося, відступимо під римський послух і житимемо в святім супокою»<sup>35</sup>. Тому траплялися випадки негативних моментів відносин між священнослужителями та парафіянами. Вони бували часто спричинені насамперед жадібністю або аморальною поведінкою сільського батюшки: "...страшно низьким був уровень культуриности і моральности сільського духовенства – це бачимо найлучше з численних скарг громад на своїх порохів. Громади оскаржували парохів властиво о два роди кривд, так сказати б, моральні і матеріальні"<sup>36</sup>. Серед етнографічного матеріалу знаходимо багато прикладів конфліктів через використання не за призначенням грошей на церковні потреби: "Димитрий Тарнавецкий, парох Тулукова присвоює собі гроші, заложені на будову церкви. Свідок каже про нього: «грунт церковний, призначений на удержане і окрасу церкви, часто парох старається обернути на свою користь», про се часто стрічаємо скарги брацтва..."<sup>37</sup>. Громада викривала й інші злочини священнослужителів: "...в спілці з наймитом батюшка украв в дворі воли. Але переслідувало його нещастя. Крадіж викрито"<sup>38</sup>. Щоб покарати винного, відправляли позов до духовного суду, за яким у більшості випадків священника відсуджували від його парафії і відправляли в монастир.

Ще одна з причин негативного ставлення до священнослужителів жителів села – розповсюджені випадки пияцтва. Ось приклад із духовних актів XVIII ст.: "В селі Велика Горожанна в цвітну неділю відбирають старші братя ключ церковний від п'яного пароха, щоби не допустити до зневаги божого дому і тайнства. Коли ж

<sup>35</sup> *Левицький О.* Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовській державі в кінці XVI ст. та Унія // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв. – Львів: Наукове товариство імені Траса Шевченка, 1900. – С. 7.

<sup>36</sup> *Бордун М.* З життя українського духовенства... – С. 23.

<sup>37</sup> Там само. – С. 31.

<sup>38</sup> Там само. – С. 28.

нешасте хотіло, що ніхто не пізнався на тверезості панотця, або парахіяни були вже так жадні богослуженя, що не зважали на се і п'яний парох став правити..."<sup>39</sup>.

Окремий вияв стосунків приходських священників і жителів – взаємозв'язок та вплив церковних звичаїв на народні й навпаки. Як вважає дослідниця Т. Бернштам, в сільських приходах у приватних богослужіннях велику роль відігравали місцеві звичаї, в основному, під час вінчання, при хрещенні, похоронах, поминаннях, а також у календарних святах. Такої ж думки дотримуються і місцеві церковнослужителі Поліського краю<sup>40</sup>. Священники досить лояльно ставилися до народних традицій, які часто суперечили правилам Требника, визнаючи доречними окремі обряди (наприклад, традиційні дії на Івана Купала; кидання монет або пшона в могилу; віра в чаклунську магію відьом під час Служби (існують розповіді, коли під час Служби “знаючі” люди намагалися висмикнути нити з одіяння священослужителя, щоб набратися ще більшої магічної сили тощо). “Міра співвідношення церковної і народної частин в перехідних обрядах життя–смерті, – пише Т. Бернштам, – була різною в окремих східнослов'янських єпархіях і приходах, що в сукупності залежало від конфесійних нюансів – впливовості Православної (або іншої) Церкви, авторитету приходського храму і священника, письменності богослужіння, благочестя мирян, а також від етнічних і народно-християнських традицій”<sup>41</sup>. Також донині служителям Церкви не вдалося змусити прихожан відмовитися від мирських голосінь, що звучать разом із церковними співами та молитвами, які виконує священник і півчий під час відспівування або поховання<sup>42</sup>. Тобто священники були не лише свідками особливостей селянської релігійності, яка поєднувала християнські й дохристиянські поняття, але самі часто ставали збирачами та дослідниками нецерковних звичаїв, обрядів, забобонів, а також різних фольклорних творів.

Отже, відповідно до наведених прикладів можемо ствердити, що католицьке і православне духовенство було безпосередньо причетне до норм місцевого самоуправління. Відзначимо, що інколи у громаді відбувалася контамінація католицьких та православних традицій, і це також впливало на архаїчний консервативний уклад життя громади. Співіснування різних релігійних звичаїв часто спонукало до адаптаційних процесів у самій її структурі, тобто необхідність пристосовуватись та видозмінюватись відповідно до норм і звичаїв іншої релігійної громади. Тут основна роль у вирішенні повсякденних питань належала духовенству. Загалом ходіння до церкви в різні часи зближувало й об'єднувало людей, що було результатом взаємодії православного духовенства та народного устрою на селі. Певні звичаєві традиції, притаманні історико-етнографічному району Західного Полісся, попри певні трансформації, збереглися й побутують донині. Дослідження етнографічних матеріалів доводять, що священнослужителі диктували окремі правила життя селян у власному приході, які інколи відповідали, а інколи суперечили нормам звичаєвого права.

<sup>39</sup> Акти духовних судів українських церковних установ XVII–XVIII ст. ... – С. 427.

<sup>40</sup> Інтерв'ю Юлії Крикун з Володимиром Зеленюком...

<sup>41</sup> *Бернштам Т.* Приходская жизнь русской деревни... – С. 86.

<sup>42</sup> Інтерв'ю Юлії Крикун з Володимиром Зеленюком...



УДК: 82–94 Забужко

Олена ДАНИЛІНА

**“УКРАЇНСЬКИЙ ПАЛІМПСЕСТ. ОКСАНА ЗАБУЖКО  
В РОЗМОВІ З ІЗОЮ ХРУСЛІНСЬКОЮ” ЯК  
МЕТАЖАНРОВИЙ ТЕКСТ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-  
КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ І ПОЛЯКІВ**

Документальна література займає перші сходинки у світовому літературному процесі, що підтверджує поява як ґрунтовних теоретичних та історико-літературних праць, так і публіцистичних роздумів, присвячених осягненню глибинних процесів розвитку документалістики: Петера Вайля<sup>1</sup>, Леоніда Гараніна<sup>2</sup>, Рейна Карасті<sup>3</sup>, Філіпа Лежена<sup>4</sup>, Жака Нефа<sup>5</sup>. У вітчизняному літературознавстві теоретичні аспекти документалістики стали об’єктом досліджень Олександра Галича<sup>6</sup>, Олександра Зарицького<sup>7</sup>, Олексія Дацюка<sup>8</sup>, Андрія Цяпи<sup>9</sup>, Тетяни Черкашиної<sup>10</sup>.

Утім документалістика в українському процесі ще не набула такої потужності, яку спостерігаємо в Європі. Так, О. Забужко в есеї “Людина і культура” відзначає:

<sup>1</sup> Мировая литература: круг мнений. На вопросы анкеты отвечают Петр Вайль и Виктор Шендерович // Иностранная литература. – 2000. – № 2.

<sup>2</sup> *Гаранин Л.* Мемуарный жанр советской литературы: Историко-теоретический очерк / Л. Гаранин. – Минск: Наука и техника, 1986. – 223 с.

<sup>3</sup> *Рейн Карасті.* Отечественный шкаф / Рейн Карасті [Электронный ресурс] // Звезда. – 2000. – № 11. – С. 217–228. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2000/11/karasti.html>

<sup>4</sup> *Лежен Ф.* В защиту автобиографии / Филип Лежен // Иностранная литература. – 2000. – № 4. – С. 108–122.

<sup>5</sup> *Неф Ж.* Биография и контрбиография / Жак Неф // Там же. – С. 274–279.

<sup>6</sup> *Галич О.* Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: монографія / О. Галич. – Луганськ: Знання, 2001. – 246 с.

<sup>7</sup> *Зарицький О.* Біографія та історія: (Чеський біографічний роман 70-х років) / О. Зарицький. – Київ: Наукова думка, 1989. – 101 с.

<sup>8</sup> *Дацюк О.* Особливості жанрової еволюції сучасної художньої біографії: автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / О. Дацюк. – Рівне, 1997. – 16 с.

<sup>9</sup> *Цяпа А.* Автобіографія як проєкція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) / А. Цяпа: автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: спец. 10.01.05 “Порівняльне літературознавство”. – Тернопіль, 2006. – 19 с.

<sup>10</sup> *Черкашина Т.* Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач: дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / Т. Черкашина. – Луганськ, 2006. – 197 с.

“Мемуарний жанр у нашому письменстві якось традиційно перебуває на попелющинних правах”; “...спогади, листи, щоденники, есеїстку, біографії: все те, що зветься non-fiction, – ми не вельми святкуємо й нічого сумняшся скидаємо кудись на заді, у «додатки», у набрані петитом примітки – для «спец користування» істориків з філологами...”<sup>11</sup>.

Мета статті – проаналізувати текст О. Забужко “Український палімпсест” у контексті україно-польських відносин, виділити в ньому ознаки різних жанрів, довести його належність до метажанру автобіографії.

Книгу “Український палімпсест” можна назвати спробою вивести документалістику на перший план. Визначаючи вже в назві жанр книги як “розмова”, письменниця наголошує на майже відсутності його в сучасній Україні. У передмові О. Забужко говорить про польський варіант називання жанру – “інтерв’ю-ріка”: “...плин живої думки, потік монологу, добутий на світ і любовно-зацікавлено підтримуваний і скеровуваний співрозмовцем”<sup>12</sup>. Польський словник літературознавчих термінів подає таке визначення цього поняття: “Велике інтерв’ю, опубліковане у вигляді книги, називається інтерв’ю-ріка”<sup>13</sup>. Автори Словника польської мови додають інформацію про те, що це жанр межовий: “Інтерв’ю-ріка – жанр на межі журналістики та літератури факту, популярної в Польщі, особливо з 90-х років ХХ ст.”<sup>14</sup>.

Авторське визначення задає тон усьому тексту: умовно структурований на 16 розділів, різних за тематикою й смисловим наповненням, текст є плином думки двох співрозмовниць – Оксани Забужко й Ізи Хруслінської.

Перші 5 розділів, умовно, – автобіографічні, адже йдеться про родину письменниці, її освіту, етапи становлення. Відзначимо, що автобіографія – один з основних жанрів документалістики, закорінений в епосі пізньої античності. Окремі, до яких належить і “батько” жанру розмови – сократичний діалог, сягають своїми витокami епохи еллінізму (V ст. до Р. Х.). Сучасна автобіографія веде свій родовід від текстів Жана-Жака Руссо. Вітчизняні витокі – в літературі Київської Русі (“Поученіє” Володимира Мономаха), що набули розвитку в ХІХ ст. у творчості Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Франка. Нова хвиля зацікавленості цим жанром спостерігається на зламі ХХ–ХХІ ст., утім його межі для автобіографії видаються затісними.

Опираючись на виведені Т. Бовсунівською<sup>15</sup> відмінності жанру від метажанру (більший обсягом, не має родової належності, перевершує його за кількістю охоплених літературних явищ; може легко приймати жанри не тільки різних родів

<sup>11</sup> *Забужко О.* Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика / О. Забужко. – 4-те вид. – Київ: Факт, 2009. – С. 319–320.

<sup>12</sup> Український палімпсест: Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською / [пер. з пол. Д. Матіяш; за ред. І. Андруска та О. Забужко]. – Київ: КОМОРА, 2014. – С. 3.

<sup>13</sup> Słownik terminów literackich [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wiking.edu.pl/article.php?subject=J%EAzyk%20Polski&id=589>

<sup>14</sup> Encyklopedia. Literatura i sztuka [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wywiad-rzeka;3999163.html>

<sup>15</sup> *Бовсунівська Т.* Основи теорії літературних жанрів: монографія / Т. Бовсунівська. – Київ: ВПЦ “Київський ун-т”, 2008. – С. 10–11.

літератури, а й різних видів мистецтва; синтетичний, тяжіє до синкретичності, міждисциплінарності; жанр виникає в певну епоху літератури, із занепадом якої переходить на периферію культури), вважаємо автобіографію метажанром.

На користь метажанрової природи “Українського палімпсесту” свідчить розповідь про родину О. Забужко. Насичена автобіографічними елементами, вона провадиться в історико-культурному й літературному контексті. Так, тему походження письменниці починає не зі свого роду від дідів-прадідів, а із відчуття “літературного родоводу”, з “генетичної пам’яті”, яка, за словами О. Забужко, охоплює два століття. Вписаною в історичний контекст є історія про дідів письменниці, які, не знаючи один одного, були присутні на Софійському майдані під час проголошення Декларації про незалежність: “Вони були готові без вагань боротися і полягти за незалежність України. Я була вихована на цьому міфі...”<sup>16</sup>. На важливості цієї події авторка наголошує, бо вважає її знаковою для держави і формування власної ідентичності: це “акт політичного самоусвідомлення..., це перемога України як модерного національного проекту”; й для себе особисто: “Вона також є точкою відліку і для моєї ідентичності як письменниці, інтелектуалки та українки”<sup>17</sup>.

Акцентуючи на важливій ролі батька, О. Забужко екстраполює його досвід на сучасність: “...[на допитах – О. Д.] відповідати треба було так: «нічого не знаю, ніде не був, ні в чому участі не брав». Це була єдина тактика, яка себе виправдовувала... Значною мірою Захід і далі вірить, що з Путіним «можна порозумітися», тимчасом ані нинішні стратегії, які він використовує, ані тактика російської ФСБ у своїй суті від радянських часів не дуже змінилася!”<sup>18</sup>.

Занурюючись в історію України, авторка розглядає й історію Києва – на рівні подієвому й метафізичному: “Попри десятки років колонізації, росіянам так і не вдалося підкорити цього міста – і не йшлося про військово його підкорення, а про духовне”; “Культурно Київ тоді був польськомовним містом, і таким залишився аж до сімдесятих років XIX століття”<sup>19</sup>.

Книга містить чимало інформації про родину, рід; відчутно, що письменниці пишається ним, пишається тим, що національну самоідентичність одержала в родині. О. Забужко наголошує на полікультурності свого оточення й акцентовано на міському культурному коді власної ідентичності, що сформувався в Луцьку та Києві. Свою автобіографію вона вписує в біографію країни, народу, простежує суспільні й політичні процеси.

Ідея аналізованої книги, за словами О. Забужко, народилася з “туги за жанром”: “...за тою самою сократичною бесідою”<sup>20</sup>. В основі жанру бесіди – діалог, що бере початок від Сократа. Згодом до нього вдавалися представники Ренесансу, Реформації, Просвітництва; його використовували Іван Некрашевич, Семен Дівович, особливо Григорій Сковорода.

<sup>16</sup> Український палімпсест... – С. 9.

<sup>17</sup> Там само. – С. 10–11.

<sup>18</sup> Там само. – С. 39.

<sup>19</sup> Там само. – С. 13.

<sup>20</sup> Український палімпсест... – С. 4.

Відродженням традиції бесіди в сучасній українській літературі вважаємо серію “Інший формат”, що вийшла у 2003 р. П’ять випусків серії – це оприлюднена розмова автора ідеї та упорядника Тараса Прохаська з Олегом Лишегою, Юрієм Іздриком, Юрієм Андруховичем, Оксаною Забужко, Борисом Гудзяком. Кожен випуск, маючи приблизно однакове змістове наповнення, що наближає тексти до автобіографії, відрізняється за зовнішньою структурою. За внутрішнім наповненням вони наближені до бесіди, адже, за визначенням Ю. Коваліва, цей “спосіб людського спілкування, вільний від регламентації, чіткості форм”<sup>21</sup>.

Повертаючись до книги, треба відзначити, що історія роду, спогади про батьків цікаві співрозмовникам не лише як факти життя, а й як імпульс до творчості: “Із цих їхніх спогадів, із духу, який вони запам’ятали, творилися образи Львова тих років у моєму романі «Музей покинутих секретів»”<sup>22</sup>. І. Хруслінська демонструє обізнаність із творчістю письменниці в питаннях про долю батьків як уособлення долі покоління, про важливе місце батька в долі самої О. Забужко.

Серед тем розмови виокремлюється тема впливу книг на формування особистості. Письменниця відзначає “Вінні-Пуха”, який ознайомив її в дитинстві з можливістю відкрито сприймати світ через іронічне сприйняття себе; драми Лесі Українки як найкращу школу для жінок; “Гамлета” як модель інтелектуала, книги Миколи Куліша, Марселя Пруста, Германа Гессе. І. Хруслінська спрямовує розмову до польського коріння письменниці, яка зауважує, що чимало книг європейської літератури прочитала саме польською. Полікультурність, записана на генетичному рівні, дає можливість письменниці глибоко проникати в суть багатьох текстів, розуміти перетікання і запозичення образів та сюжетів, літературні процеси в цілому й одержувати поштовх для власної творчості.

В автобіографічних розділах йдеться також про вибір факультету для навчання і початки літературної творчості, що виявилися взаємопов’язаними і взаємозумовленими: “...коли врешті натрапила на слова Камю: «Хочеш бути філософом – пиши роман», зрозуміла, що нарешті отримала формулу того, що сама шукала! ... письменник, звісно, повинен мати філологічну культуру, але не мусить займатися аналізом текстів. Філософська ж освіта цієї безпосередності літературного переживання не вбиває. Філософія дає змогу такого руху за потоком думки, який ближчий навіть до поезії, ніж до прози”<sup>23</sup>.

Як знакову, переломну подію свого життя і життя країни О. Забужко називає 1986 р. – рік Чорнобильської катастрофи, який став початком нового періоду історії України. На події у державі накладаються й особисті – спроба працівників КДБ (Комітету державної безпеки) вмовити письменницю на співпрацю так само, як колись намагалися завербувати її батька (Оксана Забужко постає тут як письменниця, адже розповідає про те, що цей досвід використала при написанні “Музею покинутих секретів”, зокрема при описі сцени вербування головної героїні Дарини Гошинської). О. Забужко говорить також про труднощі торування власного шляху

<sup>21</sup> Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. Ковалів]. – Київ: ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 1. – С. 124.

<sup>22</sup> Український палімпсест... – С. 24.

<sup>23</sup> Там само. – С. 71.

для жінки: “Щоб заіснувати у культурному чи науковому середовищі, я мусила без упину доводити, що я найкраща”<sup>24</sup>. Тема творчості виникає на рівні досвіду: “Прозаїк має дозріти до того, щоб проартикулювати у собі, відчутти мову, якою зміг би передати власні думки й пережитий досвід”<sup>25</sup>.

Активно розвивається у книзі мовна тема і тема взаємодії культур. Так, О. Забужко відзначає Міжнародний конгрес українців, який аналізує в загальнофілософському, загальнокультурному контексті як зміну провінційної ідентичності на європейську. У цьому процесі письменниця відводить важливу роль постаті Юрія Шевельова, який, серед іншого, дав їй змогу зрозуміти, що таке тяглість поколінь української інтелігенції, і який спричинив “фонологічну революцію”, суть якої – в доведенні того, що східнослов’янські мови розвинулися не з однієї “праруської”, як вважалося раніше, а з п’яти різних протодіалектів”<sup>26</sup>. Цій постаті присвячено розділ “Навколо Шевельова”, в якому обговорюється книга “Оксана Забужко, Юрій Шевельов. Вибране листування на тлі доби. 1992–2002”; письменниця згадує про своє знайомство і спілкування з науковцем.

Крім спогадів дитинства й історії роду, особисті події тісно пов’язані з громадською і письменницькою діяльністю. У контексті своєї “пригоди з Америкою” О. Забужко й І. Хруслінська говорять про діалог культур, систему освіти й переходять до обговорення письменницької кухні. Ця тема розвивається у хронологічному порядку – йдеться про перший роман О. Забужко “Польові дослідження”, який називали проамериканським, феміністичним. Письменниця наголошує на його не-автобіографічності у традиційному сенсі: “...це взагалі не щоденник, попри нарацію від першої особи та певні автобіографічні мотиви”, “...автобіографічний він лише позірно... на рівні відчуттів у цьому романі все правдиве”<sup>27</sup>. Автобіографія для О. Забужко не самоціль, а мотив, поштовх до творчості: “...всі вони разом [книги – О. Д.], незалежно від жанру, виростили з того самого емоційного і смислового вузла, що був для мене важливий в аспекті екзистенційному, біографічному, життєвому, ставав етапом моєї духовної біографії, не лише як письменниці, а передовсім як людини”<sup>28</sup>. Тобто в письменництві виразно виявляє себе філософська освіта й філософське мислення.

Розмова про письменницьку діяльність неможлива без розмови про публіцистику О. Забужко. Три розділи “Українського палімпсесту” присвячені розмові про спроби перечитати вітчизняну класику – філософсько-літературознавчі книги Оксани Забужко, в яких вона розмірковує про знакові постаті української культури: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку. У розмові про класику вкотре виникає мовне питання: письменниця говорить про загальну національну проблему нашої літератури – зображення середовища, яке насправді українською не розмовляло. Знакові постаті української культури дають поштовх для розмови про періодизацію культури й літератури в цілому, певний аналіз цих періодів. О. Забужко в цій розмові

<sup>24</sup> Український палімпсест... – С. 80.

<sup>25</sup> Там само. – С. 89.

<sup>26</sup> Там само. – С. 108.

<sup>27</sup> Там само. – С. 139.

<sup>28</sup> Там само. – С. 125.

постає людиною енциклопедичних знань, демонструє свій генетичний культурний код, що ґрунтується на європейській і національній традиції. Так, наприклад, вона говорить про вплив Шевченка на Маяковського (“Владимір Маяковський... за походженням був українцем і виріс на «Кобзарі»...”<sup>29</sup>), проводить паралелі у творчості Тараса Шевченка й Емілі Дікінсон, вбачає подібність у сюжетах і настроях картин Гойя і поезій Шевченка (“...Гойя «наперед» написав ілюстрації до «Кобзаря», тільки на іспанському ґрунті...”<sup>30</sup>). Наголосимо, що всі ці та багато інших висновків письменниця робить задля того, щоб показати вписаність української літератури, української культури в європейський контекст.

Із розмови про Лесю Українку витікає тема жіночої літератури. О. Забужко наголошує, що дотепер існує чіткий поділ на чоловічу та жіночу літератури, і що їй, як жінці, набагато складніше робити свою справу: “...маючи 53 роки, 19 книжок у доробку, відданих читачів по всьому світу, купу нагород, в Україні, я й далі мушу тільки тому, що я жінка, – доводити, що я чогось варта”<sup>31</sup>. Щодо власних авторитетів у жіночій літературі, Оксана Забужко називає Ірину Вільде й австрійську письменницю Інгеборг Бахман, з якими відчуває літературну спорідненість (зокрема в тому, що “Музей...” задумувався як “антологія жіночих смертей”, про яку говорила й Бахман). Жіночу прозу письменниця характеризує як відносно молоде явище – в українській літературі воно існує 150 років, починається з Марка Вовчка; є багато поодиноких творів – нема тяглості, традиції, “жіночого літературного родоводу”. Серед її представниць відзначає Мар’яну Савку, Маріанну Кіяновську, Оксану Луцишину, Таню Мальярчук, Марину Соколян, Ларису Денисенко, Галину Пагутяк.

Тема публіцистики авторки обговорюється ще у двох розділах. Йдеться про книги “Хроніки від Фортінбраса” і “Let my people go”. Останню О. Забужко називає “чистим документальним записом доби”<sup>32</sup>, оскільки була написана за рік після Помаранчевої революції. У контексті розмови про книгу виникає тема втрачених здобутків революції, тема впливу особистості на натовп і навпаки, політичні процеси, мовна тема й тема “культурного колоніалізму”.

Багато уваги у книзі приділено роману “Музей покинутих секретів”. Співрозмовниці час до часу згадують про нього в контексті розмов про родину, історичні події. Два розділи (11–12) цілком присвячені цьому роману. І. Хруслінська відзначає, що роман – найважливіший із виданих за період незалежності, багато в чому новаторський, це роман про “суспільство без пам’яті”. О. Забужко розкриває секрети роботи над цим текстом, водночас аналізуючи його з жанрового погляду, тематичного, сюжетного, розповідає про історичну основу, героїв книги. У контексті цієї розмови виникає й тема українсько-польських стосунків.

Закінчується книга розмовою про стан сучасної української літератури й власні письменницькі настанови О. Забужко. Вона наголошує, що відчуває себе передовсім українською письменницею, говорить про важливість писати чесно,

<sup>29</sup> Український палімпсест... – С. 177.

<sup>30</sup> Там само. – С. 179.

<sup>31</sup> Там само. – С. 211.

<sup>32</sup> Там само. – С. 260.

відкрито і людяно, про необхідність творення національного героя: “Доки не полюбиш якихось героїв, образів, які полегшують нам ідентифікацію з іншою країною, не приймеш їх з літератури, з кіно, не включиш у власний духовний обіг, доти інша країна залишатиметься для тебе чужою”<sup>33</sup>.

Отже, “Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською” демонструє ознаки кількох жанрів, що певною мірою ускладнює її класифікацію. За зовнішніми ознаками це – бесіда – вільна розмова двох людей, не регламентована чіткими формами чи темами. Книга поділена на розділи досить умовно, за домінантною темою розмови. У тексті присутні елементи автобіографії (особистої й письменницької), біографії, історії, філософії, літературознавства, культурології, що дає змогу нам говорити про його метажанрову природу.

---

<sup>33</sup> Український палімпсест... – С. 402.

УДК: [94(477+438):32.019.5(=162.1)]“1939/1945”

*Любомир ХАХУЛА*

## УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В 1939–1945 РОКАХ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛЬЩІ

Друга світова війна завдала українсько-польським відносинам новітньої доби непоправних травм, пов'язаних із жорстоким міжнаціональним протистоянням на Холмщині, Волині та в Галичині. Родинний переказ про ці події й комуністична пропаганда призвели до зміцнення старих і появи нових історичних міфів та взаємостереотипів. Тому в 1992 р. громадяни Польщі були переважно переконані, що протягом усієї історії польсько-українських відносин вони зазнали від українців “більше зла, ніж добра”. Проте українці, на думку більшості поляків, зазнали від них більше доброго, ніж злого<sup>1</sup>.

Після розпаду Радянського Союзу й утворення демократичних держав актуальні обставини змусили обидва народи розпочати процес переосмислення історичного минулого, що триває і до сьогодні. Як результат, у польській суспільно-політичній та науковій думці з'явилося декілька дискурсів про Україну й українців, а особливо про роль останніх в історії польського народу у 1939–1945 рр.

Варто відзначити, що польські й українські вчені присвятили чимало уваги українсько-польським відносинам у роки Другої світової війни та їх сучасним інтерпретаціям. Проблему формування стереотипів українців у воєнні роки досліджував польський історик Анджей Зємба (*Andrzej Zięba*)<sup>2</sup>. Образ польсько-українських відносин у сучасній польській пресі узагальнила польська дослідниця Богуміла Бердыховська (*Bogumiła Berdychowska*)<sup>3</sup>. Український історик Андрій Портнов під псевдонімом Анджей Брусний (*Andrzej Brusnyj*) у статті “Сучасні польсько-українські відносини під тягарем історії” представив широку картину дискусій про польсько-українську історію, сьогодення та майбутнє в польській і українській пресі<sup>4</sup>. Проблема інтерпретації Волинської трагедії в сучасному польському й українському науковому та

<sup>1</sup> *Datner-Śpiewak H.* Polacy, Żydzi i inni / H. Datner-Śpiewak, I. Krzemiński // Rzeczpospolita. – 1992. – 29 grudnia.

<sup>2</sup> *Zięba A.* Historia a współczesne stosunki polsko-ukraińskie / A. Zięba // Przegląd Polonijny Rok XIX. – 1993. – Zeszyt 4. – S. 125–143; *Ejusdem.* Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX) / A. Zięba // Dzieje Najnowsze. Rocznik XXVII. – 1995. – № 2. – S. 95–104.

<sup>3</sup> *Berdychowska B.* Wokół tego, co dzieli. Najnowsza historia polsko-ukraińska na łamach polskiej prasy / B. Berdychowska // Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku / [pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki]. – Kraków, 2000. – S. 198–205.

<sup>4</sup> *Brusnyj A.* Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii / A. Brusnyj // ABC: Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne. – 2003. – № 2(10). – S. 56–68.



суспільному дискурсах висвітлена також у працях дослідників польсько-українських відносин ХХ ст. Гжегожа Мотики (Grzegorz Motyka) і його українського колеги Володимира В'ятровича<sup>5</sup>. Аналіз публікацій з цієї проблеми в польській та українській пресі здійснили також український історик Ярослав Ісаєвич<sup>6</sup> та вже названа Богуміла Бердиховська<sup>7</sup>. Волинська дослідниця Оксана Каліщук у книзі “Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси” проаналізувала дискусійні аспекти польсько-українських відносин середини ХХ ст. та їх сучасну оцінку<sup>8</sup>.

Поряд із тим, малодослідженою ще залишається роль сучасного польського медійного та політичного дискурсів у формуванні збірною уявлення поляків про окремі аспекти співпраці й конфліктів між українцями та поляками під час Другої світової війни. Тому мета статті – проаналізувати сучасну польську суспільно-політичну думку про українсько-польські відносини в роки війни, участь у ній професійних істориків, політиків, публіцистів.

У середині 1980-х років польський літературознавець українського походження з Кракова Володимир Мокрий (згодом засновник Фондації св. Володимира, посол Сейму Х скликання) писав, що “українськість”, як і 50 років тому, для багатьох поляків означала й далі “різати ляхів”, і вони здебільшого асоціювали її з діяльністю Української повстанської армії (УПА)<sup>9</sup>. Як би це прикро не звучало, але майже за 20 років інший дослідник констатував те саме: “Стереотип «різуна» залишається історично неправильним і політично небезпечним”<sup>10</sup>. У Польщі інформація про історію України під час Другої світової війни найчастіше зводилося до думки, що значна частина українського суспільства зробила ставку на гітлерівську Німеччину, а жертвами такої співпраці стали сотні тисяч поляків.

Тезу В. Мокрого підтверджує редакційна стаття, вміщена в першому номері часопису “*Na Rubieży*” (друкований орган кресовського Товариства увічнення пам’яті жертв злочинів українських націоналістів із центром у Вроцлаві), де коротко представлений перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни разом із визначенням винуватців цих подій: “Військова поразка Польської держави у вересні 1939 р. призвела до поневолення нашого народу двома тоталітаризмами. Проте на Східних кресах ми мали не лише двох окупантів, а й два націоналізми:

<sup>5</sup> Мотика Г. Друга світова війна у польсько-українських історичних дискусіях / Г. Мотика // Україна Модерна. – 2009. – № 4(15). – С. 127–136; *Ejusdem*. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / G. Motyka. – Warszawa, 2011. – 522 s.; *В'ятрович В.* Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В'ятрович. – Київ, 2011. – 288 с.

<sup>6</sup> Ісаєвич Я. 1943 рік у пам’яті поляків і українців / Я. Ісаєвич // Війни і мир або “Українці – поляки: брати/вороги, сусіди...” / [за заг. ред. Л. Івшиної]. – Київ, 2007. – С. 292–298.

<sup>7</sup> Berdychowska B. Wołyń – wspólna refleksja nad przeszłością, czy samotne rozpamiętywanie o krzywdzie? / B. Berdychowska // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. – 2003. – № 9. – С. 98–103.

<sup>8</sup> Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / О. Каліщук. – Львів, 2013. – 510 с.

<sup>9</sup> Мокрий В. Українці і поляки сьогодні, учора, завтра / В. Мокрий // Зустрічі. – 1990. – № 1–2. – С. 45.

<sup>10</sup> Brusnyj A. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod cieżarem. – S. 67.

засліплений ненавистю до поляків і всього польського український націоналізм і подібний литовський. Для поляків, які походили з Південно-Східних кресів Другої Речіпосполитої, український націоналізм став синонімом геноциду, грабунку й пожежі. Це – історія нашого національного голокосту”<sup>11</sup>. І далі: “Крім т. зв. УПА, в винищувальних акціях також брали участь усі українські формації, які співпрацювали з гітлерівцями: поліційні, охоронні, військові. Всі вони допомагали окупанту шукати й ліквідувати залишки польських євреїв та циган, що шукали сховку в польських лісах і присілках”<sup>12</sup>. УПА, на думку редакції, “здійснила збройну агресію на землі сучасної Південно-Східної Польщі й назвала цю територію «Закерзонською Україною», запровадивши своєрідний упівський терор”<sup>13</sup>. Конфлікт українців із поляками кресов’яни назвали агресією, що мала на меті відірвати від Польщі її одвічні провінції: Підляську і Хелмську землі, Посяння аж до Нового Таргу.

Кресов’яни звинувачували українців у створенні своїми діями стереотипу “українця-різуна” (поширеного у свідомості людей зі Східних кресів). Проте не увесь український народ кресовські публіцисти підводили під одну лінію. На Загальнопольському семінарі з історії Східних кресів Другої Речіпосполитої (проходив 1992 р. у Вроцлаві) магістр Тадеуш Свобода (Tadeusz Swoboda) запропонував розрізнити український народ і групу українців, “відповідальних за вчинені злочини”, назвавши останніх “українерами” (“Ukrainer”) <sup>14</sup>. На його думку, означення “українер” мало би відповідати назві “нацист” і віддзеркалювати суть синтезу українського націоналізму з німецьким фашизмом. Отже, за Т. Свободою, “українери – це група колишніх громадян Польщі українського походження, які, захоплені фашистською ідеологією, вчинили злочин геноциду, а також усі, хто ці злочини приховує і разом із неофашистами діє ворожо проти Польщі”<sup>15</sup>. Як бачимо, накидання негативних ярликів на український національний рух кресов’яни інколи доводили до абсурду.

Після представлення загального “кресовського” погляду на польсько-українські відносини під час війни варто зосередити увагу на висвітленні у пресі та політичному дискурсі окремих аспектів цих відносин.

Основними історичними сюжетами з Другої світової війни, навколо яких формувалися історичні стереотипи про українців та Україну в сучасній Польщі були: вбивство польських учених в липні 1941 р. у Львові; діяльність українського національного руху та його відносини з польським націоналістичним підпіллям; польсько-український конфлікт на Волині і в Галичині у 1943–1944 рр.; Варшавське повстання 1944 р. та участь в ньому українців.

Найбільш маловідомою і спекулятивною темою для польського суспільства стало вбивство нацистами в липні 1941 р. польських учених у Львові. Головні стереотипи тут полягали у приписуванні українцям участі в цих подіях. У 1995 р.

<sup>11</sup> Od Redakcji // Na Rubieży. – 1992. – № 1. – S. 1.

<sup>12</sup> Ibidem.

<sup>13</sup> Ibidem. – S. 2.

<sup>14</sup> Sprawozdanie z pierwszej sesji Ogólnopolskiego Seminarium Historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej // Na Rubieży. – 1992. – № 1. – S. 7.

<sup>15</sup> Ibidem.

в листі до “Gazety Wyborczej” дописувач наголошував: “Багато фактів вказує на те, що функціонери батальйону «Нахтігаль» допомогли німцям арештувати львівських професорів, яких німці розстріляли на Вулецьких пагорбах 5 липня 1941 р.”<sup>16</sup>. На причетності українців до вбивств львівських учених постійно наголошували кресовські публіцисти на сторінках своїх часописів<sup>17</sup>.

Насправді цей міф запустили радянські спецслужби після вбивства в Мюнхені Степана Бандери та викриття його вбивці, щоби скомпрометувати український національний рух. На думку Ярослава Дашкевича, аналогічна атмосфера була штучно витворена після вбивства Симона Петлюри, звинуваченого посмертно в організації єврейських погромів в Україні<sup>18</sup>. Але фактичних підстав для таких звинувачень майже не було. Хоча ще в 1960 р. Вищий народний суд Німецької демократичної республіки (НДР) на показовому заочному процесі звинуватив поручника батальйону “Нахтігаль” Теодора Оберлендера, після війни – міністра в уряді Конрада Аденауера, у вбивстві польських учених, однак ці звинувачення відкинула прокуратура Федеративної республіки Німеччини (ФРН) і виправдала його, стверджуючи, що злочини вчинило гестапо<sup>19</sup>. Проте міф про участь українців у розстрілах львівських професорів надовго вкоренився у свідомості поляків. Неоднозначно про ці події писав навіть В. Мокрий. На його думку, бійці батальйону “Нахтігаль”, які співпрацювали з німцями і разом із ними увійшли на територію Східної Галичини, в кількісному відношенні становили нечисленну групу порівняно з усім українським народом. Проте ця група справила великий вплив на формування стереотипу українця в очах поляків. Таким стало переконання значної частини польського суспільства й істориків у тому, що саме українці вбивали польських вчених у Львові в липні 1941 р., а також допомагали німцям придушити Варшавське повстання<sup>20</sup>.

Незважаючи на те, що в 1990-х роках польські й українські історики неодноразово спростовували причетність українців до вбивств учених<sup>21</sup>, на початку XXI ст. знову почали звучати закиди в їхній бік. У квітні 2002 р. в Польщі був зареєстрований Союз нащадків львівських професорів, замордованих гестапо в липні 1941 р. (Związek Potomków Lwowskich Profesorów Zamordowanych przez Gestapo w lipcu 1941). Одним із його завдань стало: “Нагадувати громадськості у країні і за кордоном про цей злочин”<sup>22</sup>.

<sup>16</sup> Pawłowski A. Za czym podszepem / A. Pawłowski // Gazeta Wyborcza. – 1995. – 9 sierpnia.

<sup>17</sup> Ejudem. W sprawie Smentarza Orłąt i nie tylko. Do Pana Jacka Kuronia [Електронний ресурс] / A. Pawłowski. – Режим доступу: <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=art&id=863> (16.07.2015).

<sup>18</sup> Дашкевич Я. Фальсифікація новітньої історії українського народу в сучасній Польщі (Товариства кресов'яків та їх діяльність) / Я. Дашкевич // Український час. – 1991. – № 1(8). – С. 18.

<sup>19</sup> Kotarska E. Tekurowe tablice / E. Kotarska // Gazeta Wyborcza. – 1996. – 7–8 września.

<sup>20</sup> Мокрий В. Українці і поляки сьогодні, учора, завтра. – С. 54.

<sup>21</sup> Боляновський А. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування: монографія / А. Боляновський. – Львів, 2011. – С. 93–99.

<sup>22</sup> Ісаєвич Я. На шляху до правди. Убивство польських професорів у Львові (липень 1941 р.): кому вигідні фальсифікації / Я. Ісаєвич, К. Науменко // Екстракт 150: у 2 ч. / за заг. ред. Л. Івшиної]. – Київ, 2009. – Ч. 1. – С. 663.

У 2005 р. союз навіть написав листа Президенту Вікторові Ющенку, в якому назвав вояків “Нахтігалю” виконавцями вбивства польських учених<sup>23</sup>. На думку українських істориків Ярослава Ісаєвича та Кіма Науменка, спроби окремих громадських організацій відродити старий міф про причетність українців, вояків “Нахтігалю” чи членів Організації українських націоналістів (ОУН) до вбивств польських науковців мали на меті просто дискредитувати український національний рух<sup>24</sup>.

Проте події останніх років починають вселяти надію. У 2006 р. польський Інститут національної пам’яті зупинив слідство у справі вбивства науковців. Нещодавно вийшла монографія українського історика Андрія Боляновського, який на основі джерельних матеріалів переконливо спростовує причетність українців до львівських вбивств<sup>25</sup>. Ці факти дають підстави говорити про можливість викорінення ганебного міфу, що перешкоджає польсько-українському порозумінню.

Для польського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. символом участі українців у війні була, безперечно, УПА. Ставлення до неї було неоднозначним: або повне заперечення її визвольного та військового виміру, або спроби вписати її діяльність у межі українського національно-визвольного руху.

Для кресовських товариств, насамперед членів Товариства увічнення пам’яті жертв злочинів українських націоналістів, УПА була радикальним націоналістичним рухом або, навіть, бандою. Мета її діяльності полягала у винищенні євреїв і поляків, різанині поляків та ліквідації польської самооборони<sup>26</sup>. Чималий вплив на радикалізацію УПА мала, на думку польських громадських діячів, поезія Тараса Шевченка, зокрема уманські сюжети 1768 р. із поеми “Гайдамаки”. Герої Шевченкових творів – Гонта, Залізник – стали прикладом для новітніх гайдамаків, що “мордували власних дружин, матерів і сестер”<sup>27</sup>. Т. Шевченка звинувачували в тому, що він “прославляє уманську різанину 1768 р., коли зухвала голота – кожна друга назва буде фальшивою – вимордувала тисячі беззахисних поляків і євреїв”<sup>28</sup>. Символічною постаттю для УПА, за переконанням кресов’ян, був С. Бандера, найчастіше представлений в образі “кривавого вождя”, що, звертаючись “до своїх підлеглих”, говорив про “необхідність терору, море крові”<sup>29</sup>.

Окремої думки були кресов’яни про боротьбу УПА з німцями, яку повністю заперечували. Поширений ще польським Рухом опору та радянською пропагандою образ “українця-колаборанта” перетворився на стереотипний шаблон “німецько-

<sup>23</sup> *Боляновський А.* Убивство польських учених у Львові... – С. 100.

<sup>24</sup> *Ісаєвич Я.* На шляху до правди... – С. 663.

<sup>25</sup> *Боляновський А.* Убивство польських учених у Львові... – 188 с.

<sup>26</sup> *Berdychowska B.* Wokół tego, co dzieli. Najnowsza historia polsko-ukraińska na łamach polskiej prasy / B. Berdychowska // *Historycy Polscy i Ukraińscy wobec problemów XX wieku* / [pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki]. – Kraków, 2000. – S. 201.

<sup>27</sup> Цит. за: *Литвин М.* Про книгу Г. Команського і Щ. Секерки: рецензія / М. Литвин // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2005. – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / [відп. ред. Ю. Сливка]. – С. 400.

<sup>28</sup> *Ziemny A.* Rzeczy ukraińskie / A. Ziemny. – Chotomów, 1991. – S. 81.

<sup>29</sup> *Литвин М.* Про книгу Г. Команського і Щ. Секерки... – С. 400.

фашистського прислужника”<sup>30</sup>. Згідно з таким дискурсом, німців українські націоналісти трактували як стратегічних союзників й уникали будь-яких сутичок із ними. Публіцист Яцек Вільчур (Jacek Wilczur) переконував, що навіть якщо і доходило до українсько-німецьких боїв, то це було лише випадковістю. Після таких випадків українські командири перепрошували німців<sup>31</sup>. Інколи дописи кресовських авторів вирізнялися певною непослідовністю, бо з розмовами про співпрацю УПА з німцями українським націоналістам приписували гасло “Поляки в землю, німці – до Берліна, по Жешув – Україна”<sup>32</sup>. Типова їхня риторика зводилася до заперечення мілітарності УПА і приписування їй кримінальної чи злочинної діяльності.

Негативний стереотип повстанця УПА активно поширював польський історик Едвард Прус (Edward Prus), переповідаючи різні легенди. За його словами, кожен “упівець перед складанням присяги мав вбити людину”<sup>33</sup>. Повстанці тримали спеціальні єврейські гетто, щоб рекрути “мали кого мордувати перед вступом в УПА”<sup>34</sup>. У книзі “Атаманія УПА” він писав: “Треба крові – даймо море крові! Треба терору – зробімо його пекельним, – проголошувала ОУН”<sup>35</sup>.

Едвард Прус подав свою версію смерті генерала Романа Шухевича. Згідно з нею, пораненого Головного командира УПА упіймали в Білогорщі й тримали у психіатричній лікарні, а пізніше знищили<sup>36</sup>. Перед смертю інтерв’ю у Романа Шухевича нібито взяв агент Комітету державної безпеки (КДБ) Володимир Беляєв і передав її Едварду Прусу. Свою обізнаність із методами діяльності і “кривавими традиціями” ОУН й УПА Е. Прус обґрунтовував і тим, що особисто боровся з УПА. У Польській народній республіці (ПНР) історик твердив, що воював у складі “істребительных батальйонов” радянського Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). У часи демократичної Польщі, бажаючи скинути з себе тавро співпраці з радянськими спецорганами, він уже говорив про “Сірі шеренги” (“Szare Szerengi”). Проте в тих місцях, на які вказував Е. Прус, розповідаючи про бої з УПА, “Сірих шеренг” ніколи не було<sup>37</sup>.

Подібним елементом негативного стереотипу українця стали розповіді про те, як українські священики масово освячували повстанські ножі й сокири, з якими ці вирушали на польські села. Кресовські публіцисти переказували розповідь певної Яніни П., яка нібито бачила українців, що йшли посвячувати сокири, коси і вила, якими пізніше убивали поляків<sup>38</sup>. У проаналізованій пресі й популярних статтях спростування цього факту польськими публіцистами чи істориками не знаходимо.

<sup>30</sup> *Zaszkilniak L.* Stosunki ukraińsko-polskie w XX wieku w świadomości społecznej Ukraińców i Polaków / *L. Zaszkilniak* // *Przegląd Wschodni*. – 2011. – Т. 11. – Zeszyt 4(44). – S. 811.

<sup>31</sup> *Berdychowska B.* Wokół tego, co dzieli. – S. 202.

<sup>32</sup> *Korman A.* UPA – formacja zbrodnicza / *A. Korman* // *Na Rubieży*. – 1997. – № 2. – S. 1.

<sup>33</sup> *Hugo-Bader J.* Rycerz stepowej stancy / *J. Hugo-Bader* // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – 20 grudnia.

<sup>34</sup> *Ibidem*.

<sup>35</sup> *Smoleński P.* I pryjcie tretij deń / *P. Smoleński* // *Gazeta Wyborcza*. – 2000. – 17–18 czerwca.

<sup>36</sup> *Hugo-Bader J.* Rycerz stepowej stancy.

<sup>37</sup> *Smoleński P.* I pryjcie tretij deń.

<sup>38</sup> *Jestal J.* O Ukrainie i polsko-ukraińskich dyskusjach w polskich i ukraińskich publikacjach ostatnich lat / *J. Jestal* // *Fraza*. – 1998. – № 21/22(3/4). – S. 167.

Як виняток можна навести статтю Павла Смоленського (Paweł Smoleński), в якій заперечується таке узагальнення, зазначаючи, що такий випадок мав місце лише в одному селі під назвою Штунь<sup>39</sup>.

Негативний стереотип УПА, що його пропагували кресовські організації, часто підтримували й політичні кола Польщі. На одному із засідань Сенату у квітні 1997 р. посол від Вроцлавського воєводства Марія Берни (Maria Berny), декларуючи підтримку діяльності Товариства увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів, назвала воїнів УПА “дихаючими жадобою вбивства ордами, озброєними німецькою зброєю, а часто обрізами, ножами і вістрями”<sup>40</sup>. Діяльність УПА була для сенаторки нічим іншим, як звирячими вбивствами, підпалами польських сіл й навіть “вирубуванням та нищенням садів, посаджених польською рукою”<sup>41</sup>.

Інший спосіб висвітлення ролі УПА у відносинах між поляками й українцями в роки Другої світової війни бачимо на сторінках “Gazety Wyborczej”, а також у публікаціях польських істориків. У 1991 р., одразу після проголошення незалежності України, у статті під назвою: “Сусідами залишимося назавжди” (“Sąsiadamy pozostaniemy zawsze”) журналіст Адам Кшемінський (Adam Krzemiński) писав: “Як існує польська вина перед українцями, а саме політика Польщі в міжвоєнний період, що полягала в дискримінації русинів, пацифікації українських сіл, необґрунтованій панськості та гоноровитості поляків, існує й українська вина перед поляками, частиною якої була діяльність УПА та інших формацій під час ДСВ. Цієї вини [української – Л. Х.] не зменшує факт, що український тероризм був формою боротьби за незалежність і реакцією на багатолітнє приниження з нашого боку”<sup>42</sup>.

До цієї теми на сторінках преси неодноразово звертався авторитетний польський історик Ришард Тожецький (Ryszard Torzecki). Він вважав, що УПА воювала проти радянської армії, поляків та гітлерівців. Саме така послідовність представляла значимість противника. УПА уникала сутичок із регулярними військами, атакувала пацифікаційні загони й адміністративні центри ворога. Проти німців повстанці воювали, щоб захистити себе та мирне населення, уникали сутичок із Вермахтом, трактуючи його союзником у боротьбі з радянськими військами<sup>43</sup>. Для Р. Тожецького УПА була “військовим формуванням, що боролось за незалежність України”<sup>44</sup>.

<sup>39</sup> Smoleński P. I pryjde tretij deń.

<sup>40</sup> Архів Сенату РП. – Oświadczenie senator Marii Berny na 97. posiedzeniu Senatu w dniu 17 kwietnia 1997 r. // Sprawozdanie stenograficzne z 97. posiedzenia Senatu RP III kadencji w dniu 17 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww2.senat.pl/k3/dok/sten/097/097sten.htm> (11.04.2015).

<sup>41</sup> Ibidem.

<sup>42</sup> Krzemiński A. Sąsiadamy pozostaniemy zawsze / A. Krzemiński // Gazeta Wyborcza. – 1991. – 19 września.

<sup>43</sup> Torzecki R. Stosunki polsko-ukraińskie na powojennych rozdrożach. Próba bilansu / R. Torzecki // Dzieje Najnowsze. Rocznik XXVII. – 1995. – № 4. – S. 95.

<sup>44</sup> Хруслінська І. Коріння трагедії (Інтерв'ю з проф. Ришардом Тожецьким) / І. Хруслінська // Gazeta Wyborcza. – 2003. – 12–13 січня, в: Волинь: дві пам'яті. Збірник статей опублікованих у “Газеті виборчій” / [пер. з пол. В. Павлів, упоряд. М. Войцеховський]. – Київ; Варшава, 2009. – С. 61.

Чи не найважливішою подією, пов'язаною з діяльністю УПА, для поляків став польсько-український конфлікт на Волині й у Галичині в 1943–1944 рр. Передумови конфлікту Р. Тожецький вбачав у тому, що українці від початку війни пробували деполонізувати Західну Україну через суспільний натиск: “З допомогою листівок закликали польське населення покинути ці землі, роздмухували антипольські настрої, спорадичними нападами і підпалами спричиняли суспільну паніку. Такий тиск не приносив результату. Тоді українці застосували силу”<sup>45</sup>. На подібну оцінку можна натрапити і в інших авторів<sup>46</sup>. У 1943–1944 рр. ОУН почала заходи на Волині, Поліссі, у Східній Галичині й Холмщині: “Братовбивчі бої були жахливими. Вбивали людей, горіли польські села, рідше – українські. АК й УПА воювали між собою і з окупантами. Змагання українського, польського, німецького та російського націоналізмів повністю анархізували життя на Західній Україні”<sup>47</sup>.

На думку В. Мокрого, поразки на Східному фронті стали причиною прихильного ставлення німців до ОУН та УПА, які боролися проти радянських партизанів. Тому німецька влада не ліквідувала ворожих їй відділів українських націоналістів, “не припиняла також їх терору проти польської людності, що почав його, як вказують історики, незалежний і не підпорядкований політичним центрам ОУН–УПА загін «Бульби»”<sup>48</sup>. Публіцист ініціативу початку масових вбивств покладав на Тараса Бульбу-Боровця, командувача “Поліської Січі”. Натомість історик Г. Мотика наголосив, що “історики не знайшли жодного доказу причетності загонів Т. Бульби-Боровця до вбивств польського цивільного населення”<sup>49</sup>. Дослідник вважав, що угруповання Т. Боровця відмовилося підпорядковуватися бандерівцям<sup>50</sup>.

Саме на значимості УПА для української національної свідомості неодноразово наголошували польські дослідники та журналісти на сторінках періодичних видань. Згідно з таким трактуванням, Польща мала б усвідомити, що “для слабкої національної парадигми України УПА відіграє не меншу роль, аніж АК у польській свідомості”<sup>51</sup>. За образним висловом журналіста Мацея Стасінського (Maciej Stasiński): “Для українців бої з поляками – це їхній шлях до власної держави, від Хмельницького до УПА, це їхня найдовша війна новітньої історії”<sup>52</sup>.

<sup>45</sup> Torzecki R. Wisła zaczęła się w Moskwie / R. Torzecki // Gazeta Wyborcza. – 1997. – 20 maja.

<sup>46</sup> Мокрий В. Українців і поляків сьогодні, учора, завтра. – С. 55.

<sup>47</sup> Torzecki R. Wisła zaczęła się w Moskwie.

<sup>48</sup> Мокрий В. Українців і поляків сьогодні, учора, завтра. – С. 55.

<sup>49</sup> Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / G. Motyka. – Warszawa, 2011. – S. 303.

<sup>50</sup> Детальніше про польську дискусію щодо Волинської трагедії див.: Хахула Л. Військово-політичне протистояння на Волині наприкінці Другої світової війни: офіційний та медійний дискурси сучасної Польщі / Л. Хахула // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.) / [уклад. А. Шваб]. – Луцьк, 2013. – С. 177–187.

<sup>51</sup> Brusnyj A. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii. – S. 67.

<sup>52</sup> Стасінський М. Як поляк з українцем / М. Стасінський // Gazeta Wyborcza. – 1997. – 22 kwietnia, в: Волинь: дві пам'яті. Збірник статей опублікованих у “Газеті виборчій” / [пер. з пол. В. Павлів, упоряд. М. Войцеховський]. – Київ; Варшава, 2009. – С. 220.

Про те, що не всі українці однаково сприймали УПА писав у 2002 р. репортер газети “Rzeczpospolita”. Ставлення до повстанців коливалося від позитивного на Заході України до вкрай негативного на Сході. А самі ветерани лише хотіли, щоб український народ визнав УПА як армію, що воювала за незалежну Україну. Репортаж закінчувався словами: “Для колишніх партизанів сучасна Україна не є тією вимірною державою, за яку вони воювали”<sup>53</sup>.

Конфлікти між обома народами в роки Другої світової війни сучасні поляки часто сприймали крізь призму кількості жертв. Від початку 1990-х років історики і публіцисти озвучували найрізноманітніші цифри. У 1992 р. в часописі “Na Rubieży” Александер Корман (Aleksander Korman) назвав число від 500 до 800 тис. осіб, які загинули від рук українців<sup>54</sup>. Із часом ці цифри переглядали, і вже у 2000 р. Владислав і Ева Семашки (Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko) говорили про 50–60 тис. загиблих поляків<sup>55</sup>. У науково-популярних статтях історик Г. Мотика вважав, що за 1943–1948 рр. від рук українців загинуло 80–100 тис. осіб<sup>56</sup>, натомість кількість українських жертв сягнула 15–20 тис.<sup>57</sup> В останній книзі, присвяченій польсько-українському конфлікту, дослідник повторив цифру польських жертв, проте кількість українських зменшив до 10–15 тис.<sup>58</sup> І хоча польські дослідники намагаються наводити перевірені цифри втрат, у суспільстві й надалі пропонуються завищені дані (від деяких послів до Сейму можна знову почути про 200 тис. “жертв українських злочинів”)<sup>59</sup>.

Тривалим стереотипом ще з часів ПНР був образ українців як учасників придушення Варшавського повстання 1944 р. Він також притаманний і для публічного дискурсу демократичної Польщі. Найчастіше носіями таких переконань були люди, які пройшли повстання. Вони щиро вірили, що в його придушенні з особливою жорстокістю брали участь українці. Інколи головним аргументом для цього були слова: “Не говорили по-німецьки, ми їх не розуміли, а значить це мусили бути українці”, або: “Мали розкосі очі”<sup>60</sup>. Не останню роль у поширенні такого стереотипу відіграла і повстанська преса. Як, наприклад, головний орган АК – “Інформаційний бюлетень” (“Biuletyn Informacyjny”), у числі якого за 20 серпня 1944 р. написано:

<sup>53</sup> Kościński P. Polacy byli wrogami / P. Kościński // Rzeczpospolita. – 2002. – 28–29 września.

<sup>54</sup> Sprawozdanie z pierwszej sesji Ogólnopolskiego Seminarium Historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. – S. 6.

<sup>55</sup> Калишук О. Проблема українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни в історичній науці: демографічний зріз / О. Калишук // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 298.

<sup>56</sup> Motyka G. W kręgu “Łun w Bieszczadach”. Szkice z najnowszej historii polskich Bieszczad / G. Motyka. – Warszawa, 2009. – S. 13.

<sup>57</sup> Його жс. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій / Г. Мотика // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2003. – Ч. 28. – С. 54.

<sup>58</sup> Ejustdem. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. – S. 447–448.

<sup>59</sup> В’ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В’ятрович. – Київ, 2011. – С. 256.

<sup>60</sup> Сосновська Д. Стереотип України та українця в польській літературі / Д. Сосновська // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 1997. – Ч. 10. – С. 95.



“Найдикішим зняряддям ворожого терору в Варшаві від першого дня повстання стали українці. Неможливо перечислити довгий список здійснених ними масових вбивств, гвалтів, грабежів і звірств, які вони здійснили. Головно їх руками німці спалюють цілі частини міста... чекає їх ще суворий порахунок і кара”<sup>61</sup>.

У 1993 р. в листі до “Gazety Wyborczej” невідомий читач описував, як у перших днях серпня 1944 р. українці зайняли Саську Кемпу (Saska Kępa – частина Варшави): “Це були молоді люди, що добре говорили польською. Одягнуті в німецькі мундири СС, на рукавах носили чорні стрічки з написом «SS-Galizien»”<sup>62</sup>. За словами очевидця, “українці” встановили цілодобову комендантську годину, а якщо когось бачили на вулиці чи у вікні, то відразу ж стріляли. Далі автор допису представив прихід на Кемпу полку Вермахту зі сходу. До командира полку прийшла група мешканців зі скаргами на дивізію СС “Галичина”. За наказом німця скликали польовий суд. Двох українців стратили, відкликали комендантську годину, закінчилися грабежі та стрілянина по беззахисних мешканцях. І далі варшав’янин закінчив листа: “Попри ненависть, яку ми відчували до німців, мешканці Саської Кемпи були дуже вдячними невідомому командирові Вермахту”<sup>63</sup>. І тут маємо справу з ще одним популярним стереотипом про те, що “німецькі злочини були дитячою забавкою порівняно з українськими”.

Таке популярне в народі переконання про причетність дивізійників СС “Галичина” до придушення повстання неодноразово спростовували польські історики. Ще у грудні 1992 р. Ришард Тожецький на телебаченні публічно сказав, що жодна формація дивізії не брала участі у придушенні повстання, бо вона була розбита ще в липні 1944 р. під Бродами<sup>64</sup>. А такі розмови про українців історик пояснював помилковою переконаністю учасників повстання, що “власівці” чи козаки Російської визвольної армії (РВА) – це українські частини. Тому часто солдатів бригади РВА Броніслава Камінського, бригади СС Оскара Дірлевангера, а також підрозділів калмиків і донських козаків, які брали участь у кривавих злочинах, мешканці Варшави називали українцями<sup>65</sup>.

Не лише сторінки польсько-українського протистояння наповнювали інформаційний простір сучасної Польщі. З’являлися публікації, присвячені й співпраці між поляками та українцями. Спроби порозуміння між УПА й АК-ВіН (WiN – Wolność i Niezawisłość) існували під час Другої світової війни і закінчилися підписанням порозуміння в Руді Ружанецькій у травні 1945 р. У сучасний польський публічний дискурс інформацію про ці події ввели Гжегож Мотика та Рафал Внук (Rafał Wnuk) – автори книги про зазначене порозуміння<sup>66</sup>. Щоб передати атмосферу подій, історики навели спогади одного з учасників зустрічі: “Під час розмови ми взаємно

<sup>61</sup> Цит. за: *Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”*. – S. 266.

<sup>62</sup> *Українці в Powstaniu Warszawskim // Gazeta Wyborcza*. – 1993. – 20 stycznia.

<sup>63</sup> *Ibidem*.

<sup>64</sup> *Torzecki R. Українці в powstaniu / R. Torzecki // Gazeta Wyborcza*. – 1993. – 28 stycznia.

<sup>65</sup> *Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”*. – S. 267.

<sup>66</sup> *Motyka G. Pany i rezuny: współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947 / G. Motyka, R. Wnuk*. – Warszawa, 1997. – 212 s.

придивлялися. Придивлялися один до одного ті, хто ще недавно воював між собою не на життя, а на смерть, хто віддавав накази для вбивства. Розмови проходили досить спокійно. Наші співрозмовники були людьми з достатнім рівнем, людьми досвідченими і відповідальними”<sup>67</sup>. Кінцевою метою союзу мало стати створення Польсько-Української держави. Обидва народи мали здійснювати спільну освітню, оборонну та закордонну політику. Території з мішаним населенням мали перебувати під спільним урядуванням. Це було нав’язування до порозуміння Пілсудського–Петлюри з 1920 р., хоча всі домовленості не були формальними<sup>68</sup>.

Найкраще співпраця між ВіН і УПА склалася в Томашівському та Грубешівському повітах. Масштабною акцією українців та поляків у цьому регіоні став напад на Грубешів проти ночі на 28 травня 1946 р. У ній взяли участь 150 солдатів з АК-ВіН та 300 з УПА. Головними наслідками нападу стали звільнення арештованих із місцевої тюрми, знищення документів Комісії з переселення та розбиття поста Управління безпеки і НКВС.

Проте лондонський уряд Польщі виступив проти будь-яких порозумінь з УПА, тому у квітні 1946 р. комендант Управління ВіН заборонив усі можливі контакти з українським підпіллям. Сьогодні оцінка польсько-українського порозуміння залишається важкою справою, бо воно характеризувалося взаємною підозрою та скритою нехиттю. Багато учасників переговорів із польського боку не відкидали думки про повернення Львова, а з українського – здобуття Холма і Перемишля<sup>69</sup>. Та все-таки на деякий час вдалося зупинити братовбивчі бої та непотрібні втрати по обидва боки. Вважаємо, що образ спільної діяльності українців та поляків проти комуністичного режиму має шанси перетворитися в позитивний стереотип польсько-української історії ХХ ст.

Досить переконливо про спроби польсько-українського порозуміння розповідали учасники подій. Колишній воїн ВіН, командир групи, що виконувала смертні вироки, Пйотр Стохла (Piotr Stochla) згадував про співпрацю поляків з УПА так: “Ніхто цього не соромився. Це було необхідним”. Одного разу загін П. Стохла, на прохання командира української сотні “Гриня”, виконав вирок над іншим українським командиром “Залізником”, ініціатором масакри в Лютовиськах (Lutowiskach): “Там було вибито ціле село, підпалили поляків і українців, які були в церкві”<sup>70</sup>. Але така співпраця поєднувалася із протистоянням. Коли Пйотр Стохла познайомився зі своєю першою дружиною Стенею, та була у глибокому смутку, бо минуло лише декілька тижнів як “бандерівці закопали живцем її батька”<sup>71</sup>. Для неї П. Стохла разом із товаришем спалили п’ять українських хат у сусідньому селі.

Співпраця на особистому рівні часто зводилася до допомоги через родинні зв’язки. Коли мешканку Любачева Гелену Олеарнік (Helena Olearnik) хотіли

<sup>67</sup> *Motyka G.* Weszli nasi, weszli oni / G. Motyka, R. Wnuk // *Gazeta Wyborcza* – 1994. – 6 września.

<sup>68</sup> *Ibidem.*

<sup>69</sup> *Ibidem.*

<sup>70</sup> *Stocha P.* Biłem świat po pysku. Spisał Jarosław Gawlik / P. Stocha, J. Gawlik // *Gazeta Wyborcza*. – 1993. – 8 czerwca.

<sup>71</sup> *Ibidem.*

вивезти на роботи до Німеччини, кузинка-українка, яка працювала в німецькій адміністрації, попередила Гелену про наявність її прізвища у списках на вивезення. Потім українка кільканадцять днів переховувала Г. Олеарнік у себе вдома, допоки не виїхав транспорт до Німеччини і справа затихла<sup>72</sup>.

Крім командування АК, неприхильно до польсько-українського порозуміння ставилися середовища польських народовців. Партизани з організації Національні збройні сили (НЗС, Narodowe Siły Zbrojne) на інформацію про порозуміння відреагували антиукраїнським рейдом теренами Люблінщини. Однією з найбільших акцій НЗС стала атака на с. Верховини під Холмом, здійснена 6 червня 1945 р., мешканці якого, здебільшого українці, прихильно ставилися до комуністичної влади. Акцією керував безпосередньо командир угруповання майор Мечислав Паздерський (“Сірий”) (Mieczysław Pazderski (“Szary”). Її наслідком стала смерть 194 осіб<sup>73</sup>.

У 1996 р. в “Gazecie Wyborczej” з’явилася велика публікація під назвою “Червоні жоржини” (“Czerwone dalie”), присвячена нападові на с. Верховини, а також суспільному резонансу цієї акції<sup>74</sup>. У статті наголошувалося на тому, що беззахисні мешканці села були жорстоко вбиті озброєним відділом у польських мундирах.

Ще одним символом польсько-українського складного минулого, який обрив численними стереотипами, стала трагедія с. Павлокома. У 1998 р. журналіст П. Смоленський у великому репортажі “Тихо, Діонізію” (“Cichaj, Dionizy”) описав сучасні перипетії навколо жорстокого вбивства 365 мешканців-українців, що його здійснив польський партизанський загін 3 березня 1945 р.<sup>75</sup>

Щоправда, кількість жертв, подана в репортажі, не остаточна, бо за різними даними вона коливалася від 366 до 500 осіб<sup>76</sup>. На початку 1945 р. невеликий партизанський загін забрав із домів Павлокоми сім (за іншими даними – дев’ять<sup>77</sup>) мешканців-поляків, яких розстріляв у навколишніх лісах. Встановити осіб-викрадачів до сьогодні важко. Поляки з Павлокоми однозначно стверджували, що це були “упівські банди” і про них знала вся Павлокома: “Чому мав поляк на поляка нападати”<sup>78</sup>. Українці ж вважали: поляків, які до того співпрацювали з німцями під час окупації, вбили енкаведисти, а мешканцям розповіли, що це справа рук українців. Власне, “відплатний напад” на село вчинила група польських партизанів під керівництвом поручника Юзефа Бісса (“Вацлава”) (Józef Biss (“Wacław”). Чоловіків розстріляли на цвинтарі, частину жінок і дітей вигнали, наказуючи втікати “за Збруч”, інших вбили в домівках.

Жертв акції почали вшановувати лише в 1990-х роках. У цей час місце розстрілів і поховань перебувало в занедбаному стані у межах старого сільського греко-католицького цвинтаря. На кладовищі було багато сміття, паслися корови, свині.

<sup>72</sup> Bek W. Na rozstajach życia / W. Bek // Życie Przemyskie. – 1997. – 13 sierpnia.

<sup>73</sup> Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. – S. 371–372.

<sup>74</sup> Lipiński P. Czerwone dalie / P. Lipiński // Gazeta Wyborcza. – 1996. – 10–11 lutego.

<sup>75</sup> Smoleński P. Cichaj, Dionizy / P. Smoleński // Gazeta Wyborcza. – 1998. – 28 lutego – 1 marca.

<sup>76</sup> В’ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. – С. 198.

<sup>77</sup> Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. – S. 363.

<sup>78</sup> Smoleński P. Cichaj, Dionizy.

Його впорядкуванням займався місцевий мешканець Діонізій Радонь (Dionizij Radoń), син поляка й українки, який з матір'ю врятувався від розправи, а від 1946 р. постійно ставив свічки на місці поховань. Коли Д. Радонь самостійно і неформально насипав на місці могили три невеликі земляні кургани, із великим скандалом та криками: “Скажи, де наші поляки?”, – поляки їх зруйнували.

Українська громада з Перемишля звернулася до вїйта гміни Динів (до складу котрої і входила Павлокома) Станіслава Возьного (Stanislaw Woźny) з проханням дозволити відправляти панахиди на цвинтарі. Вїйт скликав із цього приводу збори мешканців Павлокоми, які перетворилися на антиукраїнську маніфестацію. Самого ж С. Возьного місцеві мешканці почали називати “різуном, тобто українцем”<sup>79</sup>. Оскільки той до місцевої гміни приїхав із Бещад, то легенда легко прижилася.

Проте названий “українцем” вїйт був людиною, чиє ставлення до справжніх українців переповнювалося стереотипами. У його розповідях на тему становища української громади постійно звучали закиди про плановані провокації українців із Польщі та з-за кордону проти Польщі. Сам вїйт твердив, що ім'я його батька ще в 1970-х роках перебувало у смертному списку українців лише за те, що той був поляком. Про Другу світову війну С. Возьний говорив: “Знаємо, як було. Українці пилами тяли, топили у криницях, паси шкіри дерли, а потім солили. Тому допоки я тут є, жодного українського пам'ятника не буде. Досить, що в Перемишльському воеводстві маємо бандитські пам'ятники”<sup>80</sup>. Крім негативних стереотипів про українців, у висловлюваннях С. Возьного звучали й шовіністичні акценти: “Польща лише для поляків”, а українці в Польщі – це лише асимільовані чемні “якісь вихрещенці”<sup>81</sup>.

Справа українського цвинтаря вирішилася лише в 2006 р., коли у присутності Президентів Віктора Ющенка та Леха Качинського урочисто відкрили пам'ятник жертвам трагедії перших днів березня 1945 р. (не вказуючи при цьому, що вони були українцями). Саме ж відкриття стало можливим лише на основі, як мінімум, двох компромісів. Одного – з мешканцями Павлокоми, який полягав в обіцянці Ради охорони пам'яті боїв і мучеництва Республіки Польща (РОПБіМ РП) допомогти встановити хрест у пам'ять убитих поляків. Другий – згода Львівської міської ради розмістити на Могили невідомого солдата на цвинтарі “Орлят” напис: “Тут лежить польський солдат, що поліг за Вітчизну”<sup>82</sup>.

Отже, на початку 1990-х роках образ України й українців у роки Другої світової війни в польській суспільно-політичній свідомості носив виразно негативне забарвлення. Цьому сприяли комуністична пропаганда та її продовження у вигляді публіцистичної діяльності т. зв. “кресовських” товариств. Альтернативою до “кресовського” погляду на історію українсько-польських відносин стали нові інтерпретації польських істориків (Р. Тожецького, Г. Мотики, Р. Внука), які на сторінках загальнопольської преси намагалися подолати застарілі стереотипи й упередження

<sup>79</sup> Ibidem.

<sup>80</sup> Ibidem.

<sup>81</sup> Ibidem.

<sup>82</sup> Горчиця А. “Воїнам УПА” чи “повстанцям”? Як поляки реагують на меморіальні написи [Електронний ресурс] / А. Горчиця. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/28/37321/> (19.06.2015).

та подати польсько-українські конфлікти не лише в чорно-білих тонах, а у всій їх складності і багатогранності.

Особливе місце в сучасному польському дискурсі про Другу світову війну займала діяльність УПА. Більша частина суспільства вважала, що саме вона відповідала за масове винищення польського народу. Тому повстанців часто змальовували як “різунів”, “бандерівців”, “гайдамаків”, винних у вбивствах поляків на Волині в 1943 р. На протигагу негативному образу українських повстанців окремі наукові та публіцистичні середовища створювали новий портрет УПА як національно-визвольної армії, що боролася за незалежність українського народу, а також співпрацювала з польським підпільним рухом.

УДК: [94:32(438:477)]“1989/1995”

*Олег ПІХ*

## **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В КІНЦІ 80-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

У кінці 80-х років ХХ ст. докорінно змінюється геостратегічна карта Центральної та Східної Європи. Внаслідок процесу демократичних перетворень у країнах регіону та дезінтеграції СРСР Республіка Польща (РП) перестала бути членом військово-політичних й економічних структур Східного блоку й одержала можливість проводити незалежну зовнішню політику. Беручи до уваги цивілізаційні й історичні зв'язки, польська влада офіційно проголосила курс на зближення із Заходом. Водночас виникнення на території колишнього Радянського Союзу незалежних держав, зокрема України, Росії, Білорусі, спонукало Польщу впроваджувати в дію нові концепції східної політики.

Мета статті – проаналізувати процес становлення, вироблення позиції та пріоритетів закордонної політики Польщі щодо держав колишнього СРСР (України, Російської Федерації (РФ) і Республіки Білорусь (РБ)), яка одержала назву східної політики.

Питання формування зовнішньополітичних орієнтирів РП та її співпраці зі східними сусідами привертало увагу як українських, так і зарубіжних авторів. Значні досягнення у справі аналізу чинників, що впливали на міжнародне співробітництво Польщі на Сході належить польським ученим. У розвідках С. Буранта, С. Дембські, Р. Кужняра, Ю. Макара, Я. Онишкевича, Р. Чахора, М. Цалки, З. Цесажа, К. Щепаніка, К. Федоровича, Р. Якимовича розкрито східну політику власної країни як у контексті загальних геостратегічних пріоритетів, так і у площині двосторонніх відносин. Вітчизняні дослідники розглядали східну політику РП насамперед у контексті міждержавних українсько-польських відносин, а також як елемент інтеграції цієї країни в ЄС та НАТО. Ці проблеми розкрито у працях В. Гевко, Д. Горуна, В. Глібова, Т. Зарецької, С. Стоєцького, Л. Стрільчук, Н. Чорної, І. Яковлевої та ін. Зовнішньополітичну діяльність РП і РБ вивчав О. Бориняк. Водночас російські й білоруські вчені (А. Тихоміров, О. Майорова, О. Михалев, Н. Бухарін) досліджували насамперед різносторонні аспекти польсько-російських і польсько-білоруських взаємин. Відтак в українській історіографії фактично відсутні праці, які б узагальнювали підходи до вивчення східної політики РП у той період.

Рік 1989 – це момент, з якого РП могла проводити зовнішню політику самостійно і суверенно. У підсумку парламентських виборів, що відбулися в Польщі у червні 1989 р., перемогу здобула опозиція на чолі з “Солідарністю”, а в кінці 1990 р. президентом країни замість Войцеха Ярузельського було обрано Леха Валенсу.

Водночас це поставило перед зовнішньополітичним відомством країни завдання визначити місце Польщі в загальноєвропейській і світовій системі координат. Основні засади нової зовнішньої політики Польщі представив міністр закордонних справ Кшиштоф Скубішевський у виступах перед Сеймом РП<sup>1</sup>. Було задекларовано прагнення приєднатися до процесу європейської інтеграції, співпрацю із структурами об'єднаної Європи, зміцнення регіональних зв'язків насамперед у межах субрегіональних структур. Згодом проголошено також прагнення Польщі долучитися і до Північноатлантичного альянсу. Потрібно зауважити, що в найважливіших питаннях закордонної політики, особливо в тих, що стосувалися національних інтересів, більшість політичних сил висловлювали подібні погляди. Окремі відступи, що періодично демонстрували партії чи їхні лідери, найчастіше були елементами виборчої тактики, з метою отримання голосів певних суспільних груп. Головні гасла, які схвалювали майже всі вагомні партії, були: суверенітет–безпека–розвиток<sup>2</sup>. Приєднання до євроатлантичної системи цінностей та прийняття рішень мало забезпечити вирішення проблем безпеки, модернізації економіки і підвищення життєвого рівня населення. І в цьому нове демократичне керівництво вбачало історичний шанс власної держави, який мав визначити її долю на багато десятиліть уперед.

Водночас від початку політичні кола усвідомлювали, що повертаючись на Захід, Польська держава не може відвернутися від східних сусідів, зокрема від все більш самостійних радянських республік. Подібні ініціативи Міністерства закордонних справ РП (МЗС РП) під керівництвом К. Скубішевського щодо розвитку відносин із СРСР одержали назву політики “двох шляхів”, або “двоколіїності” (“polityka dwutorowości”), яка полягала в необхідності одночасного врахування інтересів як центру, так і союзних республік<sup>3</sup>. Керуючись постулатами цієї політики, польські еліти підтримували відцентрові тенденції в радянських республіках<sup>4</sup>, зокрема надавали підтримку демократичним силам: литовському руху за перебудову “Саюдісу”, українському “Народного руху України” та російській партії “Демократична Росія”, яку очолював Борис Єльцин. Водночас така політика була доволі новаторською і далеко не всі польські політичні сили (особливо це стосується Об'єднання демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD))) поділяли такі підходи. Наголошуючи на фактичному визнанні республік як окремих суб'єктів СРСР, а

<sup>1</sup> Skubiszewski K. Informacja o polityce zagranicznej rządu. Przedstawiona w Sejmie X Kadencji – 26 kwietnia 1990 r. / Krzysztof Skubiszewski // *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011.* – Warszawa, 2011. – S. 5–19; *Ejuszdem.* Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1991. Exposé przedstawione na 65 posiedzeniu Sejmu RP – 27 czerwca 1991 r. / Krzysztof Skubiszewski // *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011.* – Warszawa, 2011. – S. 21–38.

<sup>2</sup> Kuźniar R. Wprowadzenie. Podstawy polityki zagranicznej RP / R. Kuźniar, K. Szczepanik // *Polityka zagraniczna RP 1989–2002* / [pod red. R. Kuszniara, K. Szczepaniaka]. – Warszawa, 2002. – S. 28.

<sup>3</sup> Fedorowicz K. Stosunki polsko-rosyjskie w polskiej polityce wschodniej (1991–2001) / Krzysztof Fedorowicz // *Sprawy Wschodnie.* – 2004. – Nr 1(5). – S. 38.

<sup>4</sup> Całka M.-J. Polska polityka wschodnia w latach 1989–1997. Proba oceny, nowy wyzwania i perspektywy / M.-J. Całka // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej.* – 1998. – S. 37.

також декларуючи підтримку відцентрових тенденцій у середині тих же республік, польська дипломатія переважно займала вичікувальну та нейтральну позицію. Ця схема не враховувала обмеженості повноважень республік у міжнародній діяльності, що підважувало засади симетричності в розвитку двосторонніх стосунків.

Із початком демократизації країн Центрально-Східної Європи й особливо з розпадом Радянського Союзу перед Польщею постали серйозні виклики, пов'язані з появою значної кількості незалежних держав, що були її сусідами. І якщо з центральноєвропейськими країнами в неї існували уконституційовані відносини ще з часів Польської Народної Республіки, то з новоутвореними міжнародними суб'єктами досвіду самостійних зовнішньополітичних відносин не було. Тому гостро стояла проблема вироблення чітких засад східної політики, а також визначення, наскільки активно вона повинна проводитися<sup>5</sup>. Першим кроком у цьому напрямі стало прийняття Сенатом РП ухвали у справі східної політики, де зафіксовано визнання сучасних кордонів Польщі остаточними і непорушними, оголошено про підтримку незалежницьких стремлінь радянських республік й особливо розвиток взаємин з Україною, Литвою, Білоруссю<sup>6</sup>.

Під польською східною політикою найперше маються на увазі відносини з такими країнами, як Україна, Білорусь, Росія, менше – балтійськими державами, взаємини з якими мали свої особливості. Решта пострадянських країн не були серед актуальних сфер зацікавлення польської дипломатії. Головним пріоритетом східної політики стала підтримка незалежності та суверенності новоутворених держав, особливо це стосувалося України<sup>7</sup>. Відтак від успіху реалізації польських інтересів у Східній Європі залежала й успішність євроінтеграційної складової політики РП. Така позиція стала фундаментальним принципом не лише для Польщі, а й мала важливе значення щодо підтримки незалежності України. Подібно можна було трактувати польську політику і щодо Білорусі, однак від початку вона не мала такої стратегічної основи, як у випадку з нашою державою.

**Україна.** Прихід до влади в Польщі демократичних сил у 1989 р. і проголошення незалежності України в 1991 р. означали початок нової ери в українсько-польських відносинах. Перед польською владою, політичними силами та суспільством загалом постала проблема формування довготермінової стратегії щодо сусідньої держави. Протягом століть в українсько-польських відносинах домінувала конфронтаційна складова. Водночас вироблена у 70–80-х роках ХХ ст. дисидентськими колами і польською інтелектуальною елітою в еміграції, що гуртувалася навколо часопису “Культура”, доктрина закликала до українсько-польського порозуміння та співпраці, повалення тоталітарних режимів, непорушності кордонів і підтримки незалежності майбутніх України, Білорусі, Литви тощо. Перейнята опозиційними силами з руху “Солідарність”, після демократичних змін у Польщі та приходу їх

<sup>5</sup> *Onyszkiewicz J. Polska polityka wschodnia / Janusz Onyszkiewicz // Biuletyn informacyjny PWIN w Przemyślu. – 1996. – Nr 2. – S. 67.*

<sup>6</sup> *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 września 1990 r. w sprawie polityki wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej // Polska w Europie. – 1991. – T. 4. – S. 55–56.*

<sup>7</sup> *Onyszkiewicz J. Polska polityka wschodnia... – S. 69.*



до влади, вона стала домінантною в польському політичному житті та проклала шлях до становлення стратегічних українсько-польських взаємин у новітню добу.

Перші українсько-польські контакти розпочались ще наприкінці горбачовської “перебудови”, коли представники Народного руху України налагоджували контакти з діячами “Солідарності”<sup>8</sup>, а вже згодом взаємини між країнами формально вийшли на міждержавний рівень. Це відбулося 13 жовтня 1990 р. під час візиту міністра закордонних справ Польщі К. Скубішевського до столиці на той час ще радянської України. За наслідками перебування була підписана українсько-польська Декларація<sup>9</sup>. Цей документ містив елементи міждержавного договору. Передусім стверджувалася непорушність кордону між УРСР і Польщею та констатовалася відсутність територіальних претензій між сторонами. Крім цього, зазначалося, що, згідно з принципом самовизначення націй, український і польський народи мають невід’ємне право в умовах повної свободи визначати свій внутрішній та зовнішній політичний статус без втручання зовні, а також прагнення до утворення між УРСР і РП, як суверенними державами, добросусідських відносин, підтримання та розвитку взаємовигідної співпраці.

2 грудня 1991 р., відразу ж після всеукраїнського референдуму, Польща стала першою державою, яка визнала незалежну Україну. У нових умовах зовнішньополітичне відомство РП сприймало формування суверенних держав на пострадянському просторі в контексті зміцнення незалежності та безпеки власної країни. Водночас налагодження й інтенсифікація міждержавного співробітництва з Україною розглядалися як один із пріоритетних напрямів діяльності польської дипломатії на Сході. У Польщі вбачали в нашій державі важливий чинник регіональної й загальноєвропейської стабільності<sup>10</sup>. Тому майже відразу сторони розпочали роботу над розробкою довготермінових аспектів двосторонніх взаємин. Насамперед уже 4 січня 1992 р. країни встановили дипломатичні відносини на рівні посольств. Відтоді дипломатичні кола обох країн розпочали підготовку основного договору про добросусідство та співпрацю, який би ґрунтувався на положеннях раніше підписаної Декларації, але охоплював весь спектр двосторонніх відносин.

Важливим етапом у формуванні нової системи двосторонньої співпраці став перший офіційний візит Президента України Леоніда Кравчука до РП, який відбувся 18–19 травня 1992 р. Підписані у процесі переговорів угоди заклали основу майбутніх взаємин. Одним із засадничих документів серед завізованих президентами Л. Кравчуком та Л. Валенсою був Договір про добросусідство, дружні

<sup>8</sup> *Гевко В.* Україна і Польща: до двадцятиліття співпраці / В. Гевко // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / [гол. ред. Л. Алексієвець]. – Вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. – Тернопіль, 2011. – С. 154.

<sup>9</sup> Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин від 13 жовтня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616\\_176](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_176) (12.06.2015).

<sup>10</sup> *Стоєцький С.* Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір. (Історико-політологічне дослідження) / С. Стоєцький. – Київ, 2009. – С. 54.

відносини та співробітництво<sup>11</sup>. Цією угодою остаточно було засвідчено відсутність територіальних претензій один до одного в держав-підписантів, що, зважаючи на історію конфліктів першої половини ХХ ст., мало неабияке значення у побудові добросусідських відносин. Договір також врегулював становище і функціонування національних меншин у сусідніх державах, що мало для Варшави вагомое значення в розрізі її східної політики. Так, незважаючи на чимало непростих, навіть трагічних, сторінок в історії українсько-польських відносин, Україні й Польщі вдалося в основному пригасити давні упередження та розпочати побудову взаємин на новій добросусідській основі – прагненні подолання спадщини тоталітаризму та входженні до європейського цивілізаційного простору<sup>12</sup>. Бажання України і Польщі закріпити стратегічний вимір міждержавної співпраці також пояснювалося спробою віднайти зовнішні противаги російському політичному впливу.

Водночас попри проведення конкретної роботи зі зміцнення міждержавних контактів розширенню торгово-економічної та прикордонної співпраці, розвитку динамічних українсько-польських відносин значною мірою перешкоджала відсутність договірно-правової бази та брак їх інституційного наповнення, а також потреби безпосередньої участі президентів двох держав у питанні побудови стратегічних засад двосторонніх відносин. У цьому контексті сторони опрацьовували механізми взаємодії в межах консультативного комітету на найвищому рівні. Ідея створення органу з координації двосторонніх відносин належала Президентові РП Л. Валенсі та була підтримана українським керівництвом. 12 січня 1993 р. представники президентів підписали протокол про створення Консультативного комітету Президентів України і Республіки Польща (ККП). Згодом, 30 квітня 1993 р., було узгоджено текст Статуту цього комітету<sup>13</sup>, в якому йшлося про завдання новоутвореної структури, аналіз і пропозиції щодо проблем, які виникають у відносинах сусідніх держав, а також між усіма країнами Центральноєвропейського регіону. На переконання сторін, його діяльність мала сприяти покращенню координації спільних дій щодо політичних, економічних, культурних питань, транскордонного співробітництва, боротьби зі злочинністю, а також вирішенню проблем безпеки і військової взаємодії.

Перше засідання ККП відбулося в Києві 24–27 травня 1993 р., де було обговорено пропозиції щодо діяльності експертних груп. Комітет створив аналітичну комісію в галузі безпеки, наголосив на поглибленні економічної співпраці двох держав (розвитку банківського співробітництва, покращенні прикордонних

<sup>11</sup> Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616\\_172](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172) (12.06.2015).

<sup>12</sup> *Makar J. Poparcie przez Polską dążeń eurointegracyjnych Ukrainy / Jurij Makar // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5: у 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку // Міжн. зб. наук. праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – С. 108–109.*

<sup>13</sup> *Стрільчук Л. Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / Л. Стрільчук: монографія. – Луцьк, 2013. – С. 145.*

переходів, розвитку повітряних сполучень, співпраці на ринках третіх країн, у нафтовій промисловості, соціальному забезпечення, співпраці між підприємствами тощо). Наступна зустріч відбулася уже в листопаді 1993 р. у Варшаві, на якій було розглянуто доповідь Комісії експертів із питань національних меншин та питання щодо реалізації домовленостей, досягнутих під час першого засідання ККП у Києві. На рівні експертних середовищ Консультаційний комітет продовжував активну роботу й у наступні роки, особливо це стосувалося проблем політики безпеки. Водночас ККП України і Польщі, як своєрідному механізму “гарячої лінії” між президентами, не вдалося уникнути негативного впливу загальних проблем та суперечностей у взаєминах двох країн. Як результат, в часи президентства Л. Валенси за три роки відбулося лише три пленарні засідання<sup>14</sup>. Проте з перспективи майбутніх відносин заснування та діяльність комітету стали вагомим чинником розвитку українсько-польського взаєморозуміння та співробітництва.

Для поглиблення двосторонніх зв’язків велике значення мав офіційний візит до України Президента Польщі Л. Валенси, що відбувся 24–25 травня 1993 р. Одним із головних його результатів стало обговорення функціонування системи європейської безпеки, яка задовольняла б усі зацікавлені держави, та участь у ній країн Центрально-Східної Європи, адже в цей час на порядок денний все частіше виносяться питання розширення Північноатлантичного альянсу. Українська політична еліта не випрацювала чіткої позиції щодо цієї проблеми. З одного боку, виявлялося зацікавлення в розширенні взаємодії з євроатлантичними структурами, а з іншого, зважаючи на позицію РФ, яка різко висловилася проти розширення НАТО на Схід, – Україна починає балансувати на межі Захід–Схід, займаючи обережну позицію. У цьому контексті, намагаючись зменшити вплив Росії через розбудову нового безпекового ландшафту в регіоні, українська сторона запропонувала РП т. зв. “план Кравчука”, представлений у лютому і травні 1993 р., який передбачав створення певного роду зони безпеки та стабільності в Центрально-Східній Європі з об’єднанням держав Центральної Європи, країн Балтії, європейських країн СНД (крім Росії)<sup>15</sup>. Ця пропозиція не здобула підтримки Польщі, яка вбачала у формуванні регіональних безпекових структур суперечність стратегічному вибору держави щодо одержання членства в НАТО. Варшава ставила на перше місце співпрацю із західними країнами, що гарантувало підтримку трансформаційних процесів у країні і пришвидшувало процес прийняття її до НАТО та ЄС, а також взаємодію з країнами Вишеградської групи (Чехією, Угорщиною, Словаччиною), що поділяли її стратегічні цілі<sup>16</sup>. Співпраця з нашою державою на цьому етапі не

<sup>14</sup> *Стосцький С.* Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... – С. 62.

<sup>15</sup> *Максак Г.* Україна–Польща. Історія двосторонніх відносин у контексті глобальних та регіональних питань безпеки / Г. Максак // Українська призма. Між стратегічним партнерством і безпекою. – Київ, 2013. – С. 18–19.

<sup>16</sup> *Гевко В.* Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства / В. Гевко // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5: у 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. – Ч. 1: Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – С. 141.

належала до стратегічних пріоритетів зовнішньополітичного курсу РП. Водночас у сфері загальноєвропейської політики безпеки Польща виявляє зацікавленість у євроатлантичній та європейській інтеграції України.

Із другої половини 1993 р. українсько-польські відносини стають помітно стриманішими або, за визначенням українських дослідників В. Глібова і Д. Горуна, прагматичними<sup>17</sup>. Бажання української дипломатії закріпити визначення двосторонніх взаємин на рівні офіційних програм та заяв у категорії “стратегічне партнерство” неоднозначно й суперечливо сприймала польська сторона. Президент Л. Валенса в офіційному дискурсі прагнув утримуватися від вживання такого формулювання, проте на урядовому рівні цю формулу активно використовували. У концепції зовнішньополітичного відомства РП у той момент швидше йшлося про рівень відносин, що означувався як “добросусідство” чи “пріоритетність”<sup>18</sup>. Такий підхід мав в основі декілька як внутрішніх, так зовнішніх чинників.

На парламентських виборах 1993 р. у Польщі до влади повернулися “посткомуністичні” ліві сили, які сформували парламентсько-урядову коаліцію, що складалася з Об’єднання демократичних лівих сил (SLD) і Польської народної партії (PSL). Уряд Вальдемара Павляка (листопад 1993 – лютий 1995) головні зусилля спрямував на пришвидшене зближення Польщі зі західними структурами. У квітні 1994 р. РП подала офіційну заявку на вступ до ЄС, а також проводила тісну співпрацю з НАТО через залучення до численних програм альянсу. Водночас східній політиці Польщі бракувало стратегічної ініціативи, і вона вибудовувалася швидше як відповідь на геополітичну ситуацію в регіоні, насамперед пов’язану з політикою безпеки<sup>19</sup>.

Польській дипломатії довелося не раз констатувати брак помітних успіхів у процесі політичних та економічних реформ в Україні<sup>20</sup>, що додавало інертності українсько-польським відносинам. Висловлювались побоювання, що надто тісна співпраця з менш афільованою в євроінтеграційні та трансформаційні процеси Україною могла вплинути на швидкість набуття Польщею членства у відповідних організаціях. Сприяв такій позиції і брак чіткої геостратегічної визначеності зовнішньої політики нашої держави, що полягав у формуванні концепції “багатовекторності”. Основні параметри такої політики було закладено в Постанові Верховної Ради від 2 липня 1993 р. “Про головні напрями зовнішньої політики України”. У документі визначено основні групи національних інтересів, головні засади, напрями та пріоритети зовнішньої політики. Зокрема зазначалося: “У зв’язку

<sup>17</sup> Глібов В. Українсько-польські відносини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / В. Глібов, О. Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 17.

<sup>18</sup> Стоцький С. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України / С. Стоцький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3(12). – С. 153–154.

<sup>19</sup> Стрільчук Л. Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства... – С. 146.

<sup>20</sup> Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Senatu Rzeczypospolitej Polskiej na temat głównych elementów Polskiej Polityki Wschodniej (Warszawa, 17 lutego 1994 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1994. – Nr 1. – S. 46.

з особливостями історичного розвитку і специфікою геополітичного і гео економічного положення України домінантою двосторонніх відносин з прикордонними державами є українсько-російські відносини. Для України вони є стосунками особливого партнерства... Протидіючи будь-яким територіальним претензіям чи спробам втручання у свої внутрішні справи, Україна вживатиме всіх заходів для переведення стосунків з Росією в русло справжнього добросусідства, взаємоповаги і партнерства. Україна спрямовуватиме свої зовнішньополітичні зусилля на те, щоб стати надійним мостом між Росією і країнами Центрально-Східної Європи<sup>21</sup>. Водночас щодо Польщі та сусідніх держав на Заході зафіксована необхідність підтримання військово-політичної і соціально-економічної стабільності в регіоні, що випливало з національних інтересів України в галузі безпеки. Вказувалось також на прагнення розвивати рівноправні відносини з країнами ЄС та США, нарощувати рівень своєї участі в Раді Північноатлантичного співробітництва та Північноатлантичній асамблеї. Серед найбільш чітко визначених завдань зовнішньої політики України обґрунтовувалося прагнення стати повноправним членом Ради Європи та розвивати свою зовнішньополітичну активність на субрегіональних напрямках, зокрема щодо входження у структури Центральноєвропейської ініціативи й підтримки контактів із Вишеградською групою<sup>22</sup>.

Вагомим чинником послаблення українсько-польських взаємин було питання ліквідації ядерного арсеналу колишнього СРСР, який перебував на території України. Зволікання українського керівництва з вирішенням цієї проблеми обернулося тимчасовою міжнародною ізоляцією. У цьому контексті Польща, як союзник Заходу, прагнула розвивати стратегічні відносини з Україною лише після набуття нею без'ядерного статусу, здійснюючи тим самим додатковий політичний тиск на нашу державу. Водночас підписання 14 січня 1994 р. президентами України, Росії і США в Москві Меморандуму про виведення з території України ядерних боєголовок у короткотерміновій перспективі не вплинуло на стриманість у відносинах української і польської сторін. Уряд В. Павляка продовжував шукати формулу наповнення східної політики через порозуміння з РФ, відсуваючи взаємини з Україною і Білоруссю на другий план<sup>23</sup>. Як удар, спрямований проти національних інтересів та несумісний з утвердженням стратегічних відносин між державами, сприйнято Україною підписання в 1993 р. польсько-російської угоди про будівництво газопроводу через Білорусь і Польщу в обхід території України.

Суттєво впливала на українсько-польські відносини й позиція РФ. Польща висловлювалася за рівноправну двосторонню співпрацю з Росією і, незважаючи на політичні непорозуміння, торгово-економічне співробітництво динамічно розвивалося. Однак попри численні консультації та спроби порозуміння Варшава й Москва так і не дійшли компромісу в питанні розширення Північноатлантичного альянсу. Крім цього,

<sup>21</sup> Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 "Про основні напрями зовнішньої політики України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

<sup>22</sup> Там само.

<sup>23</sup> *Стрільчук Л.* Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства... – С. 147.

польське керівництво занепокоїли опубліковані фрагменти нової російської воєнної доктрини й неоліберальні вияви в зовнішній політиці, наприклад, тези щодо “особливих інтересів” на пострадянському просторі, зокрема і щодо України. Ці території розглядалися як “природна зона міждержавної інтеграції Росії”, а пострадянським країнам нав’язувався альтернативний до західного євразійський об’єднавчий вектор, що вписувався у т. зв. “багатополярну модель глобалізації” як таку, що відповідала національним інтересам Росії. Примітно, що на відміну від європейських структур, до яких держави прагнуть долучитися з власної ініціативи, інтеграційні проекти на пострадянському просторі ґрунтувались на політиці тиску з боку Москви<sup>24</sup>.

Як зазначалося, підтримка незалежності та суверенності новоутворених держав була наріжним каменем польської східної політики. Побоюючись посилення впливів Росії на сусідні з Польщею країни, насамперед Україну, польська дипломатія під керівництвом міністра закордонних справ Анджея Олеховського розпочала активну діяльність у напрямі розвитку українсько-польських відносин. Візія цих взаємин будувалася на баченні Києва, на взамін Москви, як основного партнера Варшави на Сході<sup>25</sup>. Пожвавлення українсько-польських відносин проходило на тлі російсько-білоруського зближення.

З 1994 р. відбувається потепління у двосторонньому діалозі, зокрема і в питаннях безпеки. Позиція Варшави щодо активізації відносин була пов’язана зі зменшенням критики з боку західних країн щодо України та її прогресом у відносинах із НАТО. Відбувалося напрацювання важливих двосторонніх документів. У березні 1994 р. підписано Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства<sup>26</sup>. У документі вперше заявлено про стратегічний вимір двосторонніх відносин і зроблено особливий акцент на прагненнях обох країн сприяти зміцненню безпеки в Центральній-Східній Європі та стабілізації політичної ситуації в регіоні. Тоді ж підписано Угоду між Урядом України й Урядом РП про збереження місць пам’яті і поховання жертв війни та політичних репресій<sup>27</sup>. Так на офіційному рівні був започаткований діалог щодо нівелювання наслідків минулих конфліктів, які розпалювали міжнародний антагонізм.

Підтримуючи Україну на шляху трансформації, польські політичні еліти прагнули допомогти їй у поглибленні відносин із західними структурами як у межах загальноєвропейської інтеграції, так і з долученням до регіональної співпраці.

<sup>24</sup> Троян С. Україна у контексті російської візії інтеграції / С. Троян // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвський]. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3: Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2009. – С. 64.

<sup>25</sup> Czachor R. Miejsce Federacji Rosyjskiej w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia / Rafał Czachor // Wrocławski Przegląd Międzynarodowy. – 2011. – № 2. – S. 116.

<sup>26</sup> Декларація Міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про принципи формування українсько-польського партнерства від 21.03.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616\\_072](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_072) (18.06.15).

<sup>27</sup> Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам’яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21.03.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616\\_014](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014) (18.06.15).

Польща активно сприяла бажанню України приєднатися до регіональної організації Центральноєвропейської ініціативи, а також розпочати конкретну співпрацю із субрегіональним формуванням – Вишеградською групою. За підтримки польського уряду в червні 1994 р. Україна підписала Угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, а згодом, у вересні 1995 р., стала членом Ради Європи.

Активізації зазнала військово-політична співпраця Польщі й України. Із приходом до влади в Україні у 1994 р. Леоніда Кучми вдалося покращити відносини з Росією, що дозволило розпочати двосторонній діалог, а згодом перейти до конкретних військових завдань у взаємодії з НАТО. Україна першою з країн СНД у лютому 1994 р. приєдналася до програми НАТО “Партнерство заради миру”. Реалізуючи завдання гарантування спільної безпеки й оборони, польські й українські військові з’єднання були задіяні в навчаннях НАТО “Міст співпраці–1994”, що відбулися в Польщі<sup>28</sup>. Водночас заяву України про відсутність намірів протистояти розширенню НАТО на Схід, на відміну від Росії, позитивно сприйняла польська дипломатія. Так у ставленні до просування альянсу на Схід, що було одним із стратегічних завдань зовнішньої політики РП, позиції сусідніх держав поступово зближувалися.

Посилення двостороннього діалогу в українсько-польських відносинах, що намітилося в 1994–1995 рр., активізувалось у 1996 р., коли відбулося чимало важливих зустрічей на найвищому рівні та було підписано низку міждержавних документів, які поступово вивели взаємини України і Польщі в категорію стратегічного партнерства.

Отже, на початковому етапі, в 1990–1995 рр., українсько-польські відносини можна схарактеризувати як час формування нормативної та інституційної бази відносин, визначення напрямів і можливостей для співпраці. Незважаючи на брак чіткої стратегічної ініціативи щодо України, що було притаманно східній політиці Польщі в окремі періоди, країнам вдалося закласти важливі основи розвитку добросусідської співпраці. У середині 90-х років ХХ ст. українсько-польські дипломатичні та політичні відносини починають трансформуватися у відносини стратегічного партнерства.

**Росія.** Важливе значення для РП мала побудова партнерських стосунків із Росією. Після закінчення “холодної війни” на фоні глибокої трансформації геополітичної ситуації в Європі у польсько-російських відносинах розпочалися процеси системних перемін. Керівництво РФ неодноразово наголошувало на великій значимості для власних національних інтересів всієї Центрально-Східної Європи та Польщі зокрема, яка була одним із головних міжнародних гравців у цьому регіоні. Водночас, як уже відзначено, польське керівництво розглядало налагодження стабільних, рівноправних і добросусідських відносин з Україною, Росією та Білоруссю в контексті практичного втілення заходів щодо євроатлантичної інтеграції. Відтак традиційно складні та не прогнозовані відносини з РФ набували для Польщі стратегічного значення.

У 1991–1992 рр. польські політичні кола побоювалися, що офіційна Москва знову вдаватиметься до дій для втягнення РП у свою орбіту впливу. Активізація

<sup>28</sup> Чорна Н. Польсько-українські відносини в контексті інтеграції Польщі до НАТО та ЄС / Н. Чорна // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2: Серія: Історія, міжнародні відносини. – С. 151.

прозахідних настроїв у Польщі значною мірою зумовлювалася традиційним прагненням влади дистанціюватися від Росії. Керівництво держави, яке в основному представляло собою вихідців з опозиційної “Солідарності”, традиційно бачило у РФ країну з непередбачуваним політичним розвитком та міцними імперськими традиціями, здатну дестабілізувати ситуацію в регіоні. Вони виступали за обережний й обмежений діалог із Москвою. Тому зовнішньополітичному відомству залежало зафіксувати такий стан речей, який би засвідчував, що Польща вже за жодних обставин не перебуватиме у сфері російських інтересів<sup>29</sup>. І лише після цього можна було вибудовувати більш активну зовнішню стратегію. У цьому контексті євроатлантична інтеграція була одним з елементів безпекової політики. Примітно, що сама РФ на початкових етапах свого існування не мала виробленої чіткої стратегії щодо країн Центрально-Східної Європи. Російське зовнішньополітичне відомство не мало спеціалістів, достатньо обізнаних у польських справах, оскільки все, що відбувалося до цього по лінії СРСР–Польща, ґрунтувалося на міжпартійних контактах і передавалося партійними каналами<sup>30</sup>. Крім цього, у відносинах РП і РФ існувало чимало проблем, які залишилися у спадок від Радянського Союзу та були наслідком належності Польщі до Східного блоку. Зокрема це стосувалося присутності Північної групи військ колишнього СРСР на території РП<sup>31</sup>.

Двосторонні відносини Польщі й Росії були встановлені ще до розпаду СРСР. У межах концепції “двох шляхів” під час візиту К. Скубішевського до Москви 10 жовтня 1990 р. було підписано Декларацію про дружню і добросусідську співпрацю<sup>32</sup>. Погоджено продовжити роботу над формуванням нормативно-правової бази двосторонніх відносин у політичній та економічній сферах. Проте треба зазначити, що до кінця 1991 р. головним партнером Польщі на Сході залишався Радянський Союз, а не Росія.

РП визнала РФ як самостійну державу в кінці грудня 1991 р.<sup>33</sup>, а з початку 1992 р. розпочалася робота з підготовки міжнародно-правових угод із Росією відповідно до нової геополітичної ситуації. Польща у двосторонніх відносинах із РФ намагалася насамперед одержати статус партнера, суверенні інтереси якого Москва повинна поважати. Наслідком зусиль польської дипломатії стало укладання під час офіційного візиту Президента РП Л. Валенси до російської столиці 22 травня

<sup>29</sup> *Onyszkiewicz J.* Polska polityka wschodnia... – S. 68.

<sup>30</sup> *Ibidem.*

<sup>31</sup> *Земба Р.* Отношения Польши с Российской Федерацией / Рышард Земба // Российско-польские отношения в зеркале геополитических концепций: Избранные статьи польских экспертов / [под ред. С. Беленя, А. Скшипика, Д. Карнаухова, О. Петровской; пер. с пол. Л. Бондарь, М. Корзо]. – Москва, 2015. – С. 90.

<sup>32</sup> Декларacja o przyjaźni i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republika Radziecką – Moskwa, 16 października 1990 r. // Zbiór Dokumentów. – 1990. – № 4. – S. 20–24.

<sup>33</sup> Uchwała 170/91 Rady Ministrów. W sprawie uznania przez RP Republiki Armenii, Republiki Azerbejdżanu, Republiki Białoruś, Federacji Rosyjskiej, Republiki Kazachstanu, Republiki Kyrgystanu, Republiki Mołdawii, Republiki Tadżykistanu i Republiki Uzbekistanu // Zbiór Dokumentów. – 1992. – Nr 2. – S. 15–17.



1992 р. Договору “Про дружню та добросусідську співпрацю”<sup>34</sup>. Угода містила висловлені офіційні наміри сторін вибудувати відносини на засадах довіри, дружби та рівноправного партнерства, з повагою до суверенітету та непорушності кордонів, територіальної цілісності, а також зобов’язаннями не втручатися у внутрішні справи країн. Проте протилежні зовнішньополітичні цілі й інтереси (різні плани Польщі та Росії щодо регіонального простору спільного сусідства (особливо України і Білорусі), названих Росією “близьким закордонням”, неоімперські тенденції в російській зовнішній політиці, що виявлялися щодо Польщі у спробах обмеження суверенних рішень її органів влади (наприклад, вступ до НАТО, різниця в інтерпретації історії)) засвідчили, що на практиці важко було б назвати ці стосунки такими, що відповідають принципам і духу угоди<sup>35</sup>. Тодішній міністр закордонних справ РП К. Скубішевський відзначав: “Час від часу в Москві давав про себе знати підхід, згідно з яким держави, на зразок Польщі, не могли бути визнані повноцінними партнерами Росії. Такий підхід був спричинений російським імперіалізмом і тяжіє над нашими відносинами”<sup>36</sup>.

Водночас у спільній декларації сторін за наслідками візиту польського президента засуджувалась антигуманна сутність комуністичного режиму, який наніс непоправної шкоди народам Росії і Польщі. Іншим позитивним наслідком для РП був підписаний договір про виведення військ РФ із території Польщі, яке тривало весь 1992 р. й остаточно закінчилося восени 1993 р.

Загалом у 1992–1993 рр. президенти РФ Б. Єльцин і РП Л. Валенса та дипломатичні служби обох країн намагалися продовжити напрацьований у попередній період стиль відносин. Наголошувалася спільна зацікавленість Польщі та Росії у проведенні глибоких політичних й економічних реформ. Водночас ставало все зрозуміліше, що стратегічні інтереси держав не збігаються. Вперше це виявилось після підписання Президентом РП 2 листопада 1992 р. документа про принципи польської політики безпеки, в якому декларувався вступ до Північноатлантичного альянсу. Йшлося про остаточне відкинення польськими політиками концепції “військової нейтральності” та виходу країни з ніші “сірої”, або “буферної”, зони безпеки, в якій Польща опинилася з іншими державами Центрально-Східної Європи після припинення дії угоди Варшавського договору та краху Східного блоку<sup>37</sup>.

Вступ до НАТО і ЄС польська сторона розглядала також як можливість позбутися впливів та загроз із боку Росії, а також гарантії проведення більш незалежної східної політики щодо сусідів, які становили для неї геостратегічний інтерес. Відповідно курс

<sup>34</sup> Договор между Российской Федерацией и Республикой Польша о дружественном и добрососедском сотрудничестве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.lawru.info/base28/part3/d28ru3320.htm> (22.06.2015).

<sup>35</sup> *Cesarz Z. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku / Zbigniew Cesarz // Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty / [pod red. Andrzeja Antoszewskiego, Antoniny Kolodii i Krzysztofa Kowalczyka]. – Wrocław, 2010. – S. 351.*

<sup>36</sup> Цит. за кн.: *Бухарин Н.* Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений: 90-е годы XX века – первое десятилетие XXI века / Н. Бухарин. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013. – С. 15.

<sup>37</sup> *Cesarz Z. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku. – S. 347.*

Варшави на інтеграцію в західні інституції від початку неоднозначно сприймали у РФ, яка позиціонувала себе як важливий “незалежний політичний центр прийняття рішень”, національні інтереси якого розповсюджувались зокрема й на колишні країни соціалістичного табору. Розбіжності між Польщею та Росією підсилювала відмінна цивілізаційна належність (історична, культурна, релігійна). Тому відверте прагнення поляків до поєднання із західною цивілізацією спричиняло в Росії, навіть у політиків із проєвропейською орієнтацією, брак розуміння чи навіть роздратування<sup>38</sup>. Вказані проблеми визначили характер двосторонніх відносин і в наступні роки.

Російська дипломатія виступала за збереження наявної архітектури відносин на теренах Центрально-Східної Європи, сформувавши суть своєї політики в тому, щоб держави регіону не перебували під впливом ні НАТО, ні Росії. МЗС РФ, намагаючись заблокувати поступ колишніх країн Варшавського договору в НАТО, розповсюдило заяву про те, що співпраця Росії з Північноатлантичним альянсом набагато вагоміша для європейської безпеки, ніж приєднання нових членів. Погрози також стосувалися можливості заморожування співпраці поміж РФ і НАТО, бо розширення останнього розглядалося однозначно антиросійським актом<sup>39</sup>. Так країнам Центрально-Східної Європи відводилася роль т. зв. “сірої” зони між Сходом і Заходом<sup>40</sup>. Проте, якщо прагнення Польщі до вступу в НАТО визначалося як таке, що категорично суперечить російським національним інтересам та загрожує державній цілісності й незалежності, то претензії проти її інтеграції в ЄС були менш категоричними<sup>41</sup>. Зрештою, програму інтеграції польські еліти реалізовували надзвичайно послідовно, незважаючи на зміну урядів та протести російської дипломатії. Це вдалося зробити в ситуації послаблення російських структур влади, яка в силу внутрішньополітичних протиріч та економічних негараздів на той момент не могла ефективно блокувати цей процес<sup>42</sup>.

Прикладом може слугувати факт, що під час візиту Б. Єльцина до Варшави в серпні 1993 р., під впливом переговорів із Л. Валенсою він визнав право Польщі самій вирішувати питання приєднання до НАТО, що означало, що Росія не заперечує щодо розширення альянсу на Схід. Однак згодом МЗС РФ, по суті, спростувало заяву власного президента, зазначивши, що йшлося про позитивне сприйняття інтеграції Польщі зі Заходом і не стосувалося військових союзів, час існування яких уже минув<sup>43</sup>. Зрештою, незалежна політика Польщі призвела до похолодання у відносинах двох держав. Російська сторона у відповідь на пропозицію партнерства, без огляду на ситуацію довкола вступу РП у НАТО, виступила за надання обопільних гарантій безпеки останній від Заходу та Росії, за її відмову

<sup>38</sup> *Fedorowicz K.* Stosunki polsko-rosyjskie w polskiej polityce wschodniej (1991–2001) – S. 39.

<sup>39</sup> *Ibidem.* – S. 42.

<sup>40</sup> *Бухарин Н.* Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 15.

<sup>41</sup> *Чорна Н.* Трансформація польсько-російських відносин у світлі реалізації Польщею стратегії інтеграції до Європейського Союзу / Н. Чорна // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 4: Серія: Історія, міжнародні відносини. – С. 85.

<sup>42</sup> *Cesarz Z.* Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku. – S. 347.

<sup>43</sup> *Бухарин Н.* Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 19.

від приєднання до альянсу. Звісно, така позиція категорично не влаштувала польське керівництво.

Загалом загострення конфлікту стратегічних інтересів обох країн збіглося з кризою на рубежі 1993–1994 рр. східної політики ПР. Після приходу вкінці 1993 р. польських лівих до влади, вони спробували розвинути добросусідські відносини з Росією. Висловлювалися погляди щодо різних рівнів реалізації національних інтересів у співпраці зі східними партнерами. У березні–квітні 1994 р. прем'єр В. Павляк та голова Сейму Юзеф Олекси відвідали з робочими візитами Москву. Однак позиція в цьому питанні керівництва РФ була жорсткою, і, не маючи серйозних партнерів серед політичних партій Росії, зупинити процес охолодження міждержавних стосунків ліві не змогли. У той же час польські політики, боячись звинувачень у русофільстві, активно намагалися демонструвати польському суспільству відсутність сталих зв'язків із Москвою та прихильність до Заходу<sup>44</sup>.

Однією з причин польсько-російського непорозуміння на політичному рівні був значною мірою негативний історичний досвід двох народів і принципово різна ідеологічна інтерпретація історії. Погіршували відносини Варшави та Москви й різні підходи до взаємин з Україною. Польща однією з перших визнала незалежність України і стосунки обох держав продовжували розвиватися. У 1993 р. радник Бориса Єльцина з політичних питань Сергій Станкевич перестеріг польську владу від тісної політичної та економічної співпраці з Україною, назвавши її сферою пріоритетного впливу Росії. Водночас РФ прагнула довести українській стороні, що Польща не позиціонує Україну серед своїх основних стратегічних інтересів<sup>45</sup>.

Проте погіршення політичних відносин не вело до автоматичного згортання економічної співпраці. Польсько-російські стосунки насамперед реалізовувалися в торгово-економічній сфері. Обширні економічні зв'язки, які свого часу склалися між Польщею та Радянським Союзом, продовжували динамічно розвиватися за нових умов<sup>46</sup>. Чи не найважливішим напрямом реалізації економічних відносин сторін було співробітництво в енергетичній галузі. Польща, яка була потужним споживачем російських енергоносіїв та одночасно важливим їх транзитером до країн Західної Європи, поставила перед собою завдання використати географічне розташування для отримання не лише короткотермінових, але й довготермінових економічних та політичних дивідендів. Зокрема про це можна говорити в контексті підписання в 1993 р. договору між РП і РФ про будівництво польської ділянки газопроводу Ямал–Європа, яке польський прем'єр Ганна Сухоцька через важливість для своєї країни оголосила “контрактом століття”. Водночас в Україні, яка до цього проводила 100 % транзиту російського газу в Європу, сприйняли цю звістку, як зраду з боку поляків стратегічного партнерства й антиукраїнський акт<sup>47</sup>.

<sup>44</sup> Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща / І. Яковлева // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / [кер. авт. кол. С. Ківалов; відп. за вип. Л. Кормич]. – Одеса: “Фенікс”, 2009. – С. 315.

<sup>45</sup> Бухарин Н. Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 20.

<sup>46</sup> Чорна Н. Трансформація польсько-російських відносин... – С. 84.

<sup>47</sup> Бухарин Н. Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 20.

Однією з центральних вимог, на виконанні яких наполягала Росія, була також реалізація особливої стратегії відносин між ЄС та Калінінградською обл. РФ. Російське керівництво намагалося не допустити будь-яких негативних наслідків, до яких могло призвести перетворення найбільш західної області федерації у відособлений від решти території анклав<sup>48</sup>.

Потягом 1994–1995 рр. напруженість у відносинах Польщі та Росії продовжувала спостерігатись. Основні зовнішньополітичні ініціативи польської дипломатії щодо РФ співвідносились із політикою щодо НАТО, ЄС, США. Росія також продовжила намагання блокувати курс Варшави до НАТО, вважаючи це загрозою національним інтересам. Це позначилося і на відносинах керівництва обох держав. Зокрема у відповідь на те, що Б. Єльцин не приїхав у серпні 1994 р. на відзначення 50-річчя Варшавського повстання та в січні 1995 р. на святкування звільнення радянською армією німецького концтабору Аушвіц в Освенцімі, Л. Валенса у травні 1995 р. не взяв участі у святкуванні в Москві 50-річчя перемоги у Другій світовій війні<sup>49</sup>. І лише після приходу до влади в 1995 р. Президента Александра Квасневського польсько-російська міжнародна співпраця одержала новий поштовх.

Отже, РП була зацікавлена в розвитку рівноправного й різностороннього політичного та торгово-економічного співробітництва з РФ. Договірні-правова й інституційна база польсько-російських відносин, а також особливості міждержавних контактів на найвищому та урядовому рівнях засвідчили неабиякий потенціал двосторонніх взаємин, насамперед економічних. Водночас відмінності в підходах до проблеми політики безпеки щодо країн Центрально-Східної Європи, в основі яких лежали глибинні цивілізаційні й геостратегічні протиріччя, поступово призвели до значного охолодження у відносинах Польщі та Росії.

**Білорусь.** Аналізуючи розвиток польсько-білоруських взаємин, треба зазначити, що Республіка Білорусь відігравала для Польщі значно меншу геополітичну роль порівняно з Україною та Росією<sup>50</sup>. Уже перші зовнішньополітичні контакти засвідчили складність у налагодженні двосторонньої взаємодії. Опозиційні сили у БРСР, представлені Білоруським народним фронтом “Відродження”, не відзначалися монолітністю і консолідованою протидією комуністичному режиму. Натомість владні еліти були тісно пов’язані зі союзним керівництвом. Не менш важливим був й той факт, що як провладні, так і частина опозиційних сил не бачили перспективи зближення з Польщею, вважаючи, що це нестиме загрозу колонізації населення на заході країни. Водночас процесу налагодження добросусідських взаємин перешкоджало функціонування в суспільній свідомості обох народів цілого комплексу історичних міфів і стереотипів. Для білоруської сторони неприйнятною також була поширена в польському суспільстві думка про відсутність власних історичних

<sup>48</sup> Чорна Н. Трансформація польсько-російських відносин... – С. 85.

<sup>49</sup> Czachor R. Miejsce Federacji Rosyjskiej w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia / Rafał Czachor // Wrocławski Przegląd Międzynarodowy. – 2011. – Nr 2. – S. 116; Бухарин Н. Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 26.

<sup>50</sup> Czachor R. Miejsce Republiki Białoruś w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia / R. Czachor // Wrocławski Przegląd Międzynarodowy. – 2011. – Nr 2. – S. 133.

державних традицій, коли державотворча спадщина Великого князівства Литовського приписувалася лише Литві<sup>51</sup>.

Складність у налагодженні відносин Польщі й Білорусі виявилася ще під час офіційного візиту очільника МЗС РП К. Скубішевського в кінці 1990 р. до СРСР. Програма перебування передбачала зустрічі, крім керівництва Радянського Союзу, також із представниками Росії, України та Білорусі. Зустріч польського міністра в Мінську закінчилася до певної міри дипломатичним непорозумінням, оскільки не було підписано Декларації “Про принципи та основні напрямки розвитку польсько-білоруських відносин” (аналогічні документи до цього підписано з РФСР та УРСР). Білоруська сторона прагнула зафіксувати в Декларації юридичне врегулювання питання щодо польсько-білоруського кордону й етнічної належності земель Білостоцького воєводства РП, що було неприйнятним для поляків<sup>52</sup>. Серед причин невдалих переговорів дослідники також відзначають значний вплив офіційної Москви на політичний та економічний розвиток Білорусі, що не сприяло зближенню позицій польської й білоруської сторін<sup>53</sup>. Зважаючи на вказані обставини та низку інших чинників, практично до кінця 1991 р. польсько-білоруські відносини суттєвих змін не зазнали. Так, політика “двох шляхів” щодо Білорусі виявилася на практиці неефективною<sup>54</sup>.

Позитивні зміни в польсько-білоруських взаєминах намітилися відразу після серпневого путчу в Москві. Білоруська влада обережно визнала можливість майбутньої інтеграції до європейських структур. Водночас у Польщі констатували потребу підтримки демократичних прагнень Білорусі на шляху до Європи. Ще більш розширилися можливості двосторонньої взаємодії після проголошення 25 серпня 1991 р. незалежності Республіки Білорусь, коли країна одержала можливість проводити самостійну зовнішню політику. Водночас для польського уряду в контексті перспектив майбутніх відносин із сусідами важливою була незворотність вибраного, зокрема Білоруссю, шляху. Так, в ухвалі Сейму РП від 31 серпня 1991 р. висловлювалася надія, що РБ й надалі проводитиме демократичні перетворення, які сприятимуть розвитку добросусідства та міжнародної співпраці обох держав<sup>55</sup>. У жовтні у Варшаві також відбулося підписання Декларації про добросусідство, взаєморозуміння та співробітництво.

РП визнала незалежність Республіки Білорусь 27 грудня 1991 р.<sup>56</sup>. Польсько-білоруські відносини одержали новий поштовх, бо зусилля польського керівництва,

<sup>51</sup> *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.02 / Бориняк Олег Константинович. – Львів, 2011. – С. 37.

<sup>52</sup> *Czachor R.* Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011: studium politologiczne / Rafał Czachor. – Polkawice, 2011. – S. 69.

<sup>53</sup> *Burant S.* Polska polityka wschodnia – granice możliwości / Stefan Burant // Polska w Europie. – 1996. – Т. 22. – S. 87–88.

<sup>54</sup> *Dębski S.* Stosunki polsko-białoruskie – stan obecne i perspektywy / Sławomir Dębski // Polska i Białoruś / [pod red. A. Ebercharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa, 2003. – S. 12.

<sup>55</sup> Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 1991 r. w sprawie ogłoszenia niepodległości Białorusi // Monitor Polski. – 1991. – Poz. 26.

<sup>56</sup> Uchwała 170/91 Rady Ministrów. W sprawie uznania przez RP Republiki Armenii, Republiki

спрямовані на налагодження зовнішньополітичних взаємин, підтримала білоруська сторона, що характеризувалося як розширення політичних і торгово-економічних взаємин. Зокрема на першому етапі в 1992–1995 рр. відбувалася поступова розбудова нормативно-правової бази двосторонніх відносин та інтенсифікація контактів на міжурядовому рівні. Цей період доцільно означити як час активної взаємодії й обміну думками щодо майбутнього двосторонніх відносин, про що свідчать низка зустрічей на найвищому рівні та міжпарламентська діяльність РП і РБ<sup>57</sup>.

Після встановлення дипломатичних відносин із Польщею в березні 1992 р. Білорусь стала третьою країною колишнього СРСР (після України і Литви), з якою польський уряд уклав міждержавні договори. Низка зустрічей глав урядів РП Я. Ольшевського і РБ В. Кебіча протягом 1992 р. засвідчили значну зацікавленість сторін у співпраці країн на рівноправних засадах. Окрім цього, обговорювалися заходи, спрямовані на ослаблення політичної та економічної залежності Білорусі від Росії, зокрема надання морських портів у Гдині РБ, яка не мала власного виходу до моря, задля розширення її можливостей ведення більш незалежної зовнішньоекономічної діяльності; зміцнення енергетичної безпеки через забезпечення потреб білоруської економіки польським вугіллям тощо<sup>58</sup>.

Підтвердженням поглиблення відносин між Польщею та Білоруссю стало підписання Головою Верховної Ради РБ Станіславом Шушкевичем та Президентом РП Лехом Валенсою в червні 1992 р. Договору про добросусідство та приязну співпрацю<sup>59</sup>, який підтверджував непорушність наявного між країнами кордону й зобов'язував формувати взаємини на принципах взаємоповаги, добросусідства та партнерства. Польська дипломатія подбала також і про один зі своїх стратегічних інтересів східної політики – захист прав національної польської меншини. У цьому контексті розпочато роботу над підготовкою документів, які б регламентували функціонування національних меншин, розбудову контрольно-пропускних пунктів на кордоні та його перетин<sup>60</sup>. Після укладення договору польський президент відзначив, що підписання цього документа завершило період налагодження відносин між двома суверенними й демократичними державами та засвідчило їх прихильність демократичним традиціям. Згодом у Варшаві відкрито посольство РБ, що стало першим дипломатичним представництвом Білорусі за кордоном<sup>61</sup>.

---

Ażerbejdżanu, Republiki Białoruś, Federacji Rosyjskiej, Republiki Kazachstanu, Republiki Kirgystanu, Republiki Mołdawii, Republiki Tadżykistanu i Republiki Uzbekistanu // Zbior Dokumentów. – 1992. – Nr 2. – S. 15–17.

<sup>57</sup> *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.). – С. 50.

<sup>58</sup> *Czachor R.* Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011... – S. 71.

<sup>59</sup> Договор между Республикой Беларусь и Республикой Польша о добрососедстве и дружественном сотрудничестве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.polski.pro/index/quot\\_dogovor\\_mezhdu\\_rb\\_i\\_rp\\_o\\_dobrososedstve\\_i\\_druzheljubnom\\_sotrudnichestve/0-95](http://www.polski.pro/index/quot_dogovor_mezhdu_rb_i_rp_o_dobrososedstve_i_druzheljubnom_sotrudnichestve/0-95) (25.06.2015).

<sup>60</sup> *Jakimowicz R.* Stosunki polsko-białoruski w latach 1992–2003 (wybrane aspekty polityczne i gospodarcze) / Robert Jakimowicz // *Zeszyte Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*. – 2007. – Nr 749. – S. 23.

<sup>61</sup> *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.). – С. 55.

З іншого боку, попри інтенсифікацію двохсторонніх контактів вони не одержали якісного прориву. Відносини РП із РБ не були позбавлені проблем і непорозумінь. Виглядало, що польська сторона не повністю розуміла тодішню ситуацію в Білорусі. Найчастіше це було пов'язано з відсутністю чіткої основи для політичного діалогу, обумовленої різновекторністю білоруської зовнішньої політики та стійким прагненням білоруських еліт до зближення з Росією<sup>62</sup>. Прикладом може слугувати підписання 20 липня 1992 р. білорусько-російських міждержавних договорів. Польська сторона із занепокоєнням сприйняла поглиблення міждержавної співпраці РБ і РФ, відзначаючи зацікавлення Польщі в повній незалежності Білорусі, а також прагнення стати для неї партнером, який би поєднував її з Європою. Примітно, що білоруська влада своє геополітичне становище розглядала в якості посередника між Сходом та Заходом і щодо взаємин із Москвою ідеальне вирішення ситуації вбачала у проведенні “політики рівноваги”<sup>63</sup>. До того ж польське трактування спричинило гостру критику в Росії, яка вказувала, що як незалежна держава РБ може укласти будь-які договори на різних рівнях двосторонніх відносин.

Важливе значення у стосунках Польщі й Білорусі мав візит 28–29 червня 1993 р. до Мінська Л. Валенси. Однак загальний фон польсько-білоруської співпраці в 1993–1994 рр. давав підстави говорити про його поступове охолодження. Наприклад, міністр закордонних справ РП Анджей Олеховський, виступаючи 17 лютого 1994 р. на засіданні комісії зовнішньополітичних відносин Сенату, відзначав прагнення Польщі мати з Білоруссю добросусідські стосунки, однак акцент у розвитку цього співробітництва радив робити на економічній та культурній сферах<sup>64</sup>. Особливе занепокоєння в польського уряду спричинило приєднання РБ у грудні 1993 р. до Договору про колективну безпеку (згодом ОДКБ (Організація договору про колективну безпеку)), який Росія намагалася подавати як реальну альтернативу НАТО в регіоні.

Неабияк на польсько-білоруські відносини вплинули внутрішньополітичні зміни в обох країнах. Сформована після чергових виборів у польському Сеймі коаліція SLD і PSL наголошувала на стриманості у взаєминах із РБ. Це призвело до втрати ініціативи щодо відносин із Білоруссю та браку ідей у східній політиці Польщі загалом. У зв'язку з чим уряд В. Павляка критикували за спроби встановити особливі відносини з РФ і паралельне припинення активної закордонної політики щодо України та Білорусі<sup>65</sup>.

Іншим чинником, який погіршував розвиток польсько-білоруської співпраці, була тенденція до посилення авторитарного управління у РБ та зокрема обрання в липні 1994 р. Президентом Олександра Лукашенка – активного прихильника тісної інтеграції з Росією. Зустріч Олександра Лукашенка з новим Президентом Польщі Александром Квасневським, яка відбулася 27 березня 1996 р., була ознайомчою

<sup>62</sup> *Czachor R.* Miejsce Republiki Białoruś w polskiej polityce wschodniej... – S. 135.

<sup>63</sup> *Ejusdem.* Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011... – S. 74–75.

<sup>64</sup> *Тихомиров А.* Отношения Беларуси с соседними государствами Центральной и Восточной Европы (Польшей, Литвой, Латвией) в 1991–2001 гг. [Електронний ресурс] / А. Тихомиров. – Режим доступу: [http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1141347534&archive=1291800676&start\\_from=&ucat=20&](http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1141347534&archive=1291800676&start_from=&ucat=20&) (22.06.2015).

<sup>65</sup> *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.). – С. 55.

і не принесла особливих зрушень у розвиток двостороннього співробітництва. Зрештою, якість цих відносин остаточно погіршилася після проведення в Білорусі в листопаді 1996 р. референдуму із внесення змін до Конституції, які значно розширювали повноваження президента<sup>66</sup>.

Так, упродовж першої половини 90-х років ХХ ст. було закладено основу міждержавних взаємин двох країн: започатковано дипломатичне співробітництво, відбувалися періодичні візити вищих посадових осіб із метою узгодження та розвитку політичних, економічних і міжнародних відносин. Однак загалом взаємини з РБ не були пріоритетними в концепції східної політики Польщі й не в останню чергу через виразну проросійську орієнтацію значної частини білоруських еліт.

Підсумовуючи, зазначимо, що, розпочавши в кінці 80-х років ХХ ст. демократичні перетворення, які відбувалися в контексті загальних геополітичних змін в Центрально-Східній Європі, польській політичній еліті вдалося досягнути консенсусу щодо основних пріоритетів внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку країни. У закордонній діяльності головним завданням стало набуття повноправного членства в євроатлантичних структурах. Водночас польська політична думка, подолавши непростий еволюційний шлях, також вийшла на рівень позитивного сприйняття і підтримки нових незалежних держав на Сході, що виникли внаслідок розпаду СРСР. У результаті Польщі вдалося налагодити й розвинути повноцінні партнерські відносини зі сусідами на демократичних і правових засадах, при тому, що їх становлення відбувалося під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх чинників. Зокрема значний тиск на міждержавний діалог створював негативний багаж історичного минулого.

Формуючи зовнішньополітичну стратегію на Сході, польська дипломатія насамперед прагнула гарантувати безпеку своєї держави, яку вона бачила в успішній економічній та політичній трансформації таких країн, як Україна, Білорусь та Росія. Стратегічний інтерес РП у цьому регіоні передбачав підтримку й утвердження цілковитого суверенітету колишніх радянських республік та формуванні своєрідного поясу безпеки з таких країн, як Україна і Білорусь, що мали відділяти Польщу від РФ з її міцними імперськими традиціями та здатністю дестабілізувати ситуацію в регіоні.

Одним із важливих чинників східної політики були українсько-польські відносини, які послідовно охоплювали практично всі площини двосторонньої взаємодії держав. Починаючи з 90-х років ХХ ст., українсько-польські стосунки починають активно розвиватися в політичній, економічній та безпековій сфері. Разом із тим певне похолодання у відносинах сусідніх країн в окремі періоди спричинила криза ідей і підходів у вибудовуванні східної політики польським урядом, однак не останню роль у цьому відіграла також різновекторність зовнішньополітичної стратегії України.

У конструюванні концепції стратегічних відносин між двома країнами вагомим значення мала активна участь України у створенні архітектури європейської безпеки, зокрема відмова від ядерного арсеналу та позитивний погляд на питання розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. Зі середини 1990-х років Польща починає позиціонувати двосторонні взаємини в контексті їх протизваги

<sup>66</sup> Тихомиров А. Отношения Беларуси с соседними государствами [Електронний ресурс].



політичному тиску Москви. Вона активно підтримує українські ініціативи зі вступу до європейських та регіональних інституцій.

Із певністю можна говорити, що поряд з Україною максимум уваги в контексті східної політики РП приділяла і відносинам з РФ. Для Польщі нагальне значення мав розвиток демократичних принципів у Росії та її формування як демократичної держави, яка не загрожуватиме сусідам. Міждержавні контакти вищого керівництва засвідчили прагнення обох країн розвивати взаємовигідну співпрацю. Проте критичні протиріччя у сфері політики безпеки щодо регіону Центрально-Східної Європи не дозволили вивести двосторонній діалог на рівень стратегічного партнерства. Польщу неабияк непокоїли неоімперські вияви в зовнішній політиці Росії та її прагнення домінувати на всьому пострадянському просторі. Заразом Москва послідовно прагнула заблокувати зближення Польщі з Північноатлантичним альянсом. Такі дії офіційна Варшава розглядала як серйозну загрозу національним інтересам.

Водночас попри суперечності в політичній площині динамічно розвивалася торгово-економічна співпраця обох країн. Варто також говорити і про продовження політичного діалогу, але радше в контексті обміну думками, що не міг розглядатися як формування спільної позиції чи координація спільної зовнішньої політики.

Відносини з Білоруссю в зовнішньополітичних концепціях польського керівництва були другорядними порівняно зі значенням Росії та України. В інтересах РП було успішне проведення демократичних реформ і політичне й економічне унезалежнення РБ від впливів Росії. Та попри це протягом тривалого часу Польщі не вдалося випрацювати щодо Білорусі однозначної політичної лінії. Своїм головним стратегічним партнером на Сході вона бачила насамперед Київ, тоді як Мінськ трактовано як сателіт Кремля.

До 1994 р. існував шанс встановити динамічні польсько-білоруські взаємини, проте їм бракувало чіткої концепції з польського боку та політичної стабільності у РБ. Однак в подальшому відносини цих держав характеризувала низька динаміка та брак визначних досягнень, а від 1996 р. РП критично розглядала відхід білоруської влади від демократичних стандартів і розпочала політику “критичного діалогу”.

*Ірина ГЛУШИК*

## **ЛЬВІВСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ ІСТОРИКІВ**

В останні десятиліття існування монархії Габсбургів у багатокультурному, мультиетнічному Львові панувала особлива інтелектуальна атмосфера. Суспільно-політичні зміни, які відбувались у краї з початку 1860-х років, відкрили нові можливості для місцевих наукових сил. Із закінченням “німецької ери” розпочався справжній розквіт гуманістичних студій у Львівському університеті, перлиною філософського факультету стала школа Ксаверія Ліске, в якій готували кадри польських, українських та єврейських істориків. Учні К. Ліске співпрацювали з Національним закладом ім. Осолінських, Крайовим архівом й іншими науковими інституціями, що формувалися як нові центри фахових історичних студій, творячи у Львові оригінальне історичне середовище професійних дослідників.

Вихідний пункт дослідження історичного середовища – його соціально-демографічна характеристика: визначення особового складу, аналіз статеві-вікової структури, вивчення динаміки й основних чинників розвитку, перебігу міграційних процесів<sup>1</sup>. Також важливим аспектом соціально-демографічного образу спільноти є територіальне і соціальне походження істориків, її членів. З’ясувавши питання походження, можна краще зрозуміти шляхи формування середовища – його соціальні корені, а також “географію”, встановити, чи воно виникло на місцевому ґрунті чи за рахунок інтелектуальних сил з-поза регіонального осередку локації.

Львівське історичне середовище як “спільнота умов творчої праці істориків і їх суспільного життя” від початку 1860-х – до середини 1890-х років налічувало

---

<sup>1</sup> Модель дослідження регіонального історичного середовища як спільноти дослідників минулого, яких об’єднують спільні умови праці й сам рід занять, розроблялася в польській історіографії з початку 1980-х років та опирається здебільша на теоретичні напрацювання Єжи Матерніцького. Методологічною новинкою, яку запропонував польський дослідник, став розгляд історичного середовища як соціологічної групи за професійною ознакою, що охоплює всіх представників історичного фаху: як “еліту” середовища, так істориків “другого плану”, й квантифікація різних аспектів його діяльності. Найбільшого успіху здобули дослідження з історії історіографії періоду Другої Речіпосполитої в 1986–1990 рр., але модель досліджень, яку запропонував Є. Матерніцький, використовується до сьогодні, про що свідчить нещодавня поява праці учениці професора – Йоанни Пісулінської, присвяченої львівському історичному середовищу в міжвоєнний період, а також краківського дослідника Альфреда Точака про львівське історичне середовище у 1860–1918 рр.

понад 170 осіб<sup>2</sup>, і в ньому були представлені різні вікові групи, чи “покоління”, дослідників, що походили з трьох частин поділеної Речіпосполитої, а частково й з-поза меж польських земель<sup>3</sup>. До прикладу, якщо історик Францішек Ксаверій Ґодебський народився у Пруссії 1801 р., то “наймолодший” представник спільноти Вільгельм Рольний – у Галичині в 1872 р. Упродовж цього часу в галицькому суспільстві й на польських землях, що належали Пруссії та Російській імперії, відбувалися значні зміни: в результаті запровадження цими державами нових правових норм і змін у сфері економіки станова структура суспільства модифікувалася й врешті була зруйнована, натомість виникли нові суспільні групи з різними економічним й політичним статусами. З огляду на це важко представити певну узагальнену картину походження істориків, зокрема соціального, адже потрібно врахувати, що ситуація постійно змінювалася і при цьому була різною на різних територіях. Представлення соціального походження наштовхується також на проблему браку джерел, адже в біографічних опрацюваннях відомості про соціальну роль батьків дуже часто залишалися поза увагою авторів, що, зокрема, стосується істориків “другого плану”.

Із цією проблемою зіткнувся й польський історик Альфред Точек: у синтезі з історії львівського історичного середовища в 1860–1918 рр., яке, за його підрахунками, налічувало 329 осіб, йому вдалося встановити географічне походження 305 і соціальне – 263 із них (позитивна вибірка становить відповідно 92,7 % та 79,93 %)<sup>4</sup>. Автор за допомогою цих даних показав наче статичний погляд на середовище періоду позитивізму та неоромантизму: найбільше істориків народилося в Галичині (231, 75,1 %), зокрема Східній (177, 58 %), і легітимувалося інтелігентським походженням (125, 47,5 %). Зважаючи, однак, на те, що становлення фахового історичного середовища у Львові припадає передусім на початок 1860-х – першу половину 1890-х років і саме цей період є особливим епізодом багатокультурної співпраці, зокрема польсько-української, в середовищі, видається доцільним показати головні тенденції й зміни у соціальних й територіальних джерелах його формування в той час. Для цього варто схарактеризувати тенденції походження вікових груп, представлених у спільноті. Таких є три: історики, які народилися в

<sup>2</sup> Підрахунки зроблено на основі даних авторської “Картотеки істориків львівського історичного середовища 1860–1895 років”. За Є. Матерніцьким, це історичне середовище розуміємо як спільноту львівських істориків, які тісно співпрацювали між собою: користувались одними й тими ж архівами, бібліотеками, музеями, брали участь у роботі тих самих товариств та організацій, працювали пліч-о-пліч на університетських кафедрах і в школах і, відтак, перебували у процесі постійної взаємодії. Формальними критеріями віднесення істориків до спільноти стало їх проживання та активна творча праця у Львові як місті локації середовища не менше року та публікація в цей час не менше однієї історичної праці або розвідки. На час написання статті картотека автора містила дані про 171 історика, проте можливе її доповнення в результаті подальших досліджень (Див.: Додаток).

<sup>3</sup> Глушик І. Львівське історичне середовище в другій половині XIX століття: соціально-демографічний портрет / І. Глушик // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2015. – Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. – С. 110–111.

<sup>4</sup> Toczek A. Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918) / A. Toczek. – Kraków: W-wo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013. – S. 42, 45.

1801–1829 рр., 1830–1849 рр. і після 1850 р. Такий поділ формальний, але доволі репрезентативний, дає змогу простежити динаміку змін у формуванні її образу: особливості соціального й територіального походження старшого покоління істориків, які були радше аматорами історії і зробили лише перші кроки на шляху фахових історичних досліджень, покоління перших представників модерної історичної науки у Львові та покоління молодих adeptів Клію. Соціальне походження можна характеризувати відповідно до соціальних середовищ, з яких походили історики, а це передусім землевласницьке, середовище інтелігенції (державні та приватні службовці, працівники сфери медицини й освіти, адвокати, політики, інженери, військові, духовенство), міщанське, дрібноміщанське і селянське.

Головне джерело для з'ясування двох аспектів походження – місця народження та соціального середовища, в якому формувалися майбутні історики й ті, хто займався історією, – це біографічні словники й довідники. Щодо польських істориків (а частково й українських), то це передусім “Polski słownik biograficzny”, “Biogramy uczonych polskich”, два томи видання “Złota księga historiografii lwowskiej”. Біографічні відомості про українських істориків можна почерпнути у виданнях Інституту історії НАН України, енциклопедіях. Важко переоцінити інформаційну вартість даних, що містяться в некрологах, спогадах, щоденниках того часу. Проте, як вже зазначалося, якщо інформацію про місце народження вказували майже завжди, то дані про батьків, зокрема рід їх діяльності, часто пропускали, що значно утруднює можливість представити цілісну картину того, з яких прошарків суспільства походили ті, хто цікавився і професійно займався історичною наукою. Частково заповнити ці прогалини дозволяє вивчення архівних документів. Оскільки все частіше історики здобували фахову підготовку, то це передусім каталоги студентів Львівського університету, в яких подані відомості про місце народження та батьків (чи опікунів) студента – їхні імена та рід занять<sup>5</sup>. Каталоги містять, зокрема, інформацію про істориків наймолодшого покоління, часто маловідомих, щодо яких бракує відомостей в інших джерелах.

Найкраще опрацьовано походження першого покоління істориків, яке нараховує 33 особи. Більшість із них (21 дослідник) були вихідцями з Галичини чи Королівства Галичини і Лодомерії, до якого тоді належав також округ Буковина. Соціальне походження перших дослідників старовини найчастіше корелювалося з етнічним. Польські історики були передусім вихідцями з середовища землевласників, нащадками давніх шляхетських родів. При цьому як т. зв. магнатурії – заможних аристократичних родин, що отримали патенти імперського дворянства в 1780-х роках, – брати Казимир та Александер Стадніцькі, сини графа Антонія Стадніцького, та Маврицій Дідушицький, син австрійського шамбеляна Людвіка Дзедушицького, так і дрібних землевласників, як-от Август Бельовський чи Владислав Завадський. Спочатку вони здобували правничу освіту, однак згодом у той чи той спосіб пов'язали своє життя з історією.

Окрему групу серед них становили нащадки сполонізованих німецьких чи змішаних німецько-польських, чесько-польських родин, які народилися в Галичині або, як, наприклад, німець Кароль Вільгельм Расп, у дорослому віці тут оселилися.

<sup>5</sup> Державний архів Львівської області. – Ф. 26: Львівський університет. – Оп. 15. – Спр. 64–91, 544–583.

Їх соціальне походження доволі різноманітне й загалом відображає напрямки еміграції німецько-чеського населення в Галичину. Наприклад, польський історик Генрик Шмітт походив із дрібноміщанської родини – його батько переселився до Львова з Вюртембурга і був тут власником торгової крамниці; батько Кароля Шайнохи працював мандатарієм, а Антонія Шнайдера – австрійським офіцером.

Представники історичного фаху серед галицьких русинів були вихідцями із сіл й синами греко-католицьких священників, парохів цих сіл, чи наближеного до пароха оточення – дяк, співець хору, вчитель-катехит. Вони здобули богословську освіту й одержували священничі свячення, однак, залишаючись вірними духовному служінню, поєднували його з науковими студіями в галузі історії. Йдеться, зокрема, про такі видатні постаті на полі русинсько-українського історіописання, як Антін Добрянський, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Степан Качала, Антін Петрушевич, Йосип Делькевич, Василь Ільницький і Теодор Білоус.

Усі вони переважно походили зі східної частини Галичини й народилися в Долинському, Кам'янському, Станиславівському, Стрийському, Яворівському повітах. Лише Йосиф Делькевич – у Лежайську – містечку, яке адміністративно належало до Західної Галичини (Ланьцутський повіт). У цій місцевості в XIX ст. уже домінувало польське населення, однак історично вона належала до давніх етнічних українських земель. Сьогодні дослідники припускають, що майбутній професор церковної історії Львівського університету походив із давнього лемківського священничого роду<sup>6</sup>. За свідченням Степана Шаха, який був знавцем історії цього краю, незважаючи на те, що професор Делькевич понад 50 років безперервно прожив у Львові, він зберігав лемківський акцент у щоденному спілкуванні<sup>7</sup>.

Прикметно, що з часом щораз більше синів українських священників змінювали напрям своїх студій: кілька років вивчаючи богослов'я й готуючись до священства, вони надалі обирали світську освіту<sup>8</sup>. Таку зміну бачимо в життєвому шляху Ісидора Шараневича, якого умовно називаємо останнім представником покоління “старших істориків”: спочатку він навчався на теологічному факультеті й у духовній семінарії, проте згодом закінчив також “філософію” і став фаховим істориком, якому вдалося влаштуватися на роботу у Львівському університеті.

Понад третину істориків старшого покоління народилися й здобули освіту поза межами галицького краю, однак у певний період життя емігрували сюди для праці. Йдеться насамперед про перших фахових дослідників історичного минулого, хоча здебільшого минулого в широкому значенні цього слова, з яких почалася справжня історична наука у Львові. Осередком історичних студій тоді став університет. Важливо

<sup>6</sup> *Horbal B.* Obecność Łemków w nauce i kulturze polskiej / Bogdan Horbal // *Łemkowie* / [pod red. B. Machul-Telus]. – Warszawa, 2012. – S. 154. Точно підтвердити цю інформацію не вдалося, адже особова справа Й. Делькевича з часу його праці у Львівському університеті не містить жодних відомостей про батьків.

<sup>7</sup> *Шах С.* Львів – місто моєї молодости (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян) / Степан Шах. – Мюнхен, 1955. – Част. 1, 2. – С. 122.

<sup>8</sup> Глушик І. Фахова підготовка істориків львівського історичного середовища другої половини XIX століття / І. Глушик // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2014. – Вип. 50. – С. 42–54.

відзначити, що зміни, які відбувалися від початку 1850-х років у сфері освіти, передусім вищої, в монархії Габсбургів і, відповідно, у Львові, стали важливою передумовою розвитку історичної науки в місті й були одним із визначальних чинників творення тут фахового історичного середовища. Це співтовариство формувалося як академічне, передусім довкола т. зв. наукової еліти, зосередженої в університеті.

Переселення перших фахівців, які би спеціалізувалися в певній галузі історії, було прерогативою віденського уряду й місцевої влади. Саме вони запрошували до Львова викладачів нової генерації, які б очолили новостворені кафедри університету, зокрема гуманітарних спеціальностей. У групі “старших істориків” – шість професорів “нового” університету. Серед них переважають дослідники, що походили з крайових провінцій Австрійської держави та Пруссії: історики права Едуард Буль і Фердинанд Бішоф – із чеських земель, історик літератури Вільгельм Кергель – із Нижньої Сілезії, Густав Лінкер – з Гессену, перший фаховий історик *sensu stricto* у Львівському університеті, дослідник античного часу Готфрід Муйс – із Надренії. На сьогодні про них збереглися короткі біографічні відомості, тому важко конкретизувати їхнє соціальне походження, окрім встановлення факту, що всі вони були вихідцями з міст. Щодо польських дослідників старшого покоління, які працювали у львівській альма-матер, то це – Антоній Малецький та Зигмунт Венцлевський. Обидва народилися в польській частині Пруссії. Батько Малецького працював урядником маєтку, а Венцлевського – службовцем земського суду.

Серед істориків старшого покоління з-поза Галичини були й вихідці польських земель Пруссії та Російської імперії, які переселилися до Львова наприкінці 1850-х – у середині 1860-х років як до міста з відносною свободою й “оазису польськості”, часто побоюючись арешту за участь у національних змаганнях польського народу від початку 1830-х років чи після звільнення з-під такого арешту. Йдеться про Францішека Ксаверія Гудебського, Яна Креховецького й Едуарда Павловича, які після приїзду до Львова осіли в Національному інституті ім. Оссолінських та музеї Любомирських й доклали великих зусиль для перетворення цих інституцій на справжні осередки історичного середовища поряд із Львівським університетом. Ці дослідники походили з польських земель, які в той час належали Російській імперії, й були вихідцями зі середовища землевласників.

Друга вікова група спільноти (66 істориків, які народилися у 1830–1849 рр.) відзначалася тим, що понад третина з них, зокрема істориків першого плану, які найбільше впливали на його подальший розвиток, походила з-поза меж галицького краю. Еміграція дослідників минувшини до Львова стала особливістю періоду другої половини 1860-х – початку 1870-х років й чинником, що неабияк вплинув на формування цієї спільноти загалом. Зазначені передумови переселення – модернізація навчання у вищій школі і сприйняття польськими інтелектуалами Галичини як польського П’ємонту – справджуються й щодо цієї вікової групи й знаходять тут свій найбільший вияв.

Німецьких професорів Львівського університету в цій віковій категорії лише троє, що пов’язано із закінченням “німецької ери” університету після 1871 р., коли у його стінах було запроваджено навчання “місцевими мовами”. Професори Едвард Роберт Рьослер, Гайнріх Ріттер фон Цайсберг, Гайнріх Брунер, які оселилися і працювали тут до 1871 р., були вихідцями з різних частин Австрійської монархії

(відповідно – Оломоуц, Вельс, Відень). Їх соціальне походження знову ж таки малодосліджене. Відомо лише, що батько професора Цайсберга був власником кам'яниці (rentier)<sup>9</sup>.

Польських істориків цього часу можна назвати “генерацією 1863 року”, поколінням учасників Січневого повстання й таким, яке виховане на його історії. Безпосередньою причиною еміграції багатьох із них до Галичини стала участь у підготовці й організації подій 1863–1864 рр. у Російській імперії чи на території Пруссії, що позбавляла їх можливості кар’єрного росту або загрожувала арештом. Як вже зазначено, в Галичині вони знаходили певний острівок свободи й кращі можливості самореалізації. Часто ці два мотиви були тісно пов’язані між собою. Йдеться про 11-х істориків, які народилися в різних частинах польських земель, що належали Російській імперії: Польському королівстві (Агатон Гіллер, Юзеф Каєтан Яновський, Станіслав Шаховський, Владислав Охенковський, Вінцетній Закшевський), литовських землях (Ян Стелла-Савицький), польських Інфлянтах (Болеслав Лімановський), на території Правобережної України (Владислав Ребчинський, Ян Гжегожевський, Зигмунт Люба-Радзімінський, Францішек Равіта-Гавронський), а також 5-х дослідників минулого, що народилися на території Пруссії: у Великому Познанському князівстві (Ксаверій Ліске, Антоні Каліна, Антоні Льоркевич<sup>10</sup>), у Східній Пруссії (Войцех Кентжинський) чи в еміграції, у Франції (Броніслав Шварце).

Уродженці Російської імперії були вихідцями із середовища землевласників, нащадками давніх польських шляхетських родів. Їхні батьки, однак, часто поєднували володіння землею з виконанням урядницьких функцій чи несенням військової служби. Лише Я. Стелла-Савицький походив зі здекласованої шляхетської родини і був сином лікаря. Серед вихідців із Пруссії були представники як землевласницького середовища (Войцех Кентжинський, Ксаверій Ліске), так і селянського (Антоній Каліна, Антоній Льоркевич). Згаданий Броніслав Шварце, котрий народився в еміграції (в містечку Локріст у Бретані), був типовим представником дрібноміщанства.

Решта істориків (46 осіб) походили з Галичини, при чому понад дві третини з них – з її східної частини<sup>11</sup>. Більшість польських істориків цього покоління, які походили з галицького краю, як і їх колеги з двох інших “польських заборів”, були вихідцями і середовища землевласників. Лише нащадки роду Дідушицьких, що легітимувався 1777 р., – Ісидор та Войцех – представляли багаті й знатні аристократичні родини. Решта походили з колишньої збіднілої дрібної шляхти, що втратила значну частину своєї земельної власності й орендувала чи адмініструвала маєтки інших землевласників. У біографіях цих істориків найчастіше трапляються випадки, коли їх батьки посідали власні невеликі маєтки, але управляли також іншими

<sup>9</sup> *Lundgreen P.* Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914); perspektywy porównawcze niemieckiego i austriackiego rozwoju / Peter Lundgreen // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / [pod red. J. Maternickiego]. – Rzeszów, 2004. – Т. 1. – S. 121.

<sup>10</sup> Уродженцем Пруссії був також єврейський історик Якоб Каро.

<sup>11</sup> Враховано також дослідників родом із Північної Буковини, яка до 1849 р. входила до складу Королівства Галичини і Лодомерії.

(найчастіше сусідніми великими земельними володіннями) або, втративши свою власність, брали в оренду інші маєтності, при цьому часто виконували функції мандатаріїв. Наприклад, батько Людвіка Кубалі посідав власне землеволодіння (Луковіца Лапчинська) й управляв сусіднім маєтком, який належав його приятелю М. Маршалковичу<sup>12</sup>; батько Владислава Лозинського спочатку був орендарем та мандатарієм одного маєтку, а після подій 1846 р. став почтмейстером і виконував обов'язки мандатарія у маєтку А. Созанського в Торгановичах<sup>13</sup>. Мандатарій – державний уповноважений, якого оплачував землевласник, але відповідальний перед органами державної влади. Саме цей уряд, який замінив юрисдикцію шляхти, фактично уряд на межі землевласницького й управлінського середовищ, трапляється в родоводі тогочасних галицьких істориків найчастіше. Батьки останніх, прагнучи забезпечити дітей засобами існування, віддавали їх на навчання до гімназій та університетів, відкриваючи тим самим дорогу до освоєння нових професій. Багато спадкоємців обирали в університеті “філософію” і пов'язували життя з історією.

Вихідці з інших соціальних середовищ становлять порівняно невелику частку цього покоління. Уродженцями міст, передусім Львова, Кракова, Нового Сонча, Перемишля, Калуша, Бурштина, було лише близько третини істориків, які народилися в Галичині. Їхні батьки, пов'язані з адміністрацією (Кароль Беноні, Леопольд Гаусер, Александер Гіршберг), займалися лікарською практикою (Едвард Рітнер, Міхал Бобжинський) чи працювали вчителями в державних школах або приватними (Леонард Пентак, брати Тадеуш та Роман Піляти). З купецького стану, тобто типовим представником міщанського середовища, був лише Адам Голіховський.

Українські історики другої вікової групи знов-таки походили з невеликих сіл, розкиданих по різних повітах галицького краю, й середовища греко-католицького духовенства (Омелян Огоновський, Євгеній Згарський, Омелян Партицький, Анатоль Вахнянин, Юліан Пелеш, Юліан Целевич, Филип Свистун, Омелян Калужняцький, Олександр Барвінський<sup>14</sup>). Проте тепер вони впевненіше обирали світські професії, часто розпочинаючи навчання на світських факультетах після одного-двох років богословських студій. Яскравий приклад – Олександр Барвінський, який згадував, що після здачі іспиту зрілості батьки радили йому піти “старим промощеним шляхом”, тобто обрати духовний сан, однак він мріяв про “вчительський завід” і записався на філософський факультет Львівського університету<sup>15</sup>. Народження в сім'ї греко-католицького священика ще не означало української національної ідентичності. Багато хто, за словами Івана Франка, втрачав відчуття національності й обирав польську ідентичність. Яскравим прикладом тут може слугувати випадок історика Анатолія Левицького, який був сином греко-католицького священика,

<sup>12</sup> *Zbigniew R. Ludwik Kubala (1838–1918) / Zbigniew Romek // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / [pod red. J. Maternickiego]. – Rzeszów, 2007. – S. 159.*

<sup>13</sup> *Knot A. Łoziński Władysław (1843–1913) / Antoni Knot // Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1973. – T. 18. – S. 460.*

<sup>14</sup> Місцем народження більшості була Східна Галичина. З території Західної Галичини (с. Смерековець, Ясельський повіт) походив лише історик Церкви о. Юліан Пелеш.

<sup>15</sup> *Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський. – Нью-Йорк; Київ, 2004. – Част. 1–2. – С. 87.*



пароха с. Присівці, згодом пароха й декана в м. Золочеві Григорія Левицького, однак став типовим представником “gente Ruthenus, natione Polonus”<sup>16</sup>.

Третє покоління львівських істориків, котрі народилися після 1850 р., – найчисельніше (72 особи). За статистикою, абсолютна більшість – 64, тобто 89 % (!) із них, походили з Галичини (55 осіб – зі Східної). Отже, на відміну від попередніх, були місцевими. Це свідчить про те, що, одержавши значний поштовх ззовні, львівське історичне середовище надалі розвивалося за рахунок власних інтелектуальних сил.

Найважливіша зміна в соціальному походженні “молодих” галицьких істориків та, що останнє можна означити як міське, адже більшість із них, зокрема українських дослідників, походила з міст: Львова, Кракова, повітових міст й невеликих містечок різних частин коронного краю (надзвичайно широкий спектр назв: Бережани, Бібрка, Болехів, Бурштин, Вадовіце, Велічка, Войнилів, Гримайлів, Золочів, Зборів, Жешув, Йорданув, Калуш, Маріямпіль, Монастириська, Немирів, Перемишль, Самбір, Сендзішув, Сколе, Станиславів, Тернопіль, Товсте, Ходорів, Янів тощо).

Батьки названих представників міської спільноти походили з крайової державної чи автономічної бюрократії – корпусу численних урядників. Найвідоміші представники молодого покоління, фахові дослідники минулого були, власне, синами службовців. До прикладу, Александер Семкович – сином радника крайового суду, Фредерик Паппе – повітового комісара, Освальд Бальцер – керівника податкової служби, Людвік Фінкель – судового ад’юнкта, Владислав Абрагам – судового урядника, Віктор Чермак – повітового старости. Значною була також кількість вихідців із прошарку службовців фінансових закладів і т. зв. приватних урядників, яких у каталогах майбутніх істориків на студії в університеті позначено “privat officilist” чи “privat beamte”.

Чимало було також істориків, чиї батьки займалися такими сферами суспільної діяльності, як лікарська справа, освіта, адвокатура, політика. Медичною практикою – батьки Генрика Бігеляйзена, Броніслава Чарніка, Міхала Літинського: на вчительських посадах працювали батьки Генрика Савчинського і Сатурніна Квятковського; секретарем Львівської політехніки – батько Тадеуша Стерналя; загальновідомо, що сином видатного галицького політика й адвоката Францішека Смольки був історик Станіслав Смолька. Появилися також вихідці із сімей інженерів (Станіслав Люкас), а також працівників залізничного транспорту (Теодор Нахер).

Сучасні дослідники польського суспільства того часу, зокрема Іренеуш Ігнатович, стверджують, що саме “великий конгломерат занять і професій”, котрі виникли або значно розвинулися в XIX ст., варто визначити як тогочасну інтелігенцію<sup>17</sup>. Покоління молодих істориків львівського історичного середовища можна характеризувати саме як вихідців із середовища інтелігенції.

<sup>16</sup> *Mitkowski J. Lewicki Anatol (1841–1899) / Józef Mitkowski // Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1972. – Т. 17. – С. 224.*

<sup>17</sup> *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku / [Ireneusz Ichnatowicz, Antoni Mączak, Benedykt Zientara, Janusz Żarnowski]. – Warszawa, 1988. – С. 526.*

Порівняно з попередніми поколіннями в цій віковій групі значно більший відсоток вихідців із типово міщанських і дрібноміщанських родин (Станіслав Маєрський, Роман Мауер, Вільгельм Брухнальський, Станіслав Шнур-Пепловський, Фердинанд Бостель). Вихідців землевласницького середовища натомість мало. В основному, це представники багатих аристократичних родин, які цікавилися геральдиком і генеалогією “на полях” своїх основних професійних занять (Север Дунін-Борковський, Ян Мар’ян Дрогоївський). Фаховими істориками, які походили зі середовища землевласників, можна назвати лише Станіслава Стажинського, Казимира Юзефа Гожицького та Яна Боложа-Антоневича.

Щодо соціального походження фахових українських істориків, то надалі простежується тенденція, що це були вихідці із сімей священників, які залишалися провідною освіченою верствою українського населення (Михайло Вагилевич, Омелян Калитовський, Василь Білецький, Корнило Заклинський, Іван Матіїв, Северин Зарицький, Кирило Студинський та ін.). Втім, значну частку серед них відтепер складали представники типово селянських родин. “Хлоповичами”, чи “синами люду”, як вони згодом себе називали, були, зокрема, видатні українські історики літератури Іван Франко й Іван Белей.

Незважаючи на те, що більшість істориків походили з Галичини, у формуванні львівського історичного середовища далі простежується тенденція імпорту спеціалістів, зокрема на головні посади в університет. Так, особами, що походили з німецьких земель Австрійської імперії, Пруссії та Російської імперії, стали такі викладачі Львівського університету: Ріхард Марія Вернер, Август Заурер, Людвік Цвікліньський, Броніслав Дембінський та Михайло Грушевський.

Окремо варто зазначити, що представники вірменського та єврейського народів історичного середовища, що належали до різних поколінь, переважно походили з міст. Історики-євреї – як із галицького краю, так і ті, що переселилися й працювали тут у майбутньому, – були в основному синами рабинів (Саломон Бубер, Езекіїл Каро), рідше – вихідцями з міщанських родин.

Отже, територіально 132 (понад 77 %) істориків спільноти походило з Галичини. 9 (5,36 %) із них переселилися сюди з інших провінцій монархії Габсбургів, 14 (8,2 %) – з Пруссії, 15 (8,8 %) – з Російської імперії. Серед галичан переважали дослідники родом зі східної частини краю (78 %), 19 (14,39 %) народилися у Львові. Прикметною ознакою процесу формування середовища було те, що головні позиції тут спочатку займали дослідники з позальвівського і позагалицького територіального контексту, і лише згодом воно розвивалося за рахунок місцевих інтелектуальних сил. Динаміка зміни структури соціального походження спільноти загалом відображає тогочасні соціальні процеси в Галичині й на польських землях, що належали Пруссії та Російській імперії. Історики, котрі першими ступили на шлях фахових наукових досліджень з історії, походили із землевласницького середовища, наступні покоління все більше інкорпоровалися з середовищем інтелігенції. Українські дослідники різних поколінь, представлених у спільноті, були передовсім вихідцями із середовища греко-католицького парафіяльного духовенства.

**Список істориків львівського історичного середовища  
(1860-ті – середина 1890-х років)**

- 1 АБРАГАМ Владислав (1860–1941)
- 2 АНТОНЄВИЧ-БОЛОЖ Ян (1858–1922)
- 3 БАЛЬЦЕР Освальд (1858–1933)
- 4 БАРАНОВСЬКИЙ Болеслав Адам (1844–1916)
- 5 БАРАНОВСЬКИЙ Мечислав Титус (1851–1898)
- 6 БАРВІНСЬКИЙ Олександр (1847–1926)
- 7 БАРОНЧ Садок Вінцентій Фереріуш (1814–1892)
- 8 БЕЛЕЙ Іван (1856–1921)
- 9 БЕНОНІ Кароль (1841–1904)
- 10 БЄЛЬОВСЬКИЙ Август (1806–1876)
- 11 БІГЕЛЯЙЗЕН Генрик (1855–1934)
- 12 БІЗОНЬ Францішек (1856–1921)
- 13 БІЛЕЦЬКИЙ Василь (1856–1931)
- 14 БІЛОУС Теодор (1827–1892)
- 15 БІЛЬЧЕВСЬКИЙ Юзеф (1860–1923)
- 16 БІШОФ Фердинанд (1826–1915)
- 17 БОБЖИНСЬКИЙ Міхал (1849–1935)
- 18 БОЖЕМСЬКИЙ Антоній (1866–?)
- 19 БОРКОВСЬКИЙ-ДУНІН Єжи Север (1856–1908)
- 20 БОСТЕЛЬ Фердинанд (1860–1935)
- 21 БРУННЕР Гайнріх (1840–1915)
- 22 БРУХНАЛЬСЬКИЙ Вільгельм (1859–1938)
- 23 БРЮКНЕР Алектандер (1856–1939)
- 24 БУБЕР Саломон (1827–1906)
- 25 БУЛЬ Едуард (1825–1883)
- 26 ВАГИЛЕВИЧ Іван (1811–1866)
- 27 ВАГИЛЕВИЧ Михайло (1851–1912)
- 28 ВАРМСЬКИЙ Мечислав (1855–1916)
- 29 ВАХНЯНИН Анатоль (1841–1908)
- 30 ВЕНЦЛЕВСЬКИЙ Зигмунт (1824–1887)
- 31 ВЕРНЕР Ріхард Марія (1854–1913)
- 32 ВЄЖБІЦЬКИЙ Людвік (1834–1912)
- 33 ВІДМАН Кароль (1821–1891)
- 34 ВІНЯЖ Алоїз (1868–1912)
- 35 ВІСЛОУХ Марія (1858–1905)
- 36 ВІСЛОЦЬКИЙ Владислав (1841–1900)
- 37 ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ Тадеуш (1838–1919)
- 38 ВОНСОВИЧ-ДУНІН Мечислав Север Марія (1849–1913)

- 39 ГАУСЕР Леонард (1844–1908)
- 40 ГЕК Корнелі Юліуш (1860–1911)
- 41 ГРШБЕРГ Александер (1847–1907)
- 42 ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків (1814–1888)
- 43 ГОРДИНСЬКИЙ Здзіслав (1856–1895)
- 44 ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло (1866–1934)
- 45 ГАВРОНСЬКИЙ Францішек (1845–1930)
- 46 ГЕРСТМАН Теофіл (1843–1907)
- 47 ГЖЕГОЖЕВСЬКИЙ Ян (1845–1922)
- 48 ПЛЛЕР Агатон (1831–1887)
- 49 ГЛОМБІНЬСЬКИЙ Станіслав (1862–1943)
- 50 ГОДЕБСЬКИЙ Францішек Ксаверій (1801–1869)
- 51 ГОЖИЦЬКИЙ Казимир Юзеф (1865–1912)
- 52 ГОЛХОВСЬКИЙ Норберт (Адам) (1848–1921)
- 53 ГОЛКОВСЬКИЙ Антоній (1838–?)
- 54 ГОРЧАК Броніслав (1854–1918)
- 55 ГРОМНІЦЬКИЙ Тадеуш (1851–1939)
- 56 ГУБРИНОВИЧ Броніслав (1870–1933)
- 57 ГУМПЛОВИЧ Максиміліан Ернест (1864–1897)
- 58 ГУРСЬКИЙ Казимир (1851–1910)
- 59 ДЕЛЬКЕВИЧ Йосип (1822–1912)
- 60 ДЕМБІНЬСЬКИЙ Броніслав (1858–1939)
- 61 ДЖЕВІЦЬКИЙ Юзеф (1846–?)
- 62 ДІДУШИЦЬКИЙ Войцех (1848–1909)
- 63 ДІДУШИЦЬКИЙ Ізидор (1842–1888)
- 64 ДІДУШИЦЬКИЙ Маврицій Ігнатій (1813–1877)
- 65 ДОБРЯНСЬКИЙ Антін (1810–1877)
- 66 ДРОГОЙОВСЬКИЙ Ян Мар'ян (1858–1911)
- 67 ЖРУДЛОВСЬКИЙ Фердинанд (1843–1894)
- 68 ЗАВАДСЬКИЙ Владислав (1824–1891)
- 69 ЗАКЛИНСЬКИЙ Корнило (1857–1884)
- 70 ЗАКШЕВСЬКИЙ Вінцентій (1844–1918)
- 71 ЗАЛЕНСЬКИЙ Станіслав (1843–1908)
- 72 ЗАРИЦЬКИЙ Северин (1860–1920)
- 73 ЗАУЕР Август (1855–1926)
- 74 ЗГАРСЬКИЙ Євген (1834–1892)
- 75 ЗППЕР Альберт (1855–1936)
- 76 ЛЬНИЦЬКИЙ Василь (1823–1895)
- 77 ЙОУГАН Владислав Алоїз (1855–1942)
- 78 КАЛИТОВСЬКИЙ Омелян (1855–1926)
- 79 КАЛІНА Антоній (1846–1906)

- 80 КАЛІНКА Валеріан (1826–1886)
- 81 КАЛІЦЬКИЙ Берnard (1840–1884)
- 82 КАЛУЖНЯЦЬКИЙ Омелян (1845–1914)
- 83 КАНТЕЦЬКИЙ Петро Клеменс (1851–1885)
- 84 КАРО Єзекіль (Єхезкіль) (1844–1915)
- 85 КАЧАЛА Степан (1815–1888)
- 86 КВЯТКОВСЬКИЙ Сатурнін (1856–1902)
- 87 КЕНТЖИНСЬКИЙ Войцех (1838–1918)
- 88 КЕРГЕЛЬ Вільгельм (1822–1891)
- 89 КОЛАЧКОВСЬКИЙ Юліан (1837–1889)
- 90 КРЕХОВЕЦЬКИЙ Ян (1805–1885)
- 91 КРУЧКЕВИЧ Броніслав (1849–1918)
- 92 КУБАЛЯ Людвік (1838–1918)
- 93 КУЛЧКОВСЬКИЙ Адам (1843–1905)
- 94 КУНАСЄВИЧ Станіслав (1842–1879)
- 95 ЛЕВИЦЬКИЙ Анатоль (1841–1899)
- 96 ЛІМАНОВСЬКИЙ Болеслав (1835–1935)
- 97 ЛІНКЕР Густав Вільгельм (1827–1881)
- 98 ЛІСКЕ Ксаверій Францішек (1838–1891)
- 99 ЛІТИНСЬКИЙ Міхал (1861–1933)
- 100 ЛОЗИНСЬКИЙ Владислав (1843–1913)
- 101 ЛЮКАС Станіслав (1855–1882)
- 102 ЛЬОРКЕВИЧ Антоній (1849–?)
- 103 МАСРСЬКИЙ Станіслав Юзеф (1852–1926)
- 104 МАЙХРОВИЧ Францішек (1858–1928)
- 105 МАЛЕЦЬКИЙ Антоній Юзеф (1821–1913)
- 106 МАТІЇВ Іван (1859–1925)
- 107 МАУРЕР Роман (1852–1884)
- 108 МІЛЬКОВИЧ Володимир (1857–1916)
- 109 МУЙС Готфрід (1828–1898)
- 110 НАХЕР Теодор (1858–?)
- 111 НІТТМАН Кароль Ян (1863–1928)
- 112 ОГОНОВСЬКИЙ Омелян (1833–1894)
- 113 ОХЕНКОВСЬКИЙ Владислав (1840–1908)
- 114 ПАВЛОВИЧ Едуард Боніфацій (1825–1909)
- 115 ПАПЕ Фридерик (1856–1940)
- 116 ПАРАСЄВИЧ Щенсни (1854–1907)
- 117 ПАРТИЦЬКИЙ Омелян (1840–1895)
- 118 ПЕЛЕШ Юліан (1843–1896)
- 119 ПЕПЛОВСЬКИЙ-ШНУР Станіслав (1859–1900)
- 120 ПЕТРУШЕВИЧ Антін (1821–1913)

- 121 ПЄНТАК Леонард (1841–1909)
- 122 ПЛІЯТ Роман (1846–1906)
- 123 ПЛІЯТ Тадеуш (1844–1923)
- 124 ПІНІНСЬКИЙ Леон Ян (1857–1938)
- 125 ПРОХАСКА Антоній (1852–1930)
- 126 РАВЕР Кароль Францішек (1852–1907)
- 127 РАДЗІМІНСЬКИЙ-ЛЮБА Зигмунт Фелікс (1843–1928)
- 128 РАСП Кароль Вільгельм (1805–1874)
- 129 РЕБЧІНСЬКИЙ Владислав (1836–1911)
- 130 РЕЙФЕНКУГЕЛЬ Кароль (1846–1903)
- 131 РІТТНЕР Едвард (1845–1899)
- 132 РОЛЬНИЙ Вільгельм (1872–1941)
- 133 РЬОСЛЕР Едвард Роберт (1836–1874)
- 134 САВЧІНСЬКИЙ Ян Генрик (1861–1923)
- 135 СВИСТУН Пилип (1844–1916)
- 136 СЕМКОВИЧ Александер (1849–1923)
- 137 СКОБЕЛЬСЬКИЙ Петро (1849–1912)
- 138 СКРОХОВСЬКИЙ Євстахій Томаш (1843–1895)
- 139 СКРОХОВСЬКИЙ Ігнацій Мансвєт (1847–1912)
- 140 СКУРСЬКИЙ Александер (1851–1928)
- 141 СМОЛЬКА Станіслав (1854–1924)
- 142 СОКОЛОВСЬКИЙ Август (1846–1921)
- 143 СТАДНІЦЬКИЙ Александер (1806–1861)
- 144 СТАДНІЦЬКИЙ Казимир Петро (1808–1886)
- 145 СТАЖІНСЬКИЙ Станіслав (1853–1935)
- 146 СТЕБЕЛЬСЬКИЙ Петро (1857–1923)
- 147 СТЕЛЛА-САВИЦЬКИЙ Ян Константи (1831–1911)
- 148 СТЕРНАЛЬ Тадеуш (1869–1896)
- 149 СТУДИНСЬКИЙ Кирило (1868–1941)
- 150 ТАТОМИР Люціан (1830–1901)
- 151 ТРОСКОЛАНСЬКИЙ Тадеуш (1866–1926)
- 152 ФІНКЕЛЬ Людвік (1858–1930)
- 153 ФРАНКО Іван (1857–1916)
- 154 ХЛЕНДОВСЬКИЙ Казимир (1843–1920)
- 155 ХОЛОДЕЦЬКИЙ-БЯЛИНЯ Юзеф Домінік (1852–1934)
- 156 ЦАЙССБЕРГ Гайнріх (1839–1899)
- 157 ЦВІКЛІНСЬКИЙ Людвік (1853–1942)
- 158 ЦЕЛЕВИЧ Юліан (1843–1892)
- 159 ЧАРНІК Броніслав (1858–1918)
- 160 ЧЕРМАК Віктор (1863–1913)
- 161 ЧОЛОВСЬКИЙ Александер (1865–1944)

- 162 ШАЙНОХА Кароль (1818–1868)
- 163 ШАРАНЕВИЧ Ізидор (1829–1901)
- 164 ШАХОВСЬКИЙ Станіслав Кшиштоф (1838–1906)
- 165 ШВАРЦЕ Броніслав Антоній (1834–1904)
- 166 ШПРМЕР Едвард (1861–?)
- 167 ШМІТТ Генрик Леонард (1817–1883)
- 168 ШНАЙДЕР Антоній Юліан (1825–1880)
- 169 ЯНОВИЧ Александер Радван (1843–1919)
- 170 ЯНОВСЬКИЙ Юзеф Каєтан (1832–1914)
- 171 ЯНОТА Євген Арнольд (1823–1878)

УДК: 94 (438:477) / (323.1) (092) Адольф Бохенський

Оксана ЮРЧУК

## АСИМІЛЯЦІЯ УКРАЇНЦІВ ЯК ЧИННИК ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АДОЛЬФА-МАРІЇ БОХЕНСЬКОГО

Українська та польська історіографії нині мають значний досвід у з'ясуванні особливостей трактування національного у Другій Речіпосполитій як на рівні офіційних органів влади, так і польського політикуму<sup>1</sup>. Натомість зроблено значно менше спроб з обох сторін ґрунтовніше дослідити історико-політологічний доробок тогочасних польських інтелектуалів, традиційно зосереджених навколо суспільно-політичних часописів, який прийнято називати політичною публіцистикою для “вузького кола” інтелектуальних “турманів”. У польській історичній науці увагу до публіцистичного спадку А.-М. Бохенського привертають дослідження А. Косіцької-Паєвської<sup>2</sup>, М. Круля<sup>3</sup>, В. Міха<sup>4</sup>, натомість українські історики лише нещодавно зацікавилися особистістю польського інтелектуала<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków, 1989; *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław i in., 1979; *Mich W.* Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939) / W. Mich. – Lublin, 1992; *Beauvois D.* Mit “Kresów Wschodnich” czyli jak mu położyć kres / D. Beauvois // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. – Wrocław, 1994. – Т. 9. – С. 93–105; *Tomaszewski J.* Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku / J. Tomaszewski // Тамże. – Wrocław i in., 1988. – Т. 6. – С. 98–116; *Wapiński R.* Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuch II wojny światowej / R. Wapiński. – Wrocław i in., 1990; *Швагуляк М.* Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х років XX ст. і проблема історіографії / М. Швагуляк // Проблеми слов’язнознавства. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 53.

<sup>2</sup> *Kosicka-Pajewska A.* Polska między Rosją a Niemcami. Koncepcje polityczne Adolfa Bocheńskiego / A. Kosicka-Pajewska. – Poznań, 1992; *Adolf Bocheński o ustroju i racji stanu Rzeczypospolitej* / [wstęp, wybór i opracowanie A. Kosickiej-Pajewskiej]. – Warszawa, 2000.

<sup>3</sup> *Bocheński A. M.* Historia i polityka. Wybór publicystyki / [wybrał, opracował i przedmową poprzedził M. Król] / A. M. Bocheński. – Warszawa, 1989; *Król M.* Style politycznego myślenia. Wokół “Buntu Młodych” i “Polityki” / M. Król. – Paris, 1979.

<sup>4</sup> *Mich W.* Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939) / W. Mich. – Lublin, 1992.

<sup>5</sup> *Юрчук О.* Українське питання в Польщі та часопис “Бунт Млодик” / О. Юрчук // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки та знахідки: міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 2004. – Вип. 13. – С. 95–109.



Історико-політологічний доробок польського публіциста Адольфа-Марії Бохенського належить саме до таких “прихованих” за формою, проте глибоких за змістом зразків інтелектуального переосмислення історії Центрально-Східної Європи в геополітичних категоріях тогочасної дійсності<sup>6</sup>. Випереджаючи притаманне тогочасному суспільству мислення історичними категоріями, А.-М. Бохенський пропонував розглядати геополітичний аспект не лише як мірило міждержавних взаємин, а й внутрішньополітичної стабільності держави як необхідної складової державного суверенітету.

А.-М. Бохенський, наголошуючи на своїй належності до неоконсерваторів-імперіалістів, прагнув узгодити актуальні постулати польської історичної традиції з викликами польської міжнаціональної держави повоєнної доби<sup>7</sup>. Йшлося про політичну доктрину, в контексті якої політика національної толерантності та стабільності міжнаціональних відносин становила одну із засад польської національної безпеки. Адже відомо, що внаслідок офіційного входження в перші повоєнні роки до складу Польської держави українських етнічних земель – Холмщини, Підляшшя, Східної Галичини, Лемківщини, Західної Волині, Західного Полісся – польсько-українські взаємини на південно-східному прикордонні відзначалися зростанням протистояння між державою та українською національною меншиною<sup>8</sup>.

Серед багатьох показників, які, на думку А.-М. Бохенського, перманентно визначали політичну стабільність держави, національне питання розглядалося як основне за складністю й актуальністю з огляду на об’єктивні (чисельність меншини) та суб’єктивні (суспільно-історичні міфи і стереотипи) чинники<sup>9</sup>. Як це не парадоксально, проте з першого погляду цілком конкретну систему заходів влади з асиміляції слов’янських меншин А.-М. Бохенський вважав значною мірою суб’єктивним, а отже, й небезпечним для функціонування самої Польської держави процесом<sup>10</sup>. У контексті проблеми асиміляції слов’янських меншин польський публіцист цілком прогнозовано зосередився на українському питанні, і не стільки через тісний зв’язок із “малою батьківщиною” – Бродівщиною, скільки насамперед з огляду на чисельність української спільноти в Польщі та переважно високий

<sup>6</sup> *Ujazdowski K. M. Wstęp* // K. M. Ujazdowski. *Zanim powstała “Kultura”*: Antologia tekstów Adolfa Marii Bocheńskiego poświęconych polskiej polityce wschodniej / [opracował i wstępem opatrzył K. M. Ujazdowski]. – Lublin, 2006. – С. 5.

<sup>7</sup> *Władyka W. Publicystyka polityczna neokonserwatystów w latach 1928–1935* / W. Władyka // *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*. – Wrocław; Warszawa i in., 1976. – Nr 15. – S. 459–473.

<sup>8</sup> *Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація...* – С. 53.

<sup>9</sup> Необхідно зазначити, що насправді національне питання було головним для Польщі, адже, відповідно до перепису 1921 р., національні меншини становили 30,7 % від 27,2 млн всього населення держави (серед них українці – 14 %); відповідно до перепису 1931 р. українці склали – 15,3 %, білоруси – 4,3 %.

<sup>10</sup> *Bocheński A. M. Polityczne oblicze asymilacji narodowej* / A. M. Bocheński // *Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy*. Antologia tekstów / [pod red. P. Kowala i inn.]. – Wrocław, 2008. – S. 147.

рівень національного самоусвідомлення, порівняно, зокрема, з білоруським населенням<sup>11</sup>.

З'ясовуючи соціально-політичний аспект терміна “асиміляція”, довелося звернутися, як це не парадоксально, не до новітніх українських словників, де він зводиться до абстрактного “уподібнення”, а до “Словника іншомовних слів” 1985 року видання, на сторінках якого національну асиміляцію означають як “етнічний процес, у ході якого окремі, переважно нечисленні, народи внаслідок спілкування з іншим народом, серед якого вони живуть, засвоюють його мову і культуру і поступово зливаються з ним”<sup>12</sup>. Беручи до уваги політичний чи соціальний вимір асиміляції як явища, можна твердити, що головна мета будь-якої асиміляції – національної (етнічної) чи політичної (державної), свідомої чи примусової – це уподібнення меншості (національної меншини) до більшості (титульної нації в багатонаціональній державі). Саме багатовимірність явища асиміляції, а отже, малоймовірну прогнозованість її наслідків для держави-асимілятора (в нашому випадку – міжвоєнної Польщі), А.-М. Бохенський вважав головним чинником протистояння між Польською державою та українським населенням.

Проблему асиміляції слов'янських меншин польський публіцист побіжно висвітлює практично в усіх статтях, проте ґрунтовний історико-політологічний аналіз міститься в таких: “Теорія національної держави” (1934), “Політичне обличчя національної асиміляції” (1935), “Незалежність чи самостійність” (1935), “Польський ідейний імперіалізм” тощо<sup>13</sup>. Проте перелік буде неповним, якщо залишити поза увагою знакове для польського неоконсерватизму видання “Польська імперська ідея” (1938), яке, незважаючи на поширену думку про колективність авторства, належить перу Адольфа-Марії, а отже, висвітлені в ній думки з приводу українського питання довершать загальне бачення Бохенським проблеми формування оптимальної політики щодо слов'янських меншин<sup>14</sup>.

Особливість підходу польського публіциста до проблеми взаємин між Польською державою та національними меншинами – це заклик досліджувати реальні процеси в державі “без емоцій”, тобто нівелюючи стереотипізацію й ідеалізацію минулого (переважно історії Речіпосполитої Ягеллонів) із метою формування

<sup>11</sup> Słownik historyków polskich / [koncepcja i opracowanie red. M. Prosińska-Jackl]. – Warszawa, 1994. – S. 498. Див. також: *Król M. Wstęp* / M. Król // Bocheński A. M. Historia i polityka. – Warszawa, 1989. – S. 7.

<sup>12</sup> Асиміляція // Словник іншомовних слів / [за ред. О. Мельничука]. – Київ, 1985. – С. 85. Див. для порівняння: *Сліпушко О.* Новий словник іншомовних слів. Слова та словосполучення / О. Сліпушко. – Київ, 2008. – С. 78.

<sup>13</sup> *Król M. Wstęp...*

<sup>14</sup> *Polska idea imperialna.* – Warszawa, 1938. Потрібно зазначити, що ці статті А.-М. Бохенського спочатку були опубліковані в поміркованих польських часописах: “Теорія національної держави” та “Політичне обличчя національної асиміляції” – у часописі “Droga” (відповідно 1934 та 1935 рр.); “Незалежність чи самостійність” – це передрук із часопису “Бунт Млодих” (1935), а “Польський ідейний імперіалізм”, виданий спочатку під псевдонімом Францішек Червський, – передрук із часопису “Політика” 1938 р. (до 1937 р. – “Бунт Млодих”).

актуального геополітичного підходу, який апріорі заперечував етнічне винародо- влення як чинник розвитку багатонаціональної держави у ХХ ст.<sup>15</sup>.

Звідси й зосередженість А.-М. Бохенського не на ідеології, а на філософії консервативного мислення як усвідомленні ідеї втілення історичного потенціалу польської нації в умовах ХХ ст. методами “реальної політики”, позбуваючись небезпечних для державотворення концепцій зразка середньовічної Ягеллонської ідеї<sup>16</sup>. Тому цілком послідовною була його критика концепції побудови гомогенного польського суспільства з нівелюванням національних відмінностей між титульною (польською) нацією та слов’янськими національними меншинами, що переважали в тогочасному польському суспільстві та політиці<sup>17</sup>.

Грунтовний аналіз Ягеллонського міфу привів А.-М. Бохенського до висновку про можливу доцільність пристосування лише однієї його складової – концепції “історичної Польщі”, втіленням якої є інтеграція західноукраїнських та західнобілоруських земель, – до тогочасних реалій міжвоєнної Польщі<sup>18</sup>. При цьому публіцист вважав наперед хибними спроби відродження ідеї формування нової культурно-національної спільноти поляків, українців, білорусів і литовців, відкидаючи саму ідею домінування польської політичної традиції над традиціями т. зв. колишніх співгромадян імперії Ягеллонів (українців, білорусів, литовців тощо)<sup>19</sup>.

Обґрунтування необхідності вилучення з польської політичної доктрини міжвоєнної доби ідеї та практики національної асиміляції слов’янських меншин для польського публіциста стало однією із провідних тем історико-політологічних роздумів. У статті “Політичне обличчя національної асиміляції” (1935) автор визнав історичну приреченість спроб етнічної асиміляції меншин, особливо українців, закликаючи польський політикум припинити практику провокацій на тлі міжнаціональних відносин<sup>20</sup>, вбачаючи в ній загрозу насамперед для стабільності самої Польської держави. А.-М. Бохенський застерігав від надмірної політизації міжнаціональних взаємин (через законодавчі ініціативи чи адміністрування)<sup>21</sup>. Обґрунтовуючи недоцільність асиміляції, зазначав: 1) в епоху зростання націоналізмів (зі середини ХVІІІ ст.) держава обмежено (некритично) впливає на асиміляційні процеси; 2) у ХХ ст. “злиття” із значно сильнішою за рівнем національного самоусвідомлення нацією можливе лише за умови цілковитого занепаду самоусвідомлення іншої нації; 3) штучну зміну національного співвідношення на теренах компактного проживання меншин на користь титульної нації не варто вважати чинником, який за-

<sup>15</sup> *Bocheński A. M. Aktualność idei jagiellońskiej / A. M. Bocheński // Bocheński A. M. Historia i polityka. – S. 58, 62–68.*

<sup>16</sup> *Ibidem.*

<sup>17</sup> *Ibidem.*

<sup>18</sup> *Ibidem.* Див. також: *Bocheński A. M. Trudści polityczne federacji środkowoeuropejskiej / A. M. Bocheński // Zanim powstała “Kultura”... – S. 86.*

<sup>19</sup> *Bocheński A. M. Aktualność idei ... – S. 65.*

<sup>20</sup> *Bocheński A. M. Polityczne oblicze asymilacji narodowej / A. M. Bocheński // Historia i polityka. – S. 232.*

<sup>21</sup> *Ibidem.*

безпечить лояльність окремої території до держави на перспективу<sup>22</sup>. Стверджуючи, що в умовах ХХ ст. етнічна асиміляція на засадах Ягеллонського міфу неефективна, пропонував зосередитися на конкретних, переважно економічних, питаннях польсько-українського співіснування на прикордонні<sup>23</sup>.

Проте головний аспект, який польський публіцист виокремлював як причину і наслідок національної асиміляції, тим паче примусової, зокрема спрямованої на українське населення, – це зростання національного самоусвідомлення та відповідно формування образу “ворога” в історичній пам’яті народу. А.-М. Бохенський наголошував, що рівень (або успішність) асиміляції прямо залежить від рівня національного самоусвідомлення нації<sup>24</sup>. Стверджуючи, що в новітній історичний період швидкість національного самоусвідомлення т. зв. неісторичних народів випереджає політику держави-асимілятора, показовим вважав приклад Закарпатської Русі – території, яка з ХІV ст. перебувала під впливом сильних угорських асиміляційних впливів, а натомість у період Першої світової війни виявила прагнення до об’єднання в соборній Україні<sup>25</sup>.

Важливим, насамперед для польського державотворення, було питання доцільності (або “корисності”) асиміляції для самої держави-асимілятора. Розглядаючи проблему на прикладі кількасотлітньої антиукраїнської політики російського царату з безпрецедентного знищення українського народу, А.-М. Бохенський наголошував на тому, що “український народ відродився і в 1917–1921 рр. задекларував це з великою силою”<sup>26</sup>. Натомість пам’ять про російську окупацію, як і антигуманну асиміляційну практику російської влади, вважав однією з причин дестабілізації Російської імперії, зокрема і в геополітичному аспекті. Публіцист застерігав польську владу від політики “регіоналізації” як методу національної асиміляції, “скерованої на недопущення виникнення спільної національної свідомості на Гуцульщині, Лемківщині та Східній Малопольщі, з огляду на формування антипольських настроїв у громадян Польської держави”<sup>27</sup>.

Відродження української національної свідомості на початку ХХ ст. А.-М. Бохенський пояснював підсвідомим етнічним, як він його називав, “бунтом” проти держави-асимілятора<sup>28</sup>. З огляду на зазначене, застерігав польську владу від примусової асиміляції меншин, обґрунтувавши її прямиий вплив на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації. Одночасно дослідник визнавав недосконалість Версальсько-Вашингтонської системи побудови повоєнного світу, констатує зростання спроб асиміляції або екстермінації меншин, зростання тоталітаризму та “варваризації політичного життя”<sup>29</sup>.

<sup>22</sup> *Bocheński A. M. Polityczne oblicze asymilacji narodowej...* – S. 232.

<sup>23</sup> *Ibidem.* – S. 233.

<sup>24</sup> *Ibidem.*

<sup>25</sup> *Ibidem.* – S. 234.

<sup>26</sup> *Ibidem.* – S. 235.

<sup>27</sup> *Ibidem.* – S. 236.

<sup>28</sup> *Ibidem.* – S. 237.

<sup>29</sup> *Ibidem.*

Проблему асиміляції польський публіцист розглядав у контексті боротьби двох націоналізмів: народу, який асимілюють, та держави-асимілятора. Трактуючи “націоналізм” як прагнення представників однієї “національної культури ... до максимальної політичної Потуги [Mocarstwa – O. Ю.]”, Бохенський наголошував, що протидія асиміляції можлива лише за умови симбіозу головних націотворчих чинників: культурної єдності та спільної політичної традиції<sup>30</sup>. У цьому контексті Ягеллонський міф як ідеологічне підґрунтя для асиміляції слов’янських меншин у міжвоєнній Польщі, на його думку, виглядає суперечливо, насамперед з огляду на відмінності між соціокультурною дійсністю XV–XVII та XX ст. Основна проблема відродження цього міфу у XX ст. полягала в неможливості формування “нової культурної спільності”, яка б охоплювала народ-асимілятор і народ, який асимілюють, з огляду на вже названий чинник – націоналізм національної меншини, який чітко фіксує в її історичній пам’яті маркери “ворожої політичної традиції”, що має цілком конкретний вияв – втрату етнічної окремішності (традиції, мови, культури). А.-М. Бохенський припускав, що періодичність фіксації в пам’яті меншини різних прикладів (етапів) “політики асиміляції” формувала традицію боротьби з державою-асимілятором<sup>31</sup>. Так він дійшов висновку, що процеси асиміляції і національного самоусвідомлення не лише прямо пов’язані, а й чинники, які творять націоналізм кожного народу, одночасно можуть забезпечити його від цілковитої асиміляції державою-асимілятором. Іншими словами, ідеологія націоналізму – джерело і самої ідеї національної держави (потенційної держави-асимілятора), і політики асиміляції меншин<sup>32</sup>.

У зв’язку із зазначеним проблему асиміляції треба розглядати не лише через призму внутрішньої, а й зовнішньої політики. Адже, за твердженням А.-М. Бохенського, “узгодження двох націоналізмів можливе лише за їх протидії комусь третьому”, що перетворювало би проблему асиміляції із внутрішньополітичної на питання міжнародної політики<sup>33</sup>. Ще в міжвоєнну добу польський публіцист зазначав, що “допоки переважатиме візія, що народ має прагнути до збереження свого ества і до можливої найбільшої політичної потуги, доти національна асиміляція на тривалу перспективу буде нереальною”<sup>34</sup>.

А.-М. Бохенський виокремлював окремі складові проблеми асиміляції, виходячи з тогочасних реалій міжвоєнної Польщі. Значну увагу зосередив на проблемі політичної належності прикордонних територій та впливі національного складу на лояльність громадян непольського походження до держави. Відповідаючи на заклик польського політика Станіслава Грабського “сполучити території між Львовом і Тернополем”, Бохенський пропонував насамперед проаналізувати наслідки такої асиміляції з огляду на кінцеву мету – стабілізацію міжнаціональних взаємин на південно-східному прикордонні<sup>35</sup>. Закликаючи не захоплюватися очевидною, на

<sup>30</sup> *Bocheński A. M.* Polityczne oblicze asymilacji narodowej... – S. 238–239.

<sup>31</sup> *Ibidem.* – S. 241.

<sup>32</sup> *Ibidem.* – S. 249.

<sup>33</sup> *Ibidem.* – S. 243.

<sup>34</sup> *Ibidem.* – S. 244.

<sup>35</sup> *Ibidem.*

перший погляд, реалістичністю цієї програми, він зрештою наголосив: "...зміна національного складу певної провінції призведе до величезних внутрішніх проблем для держави, спричинить значне невдоволення цілої меншини, деколи – терор...". Адже будь-які обмеження державою національних меншин на територіях їх компактного проживання – це привід для поширення антипольських настроїв навіть у середовищі лояльних громадян українського походження<sup>36</sup>. Критикуючи асиміляцію за її економічну недоцільність і тимчасовий ефект методів утравкізації чи екстермінації, А.-М. Бохенський первинним наслідком вважав економічне зубожіння прикордонних земель із подальшим неминучим прогнозом зростання нестабільності на прикордонні<sup>37</sup>.

Польський публіцист вкрай негативно ставився до будь-яких кроків влади, які призводили до внутрішньої дестабілізації в державі. Він неодноразово критикував методи реалізації концепції лоялізму як платформи для налагодження міжнаціонального діалогу. А.-М. Бохенський вважав недоцільним, з огляду на польські національні інтереси, використання національної ознаки як єдиного маркера у процесі умовного визначення рівня лояльності певної території до держави<sup>38</sup>. Так само критично ставився до можливостей реалізації методу "плебісциту" в умовах міжвоєнної Польщі у питанні політичної належності територій. Дослідник опосередковано наголошував на непрозорості зазначених політичних методів щодо південно-східного прикордоння, а інколи і на їх недоцільності: "У справі Східної Галичини обійшлося без плебісциту; приводом була, очевидно, окупація краю польськими військами; сила держави ... домінувала над питанням національного складу"<sup>39</sup>. Проте не треба сприймати слова А.-М. Бохенського як сентимент до України. Треба пам'ятати, що вчений за своїм мисленням – польський державник, а пряомолінійна риторика в цьому питанні – це його протест проти етнічної асиміляції як одного з виявів "варварства" в політиці й одночасно боротьба за позитивний міжнародний імідж Польщі на перспективу. Адже "примусова зміна національного відсотка цієї провінції [Східної Галичини – *О. Ю.*] впливає на формування міжнародної думки щодо держави та її територіальних постулатів"<sup>40</sup>.

А.-М. Бохенський нагадував, що будь-який народ – це об'єкт і суб'єкт міжнародної політики, а тому будь-які дії держави-асимілятора формуватимуть її міжнародний імідж<sup>41</sup>. Так польський публіцист дійшов висновків: 1) національна примусова асиміляція небезпечна не лише для народу, який асимілюють, але й настільки ж для держави-асимілятора з огляду на збільшення кількості негативно налаштованих (нелояльних) громадян; 2) національна асиміляція в умовах ХХ ст. не має сенсу, бо її тимчасовий ефект завжди нівелює внутрішню нестабільність територій з перевагою нетитульної нації. Фактично довівши, що асиміляція – головний перманентний подразник для зростання міжнаціональних конфліктів, особливо в

<sup>36</sup> *Bocheński A. M. Polityczne oblicze asymilacji narodowej...* – S. 256.

<sup>37</sup> *Ibidem.* – S. 244–246.

<sup>38</sup> *Ibidem.* – S. 249.

<sup>39</sup> *Ibidem.* – S. 250–251.

<sup>40</sup> *Ibidem.* – S. 252.

<sup>41</sup> *Ibidem.* – S. 256.

Центрально-Східній Європі, А.-М. Бохенський робить висновок, що національна асиміляція “шкідлива для сучасної європейської держави”<sup>42</sup>.

У статті “Теорія національної держави” (1934) польський публіцист з’ясував взаємозв’язок між відповідністю асиміляційної практики й інтересами Польської держави. Насамперед процес протистояння держави та національних меншин пропонував розглядати через призму таких чинників: 1) з огляду на визначені політичною доктриною суперечності (співвідношення між теорією національної держави й інтересами меншин); 2) з огляду на наслідки міжнаціонального протистояння всередині міжвоєнної Польщі для польського державного суверенітету та геополітики<sup>43</sup>. А.-М. Бохенський наголошував, що влада повинна пам’ятати: “...між національними інтересами меншин і польськими державними інтересами ... може рано чи пізно виникнути конфлікт”<sup>44</sup>. На противагу політиці винародовлення меншин польський публіцист пропонував сприяти формуванню громадянського (політичного) лоялізму до держави, підтримуючи ініціативи поміркованих кіл всередині меншини, зокрема української<sup>45</sup>. Зауважимо, що подібні роздуми А.-М. Бохенського з приводу переходу від політики “обмежень” до політики діалогу ґрунтувалися суто на аналізі реальної ситуації на південно-східному прикордонні загалом й усвідомленні ролі українського національного руху на західноукраїнських землях, що зростала, зокрема<sup>46</sup>.

А.-М. Бохенський фактично пропонував зосередитися на пошуку програми державної (політичної) асиміляції меншин *in optima forma*. Як зазначалося, абсурдність політики етнічної асиміляції українців полягала не лише в сумнівності її реалізації з огляду на чисельність, компактність проживання, рівень національного самоусвідомлення українців, а й у її невідповідності “моральній меті” – досягнення “добра держави”<sup>47</sup>.

Головним мірилом сприятливих умов для забезпечення “добра держави” А.-М. Бохенський вважав створення позитивного міжнаціонального тла (суспільних настроїв) на основі формування позитивних ментально-свідомісних уявлень. У зв’язку з цим він виокремив такі групи, які: 1) свідомо працюють на добро держави; 2) несвідомо (всупереч власним цілям) працюють на користь держави; 3) свідомо протидіють її інтересам; 4) несвідомо їм шкодять. Аналіз цілей умовних груп польського суспільства навів дослідника на висновок, що в результаті асиміляційної політики не лише сформувалися негативні антипольські настрої всередині, наприклад, української меншини, чий національні інтереси апріорі перебували в історично обумовленій суперечності з польськими державними інтересами, а й виникла теоретична платформа для їх зближення із відвертими ворогами католицької

<sup>42</sup> *Bocheński A. M. Polityczne oblicze asymilacji narodowej...* – S. 256–257.

<sup>43</sup> *Bocheński A. M. Teoria państwa narodowego / A. M. Bocheński // Bocheński A. M. Historia i polityka* – S. 207.

<sup>44</sup> *Ibidem*.

<sup>45</sup> *Bocheński A. M. Krytyka Jędrzeja Giertycha / A. M. Bocheński // Zanim powstała “Kultura”...* – S. 67–68

<sup>46</sup> *Bocheński A. M. Teoria państwa narodowego.* – S. 207.

<sup>47</sup> *Ibidem*.

Польщі – “комуністами, соціалістами”<sup>48</sup>. Так А.-М. Бохенський довів, що відмова від національної асиміляції слов’янських меншин – це вимога часу, яка цілком відповідає інтересам Польської держави в умовах повоєнного світу<sup>49</sup>.

Наголошуючи на перманентній важливості національного питання в міжвоєнній Польщі, вчений вбачав пряму залежність між розквітом Польської держави в майбутньому та вирішенням національного питання тепер<sup>50</sup>. У цьому процесі публіцист виняткового значення надавав залученню національних меншин до адміністрування в місцевих органах влади з метою виховання відповідальних за долю держави громадян<sup>51</sup>. Він писав: “Асиміляція навіть однієї особи є маловартісною: сильні особистості повертають державі безапеляційну ненависть”<sup>52</sup>.

Чинник позитивного ставлення меншин до держави для А.-М. Бохенського мав визначальне значення у створенні конструктів польського державного розвитку в майбутньому. Називаючи асиміляцію “провокативним чинником”, за допомогою якого сама держава формує антидержавні настрої серед власних громадян, вчений пропонував як протидію діалог еліт<sup>53</sup>, головною темою якого мало стати подолання історичних міфів і стереотипів. Із перших сторінок статті “Незалежність чи самостійність” А.-М. Бохенський закликав поляків переглянути усталені історико-термінологічні постулати, а меншинам – своє ставлення до самої можливості зміни ментально-історичних уявлень та суспільних настроїв.

Будучи прихильником української культурно-територіальної автономії у складі Польщі, дослідник називав асиміляційні заходи влади помилковими, як і, зрештою, такою ж вважав “односторонню глорифікацію польських революціонерів”, маючи на увазі зневажливе ставлення не лише до культури та історії, а й до національно-визвольних змагань і державної традиції українського народу<sup>54</sup>. Публіцист зазначав, що поляки самі виховали “генерацію саботажників” для вдоволення тимчасового “політичного інтересу” крайньої націоналістичної частини політикуму, пропонує відмову від національної асиміляції українців вважати початком відліку процесу федерації “націй, яким притаманне почуття власної гідності”<sup>55</sup>.

У передвоєнну добу А.-М. Бохенський розвинув і дещо конкретизував власне бачення проблеми асиміляції національних меншин й українського питання як головного в національній політиці міжвоєнної Польщі. В опублікованій у 1938 р. політичній брошурі “Польський ідейний імперіалізм” прямо зазначалася необхідність відродження польської “історичної місії”, але “у насправді відмінних умовах, які потребують відмінних політичних форм, ... керуючись ... духом

<sup>48</sup> *Bocheński A. M. Teoria państwa narodowego.* – S. 210.

<sup>49</sup> *Ibidem.* – S. 212.

<sup>50</sup> *Ibidem.* – S. 213.

<sup>51</sup> *Ibidem.* – S. 214.

<sup>52</sup> *Ibidem.*

<sup>53</sup> *Ibidem.* – S. 216–217.

<sup>54</sup> *Bocheński A. M. Niepodległość czy samoistość / A. M. Bocheński // Bocheński A. M. Historia i polityka.* – S. 129

<sup>55</sup> *Ibidem.* – S. 129, 144.



національної і релігійної толерантності”<sup>56</sup>. Критикуючи політику національної асиміляції слов’янських меншин, він наголошував: “Християнський світогляд відкидає не лише приватний егоїзм, але і національний егоїзм, не визнаючи права на пригноблення меншин, які населяють інші держави, а визнаючи за ними право на повну свободу культурного розвитку”<sup>57</sup>. Проте й у цій брошурі, й у попередніх публікаціях вкрай негативне ставлення А.-М. Бохенського до національної асиміляції – це результат чіткого, позбавленого емоцій трактування не лише польських реалій, а й їхнього впливу на перспективи, де винародовлення він називав “водою на млин” антипольських угруповань, а толерантність до меншин вважає прийнятною лише в поєднанні з “опікою над власною [польською – О. Ю.] національністю”<sup>58</sup>.

Представлена у брошурі програма забезпечення національного паритету для поляків та українців на південно-східному прикордонні цілком унеможливила “суперечки щодо можливості чи неможливості асиміляції національних меншин”<sup>59</sup>. Польський публіцист закликав визнати нереальність масового ополячення національно свідомого слов’янського (переважно українського) населення: “Помилкою було би сподіватися, що сусідні з нами народи захочуть стати Поляками. Це так само неправдоподібно, як те, що ми захотіли би стати Німцями чи Росіянами”. Натомість потрібно “враховувати факт, що в кордонах нашої держави залишаться численні слов’янські меншини, і дбати, щоби вони були позитивним і лояльним чинником для держави”<sup>60</sup>.

Виокремлюючи українців як слов’янську меншину в межах Польщі із високим рівнем самоусвідомлення, яка, як зазначалося, “доросла” до того, щоби її трактували на правах паритетності, А.-М. Бохенський зазначав, що вони заслуговують “рівноцінного трактування з будь-якого погляду”, тому “потрібно визнати за українцями культурні права, брак яких врешті-решт формує в них негативне ставлення до Польської держави”<sup>61</sup>. Визнавши факт примусової національної асиміляції українців у Польщі (через утравкізації, екстермінації, обмеження у громадянських правах), А.-М. Бохенський назвав найпершим завданням Польської держави “довести, що можемо для тих державних народів, що мешкають із нами під одним дахом, забезпечити повноцінний культурний, політичний і господарський розвиток”<sup>62</sup>.

Отже, проблема асиміляції представлена в публіцистичному доробку А.-М. Бохенського на теоретико-методологічному та історико-політологічному рівнях. Національна асиміляція слов’янських меншин (білорусів та українців)

<sup>56</sup> Polska idea imperialna. – S. 14–15.

<sup>57</sup> Ibidem. – S. 34.

<sup>58</sup> Ibidem. – S. 36.

<sup>59</sup> Ibidem. – S. 37.

<sup>60</sup> Ibidem. – S. 38.

<sup>61</sup> Ibidem. – S. 39.

<sup>62</sup> *Bocheński A. M. Polski imperializm ideowy / A. M. Bocheński // Bocheński A. M. Historia i polityka. – S. 152.* До “державних народів” А. М. Бохенський зараховував українців та литовців, залишаючи білорусів поза межами цього поняття. Див. також: *Bocheński A. M. Perspektywy niepodległości ukraińskiej / A. M. Bocheński // Zanim powstała “Kultura”... – S. 21, 22.*

розглядалася з огляду на низку чинників: чисельність спільноти, компактність проживання, рівень національного самоусвідомлення, наявність національних рухів тощо. Польський публіцист, відкидаючи примусову національну асиміляцію загалом та національну асиміляцію меншини з високим рівнем національного самоусвідомлення зокрема, критикував не лише асиміляційні заходи влади, а й їх негативний вплив на внутрішню та зовнішню політику Польщі на перспективу. Очевидна для А.-М. Бохенського культурно-історична окремішність української спільноти в Польщі на тлі маловиразної з погляду національного самоусвідомлення білоруської меншини сприяла ґрунтовнішому аналізу проблеми асиміляції українського населення з огляду на польську історичну традицію, свідомісні міфи і стереотипи та перспективи польської геополітики. Теоретизування публіциста з приводу цілковитої відмови міжвоєнної Польщі від примусової асиміляції українців вражають своєю далекоглядністю й актуальністю нині, проте в тогочасних умовах національної держави та суспільстві ХХ ст., яке мислило історичними категоріями, виходило за межі ліберального мислення інтелектуальної еліти довоєнного зразка.

УДК: 930.2:394.92:[94-051:001.817(477.83-25)“1942”]

Андрій ФЕЛОНЮК

### З ЛИСТІВ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА ДО ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА (1942)

Омелян Прицак познайомився з Іваном Крип'якевичем наприкінці 1936 р. під час навчання у Львівському університеті. Тоді ж долучився до роботи комісії Історично-філософичної секції Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), головою якої був І. Крип'якевич. О. Прицак вважав того своїм учителем, з яким мав тісні контакти до осені 1943 р., коли покинув Львів<sup>1</sup>. Під його керівництвом він працював в історичних комісіях НТШ (до 1939 р.)<sup>2</sup>, Львівській філії Інституту історії України АН УРСР (1940), Кабінеті історії України (1942) й Історичному гуртку Спілки праці українських наукових робітників при Українському центральному комітеті (УЦК) (1943). Для висвітлення діяльності О. Прицака й І. Крип'якевича у двох останніх установах маємо обмаль архівних документів, що пояснює їх коротке існування у воєнний час, несприятлива політика нацистської влади щодо українських культурних закладів тощо. Через це будь-який збережений джерельний матеріал має надзвичайну цінність.

Одне з таких джерел – лист О. Прицака до І. Крип'якевича, написаний у Тернополі 11 серпня 1942 р.<sup>3</sup>. Тематично він складається з трьох частин. У першій О. Прицак звітував про роботу в Кабінеті історії України. Друга стосується листа Наталії Полонської-Василенко, у якому йдеться про долю бібліотеки Агатангела Кримського після його арешту 20 липня 1941 р. В останній частині О. Прицак писав про свої наукові справи, зокрема про можливість розпочати сходознавчі студії в Берлінському університеті.

<sup>1</sup> Див.: *Прицак О.* Іван Крип'якевич (1886–1967) (У першу річницю смерті Івана Крип'якевича) / О. Прицак // Український історик / [гол. ред. Л. Винар]. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1968. – № 1–4(17–20). – С. 82–89; *Його ж.* Мій шлях історика / О. Прицак // Вісник АН України. – 1992. – № 3. – С. 57–58; *Його ж.* Спогад про вчителя / О. Прицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій]. – С. 562–566. Про співпрацю цих двох вчених див.: *Федорук Я.* Іван Крип'якевич та Омелян Прицак (За матеріалами домашнього архіву І. Крип'якевича) / Я. Федорук // Східний світ. – 2007. – № 1. – С. 70–73.

<sup>2</sup> Див.: *Фелонюк А.* Омелян Прицак і Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1936–1939 рр.) / А. Фелонюк // Українська орієнталістика: зб. наук. праць до 90-річчя проф. Омеляна Прицака / [гол. ред. І. Срібняк]. – Київ, 2009–2010. – Вип. 4–5. – С. 23–27.

<sup>3</sup> Зберігається у Архіві Івана Крип'якевича у папці № 159 (Історики Західної України). Опис папки див.: Архів Івана Крип'якевича. Інвентарний опис / [упоряд. Я. Федорук]. – Київ; Львів, 2005. – С. 75–77.

Коротко зупинимося на першому тематичному блоці, адже подана там інформація безпосередньо стосується І. Крип'якевича та проливає світло на діяльність очолюваного ним Кабінету історії України, який інституційно став наступником комісії НТШ історичного спрямування.

Кабінет історії України І. Крип'якевич заснував на початку 1942 р. як структурний підрозділ Історичної секції відновленого в 1941 р. (хоча офіційно й не визнаного нацистською владою) Наукового товариства ім. Шевченка<sup>4</sup>. У листі від 8 січня 1942 р. до Олександра Оглоблина Іван Крип'якевич описав структуру товариства: "...на чолі НТШ стоїть голова з науковою радою, яку творять голови секцій, ... при секціях кабінети – тобто робітні чи кафедри, в яких працюють спеціалісти. Історичну секцію очолюю я; будуть два кабінети: історії України і археології"<sup>5</sup>. Організуючи кабінет, І. Крип'якевич прагнув відновити та розширити дослідження загальних питань історії України, історіографії, джерелознавства, археографії, бібліографії тощо<sup>6</sup>.

О. Прицака прийнято на роботу в Кабінет історії України 1 лютого 1942 р.<sup>7</sup>. Головним його обов'язком було опрацювання бібліографії історії України, яке І. Крип'якевич почав реалізовувати зі студентами-істориками ще перед 1939 р. Ця праця, як дізнаємося з публікованого листа, відбувалася у формі виписування бібліографічних карток. "Разом з Ом. Прицаком порядкуємо бібліографічні карточки до іст[орії] України – маємо їх кілька тисяч. Доповнюємо бібліотеку", – інформував І. Крип'якевич О. Оглоблина 22 березня 1942 р.<sup>8</sup>. Згодом, 21 квітня того ж року, він знову повідомив О. Оглоблинові: "Прицак перекладає з арабської мови подорож Павла Алепського і допомагає мені організувати Кабінет іст[орії] України – тобто бібліотеку і бібліографічну збірку"<sup>9</sup>. Про ці два напрями організації кабінету ми також дізнаємося з публікованого листа О. Прицака, в якому він звітував про впорядкування кабінетної бібліотеки (складав картковий каталог) та розписування періодичних видань на бібліографічні картки. Також дослідник займався поточною документацією (вів книгу вхідної й вихідної кореспонденції), збирав теки з автобіографічним і бібліографічним матеріалом істориків-співробітників кабінету. З цього ж звіту довідуємося, що восени 1942 р. О. Прицак надалі працював у кабінеті, за що отримував платню як стипендіат Наукового фонду при УЦК. За вересень–жовтень дослідник: "а) переніс з давнього приміщення Інституту історії і

<sup>4</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 75 зв.

<sup>5</sup> *Винар Л.* Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина / Л. Винар // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8. – С. 427.

<sup>6</sup> Про Кабінет історії України в архіві Івана Крип'якевича збереглися різноманітні документи, зокрема з автобіографіями, біографіями його працівників, планами і проектами, звітами роботи (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів (далі – ЛННБ. Відділ рукописів). – Архів Івана Крип'якевича. – Папка № 150, 159).

<sup>7</sup> ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип'якевича. – Папка № 159.

<sup>8</sup> *Винар Л.* Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина. – С. 431.

<sup>9</sup> Там само. – С. 433.

зінвентаризував 136 номерів кабінетної бібліотеки (№ 394–529); б) зібрав б[лизько] 200 бібліо[графічних] карток як доповнення до готованої Кабінетом бібліографії історії України; в) продовжував складати річевий і акторський покашки каталогу бібліотеки (разом 110 карток); г) вів наукову переписку. Вислав 7 писем”<sup>10</sup>.

Невідомо, чи існував кабінет у 1943 р., – НТШ не отримало затвердження з боку влади, і з початком 1943 р. наукова робота проводилася в межах Спілки праці українських наукових робітників при УЦК. У березні 1943 р. почав функціонувати Історичний гурток під керівництвом І. Крип’якевича, участь у якому брав також й О. Пріцак<sup>11</sup>.

Лист – важливе джерело вивчення українського наукового життя Львова 1942 р., зокрема діяльності середовища істориків на чолі з І. Крип’якевичем, та висвітлює справу інституційного оформлення наукової роботи історичного спрямування під час війни. Крім того, документ інформує і про розвиток наукової кар’єри О. Пріцака в цей період.

Лист публікуємо зі збереження мови автора.

### Документ

Тернопіль, 11/VIII 1942

Дорогий Пане Професоре!

Кожного дня після від’їзду Пана Професора готовився я написати листа і кожного дня відкладав це діло.

Причина цього така, що все вважав, що я ще замало виповнив із складеного нами плану й обіцявав собі написати, аж чогось доконаю. І так проходили дні, тижні. Врешті коли термін приїзду Пана Професора наблизився, я рішив тоді все усно передати. Та деякими домовими обставинами був я примушений взяти відпустку якраз напередодні приїзду Пана Професора (від 10–24/VIII якщо відпустка триватиме 2 тижні) і тому пишу цього листа вже з Тернополя<sup>12</sup>.

Перш усього повинен я здати звіт з роботи в Кабінеті. Основним моїм “успіхом” стала справа карткового каталогу. Він у загальному готовий. Увійшли там всі номери зінвентаризованої частини нової бібліотеки (№ 1–393). Крім того, вспів я переписати на картки заголовки статей деяких збірників (пр. “Палеоліт і Неоліт на Україні”)<sup>13</sup>, а то й періодиків (пр. “Літопис Бойківщини”<sup>14</sup> і ін.). За липень місяць зінвентаризував я номери 294–393; в тому було 52 дарів (№ дарів 386–438).

<sup>10</sup> ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159.

<sup>11</sup> *Винар Л.* Листи Івана Крип’якевича до Олександра Оглоблина. – С. 441 (лист до О. Оглоблина від 25 березня 1943 р.).

<sup>12</sup> У Тернополі на вул. Глиняній мешкала мати Омеляна Пріцака Емілія Пріцак (дівоче прізвище – Капко, 1897–1971 рр.), там пройшло дитинство майбутнього вченого (*Пріцак О.* Мій шлях історика. – С. 53).

<sup>13</sup> “Палеоліт і неоліт України” – науковий збірник, виданий Львівською філією АН УРСР у 1941 р. як перший том багатотомного видання.

<sup>14</sup> “Літопис Бойківщини” – науковий збірник, який від 1931 до 1939 р. видавало товариство “Бойківщина” й однойменний музей у Самборі. Вийшло 11 випусків. У ньому публікували дослідження з історії та культури історико-етнографічного регіону Бойківщини.

Справа перевозу книжок з монастиря застрягла. Деяка вина в тому о. Луканя<sup>15</sup>, який все-таки дуже тяжкий, якщо йде про видачу книжок. Ніяк не може вибрати наші видання<sup>16</sup>.

Заклав я книгу письм, що приходять в Кабінет і що їх Кабінет висилає, а також відділ тек з автобіо- і бібліографічними даними істориків. Є вже 7 тек (О. Думин<sup>17</sup>,

<sup>15</sup> Лукань Степан (Роман), о. (17 вересня 1907 р., с. Старуня, Станиславівщина – 28 листопада 1943 р., м. Львів) – історик Церкви, друкарства, преси, архівіст, бібліофіл. Автор понад 100 наукових і науково-популярних праць. Досліджував історію василіанських монастирів, релігійного шкільництва, агіографії, марійських дружин, також цікавився краєзнавством, історією друкарства, преси та бібліографією. Середню і вищу (філософську та богословську) освіту здобув у Крехівському (1925–1927), Лаврівському (1927–1930) та Кристинопільському (1931–1933) монастирях. У жовтні 1927 р. склав чернечі обіти під іменем Роман. У 1933–1943 рр. перебував в Онуфріївському монастирі, очолював Центральний василіанський архів і бібліотеку галицької обителі Св. Спаса. Від 1 лютого 1940 р. до червня 1941 р. працював бібліотекарем Львівської філії Інституту історії України АН УРСР. Спільно з Йосафатом Скрутенем редагував журнал “Записки Чина св. Василя Великого”. Трагічно загинув, потрапивши під німецьке авто поблизу монастиря Св. Онуфрія. Серед праць варто назвати: “Василіанські монастирі у Станиславівській архієпархії” (Львів, 1935), “Василіяни – римські папи” (Львів, 1936), “Василіанські монастирі у Львівській архієпархії” (Львів, 1937), “Рутськівська бібліографія за роки 1936–1938. З приводу ювілею 300-ліття смерті митрополита Київського й Галицького Йосифа Велямина Рутського ЧСВВ (1637–1937)” (Львів, 1938), “Autor Dziejopisu Monasteru Krystynopolskiego o. Korneliusz Sroczynski, ZŚBW (ur. 7.XI.1731 – † 21.III.1790). Krótki życiorys” (Краків, 1939), “Ц. К. Окружна головна школа в Лаврові (1788/89–1910/11). Історична монографія” (у співавторстві з Іваном Филипчак, Жовква, 1932–1941), “Вистава української преси Галичини 1848–1943 рр.” (Львів, 1943) та ін. Докладніше див.: *Крип'якевич І.* Пам'яті о. Романа Луканя / *І. Крип'якевич* // *Краківські вісті*. – 1943. – 5 грудня; *Великий А.* о. Роман Лукань / *А. Великий* // *Записки Чину Св. Василя Великого*. – Рим, 1949. – Серія 2. – Секція 2. – Т. 1 (7). – Вип. 1. – С. 97–98; *Ваврик М.*, о. Роман Лукань ЧСВВ, як історик і бібліофіл (1907–1943) / *М. Ваврик* // Там само. – Рим, 1956. – Серія 2. – Секція 2. – Т. 2 (8). – Вип. 3–4. – С. 459–465; *Фелонюк А.* Два листи Омеляна Прицака до о. Романа Луканя від 1941 р. / *А. Фелонюк* // *Український археографічний щорічник* / [гол. ред. П. Сохань]. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 688–694.

<sup>16</sup> Йдеться про перенесення бібліотеки колишньої Львівської філії Інституту історії АН УРСР до Кабінету історії України. У 1939–1941 рр. Львівська філія розташовувалася у приміщенні василіанського монастиря Св. Онуфрія у Львові (вул. Жовківська, 36). Із початком німецько-польської війни її бібліотеку, напевно, долучено до бібліотеки монастиря, а тому о. Роман Лукань як директор Центрального архіву і бібліотеки Чину Св. Василя Великого, які розміщувалися в цьому монастирі, повинен був залагодити цю справу.

<sup>17</sup> Думин Осип (26 вересня 1893 р., с. Грушів Дрогобицький повіт, Галичина – 2 березня 1946 р., в ув'язненні) – військовий діяч. Вояк Легіону УСС (1914–1915), потрапив у російський полон (1915). Учасник Української революції 1917–1921 рр. У 1918–1919 рр. – на командних посадах у підрозділі Армії УНР – київських Січових стрільцях. У міжвоєнний період написав низку праць про українські військові формування під час революції: “Нарис історії українсько-польської війни, 1918–1919” (Львів, 1933), “Історія легіону Українських Січових Стрільців, 1914–1918” (Львів, 1936), “Історія українського війська” (Львів, 1938, співавтор). Член Української військової організації. Арештований 18 серпня 1945 р. у Кенігсбергу Управлінням контррозвідки “Смерш” Північної групи військ. Засуджений до 10 років ув'язнення.

Е. Завалинський<sup>18</sup>, Б. Крупницький<sup>19</sup>, Р. Лукань, В. Мацяк<sup>20</sup>, С. Наріжний<sup>21</sup>, О. Оглоблін).

<sup>18</sup> Завалинський Євген (15 серпня 1911 р., м. Львів – 17 липня 1993 р., м. Мельбурн, Австралія) – сходознавець-тюрколог, історик. Досліджував на підставі турецьких і кримських документів відносини Османської імперії з Польським королівством та Річчю Посполитою XV–XVIII ст., рукописні й друковані джерела тюркського походження, що стосувалися історії України домодерного періоду. Описував і каталогізував тюркські рукописи в бібліотеках Львова, Кракова, Варшави, Берліна. У 1929–1933 рр. навчався в Університеті Яна Казимира у Львові. Учень відомих польських орієнталістів Зигмунда Смогожевського та Владислава Котвича. У грудні 1935 р. захистив дисертацію на ступінь доктора філософії в галузі сходознавчих наук. Стипендіат Наукового фонду культури ім. Юзефа Пілсудського (жовтень 1938 – вересень 1939 рр.) у Кракові та Варшаві. Дійсний член Польського сходознавчого товариства (1939). У січні 1940 – червні 1941 рр. – доцент кафедри орієнталістики Львівського державного університету ім. І. Франка. 1944 р. емігрував спершу до Парижа (1948 р. навчався й отримав диплом у Національній школі живих східних мов), а 1951 р. – до Австралії. Активний учасник громадсько-культурного і релігійного життя української діаспори. Директор братської школи ім. Митрополита Андрея Шептицького в Мельбурні (1957–1966), редагував часопис “Церква і Життя”, директор кооперативу “Дністер” (1967–1969), дійсний член НТШ в Австралії (1975). Серед праць: книга “Polska w kronikach tureckich XV i XVI w.” (Стрий, 1938), статті “Zbiory tureckich dokumentów w bibliotece Czartoryskich w Krakowie” (Львів, 1939), “Турецькі джерела до історії України” (Париж, 1947) та ін. Детальніше див.: *Фелонюк А.* Євген Завалинський – призабутий тюрколог (3 історії українського сходознавчого осередку Львова 1930-х – початку 1940-х рр.) / *А. Фелонюк // Український археографічний щорічник / [гол. ред. П. Сохань]. – Київ, 2010. – Вип. 15. – С. 298–323.*

<sup>19</sup> Крупницький Борис (24 липня 1894, с. Медведівка Чигиринського повіту Київської губернії – 5 травня 1956 р., м. Гіммельпфортен, Німеччина) – історик. Дослідник історії України XVII–XVIII ст., українсько-шведських відносин. Навчався в Київському (1913–1916, 1918–1919), Берлінському (1926–1929) університетах. Учасник Першої світової війни, вояк Армії УНР (1919–1920), інтернований поляками в м. Каліш. Емігрував до Німеччини, від 1926 р. співпрацював з Українським науковим інститутом у Берліні. Доктор філософії (1929). З 1932 р. – доцент, 1941 р. – надзвичайний, а від 1944 р. – звичайний професор Українського вільного університету (УВУ) у Празі. Дійсний член НТШ (1938) та Української вільної академії наук (УВАН) (1948). Автор понад 140 праць, серед яких: “Johann Christian v. Engel und die Geschichte der Ukraine” (Берлін, 1931), “Гетьман Пилип Орлик, 1672–1742” (Варшава, 1938), “Geschichte der Ukraine” (Ляйпціг, 1939, 2-ге вид. – Ляйпціг, 1943, 3-тє вид. – Вісбаден, 1963), “Hetman Mazepa und seine Zeit (1687–1709)” (Ляйпціг, 1942), “Теорія III Риму і шляхи російської історіографії” (Мюнхен, 1952) та ін. Детальніше див.: *Ясь О. В.* Борис Крупницький (До 110-річчя від дня народження) / *О. Ясь // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 35–45.*

<sup>20</sup> Мацяк Володимир (1905, ? – 5 березня 1979 р., м. Мюнхен, Німеччина) – історик. Дослідник історії Галицько-Волинської держави, історії Церкви пізнього Середньовіччя. Учасник Історичного гуртка Спілки українських наукових робітників при УЦК у 1943–1944 рр. У 1946 р. – вчений секретар Історичної групи УВАН. Член УВАН у Німеччині й Українського історичного товариства. Автор книги “Галицько-Волинська держава 1290–1340 у нових дослідках. Огляд історіографії та проблематики” (Авгсбург, 1948), статей “Галицька Митрополія на вершині могутності і величі. Митрополити-державотворці 1302/3–1347” (“Літературно-науковий додаток “Нового часу””. – Львів, 1939. – Ч. 5–7), “Україна 14-го століття в здурах з ісламом” (“Українська думка”. – Лондон, 1953. – Ч. 31/281, 32/282, 33/283) та ін.

<sup>21</sup> Наріжний Симон (30 січня 1898 р., с. Сокілка, Полтавщина – 23 липня 1983 р., м. Ді Вей, Австралія) – історик, культурний діяч. Навчався в Полтавському історико-філологічному

В міжчасі прийшов лист від проф. Оглобліна<sup>22</sup>, що в ньому він прислав автобіографію і спис праць.

інституті (1918–1920), Карловому університеті у Празі (1922–1923) та УВУ (від 1923 р.). Доктор філософії (1927), доцент (1933) та професор (1938) УВУ. У 1929–1944 рр. – секретар Українського історико-філологічного товариства. Від 1930 р. працював у Музеї визвольної боротьби України у Празі заступником директора, а у 1946–1948 рр. – директором музею. Після війни намагався вберегти музейні збірки від розпорошення і загибелі, однак безуспішно. Автор низки наукових праць про гетьманування Івана Виговського та перші роки Руїни, а також з історії української еміграції міжвоєнного періоду, зокрема “Гетьманування Виговського, Хмельниченка та Тетері” (1927, рукопис), “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша” (Прага, 1942) та ін. Докладніше див.: *Винар Л.* Симон Наріжний – дослідник української історії та еміграції / *Л. Винар, А. Атаманенко // Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Репринтне вид. 1942 р. / *С. Наріжний.* – Львів; Кент; Острог, 2008. – С. VII–XX.

<sup>22</sup> Оглоблин Олександр (6 грудня 1899 р., м. Київ – 16 лютого 1992 р., м. Спрингфілд, США) – історик, автор близько 1000 наукових праць. Дослідник економічної історії України XVII–XIX ст. (історія промисловості, торгівлі та транзитних операцій), політичної історії України XVII–XVIII ст. (періоду Б. Хмельницького, І. Мазепи й українського національно-визвольного руху другої половини XVIII ст.), а також української історіографії. Навчався в Київському університеті (1917–1919). У 1921–1943 рр. викладав у Київському інституті народної освіти (Київський державний університет). Професор (1922), доктор історії української культури (1926), доктор історичних наук (1941). У вересні–жовтні 1941 р. – міський голова Києва, директор Музею-архіву переходової доби Києва (1942). У 1943 р. переїхав до Львова, а 1944 р. – до Праги. Професор УВУ (1946–1951). У 1951 р. емігрував до США. Один із засновників Українського геральдично-генеалогічного товариства (1963) та Українського історичного товариства (1965). У 1968–1970 рр. – професор Гарвардського університету. У 1970–1989 рр. очолював УВАН у США. Серед його праць: “Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине” (Київ, 1925), “Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика” (Київ, 1925), “Treaty of Pereyaslav 1654” (Торонто; Нью-Йорк, 1954), “Люди Старої України” (Мюнхен, 1959), “Гетьман Івана Мазепа та його доба” (Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1960), “Ukrainian Historiography. 1917–1956” (Нью-Йорк, 1957) та ін. Ширше див.: *Винар Л.* Олександр Петрович Оглоблин. 1899–1992. Біографічна студія / *Л. Винар.* – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Париж, 1994. – 80 с.; *Верба І.* Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні (До 100-річчя з дня народження) / *І. Верба.* – Київ, 1999. – 384 с.



Цікавого листа написала п. проф. Полонська-Василенко<sup>23</sup> про долю збірок акад. Кримського<sup>24</sup>, а саме, що сестра академіка Марія Юхимівна<sup>25</sup> попродала\* багато книжок, арабські коври, грамофон із дуже цінними платівками, машину до писання, все з вбрання, так що вдалося врятувати тільки рештки бібліотеки.

Сама Марія Єфимівна переїхала в Звенигородку<sup>26</sup>.

Головна вина в цій справі – на думку проф. Полонської – в ріжних “темних сил”, що оточували Марію Кримську та були “дорадниками”. Справа ця мене дуже

<sup>23</sup> Полонська-Василенко Наталія (31 січня 1884 р., м. Харків – 8 червня 1973 р., м. Дармштадт, Німеччина) – історик, автор близько 200 наукових праць з історії Півдня України та козацтва XVIII ст., історіографії. Закінчила Київський університет (1913), приват-доцент цього ж університету (1916), активний член низки історичних товариств Києва. У 1920–1930-х рр. – співробітник ВУАН, Центрального архіву давніх актів, Всенародної бібліотеки України. У 1938–1941 рр. – старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР. Доктор історичних наук (1940). У період нацистської окупації Києва працювала в університеті, директором Київського центрального архіву давніх актів, співробітником Музею-архіву переходової доби м. Києва. У вересні 1943 р. переїхала до Львова, а потім – на еміграцію до Німеччини. Професор УВУ (1944–1973). Дійсний член Українського історичного товариства, НТШ, Міжнародної академії наук у Парижі. Детальніше див.: *Верба І. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973) / І. Верба.* – Київ, 2000. – 340 с.

<sup>24</sup> Кримський Агатангел (15 січня 1871 р., м. Володимир-Волинський – 25 січня 1942 р., м. Кустанай, Казахстан) – сходознавець, славіст, письменник, публіцист, перекладач. У 1889–1892 рр. навчався в Лазаревському інституті східних мов у Москві, 1892–1896 рр. – у Московському університеті. У 1896–1898 рр. відбув наукове стажування у Сирії та Лівані. Приват-доцент (1898–1900), екстраординарний професор арабської словесності (від 1901 р.) та історії мусульманського Сходу (від 1903 р.) Лазаревського інституту східних мов. Секретар Східної комісії Московського археологічного товариства (1910–1918), редактор періодичного видання цієї комісії “Восточные древности”, серії “Труды по востоковедению”, яку видавав Лазаревський інститут. Від листопада 1918 р. до травня 1928 р. – неодмінний секретар Української академії наук. Керівник Першого (Історично-філологічного) відділу ВУАН (1920–1929). У 1928–1929 рр. зазнав переслідувань із боку радянської влади, позбавлений усіх посад у ВУАН. У 1930-х роках відсторонений від викладацької та наукової роботи. У 1937 р. отримав посаду в Інституті мовознавства АН УРСР, у 1938 р. очолив відділ української мови цього ж інституту. Заслужений діяч науки УРСР (1940). 15 січня 1941 р. на державному рівні відзначено його ювілей. Заарештований 20 липня 1941 р. у Звенигородці органами НКВС. Помер у тюремній лікарні НКВС м. Кустанай. Серед його праць: “История арабов, их халифат, их дальнейшие судьбы и краткий очерк арабской литературы” (Москва, 1903), “Мусульманство і його будучність” (Львів, 1904), “Історія Персії та її письменства” (Київ, 1923), “Тюрки, їх мова та література” (Київ, 1930), “История новой арабской литературы: XIX – начало XX вв.” (Москва, 1971), “Низами и его современники” (Баку, 1981) та ін. Детальніше див.: Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості / [ред. О. Василюк]. – Київ: Вид. дім “Стилос”, 2006. – 563 с.

<sup>25</sup> Кримська Марія (1863–1951) – рідна сестра Агатангела Кримського.

\* Наступне слово закреслено.

<sup>26</sup> У Звенигородці (тепер районний центр Черкаської обл.) А. Кримський провів більшу частину життя. Тут розташована родинна садиба Кримських.

затурбовала. Я радився з проф. Сімовичем<sup>27</sup>, що робити: її ж бо признано допомогу<sup>28</sup> і запропонував, щоби грошей пересилати п. Полонській-Василенко і щоб вона виділила з них\* частину М[арії] Юх[имівній], а частину Микольцеві<sup>29</sup>, прибраному синові академіка (який тепер з матір'ю опинився без середників у Звенигородці).

З інших подій треба згадати, що 5/VIII відбулося в церкві св. Онуфрія у Львові вінчання “турецької пари” др. Е. Завалинського і С. Мурської<sup>30</sup>.

Врешті кілька слів про мене. В перших днях серпня прийшов лист від проф. Р. Гартмана<sup>31</sup>, в якому він подав, що особисто заніс мої документи в деканат

<sup>27</sup> Сімович Василь (9 березня 1880 р., с. Гадинківці Гусятинський повіт, Галичина – 13 березня 1944 р., м. Львів) – філолог, мовознавець, громадсько-культурний діяч. Видавець літературної спадщини й листування Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської, наукових і популярних розвідок з історії літератури. Автор понад 430 наукових та науково-популярних праць. Навчався в Чернівецькому університеті (1899–1904). Учень С. Смаль-Стоцького. Викладав у Чернівецькій учительській семінарії (1904–1914). Редагував видання Революційної української партії, які видавалися в Чернівцях (1902–1903). Доктор філософії (1913). Співробітник Союзу визволення України (1914–1918), проводив культурно-просвітницьку роботу в таборах для інтернованих українців в Австрії та Німеччині. Дійсний член НТШ (1923). Професор (1923–1933), ректор (1926–1930, 1933) Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі. Активний діяч “Просвіти”, НТШ у Львові (1933–1939). У 1939–1941 рр. – професор Львівського університету, декан філологічного факультету, старший науковий співробітник Львівської філії Інституту мовознавства АН УРСР, а в 1941–1944 рр. – редактор “Українського видавництва” УЦК. Серед праць треба назвати: “Praktische Grammatik der ukrainischen Sprache für den Selbstunterricht” (Відень; Ляйпціг, 1915; 2-ге вид. – Київ; Ляйпціг, 1921), “Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови” (Прага, 1926), “Іван Франко. Його життя та діяльність” (Львів, 1936; 2-ге вид. – Львів, 1941), “Тарас Шевченко. Його життя й творчість” (Краків, 1940), “Ukrainian linguistics: studies and articles” (Оттава, 1981) та ін. Докладніше див.: Білоус М. Василь Сімович (1880–1944): Життєписно-бібліографічний нарис / М. Білоус, З. Терлак. – Львів, 1995. – 180 с. (Визначні діячі НТШ, ч. 3).

<sup>28</sup> В. Сімович у 1942–1944 рр. керував Науковим фондом при УЦК, який надавав грошові допомоги вченим (Білоус М. Василь Сімович (1880–1944)... – С. 23; Антоноук Н. Українське життя в “Генеральній Губернії” (1939–1944 рр.): За матеріалами періодичної преси / Н. Антоноук. – Львів, 1997. – С. 73–74).

\* Наступне слово закреслено.

<sup>29</sup> Микола Кримський (народився 1929 р.) – син Миколи Левченка (1900–1934), особисто-го секретаря, товариша та учня А. Кримського. Усиновлений академіком (М. Левченко не визнавав своєї дитини). Детальніше див.: Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – Київ: Основи, 2000. – С. 36–38.

<sup>30</sup> Мурська Софія (1921–1995) – дочка дипломата УНР у Туреччині Володимира Мурського, навчалася у Парижі та французькій гімназії в Туреччині. Авторка популярних нарисів про Туреччину. Громадсько-культурна діячка української діаспори Австралії. Детальніше див.: Фелонюк А. Євген Завалинський – призабутий тюрколог... – С. 317.

<sup>31</sup> Гартман Ріхард (Hartmann Richard) (8 червня 1881 р., м. Нойнкірхен, Німеччина – 5 лютого 1965 р., м. Берлін) – німецький сходознавець-арабіст. Викладав у Лейпцизькому

та домоворившись з деканом склав “деяку записку” про мене і сподіється, що справа мого прийняття на берлінський ун-т вирішиться позитивно<sup>32</sup>. Тому-то я хочу використати свою відпустку, щоби заокруглити свої арабістичні знання.

До роботи забрався від свого приїзду і сподіюся все-таки деяких успіхів, тим більше, що в Тернополі свобідна голова від турбот про “хліб насущний”.

Наразі кінчу, обіцяю правильніше, як досі, писати, прошу про пам’ять та прийняти вислови правдивої пошани

Омелян Пріцак.

*Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159 (Історики Західної України). Лист на аркуші розвороту учнівського зошита.*

---

(від 1918 р.), Кенігсберзькому (1922), Гейдельберзькому (1926), Геттінгенському (1930) та Берлінському (1936) університетах. Член Берлінської академії наук (1939), у 1947–1956 рр. – директор Інституту східних досліджень академії. Автор праць: “Die Religion des Islam” (Берлін, 1944), “Islam und Nationalismus” (Берлін, 1948), “Zur Wiedergabe türkischer Namen und Wörter in den byzantinischen Quellen” (Берлін, 1952) та ін. Детальніше див.: *Roemer H. R. Richard Hartmann in memoriam (1881–1965) / H. R. Roemer // Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. – Berlin, 1967. – Band 117. – S. 1–10.* Характеристику Р. Гартмана як вченого і людини див. також у спогадах О. Пріцака: *Пріцак О. Мій шлях історика. – С. 60–61.*

<sup>32</sup> О. Пріцак одержав змогу навчатися в Берлінському університеті (1943–1945) завдяки сприянню Р. Гартмана. Переїхав до Берліна пізньої осені 1943 р. (*Пріцак О. Мій шлях історика. – С. 60.*)

УДК: 94(477.82):31–058.65[“1938/1944”]:528.9

*Надія ХАЛАК*

## **КАРТОГРАФУВАННЯ СТАТИСТИКИ ЗАГИБЛИХ УКРАЇНЦІВ НА ВОЛИНІ 1938–1944 РОКІВ**

Для сучасних українських істориків, які фахово досліджують період Другої світової війни, важливим є узагальнення інформації про українські жертви напередодні та в часі війни. Таким стане картографування статистики українських втрат на Волині в 1938–1944 рр. Підставовий матеріал для карт – створення спеціальних таблиць, до яких треба залучити весь комплекс джерел: архівних, історіографічних, усної історії, статистичних, картографічних тощо. Міждисциплінарний підхід дасть змогу на основі опрацьованого матеріалу за допомогою географічної інформаційної системи (ГІС) створити карти, в яких унаочнити інформацію про статистику українських втрат, порівнюючи ці дані з іншими рівнями просторового аналізу, зокрема демографічними, політико-адміністративними тощо.

Для опрацювання цієї теми необхідний комплексний підхід, оскільки для підрахунків загальної кількості загиблих українців, зокрема на Волині, повинні бути охоплені дані про: депортації мирних жителів радянськими каральними органами в 1939–1941 рр.; втрати під час військових дій; вивезених на примусові роботи в Німеччину; біженців, котрі перебралися за р. Буг; загиблих у результаті терору нацистського окупаційного режиму та польсько-українського протистояння.

Серію картографічно-довідкових видань “Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях” розпочинає альбом, який вміщує мапу й таблиці, що підсумовують підрахунки кількості загиблих серед українського населення в результаті польсько-українського збройного протистояння на теренах Володимир-Волинського р-ну у зазначений період.

Підґрунтям для створення карти стали опубліковані спогади українців – свідків Волинської трагедії 1938–1944 рр.<sup>1</sup> Ретельне подвірне опитування мешканців – очевидців чи учасників тих подій – у кожному селі та навколишніх населених пунктах (колоніях, фільварках, хуторах тощо) Володимир-Волинського р-ну дозволило з’ясувати прізвища вбитих у той період українців та їх чисельність у межах цих поселень. Записи в різних населених пунктах фіксують розповіді про ті самі трагічні події, імена жертв і виконавців злочинів. Окрім ідентифікованих загиблих, до уваги взято також згадки про тих, прізвища яких невідомі.

При опитуванні свідків інтерв’юери використовували дані архівних джерел. Йдеться передовсім про радянські документи 1944 р.: акти сільських, районних та

<sup>1</sup> Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район / [упоряд. і автор комент. І. Пушук]. – Луцьк, 2011. – 417 с.; *Царук Я.* Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. – Львів, 2003. – 189 с.

обласних комісій для розслідування злочинів німецьких фашистів, складені по свіжих слідах подій 1941–1944 рр. Респондентам задавали конкретні запитання про випадки протистояння, згадані в цих документах. За висновками вітчизняних істориків, самостійно такі акти не можуть бути підставою навіть для приблизних обчислень кількості жертв як з української, так і з польської сторони. Пояснюється це їхньою фрагментарністю, оскільки ідентифікація вбивць мирних жителів здійснена лише щодо кількох районів (найбільш повні відомості про те, від чиїх рук загинуло цивільне населення, в Турійському р-ні). Доволі рідко вказана й національність страчених (переважно з Маневецького, Старовижівського, Рожищенського та деяких інших)<sup>2</sup>. Джерелом для створення карти стали документи крайового проводу Північно-Західних українських земель (ПЗУЗ) Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН (б)) та організаційна документація військової округи Української повстанської армії (ВО УПА) “Турів” (звернення з приводу подій на Волині, звіти про суспільно-політичну роботу, узагальнені інформації про військово-політичну ситуацію й антиукраїнську діяльність польського підпілля). Уваги заслуговують документи, в яких йдеться про конкретні факти вбивств українських мешканців у червні – середині липня 1943 р., оскільки вони пояснюють початок масового польсько-українського протистояння. Детальний аналіз архівних даних та зіставлення їх зі свідченнями очевидців – це додаткове підтвердження окремих фактів, прізвищ тощо<sup>3</sup>.

Розуміючи потребу критичного підходу до спогадів, у питанні обліку поіменно названих жертв розглянуто такі розповіді, як достовірне історичне джерело, до того ж єдине, за яким можна вивести статистику, що наблизить до вірогідних підрахунків загальної кількості загиблих. Публікація спогадів здійснена на основі диктофонного та наративного записів свідчень тогочасних мешканців усіх без винятку міст і сіл сучасної Волинської обл., очевидців українсько-польського протистояння 1938–1944 рр. у своєму населеному пункті. Було запропоновано користуватися квестіонарем обсягом у п’ять сторінок, розробленим з огляду на можливості методики усної історії.

Українські джерела зафіксували по Володимир-Волинському р-ну 1 916 загиблих українців, а польські – тільки 73<sup>4</sup> (тобто у 26 разів менше). Хоча польські

<sup>2</sup> Див.: *Макарчук С.* Нищення населення на Волині в часи війни (1941–1945) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 372. Цей український історик вважає неможливим встановити навіть приблизну кількість українського населення, загиблого внаслідок польсько-української збройної боротьби, на основі збережених архівних документів (*Макарчук С.* Втрати населення на Волині в 1941–1947 рр. // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 2001. – Т. 5: матеріали V Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” (Луцьк, 27–29 квітня 1999 р.). – С. 291–307).

<sup>3</sup> Методику застосування усної історії для верифікації свідчень про події на Волині в 1943–1944 рр. докладно висвітлив Іван Пушук у виступах на Всеукраїнському науково-практичному семінарі у Львові, присвяченому подіям на Волині в роки Другої світової війни, та під час Наукової конференції “Волинська трагедія: через історію до порозуміння”, що відбулася в Луцьку.

<sup>4</sup> За підрахунками з книги *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia, 1939–1945* / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. – Warszawa: W-wo von borowiecko, 2000. – Т. 1.

дослідники й не ставили за мету з'ясувати масштаби людських втрат з іншої сторони, однак для уточнень наведені конкретні дані не варто оминати увагою. В опублікованих українських джерелах висновки про жертви серед українців у Володимир-Волинському р-ні зроблено на основі прізвищ убитих, які називали свідки.

Як знаємо, збір відповідних спогадів розпочали тільки зі середини 1990-х років ентузіасти-краєзнавці. На той час очевидці тих подій вже були в поважному віці. Свідчення з української сторони були записані за 50 років після трагедії (польські дослідники взялися до такої праці ще в середині 1980-х).

Попри це, зроблено спробу порівняти чисельність загиблих українців у Володимир-Волинському р-ні у 1 916 осіб з аналогічними польськими втратами (за українськими та польськими даними). Українські свідки твердять про 1 157 загиблих поляків, але ця інформація не охоплює низки населених пунктів, польських за національним складом жителів, про які вони не мали інформації. Саме тому вирішено не наносити на карту жертв із польської сторони, оскільки українські джерела не мають вичерпної інформації, а опубліковані дані польських дослідників ще потребують ретельного перегляду.

У польських документах зазначено на цій території 3 329 убитих поляків<sup>5</sup>, 18 % з яких не названо по прізвищах (перелік із 30 населених пунктів, у яких загинуло понад 50 осіб).

На сьогодні ще можливе коригування кількості загиблих поляків на підставі українських архівних матеріалів. Зокрема тих, які документують евакуацію громадян польської національності впродовж 1944–1945 рр. із СРСР до Польщі. Для прикладу, 1945 р. на територію Польської держави евакуювалися 7 035 поіменно названих поляків із м. Володимир-Волинський, 660 – із Вербського, 534 – з Устилузького та 431 – з Володимир-Волинського р-нів. Списки тих, хто подав заяви на виїзд, а також поешелонні списки осіб, які перетнули радянсько-польський кордон, збереглися. Вони засвідчені підписами уповноважених представників з обох сторін і скріплені печатками урядових комісій.

За шість років (1939–1945) чисельність польського населення у Володимирі-Волинському зросла на 6 тис. осіб<sup>6</sup>. Ці поляки, які знайшли прихисток у місті, а згодом виїхали до Польщі, очевидно, були втікачами із сіл цього й інших районів. Саме на це число можливо зменшити невідомі жертви у воєводстві загалом і по Володимир-Волинському р-ні зокрема, які фігурують у польських публікаціях.

Документи про переселення поляків потребують уважного зіставлення зі списками загиблих, оприлюдненими польською стороною. Мовиться не лише про поіменні переліки. Необхідний аналіз загальних статистичних даних: кількості поляків, які жили в певному населеному пункті; виселених у 1939–1941 рр.; загиблих; переселених. Таких порівнянь досі не робили ні польські, ні українські дослідники.

<sup>5</sup> Див. таблицю у книзі: Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район / [упоряд.: О. Голько, О. Тучак, Н. Халак]. – Львів, 2014. – 96 с.

<sup>6</sup> Польська статистика свідчить про проживання в місті на 1939 р. не більше півтори тисячі осіб польської національності.

Дані статистики українських джерел щодо втрат українців у результаті польсько-українського протистояння напередодні та в період Другої світової війни відображені на карті сучасного Володимир-Волинського р-ну<sup>7</sup> (на 1939 р. – частина Володимирського повіту). Системою позначок нанесено таку інформацію: населені пункти (ті, що існували на 1939 р.; у разі зміни назви подано сучасний її варіант), в яких зафіксовано українські жертви впродовж 1938–1944 рр. (величина кругів сірого кольору повідомляє про масштаби втрат), т. зв. плясунки – скупчення цивільних поляків, де утворювались польські збройні осередки, що стали підрозділами Армії Крайової (зображені синім), стаціонавання гітлерівських військових підрозділів із поляків-шукманів (оранжевим), територію постійного розміщення ВО ПЗУЗ “Турів” у 1943–1944 рр. (заштриховано блакитно-жовтими смугами). Розрізнено також зниклі (позначено рожевим) та наявні до сьогодні (написи чорним) поселення. До карти додано таблицю населених пунктів району, які існують досі, та тих, що зникли (колонії, хутори, лісничівки, військові осади тощо) з інформацією про адміністративний статус, склад населення, наявність гітлерівських гебітскомісаріатів, районних управ і поліцейських відділів із поляків-шукманів, також наявність польських озброєних осередків та статистику українських жертв у результаті польсько-українського протистояння на Волині в 1938–1944 рр.

Картографічна інформація свідчить про понад 80 поселень по всій території району із втратами українського населення. Чітко простежується залежність величини цих втрат від розміщення сіл щодо польських збройних осередків: найвідчутніше постраждали, розташовані поблизу або в радіусі їхньої дії. Села з великою кількістю українських жертв бачимо навколо бази Білин, де було локалізоване найбільше польське воєнізоване угруповання – т. зв. Білинська Річпосполита. Звідти із другої половини 1943 р. до весни 1944 р. тероризували українське населення с. Охнівка, Вербка, Нова Вербка, Ворчин Старий, Зоря, Вірів, Селиськи, Писарева Воля, Турівка, Стенжаричі, Заболоття та ін. У всіх названих селах багато убитих серед українців. Можна виділити місяці, коли польський терор був особливо масовим і потужним: липень–серпень й листопад 1943 р., лютий 1944 р.

Довкола колонії Юзефин та військової осади Фундум, де діяли польські боївки з військових легіонерів, зафіксовані людські втрати в українських селах Суходоли, Дігтів, Ласків, Воцатин, Хотячів, Русів, Ізів, Желінів, Рогожани, Лудин, Рокитниця, Чорників, Березина.

Подібна ситуація спостерігається навколо м. Володимира-Волинського й Устилуга, де розміщувалися гітлерівські гарнізони та від квітня 1943 р. – поліцейські підрозділи з поляків-шукманів.

Численні українські жертви були і в селах, розташованих уздовж залізничних колій. Польські озброєні бойовики та гітлерівці з бронепоездів обстрілювали населені пункти і здійснювали рейди окремими загонами проти українців від літа 1943 р.; у с. Писарева Воля, Жовтневе вели обстріл із німецької танкетки. Усе це вказує на узгодженість дій та попередню підготовку.

<sup>7</sup> За сучасним адміністративно-територіальним поділом район складає приблизно третину території колишнього повіту, її середню частину.

Польські історики послуговуються тезою про “відплатні акції” щодо українських сіл. Терор нацистського окупаційного режиму потребує окремого розгляду, натомість низка українських джерел містять згадки про польські напади на українські села Володимир-Волинського р-ну впродовж 1943 р.: Селиськи, Яковичі, Ліски, Шури, Ворчин Старий, Рокитниця, Новини, Овадне, Нова Верба; у травні – Хворостів, Хмелів; до липня – Руснів; на початку липня – Ласків; у середині літа – Стенжаричі, Турівка, Писарева Воля; загалом влітку – Когильне, Микитичі, Дубники; від середини 1943 р. – Бегета, Верба, Стрілецька, Заболоття; восени – Жовтневе (Могильне), Фалемичі, Зоря, Вірів. Далі в січні–лютому 1944 р. – Людмільпіль, Кладнів, Ворчин Старий, Зоря, Стенжаричі, Дубники, Мареклівка; в березні – Микитичі, Коритниця, Чернявка, Полум’яне<sup>8</sup>. Такі факти свідчать про намагання окремих польських науковців послідовно уникати згадки про винищення місцевого українського населення, і вже геть некоректними є спроби виправдати злочини поляків-шуцманів із гітлерівських поліцейних підрозділів<sup>9</sup>. Про це свідчить 1 916 загиблих українців тільки у Володимир-Волинському р-ні від рук поляків-шуцманів при активному сприянні гітлерівських військ і з’єднань радянських партизанів.

Складність цієї дискусії полягає в тому, що в Польщі дослідження подій на Волині – це державна програма, а в Україні аналогічною проблематикою та публікацією свідчень очевидців займаються окремі історики. Для забезпечення паритетності позицій українських і польських учених в обговоренні всіх аспектів Волинської трагедії необхідно підняти це питання в Україні на рівень державних установ, щоб його професійно вивчали наукові колективи таких інституцій, як, скажімо, Інститут національної пам’яті. Картографування статистики українських втрат на Волині в 1938–1944 рр. дасть змогу проводити компаративні дослідження, зіставляючи дані про втрати народів Центрально-Східної Європи у Другій світовій війні.

<sup>8</sup> Див., наприклад: *Мотика Г.* Від волинської різанини до операції “Вісла”: польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / [пер. з пол. А. Павлишина; післямова І. Ільюшина]. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – С. 65.

<sup>9</sup> Там само.



Ольга ГУЛЬ

## НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ МІСЬКИХ ЕЛІТ

[Рец. на]: Jakimińska G. Elita władzy lubelskiej gminy miejskiej w latach 1555–1651. – Lublin, 2012. – 205 s.

Вивчення міської історії, зокрема проблеми функціонування міських еліт, надалі перебуває в центрі уваги польських дослідників. Доказ цього – видання низки монографій, що висвітлюють життя і діяльність представників влади різних міст періоду пізнього Середньовіччя та ранньомодерного часу. Зокрема у 2012 р. польська історіографія поповнилася новим ґрунтовним дослідженням з історії міської еліти Любліна. Видання було приурочено 695-річчю надання місту маґдебурзького права королем Владиславом Локетком.

Авторка рецензованої праці д-р Гражина Якімінська – музейний працівник, на сьогодні – заступник директора Люблінського музею, а також керівник відділу цієї інституції – Музею історії Любліна, відомий дослідник минувшини цього міста. Праця “Еліта влади міської громади Любліна в 1555–1651 рр.” – результат її дисертаційного дослідження, написаного під керівництвом проф. Ришарда Щигла на гуманітарному факультеті Університету Марії К’юрі-Скłodовської, і є складовою загальнопольського дослідницького проекту “Міські урядники Речі Посполитої, Сілезії і Помор’я від XIII до XVIII ст.” На цей момент у межах названого проекту в різних містах Польщі опрацьовано й опубліковано різні наукові дослідження з цієї тематики<sup>1</sup>.

Праця складається з розширеного інформативного вступу та семи окремих розділів. Кожен розділ характеризує окрему сферу діяльності представників еліти влади Любліна.

У вступі дослідниця коротко представила історію міста та принципи функціонування органів міської влади у вказаний період, охарактеризувала джерельну базу предмета дослідження, а також розглянула різні трактування терміна “еліта влади”, які вживаються як в історичній, політологічній, так і в соціологічній науці, пояснила, кого саме з міських урядників вона зараховує до цієї когорти осіб, а також коротко схарактеризувала сферу діяльності й обов’язки представників влади. Авторка зазначила, що в історіографії вживаються й інші дефініції, тотожні

---

<sup>1</sup> *Zdrenka J.* Główne i Młode Miasto Gdańsk i ich patrycjat w latach 1342–1525 / J. Zdrenka. – Toruń, 1992; *Mikulski K.* Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początków XVIII wieku / K. Mikulski. – Toruń, 1999; *Czaja R.* Socjatomografia miasta Elbląga średniowieczu / R. Czaja. – Toruń, 1992; *Noga Z.* Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy / Z. Noga. – Kraków, 2003; *Długokęcki M.* Elita władzy miasta Malborka w średniowieczu / M. Długokęcki. – Malbork, 2004; *Kardas A.* Elity władzy w Toruniu w XVII wieku. Mechanizmy kształtowania się i wymiany grup rządzących / A. Kardas. – Toruń, 2004.

цьому поняттю (вирішальна група – “grupa decyzyjna”, керівна група – “grupa kierownicza”, представники влади – “dysponenci władzy”, урядова група – “grupa rządząca”). Гражина Якімінська, за прикладом краківського історика Здзіслава Ноги, до еліти влади зарахувала лише осіб, що входили до складу міської ради Любліна, адже, як вона вказала, саме їм належала реальна влада в місті. Діяльність судової лави розглянуто побіжно, коли авторка звертала увагу на цей шабель кар’єри як перехідний на шляху до посади райця.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період близько 100 років. Саме в цей час місто переживало економічний та політичний розквіт і поряд із Краковом, Варшавою, Львовом, Гданськом і Познанню було провідним містом Речі Посполитої. У 1555 р. у Любліні прийнято ухвалу про розширення особового складу представницького органу поспільства і зміну його назви, від цього часу ця інституція називалася Колегією “21 мужа”, а кількість довірених осіб – міщан збільшувалася від 5 до 21. Ця постанова мала лише юридичне значення – на практиці представники поспільства не мали реального впливу на рішення міських урядників, адже, як зазначила авторка, “міська рада дала поспільству лише примаду їхнього впливу на владу”. Однак це був перший крок на шляху до обмеження влади ради. Кінцева межа праці – 1651 р., коли були підписані пункти угоди між поспільством і райцями, внаслідок чого рада втратила давнє значення і позицію в місті.

У книзі авторка виділила два етапи діяльності райців як представників найважливішої міської інституції. Межа, що ділить ці два періоди, – 1591 р. Саме тоді король видав привілей, згідно з яким райці одержали право довічно виконувати свої повноваження. Відтоді про люблінську еліту можна говорити як про замкнуте середовище осіб, яких поєднували родинні зв’язки та спільна діяльність. Політика, яку вони проводили, була спрямована перш за все на зміцнення своєї політичної ролі в місті та власне збагачення. Після 1591 р. позиція поспільства була занадто слабкою, щоб послабити становище ради. І лише військові дії середини XVII ст., а також суспільні виступи 1614, 1634 і середини 1640-х років спричинили до занепаду міста, а також давньої еліти міста і заміни її новими людьми.

У першому розділі дослідження “Міська рада Любліна як суспільна група і її професійний склад” охарактеризовано сфери діяльності райців до часу їх обрання у склад ради. Як вказує дослідниця, від професії особи в цей час залежав не лише її майновий стан, але й соціальне становище у місті. Протягом 1555–1651 рр. у Любліні посаду райця обіймало 78 осіб. Висвітлюючи професійний склад цієї групи, Г. Якімінська виділила три групи: ремісників, купців, а також осіб, пов’язаних із сферою послуг, тобто т. зв. фінансистів, та представників вільних професій (лікарі, правники та дрібні урядники). У книгах міської ради поряд із прізвищами 39 осіб зазначено і їхні професії (50 % групи), більшість із них були ремісниками – 32 особи (41 %), серед представників вільних професій – 9 писарів (міських, городських і воєводських), 6 лікарів, значно менше вчителів і правників – тільки 2 особи. Опрацювавши значний масив джерельного матеріалу, дослідниця вдалося ідентифікувати професії ще 35 осіб. Отже, вона встановила рід занять 74 осіб (94,1 %). Більшість райців були ремісниками – 32 особи, серед них багато золотарів (8), аптекарів (8), кушнірів (7), кравців (3) та шевців (2). Подібна ситуація була у Кракові, де більшість райців займалися золотарством і кушнірством, та у

Варшаві – золотарством й аптекарством. Як і в інших містах, дуже поширеним було поєднання занять торгівлею та ремісництвом. Своїми обчисленнями авторка підтвердила тезу проф. Генрика Самсоновича, що абсолютна більшість населення Любліна була зайнята промислами, а не торгівлею.

Другий розділ “Майно люблінських райців” присвячений висвітленню їх фінансового стану. На основі збережених архівних матеріалів Г. Якімінській вдалося відтворити в основному перелік нерухомого майна. Але й ці дані неповні, тому не відтворюють повної картини історичної дійсності. Як зазначила дослідниця, володіння значною кількістю нерухомості було пов’язане із високим рівнем життя представників еліти, адже майже всі райці мали змогу придбати одне чи декілька помешкань або ж отримували їх внаслідок вигідного одруження з багатими міщанками. Авторка простежила прямий взаємозв’язок між величиною майна і соціальним становищем особи. Крім того, багато райців професійно займалися торгівлею нерухомості, отримуючи в такий спосіб додаткові доходи. Загалом наявність маєтку була основною передумовою входження особи до середовища еліти влади. Г. Якімінська виділила групу осіб, які володіли кам’яницями на Ринку, зазначивши, що частина з них здобула майно завдяки попередньому виконанню обов’язків писаря. Не всі райці з цієї групи придбали маєтки особисто – часто користалися з фінансових накопичень попередніх поколінь. Авторка віднайшла 11 випадків, коли райці успадковували маєтки від батьків, а згодом цю власність різними способами збільшували і примножували. Багато з них збільшили свою нерухомість за рахунок посагу дружин. Так, 21 райця після одруження отримав частину кам’яниці, а 10 – цілі будинки в місті. З огляду на те, що частими були повторні одруження, багато отримували кілька кам’яниць від різних дружин.

Кожен громадянин міста (а урядником міг стати тільки громадянин) мав володіти нерухомістю в місті, тому припускається, що кожен райця володів хоча б однією кам’яницею чи будинком, чи хоча б їх частиною.

Далі авторка подає віднайдені дані про кількісний склад нерухомого майна райців. Частина їх маєтностей призначалася для успадкування дітьми, а також була призначена для здачі в оренду міщанам чи купцям для складу товарів під час ярмарків. 46 осіб (59%), окрім кам’яниці як основного місця проживання, володіли дерев’яними чи частково мурованими будинками на передмістях, мешкали в них влітку або ж коли в місті лютували епідемії. 35 осіб володіли фільварками, 15 – броварнями. Невідомо, щоправда, чи продукцію з них вони використовували для власного вжитку, чи на продаж. Доволі часто райці орендували податки – мостове, складове, а також міську власність – озерця, цегельні чи ваги. 41% райців винаймали крами, ятки, будки й інші торгові місця.

Представила Г. Якімінська також випадки володіння райцями маєтків поза межами Любліна: одному з них належало село, двом іншим – будинки в інших містах. Для цілісності картини майнового стану вона також проаналізувала рухому власність декількох із них. Інформацію про це почерпнула з п’яти книг заповітів і посмертних інвентарів. Згідно з цими даними, представники еліти влади володіли великою кількістю золотих прикрас, срібного та мідного посуду, хутра, а також книг. Про статки райців може свідчити і той факт, що більшість із них призначали значні суми на пожертви для костелів. Підсумовуючи, дослідниця зазначила,

що майновий стан райців не був однаковим. Із загальної кількості вона виділила 1/3 частину (36 %) найбагатших осіб і припустила, що на формування їхнього майнового стану впливали такі чинники: успадкування майна, отримання внаслідок вигідного одруження, прибутки від професійних занять та урядування. Ці люди становили “майнову” еліту міста, а участь у політичному житті допомагала їм збільшити свої статки.

Наступний розділ “Сімейні відносини” присвячено дослідженню родинних зв’язків між представниками еліти влади. Г. Якімінська порівняла дані книг міської ради та метричних книг люблінських костелів і зробила висновок, що райці найчастіше брали шлюб з представницями найбагатших родин і своїх дітей також одружували з представниками еліти влади. З огляду на це, раецькі родини були між собою тісно пов’язані. Крім того, через часті 2–3-кратні одруження родинними зв’язками були охоплені чи не всі представники еліти влади Любліна. Такими ж стосунками вони були пов’язані і з елітами інших міст: Кракова, Варшави, Сандомира, Кросна, Львова (зокрема дочка райці Себастьяна Стано Регіна була одружена з львівським райцею Каспром Пшездзецьким). Приклади таких одружень свідчать про тісні контакти між представниками еліт різних міст.

3-поміж 78 осіб відсутні дані про дружину й дітей лише 1 райці. Хоча, згідно з законом, для одержання міського громадянства особа мала бути одруженою. У 10 випадках відомі лише імена дружин, натомість немає інформації, з якої родини вони походили. 48 райців (61 %) були одружені раз, 18 (23 %) – двічі, а 10 (12 %) – аж тричі. Дослідниця зафіксувала імена 100 дружин райців, із них 45 не походили з еліти влади. Серед райців частими були одруження з дочками лавників і сестрами та вдовами райців чи представницями багатих міщанських і шляхетських родин. Або ж інколи шлюби укладалися з представницями якоїсь однієї багатой родини, так двоє райців ставали свояками. Наприклад, Бальтазар Баумгарт і Ян Львовіч породичалися після одруження з дочками Єжи Постригача, Каспер Ценжкі й Давид Лаверман – після одруження зі сестрами Сузанною та Доротою Хоцешевчанками.

Процес входження осіб до еліти влади часто відбувався через попереднє одруження з донькою райці. Г. Якімінська навела декілька цікавих прикладів, коли приїжджі люди (німці, італійці) у такий спосіб входили в середовище райців. Авторка віднайшла також випадки мішаних міщансько-шляхетських шлюбів. Такі зв’язки підносили авторитет урядника та його сім’ї.

Також у цьому розділі проаналізовано тривалість урядування представників певної родини. Чотири родини урядували протягом двох поколінь (батько–син). Траплялися випадки, коли родину в раді представляло й більше осіб. До таких належать родини Лемків (4 особи) та Конопниць (6 осіб). Вони творили своєрідні династії. Зазначено, що з 53 родин (67 %) до ради входило лише по одному представнику. Адже, як вказує авторка, часто сини райців обирали духовну чи наукову кар’єру, або ж ставали лікарями, що також треба вважати кар’єрним стрибком. Нетиповим було, щоб райця, обраниця якого була з-поза еліти, після одруження підтримував тісні стосунки з найбагатшими міщанами Любліна і його наступники продовжували урядувати в місті. Так було зокрема зі Станіславом Ліханським. Внаслідок зіставлення хоча би приблизних дат одруження і початку урядування було встановлено, що укладення вигідних шлюбів сприяло кар’єрному росту 23 (29 %) осіб.

Наступний розділ праці під назвою: “Освіта райців та їх інтелектуальні горизонти” представляє інформацію, де найчастіше навчалися представники еліти влади та їхні діти. На підставі університетських метрик встановлено, що лише 12 осіб могли підтвердити здобуття вищої освіти в цьому закладі, серед них 7 навчалися у Кракові, 2 – в Базелі та 1 – у Ляйпцігу. Заслужують уваги короткі описи етапів навчання і професійної кар’єри окремих з них. Варто зазначити, що через обмежену кількість джерел питання освіти й інтелектуального рівня представників еліти влади залишається відкритим. Адже важко припустити, що визначний поет-гуманіст, який одночасно був люблінським райцею, Себастьян Фабіан Кльонович не здобув вищої освіти, хоча документального підтвердження цього до тепер не віднайдено.

Більшість райців були високоосвіченими людьми, адже володіли книгозбірнями, виданнями з галузі права, історії і літератури. Найбільшу бібліотеку мали Пйотр Клішевський (170 позицій), Ян Вижинський (88), Бартоломій Нємський (82), Себістьян Стано та Ян Малавіцький (30). Дослідниця представила цікаве спостереження: представники еліти влади були свідомі того, що вища освіта необхідна, адже навіть якщо самі не навчалися у вищих закладах, то неодмінно відправляли своїх дітей на навчання в університети.

Розділ “Престиж уряду райці в місті і поза ним” показує, в чому, крім матеріальної вигоди, виявлялося їхнє привілейоване становище. Найперше престиж відображався у формі записів у документації міської ради, де райці титулувалися як “*famatus et spectabilis*” (“видатний і шляхетний”). Інший вияв особливого статусу – володіння кам’яницями на Ринку та при ринкових вулицях. Дуже часто їх успадковували разом з урядом. Члени міської ради, як знані та шановані люди, були опікунами сиріт, вдів чи виконавцями заповітів міщан Любліна. Г. Якімінська відзначила також численні випадки, коли райці представляли в судах інтереси шляхтичів чи жителів інших міст. Своєрідним способом вияву довіри і поваги було доручення виконувати додаткові функції – шафарів, провізорів костелів і шпиталів або ж делегатів на сейми, коронування та інші державні заходи. У цьому розділі авторка намагалася простежити приватні й офіційні контакти люблінських райців із представниками шляхетського соціуму та державними урядовцями.

Шостий розділ присвячено висвітленню етнічної і релігійної належності райців. Люблін, як одне з найбільших міст Речі Посполитої, був багатоетнічним, адже відомі на теренах Східної Європи люблінські ярмарки притягували до міста іноземців. Досить часто ці особи, здобувши значні статки, родичалися з представниками влади або й самі ставали райцями. З-поміж 78 осіб, що обіймали посаду райці у вказаний період, 30 не походили з Любліна – серед них були італійці та німці. Урядувати в Любліні мали право лише особи католицького віросповідання, тому офіційно всі райці визнавали себе католиками.

В останньому розділі “Шлях до уряду райці” досліджено період життя осіб до того, як вони обійняли цю посаду. Згідно з декретом короля Сигізмунда I від 1508 р., кожен райця перед обранням його до складу міської ради мав виконувати функції лавника. Відповідно до цього правила розвивалася кар’єра 74 райців, тобто королівського декрету сумлінно дотримувалися в Любліні. Із чотирьох осіб, що оминули урядування в лаві, троє попередньо виконували функції писаря війтівсько-лавничого суду, тобто посада писаря прирівнювалася до функцій

лавника. Починаючи від 1591 р., райці одержали право довічно виконувати свої повноваження. Відтак міська рада стає більш замкнутою інституцією: значна частина лавників не могла потрапити до ради або ж змушена була чекати на обрання довгий час. Г. Якімінська відстежила, чим займалися представники влади до того, як стали лавниками. Наприклад, часто поспільство довіряло їм виконання функції шафаря, провізора шпиталів та костелів, окрім того, часто вони були цехмістрами чи членами Колегії “21 мужа”. Також представлено випадки виконання обов’язків писаря: гродського, підвоєводського або ж офіціалу.

Підсумовуючи дослідження, Г. Якімінська дійшла висновку, що еліта влади Любліна становила групу найбагатших мешканців, котрим належала реальна влада в місті. Ця суспільна група остаточно сформувалася і зміцніла у Любліні в 1555–1651 рр. Як і в інших містах ранньомодерного часу, представники еліти влади були між собою пов’язані численними родинними зв’язками.

Важливим здобутком праці є те, що дослідниця на основі джерельного матеріалу представила до цього невідомі факти з особистого життя представників еліти влади, а також знайшла і спростувала деякі усталені в історіографії (у працях Я. Рябініна та Р. Шевчика) помилки, зокрема у встановленні родинних зв’язків. Адже часто райці мали такі самі імена, що і їхні батьки, до того ж імена їхніх дружин також могли бути однаковими. Важливе доповнення тексту – біограми 78 райців, які наочно ілюструють перебіг кар’єрного росту окремих із них. Незважаючи на те, що основні результати дослідження ґрунтуються на значному науковому матеріалі, текст викладений логічно, послідовно і зрозуміло, тому зацікавить не лише фахових дослідників, а й пересічного читача.

*Тарас ГОРБАЧЕВСЬКИЙ, Оксана РУДА*

[Рец. на кн.]: Ormiański pasterz Lwowa ksiądz arcybiskup Józef Teodorowicz na tle dziejów ormiańskich / [red. Włodzimierz Osadczy, ks. Mirosław Kalinowski, Marko Jacov]. – Lublin; Lwów, 2015. – 271 s.

Упродовж віків на українських землях свою другу батьківщину знаходили представники народів, гнані в пошуках кращої долі, рятуючись від релігійних, політичних чи національних переслідувань. Більшість із них творили автономні громади, зберігаючи власні мову, традиції, вірування, водночас збагачуючи українську культуру. Невід’ємною часткою історії поліконфесійного та поліетнічного Львова стала вірменська громада. Прагматичні й помірковані в діях вірмени попри свою нечисленність часто виступали посередниками у вирішенні складних міжетнічних проблем на теренах Галичини. Гармонійному міжетнічному розвитку поляків, німців, українців, вірмен сприяли їхні християнські традиції, а також авторитет церковних єрархів.

Важливу роль у налагодженні діалогу між народами Галичини відіграв архієпископ Львівський Вірменської Католицької Церкви Юзеф Теодорович (1864–1938). Поряд із митрополитом Андреем Шептицьким та архієпископом Юзефом Більчевським, він належав до плеяди видатних католицьких пастирів Галичини. Саме Ю. Теодорович був остатнім з архієпископів, які упродовж 1630–1938 рр. очолювали Львівську вірмено-католицьку митрополію.

У рецензованому виданні “Вірменський пастир Львова. Архієпископ Юзеф Теодорович на тлі вірменської історії” постать останнього Львівського католицького єпископа вірменського обряду, його пастирське служіння та громадсько-політична діяльність висвітлені крізь призму трагічної історії вірменського народу. Книга також тематично охоплює комплекс проблем етнокультурного життя вірменської громади Львова, висвітлення яких допомагає глибше осягнути етнодержавні та соціокультурні реалії.

Видання, присвячене 100-річчю пам’яті геноциду вірмен, містить доповіді дослідників вірменської історії з Любліна, Кракова, Глівіце, Львова та Рима, виголошені на Міжнародній науковій конференції, приуроченій 75-річчю від дня смерті архієпископа Юзефа Теодоровича, що відбулася 4 грудня 2013 р. у Люблінському католицькому університеті Івана Павла II (Польща), а також статті знаних українських і польських вірменологів, які значно розширили тематику представлених розвідок. Усі вміщені у книзі тексти написані польською мовою, деякі ще й перекладені італійською. Видання ілюстроване унікальними фотографіями.

Вихід у світ книги “Вірменський пастир Львова...” листовно благословили ординарій вірних вірмено-католицького обряду в Польщі, архієпископ-митрополит Варшавський кардинал Казимир Нич та архієпископ-митрополит Львівський

Мечислав Мокшицький. Вони висловили вдячність упорядникам й авторам за ґрунтовне висвітлення постаті архієпископа Ю. Теодоровича, якого кардинал Казимир Нич охарактеризував як “великого пастиря, теолога, державного діяча, хранителя багатовікової історії польських вірмен”. Архієпископ Мечислав Мокшицький, з-поміж іншого, зазначив, що останній митрополит вірменського обряду “вписався в історію Церкви та Польщі як... патріот і красномовний проповідник”, залишив по собі багату духовну спадщину. Обидва єпископи відзначили, що вміщення у виданні праць видатних дослідників традицій Східних Церков та патріарха Вірменської Католицької Церкви Нерсеса Бедроса ХІХ значно підвищило його наукову значущість.

Серед публікацій – промова ректора Люблінського католицького університету Івана Павла ІІ проф. Антоні Дембінського, виголошена на відкритті конференції. У ній зазначається, що цей захід – свідчення живої пам’яті та вірності традиціям мультикультуралізму, толерантності і християнської єдності, незважаючи на обрядові та мовні відмінності. А участь у конференції патріарха Нерсеса Бедроса ХІХ засвідчує, що примножувані століттями культурно-релігійні надбання польських вірмен не забуті, їх ревно охороняють і достойно поповнюють представники католицької спільноти вірмен, яку очолює Його Святість Патріарх.

У вступній статті про непересічну особистість Ю. Теодоровича авторства директора Центру UCRAINICUM Люблінського католицького університету Івана Павла ІІ, упорядника та співредактора видання проф. Володимира Осадчого акцент зроблено на неординарній особистості вірменина-католика, патріота польської державності й водночас політика, який прагнув гармонійного співжиття усіх народів Другої Речіпосполитої. Його поважали і шанували далеко за межами Львова та вірменської общини, а його поміркована християнська позиція й політичні погляди об’єднували суспільство. Порівнюючи трактування ролі та образу Церкви в суспільстві різними церковними єрархами, автор відзначає, що Ю. Теодорович був непоступливим у питанні поширення впливу Католицької Церкви на всі сфери державного життя. Видатний богослов і церковний діяч прагнув відродити близьку до оригіналу вірменську духовність, водночас шукаючи способів політичного входження в єдиний польський простір, про що йдеться в дослідженні.

Наступною у виданні вміщена лаудація на честь патріарха Нерсеса Бедроса ХІХ з нагоди вручення йому Золотого диплома богословського факультету Люблінського католицького університету Івана Павла ІІ, яку виголосив декан цього факультету проф. о. Мірослав Каліновський.

У промові Глави Вірменської Католицької Церкви Його Блаженства Патріарха Кілійського для вірмен Нерсеса Бедроса ХІХ подано загальний нарис історії Вірменської Католицької Церкви від прийняття вірменами християнства в 301 р. і до сучасності, з детальним висвітленням минулого львівської вірменської громади, яка бере свій початок із кінця ХІІІ ст., коли тут почали осідати біженці. Відзначено важливу роль Вірменської Церкви в консолідації та збереженні національно-релігійної ідентичності як вірменської громади Львова, так і інших українських міст. Простежуючи, як змінювалося становище вірменської католицької єпархії у Львові за часів давньої Речіпосполитої, Австрійської, а згодом Австро-Угорської монархії та Другої Речі Посполитої, автор відзначає, що внаслідок воєнних дій, німецького та радянського терору Церква значно ослабла, а чисельність духовенства зменшилася.



Практично знищена радянською владою Львівська вірменсько-католицька єпархія з відновленням незалежності України 1991 р. поступово почала відроджуватися.

Дослідник історії Церкви римо-католицький єпископ Ян Копец проаналізував діяльність вірмено-католицьких душпастирських осередків у сучасній Польщі. На прикладі історії вірменської спільноти Глівіце автор показав, яких зусиль довелося докласти вірменам, щоб за притаманної усім повоєнним вірменським осередкам Польщі нестабільної ситуації позбутися впливу ментальності діаспори, подолати проблеми з консолідацією і забезпеченням відповідної душпастирської опіки, а також зі служінням Богові задля зміцнення та стабілізації власних позицій.

Польський сходознавець Єжи Вирозумські представив історію вірменського народу в давній Польщі, починаючи з XIV ст., часу інкорпорації заселених вірменами українських теренів до складу Польської держави, зосередивши увагу на висвітленні становлення і функціонування інститутів самоврядування вірменських громад у XIV–XVII ст. Є. Вирозумські зауважив, що правовою підставою для функціонування вірменського суду послужило надання в 1356 р. Львову магдебурзького права, за яким вірмени, як і інші національні меншини, одержали право судитися у власному вірменському суді під головуванням міського вйїта. Затверджений 1519 р. королем Сигізмундом I Вірменський статут – кодекс матеріального права – вплинув на ефективність урегулювання у Львові цивільних, кримінальних і сімейних відносин, усунення непорозумінь у визначених цим статутом сферах. Згодом його чинність поширилася на інші вірменські осередки. Натомість “Порядок судів і справ вірменського права” з 1604 р., на підставі якого провадилося судочинство у вірменському суді, засвідчив пожвавлення асиміляційних процесів серед вірмен, які, зберігаючи ідентичність та залишаючись відданими церковній традиції, ставали лояльними громадянами Польщі.

Становище вірмен у Галичині другої половини XVIII – початку XX ст. висвітлив польський дослідник Кшиштоф Стопка. Він простежив зміну статусу вірменських громад Галичини внаслідок уніфікації законів, зокрема поширення наприкінці XVIII ст. загальноімперського законодавства, яке не передбачало особливого автономного статусу для національних меншин чи громад. Саме тому в XIX ст. компактні вірменські поселення почали зникати. Автор подав відомості про чисельність і розселення вірмен на галицьких теренах, описав зміни, які відбулися у Вірменській Католицькій Церкві, схарактеризував особливості мовної й етнічної асиміляції вірменського населення, його спроби зберегти національну ідентичність.

Особистість архієпископа Ю. Теодоровича стала об’єктом дослідження знаних польських учених о. Станіслава Вілька та Мечислава Риби, а його богословський доробок детально висвітлив польський богослов о. Славомір Павловський.

Коротко окресливши життєвий шлях, церковно-релігійну, громадсько-політичну діяльність архієпископа, виокремивши його проповідницьку та душпастирську роботу, о. С. Вільк і М. Рыба зосередилися на його політичних поглядах та переконаннях, спробах мирно вирішити міжетнічні конфлікти в Галичині, досягти церковного зближення римо-католиків і греко-католиків та єдності між поляками й українцями як в Австро-Угорській імперії, так і в багатонаціональній Другій Речіпосполитій. Зауважмо, що у проповідях і виступах архієпископ неодноразово підтримував та пропагував міф “історичної місії Польщі на Сході”.

Ставлення архієпископа до української проблеми, зокрема до спроб українського народу відродити самостійну державу, польсько-української війни 1918–1919 рр., висвітлив Володимир Осадчий. Автор зауважив, що, близький у поглядах до націонал-демократів, архієпископ критично ставився до відбудови українцями самостійної держави та реалізації федеративної концепції Ю. Пілсудського. Натомість на дипломатичному полі Ю. Теодорович доклав чималих зусиль задля вирішення питання східного кордону Польщі. Саме він відіграв визначальну роль у приєднанні етнічних українських земель до Другої Речіпосполитої. Однак, на відміну від ендеків, архієпископ відстоював створення сприятливих умов для розвитку українців, що, на його думку, мало забезпечити мирне співіснування двох народів у кордонах однієї держави. У статті також описано взаємини Ю. Теодоровича з митрополитом А. Шептицьким, яких, як зауважив автор, розділяла прірва в баченні політичного майбутнього Галичини.

Надзвичайно цікавим є дослідження польського вченого А. Земби “Чи можна бути вірменським патріотом і польським католицьким єпископом водночас? Архієпископ Ю. Теодорович як вірменин”. Сам архієпископ неодноразово зазначав, що відчуває себе поляком, а не представником національної меншини. Залишившись у системі польських політичних координат, Ю. Теодорович відстоював ідею сильної Речіпосполитої, а під час польсько-української війни 1918–1919 рр. виконував функцію своєрідного посередника в переговорах А. Шептицького та Ю. Більчевського.

Український дослідник вірменської культури Львова Юрій Смірнов представив архієпископа Ю. Теодоровича як будівничого кафедрального собору Львівської вірмено-католицької архієпархії, який зараз належить до світової спадщини ЮНЕСКО.

Оскільки книга вийшла у 100-ту річницю пам’яті геноциду вірмен в Османській імперії, на сторінках видання знайшла відображення і ця тематика. Зокрема цій проблемі присвячені статті Губерта Лашкевіча та Марко Якова.

Загалом рецензоване видання суттєво збагатило джерела вивчення як історії вірменського народу та Вірменської Церкви, так і особистості архієпископа Ю. Теодоровича – визначного церковно-релігійного та громадсько-політичного діяча, видатного богослова, а також речника українсько-польського культурного зближення і політичного примирення.

*Олег ПІХ*

## **УКРАЇНА І ПОЛЬЩА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ТА ПЕРСПЕКТИВІ МАЙБУТНЬОГО**

[Рец. на кн.]: *Стрільчук Л. В.* Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 608 с.

Україна і Польща – держави, тісно пов’язані не лише кордонами, а й багатомілінарною спільною історією, яку відомий польський дослідник Владислав Серчик свого часу назвав “тисячею років взаємного непорозуміння”. Відтак уже український вчений Ярослав Ісаєвич слушно зауважив, що, враховуючи це, в українсько-польських відносинах “доводиться згадувати не лише контакти і взаємовпливи, але й протистояння та конфлікти”. Драматичні події, зокрема останньої світової війни та повоєнних років, важким каменем закарбувалися в пам’яті багатьох поколінь і донині формують образи негативних стереотипів у свідомості частини населення, залишаючись складним дестабілізаційним моральним чинником. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток українсько-польської співпраці, що допомагає віднайти шляхи до взаємного порозуміння, вибудовувати відносини на основі поваги до суверенітету і територіальної цілісності. Необхідність партнерських взаємин між суверенними Україною та Польщею пояснюється сьогодні також і прагматичними причинами, насамперед, прагненням сусідніх держав самоствердитися на міжнародній арені в якості повноправних суб’єктів міжнародних відносин. Такий статус багато в чому залежить від рівня відносин із тими країнами, партнерство з якими визначають як “стратегічне”. Саме тому Республіка Польща через свою вагомую роль у підтримці регіональної безпеки та значний вплив на розвиток зовнішньополітичної діяльності нашої держави – одна з тих країн, співпраця з якими пріоритетна для України.

Історіографія формування і розвитку українсько-польських відносин на сучасному етапі займає помітне місце як у вітчизняній, так і в польській історичній науці. Цій проблемі присвячено розвідки В. Борщевського, Т. Зарецької, М. Маліновського, Є. Новаковського, О. Павлюка, С. Стоєцького, Б. Сурмач, С. Трохимчука, П. Чернеги, К. Федоровича, М. Янківка й інших, що розкривають питання зовнішньополітичного співробітництва, різні аспекти внутрішньополітичної та соціально-економічної діяльності України і Польщі. Сюди потрібно віднести й працю Людмили Стрільчук “Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття)”, в якій проаналізовано двосторонні взаємини в політичній, військовій, гуманітарній, економічній сферах у контексті концепції стратегічного партнерства.

Монографія авторки складається з п'яти побудованих за проблемно-хронологічним принципом розділів. У першому з них – “Методологічні та історико-джерелознавчі аспекти дослідження” – викладено методологію дослідження та теоретично обґрунтовано поняття “стратегічне партнерство”. Крім цього, в ньому детально проаналізовано основні досягнення вітчизняної і зарубіжної історіографії, а також документальну основу дослідження. Важливе значення для розуміння й уникнення помилок минулого на шляху налагодження сучасної співпраці України та Польщі має третій параграф цього розділу, де викладено ретроспективний огляд українсько-польських відносин упродовж віків, зокрема і в радянський період. Дослідниця розглядає вказані проблеми в історичному, суспільно-політичному й етнопольському контекстах. Варто погодитися з її думкою, що основи сучасного українсько-польського порозуміння та подолання значної частини негативних стереотипів були закладені у другій половині ХХ ст. завдяки співпраці українського й польського еміграційних середовищ. Об'єднані навколо часопису “Культура” інтелектуали зуміли відкинути історичний багаж взаємного озлоблення, зосередившись головню на вивченні моментів порозуміння і співпраці. Концептуальним, на думку авторки, було проголошення опозиціонерами тези щодо потреби об'єднання навколо таких головних моментів, як визнання непорушності післявоєнних кордонів, побудова демократичних суспільств і протидія тоталітарним системам. На основі цього пропонувалося будувати майбутні відносини. Зasadничі принципи діяльності “Культури” та гасло “Немає вільної Польщі без вільної України” були перейняті польською опозицією, а після краху тоталітарного режиму вони стали доміантними у програмах провідних політичних партій та орієнтиром у взаєминах з Україною, Білоруссю та Литвою. Тому й не дивно, що Польща стала однією з перших держав, яка визнала незалежність нашої країни.

У другому розділі “Особливості формування сучасної системи українсько-польських двосторонніх відносин” здійснено оцінку організаційно-правових та інституційних засад і впливу самого механізму трансформації міждержавних взаємин України й Польщі на рівень стратегічного партнерства. Впадає у вічі певна полоноцентричність при розгляді вказаних проблем, через що українсько-польські відносини розглянуті радше в контексті зовнішньополітичних пріоритетів східної політики Польщі. Здебільшого залишилося поза увагою те значення, що його надавали стратегічним відносинам із Польською державою вітчизняні урядові кола, політичні сили тощо. Проте варто зазначити, що українська влада за тривалий час після здобуття незалежності так і не спромоглася сформувати далекосяжну перспективу міждержавних взаємин, здебільшого лише реагуючи на конкретні виклики. Це яскраво видно в контексті набуття Республікою Польща членства в Європейському Союзі (ЄС) (візові питання, неузгодженість нормативно-правового регулювання, транскордонне співробітництво). Авторка слушно відзначає, що “саме польській стороні належить ініціатива щодо створення найбільш дієвих і важливих механізмів співпраці”. Загалом, важливу роль у співробітництві двох країн відігравали, насамперед, контакти на рівні глав держав. Водночас не дуже динамічно працювали інституційні комісії щодо питань економічної та міжрегіональної взаємодії, натомість активними були політичні контакти, зокрема міжпарламентські групи.

У праці розглянуто інституційні механізми міждержавних відносин, детально висвітлено функціонування державних органів влади України, відповідальних за українсько-польські взаємини та європейську інтеграцію. Наголошено, що перешкодами на нижчих рівнях співпраці (регіональному і локальному) були: високий рівень централізації адміністративної системи в нашій країні на фоні неготовності брати ініціативу та відповідальність на місцях; неадекватність рівня розвитку громадянського суспільства (апатія населення та брак самоорганізації). Як показує сучасний досвід, демократичну і правову державу неможливо уявити без повноцінного функціонування системи місцевого самоврядування. Цей критерій – важливий чинник демократизації суспільно-політичних процесів, що виступає необхідною передумовою становлення громадянського суспільства. Тож можна погодитися з твердженням дослідниці, що “успішне інституційне забезпечення українсько-польських відносин на пряму залежить від децентралізації влади та зростання ролі у співпраці органів місцевого самоврядування” (С. 176). Це означає передачу управлінських функцій і відповідальності від органів державної виконавчої влади на регіональний та місцевий рівень, а також побудову управлінської моделі на засадах оптимального розподілу повноважень й відповідальності органів влади, що дозволяє максимально ефективно забезпечувати права і свободи громадян, задовольняти їх потреби в якісних та ефективних послугах. Додамо, що досвід Республіки Польща, яка у 90-х роках ХХ ст. успішно здійснила адміністративно-територіальну реформу, надзвичайно цінний для України, бо дає можливість простежити комплекс заходів щодо децентралізації державного управління, динаміку перетворень, а також визначити особливості вдосконалення діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування. У ширшому трактуванні можна говорити про те, що Польща може слугувати моделлю політичних та економічних посттоталітарних демократичних трансформацій, а також успішної інтеграції в європейські і євроатлантичні структури. На цьому й наголошує авторка, вказуючи, що адаптація адміністративної системи до вимог та стандартів європейського співтовариства – найперше завдання України, якщо та справді прагне інтегруватися в ЄС. Вона також слушно зазначає, що “Республіка Польща має більш тривкий і позитивний досвід інституційного забезпечення міждержавного співробітництва... тому для України польський досвід є не лише корисним для запозичення, а практично уже готовою моделлю євроінтеграційного поступу” (С. 183).

Авторка встановила основні чинники, що впливали на розвиток і динаміку українсько-польського стратегічного партнерства, зокрема вплив провідних держав Заходу, Росії, США, процеси розширення НАТО та ЄС, а також внутрішньополітичну ситуацію в обох країнах. Аналізуючи формування міждержавних відносин у першій половині 90-х років, дослідниця доходить висновку, що вони склалися досить неоднозначно й не мали чіткої позитивної динаміки, зокрема через позицію українського керівництва щодо розширення НАТО на схід і невирішеність проблеми ядерного роззброєння тощо. Посилення позицій нашої держави та послаблення її політичної ізоляції всередині 1990-х відбулося через відмову від ядерного арсеналу, що, з погляду насамперед США, мало важливе значення для безпеки на континенті й у світі загалом. У той же час відбулися зміни і на міжнародній арені, насамперед через загострення конфронтації між західними державами та Росією (порушення прав людини, зокрема

під час війни в Чечні, жорстка позиція щодо розширення НАТО на схід тощо) робили Україну до певної міри центром геополітичного протистояння. Дослідниця виділяє деяку взаємозалежність у взаєминах Польща–Україна від стану відносин Україна–Захід. Однак, на нашу думку, дещо перебільшеним є твердження, що зміцнення відносин і формування стратегічного партнерства двох держав “послугували для України своєрідним містком на світову міжнародну арену” (С. 190). Водночас із другої половини 90-х років ХХ ст. Польща справді бере на себе роль “адвоката” України перед європейським співтовариством. Новий інструментарій співпраці ґрунтувався також і на спільних поглядах щодо питань розвитку регіональної та європейської безпеки. Вагомого значення в контексті реалізації спільних стратегічних завдань починають набувати економічні відносини, проблеми транскордонної співпраці.

Як наголошено в монографії, події 2000–2004 рр. показали, що взаємини України і Польщі багато в чому залежали як від внутрішньополітичної ситуації у нашій країні (“касетний скандал”, протистояння з опозицією в ході акцій “Україна без Кучми”), так і від зовнішньополітичних чинників, зокрема відносин у системі координат Україна–Захід (звинувачення у продажі радарних станцій “Кольчуга” Іраку, що призвело до міжнародної ізоляції). Незважаючи на численні зустрічі президентів обох держав протягом зазначеного періоду, рівень міждержавної співпраці помітно зменшився і все частіше визначався як “добросусідство”. У цьому контексті важливим елементом відновлення довіри між партнерами були особистісні контакти Президентів України та Республіки Польща Л. Кучми й А. Квасневського.

Події кінця 2004 р. і обрання президентом прозахідного опозиційного кандидата В. Ющенко дали поштовх поновленню партнерських стосунків. Цікавим є твердження дослідниці, що, незважаючи на формально закріплене стратегічне партнерство, “в цей період Україна має набагато більш вагому позицію в концепції зовнішньої політики Польщі, ніж навпаки... вона балансує на лінії ЄС і НАТО – Росія та СНД” (С. 199). На нашу думку, з цим твердженням варто погодитися, оскільки, незважаючи на прозахідну риторику в цей час, Україна на практиці так і не позбулася принципу “двовекторності”. Багато в чому це пояснювалося значною енергетичною залежністю від Росії, сильними позиціями проросійських сил в українському парламенті, а також частково настроями частини українського населення. Попри це відзначено, що двосторонні відносини сусідніх держав часів президентства В. Ющенко та Л. Качинського можна схарактеризувати “як дуже хороші і важливі для зовнішньої політики двох країн”. Натомість у період перебування при владі В. Януковича “відносини продовжували рухатися по інерції, вкрай офіційно і надто прагматично” (С. 200).

Про значимість українсько-польських відносин для Варшави свідчить і факт, який наводить авторка, що попри закріплення в Конституції Республіки Польща зовнішньої політики за урядом, взаємини з Україною стали там “домінантою президента”, що вказує, на думку дослідниці, на їх певну “привілейованість”.

Водночас, хоч і з непорозуміннями, активно вибудовувалися відносини та відбувалося розгортання перспективного співробітництва України й Польщі з Північноатлантичним альянсом. Така взаємодія діяла як на рівні програм НАТО, так і в контексті активізації військово-технічних взаємин. Насамперед йшлося про формування спільних військових підрозділів та проведення миротворчих операцій.

Такі дії, як зазначає дослідниця, не лише поглиблювали українсько-польські відносини, а й засвідчували євроатлантичні прагнення нашої країни й демонстрували прогрес на шляху інтеграції до європейського співтовариства.

У третьому розділі “Зміст та реалізація основних напрямів економічного співробітництва” акцентовано на таких важливих елементах міждержавних відносин, як торговельно-економічна й фінансово-інвестиційна взаємодія, розвиток регіональної і транскордонної співпраці. Зазначено, що для України Польща – один із головних торгово-економічних партнерів (займала 4–6 місце за сукупним товарообігом). Зацікавлення у збільшенні товарообігу з нашою державою пояснювалося значною ємністю українського ринку, реалізацією економічної стратегії, а також проблематичністю швидкої переорієнтації в зовнішній торгівлі на Захід. Україна ж прагнула посередництва Польщі в залученні іноземних інвестицій та підтримки у відносинах з ЄС, вихід через українсько-польське співробітництво на ринки країн Центрально-Східної Європи та західних держав. Про це ж свідчить і проведення різних економічних форумів, зустрічей на вищому та найвищому рівнях, підписання угод і договорів про економічну співпрацю. Однак, незважаючи на те, що темпи торгового обороту постійно зростали, вони були недостатніми і не відповідали потенційним можливостям обох країн. Серед основних причин названо кризові явища в економіці та неефективну фінансово-економічну політику України, внаслідок чого різкою виявилася диспропорція в економічному і суспільному розвитку. У фінансово-інвестиційній сфері основними перешкодами, які заважали вкладенню польського капіталу в українську економіку, були: політична нестабільність; постійні зміни вітчизняного інвестиційного законодавства і формування несприятливого інвестиційного клімату, що “проявлялося в непередбачуваності рішень законодавчої та виконавчої влади, влади на місцях” (С. 225).

На думку дослідниці, через нерівномірність розвитку прикордонних територій та їх транспортної інфраструктури, залишається проблемним і розвиток регіональної та транскордонної співпраці. Водночас наголошено, що українсько-польська економічна і транскордонна взаємодія мають стати об’єктом першочергової уваги з погляду виявлення резервів удосконалення господарських взаємовідносин й перспектив посилення стратегічного партнерства.

Надзвичайно інтенсивний діалог між польським й українським суспільствами в науковій та культурно-освітній сферах. Ці проблеми авторка розкриває в четвертому розділі монографії “Співробітництво в гуманітарній сфері”. Досліджено питання взаємодії в галузі культури та мистецтва, реституції культурних цінностей і пам’яткоохоронної діяльності, проаналізовано освітні й наукові зв’язки, туризм, молодіжну та спортивну політику. Відзначено, що культурне зближення й інтеграція – невід’ємна складова розбудови українсько-польських міждержавних відносин. На цьому шляху важливий чинник – це подолання негативних нашарувань минулого й наявних стереотипів, забезпечення охорони місць національної пам’яті тощо.

В останньому розділі “Роль української меншини в Республіці Польща та польської меншини в Україні у справі налагодження й зміцнення міждержавних зв’язків і міжлюдських відносин” наголошено на тому, що “Україна і Польща намагаються повною мірою забезпечити сприятливі умови для реалізації права національних меншин на вираження та розвиток своєї етнічної, культурної

й релігійної самобутності...” (С. 214). Вказані принципи задекларовані в підписаному між Україною та Республікою Польща Договорі “Про добросусідство, дружні відносини і співробітництво”. Додамо також, що особливістю формування політико-правової бази регулювання етнонаціональних процесів як у Польщі, так і в Україні стало широке застосування у національному законодавстві міжнародних стандартів захисту прав меншин, сформульованих у базових документах європейського співтовариства. Виявом чого стало державне забезпечення та підтримка освітніх, культурних і релігійних організацій та товариств української й польської національних меншин на території обох держав.

Загалом, праця Людмили Стрільчук – вагомий внесок у вивчення проблем формування та розвитку українсько-польських відносин. Представлені погляди авторки щодо вирішення актуальних питань двосторонніх взаємин у політичній, військовій, гуманітарній, економічній сферах недвозначно доводять потребу закріплення та посилення стратегічного партнерства України й Польщі. Така співпраця матиме значний вплив на зміцнення авторитету обох держав на міжнародній арені, а також буде важливим чинником на шляху європейської інтеграції нашої країни.



*Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ*

## **КАТАЛОГ УКРАЇНСЬКИХ ІКОН XVI СТОЛІТТЯ ЗБІРКИ ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ В СЯНОКУ**

[Рец. на]: *Winnicka K. Ikony z XVI wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. – Sanok, 2013. – Т. 2. – 139 s., il.*

Колекція українських середньовічних ікон Історичного музею в Сяноку докладніше відома від 1960-х років із чималої кількості публікацій не тільки в Польщі, а й Україні, особливо в останні десятиліття немалою пожвавлення українських історично-мистецьких досліджень. 2013 р. музей видав два окремих каталоги ікон XV та XVI ст. Найстарішу частину музейного фонду, з-перед початку XVI ст., опрацював довголітній охоронець збірки, знаний польський історик українського церковного мистецтва Ромуальд Біскупський (1935–2008)<sup>1</sup>, а наступний розділ підготувала до друку її опікун – Катажина Вінніцка<sup>2</sup>.

Ікон XVI ст. у сяноцькому музеї, закономірно, більше від найдавніших, каталог яких нараховує тільки 11 позицій, – у ній 36 пам'яток. Сам склад теж відмінний від достатньо однорідної<sup>3</sup> давнішої частини колекції внаслідок як особливостей еволюції пізньосередньовічного малярства перемишльського кола XVI ст., спадщина якого домінує в музеї, так і історії комплектування збірки. Тільки перші десятиліття століття відображають позиції з визначним місцем серед тогочасного доробку не лише перемишльського осередку, а й українського релігійного малярства загалом.

<sup>1</sup> *Biskupski R. Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów / R. Biskupski. – Sanok, 2013. – Т. 1.*

<sup>2</sup> *Winnicka K. Ikony z XVI wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów / K. Winnicka. – Sanok, 2013. – Т. 2.*

<sup>3</sup> Одинокий виняток – ікона Спаса з церкви Св. Кузьми і Дем'яна у Війському поблизу Сянока. У польській літературі її вже традиційно датують другою половиною XV ст. Див.: *Biskupski R. Ikony... – Nr 1 (з давнішою літературою)*. Однак докладніший аналіз привів до висновку, що насправді війський образ репрезентує пізню стадію монументального стилю ранньопалеологічного зразка періоду з-перед утвердження й домінування на місцевому ґрунті власного варіанта малярства зрілих Палеологів й належить, щонайпізніше, до середини XIV ст. Увагу до цього його місця в історії українського малярства привернуто: *Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави / В. Александрович. – Львів, 1999. – С. 29–31*. Надалі зазначене датування наводилося неодноразово. Докладніше коротке обґрунтування такої пропозиції див.: *Його ж. Науковий каталог найбільшої збірки українських ікон XV століття у Польщі Biskupski R. Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. – Sanok, 2013. – Т. 1. – 192 s., il. // Ruthenica (друкується)*.

Далі в руслі загальних тенденцій еволюції як самого професійного середовища<sup>4</sup>, так і все ще мало осмисленої творчості його та орієнтованих на нього майстрів розбудованої щонайпізніше від середини століття мережі скромніших дочірніх осередків<sup>5</sup>, спостерігається очевидний і достатньо глибокий занепад традиції й домінування в малярській культурі продукції саме регіонального походження<sup>6</sup>. Доробок митців власне цього кола переважає й у музейній колекції ікон XVI ст.

На відміну від каталогу старшої частини збірки, який пропонує розгорнуті монографічні студії окремих позицій<sup>7</sup>, пам'ятки XVI ст. опрацьовано у “звичний” спосіб. Каталог пропонує коротку інформацію про поодинокі з них, викладену в окремих рубриках, покликаних дати найважливіші відомості про об'єкт: опис, іконографія та елементи стилістичного аналізу, доповнені бібліографією.

Власне опису в багатьох позиціях відведено найбільше місця, хоча за обсягом тексту він іноді й поступається іконографії. При докладності відповідних викладів у них все ж виявляються окремі – як для каталогу – суттєві пропуски. Так, наприклад, уже в першій позиції – не засвідченого походження “Преображенні” – не наведено

<sup>4</sup> Найдокладніше про перемишльське середовище майстрів українського малярства кінця XV–XVI ст. див.: *Александрович В.* Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3). – Львів, 2000. – С. 41–82.

<sup>5</sup> Про їх мережу в регіоні див.: *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 157–169. Пор. також: *Ejusdem.* Malarze południowo-wschodnich terenów prawosławnej diecezji przemyskiej w drugiej połowie XVI wieku // *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku* / [pod red. Jarosława Giezmę, Andrzeja Stepana]. – Łańcut, 1999. – S. 73–88. Відомостей про функціонування осередків на тій частині історичної Перемишльської єпархії, яка сьогодні перебуває за межами України, поза самою столицею, не виявлено. Єдиний можливий виняток – Прокопій Копистинський – “Прокопій попович з Дубровки, малярчик з Риботич”, знаний з так власне сформульованого підпису переписувач трьох Євангелій 1580-х років у збірках Львівського історичного музею та Національного музею у Львові імені митрополита Андрея Шептицького (далі – НМЛ). Про нього див.: *Його ж.* Невідомі джерельні матеріали до історії українського мистецького осередку в Сяноку у XVI–XVII ст. // *Церковний календар 2000 рік.* Видання Перемисько-Новосанцівської єпархії. – [Сянок, 1999]. – С. 135. Скромні документальні відомості про родину священників із підсяноцької Дубровки та прізвище переписувача навів: *Borzemski A.* Archiwa w Sanoku, Jaśliskach, Króliku Wołoskim, Hłomczy, Łodzinie i Klimkówce / *A. Borzemski.* – Sanok, 1905. – S. [114], 115, 116, [117–118]. Що конкретно здатне критися за зворотом “малярчик з Риботич” – гадати не випадає, однак саме наведене словосполучення пропонує перше віднайдене відсилання до малярських аспектів історії Риботич. Водночас це також найпізніша вказівка на притаманне в історії українського середньовічного мистецтва тільки Перемишлеві як його виняткова індивідуальна особливість розгалужене середовище малярів-священників, зафіксоване документами останніх десятиліть XV – середини XVI ст.: *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 49–70, 75–77.

<sup>6</sup> На матеріалах до історії професійного середовища це явище мистецької практики регіону середини – другої половини століття показано: *Александрович В.* Західноукраїнські малярі... – С. 154–170.

<sup>7</sup> Рецензію на цей випуск музейного каталогу див.: *Александрович В.* Науковий каталог...

тексту напису на сувої в лівій руці Христа, хоча сама присутність розгорнутого сувою для іконографії теми, наскільки відомо, виняткова<sup>8</sup>. Відзначено тільки, що чимала частина написаного не читабельна через знищення (S. 100). Насправді ж втрачено тільки окремі літери правої сторони трьох горішніх рядків: “ЕЖ[...]/РЕ[...]/СВЪ[ДЕТЕ]/ЛЬСТВО/МОЕ ИСТИ/ННО ЄСТЬ”. У тій же іконі Мойсей, як стверджено, тримає в руках таблицю з Десятьма Заповідями (S. 100). Такі приклади в іконографії відомі, проте тут у руках пророк тримає не звичний для його іконографії Декалог, а “кодекс” із так само опущеним у каталозі написом “И АЗЪ/ВСТРЪ/(ТС?)ТАХ”. Не наведено й тексту на сувої св. Стефана в іконі Похвали Богородиці з церкви Св. Параскеви Тирновської в Панишах (№ 3. – S. 102). В аналогічного укладу іншій іконі з церкви Св. Миколая у Шклярах (№ 30) не подано напису на розгорнутому сувої Еммануїла. Про нього не згадано взагалі, хоча для так ранньої української іконографії подібне вміщення напису не характерне й шклярівський образ Похвали Богородиці пропонує найраніший його приклад<sup>9</sup>. Написів на сувоях пророків тут так само не відзначено, хоча у двох аналогічних давніших позиціях каталогу їх наведено. В іконі архангела Михаїла з діяннями церкви Св. Параскеви Тирновської у Хрєвті (№ 14) фрагментарно збережені титульний напис і написи при вцілілих ліворуч сценах історії так само не подані (S. 113). Не взято до уваги також частково збережений титульний напис та імена Авраама і Сари в не зафіксованого походження “Старозавітній Трійці” (№ 21). Чомусь тільки при одинокій іконі Богородиці з Емануїлом, архангелами Михаїлом та Гавриїлом й пророками<sup>10</sup>, Давидом і Соломоном із церкви Св. Симеона Стовпника в Костарівцях (№ 12) написи виділено в окрему рубрику (S. 112).

Відтворення усіх оригінальних написів – неодмінна і невід’ємна вимога наукового каталогу, тому “недостатність зусиль” з її дотримання, виражена в зазначеному нічим не оправданому “вибірковому врахуванні”, сприймається очевидним порушенням найзагальнішої норми відповідного аспекту музейної роботи.

При відтворенні поодиноких написів не обійшлося й без неточностей. В іконі Похвали Богородиці з церкви в Панишах на сувої св. Йосифа Піснеспівця початковий зворот “ДОС[ТО]ИН[О] ЄСТ” передано “ДО[С]ННО Є[С]”. Слово “ДЩЕРА” на сувої

<sup>8</sup> Принаймні зазначений мотив не зафіксовано в жодному іншому з відомих досі зразків теми у спадщині українського та білоруського малярства XIV–XIX ст., які навів: *Janocha M., ks. Ukrainskie i bialoruskie ikony swiateczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu / M. Janocha. – Warszawa, 2001. – II. 130–151.* Немає його і в інших не врахованих у цьому зіставленні відомих нам як опублікованих, так і неопублікованих зразках української іконографії.

<sup>9</sup> Наступний зберегла ікона кінця століття “Похвала Богородиці” з церкви Трьох святителів у Підлісках Долинського р-ну Івано-Франківської обл. (Івано-Франківський художній музей), новіші репродукції див.: *Мельник В. Сакральне мистецтво Галичини XV–XX століть в експозиції Івано-Франківського художнього музею. Путівник-каталог / В. Мельник. – Івано-Франківськ, 2007. – Кат. № 3; Міляева Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона XI–XVIII століть / Л. Міляева. – Київ, 2007. – С. 309. – Іл. 292.*

<sup>10</sup> При відзначенні написів названі гімнографами (sic!) (*Winnicka K. Ikony... – S. 112*), у решті опису фігурують лише з іменами, без додаткових вказівок (*ibidem. – S. 111, 112*) й тільки наприкінці згадано “starotestamentowego króla Dawida” (*ibidem. – S. 112*), а в короткому викладі вибраних моментів іконографії їх врешті відзначено як пророків (*ibidem. – Passimum*).

пророка Соломона в іншій іконі Похвали Богородиці – з церкви Архангела Михаїла у Флоринці (№ 5) відчитано як “ДЖЄРА” (S. 105). В іконі Похвали Богородиці з церкви Різдва Богородиці у Времені (№ 31) не розчитаний прикінцевий зворот напису на сувої пророка Єзекиїла “Є [...]РЄИДУ(?)” (S. 131) належить читати “НЕ ИДЕТ”. У названому “Преображенні” поставлене після першого слова титульного напису “ПРЕОБРАЖЕНІЄ” скорочення “ІС”, найочевидніше, не належить до титульного напису. Воно цілком безпідставно віднесена до нього ліва монограма імені Христа, правий елемент якої втрачений (написи виконано обабіч голови Христа в одному рядку).

Подібних різнорідних прикладів при докладнішому студіюванні каталогу можна навести й більше.

Наступна коротка рубрика “Стан збереження і реставрація”, попри однозначно висловлені в заголовку намір та зобов’язання, всупереч загальноприйнятій нормі наукового каталогу, актуального стану об’єкта насправді здебільшого не описує. Винятки стосуються тільки поодиноких позицій і є лише частковими. Їх зроблено насамперед при відзначенні суттєвіших втрат, вказаних, втім, так само не докладно, а незмінно лаконічно та винятково побіжно. Опису реставрації також немає, зазначено тільки хто, де і коли її проводив.

Інша найбільша за обсягом рубрика відведена для іконографії. Проте тут йдеться насамперед про богословську, літературну основу поодиноких сюжетів, до проблем власне іконографії виклад вдається рідко, а закономірних для каталожної публікації аналогій серед доробку як місцевої, так і східнохристиянської традиції майже не наведено. Цим видання суттєво відрізняється від опрацювання найстаршої частини колекції, де Р. Біскупський з притаманною йому докладністю незмінно подавав ретельно підібрану іконографію як в українській, так і східнохристиянській спадщині, що, зрештою, послідовно вирізняє увесь його науковий доробок.

Останній розділ звично пропонує бібліографію. Його особливість – майже цілковита відсутність української літератури, а також багатьох статей, у яких так чи так залучено поодинокі пам’ятки колекції. Це стосується не тільки новішої української літератури, а й низки важливих під різними оглядами публікацій з доробку Р. Біскупського як найактивнішого досі дослідника відповідного розділу сяноцької колекції. Найпоказовіший приклад – надрукована в самому Сяноку його стаття, в якій відтворено три з музейної колекції ікон XVI ст. (за каталогом № 9, 13, 25) й згадано ще чотири (№ 2, 3, 5, 14)<sup>11</sup>.

<sup>11</sup> *Біскупський Р.* Проблематика українського іконопису в аспекті впливу мистецтва Східної Церкви і властивих йому самобутніх рис / Р. Біскупський. // Церковний календар 1995 рік. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок. 1994]. – С. 84–99. Так само виявилася невідомою авторці й доопрацьована та суттєво розширена новіша версія цих важливих для осмислення загального контексту еволюції українського малярства розмірковувань: *Ejusdem.* Próba charakterystyki swoistych cech ukraińskiego malarstwa ikonowego od XV do pierwszej połowy XVIII wieku // Polska–Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – Przemyśl, 2000. – Т. 5: Miejsce u rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym. – S. 157–164. Відзначена необізнаність водночас вказує і на незнання новішої літератури, в якій до цієї принципово важливої позиції наукового доробку сяноцького дослідника є немало відсилань.

Цей короткий огляд показує, що запропонований каталог, хоч і впроваджує до наукового вжитку весь фонд музейних ікон XVI ст. (декілька з них, при цьому й важливі, як виявляється при докладнішому вивченні, тут з'являються в літературі вперше), не враховує з доступною повнотою зроблене досі для опрацювання колекції. Так само виявилися не завжди використаними потенційні можливості вивчення відповідного розділу музейного фонду при укладенні каталогу. Зокрема фактично опинився поза увагою ширший загальноукраїнський контекст поодиноких пам'яток музейної збірки, що відобразилося на різних моментах їх сприйняття, трактування та інтерпретації. Тому випадає насамперед зупинитися на окремих, здебільшого вже опрацьованих і наведених у літературі, проте не врахованих у каталозі, фактах і міркуваннях з-поміж тих, що значно повніше розкривають поодинокі найцінніші позиції збірки, колекцію загалом. Маються на увазі ті моменти, які показують у набагато вигіднішому світлі не тільки саму збірку, а й через неї найбагатшого репрезентанта – увесь фонд українських ікон у Польщі. Йдеться також про місце збережених у сучасній Польщі українських ікон у загальній історії того відгалуження національної традиції, яке розвивалося на територіях, що відійшли до повоєнної Польщі, та його значення для дослідження західноукраїнського варіанта українського релігійного малярства пізньосередньовічної доби.

Однією з очевидних важливих проблем, якій у каталозі не приділено достатньої уваги, виявляється немало визначальне при інтерпретації поодиноких позицій датування<sup>12</sup>. Тут найчастіше фігурують поняття першої чи другої половини століття, іноді століття наведено взагалі без звичного для об'єктів так пізнього часу докладнішого уточнювального звуження часових меж (№ 9, 13, 19–21, 24). Хоча цілком очевидно є виражена в поодиноких позиціях стилістична еволюція традиції упродовж усього століття, послідовно виявлена через чітко окреслені, немало різнорідні за внутрішніми особливостями відміни. Тому – при належному докладанні зусиль – для такої роботи не повинно би виникати найменших труднощів. Тільки в поодиноких випадках прийняті часові визначення обмежено до початку (№ 36), першої чверті (№ 2), четвертої чверті (№ 30, 35) чи кінця (№ 18, 33, 34) століття.

Інший ракурс цього явища виводиться від того, що при зазначеній відсутності уваги до проблем ширшого наповнення релігійної мистецької практики регіону

<sup>12</sup> Втім на актуальному етапі вивчення спадщини українського середньовічного малярства для окремих авторів це все ще цілком очевидна немала проблема, в чому ще раз перекоонує нещодавно виданий короткий каталог найбільшої колекції українських ікон з-перед початку XVI ст.: *Гелитович М.* Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Київ, 2014. Не позбавлений матеріалів для такого висновку й новіший перегляд українських середньовічних ікон (до середини XVI ст.): *Пуцко В.* Іконопис // Історія українського мистецтва: у 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 577–656. До огляду у вказаному узагальненні матеріалу наступного періоду вдаватися з цього приводу не випадає, оскільки його укладено в “жанрі”, який далеко виходить поза прийняті в науці норми осмислення мистецької спадщини: *Степовик Д.* Іконопис / Д. Степовик // Історія українського мистецтва: у 5 т. – Київ, 2011. – Т. 3: Мистецтво другої половини XVI–XVIII століття. – С. 505–544. Показово також, що тексту про ікони середини – другої половини XVIII ст. у цьому академічному виданні не виявилось взагалі!.

не всі запропоновані датування коректно вміщують поодинокі пам'ятки у властивий історичний контекст, переконливо виявляючи при цьому систему внутрішніх взаємозв'язків між ними. Відсутність належної роботи над докладнішими зіставленнями й порівняннями засвідчує також нерозуміння певних важливих складових та особливостей еволюції традиції, що зумовило навіть окремі виразно помилкові пропозиції (див. далі). Усі ці моменти, звичайно, не випадало би співвідносити винятково з самою авторкою, оскільки, не применшуючи її внеску, в каталозі, закономірно, немало відтворено давніше прийнятих трактувань та інтерпретацій.

Насамперед найочевидніше надто широке щодо поодиноких ранніх позицій вміщення їх у межах усієї першої половини століття. За відсутності датованих пам'яток – відлік таких<sup>13</sup> для перемишльського й водночас усього українського малярства, як відомо, розпочинається щойно від 1547 р.<sup>14</sup> – пропозиція вужчих часових визначень у поодиноких випадках здатна стати ускладненою, однак тільки при поверховому підході. Новіше осмислення поодиноких позицій малярської спадщини перемишльського кола, здається, дає змогу цілком позбутися потенційних складнощів.

Очевидно, деякі із вміщених у межах першої половини століття ікон ніяк не могли бути створені ближче до його середини, а відображають традицію ще перших десятиліть. Це стосується відзначеного не зафіксованого походження “Преображення” (№ 1), обох версій “Похвали Богородиці” – з церков у Панишах і Флоринці (№ 3, 5), “Зішестя до аду” з церкви Архангела Михаїла у Вітрилові (№ 8). Ці позиції належать різним майстрам й репрезентують відмінні аспекти традиції, втім й у вужчому часовому вимірі. Проте водночас незмінно сприймаються у контексті активності митців, що виходили з досвіду попередньої епохи як представники першого покоління останнього століття середньовічної доби чи наближені до нього.

<sup>13</sup> Дата “1466 р.”, як відомо, є на іконі “Принесення Марії до храму з історією Марії за Протоєвангелієм Якова” з церкви Собору Йоакима і Анни у Станілі поблизу Дрогобича (НМЛ), однак її автентичність піддано сумніву: *Петрушак П.* Икона “Сретение со сценами из жизни Марии” конца XIV – начала XV в. из с. Станьля / П. Петрушак // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность Искусство Археология. Ежегодник 1990 / П. Петрушак, В. Свенцицкая. – Москва, 1992. – С. 213.

<sup>14</sup> Цією найстаршою позицією є намальовані, згідно з авторською датою, 1547 р. намісні “Похвала Богородиці” й “Успіння Богородиці” маляра Олексія з церкви Архангела Михаїла у Смільнику (НМЛ). За дарчою, це замовлення Василя і Хими у першому випадку та Якова – в другому для не ідентифікованої у вкладному записі Успенської церкви, вказаної на іконі Похвали Богородиці. Вивірені тексти обох написів див.: *Александрович В.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4) / В. Александрович. – Львів, 2010. – С. 365. На підставі матеріалів перемишльського міського архіву митця ототожнено з місцевим майстром середини століття Олексієм Горошковичем (...1547–1569...): *Його ж.* Західноукраїнські малярі... – С. 64–70; *Його ж.* Олексій Горошкович – перемиський маляр середини XVI століття // Перемиськ і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції, Перемиськ, 14–15 листопада 1998 р. – Перемиськ; Львів, 2001. – Т. 2: Видатні діячі Переміщини. – С. 100–114.

Окремий показовий приклад “рукотворності” насамперед труднощів із датуванням – пара намісних ікон із церкви Різдва Богородиці у Веремені – храмова<sup>15</sup> й “Похвала Богородиці” (№ 28, 31), які при укладенні каталогу чомусь роз’єднані. У Польщі вже традиційно їх відносять щойно на кінець століття, а в аналізованому виданні вказано другу його половину (S. 78, 127). Проте стилістика обох ікон має небагато спільного із загальновідомими особливостями еволюції малярства перемишльського кола, що їх засвідчує спадщина другої половини століття й, зокрема, немало об’єктів самої музейної колекції. Ще 2000 р. показано, що обидві ікони належать до доробку анонімного приїжджого майстра “з півдня”, який посідає досить своєрідні позиції в мистецькій культурі українського Перемишля першої третини століття, й наведено конкретні приклади взорування на його зразки у спадщині місцевого кола середини – другої половини століття<sup>16</sup>. Відкликання до нього є і в музейній колекції – найпізніші з них пропонують немало переосмислені архітектурні мотиви слушно датованого кінцем століття “Архангела Михаїла з історією святого Миколая” з церкви Собору архангела Михаїла в Ясені (№ 33) та незафіксованого походження “Різдва Богородиці” (№ 35). Що ж до веремєнських ікон, то за всіма ознаками вони належать до ранішого періоду діяльності митця на місцевому ґрунті й можуть бути датовані невдовзі після першої згадки про село 1513 р.<sup>17</sup>. Верхню часову межу активності анонімного майстра визначає “Богородиця з Емануїлом” із каплиці палацу вірменських архієпископів у Львові, освячена в місцевому

<sup>15</sup> До не названої в каталозі польської літератури про неї необхідно додати: *Grządziela R. Proweniencja i dzieje malarstwa ikonowego po północnej stronie Karpat w XV i na pocz. XVI wieku / R. Grządziela // Łemkowie w historii i kulturze Karpat / [pod red. Jerzego Czajkowskiego]. – Sanok, 1994. – Cz. 2. – S. 246.*

<sup>16</sup> *Александрович В.* Майстер циклу великих празників з Успенської церкви в Перемишлі (Невідома сторінка зарубіжних зв’язків перемишльської школи українського релігійного малярства початку XVI століття) / *В. Александрович // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 76–98.* Про цю групу ікон див. також: *Ejusdem.* *Українське мalarstwo religijne drugiej połowy XIV–XVI wieku: “spotkanie Wschodu i Zachodu” // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / [pod red. prof. Teresy Chynczewskiej-Hennel i prof. Natalii Jakowenko]. – Lublin, 2000. – S. 68; Його ж.* *Українське релігійне малярство другої половини XIV–XVI століть: “зустріч Сходу та Заходу” // Молода нація. – 2001. – Ч. 3: Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.). – С. 29; Його ж.* *Вінкельман по щіцеронах, або про “іконокарпатознавство” ще раз. Mirosław Piotr Kruk. Zachodnioruskie ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem w wieku XV i XVI. – Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – 350 s. + II. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 357; *Ejusdem.* *Ze studiów nad geografią malarstwa ikonowego. Środowisko przemyskie do początku XVI wieku // Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku. – Łańcut, 2003. – S. 65–67.* У всіх цих публікаціях названі, а в першій також відтворені обидві ікони сяноцької збірки.*

<sup>17</sup> *Александрович В.* *Майстер циклу... – С. 90–91.*

катедральному костелі у Великодню п'ятницю, 3 квітня 1534 р. (Львівська національна галерея мистецтв ім. Бориса Возницького)<sup>18</sup>.

При інших позиціях розбіжності в датуванні не такі суттєві, проте водночас не менш показові для актуального стану опрацювання як самої колекції, так і (див. вище) пізньосередньовічного західноукраїнського релігійного малярства загалом. “Богородицю з Емануїлом, архангелами Михаїлом і Гавриїлом та пророками Давидом і Соломоном” з церкви Св. Симеона Стопника в Костарівцях (№ 12) ніяк не можна сприймати серед спадщини шойно другої половини століття. Зокрема постаті пророків виразно виводяться від традиції відзначених музейних ікон із церков у Панишах та Флоринці. Таких безпосередніх їх ремінісценцій досі не зафіксовано в жодному певному зразку другої половини століття, а опублікована колекція ікон Похвали Богородиці Національного музею у Львові<sup>19</sup> на достатній кількості прикладів переконливо показує домінування в цей час цілком іншої норми. Застосоване трактування форм очевидно пізніше, проте прив'язаність до періоду розквіту перемишльської школи близько зламу століть не дає підстав відносити костарівську ікону поза межі першої третини століття. Надалі стилістика малярства немало змінилася. Це, зокрема, засвідчують загальновідомі названі ікони 1547 р. О. Горошковича. Ще виразніше на принципову перемену образотворчої системи близько середини століття вказує впроваджена не так давно до наукового вжитку наступна після них датована позиція малярства перемишльського кола. Нею є виконані вже цілком у звичних для другої половини століття традиціях із притаманним їй наростанням графічного начала та лінійної стилізації мініатюри Євангелія давньої збірки Перемишльської греко-католицької капітули, подарованого 1556 р. до церкви Св. Миколая в Полянї (Варшава, Бібліотека народова)<sup>20</sup>. Вони запропонували важливий часовий рубіж для осмислення процесу утвердження в Перемишлі та творчій практиці зорієнтованих на нього майстрів менших осередків панівної стилістики останніх десятиліть середньовічної доби.

З тих же міркувань надто пізнім сприймається й запропоноване датування другою половиною століття також костарівського походження трьох розрізнених ікон ансамблю передвітарної огорожі. Найстарша з них – храмовий образ (№ 12), уже позбавлений ремінісценцій XV ст. Водночас він виразно випереджує притаманне місцевому малярству від середини XVI ст. відзначене посилення графічного начала й наростання лінійної стилізації. Важливою прикметою датування виступає також орнамент полів, присутній, зокрема, в іконах Похвали Богородиці з церков у Панишах та Веремени, як і веременьському храмовому образі. За всіма цими ознаками

<sup>18</sup> До доробку перемишльського майстра за стилістичними ознаками в короткому викладі віднесена: *Александрович В.* Дар Львова. – Львів, 2014. – Вип. 1: Мистецтво XIII–XVI століть. – С. 94.

<sup>19</sup> *Гелитович М.* Богородиця з Дитям і похвалою. Ікони колекції Національного музею у Львові / М. Гелитович. – Львів, 2005.

<sup>20</sup> *Александрович В.* Мініатюри Євангелія 1556 року з церкви святого Миколи в Полянї з давньої збірки Перемишльської греко-католицької капітули / *В. Александрович* // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2011. – Вип. 6. – С. 19–35.



костарівський образ випадало би віднести щонайпізніше до 20-х років, що, зрештою, варто зіставити і з наведеним знаним задокументованим часом появи села й храму.

Молодший етап еволюції малярської культури перемишльського кола відображають костарівські “Спас на престолі” (№ 15) та “Євангеліст Марко й святий Марко Фракійський” (№ 32) з молитовного ряду. У них набагато краще виражене графічне начало, хоча ще немає прикметної для другої половини століття лінійної стилізації, окремі елементи якої виступають уже в іконах, виконаних, очевидно, ще перед серединою століття<sup>21</sup>. Зіставлення двох святих Марків – приклад унікальний, здатний вказати на вірогідність якихось особливих обставин походження чину. Зрештою, для середньовічної доби євангеліст Марко зафіксований ще тільки в молитовному ряді з церкви Успіння Богородиці у Мшані (НМЛ)<sup>22</sup>. Показово, однак, що св. Марко Фракійський у фрагменті костарівського молитовного ряду розташований одразу після євангеліста, тоді як в укладі молитовних рядів пустельники традиційно розміщені останніми. Це доводять як зазначений мшанецький ряд, так і частково збережений – з церкви Св. Кузьми і Дем’яна в Тиличі<sup>23</sup>. Чи не повинно зазначене тут виняткове для мистецької практики “наближення” вказати на скорочене зіставлення вибраних святих без притаманних відповідній іконографії святителів та святих воїнів? Така можливість здатна долучити додаткову інтригу до вже відзначеної загадки унікального складу костарівського фрагмента молитовного ряду.

Так само не до другої половини, а щонайпізніше середини століття належить “Святий Миколай з історією” з церкви Різдва Богородиці в Опарівці (№ 23). Це одна з достатньо численних молодших реплік оригіналу, свого часу здогадно ідентифікованого як храмова ікона XIII ст. перемишльської ротонди Св. Миколая<sup>24</sup>. На

<sup>21</sup> Найраніший виразний їх приклад подають окремі постаті “Страстей” і “Страшного суду” з Вознесенської церкви у Багнуватому (НМЛ). Репродукції див.: *Свенціцька В.* Живопис XIV–XVI століть / В. Свенціцька // *Історія українського мистецтва*: у 6 т. – Київ, 1967. – Т. 2: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття. – С. 254, 256, 257. – Іл. 173–175 (фрагменти); *Гординський С.* Українська ікона 12–18 сторіччя / С. Гординський. – Філадельфія, 1973. – Іл. 139, 142; *Логвин Г.* Український середньовічний живопис / Г. Логвин, Л. Міляєва, В. Свенціцька. – Київ, 1976. – Табл. LXXXVI (“Страшний суд”, фрагмент); *Milyajeva L.* The Ukrainian Icon XI–XVIII Centuries. From Byzantine Sources to the Baroque / L. Milyajeva. – Sankt-Peterburg, 1996. – П. 274; *Сидор О.* Патріярх Йосиф Сліпий і мистецтво / О. Сидор. – Київ; Рим, 2012. – С. 132–135. Принагідно не можна не відзначити традиційно недостатню увагу дослідників до цих ікон, які посідають цілком своєрідні позиції в еволюції перемишльської школи українського малярства перед серединою XVI ст.

<sup>22</sup> *Гелитович М.* Українські ікони... – С. 210. – Іл. 98.

<sup>23</sup> У його складі з пари вціліла тільки відрізана ікона св. Онуфрія. Хоч її належність до тилицького ряду не може підлягати сумніву, в каталозі найстарших ікон музейної колекції вона подана як окрема від основної частини молитовного ряду позиція, хоча в альбомі репродукцій “приставлена” до решти ікон: *Гелитович М.* Українські ікони... – С. 140–141. – Іл. 51.

<sup>24</sup> *Александрович В.* Найдавніша перемишльська житійна ікона святого Миколая та її репліки XV–XVI століть / В. Александрович // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 156–181. Про ікону з церкви в Опарівці див.: там само. – С. 170 (іл. на с. 165).

їх тлі опарівське відтворення прикметне втраченими в інших повтореннях XVI ст. оригінальними видовженими пропорціями як середника, так і сцен циклу гаданого історичного першозразка. Для датування опарівської репліки показовою сприймається відсутність прикметних ознак неодноразово відзначеної графічної та лінійної стилізації другої половини століття при, хоча й чимало переосмислених, очевидних елементах давнішого архітектурного взірця в окремих сценах історії. Показовим виявляється також зіставлення з двома аналогічного укладу іншими музейними зображеннями мирлікійського святителя – віднесеним до другої половини століття з церкви Св. Йоана Предтечі в Угерцях (№ 27)<sup>25</sup> та першої половини століття з церкви Собору Богородиці в Голомчі (№ 26)<sup>26</sup>. Перше з них – версія зразка храмової ікони з церкви в Дубовій у Словаччині (Бардиїв, Ширишський музей, далі – БШМ)<sup>27</sup> й так само повинне бути датоване серединою століття, чи навіть з огляду на зазначені мініатюри 1556 р. ще перед його серединою. Для ширшого контексту варто мати на увазі близьке, хоча й стилістично пізніше, відтворення аналогічного протографу з церкви Різдва Богородиці в Ліскуватому (НМЛ)<sup>28</sup>. Друге, натомість, з огляду на ремінісценції давнішої традиції, теж намальоване близько того ж часу, хоча й стилістично виглядає пізнішим, активніше стилізованим, проте так само виникло поза контекстом прикметних ознак другої половини століття. Воно теж має близьку репліку з церкви Св. Дмитрія у Рівному у Словаччині (БШМ)<sup>29</sup>. Обидва репрезентують молодшу версію манери “Святого Георгія змієборця” з церкви Св. Дмитрія у Жогатині (НМЛ)<sup>30</sup>.

Уточнення датування останньої з сяноцьких ікон відсилає до іншого виміру проблеми, що його засвідчує не використана можливість коригування дат у межах половини століття. Так, не зафіксованого походження “Богородиця з Емануїлом та архангелами Михаїлом і Гавриїлом” (№ 2) позбавлена будь-яких ремінісценцій традиції попереднього століття, як і елементів стилістики другої половини століття. Очевидно, вона мала би бути намальована перед серединою століття в контексті ще достатньо віддалених пошуків графічної стилізації, притаманної другій його

<sup>25</sup> До наведеної у каталозі літератури необхідно додати: *Puskás B.* Kelet és nyugat között. Ikonok a Kárpát-videken a 15–18<sup>th</sup> században. – Budapest, 1991. – № 5; *Александрович В.* Найдавніша перемишльська житійна ікона... – С. 169 (іл.), 170.

<sup>26</sup> До наведеної у каталозі літератури варто додати: *Александрович В.* Найдавніша перемишльська житійна ікона... – С. 172, 175 (іл.) (в обох випадках помилково вказано на походження з церкви святого Іоана Хрестителя в Угерцях).

<sup>27</sup> *Tkáč Š.* Ikony zo 16.–19. storočia na Severovýchodnom Slovensku / *Š. Tkáč.* – Bratislava, 1982. – S. 106. – Nr. 26; *Grešlik V.* Ikony Šarišského múzea v Bardejove / *V. Grešlik.* – Bratislava, 1994. – S. 33; *Овсіичук В.* Українське малярство X–XVIII століть. Проблеми кольору / *В. Овсіичук.* – Львів, 1996. – С. 268.

<sup>28</sup> Репродукції див.: *Логвин Г.* Український середньовічний живопис. – Табл. ХCV; *Міляєва Л.* за участю *М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 212. – Іл. 167; *Гелитович М.* Святий Миколай з житієм. Ікони XV–XVIII ст. Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / *М. Гелитович.* – Львів, 2008. – С. 72.

<sup>29</sup> *Tkáč Š.* Ikony... – Nr 30; *Grešlik V.* Ikony... – S. 27.

<sup>30</sup> *Міляєва Л.* за участю *М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 189. – Іл. 134 (помилково вказано на походження з “церкви св. Дмитрія м. Рогатин Івано-Франківської обл.” (sic!)).

половині<sup>31</sup>. Навпаки, згадану панишівську “Похвалу Богородиці” (№ 3), з якою польські автори мали певні, цілком “рукотворні”, зрештою, проблеми<sup>32</sup>, не випадало б суттєво віддаляти від щонайпізніше початку століття з огляду на її належність до ширшої групи малярства відповідної стилістики<sup>33</sup>. Цей висновок стосується так само навіть помітно ранішої вказаної “Похвали Богородиці” з церкви у Флоринці (№ 5). Ближче до середини століття мали бути виконані “Преображення” з церкви у Веремні<sup>34</sup> (№ 6), позначена виразним наростанням графічної стилізації відзначена ікона архангела Михаїла з діяннями з церкви у Хревті (№ 14), й ікона апостолів Петра і Павла з церкви Різдва Богородиці в Дешні (№ 4). Так само ближче до середини, а не його кінця випадало би вмістити й немало фрагментований “Нерукотворний образ” з церкви в Панишах (№ 18). Одним з аргументів може бути багато орнаментована тканина, яка слугує тлом для лику. Наприкінці століття, до якого ікону віднесено в каталозі, як, зокрема, в музейних прикладах із церков Св. Кузьми і Дем’яна в Яблуниці Руській (№ 17) та Архангела Михаїла у Висовій (№ 19), орнаментация має іншу іконографію й помітно скромніша. Зрештою, побутування цього стилістичного напрямку вже на середину століття ствердили названі мініатюри 1556 р.

Водночас шість ікон вміщено в межах XVI ст. без спроб уточнення, з чим, з огляду на відзначені виразні стилістичні зміни упродовж століття й актуальні можливості датування спадщини українського пізньосередньовічного малярства, про які вже йшлося, не випадає погоджуватися ніяк.

Перша з них – не зафіксованого походження “Святий Миколай з історією” (№ 9) – цілком очевидно залежить від того ж зразка, що й ікона з церкви в Угерцях, проте на її тлі сприймається дещо старшою. Безперечно, нічого спільного з контекстом другої половини століття не має не позбавлена своєрідних елементів стилістики ікона Богородиці з Емануїлом з церкви Покрову Богородиці в Биківцях (№ 13). Вона явно повторює класичний варіант Одигітрії у традиції ще кінця попереднього століття, а найяскравішою окремою додатковою підказкою для уточнення слугує неодноразово пригаданий орнамент полів, запозичений від майстра веремеських намісних ікон. Поєднання зазначених прикмет послідовно відсилає до першої чверті століття і ніяк не пізніше, коли стилістика, як і іконографія<sup>35</sup>, остаточно відійшли від досвіду попереднього століття.

<sup>31</sup> До наведеної в каталозі літератури про неї необхідно додати: *Grządziela R. Proweniencja... – S. 253. – Il. 18.*

<sup>32</sup> Їх найпоказовіший вияв – вміщення ікони у проміжку між 1500–1540 pp.: *Kruk M. P. Zachodnioruskie ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem w wieku XV i XVI / M. P. Kruk. – Kraków, 2000. – Nr 13.* Водночас в іншому місці її побіжно віднесено до 1530-х років: *ibidem. – S. 237.* З огляду на яскраво виражені стилістичні особливості, таке датування виступає одним із найяскравіших з-поміж тих численних “курйозів”, якими переповнена книга; з їх приводу див.: *Александрович В. Вінкельман... – С. 346–362.*

<sup>33</sup> *Aleksandrowycz W. Ze studiów... – S. 63.*

<sup>34</sup> До польської літератури про неї необхідно додати: *Grządziela R. Proweniencja... – S. 246.*

<sup>35</sup> Для прикладу див. достатньо численні зразки теми Похвали Богородиці з колекції НМЛ, відтворені в: *Гелитович М. Богородиця з Дитям і похвалою. Ікони колекції Національного музею у Львові / М. Гелитович. – Львів, 2005.*

Натомість уже виразно до другої половини століття належить згаданий Нерукотворний образ із церкви у Висовій (№ 19), стилізований з дотриманням усього комплексу прикметних для того часу графічних і лінійних засад. Так само ближче до кінця століття намальоване не зафіксованого походження “Вознесіння” з циклу великих празників (№ 20), яке не має нічого спільного зі стилевими ознаками першої половини століття. Позначена своєрідним поєднанням малярського й графічного начал фрагментарно збережена не віднотованого походження монументальна “Старозавітна Трійця” (№ 21) цілковито позбавлена, однак, навіть натяків на елементи стилістики заключних десятиліть століття. Тому вона створена, очевидно, ще перед його серединою. Також до найпізніше середини століття належить монументальний образ Спаса у славі з молитовного ряду Успенської церкви в Суровиці (№ 24). Особливістю його іконографії виступає (не рідкісний, зрештою) відхід від традиційного для мистецької практики співвідношення символів з євангелистами: орла тут приписано Маркові, а лева, відповідно, Йоанові<sup>36</sup>.

Перелічені досить численні уточнення до наведених у каталозі датувань пропонують немало відмінне від зафіксованого у виданні співвідношення ікон всередині століття. Упорядкування дає змогу набагато чіткіше уявити як взаємозв’язки між окремими з них, так і ширший процес еволюції малярської культури на південно-західних теренах історичної Перемишльської єпархії Київської митрополії упродовж останнього століття середньовічної доби.

Наведені в каталозі не завжди коректні датування вказують на очевидні вади опрацювання колекції. Проте насамперед при цьому виявляється відсутність тіснішого контакту з набагато краще вивченою досі спадщиною регіону, як і перемишльського осередку загалом, в колекції Національного музею у Львові. Найяскравішим свідченням його браку виступає відзначене неврахування в каталозі української літератури, втім не так уже й численних публікацій окремих українських авторів у Польщі, а навіть у Сяноку. Так, свого часу власне в Сяноку побачили світ дві не віднотовані в каталозі невеликі окремі статті про одну з найважливіших музейних ікон початку століття – богородичну з церкви у Флоринці<sup>37</sup>.

<sup>36</sup> Серед української спадщини така заміна – не рідкість. Її відзначено ще також в іконах із церков (усі – НМЛ): Преображенської в Журавині (Марко – орел), собору Архангела Михаїла в Ясениці Замковій, Різдва Богородиці в Чукві, Репродуковані: *Гелитович М.* Українські ікони “Спас у славі”. – № 2, 3, 10. В іконі з церкви Св. великомучениці Параскеви в Повергові символами євангелиста Марка вказаний ангел, Матвія – орел, Йоана – лев: там само. – № 11. За іншою версією Маркові відповідає орел, а Йоанові – лев. Її репрезентують ікони з церков Собору Богородиці в Бусовиськах, Успенської в Наконечному, давньої збірки Жовківського василіанського монастиря, церкви Зіслання Святого Духа в Потеличі, Преображенської у Великих Цепцевичах на Рівненщині: там само. – № 12, 13, 14, 28. Ангел як символ євангелиста Марка поданий в іконі з Троїцької церкви в Потеличі: там само. – № 16. В іконі з церков Архангела Михаїла в Либохорі та Св. Юрія в Раві-Руській ангела приписано Йоанові, орла – Матвєєві, лева – Луці, а тільця – Маркові: там само. – № 20, 22.

<sup>37</sup> *Александрович В.* Ікона Богородиці в мандорлі з церкви Арг. Михаїла у Флоринці / *В. Александрович* // Церковний календар 1997 рік. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 1996]. – С. 86–95; *Пуцко В.* Богородична ікона з Флоринки / *В. Пуцко* // Церковний календар 1999. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 1998]. – С. 105–114.

Має вона й іншу не використану у виданні українську літературу<sup>38</sup>. Привертала ширшу увагу також названа “Похвала Богородиці” з церкви в Панишах<sup>39</sup> як один із центральних об’єктів малярської спадщини свого часу. Втім, до не врахованих позицій її бібліографії необхідно додати й зазначену перемишльську концептуально важливу статтю Р. Біскупського<sup>40</sup>. Серед не відзначених у його публікаціях необхідно вказати й “Розп’яття з пристоячими” з церкви в Костарівцях<sup>41</sup>. У контексті

<sup>38</sup> *Свенціцька В.* Українське станкове малярство XIV–XVI ст. і традиції візантійського мистецтва // Українське мистецтво у міжнародних зв’язках. Дожовтневий період / В. Свенціцька. – Київ, 1983. – С. 18; *Александрович В.* Українська мистецька культура XVI ст.: перші кроки до західноєвропейської традиції / В. Александрович // Діалог культур. Матеріали Перших наукових читань пам’яті Дмитра Чижевського (Кіровоград–Київ, 17–19 жовтня 1994 р.). – Київ, 1996. – С. 102; *Овсійчук В.* Українське малярство... – С. 240; *Aleksandrowycz W.* Ukraińskie malarstwo religijne... – S. 70; *Його ж.* Українське релігійне малярство... – С. 32, 33; *Пуцко В.* Волинь в історії українського іконопису XVI–XVIII століть / В. Пуцко // Волинська ікона: дослідження та реставрація: матеріали XI міжнародної наукової конференції (м. Луцьк, 3–4 листопада 2004 р.). – Луцьк, 2004. – С. 72; *Гелитович М.* Богородиця з Дітям... – С. 31; *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис Західної України XII–XV ст. – Львів, 2005. – С. 340. – Іл. 60, 416. Див. також: *Пуцко В.* Іконопис. – С. 941 (іл.), 942; *Александрович В.* Українські пізньосередньовічні наміси ікони Спаса та Богородиці на престолах / В. Александрович // Збірник матеріалів VI Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (Львів, 22 листопада 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 224–225; *Ejusdem.* Spuścizna średniowiecznego malarstwa ukraińskiego szkoły przemyskiej jako niewykorzystane źródło dla współczesnego malarstwa ikonowego // *Sztuka sakralna pogranicza: materiały z konferencji naukowej I Międzynarodowego Festiwalu Sztuki Sakralnej Pogranicza* (m. Przemyśl 26–28 sierpnia 2011 r.) / [red.: Zofia Bator, Markijan Filewicz]. – Przemyśl, 2013. – Т. 1. – S. 215. Пор. також: *Grządziela R.* Proweniencja... – S. 240, 242. – II. D.

<sup>39</sup> *Александрович В.* Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – С. 28, 64; *Овсійчук В.* Українське малярство... – С. 236 (іл.), 237 (іл., фрагмент), 240 (місцем збереження ікони подано Національний музей у Львові!); *Александрович В.* Майстер циклу... – С. 85, 96 (приміт. 60); *Його ж.* Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво // *Історія української культури: у 5 т.* – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 433, 435; *Ejusdem.* Ze studiów... – S. 63; *Його ж.* Вінкельман... – С. 356; *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис... – С. 344, 347. – Іл. 428, 429; *Александрович В.* Нова експозиція українського релігійного мистецтва в Польщі / В. Александрович // *Пам’ятки України: історія та культура.* – 2008. – Ч. 2. – С. 72; *Його ж.* Середньовічне мистецтво Перемишльської єпархії на сторінках нового видання “Історії українського мистецтва” // *Церковний календар 2012.* Видання Перемисько-Новосанцівської єпархії. – [Сянок, 2011]. – С. 151, 152 (іл.). В обох останніх публікаціях вказано на спільне авторство також для “Різдва та Успіння Богородиці” з Покровської церкви в Терлі (Краків, Народовий музей) і “Святого Миколая з історією” з церкви Різдва Богородиці в Коросному (НМЛ): *Його ж.* Нова експозиція... – С. 72; *Його ж.* Середньовічне мистецтво... – С. 154. Пор. також: *Ejusdem.* Spuścizna... – S. 216, 218. З іншої літератури див. ще також: *Grządziela R.* Proweniencja... – S. 247. – II. P; *Гелитович М.* Богородиця... – С. 6.

<sup>40</sup> *Biskupski R.* Próba charakterystyki... – S. 164. Пор.: *Його ж.* Проблематика... – С. 161.

<sup>41</sup> *Biskupski R.* Ukrzyżowanie z Owczar. Ikona z 2 połowy XV wieku. – Sanok, 2000. – S. 13. – II. 15 (природно, повторено й у відзначеному каталозі музейних ікон XV ст.: *Ejusdem.*

дослідження виняткової для східнохристиянської мистецької практики іконографії святих зі скороченим історичним циклом із двох сцен між притаханими раніших пізньосередньовічних прикладів пригадано також музейний образ св. Миколая з церкви у Веремні (№ 7)<sup>42</sup>, віднотований і в давнішій українській літературі<sup>43</sup>. Принагідно зафіксовано також ікони Спаса у славі з церкви в Суравиці та “Похвалу Богородиці” з церкви у Шклярах<sup>44</sup>. Найбільше музейних ікон XVI ст. відтворено в цитованому найповнішому досі огляді українських ікон з-перед його початку. До зазначених необхідно додати намісну “Богородицю”<sup>45</sup> й “Святого Симеона Стовпника” з церкви в Костарівцях<sup>46</sup>, “Зішестя до аду” з церкви у Вітрилові<sup>47</sup>, “Преображення” не зафіксованого походження і з церкви у Веремні<sup>48</sup>. Втім, як уже була нагода показати на конкретних прикладах, систематичності бракує також при використанні польської літератури.

Не випадково, звичайно, українська література (не така вже, зрештою, й непоказна, найперше, звичайно, завдяки найновішим публікаціям) присвячена тільки поодиноким раннім позиціям відповідного розділу музейної колекції. Як відзначено, “молодша” її частина набагато скромніша, а поодинокі пам’ятки – за винятком хіба “Похвали Богородиці” з церкви у Шклярах та молитовного ряду з церкви Св. Кузьми і Дем’яна в Бортному – ніби не посідають помітнішого місця серед малярського доробку перемишльського кола, тому, закономірно, не привернули більшої уваги.

---

Ікону з XV wieku... – S. 106. – П. 15). Пор.: *Його ж.* Проблематика... – С. 92 (іл.). Принагідно вказана також: *Александрович В.* Майстер циклу... – С. 85; *Біскупский Р.* Ікона з 2 половини XV століття з церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Ванівці (Węglówce) / *Р. Біскупский* // Церковний календар 2007 рік. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2006]. – С. 91.

<sup>42</sup> *Александрович В.* Українські ікони святих зі скороченим історичним циклом (недооцінений аспект традиції княжої доби у мистецтві пізнього Середньовіччя та Нового часу) // Збірник матеріалів Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення” (м. Львів, 6–7 грудня 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 20.

<sup>43</sup> *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис... – С. 286. – Іл. 345; *Гелитович М.* Святий Миколай... – С. 39; *Александрович В.* Комплекс ікон передвітарної огорожі в українській церковній традиції княжої доби / *В. Александрович* // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – Львів, 2012. – № 32–33: матеріали V Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (м. Львів, 23–24 листопада 2012 р.). – С. 52.

<sup>44</sup> *Гелитович М.* Українські ікони “Спас у славі”. – С. 72.

<sup>45</sup> *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис... – С. 339. – Іл. 414.

<sup>46</sup> Там само. – С. 304. – Іл. 368.

<sup>47</sup> Там само. – С. 391–392. – Іл. 477, 523 (безпідставно датоване ще другою половиною попереднього століття). Нещодавно ікону пригадано також: *Гелитович М.* Іконографія “Зішестя в ад” в українській іконі / *М. Гелитович* // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – 2010. – № 1–4(20–23): матеріали II Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (м. Львів, 23–24 листопада 2010 р.). – С. 68 (безпідставно віднесена до кінця XV – початку XVI ст.).

<sup>48</sup> *Патріарх Димитрій (Ярема).* Іконопис... – С. 397, 398. – Іл. 484, 486.

З пізніх зразків відповідного розділу цілковитою загадковістю виділяється явно недооцінене в каталозі щойно вдруге<sup>49</sup> назване в літературі фрагментоване “Воскресіння та Богородиця з Емануїлом” із церкви Різдва Богородиці в Безміховій Горішній (№ 34)<sup>50</sup>. Воно належить до продукції однієї з пізньосередньовічних провінційних майстерень й поповнює доробок кола анонімного автора званого “Преображення” з Благовіщенської церкви в Яблуневі Турківського р-ну Львівської обл. (НМЛ)<sup>51</sup>.

У безміхівському фрагменті увагу привертає зіставлення нічим не співвіднесених між собою двох самостійних сюжетів. На присутності власне двох сюжетів випадає наголосити окремо, бо в каталозі чомусь йдеться тільки про Воскресіння. Цілком незалежна від нього інша складова спільного з ним укладу, за актуального стану образу збережена як невеликий фрагмент лівої сторони постаті Богородиці з Емануїлом (втрачений повністю), з незрозумілих міркувань потрактована зовсім побіжно. Щодо неї відзначено тільки нібито “...częściowo zachowany wizerunek Madonny sugeruje wpływ ikonografii zachodniej” (S. 135). Проте з цим твердженням не можна погодитися ніяк, оскільки насправді такого “впливу” немає не лише в цьому фрагменті. Щось подібне відсутнє не тільки у відповідному напрямі провінційного малярства кінця століття, а й навіть перемишльського кола й ширше – західно-українському малярстві середини – другої половини століття загалом. Ситуацію все ще не з’ясовано, проте перед серединою століття спостерігається очевидний відхід від притаманного попередньому періоду виразного “звернення до Заходу”, реалізованого насамперед в орнаментативній та поодиноких реалістичного наповнення, або ж західної іконографії, деталях<sup>52</sup>. Повернення до активніших контактів на західному напрямі стало актуальним тільки за умов творення нової мистецької системи XVII ст.<sup>53</sup> із визначальним для неї активним зверненням професійних

<sup>49</sup> Першим був кс. Міхал Яноха (Ukraińskie i białoruskie ikony... – II. 190), якого, правда, так само цікавила тільки сцена Воскресіння.

<sup>50</sup> Попри скромнішу якість відтворення, докладніше уявлення про стан фрагменту з Богородицею здатна дати репродукція у книзі кс. М. Янохи (Ukraińskie i białoruskie ikony... – II. 190). Зіставлення обох репродукцій приводить до висновку про “доповнення” окремих втрачених елементів зображення при новішій реставрації.

<sup>51</sup> Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 294. – Іл. 174.

<sup>52</sup> Поки не з’ясованими залишаються обставини появи таких виразного західного походження ікон, як, наприклад, “Святий Георгій зміборець” з Юріївської церкви у Ступниці Дрогобицького р-ну Львівської обл. (НМЛ), репродукції див.: *Свенціцька В.* Спадщина віків. Українське малярство XIV–XVIII століть у музейних колекціях Львова / В. Свенціцька, О. Сидор. – Львів, 1990. – Іл. 29; Світ... – Іл. 20; *Міляєва Л. за участю М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 154. – Іл. 91.

<sup>53</sup> *Aleksandrowycz W.* Ukraińskie malarstwo religijne... – S. 76; *Його ж.* Українське релігійне малярство... – С. 41. Причому, це було явище, притаманне не тільки перемишльському середовищу та колу його провінційних послідовників середини – другої половини століття. Аналогічний процес вловлено і на значно скромнішому волинському матеріалі: *Його ж.* “Готичний епізод” історії волинського малярства початку XVI століття // Пам’ятки сакрального мистецтва Волині. Науковий збірник. – Луцьк, 2002. – Вип. 9: матеріали IX міжнародної наукової конференції (м. Луцьк, 31 жовтня – 1 листопада

майстрів до західних взірців як іконографічної основи поодиноких композицій, із закономірним немалим їх переосмисленням у контексті власної традиції<sup>54</sup>.

Оскільки від втраченої частини зображення вцілів тільки невеликий фрагмент правої сторони мафорію на голові та правому плечі й частині передпліччя Богородиці, докладніше аналізувати такий скромний залишок зображення складно. Проте, з огляду вже на саму його тематику, напрошується висновок про окрему композицію з двох рівноцінних і цілком самостійних у застосовному укладі сюжетів. Привертає увагу найперше зіставлення Богородиці з Емануїлом та Воскресіння. Постаць Христа з чималим хрестом піднята дещо вище, а Богородиця, навпаки, сприймається ніби опущеною донизу, так що горішній край червоного обведення німбу не сягає рівня перекладини хреста. Показовий також вихід напису при Воскресінні аж над голову Богородиці, помітно виходячи праворуч, понад її постаць, поза умовну вертикальну лінію виразного розділення обох складових композицій. Ще одна загадка – очевидне нерегулярне пониження горішньої лінії обрамлення над головою Богородиці та далі його сходження, як випадає здогадуватися з доступного залишку, донизу праворуч. Внаслідок цього обидві половини горішнього обрамлення зіставлених зображень сприймаються несиметричними. У вцілілому фрагменті виглядає ніби центр і вершина самої композиції з Воскресінням та Богородицею повинні розташовуватися дещо праворуч від хреста, що вміщення Богородиці логічно нібито має відкидати. Збережений ліворуч більший фрагмент мальованого декоративного обрамлення нагадує відтворення малярськими засобами частини притаманної для нової мистецької практики XVII ст., але званої ще перед його початком<sup>55</sup>, глибокої перспективної накладної рами, до якої вміщено подвійну ікону.

Зіставлення усього комплексу зауважених при докладнішому вивченні значених особливостей провадить до висновку, що “незрозумілий”, але найперше найвиразніше недооцінений безміхівський фрагмент – це, насправді, одна з найрідкісніших позицій музейної колекції. Він виявляється частиною унікального для регіону епістилію, укладеного, як випадає здогадуватися на підставі нечисленних доступних аналогій, із вибраних свят і святих. З небагатьох ідентифікованих досі серед спадщини українського середньовічного малярства елементів такого походження зображення Богородиці з Емануїлом – разом зі св. Йоаном Предтечею та св. Параскевою Тирновською – пропонує незаслужено мало відомий фрагмент

---

2002 р.). – С. 22–25. Ще виразніше й послідовніше це явище виступає у львівського осередку: *Його жс. Дар Львова*. – С. 96–100.

<sup>54</sup> На конкретному матеріалі страсного циклу Успенської церкви у Львові цей процес най докладніше досі розглянуто: *Aleksandrowycz W. Cykl pasyjny Mikołaja Morochowskiego Petrachnowicza z ikonostasu cerkwi Zaśnięcia Matki Boskiej we Lwowie. Źródła inspiracji oraz osobliwości ich wykorzystania / W. Aleksandrowycz // Przegląd Wschodni*. – Warszawa, 2001. – Т. 7, zes. 3(27). – S. 791–816. Пор.: *Його жс. Моління-Деїсус (іконостас) Успенської церкви у Львові // Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства*. – Львів, 2011. – С. 372–379.

<sup>55</sup> У цьому переконає, зокрема, рисунок Мартіна Груневега з іконостасу каплиці Успенської церкви у Львові, який фіксує ситуацію з-перед 1602 р., коли купець покинув місто. До наукового вжитку впроваджений: *Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова / Я. Ісаєвич // Його жс. Україна давня і нова: народ, релігія, культура*. – Львів, 1996. – С. 137.



кінця XVI ст. із церкви Св. великомучениці Параскеви в с. Бужок Золочівського р-ну Львівської обл. (НМЛ)<sup>56</sup>.

За такого трактування на ширшому тлі малярської спадщини фрагмент сяноцької збірки виявляється не тільки унікальним об'єктом релігійної мистецької культури регіону, це ще й важливе поповнення скромного фонду оригінальних переказів про один із маловідомих аспектів історії ансамблю ікон в інтер'єрах західноукраїнських храмів. Додатковою вартості йому надає й те, що зафіксовані досі незначні рештки таких епістиліїв і вказаний унікальний крехівський цілий ідентифіковано майже винятково серед малярської спадщини львівського кола середини – другої половини століття<sup>57</sup>. Втім, таке ж призначення, як видається, має й ще одна раниша, другої чверті століття, не зауважена досі в цьому контексті ікона перемишльського кола з доробку майстра комплексу ікон церкви Покрову Богородиці в Поляні<sup>58</sup> – “В’їзд до Єрусалиму – святий Микита” з церкви Покрову Богородиці у Трушевичах (НМЛ)<sup>59</sup>.

Запропонована ідентифікація безміховського фрагменту – яскраве і вимовне свідчення того, наскільки важливі відкриття ще належить зробити при докладнішому, ретельному вивченні поодиноких пам'яток сяноцької збірки в ширшому контексті української малярської спадщини. Зі свого боку, цей висновок підтримують й поодинокі інші, хоча, може, не настільки рідкісні наведені приклади. Однак така робота з музейними іконами XVI ст. ще попереду, оскільки дотепер увагу привертала насамперед відзначені нечисленні найважливіші ранні з них. Відсутність ширшого зацікавлення до значної частини відповідного розділу колекції й визначила відображену у виданні скромність актуального стану її опрацювання.

<sup>56</sup> Одинока репродукція: *Свенціцький-Святицький І.* Ікони Галицької України XV–XVI віків / І. Свенціцький-Святицький. – Львів, 1929. – Табл. 3. – № 7. На таке призначення вказано: *Александрович В.* Комплекс ікон... – С. 49. Тут же вперше згруповано коло пам'яток, які засвідчують відповідне мало зауважене доволі рідкісне явище релігійної мистецької культури українських земель: там само. – С. 49–50. При okazji огляду найстаршого серед ідентифікованих досі львівського зразка середини століття з Богоявленням і св. Георгієм із церкви Св. великомучениці Параскеви в Повергові Миколаївського р-ну Львівської обл. (НМЛ) до цієї традиції відіслано також: *Його ж.* Дар Львова. – С. 136. Репродукції цього фрагменту див.: *Овсійчук В.* Українське малярство... – С. 272; *Александрович В.* Дар Львова. – С. 136, 137. Єдиний такий повний оригінальний епістилій кінця століття (правда, без зображення Богородиці) зберігся у церкві Св. великомучениці Параскеви у Крехові неподалік від Львова, до наукового вжитку впровадженій: *Jarema W.* Pierwotne ikonostasy w drewnianych cerkwiach na Podkarpaciu/ *W. Jarema* // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1972. – Nr 16. – II. 12.

<sup>57</sup> *Александрович В.* Комплекс ікон... – С. 49–50.

<sup>58</sup> Його спадщину вперше збрала: *Гелитович М.* Ансамбль ікон церкви Покрову Богородиці в Поляні поблизу Добромила та пам'ятки його кола / М. Гелитович // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej (m. Łańcut, 10–11 maja 2003 r.)*. – Łańcut, 2003. – S. 83–105.

<sup>59</sup> Репродукована: *Свенціцький-Святицький І.* Ікони... – Табл. 122. – № 202; *Міляєва Л.* за участю *М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 228. – Іл. 192; *Гелитович М.* Ікони Старосамбірщини XIV–XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / М. Гелитович. – Львів, 2010. – С. 144. – Іл. 59. – Кат. № 64.

Окремі з наведених у каталозі тверджень очевидно неприйнятні. Так, ніяк не можна погодитися з міркуванням: “W zachodnioruskim malarstwie ikonowym temat Zmartwychwstania Chrystusa pojawia się od połowy XVI w.” (S. 135). Найочевидніше йдеться не про появу самого сюжету, а час створення найраніших знаних авторці ікон. Втім, усі три варіанти Воскресіння мають уже віддавна впроваджені до наукового вжитку найстарші, ще другої половини XV ст., “Страсті” з Хрестовоздвиженської церкви у Здвижені поблизу Ліска на території сучасної Польщі (НМЛ)<sup>60</sup>, які й розпочинають відповідну українську іконографію.

Не вичитаною одруком варто сприймати вказівку на наявність у молитовному ряді церкви Св. Симеона Стовпника в Кострівцях, окрім двох справді належних до нього, також “pozostałe ikony z Kostarowiec” (S. 133), оскільки запропоноване твердження не може, звичайно, стосуватися розглянутих храмової, намісної “Богородиці” й вінчаючого “Розп’яття з пристоячими”<sup>61</sup>.

Цілком даремно також за Вальдемаром Делугою<sup>62</sup> повторено, найочевидніше, поверхову версію про належність одній майстерні обох намісних ікон із церкви у Веремні, неодноразово названої “Похвали Богородиці” з церкви в Панишах і храмового “Святого Симеона Стовпника” з церкви у Костарівцях (S. 132). Уже була нагода вказати, що така пропозиція виходить винятково від прикметного трактування орнаментального обрамлення й на цій підставі намагається об’єднати насправді принципово відмінні зразки малярства різного часу, ніяк не придатні для визнання продукцією “майстерні”<sup>63</sup>.

Аналіз поодиноких позицій каталогу підводить до висновку про очевидну звуженість запрезентованого в підсумку погляду на колекцію, що виразно засвідчує зіставлення з каталогом найстаршої її частини, який уклав Р. Біскупський. Опрацювання поодиноких ікон незмінно замкнуте самою збіркою, зіставлення рідко виходять поза вузьке коло “власних” прикладів, що, відповідно, заздалегідь немало підважує пропонувані висновки, виявляючи насамперед відзначену відсутність докладнішої орієнтації в ширшому контексті. Внаслідок цього при зверненні до загальних проблем еволюції

<sup>60</sup> Ікона репродукувалася неодноразово, див. зокрема: *Логвин Г.* Український середньовічний живопис. – Табл. ХЛІ; *Міляєва Л. за участю М. Гелитович.* Українська ікона... – С. 151. – Іл. 86; *Гелитович М.* Українські ікони... – С. 118. – № 39 (із зіставленням давнішої літератури: там само. – С. 300).

<sup>61</sup> Про можливість саме такого походження ікони на прикладах із мистецької практики західноукраїнських земель XV–XVI ст. див.: *Александрович В.* Українська пізньосередньовічна іконографія Розп’яття: типологія та функціонування / В. Александрович // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – 2011. – № 29: матеріали IV Міжнародної наукової конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (м. Львів, 24–25 листопада 2011 р.). – С. 59–60.

<sup>62</sup> Див.: *Deluga W.* Malarstwo i grafika cerkiewna w dawnej Rzeczypospolitej / *W. Deluga.* – Gdańsk, 2000. – S. 56.

<sup>63</sup> *Александрович В.* Споконвіку була Молдова? Дуже короткий витяг з нотаток на полях книги: *Waldemar Deluga.* Malarstwo i grafika cerkiewna w dawnej Rzeczypospolitej / В. Александрович. – Gdańsk: W-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – 207 s. + 73 il. // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч. 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. – С. 278–279.

традиції нерідко виступають повторені поверхові та застарілі судження. Звідсіля ж у коментарях трапляються твердження, які вимагають корегування і перегляду.

Одним із прикладів може бути вказівка на початок появи розбудованої версії молитовного ряду “zarowne pod wplywem bałkańskim” нібито тільки від другої половини XVI ст. (S. 120). При цьому авторка, звичайно, знала про статтю Р. Біскупського про молитовні ряди з вибраними святими на одній дошці, де наведено групу відповідних зразків перемишльської спадщини ще XV ст., є відтоді й загальновідомі поодинокі ікони святих зі складу зазначених ансамблів<sup>64</sup>. Від першої половини XVI ст. збереглися перші приклади молитовних рядів з апостолами<sup>65</sup>, які упродовж століття поступово замінювали вибраних святих. На такому тлі віднесення початків відповідного явища щойно до другої половини XVI ст. – явне непорозуміння. Втім, можливо, й тут йшлося про інше – поширення апостольської версії молитовного ряду... Аналогічно і в іншій позиції – щодо побутування в молитовних рядах зображень св. Петра і Павла (S. 104). Насправді ж те, що подано за щойно тогочасну “розбудовану форму” (sic!) ансамблю ікон передвiвтарної огорожі (S. 120) – продукт еволюції традиції ще першої половини століття. А найвиразнішим свідченням цього виступає окремий празниковий цикл, відомий від групи ікон вказаного анонімного майстра з Успенської церкви на Вовчу в Перемишлі<sup>66</sup> та подвійного празника “Благовіщення – В’їзд до Єрусалиму” з церкви Різдва Богородиці у Вульці Змієвській (Музей народного будівництва в Сяноку)<sup>67</sup>.

Окремі твердження коментаря до “Спаса у славі” з церкви в Суrowиці у контексті найновішого осмислення української середньовічної мистецької традиції теж потребують корекції. “Ерудиційний додаток” у визнанні побутування цієї теми в західній іконографії, звичайно, нічого не дає для розуміння ікони перемишльської школи з-перед середини XVI ст., оскільки безпосереднього взаємозв’язку із західною традицією (втім, вона побутувала за значно радніших часів) у таких українських іконах не зауважено. Не набагато більше “на місці” й пригадування при цьому “рубльовської схеми” (S. 124). Не випадає наполягати на зверненні до неї і в іконах

<sup>64</sup> Їх короткий огляд див.: *Патріарх Димитрій (Ярема)*. Іконопис... – С. 116–126.

<sup>65</sup> Про еволюцію ансамблю див.: *Александрович В.* Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 434; *Його ж.* Ікони, українські ікони // *Енциклопедія історії України*. – Київ, 2005. – Т. 3: З–Й. – С. 434; *Його ж.* Ікони // *Енциклопедія сучасної України*. – Київ, 2011. – Т. 11: Зор–Как. – С. 278.

<sup>66</sup> *Александрович В.* Майстер циклу... – С. 77–81; *Його ж.* Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 431, 435.

<sup>67</sup> До наукового вжитку впроваджена: *Логвин Г.* Український середньовічний живопис. – Табл. LXIII. Пор.: *Ikona karpacka*. Album wystawy “Ikona karpacka” w Parku Etnograficznym w Sanoku. Teksty naukowe Andrzej Czajkowski, Romualda Grządziela, Andrzej Szczepkowski. – Sanok, 1998. – П. 3; *Ikony. Najpiękniejsze ikony w zbiorach polskich*. – Olszanica, 2001. – S. 64. На анонімного автора вулецької ікони та її місце в історії перемишльського малярства першої половини XVI ст. коротко вказано: *Александрович В.* Ікона Покрову Богородиці з Святотроїцької церкви у Речиці / В. Александрович // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації: тези та матеріали II Міжнародної наукової конференції* (м. Луцьк, 29 листопада – 1 грудня 1995 р.). – Луцьк, 1995. – С. 10.

сяноцької збірки. Новіші дослідження показали значно складніший, ніж подавала давніша російська література, процес формування теми в московському малярстві часів Андрія Рубльова<sup>68</sup> й водночас очевидну самостійність української іконографії щодо поверхово насадженої як нібито її історичний першозразок московської. У контексті доступних фактів сама тема в Україні активізувалася, правдоподібно, від гаданої втраченої композиції в ансамблі фресок другої половини XIV ст. собору Святого Йоана Богослова в Луцьку<sup>69</sup>. Водночас вона мала так само незалежний, очевидно, заснований на не ідентифікованих балканських зразках окремих важливий епізод монументального малярства східнохристиянської традиції у костелах Польщі з кола мистецьких ініціатив короля Владислава II Ягайла. Єдиний оригінальний приклад серед них – фреска склепіння завершеної 1418 р. Троїцької каплиці Люблінського замку<sup>70</sup>, яка пропонує “неусталену” на тлі пізніших ікон редакцію сюжету<sup>71</sup>. Уже була нагода привернути увагу до цих нововідкритих аспектів історії української версії теми і в польському контексті з критикою поширених у польській літературі давніших, послідовно москвоцентричних поглядів на її еволюцію в українському мистецтві<sup>72</sup>, повторенням яких виступає й відповідний виклад каталогу. Зрештою, сяноцькі ікони Спаса у славі не варто розглядати поза чималим фондом відповідної спадщини в Національному музеї у Львові, який, до того ж, здебільшого зберігає насамперед об’єкти перемишльського походження, втім немало і з тих теренів, на яких вціпіли обидва зразки музейної збірки<sup>73</sup>. Суровицький образ – один зі відносно молодших прикладів цієї традиції, у провінційному середовищі актуальної, зрештою, ще навіть упродовж першої половини XVII ст.<sup>74</sup>.

<sup>68</sup> *Александрович В.* Волинська іконографія Спаса у славі / В. Александрович // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. – Луцьк, 2010. – Вип. 17: матеріали XVII Міжнародної наукової конференції (м. Луцьк, 21–22 жовтня 2010 р.). – С. 28.

<sup>69</sup> *Його ж.* Не зафіксованого походження ікона Волинського краєзнавчого музею й початки української іконографії Спаса у славі // Волинська ікона: дослідження та реставрація: наук. зб. – Луцьк, 2011. – Вип. 18: матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції (м. Луцьк, 27–28 жовтня 2011 р.). – С. 36–48.

<sup>70</sup> Найдокладніше про неї у відповідному контексті див.: *Aleksandrowycz W.* Trimorfon z Chrystusem w chwale na sklepieniu lubelskiej zamkowej kaplicy Trójcy Przenajświętszej / *W. Aleksandrowycz* // *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą* / [pod red.: M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak]. – Białystok, 2012. – S. 1027–1041.

<sup>71</sup> *Aleksandrowycz W.* Trimorfon... – S. 1029–1034, 1040.

<sup>72</sup> *Його ж.* “Ikony w Polsce” і навколо них: зауваження з української сторони [рец. на кн.:] Michał Janocha. Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności. – Warszawa: Arkady, 2008. – 452 s. + il. // Україна–Польща: історична спадщина та суспільна свідомість. – Львів, 2012. – Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. – С. 226–227. До поспішності та поверховості “промосковського” висновку увагу привернуто: *Ejusdem.* Ukrainskie malarstwo religijne... – S. 67; *Його ж.* Українське релігійне малярство... – С. 27.

<sup>73</sup> Найповнішу досі їх публікацію див.: *Гелитович М.* Українські ікони “Спас у славі”.

<sup>74</sup> Див. також групу зразків перших десятиліть XVII ст. в колекції Національного музею у Львові: *Гелитович М.* Українські ікони “Спас у славі”. – № 31–34. Групу наймолодших

Так само мало визнання рідкісним іконографічним елементом присутність пророків Давида і Соломона в іконі Богородиці з церкви в Костарівцях (S. 112). Їх поява пропонує лише в одиноких випадках залучений в українській іконографії відповідного зразка варіант скороченої версії похвали, серед малярської спадщини перемишльського кола знаний ще також за “Богородицею страсною з похвалою” ще кінця XV ст. із церкви Св. Миколая у Стороневичах Старосамбірського р-ну Львівської обл. (Музей народної архітектури і побуту у Львові)<sup>75</sup> та намісною “Богородицею на престолі з пророками Гедеоном, Ісаєю, Давидом та Соломоном” із церкви Св. Кузьми і Дем’яна у Крамній (НМЛ)<sup>76</sup>. Ці приклади зредукованої редакції належить сприймати в контексті відзначених скорочених історичних циклів святих як вияв єдиного майже виняткового для східнохристиянського світу достатньо розбудованого на українському ґрунті явища<sup>77</sup>.

До однозначно помилкових тверджень належить вказівка на “gotycyzujące postacie figur (sic!) Elijasza, Mojżesza i Chrystusa” в неодноразово названому не зафіксованого походження “Преображенні” (S. 100), виразно недоречна, як і в розглянутій ситуації із Богородицею безміхівського епістилію. У “Преображенні”, подібно до інших пам’яток колекції відповідного часу, – за винятком веремєнських намісних з їх відособленим становищем серед місцевої спадщини, визначеною зарубіжним походженням автора, – немає найменшого натяку на готичні елементи, крім мотивів мальованого декоративного обрамлення<sup>78</sup>. Відзначені спроби бачити “готицизми” там, де їх, за логікою еволюції традиції, бути не може, – наслідок віддавна притаманної польській свідомості схильності визнавати західні впливи на українське мистецтво задалегідь, поза очевидними реаліями залучених при цьому об’єктів. Насправді постаті сяноцької композиції пропонують переосмислену

---

таких зразків переховує також Окружний музей у Новому Сончі: *Maszczyk M. T. Ikony w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu / M. T. Maszczyk. – Nowy Sącz, 2010. – Nr 14, 28, 31, 37.*

<sup>75</sup> Єдина кольорова репродукція: *Патріарх Димитрій (Ярема)*. Іконопис... – С. 18.

<sup>76</sup> Новіші репродукції див.: *Гелитович М.* Богородиця з Дитям... – № 7; *Міляєва Л.* за участю *М. Гелитович*. Українська ікона... – С. 144. – Іл. 103; *Гелитович М.* Українські ікони... – С. 229. – № 109.

<sup>77</sup> *Александрович В.* Українські ікони святих... Класична візантійська іконографія аналогічного явища майже не знала. Декілька таких прикладів зафіксовано в пізньовізантійській традиції. Один із них – критська ікона 50–60-х років XV ст. “Святий Миколай на престолі з двома сценами історії” в горішніх кутах тла (Мюнхен, Галерея Іласа Нойферта, репродукцію див.: *Евсеева Л.* Аналойные иконы в Византии и Древней Руси. Образ и литургия / Л. Евсеева. – Москва, 2013. – Іл. 48.

<sup>78</sup> Аналогічний мотив повторено також в обрамленні “Архангела Михаїла” з церкви Зішестя Святого Духа в Колочаві (Ужгород, Музей народної архітектури і побуту), репродукований: *Puskás B.* A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon Hagyomány és megújulás / B. Puskás. – Budapest, 2008. – 50 old. Очевидно, обидві ікони мають спільне походження й зазначена аналогія ще раз наголошує на ролі перемишльського середовища в поширенні найдавнішої малярської спадщини на теренах Закарпаття.

класичну візантійську іконографічну схему XIV ст. (із прикметними для тогочасної іконографії закинутими за плечі кінцями плащів пророків).

Безперечною “ерудиційною надінтерпретацією” сприймається повторене за кимось значення трьох променів від Христа до апостолів в іконах Преображення як нібито символу Трійці (S. 100) – богослов’я Преображення визнає в них винятково передачу божественної енергії<sup>79</sup>.

Не завжди належно продумана та реалізована й сама структура каталогу. В окремих позиціях неодноразово повторено цілі досить обширні абзаци, як, наприклад, при іконах св. Миколая (№ 7, 9, 11). Причому, хоча перша з них, як уже відзначено, має тільки дві сцени історії, при ній теж розказано про звичний для іконографії святителя перемишльського кола повний історичний цикл із традиційним розташуванням сюжетів із трьох сторін. Цей виклад продубльовано навіть при іконі з церкви у Вітрилові (№ 11, S. 110–111) з самотньою постаттю мирлікійського святителя, без історичних сцен взагалі. Аналогічно повторено відомості й при огляді іконографії Похвали Богородиці (№ 3, 30, 31; S. 103, 130, 132).

Недоцільно також при кожній з позицій каталогу давати повні бібліографічні описи літератури. У практиці таких публікацій при цьому віддавна загальноприйнятті скорочення.

Водночас надто лаконічним сприймається загальний вступний текст, для якого вистачило однієї неповної сторінки видання. Загальнопоширена практика вимагає вміщення тут відомостей з історії комплектування колекції, її реставрації та вивчення, як і короткої загальної характеристики фонду.

Шкода також, що в альбомі відсутня ікона св. Миколая з церкви у Вітрилові. Очевидно, її, як і “Спаса” з церкви у Висовій (№ 36), не подано через значні втрати, проте невеликі відтворення обох у каталозі не дають про них майже ніякого уявлення. Втім, вітрилівський “Святий Миколай” у кращому стані й, судячи з доступної репродукції, досить добре збережена горішня половина немов надається для репродукування. Ніби вимагає цього також специфіка аналізованого видання. “Спас”, попри неمالі знищення, – одна з важливих позицій малярської спадщини перемишльського кола початку (?) століття з суттєвими для ширшого контексту традиції пов’язаннями у давнішому військовому “Спасі”. З цього огляду він заслуговує реставрації й показу в музейній експозиції та ретельного вивчення, втім і як важливий об’єкт унікальної на східнохристиянському тлі відповідної української іконографії. Окрім очевидних аспектів історично-мистецького значення, він на конкретному яскравому прикладі здатний також дати уявлення про знищення у фонді малярської спадщини регіону.

Видавці, на жаль, здебільшого не дуже докладно відтворили кольори, що особливо виразно видно в зіставленні з музейним альбомом Р. Біскупського 1991 р. і трьома версіями альбому видавництва “Бош”, в яких відтворено окремі пам’ятки відповідного розділу музейної збірки.

Повний каталог ікон XVI ст. у колекції Історичного музею в Сяноку, безперечно, належить до важливих позицій літератури відповідного профілю й має усі шанси надовго залишитися в науковому житку як комплексна публікація значної

<sup>79</sup> Див.: *Janocha M., ks. Ukrainskie i białoruskie ikony...* – S. 300.

частини однієї з найважливіших збірок українських пізньосередньовічних ікон у Польщі з немалою кількістю показних для традиції об'єктів. Тому жаль, що не все в ньому виявилось відповідним рангові колекції та актуальним потребам і можливостям її всебічної систематичної наукової пропаганди. Втім, немало відзначених на матеріалах каталогу очевидних проблем уже традиційні для польських студій над українськими іконами<sup>80</sup>. У цьому конкретному випадку вони доповнені також певним “регіональним” акцентом – уникнути його виявилось під силу тільки такій винятково яскравій індивідуальності, якою був Р. Біскупський. Вказаний акцент засвідчують повторені окремі віддавна засвоєні очевидно невдалі ходи новішої польської літератури, присвяченої українській іконі...

Проте каталог уже “працює”. У цьому, зокрема, переконують і принагідно запропоновані тут у немалій кількості уточнення до поодиноких його позицій – на чолі з новоідентифікованим у справжньому значенні унікальним для мистецької спадщини відповідного кола безміхівським фрагментом епістилію. Практично невідомий у його справжньому значенні в давнішій літературі, він став найочевиднішим вартісним відкриттям, зробленим при опрацюванні нового видання сяноцького музею.

---

<sup>80</sup> Див.: Александрович В. “Ikony w Polsce”...

*Олег ПІХ*

## **МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ (XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ)”**

27 травня 2015 р. у м. Львові відбулася Міжнародна наукова конференція “Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів у Центрально-Східній Європі (XX – початку XXI століття)”. Співорганізаторами наукового заходу виступили Центр дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України й Міжнародний центр правових та історико-політичних досліджень країн Центрально-Східної Європи Київського університету права НАН України. Проведення конференції обумовлено потребою обговорити складні проблеми громадсько-політичних, культурно-освітніх і релігійних взаємин українців та поляків у XX – на початку XXI ст. у контексті європейської історії, а відтак проаналізувати роль історичної спадщини у формуванні етнокультурних й політичних пріоритетів сучасних України та Польщі.

У її роботі взяли участь учені з багатьох міст України (Києва, Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Луцька, Рівного, Ніжина, Харкова й ін.), а також гості з Республіки Польща (Любліна), які представляли Університет Марії Кюрі-Склодовської. Учасників конференції привітали директор Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України Микола Литвин та директор Міжнародного центру правових та історико-політичних досліджень країн Центрально-Східної Європи Уляна Андрусів, яка також зачитала вітання від ректора Київського університету права НАН України Юрія Башицького.

Робота конференції проходила на двох секційних засіданнях: на першому обговорено особливості суспільно-політичного життя та відносин України і Польщі, на другому – етнокультурні та релігійні процеси в обох країнах. Доволі широка тематика конференції спонукала науковців різних суспільних і гуманітарних дисциплін до жвавих дискусій. Виголошені доповіді стосувалися як історичного минулого, так і сучасного розвитку України та Польщі. Доповідачі не оминули увагою й питань спільної спадщини цих народів, розглянули різні аспекти українсько-польської співпраці в галузі науки, культури, економіки, євроінтеграційних питань тощо. Зокрема ці проблеми в доповідях проаналізували: Микола Литвин “Українсько-польське наукове співробітництво: досвід та перспективи розвитку”, Василь Футала “Українське питання у міжвоєнній Польщі: сучасне українське бачення”, Ігор Соляр “Польсько-українське порозуміння у трактуванні Володимира Бачинського”, Олег



Гринчук “Українське питання в поглядах Яцека Куроня до 1956 р.”, Павло Лодин “Проблема українсько-польських відносин періоду Другої світової війни та перших повоєнних років (1939–1948) у політичній думці Богдана Осадчука”, Юрій Зайцев “Взаємини антирежимної опозиції в Польщі та Україні на межі 1980–1990-х років: візія Богуміли Бердиховської”, Ярослав Кондрач “Польські громадські організації в незалежній Україні”, Альона Гарбарук “Зміцнення міжнаціонального діалогу – вагомий показник дієвості польських товариств у західних областях України на рубежі ХХ–ХХІ ст.” та ін.

Не минули увагою дослідники і складних сторінок українсько-польських відносин у часи Другої світової війни та перших повоєнних років, що знайшли відображення у виступах Надії Халак “Картографування статистики загиблих українців на Волині 1938–1944 рр.”, Любомира Хахули “Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни на сторінках «опініотворчої» преси сучасної Польщі” й Андрія Боляновського “Галичина у планах польського підпілля в роки Другої світової війни: пропозиції, проекти, концепції”.

У доповідях також неодноразово порушувалися проблеми історичної пам’яті, правової культури, соціальної відповідальності в контексті двосторонніх відносин. Зокрема ці питання стали предметом обговорення у виступах Христини Чушак “Польсько-українське примирення і подолання історичних кривд: використання досвіду польсько-німецького примирення у 1990-х – початку 2000-х років”, Оксани Рудої “Правове становище населення Галичини в міжвоєнний період”, Оксани Юрчук “Асиміляція українців як чинник польської політики міжвоєнної доби в інтерпретації Адольфа-Марії Бохенського”, Олега Піха “Етнонаціональна політика України і Польщі в контексті міжнародних зобов’язань” тощо.

Значний інтерес спричинили доповіді щодо національно-культурного життя українців і поляків та ролі Церков у формуванні національної свідомості й духовно-просвітницьких чинників обох народів. Зокрема Наталії Мисак “Середня освіта як важливий чинник у формуванні української інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.”, Олександра Васяновича “Польські впливи на традиційно-побутову культуру української дрібної шляхти початку ХХ ст.”, Ольги Ніколаєнко “Польський національний культурний рух на Харківщині в 1920–1930-х роках”, Ольги Войтюк “Митрополит Андрей Шептицький і справа єдності християнської Церкви”, Оксани Боруцької “Взаємовідносини Української Греко-Католицької Церкви з Міністерством віровизнань і освіти Другої Речіпосполитої”, Наталії Король “Релігійні трансформації в Центрально-Східній Європі міжвоєнного періоду: українсько-польський контекст”, Тараса Горбачевського “Польські громадсько-літературні товариства в суспільно-культурному житті міжвоєнного Львова” й ін.

Конференція засвідчила високий фаховий рівень її учасників. Широкий спектр піднятих питань і активні дискусії щодо них вказали на значне зацікавлення дослідників проблемами українсько-польських відносин. Це дозволяє говорити про можливість проведення таких наукових зустрічей з розширенням географії учасників, зокрема за рахунок іноземних учених, на постійній основі.

*Марина ЧЕБАН*

## **25 ЮВІЛЕЙНА СХІДНА ЛІТНЯ ШКОЛА У ВАРШАВІ**

Цьогоріч Східна літня школа (Wschodnia Szkoła Letnia), що діє при Варшавському університеті, відзначила 25-ліття. Це – міжнародна програма, яка заохочує до дослідження історії та сучасності країн Центрально-Східної Європи. Щороку її слухачами стають молоді талановиті вчені-гуманітарії з пострадянських країн: історики, політологи, соціологи, юристи, філологи, журналісти тощо, які під час навчання мають змогу не лише прослухати лекції відомих європейських та американських учених, а й представити здобутки і результати своїх наукових досліджень.

Метою заснування школи було надання можливості вченим ознайомлюватися зі станом сучасної науки на Заході, новими науковими школами й методами та налагодження контактів із колегами по фаху. З 1991 р. її незмінний директор та ідейний натхненник – історик, лауреат премії ім. Єжи Гедройца проф. Ян Маліцький. За час існування випускниками Східної літньої школи стало близько 600 осіб із 26 країн світу. Варто відзначити, що більшість учасників – з України (наприклад, у 2015 р. з 19 – 16 українців). Серед її випускників чимало відомих громадсько-політичних діячів, ректорів та викладачів вищих навчальних закладів, наукових співробітників різних інститутів Національної академії наук України, архівів і музеїв.

Цього року молоді науковці мали змогу прослухати 10 пізнавальних лекцій всесвітньо відомих політиків та науковців: професора Українського католицького університету Ярослава Грицака (“Євромайдан: коротка, але глобальна історія”), професора Варшавського університету Анджея Менцвеля (“Культура, комунікація, література”), професора Єльського університету (США) Тімоті Снайдера (“Східно-європейська історія як міжнародна історія”), професора Болонського університету (Італія) Стефано Бьянчіні (“Розпади держав та їх наслідки для Європи. Як поділи впливають на природу демократії”), професора Варшавського університету Павела Родака (“Польська традиція мемуарів у ХХ столітті”), професора Сіті Коледжу (Нью-Йорк, США) Майкла Ривкіна (“Політика США щодо конфлікту в Україні. Американські пріоритети”), професора Варшавського та Будапештського університету ім. Етвеша Лоранда Чабо Кісса (“Представлення народів Центрально-Східної Європи на основі державних гімнів”), професора Єльського та Загребського університетів Іво Банача (“Балкани з часів захоплення українських територій Росією”), прем’єр-міністра Польщі (1992–1993) проф. Ганни Сухоцької (“Польська політична трансформація. Досвід прем’єр-міністра і посла”) та економіста, віце-прем’єра (1989–1991), міністра фінансів і директора Національного банку Польщі (2001–2007) проф. Лешека Бальцеровича (“Інституційні та економічні зміни після соціалізму”).

Окрім цього, учасники школи відвідали XII Міжнародну наукову конференцію “Варшавська східноєвропейська конференція” (Warsaw East European Conference),

що відбулася 10–13 липня 2015 р. у місцевому університеті за участі знаних учених із Польщі, України, Білорусі, Грузії, Болгарії, Азербайджану, Австрії, Великобританії, США, Німеччини, Румунії, Чехії. Зважаючи на складну геополітичну ситуацію, війну на Сході України, головною темою дискусій була політика Росії та її відносини з сусідніми державами. Окрім секційних засідань, презентацій видань й аукціону на користь родин, постраждалих від повені у Грузії, в межах конференції проведено круглі столи: “Білоруська національна конфронтація «Руському миру»”, “Медіа-війни. Російська машина пропаганди” та “Російський неоімперіалізм. Міф чи загроза?”. На жаль, серед її учасників не було представників із Росії, окрім декількох осіб, що тривалий час проживають в Європі. Польські науковці та громадські діячі у виступах і доповідях підтримали українських колег у ставленні до агресивної політики путінського режиму.

Невід’ємною частиною навчальної програми Східної літньої школи залишаються семінари, на яких учасники мають змогу представити свої наукові здобутки, ознайомитися з результатами досліджень колег, а також одержати кваліфіковані поради відомих професорів – керівників семінарів. Заняття відбувалися у трьох секціях: “Давня та сучасна історія” (керівник – професор Джорджтаунського університету (США) Анджей Суліма-Камінський (Andrzej Sulima-Kamiński)), “Політологія та новітня історія” (керівник – професор Університету Санта Клара (США) Джейн Каррі (Jane Curry)) та “Суспільство, культура, література” (керівник – професор Варшавського університету Лешек Шаруга (Leszek Szaruga)). Відзначимо, що керівники секцій проводили тригодинні заняття за власною методикою, виявляли інтерес до представлених рефератів, жваво дискутували з доповідачами та задавали уточнювальні запитання, давали цінні поради щодо перспектив у дослідженні представлених тем. В обговоренні брали участь всі члени групи.

Не менш цікавою та корисною, ніж навчальна, була культурно-пізнавальна програма. Учасники школи побували в Архіві давніх актів, Музеї Варшавського повстання, Національному музеї, бібліотеці Варшавського університету, погуляли правобережною та лівобережною Варшавою. Окремо відзначимо екскурсію до Кракова, під час якої науковці завітали до відкритої у 2010 р. філії місцевого історичного музею. Це – величезний (займає близько 4 тис. кв. м.) підземний інтерактивний лабіринт-музей, розташований під Ринковою площею, який дарує відвідувачам неймовірне відчуття подорожі в Середньовіччя. У ньому можна не лише довідатися історію одного з найгарніших європейських міст, а й побачити залишки давніх доріг та архітектурних споруд. У музеї представлені знайдені під час археологічних розкопок експонати, частину з яких можна побачити наживо, інші демонструються лише як 3D копії на мультимедійних екранах. Учасники школи побували також у Казімежі – середньовічній частині Кракова, де проживали євреї, та стародавньому королівському замку Вавель.

Після закінчення запланованої навчально-культурної програми Східної літньої школи 21–22 липня 2015 р. у Варшаві відбувся 25-й ювілейний з’їзд її випускників, в якому взяло участь близько 100 колишніх слухачів. Серед них були і співробітники Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України: Микола Литвин, Андрій Боляновський, Ольга Гуль, Марина Чебан. Випускників, викладачів й організаторів школи гуртує створений у 2000 р. Міжнародний клуб, який раз

на два-три роки проводить з'їзд і конференцію. Перший (2000), третій (2004) та дев'ятий (2015) – відбувся у Варшаві, другий (2002) – у Брно, четвертий (2005) – у Каунасі, п'ятий (2007) – у Києві, шостий (2008) – в Івано-Франківську–Яремчі, сьомий (2010) – у Варшаві–Непортові, восьмий (2013) – у Празі.

Детальніше розглянемо події цьогорічного ювілейного з'їзду. Отже, на урочистостях із нагоди 25-річчя студій та школи з вітальними словами до присутніх звернулися: директор Ян Маліцький, чинний посол України в Польщі Андрій Дешиця та ректор Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, член правління Міжнародного клубу випускників і викладачів Східної літньої школи Ігор Цепенда. Наступного дня на урочистій конференції “Досвід 25-ліття” виступили організатори та випускники різних років, модераторами по черзі були всі члени правління клубу. Пізнавальні доповіді виголосили: Рустіс Камунтавічус (Каунас), який навіс статистичні дані щодо кількості слухачів школи, їхнього походження, подальших наукових зацікавлень та участі в міжнародній співпраці; Ольга Морозова (Миколаїв) представила 25-річну діяльність школи; Ольга Ковалевська (Київ) виголосила доповідь “Пам'ятник та пам'ять: стратегії візуалізації історичної пам'яті”, в якій розглянула приклади візуалізації історичної пам'яті країн колишнього СРСР й наголосила на сучасних тенденціях цієї політики в Україні. Дослідниця з Донецька Наталія Міненкова в доповіді “Важка дорога України на Захід, або специфіка системної трансформації” закликала учасників конференції відмовитися від спрощеного ставлення до проблеми війни на Донбасі й анексії Криму, а киянин Геннадій Корольов представив концепцію Центрально-Східної Європи польського геополітика Оскара Галецького.

Упорядники Роман Барон і Роман Мадецький презентували учасникам конференції перший том двотомної колективної монографії, виданої на основі матеріалів попереднього з'їзду, присвяченого чеським дослідженням Польщі в європейському контексті. Приємним закінченням другого конференційного дня став святковий салют на честь 25-річчя літньої школи Студій Східної Європи та подарунок учасникам ілюстрованого довідково-інформаційного видання “*Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. 25 Jubileusz 1990–2015*”. На підсумковому засіданні учасники клубу обрали Одесу місцем наступного проведення конференції та з'їзду випускників і викладачів школи, що відбудуться влітку 2017 р.

Отже, Східна літня школа – це міжнародна програма, що дає можливість молодим спеціалістам-гуманітаріям зорієнтуватися при виборі тематики майбутніх наукових досліджень та готує слухачів до наступних приїздів на наукові стажування до Польщі.

*Василь ГОГОЛЬ*

## **МИСТЕЦТВО, ЩО СПРИЙМАЄТЬСЯ ДОТИКОМ**

Зряча людина навряд чи повністю може осягнути особливості світу незрячих. Здавалось би, що особа, для якої візуальне сприйняття недосяжне, не матиме змоги сприйняти навколишній світ через мистецькі засоби. Проте практика показує, що це не так: незрячі можуть сприймати прекрасне. Потяг до мистецтва, очевидно, закладений у людині на генному рівні. Отож, у культурно-мистецькому середовищі Польщі викристалізувалася ідея допомогти людям із вадами зору повніше зреалізувати себе в житті та творчості. З цією метою було створено “Галерею через дотик” у регіональному музеї в Стальовій Волі.

Такий проект став унікальним явищем у царині мистецтва, адже його втілено вперше у світі. Загальновідомо, що у звичайному музеї до експонатів не можна торкатися, натомість об’єкти, виставлені в цій галереї, створені саме для того, щоб до них можна було дотикатися, пізнаючи їх у такий спосіб.

Світлотінь увиразнює об’єм і виявляє форму, але для незрячих потрібна інша концепція побудови мистецького твору із залученням засобів, які надаються для тактильного сприйняття. Пізнання твору мистецтва, що є експонатом такого музею, вимагає нових методів відтворення й передачі відчуття довколишнього світу через контраст фактур та величин окремих частин скульптури, відчуття западин й опуклостей форми. На відміну від малярства чи графіки, що, на жаль, недоступні органам чуття незрячих осіб, скульптурні об’єкти дають їм можливість у свій спосіб сприймати та трактувати мистецькі образи.

Для першого і другого пленерів скульптури організатори обрали камінь як матеріал, що дає змогу передавати різноманітні особливості фактур і, навіть, температурні нюанси. На сонці він теплий, у тіні – холодний. Вулканічні породи різної структури можуть бути складними для відтворення образу, проте лагідними в тактильному сприйнятті. Серед осіб із вадами зору є такі, що руками або й за допомогою інших рецепторів можуть відчувати ступінь освітленості конкретної речі та кольорову гаму. Слух допомагає осягнути просторові відчуття і динаміку руху. Виявляється, ці здібності можна розвивати в людини з певними зоровими вадами. З цього огляду проект “Галерея через дотик” знаходить точки перетину між світом зрячих та світом сліпих. Ця справа новаторська і дуже перспективна. Маємо переконання, що її необхідно продовжити й розвинути в Україні. Адже люди із вадами зору не повинні жити осторонь від суспільства: ми потрібні їм, але й вони потрібні нам. Як звучало рефреном упродовж двох пленерів 2007 та 2008 р., “у лісі мусять росли всі дерева”. Серед механічної жорсткості та байдужості сучасних суспільств потрібно знаходити й плекати острівці людяності, простір, прихильний до людини. Цей проект покликаний створювати саме такий простір.

“Галерея через дотик” – це постійна експозиція, що триває від червня 2007 р. в Регіональному музеї у Стальовій Волі. Вона виникла завдяки фінансовій підтримці Європейського фонду регіонального розвитку в межах програми сусідства “Польща–Білорусь–Україна” INTERREG III A/TACIS CBC на 2004–2006 (мікропроекти) із залученням коштів державного бюджету.

Ідею проекту запропонувала директор музею Люцина Мізера, куратором експозиції став Ярослав Паєк (Центр польської скульптури в Оронську). Співорганізаторами виступили: Польське товариство незрячих, Підкарпатський округ округи Стальова Воля, Центр польської скульптури в Оронську та Львівська національна академія мистецтв. У наш час ця співпраця набуває особливого значення, адже бачимо, що сучасні творчі проекти українських скульпторів органічно заповнили виставковий простір поряд зі скульптурами польських колег.

Сьогодні багато уваги приділяється усуненню бар’єрів, які виникають перед людьми з обмеженими можливостями. Зазначений проект адресований насамперед людям, що більшою чи меншою мірою не можуть послуговуватися зором. Ініціатори експозиції у Стальовій Волі ставили перед собою комплексне завдання: навчання азів мистецтва незрячих через тактильні образи, залучення таких осіб до мистецьких процесів. У програму закладено також і певні функції: концепція проекту передбачала створення постійної експозиції на пленері.

Учасникам висловлено певні побажання, що, очевидно, в жодному випадку не мали на меті обмежити будь-які творчі пошуки: при виготовленні скульптур потрібно враховувати особливості сприйняття твору мистецтва незрячою особою. Ідея започаткування такого музею дозволила вийти за межі усталеного правила не торкатися до експонатів. Автори з іншого, досі невідомого їм ракурсу, підійшли до створення скульптур – головними стають фактура та форма.

Перший пленер тривав з 4 по 21 червня 2007 р. Авторами скульптур з української сторони були: Юрій Мисько, скульптор, член Національної спілки художників, доцент ЛНАМ (Львівської національної академії мистецтв) (гранітна скульптура “Протилежність”), Василь Гоголь, член Національної спілки художників, доцент ЛНАМ (гранітна скульптура “Королівна”), Людмила Мисько, скульптор, член Національної спілки художників (скульптура “Коралі”, граніт, мідь), Тарас Родич, скульптор, викладач ЛНАМ (гранітна скульптура “Осінній вогонь”).

Автори скульптур із польської сторони – відомий скульптор Єва Бейер-Формела (дві роботи: “Плід космічних подій”, граніт, та “Камені розмовляють з нами без перерви”, граніт, скло), скульптор Кшиштоф Черв’як (гранітна скульптура “Сон”), Станіслав Магдзяк, викладач Жешувського університету (гранітна скульптура “Мудрість з каменю”), скульптор Богдан Марковські (гранітна скульптура “Комета”), Болеслав Маршал (скульптури: “Дама з ласкою”, граніт, скло, та “Око”, граніт), скульптор Павел Сасин (“Крихта часу”, граніт).

У другому пленері, що його проводили організатори 2008 р. в Улянові, з української сторони, крім вже названих Василя Гоголя (який цього року створив скульптуру “Дотик до зірок”) і Тараса Родича (“Крапля весни”), брали участь викладачі ЛНАМ Тарас Данилюк, (“Петрос” та “Ріка Сян”), Олександр Гончарук (“Монах”) та студент цього вищого навчального закладу Дмитро Забелін (“Через дотик”).



Учасниками з польської сторони стали: Антоніна Висоцька-Йончак із Котуня (скульптура “Слиди”), Богдан Марковський з Казімежа Дольного (“Летюче тіло”), Марчін Мельчарек із Лодзі, Щепан Шюдак зі Сандомежа (“Ганцівниця”), Ришард Стриєцький з Варшави (“Структура дійсності”), Ярослав Паєк (“З поглядом на зорі”).

Необхідно зазначити, що всі без винятку роботи відповідають заздалегідь визначеній концепції. Скульптурно-парковий комплекс не виглядає випадковим чи стихійно утвореним. Для кожної зі скульптур створено в міру можливості свій мікропростір. Відмова від фігуративної пластики на користь концептуальних речей – абсолютно виправдана.

Серед робіт, експонованих у “Галереї через дотик”, можемо виокремити дві відмінні форми творів: концептуальну й умовно-фігуративну. До першої групи серед артефактів 2007 р. можемо віднести роботи Є. Бейєр-Формели, К. Черв’яка, Б. Марковського, Л. Мисько, Б. Маршала та П. Сасина. Натомість роботи В. Гоголя, С. Магдзяка, Ю. Миська, Б. Маршала і навіть Т. Родича та всі твори пленеру 2008 р. належать до групи умовно-фігуративних.

Звичайно, в новоствореному сталевовольському ансамблі скульптур, як і в будь-якій колективній праці, не всі роботи однаково відповідають концепції музею для людей із вадами зору. На нашу думку, у творах 2007 р. С. Магдзяка “Мудрість з каменю”, Б. Марковського “Комета”, Ю. Миська “Протилежність”, Л. Мисько “Корали” найкраще передано як форму, так і фактуру, що повинна допомогти тактильно її відчитати.

Мистецькі об’єкти Т. Данилюка “Петрос” (вдале поєднання форми, фактури й ідейного наповнення), Б. Марковського “Летюче тіло” (цілісне сприйняття через фактуру, форму, постамент), Т. Родича “Крапля весни” (оригінальне поєднання контрасту форм), Р. Стриєцького “Структура дійсності” (філософія дуалістичності буття, передана пластичними засобами), Д. Забеліна “Через дотик” (естетика лінії в поєднанні з фактурою), виконані під час другого пленеру, на наш погляд, дозволяють краще сприйняти образи тактильно.

Якщо спробувати узагальнити групи скульптурних творів 2007 та 2008 р., то можна спостерегти, що роботи, виконані на пленері в Ульянові, більше відповідають тематиці “Галереї через дотик” в експозиції музею у Стальовій Волі. Це свідчить про те, що “першопрохідці” випрацювали концепцію, а учасники пленеру 2008 р. підтримали та розвинули її.

Кожен із пленерів задокументували каталоги виставок, видані на чудовому поліграфічному рівні. Вони мають текст українською, польською та англійською мовами, а також частину тексту, надрукованого абеткою Брайля, щоб інформація про проект стала доступною людям із вадами зору. Однозначний позитив цієї мистецької події те, що міжнародна співпраця скульпторів й організаторів, що відбувалася в межах програми сусідства “Польща–Білорусія–Україна” під патронатом Європейського фонду регіонального розвитку, дозволила знайти спільні точки перетину у творчості митців наших країн.

Як зазначив куратор проекту Я. Паєк: “«Галерея через дотик» – це цікава пропозиція для зрячих людей, але насамперед для незрячих, які завдяки великій делікатності своїх рук уміють відмінно прочитати форму, відчуті її структуру, а також енергію, зачаровану в камені”.



# АНОТАЦІЇ

---

Микола Вітенко

5–17

## **Еволюція польсько-українських відносин у галицькому селі в 1867–1914 роках**

Розглянуто процес роздроблення поміщицьких маєтків у Галичині в 1867–1914 рр. Висвітлено спроби польських політичних партій та економічних організацій обмежити доступ українських селян до купівлі земель збанкрутілої шляхти, переселення польських колоністів на українські етнічні землі і вплив польської колонізації Східної Галичини на польсько-українські відносини.

*Ключові слова:* Галичина, польсько-українські відносини, боротьба за землю, парцеляція.

Галина Ріккарді

18–24

## **Академічна політика центральних і краєвих органів влади у Східній Галичині (1867–1914)**

Розглянуто політику урядів Австро-Угорщини та Галицького намісництва в питаннях розвитку вищої освіти Східної Галичини у 1867–1914 рр. Наголошено, що за фасадом ліберальних реформ в імперії Габсбургів приховувалися чіткі механізми збереження монархії, консервації політичних і суспільних відносин, унеможливлення радикалізації народних настроїв. Зазначено, що австрійські уряди заохочували до лояльності поляків й українців, але посилювали міжнародний антагонізм у краї. Вказано, що лише залучення польських магнатів із Галичини до управління імперією активізувало процес розбудови системи вищої освіти в регіоні.

*Ключові слова:* Східна Галичина, Ціслеїтанія, академічна освіта, Габсбурги.

Олександр Васянович

25–34

## **Польські впливи на традиційно-побутову культуру української дрібної шляхти початку ХХ століття**

Розглянуто польські впливи на традиційну культуру української дрібної шляхти. Зазначено, що бажання українських шляхтичів вирізнитися серед селянства змушувало їх запозичувати окремі елементи польської або міської культури, яка сприймалася як модніша, прогресивніша. Помічено найзначніші іноетнічні елементи в матеріальній культурі (житлобудуванні, одязі, харчуванні). Стверджено, що окремі свідчення вказують на такі впливи в духовній культурі, зокрема у весільній та поховальній обрядовості.

*Ключові слова:* шляхта, матеріальна культура, духовна культура, етнокультурні впливи, Полісся, Галичина.

Ігор Жук

35–56

**Тадеуш/Гадей Обмінський – архітектор сецесійного Львова**

Досліджено біографію Тадеуша Обмінського (1874–1932) – провідного львівського архітектора 1900–1930-х років. Основну увагу приділено його численним проектам, позначеним особливими рисами стилю сецесії (Art Nouveau). Об'єктом додаткового розгляду обрано співпрацю Т. Обмінського з будівельними фірмами початку ХХ ст. Творчість видатного архітектора представлено в контексті тогочасних українсько-польських стосунків. Йдеться, зокрема, про стилізацію українських народних мотивів у сецесійній архітектурі, а також про формування концепції “народного стилю”.

*Ключові слова:* Тадеуш Обмінський, Львів, Галичина, Україна, Польща, архітектура, будівництво, сецесія, Art Nouveau, неокласицизм, Львівська політехніка, Іван Левинський, націоналізм.

Уляна Уська

57–68

**“Галицьке зрівняння” 1914 року як польсько-український політичний компроміс**

На основі опрацювання неопублікованих архівних матеріалів, законодавчих актів, статистичних даних, матеріалів періодичних видань зроблено спробу висвітлити політико-правові механізми забезпечення “Галицького зрівняння” 1914 р., проаналізувати закладені в його основу політичну модель та виборчі технології, з'ясувати їх вплив на ступінь політичної інтегрованості української спільноти. Зазначено, що “Галицьке зрівняння” трактується як провінційна модель політичної співпраці між поляками й українцями, що вбудовувалася в систему австро-угорського дуалістичного федералізму, або ж як своєрідний міжнаціональний “*modus vivendi*”, покликаний урівноважити політичну систему на крайовому рівні.

*Ключові слова:* “Галицьке зрівняння” 1914 р., сеймова виборча реформа 1914 р. у Галичині, польсько-українські відносини, австро-угорський дуалістичний федералізм.

Іван Патер

69–85

**Українсько-польські відносини в Галичині (1914–1916)**

Простежено українсько-польські стосунки від вибуху Першої світової війни до Листопадових актів 1916 р. Зокрема висвітлено орієнтацію українського і польського політикуму щодо утворення власних незалежних держав, інсинуації австрійсько-польської адміністрації щодо українців на початку війни, поборення поляками домагань українців про утворення коронного краю з етнічних українських земель у складі Габсбурзької монархії.

*Ключові слова:* українці, поляки, Австро-Угорщина, Росія, державність.

Віктор КИРЕЯ

86–99

**Формування військово-повітряних сил в українсько-польській війні (1918–1919)**

Проаналізовано повоєнну матеріальну базу в Галичині, що стала базою для створення військової авіації Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та Польщі. Ідентифіковано основних організаторів, вивчено структурні й управлінські особливості побудови військово-повітряних сил ЗУНР і Польщі. Досліджено емблематику та розпізнавальні знаки. Проаналізовано достовірність деяких дат, пов'язаних із першими вильотами польської військової авіації й переформуванням у військово-повітряних силах ЗУНР.

*Ключові слова:* військово-повітряні сили, Західноукраїнська Народна Республіка, Польща, українсько-польська війна, матеріально-технічна база, організатори, структура, розпізнавальні знаки, емблема.

Наталія МИСАК

100–117

**Середня освіта як важливий чинник у формуванні української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття**

Досліджено особливості середньої освіти в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. та її роль у процесі формування української інтелігенції. Зокрема проаналізовано негативні чинники (позиція імперської влади в національному питанні, дискримінаційна політика місцевої польської адміністрації щодо українського населення, відставання Галичини в освітньому плані від інших австрійських країв, низька кваліфікація педагогічних працівників, особливості навчального процесу в середніх школах, матеріальне становище гімназистів тощо), що гальмували становлення національної інтелектуальної еліти. Також розглянуто позитивні чинники, які стимулювали формування інтелігенції: громадська активність українців щодо створення приватної середньої школи, що відповідала б освітнім запитам населення, молодіжна ініціатива й самоорганізація у задоволенні своїх національних і духовних потреб.

*Ключові слова:* середня освіта, гімназії, реальні школи, інтелігенція, Галичина.

Ольга Ніколаєнко

118–124

**Польський національний культурний рух на Харківщині в 1920–1930-х роках**

Досліджено національно-культурне життя поляків Харківщини в 1920–1930-х роках, виявлено особливості й етапи його розвитку. Встановлено, що політика коренізації сприяла розвитку польських національно-культурних організацій, серед яких найбільш популярними були ті, що мали обмежений партійний вплив. Зазначено, що в 1930-х роках активісти польського культурного руху зазнали переслідувань, а потім були винищені й фізично, що надовго перервало національно-культурне життя поляків на Харківщині.

*Ключові слова:* поляки, Харківщина, національний культурний рух, політика коренізації, репресії.

Оксана Руда

125–139

**Правове становище населення Другої Речіпосполитої**

Висвітлено правове становище національних меншин Другої Речіпосполитої. Досліджено міжнародну й польську нормативно-правову базу культурно-освітньої та релігійної сфер, яка створювала національним меншинам певні можливості для соціально-економічного, культурного і політичного розвитку. Показано, що Польська держава, попри взяті на себе міжнародні зобов'язання та гарантії вільного розвитку освіти, культури та релігійного життя громадян, розгорнула політику колонізації.

*Ключові слова:* Друга Річпосполита, національні меншини, нормативно-правова база, освітня сфера.

Оксана Боруцька

140–149

**Взаємовідносини Української Греко-Католицької Церкви з Міністерством віровизнань та освіти Другої Речіпосполитої**

Проаналізовано взаємовідносини Української Греко-Католицької Церкви з Міністерством віровизнань та освіти Другої Речіпосполитої. Представлено роль міністерства і досліджено специфіку відносин, які склалися між ним та Церквою в 1918–1939 рр. Проблематика взаємовідносин Української Греко-Католицької Церкви і Міністерства віровизнань та освіти Другої Речіпосполитої взагалі не досліджувалася.

*Ключові слова:* Українська Греко-Католицька Церква, Міністерство віровизнань та освіти, ординаріат, консисторія, митрополит, єпископ, єпархія, парафія, Конкордат, Апостольська столиця.

Ольга Войтюк

150–162

**Митрополит Андрей Шептицький і справа єдності християнської церкви**

Здійснено спробу з'ясувати мотивацію зацікавлення митрополита Андрея Шептицького (1899–1944) справою християнської єдності. На прикладі пастирських послань Галицького митрополита висвітлено конкретні кроки щодо втілення в життя програми єдності християнської Церкви й історичну еволюцію ідеї екуменізму. Особливу увагу присвячено реакції православних єрархів та інтелігенції на заклик митрополита Андрея в 1941–1942 рр. до возз'єднання українських Церков. Зроблено висновок, що єднання християнських Церков українського народу – необхідна умова національної консолідації в Україні.

*Ключові слова:* Греко-Католицька Церква, християнська єдність, пастирські послання.

Юлія Павлів

163–179

**Образ “малої вітчизни” в історичній пам'яті переселенців із Холмщини та Лемківщини**

На основі інтерв'ю, які записала авторка, реконструйовано образ “малої батьківщини”, що зберігся в пам'яті осіб, депортованих із Холмщини та Лемківщини внаслідок

подій Другої світової війни. Стверджено, що уявлення про “малу вітчизну” – це частина історичної пам’яті переселенців про українсько-польське прикордоння. Зазначено, що примусове переселення та важкі умови після переїзду вплинули на ідеалізацію часо-простору прикордоння – головне місце в уявленнях переселенців займають ностальгійні спогади про дитинство, поетизовані описи місцевості, позитивні, навіть із нотками ідеалізації, розповіді про життя міжнаціональної громади, її суспільної організації.

*Ключові слова:* Холмщина, Лемківщина, переселенці, історична пам’ять, українсько-польське прикордоння, образ “малої вітчизни”.

Альона ГАРБАРУК

180–192

### **Зміцнення міжнаціонального діалогу – вагомий показник дієвості польських товариств у західних областях України на рубежі XX–XXI століть**

Висвітлено особливості участі польських громадсько-культурних товариств західного регіону України в розбудові міжнаціональних контактів. Проаналізовано сьогоденні ініціативи та проекти об’єднань у цій площині. Окреслено значення товариств для збереження етнічних цінностей полонії і роль у формуванні взаємосприйняття поляка й українця. Звернено увагу на труднощі подолання історичних стереотипів у полонійному середовищі.

*Ключові слова:* польські товариства, західні області України, кінець XX – початок XXI ст., поляки, українці, взаємосприйняття, історичні стереотипи.

Юлія Крикун

193–201

### **Вплив католицького і православного духовенства на звичаєве право українців Західного Полісся**

Зазначено, що вплив Православної Церкви в Україні здавна був великим: релігійні свята, церковні служби, Євхаристія, вінчання, хрещення, поховальні обряди завжди займали особливе місце в житті людини. Стверджено, що місце священнослужителя у звичаєво-правових відносинах українців досі не стало предметом окремого наукового дослідження. Тому вперше зроблено спробу дослідити роль православних і католицьких священнослужителів у різних сферах звичаєво-правової культури українців та їх значення в житті сільської громади на території Західного Полісся.

*Ключові слова:* священник, духовенство, роль священнослужителів, церква, звичаєве право, шлюбно-сімейні відносини, судочинство, громада.

Олена Даниліна

202–208

### **“Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською” як метажанровий текст у контексті національно-культурного життя українців і поляків**

Порушено проблему метажанрової природи документалістики. Зокрема проаналізовано книгу “Український палімпсест”, що демонструє ознаки кількох жанрів. Зазначено, що за зовнішніми ознаками це – бесіда, а в тексті присутні елементи

автобіографії, біографії, історії, філософії, літературознавства, культурології, що дає змогу зробити висновок про метажанрову природу тексту. Констатовано, що книга розкриває також основні моменти українсько-польських культурних відносин на автобіографічному й історичному рівні.

*Ключові слова:* жанр, метажанр, автобіографія.

Любомир ХАХУЛА

209–222

### **Українсько-польські відносини в 1939–1945 роках у суспільно-політичній думці демократичної Польщі**

Проаналізовано польський медійний та політичний дискурс про українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни. Схарактеризовано внесок професійних польських істориків у публічну дискусію про війну. Показано, що протягом двох десятиліть після розпаду соціалістичного блоку в суспільно-політичній думці Польщі існували різні, часто протилежні, способи трактування діяльності Української повстанської армії, перебігу Волинської трагедії 1943 р., співпраці українського та польського національно-визвольних рухів.

*Ключові слова:* українці, поляки, суспільно-політична думка, Українська повстанська армія, Волинська трагедія, українсько-польські відносини.

Олег Піх

223–242

### **Особливості формування східної політики Республіки Польща в кінці 80-х – першій половині 90-х років ХХ століття**

Проаналізовано становлення східної політики Республіки Польща в кінці 80-х – першій половині 90-х років ХХ ст. Зазначено, що зовнішньополітичні взаємини країни розвивалися в контексті геополітичних змін у державах Центрально-Східної Європи та розпаду Радянського Союзу. Основним акцентом в її східній політиці стали відносини з Україною, Росією та Білоруссю, які в цей час, як і Польща, розпочали шлях соціально-економічної трансформації.

*Ключові слова:* зовнішня політика, євроінтеграція, стратегічне партнерство, НАТО, Республіка Польща, Україна, Російська Федерація, Республіка Білорусь.

Ірина Глушик

243–256

### **Львівське історичне середовище другої половини ХІХ століття: територіальне та соціальне походження істориків**

Представлено початок 1860-х – середину 1890-х років – час становлення у Львові фахового історичного середовища. Зазначено, що важливим аспектом його соціально-демографічного образу є географічне і соціальне походження істориків. Проаналізовано головні тенденції походження різних вікових груп чи поколінь, представлених у спільноті. Особливу увагу приділено русько-українським історикам, які в той час були її невід’ємною частиною.

*Ключові слова:* львівське історичне середовище, спільнота істориків, професіоналізація історії, соціальне середовище, територіальне походження.

Оксана Юрчук

257–267

**Асиміляція українців як чинник польської політики міжвоєнної доби в інтерпретації Адольфа-Марії Бохенського**

Висвітлено теоретико-методологічні й історико-політологічні роздуми польського публіциста-інтелектуала Адольфа-Марії Бохенського над проблемою асиміляції українців у Другій Речіпосполитій. Розглянуто теорію та політику етнічної і політичної асиміляції в контексті польської політичної доктрини міжвоєнної доби. Окреслено наслідки впливу асиміляції на суверенітет Польської держави та її міжнародний імідж. З'ясовано основні засади формування оптимальної програми державної асиміляції української національної меншини в умовах міжвоєнної Польщі.

*Ключові слова:* політична публіцистика, Адольф-Марія Бохенський, етнічна асиміляція, політична асиміляція, Ягеллонська ідея, міжнародна політика.

Андрій Фелонюк

268–276

**З листів Омеляна Пріцака до Івана Крип'якевича (1942)**

Представлено лист Омеляна Пріцака до Івана Крип'якевича від 11 серпня 1942 р., який є важливим джерелом вивчення українського наукового життя Львова 1942 р., зокрема діяльності середовища істориків на чолі з І. Крип'якевичем, та висвітлює справу інституційного оформлення наукової роботи історичного спрямування під час війни. Також документ інформує про розвиток наукової кар'єри О. Пріцака в цей період.

*Ключові слова:* Іван Крип'якевич, Омелян Пріцак, лист, історики.

Надія Халак

277–281

**Картографування статистики загиблих українців на Волині 1938–1944 років**

Підсумовано дані підрахунків утрат українців у результаті польсько-українського збройного протистояння у Володимир-Волинському р-ні напередодні та під час Другої світової війни і досвід нанесення їх на карті “Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район”, підготовленої у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства НАН України. Зазначено, що підґрунтям для створення карти стали опубліковані спогади учасників і свідків подій 1938–1944 рр. – українських мешканців кожного населеного пункту Володимир-Волинського р-ну, а також архівні документи.

*Ключові слова:* Друга світова війна, Володимир-Волинський р-н, картографування статистики загиблих українців.

# SUMMARY

---

Mykola VITENKO

5–17

## **Evolution of the Polish-Ukrainian relations in the Galician village in 1867–1914**

The article examines the process of fragmentation of the landowners' estates in Galicia in 1867–1914. It highlights the attempts of Polish political parties and economic organizations to limit access of Ukrainian farmers to purchasing the lands of the bankrupt gentry, the resettlement of Polish colonists to the Ukrainian ethnic lands, and the influence of the Polish colonization of Eastern Galicia on the Polish-Ukrainian relations.

*Key words:* Galicia, the Polish-Ukrainian relations, battle for the land, parcellation.

Galina RIKKARDI

18–24

## **Higher education policies of central and regional authorities in Eastern Galicia (1867–1914)**

The article analyses policies of the Austro-Hungarian government and Galician provincial authorities concerning development of higher education in Eastern Galicia in 1867–1914. It concludes that behind the facade of liberal reforms in the Habsburg Empire mechanisms for preservation of the monarchy, conservation of political and social relations, prevention of the radicalization of popular sentiments were concealed. The Austrian government encouraged loyalty of Poles and Ukrainians, but simultaneously strengthened inter-ethnic antagonism in the region. It proves that only after Polish magnates from Galicia started to get involved into the management of the empire process of development of higher education in the region intensified.

*Key words:* Eastern Galicia, Cisleithania, academic education, the Habsburgs.

Oleksandr VASIANOVYCH

25–34

## **Polish influences in everyday culture of small Ukrainian gentry of the early 20<sup>th</sup> century**

The article examines Polish influences on traditions and everyday culture of small Ukrainian gentry. Aspiration of the Ukrainian gentry to distinguish themselves from the surrounding peasants made them borrow some elements of Polish or urban culture that were perceived as more fashionable and progressive. The article identifies the most significant alien ethnic elements in their material culture (homebuilding, clothes, food). Some evidence is presented that such influences were also present in ceremonial culture, particularly within wedding and funeral rites.

*Key words:* Gentry, material culture, spiritual culture, ethno-cultural influences, Polissia, Galicia.



Ihor ZHUK

35–56

**Tadeusz/Tadei Obmiński, an architect of Secession Lviv**

The article investigates professional biography of Tadeusz Obmiński (1874–1932), Lviv's leading architect of the 1900–1930s. It focuses on his numerous projects characterised by special features of Art Nouveau style. It also covers Obmiński's collaboration with construction companies of the early 20<sup>th</sup> century. The work of this prominent architect is presented in the context of Ukrainian–Polish relations of the period. The study considers such phenomena as using Ukrainian folk motifs in secessionist architecture and shaping of a 'folk style' concept.

*Key words:* Tadeusz Obmiński, Lviv, Galicia, Ukraine, Poland, architecture, construction, secession, Art Nouveau, neoclassicism, Lviv Polytechnics, Ivan Levynskyi, nationalism.

Ulyana USKA

57–68

**'Galician equalization' of 1914 as a Polish-Ukrainian political compromise**

Based on the study of previously unpublished archival materials, legislation, statistics, and materials of periodicals the article attempts to reveal the political and legal mechanisms ensuring the so called 'Galician equalization' of 1914. It analyses the model of political and electoral technologies on which it was based, determines their impact on the degree of political integration of the Ukrainian community. It proposes to treat the 'Galician equalization' as a provincial model of political cooperation between Poles and Ukrainians, which was built into the system of Habsburg dualist federalism, i.e., as a kind of inter-ethnic *modus vivendi* with the purpose to balance the political system at the regional level.

*Key words:* 'Galician equalization' of 1914, electoral reform in Galicia in 1914, Polish-Ukrainian relations, Habsburg dualist federalism.

Ivan PATER

69–85

**Ukrainian-Polish Relations in Galicia in 1914–1916**

The article examines Ukrainian-Polish relations since the start of the World War I till the 1916 November Act. It focuses on attitudes of Polish and Ukrainian politicians toward establishing their own independent states, innuendos of Austrian and Polish administration concerning Ukrainians in the beginning of the war, as well as struggle of Poles against Ukrainian demands to have a crownland on their ethnic territories included into the Habsburg Empire.

*Key words:* Ukrainians, Poles, Habsburg Empire, Russia, statehood.

Viktor KYREIA

86–99

**The creation of the Air Force during the Ukrainian-Polish War (1918–1919)**

The article analyses facilities and resources in post-war Galicia, which were a basis for creating military aviation of the Western Ukrainian People's Republic and Poland. It identifies the main organisers, structure and administration of the ZUNR and Polish Air Force as

well as their insignia and symbols. It investigates reliability of some of the dates associated with the first flights of the Polish Air Force and the reformation of the ZUNR Air Force.

*Key words:* Air Force, Western Ukrainian People's Republic, Poland, Ukrainian-Polish War facilities and resources, organisers, structure, identification marks, emblems.

Nataliia MYSAK

100–117

### **Secondary education as an important factor in the formation of Ukrainian intelligentsia in Galicia in the late 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> century**

The article analyses characteristic features of secondary education in Galicia in the late 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> century and its role in the formation of Ukrainian intelligentsia. In particular it focuses on the negative factors (position of imperial power in the national question, the discriminatory policy of the local Polish administration pertaining to Ukrainian population, backwardness of Galicia in educational terms compared to other Austrian provinces and lands, low qualification of teaching staff, peculiarities of the educational process in secondary schools, financial situation of the students of gymnasium, etc.) that hampered the establishment of the national intellectual elite. It also examines positive factors that stimulated the formation of intelligentsia: Ukrainians social activities aimed at establishment of private secondary schools that would satisfy their educational needs, enthusiasm of youth, and self-organization for the sake of meeting their national and spiritual needs.

*Key words:* secondary education, gymnasiums, real schools, intelligentsia, Galicia.

Olha NIKOLAYENKO

118–124

### **Polish national cultural movement in Kharkiv region in the 1920s–1930s**

This article investigates national cultural life of Poles of Kharkiv region in the 1920s–1930s, its characteristic features and stages of development. It establishes that the policy of korenizatsiia contributed to the development of Polish national and cultural organizations, among which the most popular were those who were under the weakest Party control. In the 1930s Polish cultural activists were persecuted by the authorities and subsequently destroyed physically; national cultural life of Poles in Kharkiv region was interrupted for a long time.

*Key words:* Poles, Kharkiv, national cultural movement, korenizatsiia, repression.

Oksana RUDA

125–139

### **The legal status of population of the Second Polish Republic**

The article highlights the legal status of minorities in the Second Polish Republic. It analyses international and Polish legal framework of cultural, educational, and religious spheres, which created certain opportunities for socio-economic, cultural and political development of national minorities. It shows that the Polish state, despite the assumed international obligations and guarantees for free development of education, culture and religious life of its citizens launched a policy of polonization.

*Key words:* Second Polish Republic, national minorities, legal framework, educational sphere.

Oksana BORUTSKA

140–149

**Relations between the Ukrainian Greek Catholic Church and the Ministry of Religion and Education in the interwar Poland**

The article analyses relations of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) and the Ministry of Religion and Education of the Second Polish Republic. This pioneer research highlights the role of the Ministry and examines specific relations between the two institutions in 1918–1939.

*Key words:* Ukrainian Greek Catholic Church, Ministry of Religion and Education, Ordinariate, consistory, Metropolitan, diocese, parish, Concordat, Holy See.

Olha VOITIUK

150–162

**Metropolitan Andrei Sheptytskyi and the cause of Christian unity**

The article examines motivation of Metropolitan Andrei Sheptytskyi (1899–1944) interest in the matter of Christian Unity. Based on the analysis of Pastoral messages of the Galician Metropolitan it highlights real steps towards implementation of the program of the unity of the Christian Church and the historical evolution of the idea of ecumenism. It focuses on the reaction of the Orthodox bishops and intellectuals to the Metropolitan's calls to unity of the Ukrainian churches in 1941–1942. The conclusion is made that the unity of the churches of the Ukrainian people is a necessary guarantee to the national consolidation within Ukraine.

*Key words:* the Ukrainian Greek Catholic Church, Christian unity, pastoral message.

Julia PAVLIV

163–179

**Image of a 'small homeland' in historical memory of people displaced from Kholm and Lemko regions**

Based on the interviews conducted by the author the article recreates the image of a 'small homeland' preserved in minds of people displaced from Kholm and Lemko regions as a result of World War II. It proves that this image is a part of historical memory of people deported from the Ukrainian-Polish borderline. Forced resettlement and following hardships caused idealization of time and space spent in borderline regions. Therefore, borderline regions are mostly remembered with nostalgia; these are memories of childhood, poetic descriptions of places, positive and even slightly idealized stories about life of multi-ethnic community and its structure.

*Key words:* Kholm region, Lemko region, displaced persons, historical memory of the Ukrainian-Polish borderline region, image of a 'small homeland'.

Alyona GARBARUK

180–192

**The strengthening of the international dialogue as a valid indicator of the efficiency of Polish associations in the western part of Ukraine at the turn of the 21<sup>st</sup> century**

The article identifies particular features of participation of Polish social-cultural associations from Western Ukraine in the development of international contacts. It

analyses current initiatives and projects in this sphere. It highlights importance of these organisations in the preservation of Polish ethnic values and their role in the formation of mutual perception of Poles and Ukrainians. The article focuses on the difficulties of overcoming historical stereotypes in the milieu of Polish minority.

*Key words:* Polish associations, Western Ukraine, Poles, Ukrainian, turn of the 21<sup>st</sup> century, mutual perception, historical stereotypes.

Iuliia KRYKUN

193–201

### **Influence of Catholic and Orthodox clergy on customary law of Ukrainians of Western Polissia**

The article analyses influence of clergy on unwritten norms of conduct in Ukrainian villages. It confirms important impact of the Orthodox Church on customs and ways of celebrating major religious holidays. This pioneer study establishes the role of Orthodox and Catholic priests in customary relations of Ukrainians and in life of rural communities of Western Polissia.

*Key words:* priest, clergy, role of clergy, church, customary law, family and matrimonial law, legal procedures, community.

Olena DANILINA

202–208

### **‘Ukrainian palimpsest. Oksana Zabuzhko in conversation with Iza Hruslinska’ as a meta-genre text in the context of national and cultural life of Ukrainians and Poles**

The article raises the issue of meta-genre nature of documentary. In particular it analyses the book ‘Ukrainian palimpsest’, which employs elements of several genres. Based on external signs it is a conversation, the text comprises elements of autobiography, biography, history, philosophy, literature, and cultural studies, which allows a conclusion about meta-genre nature of this text. The book also reveals the key moments of Ukrainian-Polish cultural relations at autobiographical and historical levels.

*Key words:* genre, meta-genre, autobiography.

Liubomyr KHAKHULA

209–222

### **Ukrainian-Polish relations of 1939–1945 in public opinion and political thought of democratic Poland**

The article analyses Polish media and political discourses about Ukrainian-Polish relations during World War II. It highlights the role of Polish professional historians in public discussions. The author shows that, for two decades after the Soviet Union break-up, Polish public and political thoughts contains different, often contrary, ways of interpretation the Ukrainian Insurgent Army struggle, course of the Volhynian tragedy of 1943, and joint actions of Ukrainian and Polish liberation movements.

*Key words:* Ukrainian, Poles, public opinion and political thought, Ukrainian Insurgent Army, Volhynian tragedy, Ukrainian-Polish relations.

Oleh PIKH

223–242

**Shaping Polish ‘Eastern policy’ in the late 1980s – early 1990s**

The article analyzes emergence of Polish ‘Eastern policy’ in the late 1980s – early 1990s. It examines how the country’s foreign relations were evolving in the context of geopolitical changes in East-Central Europe and the break-up of the Soviet Union. The primary focus of the ‘Eastern policy’ of the Republic of Poland were relations with Ukraine, Russia and Belarus, which together with Poland started their socio-economic transformation.

*Key words:* foreign policy, European integration, strategic partnership, NATO, Republic of Poland, Ukraine, Russia, Belarus.

Iryna HLUSHYK

243–256

**Lviv historians’ milieu in the late 19<sup>th</sup> century: members’ geographical and social background**

Early 1860s – mid-1890s saw establishment of a professional historians’ milieu in Lviv. An important aspect of sociological profile of its members was their geographical and social background. The article analyses the main tendencies of geographical and social origin of different age groups or ‘generations’ of this professional community. It focuses on Ukrainian historians, who were its integral part in this period.

*Key words:* Lviv historians’ milieu, community of historians, professionalization of history, social environment, geographical background.

Oksana YURCHUK

257–267

**Assimilation of Ukrainians as a factor of interwar Polish politics in Adolf Maria Bochenski’s interpretation**

The article analyses theoretical and methodological approaches as well as historical and political perspective on assimilation of Ukrainians in the Second Polish Republic produced by Polish intellectual Adolf Maria Bochenski. It examines ethnic and political assimilation theories and politics in the context of the interwar Polish political doctrine. It determines the consequences of assimilation for the Polish state sovereignty and its international image. The article identifies the main principles for optimal programme of Ukrainian minority state assimilation in the interwar Poland.

*Key words:* political opinion pieces, Adolf Maria Bochenski, ethnic assimilation, political assimilation, Jagiellonian idea, international politics.

Andrii FELONIUK

268–276

**On letters of Omeljan Pritsak to Ivan Krypiakevych, 1942**

The article introduces the letter of Omeljan Pritsak to Ivan Krypiakevych dated August 11, 1942. It is an important source for studying Ukrainian academic life of Lviv in 1942, in particular activities of historians led by Ivan Krypiakevych. It sheds light on

---

institutionalisation of historical research during the war period. In addition the document provides information about Pritsak's academic career development.

*Key words:* Ivan Krypiakevych, Omeljan Pritsak, letter, historians.

Nadiya KHALAK

277–281

**Mapping data on Ukrainians casualties in Volhynia, 1938–1944**

This article summarizes number of Ukrainian casualties from the Polish-Ukrainian armed confrontation in Volodymyr-Volynskyi district before and during World War II. It accounts for the experience of mapping them on 'Volhynia Ukrainian victims of 1938–1944. Maps and tables. Volodymyr-Volynskyi district' by Lviv branch of the Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies. The maps were based on published memoirs of participants and witnesses of events of 1938–1944 – Ukrainians from settlement of Volodymyr-Volynskyi district, and on archival documents.

*Key words:* World War II, Volodymyr-Volynskyi district, mapping data on Ukrainian casualties.

# АННОТАЦИИ

---

Николай Витенко

5–17

## **Эволюция польско-украинских отношений в галицком селе в 1867–1914 годах**

Рассмотрено процесс дробления помещичьих владений в Галичине в 1867–1914 гг., намерения польских политических партий и экономических организаций ограничить права украинских крестьян на покупку земельных угодий шляхтичей-банкротов, переселение польских колонистов на украинские этнические земли и влияние польской колонизации Восточной Галичины на польско-украинские отношения.

*Ключевые слова:* Галичина, польско-украинские отношения, борьба за землю, парцелляция.

Галина Риккарди

18–24

## **Академическая политика центральных и краевых органов власти в Восточной Галиции (1867–1914)**

Рассмотрена политика правительств Австро-Венгрии, Галицкого наместничества в вопросах развития высшего образования Восточной Галичины в 1867–1914 годах. Подчеркнуто, что за либеральными реформами в империи Габсбургов прятались слаженные механизмы сохранения монархии, консервации политических и общественных настроений. Правительства Цислейтании поощряли лояльность поляков и украинцев, но способствовали усилению международного антагонизма в крае. Указано, что только после привлечения польских магнатов из Галиции к управлению империей активизировался процесс развития системы высшего образования в регионе.

*Ключевые слова:* Восточная Галичина, Цислейтания, академическое образование, Габсбурги.

Александр Васянович

25–34

## **Польские влияния на традиционно-бытовую культуру украинской мелкой шляхты начала XX века**

Рассмотрены польские влияния на традиционную культуру украинской мелкой шляхты. Отмечено, что желание украинских шляхтичей отличаться от окружающего крестьянства заставляло их заимствовать отдельные элементы польской или городской культуры, считающейся более модной и прогрессивной. Выделены наиболее значительные иноэтнические элементы в материальной культуре (строительство жилья, одежда, питание). Утверждено, что отдельные свидетельства указывают на такие влияния в духовной культуре, в частности, в свадебных и погребальных обрядах.

*Ключевые слова:* шляхта, материальная культура, духовная культура, этнокультурные влияния, Полесье, Галичина.

Игорь Жук

35–56

**Тадеуш/Гадей Обминский – архитектор сецессийного Львова**

Исследовано биографию Тадеуша Обминского (1874–1932) – ведущего львовского архитектора 1900–1930-х годов. Основное внимание уделено его многочисленным проектам, отмеченным характерными чертами стиля сецессии (Art Nouveau). Объект дополнительного изучения – сотрудничество Т. Обминского со строительными фирмами начала XX в. Творчество выдающегося архитектора представлено в контексте украинско-польских отношений того времени. Речь идет, в частности, о стилизации украинских народных мотивов в сецессийной архитектуре, а также о формировании концепции “народного стиля”.

*Ключевые слова:* Тадеуш Обминский, Львов, Галичина, Украина, Польша, архитектура, строительство, сецессия, Art Nouveau, неоклассицизм, Львовская политехника, Иван Левинский, национализм.

Ульяна Уська

57–68

**“Галицкое уравнивание” 1914 года как польско-украинский политический компромисс**

На основе изучения неопубликованных архивных материалов, законодательных актов, статистических данных, материалов периодических изданий раскрыто функционирование политико-правовых механизмов реализации “Галицкого уравнивания” 1914 г., проанализированы заложенные в его основу политическую модель и избирательные технологии, а также освещено их влияние на степень политической интегрированности украинского сообщества. Отмечено, что “галицкое уравнивание” трактуется как встроенная в систему австро-венгерского дуалистического федерализма провинциальная модель политического сотрудничества между поляками и украинцами, или же как своеобразный межнациональный “*modus vivendi*” для уравнивания политической системы на краевом уровне.

*Ключевые слова:* “Галицкое уравнивание” 1914 г., сеймовая избирательная реформа 1914 г. в Галичине, польско-украинские отношения, австро-венгерский дуалистический федерализм.

Иван ПАТЕР

69–85

**Украинско-польские отношения в Галичине (1914–1916)**

Прослежено украинско-польские отношения от начала Первой мировой войны до Ноябрьских актов 1916 р. В частности освещена ориентация украинского и польского политикума относительно создания собственных независимых государств, инсинуации австрийско-польской администрации относительно украинцев в начале войны, противодействие поляков притязаниям украинцев о создании коронного края с этническими украинскими землями в составе Габсбургской монархии.

*Ключевые слова:* украинцы, поляки, Австро-Венгрия, Россия, государственность.



Виктор КИРЕЯ

85–99

**Формирование военно-воздушных сил в украинско-польской войне (1918–1919)**

Проанализировано послевоенную материальную базу в Галичине, которая стала основой для создания военной авиации Западно-Украинской Народной Республики и Польши. Идентифицировано основных организаторов, изучены структурные и управленческие особенности построения военно-воздушных сил ЗУНР и Польши. Исследовано эмблематику и отличительные знаки. Проанализировано достоверность некоторых дат, связанных с первыми вылетами польской военной авиации и переформировкой в военно-воздушных силах ЗУНР.

*Ключевые слова:* военно-воздушные силы, Западно-Украинская Народная Республика, Польша, украинско-польская война, материально-техническая база, организаторы, структура, опознавательные знаки, эмблематика.

Наталья МЫСАК

100–117

**Среднее образование как важный фактор в формировании украинской интеллигенции в Галичине в конце XIX – начале XX века**

Исследованы особенности среднего образования в Галичине в конце XIX – начале XX в. и его роль в процессе формирования украинской интеллигенции. В частности проанализированы негативные факторы (позиция имперской власти в национальном вопросе, дискриминационная политика местной польской администрации в отношении украинского населения, отставание Галичины в образовательном плане от других австрийских земель, низкая квалификация педагогов, особенности учебного процесса в средних школах, материальное положение гимназистов и т. п.), что препятствовали становлению национальной интеллектуальной элиты. Также рассмотрены положительные факторы, которые стимулировали формирование интеллигенции: общественная активность украинцев в создании частной средней школы, которая отвечала бы образовательным запросам населения, молодежная инициатива и самоорганизация в удовлетворении своих национальных и духовных потребностей.

*Ключевые слова:* среднее образование, гимназии, реальные школы, интеллигенция, Галичина.

Ольга НИКОЛАЕНКО

118–124

**Польское национальное культурное движение на Харьковщине в 1920–1930-е годы**

Исследовано национально-культурную жизнь поляков Харьковщины в 1920–1930-е годы, выявлены особенности и этапы ее развития. Установлено, что политика коренизации способствовала развитию польских национально-культурных организаций, среди которых наибольшей популярностью пользовались те, которые имели ограниченное партийное влияние. В 1930-х годах активисты польского культурного

движения преследовались властью, а потом были уничтожены и физически, что надолго прервало национальную культурную жизнь поляков Харьковщины.

*Ключевые слова:* поляки, Харьковщина, национальное культурное движение, политика коренизации, репрессии.

Оксана Руда

125–139

### **Правовое положение населения Второй Речипосполитой**

Освещено правовое положение национальных меньшинств Второй Речипосполитой. Исследована международная и польская нормативно-правовая база культурно-образовательной и религиозной сфер, которая создавала национальным меньшинствам определенные возможности для социально-экономического, культурного и политического развития. Показано, что Польское государство, несмотря на взятые на себя международные обязательства и гарантии свободного развития образования, культуры и религиозной жизни граждан, развернуло политику колонизации.

*Ключевые слова:* Вторая Речь Посполитая, национальные меньшинства, нормативно-правовая база, образовательная сфера.

Оксана Боруцкая

140–149

### **Взаимоотношения Украинской Греко-Католической Церкви с Министерством вероисповеданий и народного просвещения Второй Речипосполитой**

Проанализировано взаимоотношения Украинской Греко-Католической Церкви с Министерством вероисповеданий и народного просвещения Второй Речи Посполитой. Показано роль министерства и исследовано специфику отношений, сложившихся между ним и Церковью в 1918–1939 гг. Проблематика взаимоотношений Украинской Греко-Католической Церкви с Министерством вероисповеданий и народного просвещения Второй Речи Посполитой ранее не исследована.

*Ключевые слова:* Украинская Греко-Католическая Церковь, Министерство вероисповеданий и образования, ординариат, консистория, митрополит, епископ, епархия, приход, Конкордат, Апостольская столица.

Ольга Войтюк

150–162

### **Митрополит Андрей Шептицкий и дело единства христианской церкви**

Сделана попытка выяснить мотивацию заинтересованности митрополита Андрея Шептицкого делом христианского единства (1899–1944). На примере пастырских посланий Галицкого митрополита освещены конкретные шаги по воплощению в жизнь программы единения христианской церкви и историческая эволюция идеи экуменизма. Отдельное внимание уделено реакции православных иерархов и интеллигенции на призыв Митрополита Андрея в 1941–1942 гг. относительно объединения украинских церквей. Сделано вывод, что объединение христианских церквей украинского народа является необходимым залогом национальной консолидации в Украине.

*Ключевые слова:* Греко-Католическая Церковь, христианское единство, пастырские послания.

Юлия ПАВЛИВ

163–179

**Образ “малой родины” в исторической памяти переселенцев с Холмщины и Лемковщины**

На основе интервью, записанных автором, реконструирован образ “малой родины”, который сохранился в памяти людей, депортированных с Холмщины и Лемковщины вследствие событий Второй мировой войны. Утверждается, что представление о “малой родине” – это составная часть исторической памяти переселенцев о украинско-польском пограничье. Принудительное переселение, тяжелые условия после переезда повлияли на идеализацию временного пространства пограничья. Поэтому ключевое место в представлениях переселенцев о пограничье занимают ностальгические воспоминания о детстве, поэтизированные описания местности, позитивные и даже с нотками идеализации рассказы о жизни межнациональной общины, ее общественной организации.

*Ключевые слова:* Холмщина, Лемковщина, переселенцы, историческая память, украинско-польское пограничье, образ “малой родины”.

Алёна ГАРБАРУК

180–192

**Укрепление межнационального диалога – весомый показатель действенности польских организаций в западных областях Украины на стыке XX–XXI веков**

Показано особенности участия польских общественно-культурных организаций западного региона Украины в развитии межнациональных контактов. Проанализированы современные инициативы и проекты объединений в данной сфере. Определено значение организаций для сохранения этнических ценностей полонии и роль в формировании взаимовосприятия поляка и украинца. Обращено внимание на трудности преодоления исторических стереотипов в полонийной среде.

*Ключевые слова:* польские организации, западные области Украины, конец XX – начало XXI вв., поляки, украинцы, взаимовосприятие, исторические стереотипы.

Юлия Крикун

193–201

**Влияние католического и православного духовенства на обычное право украинцев Западного Полесья**

Отмечено, что влияние Православной Церкви в Украине издавна был значительным: религиозные праздники, церковные службы, причастие, венчание, крещение, обряды захоронений, всегда занимали особенное место в жизни человека. Утверждено, что место священнослужителя в обычно-правовых отношениях украинцев до сих пор не стало предметом отдельного исследования. Поэтому, впервые сделано попытку изучить весомую роль православных и католических священнослужителей в разных сферах обычно-правовой культуры украинцев и их значения в жизни сельской общины на территории Западного Полесья.

*Ключевые слова:* священник, духовенство, роль священнослужителей, церковь, обычное право, брачно-семейные отношения, судовые отношения, общество.

Елена Данилина

202–208

**“Украинский палимпсест. Оксана Забужко в разговоре с Изой Хруслинской” как метажанровый текст в контексте национально-культурной жизни украинцев и поляков**

Поднята проблема метажанровой природы документалистики. В частности, проанализировано книгу “Украинский палимпсест”, которая демонстрирует признаки нескольких жанров. Отмечено, что по внешним признакам это беседа, в тексте присутствуют также элементы автобиографии, биографии, истории, философии, литературоведения, культурологии, что позволяет сделать вывод о метажанровой природе текста. Констатировано, что книга раскрывает также ключевые моменты украино-польских культурных отношений на уровне автобиографическом и историческом.

*Ключевые слова:* жанр, метажанр, автобиография.

Любомир ХАХУЛА

209–222

**Украинско-польские отношения в 1939–1945 годах в общественно-политическом мнении демократической Польши**

Проанализирована интерпретация польским общественным и политическим дискурсом проблем, связанных с украинско-польскими отношениями в годы Второй мировой войны. Рассмотрено участие польских профессиональных историков в дискуссии о войне. Показано, что на протяжении двух десятилетий после распада СССР в общественно-политическом мнении Польши существовали разные, часто противоположные, способы оценки деятельности Украинской повстанческой армии, хода волынской трагедии 1943 г., сотрудничества украинского и польского национально-освободительных движений.

*Ключевые слова:* украинцы, поляки, общественно-политическое мнение, Украинская повстанческая армия, волынская трагедия, украинско-польские отношения.

Олег Пих

223–242

**Особенности формирования восточной политики Польши в конце 80-х – первой половине 90-х годов XX века**

Проанализировано становление восточной политики Польши в конце 80-х – первой половине 90-х годов. Отмечено, что внешнеполитические отношения страны развивались в контексте геополитических изменений в государствах Центральной и Восточной Европы и распада Советского Союза. Основным акцентом в восточной политике Польши стали отношения с Украиной, Россией и Беларусью, которые в это время также как и Польша начали путь социально-экономической трансформации.

*Ключевые слова:* внешняя политика, евроинтеграция, стратегическое партнерство, НАТО, Республика Польша, Украина, Россия, Республика Беларусь.

Ирина Глушик

243–256

**Львовская историческая среда второй половины XIX века: территориальное и социальное происхождение историков**

Представлено начало 1860-х – середину 1890-х годов – время становления во Львове среды профессиональных историков. Отмечено, что важным аспектом социально-демографического образа этой среды является географическое и социальное происхождение историков. Проанализированы основные тенденции происхождения различных возрастных групп или поколений, представленных в сообществе. Особое внимание посвящено русско-украинским историкам, которые в то время были его неотъемлемой частью.

*Ключевые слова:* львовская историческая среда, сообщество историков, профессионализация истории, социальная среда, территориальное происхождение.

Оксана Юрчук

257–267

**Ассимиляция украинцев как фактор польской политики междувоенного периода в интерпретации Адольфа-Марии Бохенского**

Освещены теоретико-методологические и историко-политологические размышления польского публициста-интеллектуала Адольфа-Марии Бохенского над проблемой ассимиляции украинцев во Второй Речипосполитой. Рассмотрены теория и политика этнической и политической ассимиляции в контексте польской политической доктрины междувоенного периода. Очерчены результаты влияния ассимиляции на суверенитет Польского государства и ее международный имидж. Выявлены основные положения формирования оптимальной программы государственной ассимиляции украинского национального меньшинства в условиях междувоенной Польши.

*Ключевые слова:* политическая публицистика, Адольф-Мария Бохенский, этническая ассимиляция, политическая ассимиляция, Ягеллонская идея, международная политика.

Андрей Фелонюк

268–276

**Из писем Емельяна Прицака к Ивану Крипякевичу (1942)**

Публикуется письмо Емельяна Прицака к Ивану Крипякевичу от 11 августа 1942 г., которое является важным источником изучения украинской научной жизни Львова 1942 г., а именно – деятельности среды историков во главе с И. Крипякевичем, и освещает дело институционального оформления научной работы исторического направления во время войны. Среди прочего, документ информирует и о развитии научной карьеры Е. Прицака в этот период.

*Ключевые слова:* Иван Крипякевич, Емельян Прицак, письмо, историки.

Надежда ХАЛАК

277–281

**Картографирование статистики погибших украинцев на Волыни 1938–1944 годов**

Подытожены данные подсчетов потерь украинцев в результате польско-украинского вооруженного противостояния во Владимир-Волынском районе накануне и во время Второй мировой войны и опыт нанесения их на карте “Украинские жертвы Волыни 1938–1944 гг. в картах и таблицах. Владимир-Волынский район”, подготовленной во Львовском отделении Института украинской археологии и источниковедения НАН Украины. Отмечено, что основой для создания карты стали опубликованные воспоминания участников и свидетелей событий 1938–1944 гг. – украинский жителей каждого населенного пункта Владимир-Волынского района, а также архивные документы.

*Ключевые слова:* Вторая мировая война, Владимир-Волынский район, картографирование статистики погибших украинцев.

## ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

### До уваги авторів!

До друку приймаємо статті, спеціально підготовлені для нашого збірника (не опубліковані в інших виданнях), а також історичні документи та рецензії на нові видання.

### 1. Вимоги до оформлення статті:

- бібліографічний показник УДК;
- трьома мовами (українською, російською та англійською): прізвище та ім'я (повністю) автора/авторів, назва, анотація (не менше 6 та не більше 10–12 рядків), ключові слова;
- текст статті з постановкою проблеми, викладом основного матеріалу дослідження та обґрунтуванням одержаних наукових результатів;
- супровідна сторінка: відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, e-mail, місце роботи, посада, наукове звання);
- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

### 2. Вимоги до оформлення тексту:

До друку приймаємо статті обсягом до **1 друк. арк.** (20–24 сторінок А4). Матеріали подавати редколегії в паперовому й електронному варіантах (у форматі **.doc**) на носіях інформації за адресою: **79026, Україна, м. Львів, вул. Козельницька, 4, НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича**, або електронною поштою: [inukr@inst-ukr.lviv.ua](mailto:inukr@inst-ukr.lviv.ua) (зазначивши назву збірника, до якого подаєте матеріал). Записи виконуйте у програмі WORD, шрифт – **Times New Roman**, кегль – **14**, міжрядковий інтервал – **1,5**. Якщо при наборі використані **нестандартні шрифти** (Izhitsa, Litopys New Roman тощо), то необхідно **обов'язково (!)** їх надати (розташування в ОС Windows: локальний диск C:/Windows/Fonts).

Параметри сторінки: формат А4, поля: зліва – **3 см**, справа – **1 см**, зверху – **2 см**, знизу – **2 см**.

Основний текст формуйте винятково по ширині та без переносів слів. Абзацні відступи – в матеріалі, а не за допомогою пробілів і табулятора (ЗАБОРОНЕНО використовувати клавіші “Tab” і “Probil”!). Таблиці подавайте в тексті. Посилання – через меню “Вставка” **автоматично (!) посторінково** відповідно до встановлених вимог ВАК України. ЗАБОРОНЕНО використовувати будь-який інший вид бібліографічного опису, крім зазначеного.

### 3. Відповідальність.

За зміст, точність фактів, цитат, цифр і прізвищ відповідають автори. Редакція залишає за собою право редагувати і скорочувати (із збереженням головних висновків та стилю автора) тексти. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Редакційна колегія залишає за собою право відбору матеріалів до друку.

У разі невиконання п. 1 і 2 вимог редколегія відхилить чи повертатиме на доопрацювання авторам подані матеріали. Статті, в яких не дотримано вимог, опубліковані не будуть!!!

## ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКЛИКІВ

Увага! Дослівне запозичення чужого тексту чи навіть загальної ідеї (у випадку узагальнення), яке не супроводжується покликом на джерело, вважається *плагіатом*.

Цифру поклику треба ставити після лапок або останнього слова речення, але перед комою або крапкою. Якщо ж всередині лапок (“”) необхідно вжити ще одні, то для цього використовуйте лапки такого зразка: «».

### Загальні вимоги:

**1. Прізвище та ім'я** автора треба подавати курсивом.

**2. Заголовок книги** – прямим шрифтом, відокремивши від прізвища й імені автора крапкою.

**3.** Через косу риску прямим шрифтом подати **ім'я та прізвище** автора/авторів.

**4. Місце видання** (місто) відокремити від імені та прізвища автора за допомогою крапки і тире. Якщо у книзі відсутня вказівка на місце видання, то написати “[б. м.]” (тобто, без місця). Якщо є два або більше міст, то їх відокремити за допомогою крапки з комою.

**5. Видавництво.** Відокремити від місця видання двокрапкою без відступу.

**6. Дата видання** (тобто, рік видання). Якщо рік видання відсутній, то зазначити “[б. р.]” (тобто, без року). Між видавництвом і роком видання поставити кому.

Для періодичних видань: газет (назва, рік, число, без зазначення сторінок): журналів (назва, рік, номер, вказати сторінки).

**7. Сторінки** відокремити від дати видання за допомогою крапки і тире. Якщо автор покликається на конкретні сторінки, то подати, наприклад, С. 109.; якщо на працю загалом, то: 236 с.

<i>Характеристика джерела</i>	<i>Приклад оформлення</i>
<b>Книги:</b>	
Один автор	<i>Ільницький В.</i> Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.) / В. Ільницький. – Дрогобич: Вимір, 2009. – 368 с.



Два і більше авторів	<p><i>Шпіцер В.</i> Крайовий провідник Володимир Тимчій-“Лопатинський” / В. Шпіцер, В. Мороз. – Львів: Афіша, 204. – С. 106;</p> <p><i>Ромовська З.</i> Сімейне законодавство України / З. Ромовська, В. Черняк, М. Матяш та ін. – Київ: Вища школа, 2005. – 231 с. (Юридична бібліотека, вип. 11).</p>
Збірник статей	<p><i>Лукачук О.</i> Литовський чинник у євроінтеграційних проєктах України (1991–2013) / О. Лукачук // Новітня доба: зб. наук. статей. – Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, 2014. – Вип. 1: Україна у ХХ столітті; [гол. редкол. І. Соляр, відп. ред. О. Стасюк]. – С. 106–122;</p> <p>Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.: зб. док. і матер. / [упоряд. О. Дзюбан; заг. ред.: Я. Дашкевич, В. Кук]. – Київ; Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – 560 с.;</p> <p>Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. / [под ред. А. Артизова]. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – Т. 1: 1939–1943. – 878 с.</p>
Серії	<p><i>Романюк М.</i> Петро Федун-“Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА / М. Романюк. – Львів; Торонто: В-во “Літопис УПА”, 2009. – 128 с. – (Серія “Події і люди”, кн. 6).</p> <p>Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2003. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли / [ред. П. Потічний]. – С. 41.</p> <p><i>Аркуша О.</i> Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична / [за ред. О. Винниченка]. – Львів, 2010. – Вип. 45. – С. 169–282.</p>
Енциклопедії	<p>Академічна гімназія у Львові // Encyclopedia. Львівський національний університет ім. І. Франка: в 2 т. – Львів, 2011. – Т. 1: А–К. – С. 124 [співавт. В. Качмар].</p>
Матеріали конференцій	<p>Економіка, менеджмент, освіта: матеріали ХХ Всеукр. конф. молодих учених “Молодь України і аграрна реформа”. (Харків, 11–15 жовтня 2013 р.). – Харків, 2013. – 156 с.</p>
Журнал	<p><i>Левицький Є.</i> Листи з Німеччини / Є. Левицький // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – № 11. – С. 83–85.</p>
Газета	<p><i>Мороз В.</i> Перемишлянський надрайон ОУН (1945–1947 рр.) / В. Мороз // Шлях перемоги. – 2010. – 22 грудня.</p>

<b>Архіви</b>	Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 81; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Спр. П-33843. – Т. 1. – Арк. 127;
<b>Неопубліковані архівні джерела та інтерв'ю</b>	Спогади Бакун Андрія Володимировича, жителя с. Кути Буського району Львівської обл. (Записали Михайло Романюк та Володимир Мороз 8.09.2003 р. у с. Кути) // Приватний архів Михайла Романюка у Львові. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ганною Михайленко 5–6 серпня 1997 р. Діагноз КГБ: шизофренія. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ганною Михайленко. Документи / [вступна стаття, упоряд. і ред. Ю. Зайцева]. – Львів, 2008. – С. 18, 23–30, 32–38;
<b>Дисертації</b>	<i>Стефанів В.</i> Взаємини Греко-Католицької Церкви та українського організованого націоналізму у Галичині (1920–1930-ті рр.): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Стефанів Василь Володимирович. – Львів, 2013. – С. 4.
<b>Автореферати</b>	<i>Чебан М.</i> Наукова та громадсько-культурна діяльність Миколи Андрусяка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / М. Чебан. – Львів, 2012. – 20 с.
<b>Інтернет-видання</b>	<i>Чернов А.</i> Перший патріарх української церкви [Електронний ресурс] / А. Чернов // Дзеркало тижня. – 2013. – 19–26 квітня. – Режим доступу: <a href="http://gazeta.dt.ua/personalities/pershiy-patriarh-ukrayinskoyi-cerkvi-html">http://gazeta.dt.ua/personalities/pershiy-patriarh-ukrayinskoyi-cerkvi-html</a> (27.05.2013).
<b>Святе Письмо</b>	подавати безпосередньо після цитати в тексті у дужках, наприклад: (Мт. 5,4–6; Езк. 8,6; 10,8,12)

*Редколегія*

## СТУДІЇ

<i>Микола ВІТЕНКО</i> . Еволюція польсько-українських відносин у галицькому селі у 1867–1914 рр. . . . .	5
<i>Галина РІККАРДІ</i> . Академічна політика центральних та краєвих органів влади у Східній Галичині (1867–1914) . . . . .	18
<i>Олександр ВАСЯНОВИЧ</i> . Польські впливи на традиційно-побутову культуру української дрібної шляхти початку ХХ століття. . . . .	25
<i>Ігор ЖУК</i> . Тадеуш/Тадей Обмінський – архітектор сецесійного Львова . . . . .	35
<i>Уляна УСЬКА</i> . “Галицьке зрівняння” 1914 р. як польсько-український політичний компроміс . . . . .	57
<i>Іван ПАТЕР</i> . Українсько-польські відносини в Галичині (1914–1916) . . . . .	69
<i>Віктор КИРЕЯ</i> . Формування військово-повітряних сил в українсько-польській війні (1918–1919) . . . . .	86
<i>Наталія МИСАК</i> . Середня освіта як важливий чинник у формуванні української інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. . . . .	100
<i>Ольга НІКОЛАЄНКО</i> . Польський національний культурний рух на Харківщині в 1920–1930-х роках . . . . .	118
<i>Оксана РУДА</i> . Правове становище населення Другої Речіпосполитої . . . . .	125
<i>Оксана БОРУЦЬКА</i> . Взаємовідносини Української Греко-Католицької Церкви з Міністерством віровизнань та освіти Другої Речіпосполитої . . . . .	140
<i>Ольга ВОЙТЮК</i> . Митрополит Андрей Шептицький і справа єдності християнської Церкви . . . . .	150
<i>Юлія ПАВЛІВ</i> . Образ “малої вітчизни” в історичній пам’яті переселенців з Холмщини та Лемківщини. . . . .	163
<i>Альона ГАРБАРУК</i> . Зміцнення міжнаціонального діалогу – вагомий показник дієвості польських товариств у західних областях України на рубежі ХХ–ХХІ століть . . . . .	180
<i>Юлія КРИКУН</i> . Вплив католицького і православного духовенства на звичаєве право українців Західного Полісся. . . . .	193
<i>Олена ДАНИЛІНА</i> . “Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською” як метажанровий текст у контексті національно-культурного життя українців і поляків. . . . .	202
<i>Любомир ХАХУЛА</i> . Українсько-польські відносини у 1939–1945 роках в суспільно-політичній думці демократичної Польщі. . . . .	209
<i>Олег ПІХ</i> . Особливості формування східної політики Республіки Польща в кінці 80-х – першій половині 90-х років ХХ століття . . . . .	223

## **ІСТОРИОГРАФІЯ. БІБЛІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО.**

- Ірина ГЛУШИК*. Львівське історичне середовище другої половини  
XIX століття: територіальне і соціальне походження істориків . . . . . 243
- Оксана ЮРЧУК*. Асиміляція українців як чинник польської політики  
міжвоєнної доби в інтерпретації Адольфа-Марії Бохенського . . . . . 257
- Андрій ФЕЛОНЮК*. З листів Омеляна Прицака до Івана Крип'якевича (1942). . . . . 268
- Надія ХАЛАК*. Картографування статистики загиблих українців  
на Волині 1938–1944 років . . . . . 277

## **РЕЦЕНЗІЇ.**

- Ольга ГУЛЬ*. Нове дослідження з історії міських еліт  
[Рец. на кн.:] *Jakimińska G. Elita władzy lubelskiej gminy miejskiej  
w latach 1555–1651, Lublin, 2012.* . . . . . 282
- Тарас ГОРБАЧЕВСЬКИЙ, Оксана РУДА*.  
[Рец. на кн.:] *Ormiański pastierz Lwowa ksiądz arcybiskup Józef Teodorowicz  
na tle dziejów ormiańskich / red. Włodzimierz Osadczy,  
ks. Mirosław Kalinowski, Marko Jacov. – Lublin; Lwów, 2015. – 271 s.* . . . . . 288
- Олег ПІХ*. Україна і Польща в історичній ретроспективі та перспективі  
майбутнього [Рец. на кн.:] *Стрільчук Л. В. Україна–Польща:  
від добросусідських відносин до стратегічного партнерства  
(кінець XX – початок XXI століття): монографія. – Луцьк:  
Волинські старожитності, 2013. – 608 с.* . . . . . 292
- Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ*. Каталог українських ікон XVI століття  
збірки історичного музею у Сяноку [Рец. на кн.:] *Winnicka K. Ikony z  
XVI wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. –  
Sanok, 2013. – T. 2. 139 s., il.* . . . . . 298

## **ХРОНІКА**

- Олег ПІХ*. Міжнародна наукова конференція “Українсько-польські відносини  
в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів  
у Центральній-Східній Європі XX – початку XXI століття”. . . . . 321
- Марина ЧЕБАН*. 25 ювілейна Східна літня школа у Варшаві . . . . . 323
- Василь ГОГОЛЬ*. “Мистецтво, що сприймається дотиком” . . . . . 326

**АНОТАЦІЇ** . . . . . 330

**SUMMARY** . . . . . 337

**АННОТАЦИИ** . . . . . 344

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ** . . . . . 352

УДК 94(477+438)

**Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість** /  
[відп. ред. Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут  
українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2015. – Вип. 8. – 358 с.

Редактор

*Наталія Галевич*

Коректор

*Світлана Іваник*

Художньо-технічний редактор

*Дмитро Савінов*

Художник

*Василь Роган*

Оригінал-макет підготовлено

Центром дослідження українсько-польських відносин  
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України  
79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4 тел.: 270-14-18

Підписано до друку 25.11.2015. Формат 70x100/16.

Обл. друк. арк. 27,34. Друк офсетний